

Branimir Belaj

KOGNITIVNA LINGVISTIKA I HRVATSKI JEZIK

Nakladnik
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet

Za nakladnika
Ivan Trojan

Recenzenti
prof. dr. sc. Ivo Pranjković
prof. dr. sc. Ismail Palić
dr. sc. Kristina Štrkalj Despot

Korektura
izv. prof. dr. sc. Ana Mikić Čolić

Grafička priprema i tisak
Krešendo, obrt za grafičke usluge

ISBN 978-953-314-190-9

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu Gradske i sveučilišne
knjižnice Osijek pod brojem.

© Autor i Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Osijek, 2023.

Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati, fotokopirati
ni na bilo koji drugi način reproducirati bez nakladnikova pismenog dopuštenja.

Objavlivanje knjige financijski je pomoglo Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske i Hrvatska zaklada za znanost projektom *Sintaktička i semantička analiza dopuna i dodataka u hrvatskom jeziku* – SARGADA (2019–04–7896), a dijelom je nastala i u okviru projekta *Metafora i metonimija u jeziku i mišljenju* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Branimir Belaj

KOGNITIVNA LINGVISTIKA I HRVATSKI JEZIK



FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Osijek, 2023.

SADRŽAJ

Predgovor	7
1. STANDARDNI IDIOM I NORMA	
O standardnom idiomu iz kognitivne perspektive	11
Leksik i identitet	47
2. IZ SINTAKSE I SEMANTIKE FRAZE I JEDNOSTAVNE REČENICE	
Hrvatske medijalne <i>se</i> -konstrukcije	63
Što kognitivna gramatika može reći o tzv. dativnim subjektima	91
Mogu li imenice imati dopune?	105
O semantičko-pragmatičkoj uvjetovanosti alternacije akuzativnih i genitivnih direktnih objekata	119
Predikatni instrumental u hrvatskom jeziku	133
Sintaksa i semantika egzistencijalnih glagola <i>biti</i> , <i>imati</i> i <i>trebati</i>	161
O tzv. rastavnom korelativu što	181
3. PROSTOR I VRIJEME U JEZIKU	
Prostorna značenja na razini složene rečenice	195
Prostorni odnosi kao temelj padežnih značenja – shematičnost i polisemija prijedloga <i>od</i>	225
O vremenu i vremenskim značenjima u hrvatskom jeziku	239
4. METAFORA, METONIMIJA I IRONIJA	
Metafora, metonimija i hrvatske subordinirane strukture	263
O kognitivnom statusu mentalnih prostora i o nekim tipovima metonimije u kontekstu teorije konceptualne integracije	307
Verbalna i situacijska ironija: o konceptualnim mehanizmima u podlozi dvaju tipova ironije	331

Literatura	355
Bibliografija radova	381
Kazalo imena	383
Bilješka o autoru	387

Predgovor

Ova knjiga sadrži petnaest kognitivnolingvističkih rasprava iz područja morfosintakse hrvatskoga jezika, kognitivne semantike i normativistike, što objavljenih što priređenih za tisak u domaćim i inozemnim publikacijama od 2005. do 2023. godine. Od toga su tri rasprave napisane u suautorstvu – *Predikatni instrumental u hrvatskom jeziku* i *Verbalna i situacijska ironija: o konceptualnim mehanizmima u podlozi dvaju tipova ironije* s Goranom Tanackovićem Faletarom i *Sintaksa i semantika egzistencijalnih glagola biti, imati i trebati* s Ivom Nazalević Čučević. Rasprave *Hrvatske medijalne se-konstrukcije*, *O kognitivnom statusu mentalnih prostora* i *o nekim tipovima metonimije u kontekstu teorije konceptualne integracije* te *Verbalna i situacijska ironija: o konceptualnim mehanizmima u podlozi dvaju tipova ironije* izvorno su napisane na engleskom jeziku, a ovdje su prevedene na hrvatski. Knjiga je podijeljena na četiri cjeline: *Standardni idiom i norma* (dvije rasprave), *Iz sintakse i semantike fraze i jednostavne rečenice* (sedam rasprava), *Prostor i vrijeme u jeziku* (tri rasprave) i *Metafora, metonimija i ironija* (tri rasprave). Sve su rasprave u određenoj mjeri promijenjene u odnosu na izvornu inačicu, a prije svega one starije, pogotovo u smislu uključivanja recentnije literature. Na priređivanje ove knjige potaknula me je u prvom redu želja da hrvatskoj lingvističkoj javnosti, ali i studentskoj populaciji svih filoloških usmjerenja, i u ovom obliku predstavim dosege i mogućnosti primjene kognitivnolingvističkih teorija, prije svega na gramatička, ali i na druga pitanja iz područja jezikoslovne kroatistike te da i na ovaj način potaknem mlađi naraštaj na bavljenje kognitivnom lingvistikom i njezinu primjenu na hrvatski jezik. Ovom prilikom zahvaljujem recenzentima prof. dr. sc. Ivi Pranjkoviću, prof. dr. sc. Ismailu Paliću i dr. sc. Kristini Štrkalj Despot na temeljitim, konstruktivnim i stručnim komentarima, koji su i u metodološkom i u tehničkom smislu doprinijeli poboljšanju rukopisa ove knjige.

Autor

Zagreb, 13. studenog 2022.

STANDARDNI IDIOM I NORMA

O STANDARDNOM IDIOMU IZ KOGNITIVNE PERSPEKTIVE

1. Pitanja vezana uz standardni idiom,¹ standardnost i normativni status pojedinih konstrukcija u jezikoslovnoj su kroatistici bez ikakve sumnje jedna od najaktualnijih tema već više od pola stoljeća, a pogotovo u posljednja tri desetljeća. Bavljenje se tim pitanjima u nas kreće od onih teorijski utemeljenijih, bilo onih izraslih na zasadama Praškoga lingvističkog kruga i drugih postsosirovskih strukturalističkih pravaca bilo onih sociolingvistički orijentiranih, pa do onih populističkih i uglavnom kvaziznanstvenih, koje najbolje oprimjeruje jezičnosavjetnička literatura. Namjera je stoga ovoga rada preispitati neka od temeljnih analitičkih i teorijskih polazišta o standardnom idiomu i normi u jezikoslovnoj kroatistici primjenom suvremenijih pristupa jeziku, konkretno teorijsko-metodološkoga aparata kognitivne lingvistike, što do sada, barem koliko je meni poznato, nije urađeno. Iako se kognitivna lingvistika eksplicitno ne bavi standardološkim pitanjima, njezina je eksplikativna moć izrazito velika, pa se mnogo toga iz njezina teorijsko-metodološkoga spektra može primijeniti i na tu problematiku, prije svega na pitanje što je to što je u jeziku standardno, odnosno na temelju kojih se kriterija neka konstrukcija može i treba smatrati dijelom standardnoga idioma. Posebno važnu ulogu u rješavanju tih pitanja ima *uporabni model* (engl. *usage-based model*) kao jedan od temeljnih kognitivnolingvističkih modela čije su teorijske spoznaje

¹ S obzirom na važnost terminologije u znanosti i nužnost izbjegavanja paušalne upotrebe termina treba pojasniti zašto se upotrebljava naziv *standardni idiom*. U sociolingvističkoj literaturi, a i općenito u lingvističkoj, paralelno se upotrebljava nekoliko naziva – *standardni jezik*, *standardni dijalekt*, *standardni varijetet* i *standardni idiom*. U jezikoslovnoj kroatistici, kao i u cijeloj južnoslavenskoj filologiji, još od Brozovićeve (1970) studije najčešće se govori o *standardnom jeziku*. Taj naziv nije najsretnije rješenje jednostavno zato što svjesno ili nesvjesno nameće vrijednosni sud da samo standard zaslužuje naziv *jezik*, čime se ostali idiomi stavljaju u podređeni položaj kao lošiji, nedovoljno uređeni, nepotpuni ili nesustavni kodovi te posljedično ne zaslužuju naziv *jezik* (Starčević i dr. 2019: 10–11), što je s lingvističkoga gledišta potpuno neprihvatljivo. S druge strane ne smatram najboljim rješenjem ni naziv *standardni dijalekt*, koji navedeni autori u svojoj knjizi sustavno upotrebljavaju unatoč ogradama od toga da se standard smatra organskim idiomom, i to zato što naziv dijalekt kao prvu asocijaciju nužno nameće upravo standardu neinherentnu organičnost. Ostaju termini *standardni varijetet* i *standardni idiom*. Iako su prihvatljiva oba, za izbor termina uvijek je prihvatljiviji frekventniji, a samim time i neutralniji oblik, a iz općelingvističke perspektive to je svakako *idiom*.

možda i najbolje primjenjive na mnoge probleme vezane uz normativni status i standardnost različitih tipova gramatičkih konstrukcija.²

2. Rasprave i promišljanja o normi i jezičnoj pravilnosti u Hrvatskoj načelno započinju početkom 50-ih godina prošloga stoljeća jezikoslovnim radom Lj. Jonkea i pokretanjem časopisa *Jezik*, a taj, nazovimo ga prvi, period kulminaciju doživljava 1964. godine objavljivanjem Jonkeove knjige *Književni jezik u teoriji i praksi*, koja se sastoji od njegovih savjetodavnih članaka objavljivanih 60-ih godina u *Telegramu*. I njegov, a i rad drugih istaknutih jezikoslovaca koji su se bavili pitanjima jezične pravilnosti i književnojezične norme,³ u prvom redu R. Katičića i D. Brozovića, u tom je vremenu pod snažnim strukturalističkim utjecajem Praškoga lingvističkog kruga. Kod Jonkea je taj utjecaj posebno vidljiv u preuzimanju principa *elastične stabilnosti* (Mathesius 1976 [1932]), koji je nastao kao protuteža statičnim i jednodimenzionalnim purističkim koncepcijama književnoga jezika. Taj se princip temelji na težnji za uspostavljanjem i održavanjem ravnoteže između uporabne i kodifikacijske norme, a Jonkeu je u prvom redu poslužio za kritiku štokavske isključivosti hrvatskih vukovaca i promociju krilatice „Piši onako kako dobri pisci pišu.“, kojom je nastojao ukazati na činjenicu da književni jezik i uopće jezičnu pravilnost ne treba poistovjećivati s narodnim štokavskim govorima, nego da je književni jezik „viši“ tip narodnoga jezika, uređeni nadregionalni idiom otvoren prema drugim narječjima i dijalektima, što najbolje dolazi do izražaja u jeziku dobrih pisaca odnosno u književnosti kao reprezentativnom i uzornom registru književnoga jezika.⁴ Književnojezična koncepcija u Hrvatskoj bitnije se mijenja pojavom Brozovićeve (1970) studije,⁵ kojom se u jezikoslovnu kroatistiku uvodi naziv *standardni jezik*. Razloge napuštanja naziva *književni*

2 Pitanjima tzv. leksičke norme ovdje se nećemo baviti. O tome iz kognitivnolingvističke perspektive vidi više u raspravi *Leksik i identitet*.

3 Sve do pojave Brozovićeve (1970) studije uobičajeno se govorilo o književnom jeziku. Danas prevladava naziv *standardni jezik* ili samo *standard*, no još se uvijek u tom značenju upotrebljava i naziv *književni jezik*, u prvom redu u radovima izrazito tradicijski i filološki orijentiranih jezikoslovaca.

4 Ni tada, a ni danas nije jasno koji bi to pisci trebali poslužiti kao uzor. Ta krilatica ni u vrijeme kada je nastala nije išla ukorak s tada aktualnim progresivnim strukturalističkim idejama, a iz današnje je perspektive potpuno neprihvatljiva. Nažalost, unatoč Jonkeovim dobrim namjerama, u vremenu od 90-ih do danas mnogima je poslužila kao argument za snažno politički i puristički intoniranu revitalizaciju ili pokušaje revitalizacije nekih predvukovskih normativnih rješenja (npr. inicijativa za uvođenjem grafijskoga rješenja *ie* za dugi jat krajem 90-ih), pogotovo onih pravopisnih (usp. npr. Babić 2001).

5 O ulozi D. Brozovića u hrvatskoj standardologiji, kao i općenito o razvoju standardološke misli u nas, vidi više u Mićanović (2006, 2018).

jezik Brozović (ibidem: 15) u prvom redu i potpuno opravdano vidi u tome što naziv književni jezik ističe predodžbu o dominantnoj ulozi beletristike u standardnom idiomu, a to smatra odrazom različitih idealističkih koncepcija kao prepreka suvremenim i progresivnim shvaćanjima. On ne negira važnu ulogu koju registar književnih tekstova ima unutar standardnoga idioma, posebno ističući njihovu presudnu ulogu u početnim fazama njegove izgradnje, ali ih u spletu funkcionalnih stilova čije potrebe standardni idiom mora zadovoljiti smatra samo „prvima među jednakima“.⁶ Brozovićeve se promišljanja o standardnom idiomu također oslanjaju na koncepciju Praškog lingvističkog kruga, pa i on prihvaća princip elastične stabilnosti kao relevantan čimbenik u poimanju standardnoga idioma, ali se za razliku od Jonkea puno više oslanja i na praške pojmove *polifunkcionalnosti* i posebno *autonomije* standarda, na kojima i temelji svoju definiciju:

Bitno je za definiciju standardnog jezika da je on **autonoman** vid jezika, uvijek **normiran** i funkcionalno **polivalentan**, koji nastaje pošto se jedna etnička ili nacionalna formacija, uključivši se u internacionalnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je do tada funkcionirao samo za potrebe etničke civilizacije. (Brozović 1970: 28)

Autonomiju Brozović i Katičić, a nakon njih i većina ostalih hrvatskih standardologa i filologa, poistovjećuju s nadregionalnošću standardnoga idioma odnosno s činjenicom da se standardni idiom ne može poistovjetiti ni s jednim organskim idiomom te da je posljedično neovisan o svojoj dijalekatnoj osnovici iako se u praškoj tradiciji pojam autonomije, i to vrlo kratko i u kasnijoj fazi, vezivao uz normu, tj. uporabnu normu, u smislu da je ona inherentna samom književnom jeziku i neovisna o bilo kojem obliku kodifikacijske norme, dijakronijskoga stanja ili dijalekta (usp. Havránek 1947/1948 i Vuković 2016). Dakle vodeći su hrvatski filolozi 60-ih i 70-ih godina prošloga stoljeća unatoč deklarativnom pozivanju na teorijsko-metodološki okvir Praškoga kruga zapravo bitno iskrivili dvije temeljne postavke pražana, a što se u hrvatskoj filologiji kod većine zadržalo do današnjih dana. Prvo, normu su umjesto u značenju uporabne, uzusne norme, značenju koje je ona imala kod

6 S time bi se moglo složiti samo kada se govori o počecima razvoja standardnoga idioma, gdje najobrazovaniji i jeziku najvičiji sloj društva ima presudnu ulogu, no u njegovim kasnijim fazama, odnosno u vrijeme njegove izgrađenosti, ta je tvrdnja teško prihvatljiva. Štoviše, s obzirom na to da beletristički stil predstavlja više individualnu nego kolektivnu stilistiku, mislim da su drugi funkcionalni stilovi u kojima se puno realnije zrcali kolektivna standardnojezična norma za poimanje i koncepciju standardnoga idioma puno važniji.

pražana, upotrebljavali u značenju kodifikacijske norme, tj. propisa. I drugo, nasuprot praškom inzistiranju na harmoniji između uzusa i kodifikacije, na tome da uporabna norma mora biti uzor kodifikacijskoj normi, pojam autonomije iskoristili su kako bi standard što više udaljili od uzusa i opravdali bilo proizvoljne kodifikacijske intervencije jezičnih stručnjaka bilo traženje normativnoga uzora u starijim književnim tekstovima ili drugim izvorima koje su smatrali relevantnima za promicanje standardnoga idioma kao jezika „višega“ tipa, jezika koji se svojom kodifikacijskom normom mora opirati jezičnom razvoju i nastojati suzbiti uporabnu varijantnost bez obzira na učestalost određenih konstrukcija. Najbolje se to vidi iz sljedećih Katičićevih riječi:

U svakom je slučaju neprihvatljiva norma koja bi, kako neki zamišljaju, u korak pratila razvoj jezika. Takva norma prestala bi biti norma jer bi to značilo ozakonjenje jezičnoga nereda i napuštanje književnoga jezika bez kojega ni jedno razvijeno društvo ne može postojati. (Katičić 1964a: 41)

Baš te promjene u čestoti čini se, prema današnjem stanju nauke o jeziku, da su osnovna pokretačka snaga unutrašnjega jezičnog razvoja. Ali tamo gdje se to može, norma se književnoga jezika mora suprotstaviti naglim promjenama u čestoti ostvarivanja nekih elemenata jezičnoga sustava jer samo tako može izbjeći povećanju jezične raznolikosti u vremenu ... Norme ne mogu, dakako, spriječiti jezični razvoj, ali mu se moraju stalno suprotstavljati da bi književni jezik mogao vršiti svoju osnovnu funkciju, a to je da u najpovoljnijoj za dane prilike mjeri smanji jezičnu raznolikost u prostoru i vremenu. (Katičić 1964b: 85–86)

Da ne budemo isključivi, neki se vidovi planskoga opiranja uzusu, u prvom redu na leksičkoj razini, i mogu razumjeti u kontekstu 60-ih godina, tj. vremena eskalacije jezičnoga unitarizma u okvirima jugoslavenske zajednice, što je kulminiralo potpisivanjem *Deklaracije*, kada su se kako u medijima tako i u drugim sferama javne komunikacije promovirale mnoge riječ i oblici inherentni srpskom jeziku. No problem je u tome što se takav puristički orijentiran, elitistički i uporabno neosjetljiv pristup normi nastavio i 90-ih, a traje i danas, kada za tim više nije bilo i nema nikakve realne potrebe, prije svega u vidu opasnosti od bilo kakvih pritisaka i nametanja jezičnih rješenja od strane državnih vlasti.⁷ Najbolje se to vidi iz sljedećega citata, koji zorno oslikava u nas gotovo općeprihvaćeni dogmatski pristup normi:

7 Mnogi su vrijeme nakon osamostaljenja Hrvatske pod krinkom tobožnje brige za hrvatski jezik iskoristili za svoju samopromociju nepotrebnim i uglavnom lingvistički neopravdanim intervencijama, u prvom redu pravopisnim i leksičkim, u nastojanju da hrvatski jezik u što većoj mjeri odvoje od srpskoga, a uz uvijek sveprisutan srpski, danas se težište jezične politizacije prebacuje i na engleski

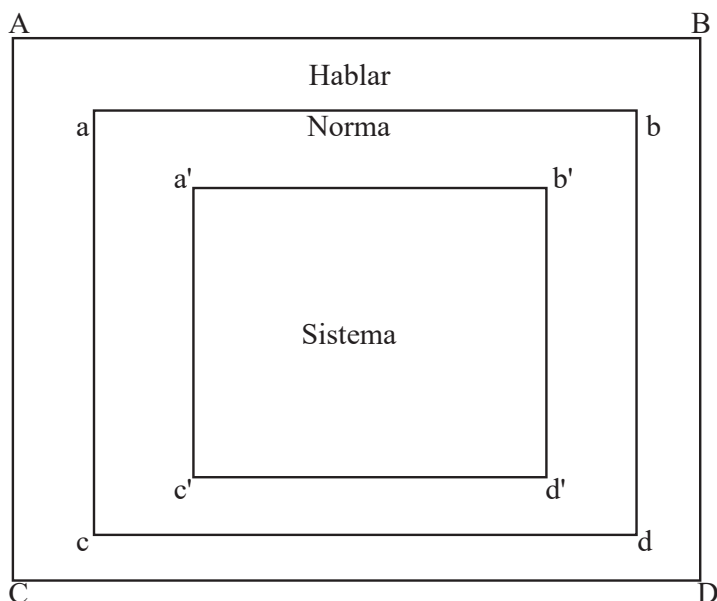
Norma je sustav od govornika prihvaćenih propisa kojima se određuje što je u nekome dijelu idioma ili u idiomu pravilno (ispravno, korektno), a što nije. Razlikujemo dvije vrste normiranja u jeziku: spontano (ili uzusno) normiranje kao temeljnu značajku organskih idioma i svjesno (ili plansko) normiranje kao temeljnu značajku standardnoga jezika. Dok se u organskim idiomima do spoznaje o „pravilima“ dolazi prešutnom suglasnosti njegovih govornika, tj. jezičnim uzusom, u standardnome je jeziku, uz nešto iznimaka, uloga uzusnoga gotovo zanemariva. Normiranje se u standardnom jeziku provodi svjesno i sustavno odgovarajućim normativnim (preskriptivnim) priručnicima, i to u svim dijelovima govorenoga i pisanoga standarda. (Samardžija 1999: 7)

To je jedno, a drugo što treba imati na umu kada se normativnim postupcima ide usuprot jezičnoj uporabi, jest činjenica da se nikako ne može postići isti učinak kada je s jedne strane u pitanju leksik, a s druge različite morfosintaktičke konstrukcije. Da bi se govornicima usadila neka riječ kao zamjena za drugu, naravno samo pod uvjetom približno istoga ili sličnoga značenja, dovoljno je da se u različitim medijima počne redovito upotrebljavati i ljudi ju nesvjesno počinju prihvaćati. No s morfosintaktičkim je konstrukcijama drukčije. One su kognitivno puno usađenije već i samim time što su to relacijske kategorije koje odražavaju složene logičke odnose i različito poimanje što statičnih što dinamičnih odnosa među predmetima i pojavama koje nas okružuju, čime su najtješnje povezane s mišljenjem i rasuđivanjem. Upravo ih to čini uporabno kudikamo otpornijima na normativne intervencije, a neke će od njih i ovdje biti predmet rasprave.⁸

Osim pražana pitanjima i uopće konceptom norme posebno se temeljito bavio i veliki njemački strukturalist rumunjskoga porijekla E. Coseriu, čije je učenje na hrvatska standardološka pitanja primjenjivao J. Silić, posebno u Silić (1999b), pa ćemo se ukratko osvrnuti i na to. Coseriu (1973 [1952]: 94–97) Saussureovu dihotomiju *langue* (sustav) / *parole* (govor) proširuje pojmom *norme*, govoreći o dvije razine apstrakcije na putu od govora do sustava (sl. 1).

jezik. Time je nanese neprocjenjiva šteta struci, koja je nerijetko banalizirana i izvrgavana ruglu i u medijima i među običnim ljudima.

8 Dobri su primjeri otpornosti sintaktičkih konstrukcija i njihove kognitivne usađenosti konstrukcije u *vezi toga i koristiti što*, koje je Katičić (1964a: 41) još prije šezdeset godina proglašavao neknjiževnima i dijalektalnim, a one ne samo da su se zadržale do danas nego su u najmanju ruku jednako česte kao i njihovi navodno jedino standardni pandani u *vezi s tim i koristiti se čime*. A tomu je tako jer između tih alternativnih konstrukcija postoje ozbiljne konceptualnosemantičke razlike, koje govornici najbolje osjećaju.



Slika 1

Na prvoj se razini, na putu od govora (četverokut ABCD) do norme (četverokut abcd), eliminiraju sve individualne, trenutne i slučajne varijante te ostaju samo zajedničke karakteristike govornoga čina, ono što je u konkretnom govoru ponavljanje prethodnih obrazaca, a na drugoj se razini apstrakcije, na putu od norme do sustava (četverokut a'b'c'd'), eliminiraju svi redundantni aspekti i ostaju samo oni funkcionalno relevantni odnosno razlikovni. Tu trihotomiju Silić (ibidem: 238) proširuje još dvama vidovima apstrakcije, *uzusom* i *kodifikacijom*, pa u lancu *govor* (ono kako se govori) – *uzus* (ono kako se obično govori) – *norma* (ono kako treba govoriti) – *kodifikacija* (ono kako se mora govoriti) – *sustav* (ono kako se može govoriti) *uzus* smatra prvim, *normu* drugim, *kodifikaciju* trećim, a *sustav* četvrtim stupnjem apstrakcije, pri čemu *uzus*, *norma* i *kodificirana norma* čine standard. Iako sam mišljenja da je Silić (1999a, 1999b, 1999c, 2006) od svih naših filologa u teorijskom smislu iz strukturalističke perspektive najozbiljnije i najtemeljitije pristupao pitanjima norme i standardnoga idioma, uvijek racionalno i umjereno,⁹ pa je posljedično i uspijevao izbjeći zamke politizacije i trivijalizacije različitih normativnih pitanja, u njegovu pristupu ipak ostaje nedorečeno, odnosno nigdje

9 Kada se govori o umjerenosti i racionalnosti u pristupu normativnim pitanjima, uz Silića tu svakako treba spomenuti i I. Pranjkovića (2008, 2010).

se dodatno ne argumentira, zašto se norma odvaja od uzusa. To tim više čudi jer je za Coseriu norma, isto kao i za pražane, skup uporabno uobičajenih, normalnih konstrukcija na različitim jezičnim razinama. Dakle uzus ili uporabno frekventne i uobičajene konstrukcije i za lingviste Praškoga kruga i za Coseriu jesu norma, pa ako se kaže da je norma ono kako treba govoriti, onda to pretpostavlja da ne treba uvijek onako kako je uobičajeno, kako govori većina, nego da se norma ipak smatra vrstom propisa, doduše umjerenijega od kodifikacije, koji se ne poklapa s uzusom.

2.1. S obzirom na izneseno o shvaćanju norme u jezikoslovnoj kroatistici prve su asocijacije kod bilo koga iole upućenoga u jezičnu problematiku sasvim sigurno propis i pravilo, što je potpuno u skladu s u nas općeprihvaćenom definicijom jezične norme kao sustava propisa kojima se određuje pravilnost određene jezične jedinice u standardnom idiomu na različitim razinama njegova opisa. Norma je dakle neraskidivo povezana sa standardom kao njegova temeljna odrednica, kao preduvjet bez kojega se o standardu uopće ne može govoriti. Drugim riječima, standard jest norma i u tome nema ništa sporno. No ono što jest sporno, shvaćanje je tih propisa i pravila, tj. kriterija normiranja, koji u nas u pravilu ovise o osobnim preferencijama pojedinih jezikoslovaca određenim različitim lingvističkim, povijesnim, kulturnim, a posljednjih desetljeća prije svega političkim i interesnim opredjeljenjima. Takvo shvaćanje i pristup normi udaljava nas od njezina temeljna značenja koje je ujedno imanentno i riječi standard, a to je ukupnost uobičajenih, prosječnih konstrukcija zajedničkih većini govornika jedne jezično-nacionalne zajednice, upravo u onom smislu u kojem su ju shvaćali pražani i E. Coseriu. Normativno je dakle ono što je normalno, prosječno, uobičajeno, a posljedično i rasprostranjeno (frekventno) i neutralno. Tako je i u drugim područjima ljudske djelatnosti, pa nema nikakvoga posebnoga, a ponajmanje razumnoga razloga da tako ne bude i u jeziku. Što je recimo norma ili normativ u ugostiteljstvu? To je propisana uobičajena količina hrane ili pića za koju se pretpostavlja da je prosječnoj osobi, odnosno većini, dovoljna za jedan obrok. Što je radnička norma u nekom poslu? To je propis uobičajene količine posla koju prosječna osoba, odnosno većina radnika, može obaviti u okviru radnoga vremena. Ili što činimo kada primjerice za nekoga kažemo da je visok? Valoriziramo nečiju prekomjernu visinu u odnosu na uobičajenu / standardiziranu visinsku normu kao orijentir. Svaki dakle propis mora slijediti uzus, tj. mora počivati na onome što je uobičajeno, prosječno i frekventno jer to je ujedno i jedino što je prihvatljivo onima za koje se propisuje. Zapitajmo se recimo kako

bi ljudi reagirali kada bi u ugostiteljstvu propisana količina mesnoga obroka bila 100 umjesto 300 g? Bi li to ljudima bilo prihvatljivo? Kako bi reagirali na to i koliko bi taj propis trajao? Vjerojatno vrlo kratko. Isti je princip i u jeziku, samo što jezična djelatnost većini ljudi nije u fokusu kako je to recimo hrana, pa diskrepancija između norme i uzusa u jeziku može trajati bez nekih većih posljedica po njezine tvorce, ali dugoročno šteti i struci i govornicima. Svaka dakle visokofrekventna konstrukcija mora ujedno biti i normativna, a pristup normi mora biti u skladu s uzusom, odnosno kodifikacijska norma mora slijediti uzus kako razgovornoga tako i pisanoga jezika. Nijedna visokofrekventna konstrukcija ne može biti „nepravilna“, „besmislena“, „nepoželjna“, „negramatična“ ili slično kvalificirana jer nije moguće da većina izvornih govornika na različitim razinama jezičnoga opisa upotrebljava nešto što nije pravilno ili što nema smisla.¹⁰ Izvorni govornici najbolje osjećaju svoj jezik i ako većinski upotrebljavaju neku konstrukciju, onda ne griješe. Sukladno tomu zadatak je lingvista iznaći i objasniti razloge frekventnosti neke konstrukcije, promatrati i opisivati, a kodifikacijska norma mora proizlaziti iz deskripcije uporabne vrijednosti. Standardni idiom dakle kao i svi ostali idiomi u prvom redu mora biti podložan deskripciji, a tek potom i preskripciji koja mora biti u suglasju s uzusom. Da je lingvistika deskriptivna znanost, na američkom je tlu općepoznata činjenica najmanje od Bloomfieldova (1933) strukturalizma,¹¹ a na europskom od početka 19. st., tj. od pojave poredbeno-povijesne lingvistike, pa se u suvremenim lingvističkim teorijama to rijetko posebno ističe, a sljedeće Langackerove riječi iznimka su od pravila:

Linguists distinguish between expressions that are „grammatical“ (or „well-formed“) and those that are „ungrammatical“ („ill-formed“). In so doing, they are not **prescribing** how people ought to talk but **describing** the assessments speakers themselves supposedly make. The boundary between well- and ill-formed expressions is fuzzy at best and continually being adjusted as speakers push the limits in normal language use. (Langacker 2008: 227)

Pravilnost odnosno nepravilnost neke konstrukcije isključivo je dakle određena frekvencijom, spletom i raznolikošću govornih i pisanih uporab-

10 Dok su sve visokofrekventne konstrukcije ujedno i gramatične, obrnuto ne vrijedi, tj. niskofrekventne konstrukcije nisu nužno i negramatične ili manje gramatične. O tim pitanjima usp. npr. Kempen i Harbusch (2005) Divjak (2008), Bader i Häussler (2010) i Flach (2020).

11 Kažem najmanje jer je put deskriptivnoj metodi na američkom tlu utro već Boas (1911) svojim opisom jezika američkih indijanaca. O počecima deskriptivne metode u američkoj tradicijskoj lingvistici i njezinu odnosu prema strukturalizmu vidi više u Žic Fuchs (2009).

nih konteksta iz čijega opisa i logike mora proizlaziti norma, tj. stav o pravilnosti, pa stoga od šesnaest Pranjkovićevih (2010: 9–16) načela pravilnosti najrelevantnijim smatram *načelo proširenosti*. Od ostalih načela prihvatljivima smatram i *načelo stabilnosti* (pravilnije je ono što je stabilno u jeziku), *logičko načelo* (pravilnije je ono što je u skladu s logičkim mišljenjem), *znanstveno načelo* (pravilnije je ono što je usklađeno s jezičnim sustavom), *demokratsko načelo* (svačija je produkcija jednako pravilna) i *načelo svrhovitosti* (pravilnost se utvrđuje s obzirom na funkcionalne stilove), dok teže prihvatljivima ili neprihvatljivima smatram *načelo autoritetnosti* (pravilnije je ono što je u skladu s jezikom književnih uzora), *zemljopisno načelo* (pravilnije je ono što je sličnije varijetetu na kojem se temelji standard), *aristokratsko načelo* (pravilnije je ono što je sličnije govoru elite) i *načelo autohtonosti* (pravilnije je domaće). Inače, u prvoj verziji te rasprave Pranjković (1996) govori o dvanaest načela, a temelje tim načelima postavio je Jespersen (1970) govoreći o sedam kriterija pravilnosti: *zemljopisnom kriteriju*, *aristokratskom kriteriju*, *književnom kriteriju*, *estetskom kriteriju*, *demokratskom kriteriju*, *logičkom kriteriju* i *kriteriju autoriteta*.

Primarno shvaćanje norme mora biti kao ukupnosti „normalnih“, uobičajenih odnosno prosječnih konstrukcija u različitim registrima standardnoga idioma i u različitim uporabnim kontekstima. To posebno naglašavam kako bih otklonio kritike sljedećega tipa:

Za kritičare tradicionalne standardologije jedino je prihvatljivo ... načelo proširenosti. Za njih su ... standardne one riječi, oblici i konstrukcije koje su u suvremenom jeziku najproširenije na nekom teritoriju ... U skladu s time, posao je jezikoslovca opisati trenutni korpus jezične uporabe, čija će analiza pokazati što je u jeziku u danom trenutku najčešće i najproširenije, dakle standardno. Kao i sve vrijednosne prosudbe, i taj je pogled na standardni jezik teorijski prihvatljiv, samo valja biti svjestan njegovih vrijednosnih pretpostavki (odbija se povijesna dimenzija standardnoga jezika) i implikacija (standardni se jezik shvaća kao puko sredstvo za efikasnu komunikaciju u danom vremenskom trenutku) ... Stoga, kada želimo provjeriti pripada li neka riječ ili konstrukcija standardnom jeziku, jedan je od prvih kriterija zastupljenost u povijesnim izvorima, odnosno u korpusu hrvatske književnosti. Reći da nešto pripada standardu stoga nije isto što i reći „tako se govori“. (Matasović 2020: 51–52)

Dakle nikako ne mislim da standardni idiom treba poistovjećivati samo s govornim jezikom, ali s druge strane još manje mislim da se standardnost neke riječi ili konstrukcije primarno treba procjenjivati prema njezinoj zastupljenosti u povijesnim izvorima ili u korpusu hrvatske književnosti, o čemu je već

bilo riječi.¹² Ako je nešto prošireno u beletrističkom stilu ili povijesnim izvorima na koje se poziva Matasović, to će biti standardno ondje, ali to ne znači da će biti standardno i u drugim funkcionalnim stilovima.¹³ Nažalost, najveći dio naše preskriptivističke literature taj princip gotovo uopće ne uvažava inzistirajući već desetljećima uporno u praksi, iako ne nužno i deklarativno, na niveliranju funkcionalnih stilova propisujući jedne oblike i paralelno zabranjujući druge (npr. Alerić 2011, Hudeček i dr. 2011, Alerić i Gazdić-Alerić 2013, Opačić 2009, Ham i dr. 2014 itd.), a o čemu će u nastavku na odabranim primjerima biti više riječi.¹⁴ Norma je dakle ono što jest u pojedinom funkcionalnom stilu, a shvaća li se norma kao ono što treba, onda treba samo ono što jest, odnosno preskripcija mora biti utemeljena na deskripciji uporabne vrijednosti, pa i standardni idiom kao i svaki drugi primarno treba povezivati

12 Vidi bilješku 6.

13 Kada se govori o odnosu pojedinih funkcionalnih stilova i standarda kao cjeline, ovdje iznesen pristup načelno se poklapa s pristupom iznesenim u Silić (1999a, 1999c, 2006), pristupom u kojem se pri normiranju polazi od funkcija i značenja imanentnih pojedinom funkcionalnom stilu. To, naravno, ne pretpostavlja varijantu monoglosičkoga pristupa da pojedini oblici ili konstrukcije ne mogu biti frekventni odnosno standardni u više stilova ili podstilova čija se materija redovito preklapa i nikakva se stroga granica među njima ne može uspostaviti. Postoje samo prototipne i manje prototipne konstrukcije unutar pojedinih registara. S druge strane kao prototipni primjer suprotnoga, i po mom sudu potpuno pogrešnoga, pristupa koji podržava opisani tradicijski pristup normi usp. npr. Babić (1999), pogotovo s obzirom na tvrdnje iznesene u zaključku da u istoznačnicama (koje inače ne postoje, op. B. B.) nije jezično bogatstvo i da one znače nesređeno književnojezično stanje (ibidem: 234).

14 To Matasović recimo uopće ne spominje, a kao vrstan lingvist on je toga sasvim sigurno svjestan. Štoviše, tvrdi upravo suprotno smatrajući da „većina lektora i jezičnih savjetnika savjesno obavlja svoj posao slijedeći jasna načela kojima je moguće prilično pouzdano utvrditi što je u jeziku standardno, a što nije, te kojem funkcionalnom stilu pripadaju pojedine jezične sastavnice“ (ibidem: 50). Da, lektori slijede načela koja promoviraju jezični savjetnici i u tom smislu vjerojatno većina njih savjesno obavlja svoj posao, ali problem je u tome što je dobar dio tih načela, osim ako se ne radi o banalnim i općepoznatim činjenicama tipa da se piše *bit ću*, a ne *biti ću*, iz vizure ozbiljne lingvistike pogrešan, štoviše, s lingvistikom nema veze. Dobar dio naših jezičnih savjetnika manje je ili više ideološki obojen, što je na našim prostorima, kao i u mnogim drugim slavenskim zemljama, motivirano političkom situacijom, a njihov se broj povećava proporcionalno zaoštavanju političkih odnosa, kao što je to slučaj od 1990-ih do danas. Upravo u tome treba tražiti i razloge zbog kojih se u nas preskriptivizmom bave profesionalni lingvisti, iako je njihova profesionalnost i ozbiljnija lingvistička naobrazba u većini slučajeva vrlo upitna, a ne laici kako je to običaj u anglofonim zemljama (Milroy i Milroy 2012: 10). No osnovni razlog zbog kojega preskriptivističku literaturu smatram neznanstvenom nije njihova ideološka obojenost, nego u većini slučajeva nedostatak ozbiljnije teorijskolingvističke naobrazbe autora takvih priručnika, što pak rezultira velikim brojem paušalnih i pogrešnih interpretacija jezičnoga materijala. Pokazat će se to i u ovom radu na odabranim primjerima, a što se tiče jasnih načela funkcionalne raslojenosti standarda, koja prema Matasoviću zastupaju jezični savjetnici, posebno upućujem na bilješku 30.

s deskripcijom, a ne, kako je uvriježeno, s preskripcijom.¹⁵ Samo u tom smislu standard jest norma, a svaka kolizija uzusne i kodifikacijske norme dovodi do ograničavanja izražajnih mogućnosti govornika i do straha od vlastita jezika, a najčešće proizlazi iz različitih već spomenutih osobnih preferencija jezikoslovaca pod utjecajem preskriptivističkih ideologija.¹⁶

S obzirom na rečeno standardni idiom može se definirati kao *neorganski i polifunkcionalni idiom, koji s obzirom na različite uporabne registre i kontekste obuhvaća kontinuum svih visokofrekventnih (uobičajenih / prosječnih / normalnih) konstrukcija zajedničkih većini govornika jedne ili više jezično-nacionalnih zajednica*.¹⁷

Na sl. 2a–b prikazane su razlike između tradicijskoga shvaćanja norme s jedne strane i funkcionalnoga utemeljenoga na jezičnoj uporabi s druge strane. Tradicijsko shvaćanje norme (sl. 2a) počiva na strogom odvajanju uzusne i kodifikacijske norme ne uvažavajući funkcionalne razlike u uporabnom kontinuumu različitih konstrukcija koje prožimaju pet makrostilova ili makrokonteksta standardnoga idioma i njihove mikrostilove, podstilove ili mikrokontekste.¹⁸ Između uzusa i kodifikacijske norme postoji čvrsta i nepropusna „brana“ stvarana i nemijenjana desetljećima u različitim preskriptivnim i preskriptivističkim priručnicima.¹⁹ Nasuprot tomu funkcionalni pristup normi (sl. 2b) počiva na deskripciji, eksplikaciji i potom kodifikaciji kontinuuma standardnosti različitih visokofrekventnih morfosintaktičkih i leksičkih konstrukcija u različitim makro- i mikrostilovima standardnoga idioma i u različitim uporabnim kontekstima.

15 Samo tako shvaćena preskripcija koja proizlazi iz opisa funkcionalne raslojenosti visokofrekventnih konstrukcija može se smatrati lingvističkom i samo se tako shvaćeno normiranje može smatrati lingvističkim zadatkom. U suprotnom, i sam pripadam onima za koje Katičić (1963: 9) tvrdi da pokazuju temeljito neznanje kada se dižu protiv normâ i normiranja pozivajući se na lingvističku znanost.

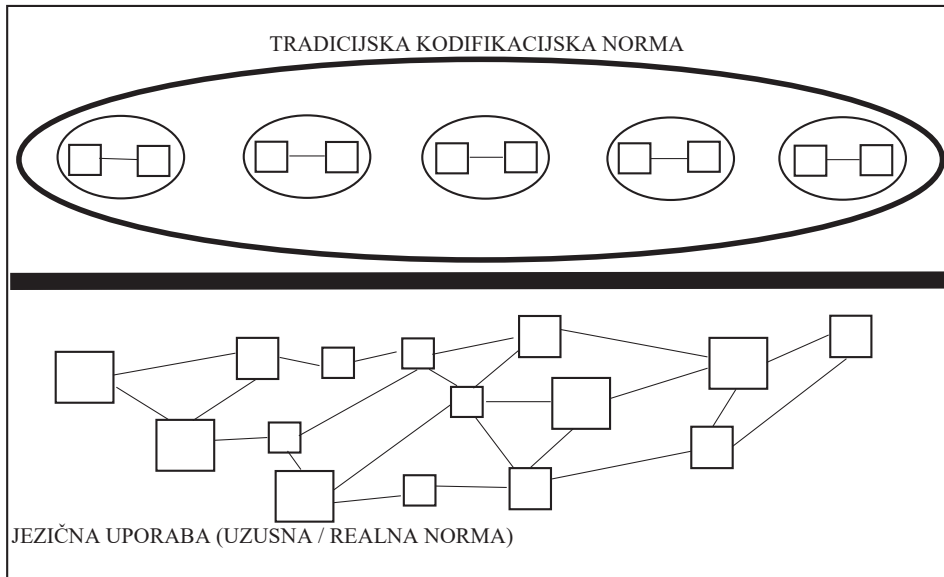
16 Najčešće je riječ o ideologijama *monoglosije, monokodije, monooriginije, monosemije i monoverbije*, o kojima se u kontekstu kritičkoga pristupa hrvatskom jezičnom savjetništvu opširno raspravlja u Starčević (2016) i Starčević i dr. (2019). Navedeni autori iz sociolingvističke perspektive također zastupaju stajalište da uzus mora biti temelj kodifikacijske norme (Starčević i dr. 2019: 209–210).

17 Sintagmom *jedna ili više nacionalnih zajednica* želi se istaknuti činjenica da hrvatski standardni idiom nije ograničen isključivo na govornike koji žive u Hrvatskoj, kao što ni mnogi drugi standardni idiomi nisu vezani samo uz granice jedne države, kao npr. engleski, njemački ili portugalski, a definicija se, naravno, odnosi samo na standard koji je dobro utemeljen i dugo u uporabi, no ne funkcionira u procesu standardizacije, gdje se nužno ne uzima najrašireniji dijalekt kao osnovica.

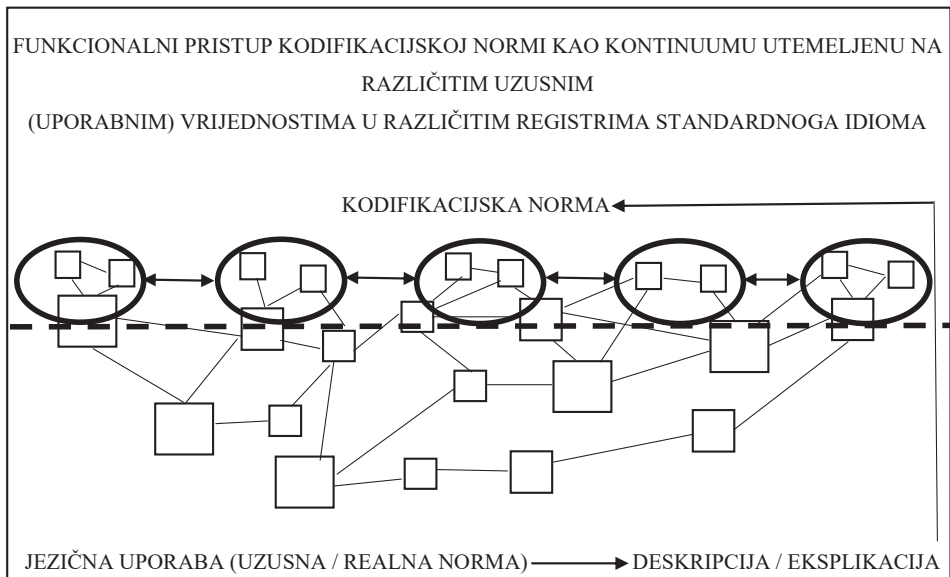
18 Tako se recimo u okviru novinsko-publicističkoga stila razlikuju mikrostilovi političkih tjednika kao što su *Globus* ili *Nacional* od mikrostilova zabavnih tjednika kao što su npr. *Gloria* ili *Story*.

19 Preskriptivne priručnike – normativne gramatike, rječnike i pravopis – kao lingvistički legitimu literaturu treba jasno lučiti od jezičnih savjetnika (barem većine njih) kao, a zbog već navedenih razloga, neznanstvene preskriptivističke literature.

a)



b)



Slika 2a-b

3. Kao što je u uvodu već rečeno, od kognitivnolingvističkih teorijsko-metodoloških modela koji mogu biti primijenjeni na pitanja normativnoga statusa pojedinih konstrukcija posebno se ističe uporabni model, koji je u srži gotovo svih kognitivnolingvističkih pristupa od samih početaka pa sve do današnjih dana (usp. npr. Langacker 1987b, 1988, 2000b, 2008; Barlow i Kemmer 2000; Tomasello 2003; Bybee 2006, 2007, 2010; Bybee i Hopper 2001), kako onih koji se tiču kognitivne semantike tako i konstrukcijskih pristupa gramatici. Budući da je kognitivna lingvistika u cjelini svoj razvoj na američkom tlu započela u prvom redu kao reakcija na generativnu gramatiku, i temeljne se postavke njezina središnjeg uporabnoga modela moraju sagledavati u opreci prema generativnom modelu. Vidi se to već i iz samoga naziva kojim se ističe uporabna vrijednost konstrukcija različitoga stupnja složenosti u konkretnim komunikacijskim kontekstima, a koja u generativnoj gramatici nema nikakav značaj te je još od standardne teorije (Chomsky 1965) suprotstavljena skupu pravila i načela jezične sposobnosti kao jedinom predmetu proučavanja. Nasuprot tomu uporabni model zagovara tijesnu vezu između jezične sposobnosti i jezične uporabe, a temelji se na sljedećim trima povezanim oprekama u odnosu na generativnu tradiciju (Langacker 1988):

- (i) *maksimalizam* (nasuprot minimalizmu)
- (ii) *neredukcionizam* (nasuprot redukcionizmu)
- (iii) *odozdolni model* (nasuprot odozgorom modelu)

Minimalističko-redukcionistički pristup generativne gramatike podrazumijeva poimanje jezičnoga sustava kao skupa samodostatnih općih pravila (načela i principa) na kojima počiva svaka važna generalizacija. Pri tome se konkretne jezične jedinice odnosno leksički unosi ili leksikon shvaćaju kao 'popis' iznimaka, kao repozitorij idiosinkratičnih obilježja, tj. kao 'popis' svega onoga što ne proizlazi iz općih jezičnih načela (Chomsky 1995: 235). Nasuprot tomu maksimalistički i neredukcionistički pristup uporabnoga modela zagovara poimanje jezičnoga sustava kao razgranatoga i povezanoga inventara konvencionalnih jezičnih jedinica u rasponu od visokoshematičnih gramatičkih konstrukcija, koje načelno odgovaraju pravilima generativne gramatike i koje su nositelji važnih generalizacija, pa do najspecifičnijih idiosinkratičnih jedinica. Pri tome se taj spektar različitih konstrukcija ne razlikuje ni po čemu osim po stupnju apstraktnosti odnosno shematičnosti, te u tom smislu leksik i gramatika tvore kontinuum konstrukcija. Uporabni se model također smatra odozdolnim modelom (engl. *bottom-up model*) jer važne generalizacije

obuhvaćene shematičnijim konstrukcijama, apstraktnijim gramatičkim tipovima ili pravilima, proizlaze iz izloženosti govornika nizu konkretnih uporabnih konteksta koje čini ukupnost formalnih, semantičkih i pragmatičkih čimbenika realiziranih specifičnim varijantama u vidu konvencionalnih jezičnih jedinica. Niz spomenutih formalnih, semantičkih i pragmatičkih čimbenika na temelju kojih govornici apstrahiraju jezično znanje čini sheme višedimenzionalnim i razvedenim konceptualnim strukturama.²⁰ Opisana tri načela – maksimalizam, neredukcionizam i odozdolnost – čine *kriterij uporabne vrijednosti* (engl. *content requirement*),²¹ koji podrazumijeva troje:

(i) Jezični se sustav sastoji od fonoloških, semantičkih i simboličkih jedinica, a simboličke jedinice, odnosno gramatičke strukture različitoga stupnja složenosti i različitoga stupnja kognitivne usađenosti koja ovisi o uporabnoj frekvenciji, sastoje se od fonološkoga i semantičkoga pola te u tom smislu gramatika simbolizira značenje i formu.

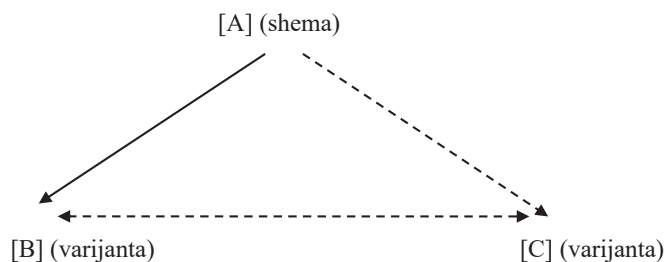
(ii) Shematizaciju ovjerenih uporabnih konstrukcija u rasponu od specifičnih leksičkih konstrukcija preko djelomično poopćenih shema pa do onih visokoshematičnih odnosno najapstraktnijih. U tom procesu kognitivno usađene sheme, u pravilu nižega stupnja poopćenosti,²² čine standard kategorizacije odnosno sankcionirajuće strukture na temelju kojih se kategoriziraju i valoriziraju specifične konstrukcije kao ciljne strukture (usp. Langacker 1987b: 65–96) i

(iii) Kategorizacijske odnose među konstrukcijama različitoga stupnja shematičnosti, koji počivaju na principima elaboracije, ekstenzije i međusobne sličnosti i na temelju kojih nastaju mreže konstrukcija različitoga stupnja apstrakcije i kognitivne usađenosti povezane su kompozicijom, tj. ulančavanjem dviju ili više jezičnih jedinica u složeniju, i simbolizacijom. Elaboracija označava punu kompatibilnost varijante i sheme kao tipa (puna strelica), ekstenzija djelomičnu (isprekidana strelica), a međusobna sličnost tiče se odnosa između dviju varijanata (dvosmjerna isprekidana strelica). Ti su kategorizacijski odnosi shematski prikazani na sl. 3.

20 Razvedenu i bogatu konceptualnu strukturu konstrukcija višega reda odnosno shema, a uvjetovanu različitim čimbenicima koji čine komunikacijski kontekst, treba razlikovati od njihova niskog stupnja specifičnosti (Langacker 2000b: 4, 10).

21 Doslovni bi prijevod engleskoga naziva *content requirement* bio *kriterij sadržajnosti*, no smatram da *kriterij uporabne vrijednosti* bolje ukazuje na bit stvari i više je u skladu s izražajnim mogućnostima hrvatskoga jezika.

22 Konstrukcije najvišega stupnja shematičnosti rijetko kada mogu služiti kao standard kategorizacije.



Slika 3

Što je neka varijanta kompatibilnija sa shemom koju elaborira, ona je gramatičnija, konvencionalnija i kognitivno usađenija i obrnuto, što su odstupanja u odnosu na shemu veća, smanjuje se njezina prihvatljivost. Prihvatljivost je konstrukcije dakle podložna gradaciji s obzirom na kompatibilnost varijanata sa shemama koje elaboriraju. U nastavku ćemo primjenom uporabnoga modela dokazati smislenost i pravilnost nekoliko visokofrekventnih konstrukcija koje se u našim normativnim priručnicima bez iznimke smatraju nepravilnima.

3.1. Uzročni subjunktor *s obzirom na to da* u hrvatskim se gramatikama, a osobito u jezičnim savjetnicima (npr. Nikić-Ivanišević i dr. 2004: 92), redovito navodi kao jedina mogućnost, odnosno njegove kraće varijante s reduciranom kataforičkom zamjenicom *s obzirom da* i rjeđa *obzirom da* smatraju se nepravilnom upotrebom toga složenog veznika unatoč vrlo visokoj frekvenciji, pogotovo u razgovornom jeziku, ali i u tekstovima ostalih funkcionalnih stilova.²³ Evo samo nekoliko primjera (1–6) na temelju kojih se može zaključivati o koliziji uzusne i kodifikacijske norme:²⁴

- (1) **S obzirom da** je riječ o pripovjedačkoj prozi...
- (2) ...**s obzirom da** se sve mjeri prema književnom jeziku i pravopisu.
- (3) ...**s obzirom da** mnogi nemaju uporabnu dozvolu.
- (4) Time što je spomenuti dvojac vlasnik Zagrebove tvrtke 903 preko koje klub posluje **obzirom da** je klupski račun blokiran, ne znači da su blokirani i vlasnici Kluba.
- (5) Zatražio je prekid rasprave **obzirom da** je utvrdio »da je u vrijeme sastavljanja zapisnika u istrazi bio podnesen zahtjev za izuzeće istražnog suca Ortynskog.

23 Pretraga korpusa *Riznica* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje potvrđuje to stotinama primjera iz novinsko-publicističkoga i beletrističkoga stila.

24 Iako smatram da visoku frekventnost kako ove tako i ostalih konstrukcija koje će u nastavku biti predmet analize nije potrebno posebno dokazivati korpusom, ipak za svaku od njih po nekoliko primjera preuzimam iz korpusa *Riznica* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

(6) ...**obzirom da** je KK Zadar u isključivom vlasništvu grada Zadra.

Njihova visoka frekvencija nije slučajna i neopravdana, odnosno za takvo stanje postoji duboka i logična kognitivna motivacija. U uporabno orijentiranim modelima gramatičkoga opisa kraćenje frekventnih konstrukcija²⁵ rezultat je njihove kognitivne usađenosti i kontekstualne predvidljivosti (npr. Gregory i dr. 1999, Bell i dr. 2003, Gahl i Garnsey 2004, Bell i dr. 2009, Bybee 2010, Lorenz i Tizón-Couto 2019), a može se objasniti dvama psihološkim razlozima:

(i) *s obzirom na govornika* (frekventne konstrukcije kognitivno su usađenije i istaknutije u memoriji i stoga dostupnije u komunikaciji)

(ii) *s obzirom na slušatelja* (frekventne konstrukcije upotrebljavaju se s manje artikulacijskoga napora jer je govornik svjestan da su one slušatelju predvidljive).

Izbor kategorizacijske sheme, standarda kategorizacije ili sankcionirajuće strukture u odnosu na koju se nova jezična jedinica (ciljna struktura) kategorizira uvjetovan je analogijom koja ovisi o dvama čimbenicima (Bybee 1985, 1995, 2010), a to su

(i) *frekvencija konstrukcije* i

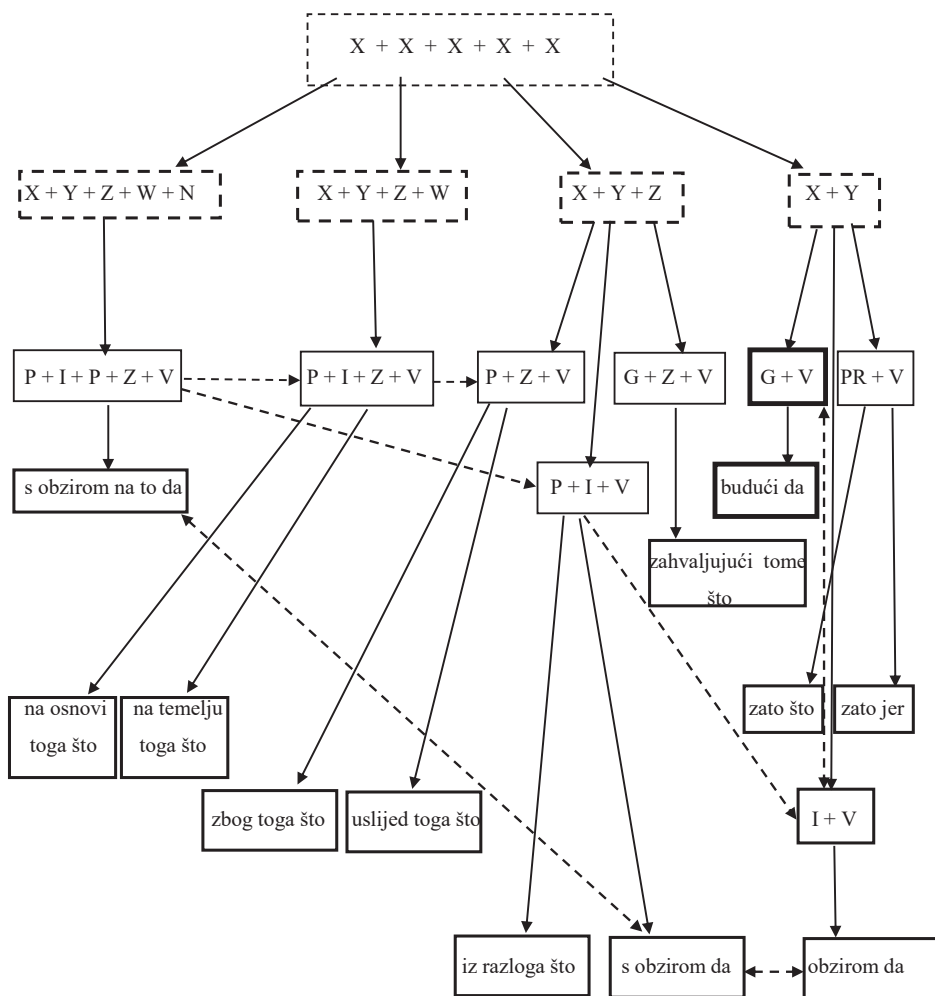
(ii) *sličnost*.

Tako će recimo u engleskom jeziku za većinu novih glagola koji se pojave u vokabularu prvi izbor za tvorbu preterita i participa perfekta biti kategorizacijska shema [[PROCESS / ...]-[PAST/ -D]] jer je najfrekventnija,²⁶ odnosno najveći broj glagola te oblike tvori na taj način, dok će recimo pojava nekog novog glagola koji je strukturno vrlo sličan nekom već postojećem nepravilnom glagolu po principu sličnosti rezultirati tvorbom navedenih oblika po uzoru na taj glagol. Recimo da se pojavi glagol *inget*, on će sasvim sigurno preuzeti model *inget / ingot / ingoten* prema *forget / forgot / forgotten*. Izbor kategorizacijskih shema u slučaju veznika *s obzirom da* i *obzirom da* također

25 Činjenica da frekventne konstrukcije teže skraćivanju ili jezičnoj ekonomizaciji u lingvistici nije ništa novo. To je jedna od središnjih postavaka Martinetova (1982: 116–129) funkcionalizma, koji se s obzirom na to može smatrati svojevrsnom pretečom suvremenih uporabnih modela, što i ne čudi s obzirom na njegovu suradnju s lingvistima Praškoga kruga. U metodološkom smislu razlika je, razumije se, ogromna.

26 PROCESS i PAST stoje za semantički pol osnove i nastavka, a ... i -D za fonološki pol, pri čemu je -D shematičan u odnosu na tri moguće nastavake varijante *-d*, *-t* i *-əd* (usp. Langacker 1988: 154–156).

je uvjetovan frekvencijom i sličnosti, što je prikazano unutar kategorizacijske mreže hrvatskih složenih subjunktora na sl. 4,²⁷ na kojoj je različita vrsta i debljina linija proporcionalna stupnju shematičnosti konstrukcije.



Slika 4

27 U kategorizacijskoj mreži na sl. 4 P stoji za prijedlog, I za gramatikaliziranu imenicu, V za veznik, G za glagolski oblik i PR za prilog, a za raspravu bitni odnosi označeni su debljim strelicama. Zbog složenosti mreže, kao i zbog toga što za raspravu nije toliko bitno, izostavljene su oznake fonološkoga i semantičkoga pola pojedine konstrukcije.

Činjenica da je subjunktor *s obzirom na to da*, kojim se primarno označava uzročno podznačenje kriterija (Kovačević 1988, Belaj i Tanacković Faletar 2020), jedini složeni subjunktor u hrvatskom jeziku koji sadrži pet elemenata²⁸ predstavlja anomaliju u sustavu složenih subjunktora, pa taj subjunktor posljedično teži kraćenju, odnosno prilagodbi složenim subjunktorima s manje elemenata. Pri tome se i njegovo temeljno značenje uzroka kriterija defokusira i isprepliće s agentivno-efektorskim podznačenjem (Belaj i Tanacković Faletar 2020) i podznačenjem razloga. Drugim riječima, prilikom izbora kategorizacijske sheme veznik *s obzirom na to da* prilagođava se najfrekventnijim shemama, a to su one s tri odnosno dva elementa, koje u pravilu ovjeravaju složene uzročne subjunktore drugih dvaju uzročnih podznačenja, pa se tako i nastale kraće inačice *s obzirom da* i *obzirom da*, osim u formalnom smislu, dvočlanim i tročlanim uzročnim subjunktorima prilagođavaju i semantički mogućnošću realizacije agentivno-efektorskoga podznačenja i podznačenja razloga. Dobro se to naprimjer vidi u parafrazama primjera (4), gdje zamjena veznika *obzirom da* punim oblikom *s obzirom na to da* rezultira obilježenošću konstrukcije jer nije riječ o značenju kriterija. Potvrđuje se to i time što uopće ne dolazi u obzir parafraza složenim subjunktorima *na temelju toga što* i *na osnovi toga što*, a koja bi morala doći u obzir da je riječ o kriteriju, nego samo parafraza općeužročnim veznicima *jer* i *budući da* ili pak veznicima *zato što*, *zbog toga što* i *iz razloga što*, kojima se kodira podznačenje razloga (usp. *Time što je spomenuti dvojac vlasnik Zagrebove tvrtke 903 preko koje klub posluje obzirom da je klupski račun blokiran, ne znači da su blokirani i vlasnici Kluba.* > *Time što je spomenuti dvojac vlasnik Zagrebove tvrtke 903 preko koje klub posluje jer / budući da / zato što / zbog toga što / iz razloga što je klupski račun blokiran, ne znači da su blokirani i vlasnici Kluba.* > ??*Time što je spomenuti dvojac vlasnik Zagrebove tvrtke 903 preko koje klub posluje s obzirom na to da je klupski račun blokiran, ne znači da su blokirani i vlasnici Kluba.* > **Time što je spomenuti dvojac vlasnik Zagrebove tvrtke 903 preko koje klub posluje na temelju toga što / na osnovi toga što je klupski račun blokiran, ne znači da su blokirani i vlasnici Kluba.*). U strukturnom je smislu, ali, vidjeli smo, i u semantičkom, *s obzirom da* elaboracija (puna strelica) sheme [P + I + V], koja je pak ekstenzija (isprekidana strelica) sheme [P + I + P + Z + V], a ta je ekstenzija također podržana i slič-

28 Osim, razumije se, njegova rjeđeg pandana *s obzirom na to što*, čije kraćenje nije moguće (**s obzirom što*, **obzirom što*), a nije moguće upravo *zato što* je uporabno izrazito rijedak, pa posljedično nema ni gore navedenih psiholoških razloga za njegovo kraćenje. Ako je to tako, a drugo objašnjenje u ovom trenutku ne vidim, onda je to dokaz više u prilog tezi uporabnih modela o utjecaju frekvencije konstrukcije na njezinu formu.

nošću između dvaju veznika (obostrana isprekidana strelica).²⁹ S druge strane veznik *obzirom da* predstavlja elaboraciju dvočlane sheme [I + V], koja je nastala ekstenzijom od tročlane sheme [P + I + V]. Također, u sustavu dvočlanih subjunktora veznik *obzirom da* u odnosu je sličnosti s prototipnim (podebljani pravokutnik sheme [G + V]) dvočlanim općeuzročnim veznikom *budući da* s primarno agentivno-efektorskim podznačenjem, što je još jedna snažna motivacija njegove visoke frekventnosti, a ta sličnost, vidjeli smo, rezultira i semantičkim pomakom odnosno njegovom značenjskom prilagodbom od značenja kriterija prema značenju razloga.

3.2. Komplementacijska obilježja gramatikaliziranoga prijedloga *u vezi* (s) također su počesto predmet rasprave u preskriptivističkim jezičnim savjetnicima (npr. Ham i dr. 2014:158–159),³⁰ a stav da dopuna prijedloga *u vezi* dolazi isključivo u instrumentalu već je desetljećima neupitna činjenica naših normativnih priručnika.³¹ Drugim riječima, konstrukcija *u vezi + GEN.*, pod pretpostavkom iste semantičke vrijednosti s konstrukcijom *u vezi s + INSTR.*, smatra se nepravilnom upotrebom toga prijedloga unatoč tome što je iznimno frekventna kako u govornom tako i u pisanom jeziku, pa je i to jedan od eklatantnih primjera nesrazmjera uzusa i kodifikacijske norme. Postavlja se dakle pitanje razloga njezine frekventnosti, razloga koji prije svega treba tražiti u elementarnoj činjenici da dva padeža nikako ne mogu značiti isto. Tako je i u slučaju odnosa ovih dviju konstrukcija, a što govornici očito dobro intuitivno osjećaju, čija semantička baza jest ista u vidu značenja ticanja, odnosno uspostave odnosa između dvaju entiteta, ali u mnogim slučajevima postoje i dodatni značenjski

29 I kod odnosa elaboracije i kod odnosa ekstenzije strelice bi također mogle biti obostrane jer s jedne strane shema kao standard kategorizacije ovjerava specifičniju strukturu koja ju elaborira, a s druge strane i sama shema dodatno se kognitivno usađuje opetovanom uporabom specifičnijih elaboracija i ekstenzija (usp. o tome u Taylor 2002: 125).

30 Inače, taj je savjetnik ogledni primjer preskriptivističke kvazilingvističke literature i, osim možda Šimundićeva (1994) rječnika, po mom sudu daleko najlošiji normativni priručnik objavljen u posljednjih 30-ak godina. U zavidnoj i upadljivoj količini savjetodavnih besmislica (npr. negiranje uzročnoga značenja veznika *pošto*, inzistiranje na navesku u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi, zamjena glagola *predstavljati* glagolom *biti*, zamjena priloga *naprosto* izrazom *jednostavno tako*, podvođenje perifrznih konstrukcija tipa *dobiti pohvale* pod metajeziki vrlo „istančan“ termin „ružne riječi“ jer se navodno sve što se može izreći glagolom ne izriče imenicom itd. itd.) jedan je savjet posvećen i konstrukcijama s prijedlogom *u vezi*. Prednost koju bi po mišljenju autora uvijek trebalo dati instrumentalnoj konstrukciji objašnjava se naprosto nevjerojatnim tumačenjem preslikavanja leksičkoga na gramatičko značenje jer ako se ne može primjerice reći **Ivan je u vezi Višnje već pet godina*, nego samo *Ivan je u vezi s Višnjom već pet godina*, onda se ne može reći ni *Nazvao me je u vezi toga*, nego samo *Nazvao me je u vezi s tim*.

31 Usp. bilješku 7.

faktori na temelju kojih se njihova distribucija razlikuje, tj. slučajevi u kojima te dvije konstrukcije nisu zamjenjive, gdje ne znače isto, što je pak posljedica različitih značenja dvaju padeža. Pogledajmo kao predložak za analizu sljedeće primjere (7–11), u kojima su paralelno navedene genitivna i instrumentalna konstrukcija te njihova zamjena / parafraza uzročnim prijedlogom *zbog*:³²

(7) Kako je ona reagirala i je li već tražena pomoć od vas **u vezi toga**?

(7a) Kako je ona reagirala i je li već tražena pomoć od vas **u vezi s tim**?

(7b) Kako je ona reagirala i je li već tražena pomoć od vas **zbog toga**?

(8) Prošli je tjedan u Sesvetama otkriven kamion s 20 tona kave, a **u vezi toga** su uhićena dva Zagrepčana stara 28 i 57 godina.

(8a) Prošli je tjedan u Sesvetama otkriven kamion s 20 tona kave, a **u vezi s tim** uhićena su dva Zagrepčana stara 28 i 57 godina.

(8b) Prošli je tjedan u Sesvetama otkriven kamion s 20 tona kave, a **zbog toga** su uhićena dva Zagrepčana stara 28 i 57 godina.

(9) Pošaljite nam svu dokumentaciju **u vezi s prodajom** te nekretnine.

(9a) ?Pošaljite nam svu dokumentaciju **u vezi prodaje** te nekretnine.

(9b) *Pošaljite nam svu dokumentaciju **zbog prodaje** te nekretnine.

(10) Mišljenja smo da uz vrlo male promjene taj tekst može biti dio budućeg ugovora, ali rasprava **u vezi s tim** još nije gotova.

(10a) ??Mišljenja smo da uz vrlo male promjene taj tekst može biti dio budućeg ugovora, ali rasprava **u vezi toga** još nije gotova.

(10b) *Mišljenja smo da uz vrlo male promjene taj tekst može biti dio budućeg ugovora, ali rasprava **zbog toga** još nije gotova.

(11) U daljnjem nastavku pripovijetke čitamo ono što je **u vezi s učiteljem** čuo i vidio drugi seljak.

(11a) ??U daljnjem nastavku pripovijetke čitamo ono što je **u vezi učitelja** čuo i vidio drugi seljak.

(11b) *U daljnjem nastavku pripovijetke čitamo ono što je **zbog učitelja** čuo i vidio drugi seljak.

32 Prvonavedena od triju konstrukcija korpusni je primjer preuzet iz *Riznice*.

U (7–8) parafraza konstrukcije *u vezi + GEN.* prototipnim uzročnim prijedlogom *zbog* neutralno je rješenje zbog profilirane uzročne relacije (neki prethodni događaj uzrok je potencijalnoga traženja pomoći kao posljedice u (7) i otkrivanje kamiona s 20 tona kave uzrok je uhićenja dvaju Zagrepčana u (8)). S druge strane kada uzrok nije toliko profiliran ili kada ga uopće nema kao u (9–11) prednost ima konstrukcija *u vezi + INSTR.*; parafraza uzročnim prijedlogom ne dolazi u obzir, a takvu distribuciju genitivne i instrumentalne konstrukcije potvrđuje i korpus. O čemu je dakle riječ? Riječ je o tome da je genitiv na temelju svoga shematičnog značenja ishodišta padež predodređen za iskazivanje uzročnih značenja, dok shematično značenje paralelizma inherentno instrumentalu to nije.³³ Vidi se to već i po tome što su prototipne prijedložne uzročne konstrukcije redom genitivne (usp. sl. 6). Posljedica je to prostorno-vremenskih odnosa koji se metaforički preslikavaju na uzročno-posljedičnu relaciju, odnosno ablativnosti i anteriornosti kao koncepta čije značenje prethodnosti proizlazi iz generičkoga genitivnoga značenja ishodišta, polazišne točke konceptualizacije, izvora koji prethodi daljnjem razvoju stanja ili događaja, preslikavajući se na uzrok koji također uvijek prethodi posljedici. Nasuprot tomu instrumentalom se aktivira shematično značenje paralelizma, čija je varijanta i značenje ticanja, čiste relacije između dvaju entiteta kodirano konstrukcijom *u vezi + INSTR.* Dodatno se ta razlika između profiliranoga značenja uzroka imanentnoga konstrukciji *u vezi + GEN.* potvrđuje i u kontekstima u kojima je uzročno značenje toliko profilirano da detopikalizira semantičku bazu ticanja inače primarnu i inherentnu objema konstrukcijama, te ono postaje primarno. Posljedično, konstrukcija *u vezi + GEN.* postaje jedino neutralno rješenje kao u sljedećem konverzacijskom kontekstu:

X: Znaš li da Ivan želi kupiti tvoju kuću?

Y: a) Da, znam. Nazvao me je jučer **u vezi toga**.

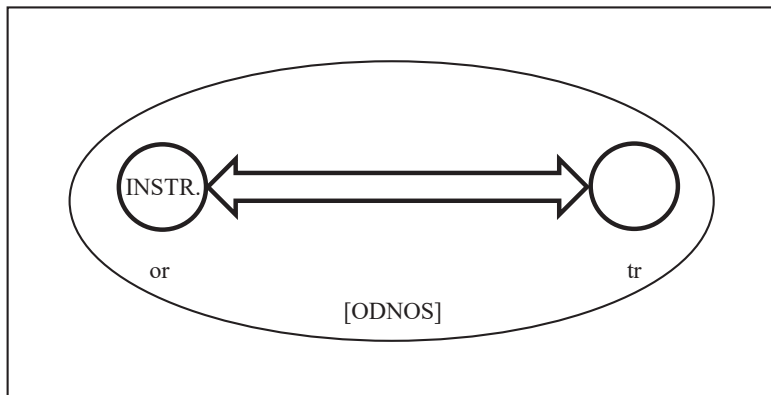
b) Da, znam. Nazvao me je jučer **zbog toga**.

c) Da, znam. ?Nazvao me je jučer **u vezi s tim**.

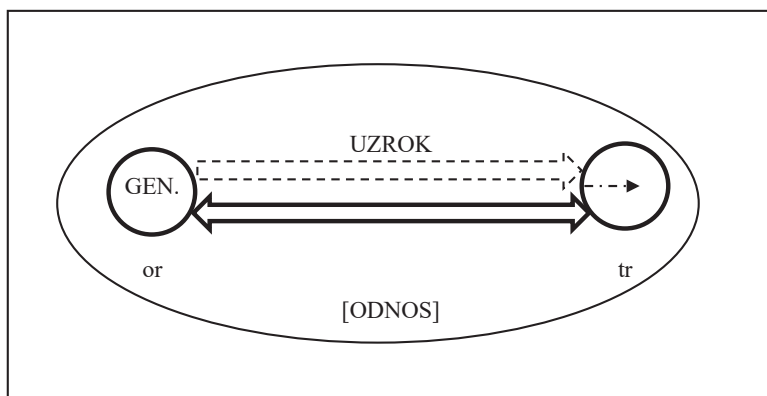
Razlika između dviju konstrukcija prikazana je na sl. 5a–b, gdje je dodatna uzročna relacija imanentna genitivnoj konstrukciji označena isprekidanom linijom koja kreće od genitivnoga orijentira kao uzroka izazivajući nekakvu promjenu stanja trajektora (točkasta strelica).

33 O shematičnim padežnim značenjima usp. detaljnije u Belaj i Tanacković Faletar (2014).

a) u vezi + INSTR.



b) u vezi + GEN.



Slika 5a-b

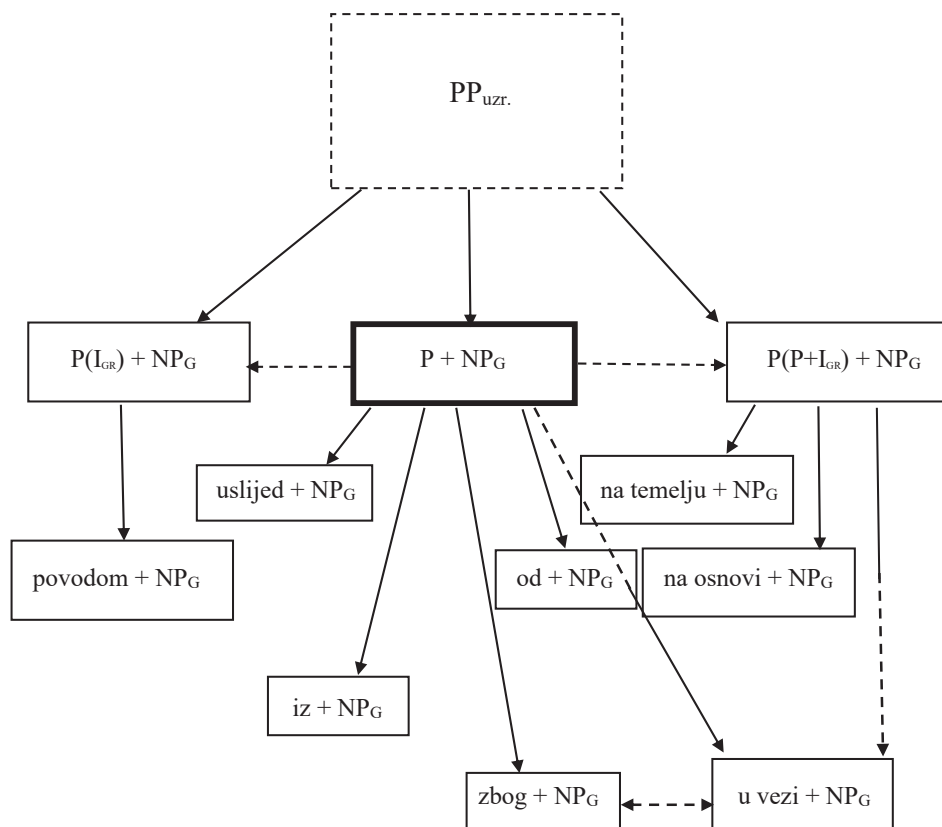
Dodatno profilirano uzročno značenje genitivne prijedložne konstrukcije može se analizirati i kao metonimijska ekstenzija [CJELINA - DIO] -----> [CJELINA - DIO] >

[RELACIJA - UZROK] -----> [RELACIJA - UZROK], odnosno uzročnu se relaciju može smatrati rezultatom visokorazinske metonimije ČISTA RELACIJA ZA UZROČNU RELACIJU općega tipa CJELINA ZA DIO. Riječ je također i o višem stupnju gramatikalizacije u lancu koji se kreće od leksičkoga značenja instrumentalne konstrukcije (npr. *biti u vezi s nekim neko vrijeme*) preko gramatikaliziranih značenja ticanja obiju konstrukcija pa do gramatikalizirane konstrukcije s dodatno profiliranim uzročnim značenjem.

$$[\text{LEKS. (u vezi + INSTR.)}] > [\text{GRAM. (REL.) (u vezi + INSTR.)}] > [\text{GRAM. (REL.) (u vezi + GEN.)}] > [\text{GRAM. (UZR. REL.) (u vezi + GEN.)}]$$

Pri tome se genitivno značenje dodatno profiliranog uzroka može smatrati višim i apstraktnijim stupnjem pragmatičke inferencije.

Prijedlog *u vezi* može se dakle u genitivnim prijedložnim skupinama smatrati rubnim tipom uzročnoga prijedloga, a njegov status i logika odnosa s drugim jedinicama u kategorizacijskoj mreži uzročnih prijedložnih skupina prikazani su na sl. 6.



Slika 6

Mreža prikazuje kategorizacijske odnose prisutne u trima uzročnim podznačenjima: prototipnom podznačenju razloga (deblji pravokutnik) te rubni-

jim podznačenjima povoda (lijevi pravokutnik) i kriterija (desni pravokutnik). Prijedlog *u vezi s* jedne strane u strukturnom smislu, odnosno prema broju gramatičkih jedinica, predstavlja elaboraciju tročlane sheme PP [P(P+I_{GR}) + NP_C], koju tvori gramatikalizirana (GR) prijedložna skupina i NP³⁴ u genitivu (prva polovica strelice označena punom linijom), a u semantičkom smislu njezinu ekstenziju jer ne označava uzrok kriterij, nego uzrok razlog. S druge strane u odnosu na prototipnu dvočlanu PP [P + NP_C] obrnuta je situacija: u strukturnom smislu on predstavlja ekstenziju jer je tročlana PP, a u semantičkom elaboraciju jer pripada semantičkom potpolju uzroka razloga. U prikazanoj kategorizacijskoj mreži vrlo je važan i odnos sličnosti u kojem stoji s prijedlogom *zbog* (obostrana isprekidana strelica), odnos koji se potvrđuje njihovom alternacijom u kontekstima s profiliranim uzročnim značenjem.

3.3. Među omiljenim jezičnim savjetima hrvatske preskriptivističke literature kojima se također godinama uporno podržava kolizija između uzusne i kodifikacijske norme svakako su i oni kojima se objašnjavaju razlike između medijalnih glagola³⁵ i njihovih prijelaznih parnjaka, pa se ovdje izdvajaju dva prototipna primjera.

3.3.1. Prvi se primjer tiče parnjaka *zahvaliti / zahvaliti se* i stava da glagol *zahvaliti* treba upotrebljavati u značenju iskazivanja zahvale, a medijalni *zahvaliti se* u značenju uljudnoga odbijanja (usp. npr. Opačić 2009: 229, Ham i dr. 2014: 168), no realna norma tomu se dosljedno opire upotrebom i jednoga i drugoga glagola u značenju iskazivanja zahvale. Evo i nekoliko korpusnih primjera (12–17):

(12) **Zahvaljujem se** hrvatskim iseljenicima na gostoljubivosti.

(13) Do viđenja sutra! I hvala na kavi! — **zahvaljujem se** izlazeći.

(14) **Zahvaljujem se** g. Spahiji na dobrohotnim kritikama mojeg teksta.

(15) **Zahvaljujemo se** ujedno novinarima koji nisu dopustili da nam se sasvim začepi usta.

34 Zbog jednostavnosti opisa upotrebljavam ovdje frazne notacije PP i NP iako se one u kognitivnoj gramatici ne upotrebljavaju ako za to ne postoji poseban razlog, a za NP je inače uobičajeni naziv *nominal* notacije NML.

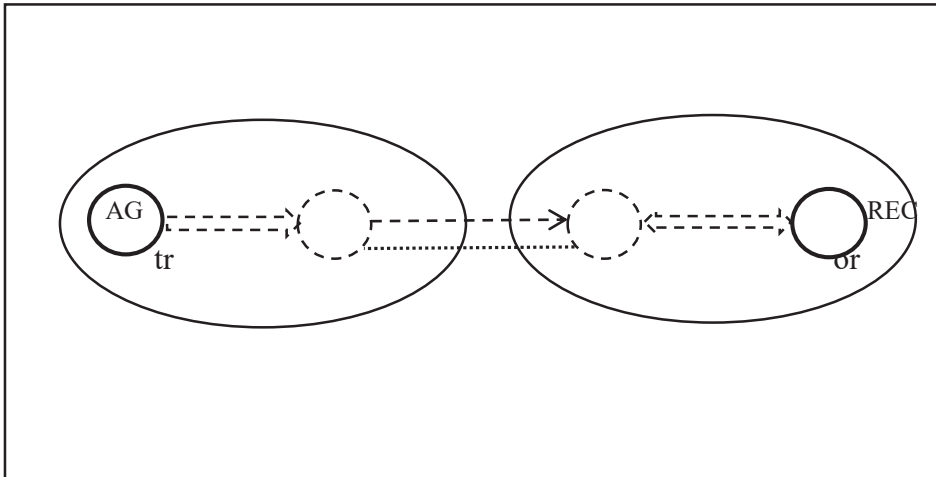
35 Iako se u jezikoslovnoj kroatistici, a i šire, govori isključivo o *povratnim glagolima*, za glagole je s reduciranim morfološkim označivačima (npr. čestica odnosno gramatikalizirana zamjenička klitika *se* u hrvatskom, francuskom, španjolskom i rumunjskom, glagolski afiksi *-mai* u klasičnom grčkom i *-st* u islandskom, *-sja* u ruskom itd.) metodološki i teorijski prikladniji naziv *medijalni glagoli*, o čemu ovdje vidi više u raspravi *Hrvatske medijalne se-konstrukcije*.

- (16) **Zahvalio se** što mu je dala prilike da bude s njom nasamo.
- (17) **Zahvalili su se** pismenim priopćenjem svim svojim članovima i simpatizerima.

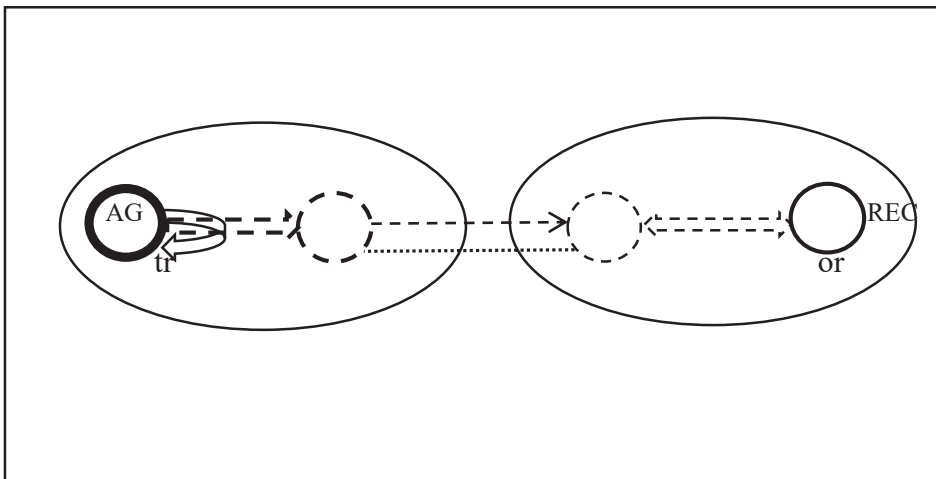
Umjesto upornoga inzistiranja na opreci koja se očito ne poštuje ni u govornom ni u pisanom jeziku zadatak bi lingvista trebao biti konstatirati tu činjenicu i pokušati objasniti zašto je to tako, a objašnjenje može ići u četiri smjera: prvo, *zahvaliti se* je, barem prema mom uvidu u korpus hrvatskih medijalnih glagola, jedan od rijetkih, ako ne i jedini, medijalni glagol koji dijeli ista sintaktičko-semantička obilježja sa svojim nemedijalnim parnjakom, tj. upravlja istim tipom dopune s istim semantičkim ulogama (teme i recipijensa), a što doprinosi niveliranju dvaju značenja; drugo, značenje odbijanja ponude češće se ili barem jednako često iskazuje drugim glagolima kao što su primjerice *odbiti* ili *neprihvatiti*; treće, to je jedini glagol čijim se medijalnim i nemedijalnim oblikom izražavaju načelno suprotna značenja, što može imati utjecaja na uzusno neprihvatanje te semantičke opreke; i četvrto, čestica *se*, kao i kod svakog medijalnog glagola, usmjerava radnju na subjekt, a u ovom slučaju time snažnije profilira volju subjekta da iskaže zahvalu, odnosno intenzificira radnju izrečenu glagolom.³⁶ Drugim riječima, upotreba glagola *zahvaliti se* u značenju iskazivanja zahvale ima pragmatičku funkciju intenzifikacije zahvale. Ta je razlika prikazana na sl. 7a–b, gdje je debljim linijama na sl. 7b u izvornoj domeni lanca radnje označen agentivni subjekt, proces zahvaljivanja i riječi kao sredstvo zahvale usmjerene prema nekom primatelju / recipijensu (REC) u ciljnoj domeni lanca radnje.

36 Intenzifikacija radnje jedno je od važnijih obilježja medijalnih konstrukcija u različitim jezicima. O tome s posebnim osvrtom na španjolski usp. Maldonado (2000: 155).

a) zahvaliti nekome



b) zahvaliti se nekome



Slika 7a-b

3.3.2. Kao što se glagol *zahvaliti se* redovito, a onda i standardno, upotrebljava u značenju iskazivanja zahvale, tako se i glagol *seliti*, otprilike u istoj mjeri, upotrebljava u značenju *seliti se* (18–23):

(18) Danas je pun ovaj dom sablasti, nemani, duhova... velim vam! O, ja više ne ostajem ovdje! **Selim** odmah!

- (19) Ako se Europa na sve to ogлуši, **selim** u Afriku.
- (20) Na ljeto prekidam karijeru nogometaša i s obitelji **selim** u Hrvatsku.
- (21) Vi znate da iz naših krajeva **seli** u ove strane dosta naroda.
- (22) Svi oni imaju veliku korist od naših putnika u tuđinu, konstatira se u uvodniku, jer se vize naplaćuju u devizama, a ovdašnja pamet **seli** k njima.
- (23) Ako će Portugal igrati kao do sada, ako će se nametnuti na terenu, onda uloga favorita **seli** na njihovu stranu.

Argumentacija naše normativne literature (npr. Opačić 2009: 189) o navodnoj nepravilnoj upotrebi glagola *seliti* umjesto *seliti se* u pravilu glasi ovako: *seliti* je prijelazni glagol, pa ne može netko *seliti* npr. u Zagreb, nego samo *seliti se*; *seliti* možemo stvari, roditelje, ured i sl., a u *seliti se* je upravo povratna zamjenica *sebe* / *se* objekt u akuzativu. Osim toga što *se* nikada nije povratna zamjenica, nego uvijek čestica, visoka uporabna frekvencija glagola *seliti* u značenju *seliti se* može se objasniti i *hipotezom glagolskoga sidra* (engl. *Verb Anchor Hypothesis* – Yi i dr. 2019) kao jednom varijantom već spominjanoga analoškoga čimbenika sličnosti (3.2.). Ta hipoteza počiva na činjenici da sintaktički okvir prototipnih glagola kojima se kodira neko značenje „privlačiti“ druge glagole sličnih semantičko-pragmatskih obilježja. Tako se u ovom slučaju glagol *seliti se* redukcijom čestice *se* prilagođava sintaktičkom okviru prototipnih neprijelaznih glagola *odlaziti* i *ići*, kojima uvijek može biti zamijenjen (usp. npr. *Ako se Europa na sve to ogлуši, selim u Afriku.* > *Ako se Europa na sve to ogлуši, odlazim u Afriku.* / *Na ljeto prekidam karijeru nogometaša i s obitelji selim u Hrvatsku.* > *Na ljeto prekidam karijeru nogometaša i s obitelji odlazim u Hrvatsku.* / *Ako će Portugal igrati kao do sada, ako će se nametnuti na terenu, onda uloga favorita seli na njihovu stranu.* > *Ako će Portugal igrati kao do sada, ako će se nametnuti na terenu, onda uloga favorita ide na njihovu stranu.*) Njegova se prilagodba jednoargumentnom sintaktičkom okviru temelji na metonimijskoj redukciji općega tipa CJELINA ZA DIO podtipa CIJELA RADNJA ZA DIO RADNJE ili CIJELA RADNJA ZA ZAVRŠNU FAZU RADNJE jer radnja selidbe svojim značenjskim okvirom obuhvaća različite podradnje (od pripreme stvari preko njihova utovara u neko prijevozno sredstvo pa do premještanja na drugu lokaciju) od kojih je profilirana samo završna faza odlaska. Isto tako, to što se glagol *seliti se* često zamjenjuje glagolom *seliti* u neprijelaznom značenju rezultat je i činjenice da su medijalna značenja, a s obzirom na detranzitivizacijsku funkciju čestice *se*, u hijerarhiji prijelaznih konstrukcija (*prijelazne dvosudio-*

ničke konstrukcije > refleksivne konstrukcije > medijalne konstrukcije > neprijelazne jednosudioničke konstrukcije) najbliže neprijelaznima.³⁷

3.4. Upotreba ciljnoga priloga *kamo* i prijedložnoga ili besprijedložnoga dativa u konstrukcijama s glagolima kretanja (*ići, otići, doći, ući* itd.) umjesto uporabno kudikamo češćega mjesnoga priloga *gdje* i konstrukcije *kod + genitiv* također je među najprominentnijim jezičnim savjetima hrvatske preskriptivističke, ali i normativne literature općenito, usp. (24–29):

(24) Kad **idem kod fizioterapeuta**, uvijek je netko već tamo, a uglavnom su to mladi igrači.

(25) ...najčešće si nađu kakvu vezu za poseban tretman u rodilištu, a na pregled **idu kod privatnika**.

(26) ...dok je napadnuti mladić **otišao kod svog tetka** i njegovog posinka koji stanuju u istoj ulici.

(27) Nakon toga su SDP-ovci **otišli kod drugog vijećnika**.

(28) ...zašto novinar nije **došao kod nas** pa provjerio sve papire.

(29) ...potvrdila nam je da ministar nije u svom uredu te da ne zna **gdje je otišao**.

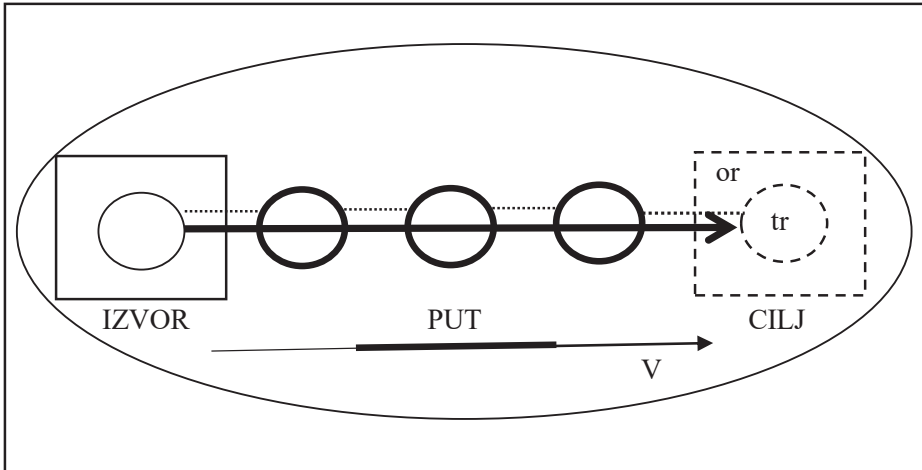
Navedene se konstrukcije smatraju nepravilnima zbog statičnog mjesnog značenja prijedloga *kod* i priloga *gdje* nekompatibilnog s dinamičnim značenjem usmjerenoga kretanja. No njihova iznimna učestalost uz glagole kretanja navodi na zaključak da takvo stanje jednostavno mora imati dublji kognitivni temelj. Riječ je o tome da upotreba konstrukcija sa statičnim značenjem u dinamičnim kontekstima s glagolima kretanja proizlazi iz orijentacije govornika na završnu, rezultativnu točku kretanja, iz orijentacije na ciljnu domenu i lokalizacije trajektora u blizinu nekoga orijentira za razliku od alternativnoga *k-dativa*, kojim se profilira direktivnost odnosno putanja kao dio šire predodžbene sheme *izvor-putanja-cilj* (Šarić 2008: 160–184), a isto vrijedi i za alternaciju mjesnoga priloga *gdje* i ciljnoga *kamo*. Zbog toga se upotreba prijedložne skupine *kod + genitiv* i mjesnoga priloga *gdje* u dinamičnim konstrukcijama može interpretirati kao ekstenzija prototipnoga statičnoprostornoga značenja, ostvarena upravo preko fokalizacije statične završne faze kretanja kao pragmatički najrelevantnijega dijela događaja metonimijskim

37 Zbog semantičke sličnosti medijalnih i neprijelaznih glagola moguća je i obrnuta situacija da se neprijelazni glagoli medijaliziraju kao npr. u kajkavskom *plakati > plakati se, sjesti > sjesti se*.

preslikavanjem DIJELA na CJELINU, odnosno specifičnijom metonimijom ZAVRŠNA FAZA RADNJE ZA CIJELU RADNJU. Posebno to dolazi do izražaja uz adlativne glagole tipa *doći* ili *ući* koji već svojim leksičkim značenjem ističu orijentiranost na ciljnu domenu kretanja. Važnim razlogom upotrebe mjesnih *gdje* / *kod-genitiv*-konstrukcija smatram i svojevrsnu pragmatičku težnju za faktualizacijom hipotetičnosti ciljnoga koncepta, hipotetičnosti inherentne dativnom shematičnom značenju usmjerenosti. Sve to ukazuje na kompozicijsku narav značenja usmjerenoga kretanja, koja govornicima dopušta alternativne načine konstruiranja i konceptualizacije iste događajne strukture. Konceptualizacija izvora, putanje i cilja ne počiva na nizu odvojenih i nepovezanih konceptata, već su granice među njima fleksibilne i ponekad nejasne, čime se i usmjereno kretanje uklapa u prirodu ljudske kategorizacije uopće. Konceptualnosemantičke razlike između dviju alternativnih konstrukcija prikazane su na sl. 8a–b. Na sl. 8a debljim je linijama označena putanja odnosno profilirano je samo kretanje, a izvorna i hipotetična ciljna domena (isprekidana linija) konceptualno su defokusirane. Nasuprot tomu u konstrukcijama s *gdje* i *kod-genitivima* profilirana je faktualizirana ciljna domena. Iako su i jedna i druga konstrukcija glagolske naravi s profiliranom vremenskom domenom, pa stoga nužno podliježu sekvencijskom promatranju, s obzirom na spomenutu metonimijsku narav *kod-genitivne* i *gdje*-konstrukcije, u kojima profilirana završna faza radnje stoji za cijelu radnju (strelica od cilja prema ovalu), može se djelomično povući paralela i sa skupnim promatranjem (podebljani oval na sl. 8b), inače inherentnim imenicama i nevremenskim (atemporalnim) relacijama (pridjevima, priložima i prijedlozima). Posebno se to odnosi na sličnost značenju glagolskoga pridjeva *trpnog*, koji također profilira završnu / rezultativnu fazu radnje, ali svojom sekvencijskom konceptualnom bazom istovremeno evocira i niz relacijskih struktura koje su prethodile profiliranom završnom stadiju (Belaj i Tanacković Faletar 2014: 109).

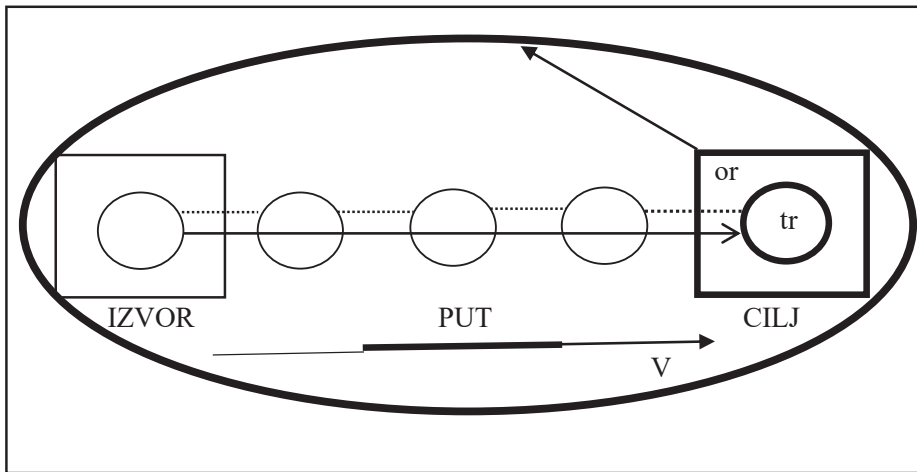
a) X: Kamo ideš?

Y: Idem prijatelju. / K prijatelju.



b) X: Gdje ideš?

Y: Idem kod prijatelja.



Slika 8a-b

3.5. Ponekad se u jezičnim savjetnicima (npr. Hudeček i dr. 2011: 122) raspravlja i o upotrebi prijedloga *u* i *za* za označavanje cilja uz glagole kretanja, pri čemu se upotreba prijedloga *za* unatoč iznimnoj frekventnosti smatra nepravilnom, pa se umjesto primjerice *letjeti za Zagreb* ili *putovati za Zagreb* preporučuje *letjeti u Zagreb* i *putovati u Zagreb*.

Svatko tko ima iole osjećaja za značenje, a to dobro primjećuju i Starčević i dr. (2019: 334), odmah uviđa da je osnovna razlika između tih dviju konstrukcija u tome što se prijedlogom *za* više profilira put prema nekom orijentiru odnosno smjer kretanja, a prijedlogom *u* cilj odnosno trajektor se locira unutar nekoga orijentira, što pak aproksimativno semantički odgovara opisanoj alternaciji prijedložne genitivne i dativne konstrukcije uz glagole kretanja. Međutim osim te temeljne razlike između *za*- i *u*-konstrukcija postoji još jedna važna značenjska razlika. Naime osim što profiliraju put prema nekom odredištu, *za*-konstrukcijama više se profilira i sam početak kretanja u bliskoj budućnosti kodiranoj relativnim prezentom (30–31):

(30) Već u ponedjeljak **letimo za Japan**, gdje ćemo do početka prvenstva trenirati s Njemicama i studentskom reprezentacijom Japana. > Već u ponedjeljak **krećemo na put za Japan...** / ?Već u ponedjeljak **krećemo na put u Japan...**

(31) U Zagrebu nećemo tulumariti jer se moramo odmoriti od subotnje zabave u Budimpešti, dok već u ponedjeljak **putujemo za Austriju**. > ...dok već u ponedjeljak **krećemo na put za Austriju**. / ?...dok već u ponedjeljak **krećemo na put u Austriju**.

Da se prijedlogom *za* posebno profilira početna etapa radnje, najbolje se vidi u konstrukcijama s inkoativnim glagolima, gdje *u*-konstrukcija uopće ne dolazi u obzir upravo zbog jedino profilirane početne faze kretanja (32–33):

(32) U Zagrebu se okupljamo u nedjelju u 18.30 i **polazimo za Čatež**.

(32a) *U Zagrebu se okupljamo u nedjelju u 18.30 i **polazimo u Čatež**.

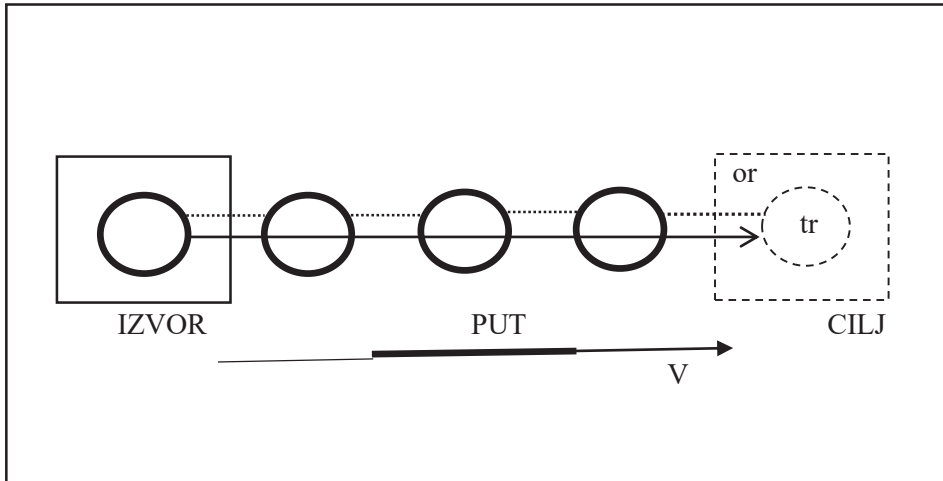
(33) U 2 ujutro gosti su obaviješteni da se let u 5.15 otkazuje te da će tek u popodnevni satima doznati kada **polijeću za domovinu**.

(33a) *U 2 ujutro gosti su obaviješteni da se let u 5.15 otkazuje te da će tek u popodnevni satima doznati kada **polijeću u domovinu**.

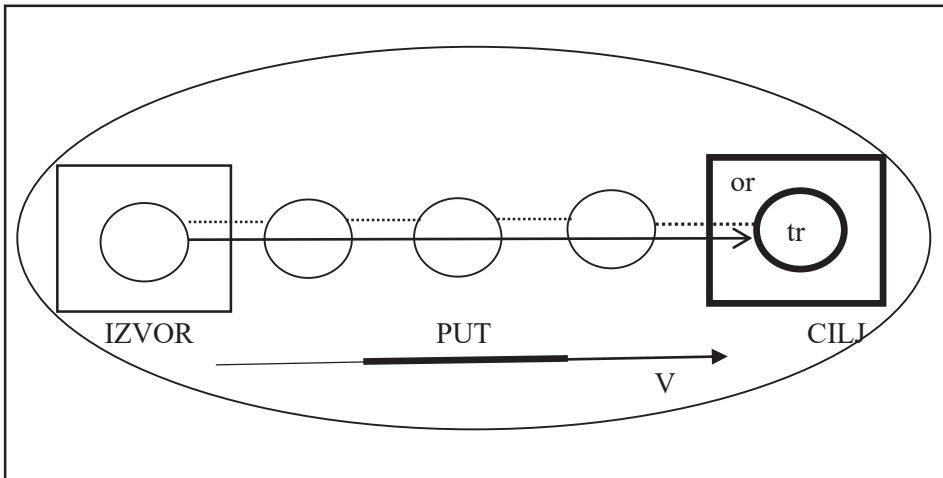
Obilježnost (30–31) ili negramatičnost (32a–33a) konstrukcija s prijedlogom *u* posljedica je narušavanja sukcesivnosti etapa putovanja (izvor-put-cilj) jer se prijedlogom *u* profilira cilj, a glagolom početak ili izvor predodžbene sheme puta, pa nastaje svojevrsna konceptualna „praznina“ zbog ispuštanja središnjega dijela sheme odnosno samoga puta, što rezultira narušavanjem kompaktnosti predodžbene sheme. Slično je i u konstrukcijama s *kod*-genitivima, kojima se također profilira ciljna domena, pa se ne može reći npr. *Su-

tra ujutro **polazimo kod rodbine** u Francusku. S druge pak strane prijedlogom za profilira se put koji se nadovezuje na početak kretanja pa takve konceptualne praznine nema. Ti su odnosi i konceptualnosemantičke razlike između opisanih konstrukcija s prijedlozima *u* i *za* prikazani na sl. 9a–d.

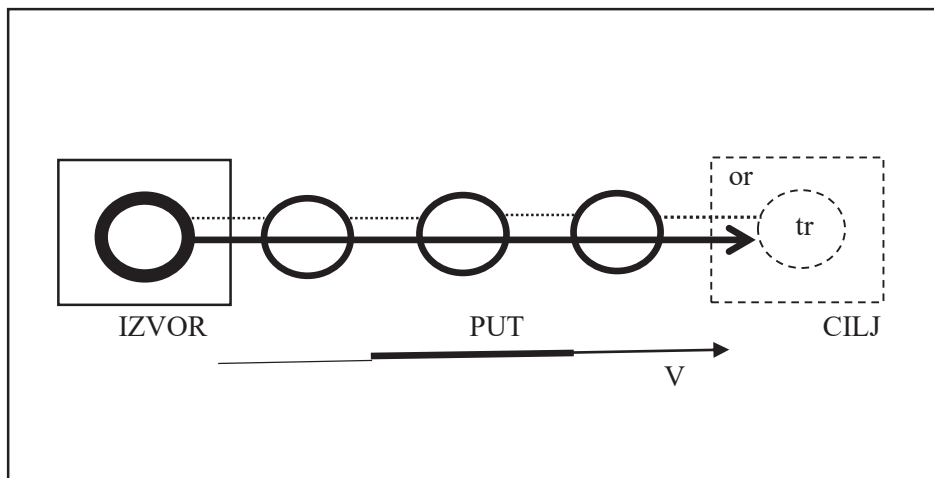
a) letjeti za Zagreb



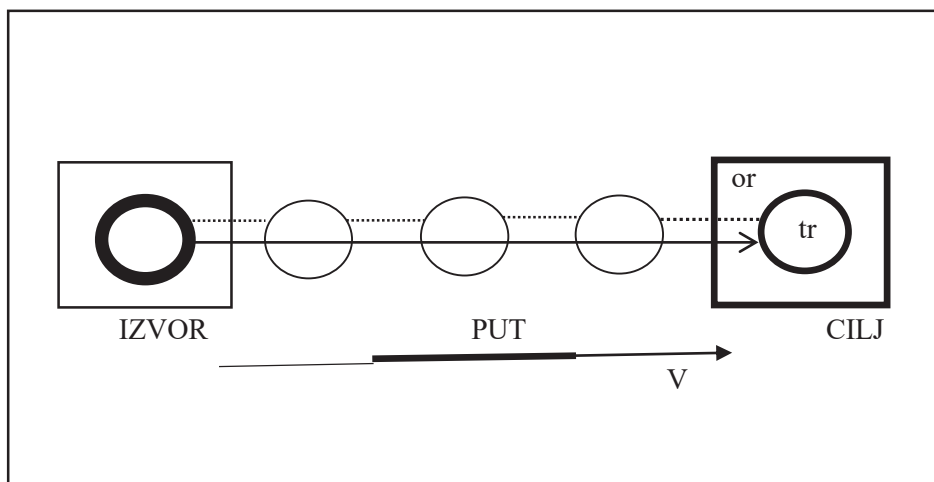
b) letjeti u Zagreb



c) polijetati za Zagreb



d) *polijetati u Zagreb



Slika 9a-d

Osim navedenih razlika spomenimo još i generičke konstrukcije, u kojima je također kudikamo neutralniji izbor prijedlog *za* (34–36):

(34) ...gdje ih preuzimaju „Croatijini“ zrakoplovi koji **voze za Zagreb, Split i Dubrovnik**.

(34a) ??...gdje ih preuzimaju „Croatijini“ zrakoplovi koji **voze u Zagreb, Split i Dubrovnik**.

(35) Izletnički vlak Krapek od ove nedjelje ponovno **vozi za Krapinu**.

(35a) ??Izletnički vlak Krapek od ove nedjelje ponovno **vozi u Krapinu**.

(36) Brojka bi mogla biti zaokružena na ukupno 14 niskotarifnih kompanija koje **su letjele ili lete za Hrvatsku**.

(36a) ??Brojka bi mogla biti zaokružena na ukupno 14 niskotarifnih kompanija koje **su letjele ili lete u Hrvatsku**.

Neutralnost prijedloga *za* u odnosu na prijedlog *u* rezultat je ekstenzije postmodifikacijskoga značenja namjene (usp. *sredstvo za pranje posuđa* > *vlak za Krapinu*), gdje je isključena upotreba prijedloga *u*, usp. (34c–36c):

(34c) ...gdje ih preuzimaju „Croatijini“ **zrakoplovi za Zagreb, Split i Dubrovnik**. / *...gdje ih preuzimaju „Croatijini“ **zrakoplovi u Zagreb, Split i Dubrovnik**.

(35c) Izletnički **vlak Krapek za Krapinu** od ove nedjelje ponovno vozi. / *Izletnički **vlak Krapek u Krapinu** od ove nedjelje ponovno vozi.

(36c) Brojka bi mogla biti zaokružena na ukupno 14 niskotarifnih kompanija koje su imale ili imaju **letove za Hrvatsku**. / *Brojka bi mogla biti zaokružena na ukupno 14 niskotarifnih kompanija koje su imale ili imaju **letove u Hrvatsku**.

4. Nakon uvodnih napomena o odnosu jezikoslovne kroatistike prema standardnom idiomu i normi te o najvažnijim razvojnim smjernicama u promišljanju tih pitanja od sredine 20. stoljeća do danas, teorijsko-metodološkim aparatom kognitivne lingvistike, u prvom redu uporabnoga modela i kognitivne gramatike, analizirano je šest prototipnih, uvriježeno „nepravilnih“, konstrukcija koje hrvatska normativna literatura već desetljećima protjeruje iz jezika unatoč njihovoj iznimnoj frekventnosti. Njihovom deskripcijom i eksplikacijom pokazalo se da nijedna od njih nije nepravilna ili negramatična, te da je posljedično svaka od njih standardna isto kao i njezin preporučeni parnjak samo u drugim semantičko-pragmatičkim kontekstima. Time se i na korpusu hrvatskoga jezika potvrdila eklatantna i u okvirima uporabnoga modela, a i šire, neosporna lingvistička činjenica da nijedna visokofrekventna konstrukcija ne može biti negramatična ili nepravilna. Tu i počinje i staje priča o standardnosti, a sve drugo smatram nepotrebnim usložnjavanjem problematike i „zamućivanjem vode“ s različitim motivima. U skladu s tim zauzet je stav da sve što je uporabno frekventno u određenom registru standardnoga

idioma i u određenim kontekstima ujedno mora biti i normativno; da kodifikacijska norma mora biti u skladu s uzusom odnosno realnom normom, što je ponekad djelomično, a ponekad potpuno oprečno uvriježenim kroatističkim stavovima opterećenima bilo u lingvistici odavno napuštenim tradicijskofilološkim pristupom i ideologijama vezanim uz poimanje standardnoga idioma bilo različitim, u znanosti pogotovo neprihvatljivim, osobnim, političkim i interesnim razlozima. Smatram dakle da je ovdje argumentiran pristup normi i standardu ujedno i jedini lingvistički opravdan i održiv, a pogotovo je jedini koji ni u kojem smislu ne dovodi u sukob govornike i jezik kojim se služe. Štoviše, smatram da je takav pristup jedini koji povezuje govornike i jezik, koji je most, a ne brana, između njih. Sukladno tomu i standardni je idiom definiran kao *neorganski i polifunkcionalni idiom, koji s obzirom na različite uporabne registre i kontekste obuhvaća kontinuum svih visokofrekventnih (uobičajenih / prosječnih / normalnih) konstrukcija zajedničkih većini govornika jedne ili više nacionalnih zajednica*. Mislim na kraju, vjerojatno utopijski s obzirom na dosadašnja iskustva, i to da je osnovni, ako ne i jedini, zadatak svakoga standardologa, a pogotovo svih sadašnjih i budućih vijeća za normu, pronalaznje, popis, deskripcija i eksplikacija što većega broja visokofrekventnih konstrukcija u različitim registrima standardnoga idioma umjesto njihova proskribiranja i inzistiranja na uvriježenim i nerealnim preskriptivističkim rješenjima. Za takav posao danas u lingvistici postoje brojni alati kako u okvirima korpusne i računalne lingvistike tako i u okvirima suvremenih deskriptivno-eksplikativnih gramatičkih i semantičkih teorija. Imamo u Hrvatskoj nekoliko što manjih što većih korpusa specijaliziranih za određene registre standardnoga idioma iz kojih se vrlo lako kroz godinu-dvije različitim kvantitativnim lingvističkim metodama i analizama mogu ekscerpirati frekventne konstrukcije u pojedinim stilovima i registrima.³⁸ Time će se s jedne strane dobiti uvid u realno stanje uporabne norme, a s druge strane izaći će se iz okova zastarjelih i u suvremenoj znanosti odavno napuštenih preskriptivnih pristupa jeziku. A bilo bi i vrijeme!

38 To su hrvatski internetski korpus *hrWac* (Ljubešić i Klubička 2014), *Hrvatski nacionalni korpus*, korpus *Riznica* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, pripovjedni korpus *MAIN*, korpus dječjega jezika *CHILDES*, korpus učeničkoga jezika hrvatskoga kao L2 *CroLTec*, hrvatski korpus govornoga jezika odraslih *hrAL* (Kuvač Kraljević i Hržica 2016), doduše manjega opsega, i hrvatski korpus neprofesionalnoga pisanog jezika *HKNPJ*.

LEKSIK I IDENTITET

1. Pitanje odnosa jezika i identiteta odnosno, bolje rečeno, standardnoga idioma kao zajedničkoga nacionalnoga idioma te njegove uloge u kreiranju nacionalnoga identiteta određenoga naroda aktualizira se u burnim vremenima procesa preobrazbe i izdizanja naroda s razine puke etničke cjeline u globalnu društvenu zajednicu. Tada znanost o jeziku, točnije standardologija kao njezin dio, biva prisiljena svoje mjesto tražiti i svoj zadatak obavljati u jednoj vrlo teškoj situaciji, u nezahvalnoj konstelaciji najširega mogućega spektra društvenih činjenica determiniranih u prvom redu političkim odnosima. U takvim okolnostima ne aktualiziraju se podjednako sve razine jezičnoga opisa i sva područja jezične djelatnosti, već normativno najzanimljivijima postaju ona politički problematična, pa samim tim i bliska širim slojevima društva, koja se potom populariziraju i politiziraju putem medija, što u konačnici bitno otežava objektivne, ozbiljne, znanstveno utemeljene te suvremenoj standardologiji i lingvistici bliske prosudbe i rješenja. Politička previranja u Hrvatskoj proteklih desetljeća također su u prvi plan stavila dva normativna područja koja najčešće u takvim vremenima, po samoj naravi stvari, dobivaju primat, a to su pravopis i leksik. Ova će rasprava biti posvećena analizi odnosa *leksik : norma : identitet*, i to u prvom redu metodološkim aparatom kognitivne lingvistike, točnije kognitivne semantike, s ciljem provjere kako i u kojoj mjeri spoznaje kognitivne lingvistike mogu doprinijeti razumijevanju njihova odnosa.

2. Kada se govori o leksiku i leksičkoj normi, najčešće je riječ o dvama oprečnim pristupima izboru riječi iz jezičnoga sustava i određivanju njihove normativne vrijednosti u standardnom idiomu.³⁹ Po prvom pristupu polazi se od standardnoga idioma kao cjeline te se uzima jedna riječ koja postaje normativna u svih pet makrostilova i svim njihovim mikrostilističkim varijantama,⁴⁰ a što se najčešće obrazlaže tvrdnjama kako sinonimija opterećuje

39 O odnosu i razlikama između jezika kao sustava i jezika kao norme (standarda) u okvirima strukturalističke misli opširno raspravlja Coseriu (1973), a u Hrvatskoj je o toj problematici u nekoliko navrata stručno i znanstveno utemeljeno pisao Silić (1999a, 1999b, 1999c).

40 U ovoj se raspravi makrostilovima smatra pet funkcionalnih stilova standardnoga jezika (znanstveni, administrativni, novinsko-publicistički i razgovorni kao stilovi tzv. kolektivne stilistike te književnoumjetnički kao stil individualne stilistike), a njihovim mikrostilističkim varijantama podstilovi

standardni idiom i kako njezino postojanje ukazuje na nesređeno književnojezično stanje (Babić 1999). Takav pristup ima nekoliko bitnih implikacija koje u konačnici vrlo lako mogu biti pogubne po standardni idiom. Prvo, takvi stavovi pripadaju krutom tradicijskofilološkom pristupu normi, a često proizlaze iz uvjerenja da leksička norma, i norma uopće, uzor treba tražiti u ranijim razdobljima hrvatskoga književnog jezika, odnosno u jeziku „starih i dobrih pisaca“ (Jonke 1964, Babić 2001), čime se, svjesno ili nesvjesno, književni jezik poistovjećuje sa standardnim idiomom. Drugim riječima, takvim se pristupom dijakronija nameće sinkroniji, zanemarujući napredak društva koji se zrcali u standardnom idiomu kao polifunkcionalnom idiomu vezanom uz sinkroniju i stalno otvorenom novim jezičnim rješenjima u skladu sa suvremenim razvojnim silnicama u najširem smislu. Drugo, nametanjem jedne, tobože bolje riječi, svim funkcionalnim stilovima, dolazi do izjednačavanja funkcionalnih stilova, odnosno do dokidanja izražajnih vrijednosti u različitim kontekstima, što ima kao posljedicu odumiranje najbitnije odrednice standardnoga idioma, njegove polifunkcionalnosti, a što kroz jedno duže vrijeme nužno vodi i odumiranju standarda kao cjeline.

Posljedica je toga „odumiranje“ funkcionalnih stilova, pa onda i dokidanje dijalektike (su)odnosa standardni jezik : funkcionalni stilovi standardnoga jezika. U takvoj se onda standardnojezičnoj konstelaciji uzorna riječ pokušava pronaći u standardnome jeziku kao cjelini, a ne u funkcionalnome stilu standardnoga jezika kao pojedinosti. (Silić 1999b: 287)

Takav pristup nije ništa drugo do negativni dogmatski purizam obilježen shematičnom jednodimenzionalnošću i stilističkom neosjetljivošću, kako ga opisuje Katičić (1992: 59).

Drugi pristup leksičkoj normi, nazovimo ga funkcionalnim pristupom, ide obrnutim smjerom – od funkcionalnoga stila prema standardnom idiomu – pri čemu je svaki funkcionalni makrostil i svaka od njegovih mikrostilističkih varijanata, uzor sam sebi odnosno svaki funkcionalni stil sam odlučuje o izboru riječi iz jezičnoga sustava, tj. o tome koja će riječ u kojem kontekstu bolje odgovarati, koja će biti stilski neutralna, a samim tim i normativna. Takvim

koji im pripadaju. Tako bi npr. jedna mikrostilistička varijanta novinsko-publicističkoga stila bio jezik tjednika *Nacional* koji obiluje leksikom političkoga diskursa, a druga recimo jezik tjednika *Glorija*, koji opet sadrži veći broj svakodnevnih riječi, pomodnica itd., a u skladu s uvjerenjima, interesima i obrazovnim statusom čitateljstva na koje cilja. Mikrostilističke varijante znanstvenoga makrostila bile bi jezik pojedinih znanstvenih područja od kojih svako ima svoj korpus riječi itd.

se pristupom jasno i strogo odvaja i razlikuje književni jezik od standardnoga idioma, razlikuje se dijakronija od sinkronije, ističe se i razvija polifunkcionalnost standarda, čime mu se omogućuje da prati razvoj i napredak nacije u svim područjima ljudske djelatnosti, a da istovremeno u određenim i za to primjerenim kontekstima svjedoči i o povijesnom iskustvu naroda. Funkcionalni nam pristup također omogućuje i dva različita shvaćanja književnoga jezika. Prvo, po kojemu je književni jezik dijakronijski određen od početaka pismenosti do danas i pri čemu je proces standardizacije i standardnost kao rezultat toga procesa samo jedno višefazno razdoblje u povijesti hrvatskoga književnoga jezika, čime je u današnji standard ugrađeno višestoljetno iskustvo hrvatskoga naroda te mu je omogućeno da u odgovarajućim uporabnim kontekstima to iskustvo oživljava i naglašava; i drugo, po kojemu je književni jezik određen sinkronijski kao dio standardnoga idioma odnosno kao jedan od njegovih pojavnih oblika, jedan od njegovih funkcionalnih makrostilova. Jednom riječju, funkcionalni pristup čuva i obogaćuje izražajne mogućnosti jezika te pridonosi poboljšanju stupnja jezične kulture kod govornika.

2.1. Baviti se leksikom znači u prvom redu baviti se značenjem jer leksik je temeljni nositelj značenja u jeziku. Uvažavajući značenjske nijanse i kontekstualne razlike, funkcionalni je pristup leksičkoj normi po tome u svojoj biti, naravno ne i metodološki, vrlo blizak suvremenim kognitivnolingvističkim pristupima leksičkoj semantici koji zastupaju enciklopedijski pristup značenju i prema kojima se značenja definiraju kao kognitivne strukture, utjelovljene u modelima znanja i uvjerenja (Taylor 1995: 83).

Njihova različita jezična konkretizacija u određenim kontekstima ovisi o aktivaciji jedne ili više *kognitivnih domena*, mentalnih reprezentacija odnosno koherentnih područja konceptualizacije u odnosu na koje se definiraju semantičke strukture, a kojima kao podloga i potpora služi spektar enciklopedijskih činjenica ovisnih o iskustvu i vlastitim uvjerenjima.

All linguistic units are context-dependent to some degree. A context for the characterization of a semantic unit is referred to as a domain. Domains are necessarily cognitive entities: mental experiences, representational spaces, concepts, or conceptual complexes. (Langacker 1987b: 147)

Budući da potpuna interpretacija značenja najčešće ovisi o simultanoj aktivaciji više kognitivnih domena, Langacker uvodi pojam *matrice domena* kako bi označio ukupnost znanja, spoznaja i uvjerenja koja uvjetuju interpretaciju značenja.

Every predicate is characterized relative to one or more cognitive **domains**, collectively called its **matrix**. (Langacker 1987b: 147)

Za razliku od kognitivnih domena kao pojedinačnih konceptualnih struktura matrica domena je prema Tayloru (1995: 87) statična mreža kulturološko-civilizacijskih znanja ili konfiguracija znanja koja ujedinjuje više domena povezanih s određenim jezičnim izrazom.⁴¹

2.2. Imamo li rečeno u vidu, onda pristupati leksiku i leksičkoj normi u prvom redu znači pristupati značenju, a baviti se značenjem, kao što je istaknuto, znači baviti se ljudskim iskustvom i znanjem u najširem smislu te riječi. No gdje se u tim okvirima nalazi problem odnosa leksika i identiteta? Ako se identitet naroda ili nacije shvaća kao ukupnost činjenica i čimbenika koji uvjetuju i određuju pripadnost tom narodu ili naciji, a to je, svakako, jedna od mogućih, čak i najtočnijih njegovih definicija, onda je pripadnost toj društvenoj skupini, konkretno narodu ili naciji, među ostalim, uvjetovana i određena zajedničkim iskustvom, znanjima i uvjerenjima njezinih pripadnika. Upravo tu treba tražiti vezu između leksika i identiteta jer leksik nije ništa drugo nego jezična konkretizacija iskustva, a samim tim i jezična konkretizacija identiteta. U tom se smislu može uspostaviti hijerarhija, tj. logika odnosa koji vladaju prilikom odabira riječi u komunikacijskom procesu:

kontekst > iskustvo i uvjerenja (znanje o svijetu kao matrica mentalne reprezentacije) > aktivacija kognitivnih domena > okvir > značenje > leksik > norma > jezični identitet > nacionalni identitet

Prvi su korak u tom odnosu različiti izvanjezični ili jezični situacijski konteksti koji potom mozgu daju impuls za aktivaciju jedne ili više kognitivnih domena oblikovanih na temelju širih ili užih iskustava i uvjerenja – od onih zajedničkih većoj ili manjoj jezičnoj zajednici pa do onih pojedinačnih. Te mentalne reprezentacije ujedinjuju se u okvir odnosno mrežu znanja iz koje

41 Taylor (1995: 87) umjesto naziva *matrica* upotrebljava naziv *okvir* (engl. *frame*), koji će se zbog svoje jednostavnosti upotrebljavati i u ovoj raspravi. Inače naziv *okvir* u značenju domene u svojoj *semantici okvira* (engl. *frame semantics*) uvodi Fillmore (1977, 1982, 1985). Kao dobra ilustracija odnosa kognitivna domena : okvir može se spomenuti Lakoffov (1987: 74) primjer riječi *majka*, čije potpuno razumijevanje zahtijeva aktivaciju pet različitih kognitivnih domena – bračne, genetske, genealoške, odgojne i domene rađanja – koje zajedno čine okvir odnosno cjelinu prilikom konceptualizacije i shvaćanja riječi *majka*. Slično je i s konceptom *oca* koji bi se od *majke* prema strukturalističkom shvaćanju razlikovao samo prema značenjskom obilježju roditelja muškoga spola, a prema kognitivnoj bi analizi razlika bila uspostavljena najmanje preko dviju kognitivnih domena koje ne postoje ili barem nisu toliko izražene kod koncepta *majke* – domene autoriteta i domene odgovornosti.

proizlazi značenje koje onda zahtijeva svoju jezičnu konkretizaciju određenim leksemom. Iz toga se, pak, nameće zaključak da normiranje kao proces koji se odvija na već oblikovanim leksičkim strukturama ni u kojem slučaju ne može zanemarivati kontekst koji tim strukturama prethodi i uvjetuje ih. U suprotnom, a do čega dovode negativni aspekti jezičnoga purizma, norma postaje sama sebi svrhom, poništavajući svoju jedinu funkciju – funkciju njegovanja i razvijanja izražajnih mogućnosti standardnoga idioma. Pristupi li se leksiku hrvatskoga standardnog idioma na taj način, onda će svaka riječ koja u određenom kontekstu potiče aktivaciju odgovarajućih kognitivnih domena, u većoj mjeri nego neka druga aproksimativno sinonimna⁴² riječ, biti stilski neutralnija, a samim tim i normativna, odnosno bit će boljim odrazom nekoga dijela jezičnoga identiteta kao jednoga od najvažnijih vidova nacionalnoga identiteta.

No kako pitanje identiteta naroda u kriznim vremenima njegove transformacije u naciju nužno izbija u prvi plan, široko kulturološko-civilizacijsko određenje identiteta utemeljeno na iskustvu dobiva vrlo uske konotacije odnosom *naše: tuđe* na planu izraza jezičnoga znaka, što rezultira snažnim emocionalnim nabojem u širim slojevima društva, a jezik (prvenstveno leksik)⁴³ kao jedan od ključnih oblika konkretizacije identiteta postaje moćno sredstvo manipulacije i komercijalizacije⁴⁴ u rukama raznih političkih i jezičnopolitič-

42 Suvremeni kognitivni pristupi jeziku, kao uostalom i većina semantičara uopće, negiraju pojam apsolutne sinonimije polazeći od pretpostavke da u jeziku uvijek postoji barem jedan kontekst u kojemu se dvije riječi značenjski ne poklapaju u potpunosti. O toj problematici, među ostalim kognitivnim lingvistima, posebno opširno raspravlja Langacker (1987b).

43 Osim leksika koji je predmet ove rasprave, nije u kontekstu davanja jasnije slike o pokušajima kreiranja takvog površinskog (ne)identiteta naodmet spomenuti i neke druge jezične zahvate na ostalim razinama jezičnoga opisa, preko kojih se, a na štetu postojećih, boljih ili isto toliko dobrih rješenja, od strane pojedinaca silom pokušavaju uspostaviti što veće razlike između hrvatskoga i srpskog jezika. Tu primjerice pripada beziznimno stavljanje enklitike na drugo mjesto u rečenici, kojom se rastavljaju čak i čvrste konceptualne cjeline kao što su ime i prezime ili višočlani toponimi (npr. *Josip je Silić tvrdio...*, *Fruška je gora omiljeno okupljalište...*), upotreba arhaičnih glagolskih pridjeva umjesto odnosne rečenice (npr. *pjevajuća žena / žena koja pjeva*), inzistiranje na navesku *u* kod zamjeničko-pridjevne sklonidbe uvijek i bez osvrtnja na eufonijske zakonitosti, davanje prednosti stilski obilježenom i starijem instrumentalu ispred neutralnoga nominativa kao predikatnoga imena uz kopolativne glagole (npr. *biti učiteljem / biti učitelj*) itd. O pravopisu da se i ne govori, a o čemu sam, među ostalima, i sam pisao u dva navrata (Belaj 2005a, 2005b). Navedeni i njima slični pokušaji dobar su pokazatelj kako jezičnopolitičko i isforsirano uspostavljanje razlika između hrvatskoga i srpskog jezika po jednodimenzionalnom modelu „neka u hrvatskom bude kako nije u srpskom“ doprinosi uspostavi prividnoga identiteta, a na štetu polifunkcionalnosti standardnoga jezika kao odraza dubinskoga identiteta, kao skladišta znanja i iskustva nacije.

44 Komercijalizacija kroatistike kao znanosti posljednjih je desetljeća posredstvom medija u velikom zamahu, priklonivši se tako općem stanju našega društva u tranzicijskim godinama. Osobno sam uvjerenja da je to nešto najgore što se jednoj znanosti može dogoditi.

kih moćnika koji se pod krinkom brige za očuvanje i povratak vrijednostima materinjeg jezika njime služe u ostvarivanju svojih ciljeva u različitim interesnim sferama.

2.3. Tako je i u Hrvatskoj od početka devedesetih godina prošloga stoljeća čitav niz, kako hrvatskih tako i nehrvatskih, riječi političkim i jezičnopolitičkim diktatom, bez obzira na njihovu stilsku vrijednost i bez obzira na postojanje kognitivno-iskustvenih domena koje te riječi pokrivaju i aktiviraju, a koje su njihovim potiskivanjem ostale upražnjene, jednostavno sustavno uklanjanje iz hrvatskoga jezika, najčešće iz razloga koji imaju veze sa svime osim s filologijom i lingvistikom, a po purističkom⁴⁵ principu 'riješimo se u hrvatskom jeziku što više riječi koje postoje i u srpskom kako bi razlike između tih dvaju jezika bile što vidljivije'.⁴⁶ Od mnogobrojnih takvih primjera slavenskih riječi koje postoje u obama jezicima, a za koje se tvrdi da ne pripadaju hrvatskoj književnojezičnoj tradiciji⁴⁷ spomenut ćemo samo neke i njihove zamjenske

45 Da ne bi bilo nesporazuma, ovdje se misli samo na negativno obilježen dogmatski purizam. Pozitivan je i svakom jeziku nužan purizam onaj koji vodi brigu o izražajnim mogućnostima i stilskim vrijednostima vlastitoga jezika u za to primjerenim i odgovarajućim kontekstima. Nažalost, takvi su pristupi u kroatistici bili rjeđi s obzirom na dobivenu medijsku pozornost te na prihvaćenost od strane službenih tijela u Republici Hrvatskoj.

46 O tom problemu, problemu snažnoga trenda potiskivanja i zamjenjivanja starih i funkcionalnih hrvatskih riječi novotvorenica ili oživljavanjem riječi iz ranijih perioda hrvatskoga književnog jezika, a koje ne postoje i u srpskom jeziku, bez obzira na njihovu svrhovitost unutar sinkronijskoga sustava hrvatskoga standardnog jezika, među ostalima raspravlja Opačić (2003) navodeći obilje primjera. Neki od zanimljivijih su *zbornica / vijećnica; drug / gospodin / prijatelj; radnik / djelatnik* itd.

47 Teza o nepripadanju tih riječi hrvatskoj književnojezičnoj tradiciji zahtijeva nešto detaljnije objašnjenje. Prvo, točno je da jedan dio takvih riječi ne pripada hrvatskoj književnojezičnoj tradiciji, ali pripada hrvatskoj standardnojezičnoj tradiciji. Takve tvrdnje samo potvrđuju da oni koji leksiku pristupaju na taj način ili ne razlikuju književni od standardnoga jezika ili, što je vjerojatnije, da ih ne žele razlikovati. Drugo, postavlja se pitanje opsega pojma tradicije, jer se hrvatskom književnojezičnom tradicijom u tom kontekstu uglavnom smatra ili predvukovska ili prednovosadska tradicija, kao da je proteklih pedesetak godina nečija druga tradicija. Stoga kada je o hrvatskoj tradiciji riječ, treba jasno razlikovati tradiciju nastalu u proteklih pedeset godina u Hrvatskoj i tradiciju hrvatske filologije lišenu utjecaja srpskoga jezičnoga unitarizma. Kada bi se nastojanja za oslobađanje hrvatskoga standardnoga idioma ograničila samo na oslobađanje od toga utjecaja, odnosno kada bi se znalo razlučiti što je hrvatskom standardnom idiomu doista nametnuto beogradskim političkim diktatom, sve bi bilo u redu i na svom mjestu. No, nažalost, pod srpski se politički diktat podvodi sve i svašta i to je ono što ne valja, ono što narušava izražajne mogućnosti hrvatskoga jezika i ono što teži potiskivanju dijela iskustva hrvatskoga naroda jedino zato što to iskustvo dijeli sa srpskim narodom odnosno sa srpskim standardnim idiomom, a sasvim je prirodno da je tako i zbog genetske srodnosti tih jezika i zbog geografskoga položaja i zbog političkih, ekonomskih i drugih spona koje su ta dva naroda i ta dva jezika povezivale u prošlom stoljeću. Nasilni povratak, povratak pod svaku cijenu, na tradiciju staru sto ili sto pedeset godina jednostavno znači nametanje isto toliko staroga iskustva iskustvu današnjih

preporuke:⁴⁸ *zimzelen / vazdazelen, lice / osoba, bezlično / neosobno* (u gramatičkom smislu), *prisustvovati, prisutan / nazočiti, nazočan, desiti se / dogoditi se; zadaća / uradak, vršilac / vršitelj* itd.

Među najzanimljivijim „biserima“ hrvatske leksičke normativistike svakako je i zamjena pridjeva *zimzelen* pridjevom *vazdazelen*, koji je posljednjih desetljeća preplavio osnovnoškolske i srednjoškolske udžbenike. Sa značenjskoga gledišta, koje apsolutno mora biti pretpostavljeno određenoj tvorbenoj anomalnosti toga pridjeva, rijetko je komu jasno zašto je *zimzelen* potisnut jer on svojim značenjem ističe *zimu* kao godišnje doba u kojem je crnogorično drveće zeleno za razliku od listopadnog, odnosno aktivira kognitivnu domenu izgleda bilja zimi i domenu kontrasta koji stvara zelena boja crnogoričnog drveća suprotstavljena bjelini snijega. Upotrebom arhaičnoga pridjeva *vazdazelen* te domene ostaju prazne, a i semantički je prazan jer obuhvaća i druga godišnja doba kada je sve drveće zeleno, a ne samo crnogorično. S druge strane on svoje značenje ostvaruje aktivirajući domenu prošlosti i poetičnosti, a svoju značenjsku puninu u prvom redu ostvaruje u kontekstima beletrističkoga stila.

Glagol *desiti se* u Brodnjakovu se rječniku (1993: 87) smatra tuđicom uz koju u hrvatskom jeziku postoji i druga stilski neobilježena riječ. No sa značenjskoga aspekta, barem prema mom osjećaju za značenjske nijanse, i glagol *desiti se* itekako pripada hrvatskom standardnom idiomu funkcionirajući u okvirima kognitivne domene nenamjernosti, spontanosti neposrednosti i brzine odvijanja radnje, dok glagol *dogoditi se* prije aktivira domenu fabularnosti odnosno nešto razvijenije i dugotrajnije događajne strukture.

O razlikama između *vršioaca* i *vršitelja* i *lica* i *osobe*⁴⁹ raspravlja i Silić (1999b: 289, 290) zastupajući stajalište da je *vršilac* prema *vršitelju* u sličnom odnosu kao i *lice* prema *osobi*. *Vršilac* je prema Siliću *nomen agentis* koji u gramatici nije onaj koji vrši glagolsku radnju, nego ono što omogućuje vršenje glagolske radnje, pa je onda *vršilac*, kao i *lice*, samo model po kojemu se *vršitelj* uklju-

generacija i zanemarivanje napretka društva u svim sferama, napretka koji se zrcali kroz funkcionalnost i elastičnost standardnoga idioma kao njegova izraza. Takav pristup iznimno je opasan po standardni idiom jer u konačnici, kao što je već rečeno, dovodi do uklanjanja njegova elementarnog svojstva – svojstva polifunkcionalnosti.

48 Ovdje se nikako ne misli da navedene zamjenske riječi nisu isto tako riječi koje pripadaju hrvatskom standardnom idiomu, no ne na štetu drugih i samo u za to primjerenim kontekstima.

49 Rasprava između B. Tafre i S. Ham o tome može li se *osoba* upotrebljavati i kao gramatička kategorija provlačila se kroz nekoliko godišta *Jezika* u razdoblju od 1999. do 2002., pa stoga upućujem i na te članke.

čuje u komunikaciju. Drugim riječima, *lice* i *vršilac* u hrvatskom su standardu gramatičke kategorije, a *osoba* i *vršitelj* leksičkosemantičke. Jezikom kognitivne lingvistike to znači da *osoba* aktivira domenu psihofizičke ukupnosti čovjeka, a *lice* domenu gramatike. Zamjena *lica osobom* u domeni gramatike notoran je primjer negativnih aspekata nametanja jedne dijakronijske činjenice hrvatskoga književnog jezika (činjenice jezika zagrebačke filološke škole) današnjemu sinkronijskom stanju standardnoga jezika koji svojom polifunktionalnošću nudi mogućnost razlikovanja tih značenja. Kada je to već tako, kada jezični sustav standardu pruža mogućnost uspostave razlikovnosti, zašto onda tu mogućnost i ne iskoristiti, zašto standardni jezik osiromašiti za jedno izražajno sredstvo? Povratak književnojezičnomu iskustvu devetnaestoga stoljeća u tom slučaju nije ništa drugo nego zanemarivanje novoga iskustva i pokušaj njegova ukalupljivanja u kognitivne domene koje se potiču starim iskustvom. Samim time, to je pokušaj nametanja dijela identiteta devetnaestoga stoljeća identitetu današnjih generacija.

Između *vršioca* i *vršitelja* može se uspostaviti još jedna razlika i to prema klasifikaciji semantičkih uloga aktanata. Prema tom kriteriju *vršitelj* bi bio agens sa značenjskim obilježjima ljudskoga i namjernoga djelovanja, a *vršilac* sve druge semantičke uloge koje mogu funkcionirati kao pokretači radnje (npr. efektori, sile, ne-voljni agensi itd., kojima nedostaje jedno ili više semantičkih obilježja prototipnoga agensa).

2.4. Što se tiče kategorije nehrvatskih riječi u hrvatskom standardnom idiomu, i njoj se, kao uostalom i svim ostalim kategorijama, može pristupiti kao kategoriji ustrojenoj na temelju efekta prototipa i to na dva načina:

- a) s obzirom na podrijetlo tuđice
- b) s obzirom na čestotnost njezina pojavljivanja kao stilski neobilježene

U obama tipovima prototipne su one tuđice čija je zastupljenost u standardnom jeziku najmanja. Tako bi po prvom modelu prototipni bili srbizmi, kao i riječi iz drugih jezika, u prvom redu ruskoga, koje su postale sastavnim dijelom srpskoga standarda, jer je njihova zastupljenost najmanja, no ne iz političkih razloga,⁵⁰ već zato što su oni gotovo uvijek zamjenjivi hrvatskim riječima bez značajnijih značenjskih pomaka. Osim iznimno visokoga stupnja genetske srodnosti tih dvaju jezika, to je tako prvenstveno zbog činjenice da

50 Važno je istaknuti da se srbizmima ovdje pristupa s lingvističkoga gledišta kao stranim riječima, isto kao i anglizmima, germanizmima, turcizmima, internacionalizmima itd.

značenje proizlazi iz najšire shvaćenoga iskustva govornika neke jezične zajednice. Budući da se u slučaju odnosa hrvatskoga i srpskog radi o niskom stupnju iskustvenih razlika među govornicima, a što opet proizlazi iz višestoljetnih kulturnih, civilizacijskih i geografskih dodira dvaju naroda, ni značenjske razlike ne mogu biti velike, barem ne u tolikoj mjeri da bi prototipna srpska riječ u neutralnim i svakodnevnim komunikacijskim kontekstima dobila prednost.⁵¹ Ništa manje važna, a osobno mislim i presudna, nije ni činjenica da kognitivne domene preko kojih neka riječ može ostvarivati svoje značenje ovisе o veličini govornoga područja koje određeni jezik pokriva ili na koje su se njegove matične riječi proširile. Riječi iz jezika velikih govornih područja podložne su značenjskom nijansiranju različitih kulturno-civilizacijskih iskustava koja se u međujezičnim dodirima potom prenose i na nematična područja zadržavajući temeljno značenje, a u isto vrijeme poprimaju i nadograđujući semantičku bazu domenama proizašlima iz iskustva naroda na čije su govorno područje došle. Upravo su zbog toga, zbog snažnoga kulturno-povijesnoga utjecaja grčke i rimske civilizacije, njihove, kroz povijest, vodeće uloge u razvoju znanosti i umjetnosti, kognitivne domene koje aktiviraju internacionalizmi, mahom grecizmi i latinizmi, izrazito razgranate u većini indoeuropskih jezika, dok im se u novije vrijeme, iz istih razloga, priključuju anglizmi. Budući da su srbizmi, isto kao i kroatizmi te općenito leksički korpus tzv. malih jezika, riječi poznate uglavnom samo malobrojnima izvornim govornicima, i područje je njihove upotrebe minimalno, pa su stoga i njihove uporabne domene minimalne i podložne sitnim, jedva primjetnim značenjskim varijacijama samo u skladu s iskustvenim promjenama svojih govornika. Zbog toga su značenjske razlike tipa *geografija / zemljopis, lingvistika / jezikoslovlje, muzika / glazba, imperij / carstvo, kontekst / surječje, konceptualizacija / poimanje, kvaliteta / kakvoća, monetarno / novčano, lokalno / mjesno, jezična ekonomija / jezična gospodarstvenost, gramatika / slovnica, grafija / slovopis* itd., između internacionalizama i anglizama s jedne strane i kroatizama s druge, puno veće od razlika tipa *obezbijediti / osigurati, učestvovati / sudjelovati, dozvoliti / dopustiti, spanać / špinat, boranija / mahune, šargarepa / mrkva, bioskop / kino, obdanište / vrtić* itd., odnosno razlika između srbizama i kroatizama. U skladu s tako postavljenim kriterijima, *geografiju* je bolje upotrebljavati u znanstvenoj domeni, a *zemljopis* u domeni nastavnoga predmeta; *lingvistiku*, isto kao *gramatiku* i *grafiju*, u kontekstima suvremenih sinkronijskih pristupa jeziku (npr. *kognitivna lingvistika, američka lingvistika*), a

51 Iz ovoga se isključuju specifični i rijetki konteksti u kojima upotreba srbizma ima neku posebnu funkciju, primjerice ironizacije ili sugestivnosti.

jezikoslovlje, *slovnici* i *slovopis* u dijakronijskim filološkim pristupima (npr. *hrvatsko jezikoslovlje 19. stoljeća*); *muzika* svoje značenje ostvaruje u kognitivnim domenama opuštenosti, zabave i razuzdanosti (npr. *narodna muzika*, *živa muzika*), a *glazba* više u domeni ozbiljnosti i svečanosti (npr. *koncert ozbiljne glazbe*);⁵² *imperij* više od *carstva* ističe snagu i moć; *konteksti* mogu biti i izvanjezični, a *surječja* su samo jezični konteksti; *konceptualizacija* više od *poimanja* ističe domenu vizualizacije, a u kognitivnoj lingvistici upotrebljava se češće kada se želi ukazati na statične izlazne vrijednosti dinamičnih kognitivnih procesa, dok je poimanje, odnosno shvaćanje, prije povezano uz proces mišljenja negoli uz njegove rezultate itd. Široka kontekstualnosemantička polja internacionalizama i anglizama koja kroatizmi često ne mogu u potpunosti, a ponekad i nika-ko, pokriti omogućuju tim riječima u odgovarajućim kontekstima i domenama status ravnopravan hrvatskim riječima, a koji tada mora biti i normativan, svrstavajući ih po prvom modelu radikalizacije u izražajno neutralnije, pa zato i perifernije članove kategorije tuđica u standardnom idiomu. Drugim riječima, takvi internacionalizmi i anglizmi u određenim su uporabnim kontekstima sastavni dio iskustva hrvatske jezične zajednice i po tome odraz dijela identiteta hrvatskoga naroda. Osim takvih parnjaka kod kojih i tuđica i hrvatska riječ u različitim kontekstima imaju mjesto u standardnom idiomu, postoji i znatan broj slučajeva gdje prijevod nije moguć, dapače, besmislen je i po standard štetan. Jedan je od takvih primjera sve češća nasilna kroatizacija *jezične ekonomije* značenjski potpuno praznim nazivom *jezična gospodarstvenost*, a u kontekstu onoga što jezična ekonomija znači, a to je prenošenje što više obavijesti sa što manje utrošene energije. Po tom kriteriju onda nema nikakve zapreke da reci-mo i ekonomičan čovjek postane gospodarstven.

Potpuno je drukčije sa sve jačim prodorom čitavih engleskih sintagmi, frazema, pa čak i afiksa u pojedinim medijima, što se onda, razumljivo, preslikava i na svakodnevnu komunikaciju. Upotreba izraza tipa *event* i *account manager* za menadžera čiji je zadatak prezentacija poduzeća i računovođu, *place to be* za pomodna mjesta na kojima je poželjno biti viđen, *fashion designer* za modnog dizajnera, apsolutni *must have* za nešto što se mora imati, *stylish* za nekoga tko je odjeven po posljednjoj modi, *back office* za urede u poštama, bankama, različitim tvrtkama itd. nema nikakvoga opravdanja jer nema nikakvih kontekstualnosemantičkih pomaka upotrijebi li se hrvatski

52 U prilog različitoj uporabnoj vrijednosti *muzike* i *glazbe* govori i Katičić, slikovito ju opisujući riječima: „U kavani *glazba* nedvojbeno povećava vrijednost ugostiteljske ponude, a ipak neću ići tamo ako mi nije do *muzike*.“ (Katičić 1992: 344)

izraz. Štoviše, ti su izrazi opasni po standardni idiom, posebno kada počinju zadirati u tvorbu riječi koja pripada osnovici. Riječ je uglavnom o pomodnim izrazima koji su rezultat i kod nas sve prisutnijega procesa globalizacije, pri čemu veliki jezici, jezici tehnološki najrazvijenijih zemalja, svjesno ili nesvjesno, agresivno potiskuju manje. Razlozi su, među ostalima, i financijske naravi budući da troškovi, posebno u gospodarstvu, rastu proporcionalno broju različitoga nazivlja, pa je tendencija izjednačavanja izrazito snažna. Teško se protiv toga boriti, ali vrijedi pokušati.

2.5. Drugi model kao prototipne članove ističe tuđice koje su u hrvatskom jeziku često uporabno neutralne, ali u točno određenim i malobrojnim, moglo bi se reći, gotovo jedinstvenim kontekstima, dok rubne članove čine tuđice uklopljene u standardni idiom u većem broju konteksta. Dobar su primjer takvih prototipnih tuđica latinski, odnosno internacionalni, nazivi za mjesece koji su u posebnim, nazovimo ih okamenjenim, ali vrlo frekventnim, kontekstima neutralniji od uobičajenih i u najvećem broju konteksta neobilježenih hrvatskih naziva, pa bi stoga trebali biti i normativni. Takvi su konteksti npr. *šestojanuarska diktatura*, *Oktobarska revolucija*, *1. maj* (u značenju Praznika rada), *1. april* (kao dan zbijanja šala), *29. novembar* (kao bivši Dan Republike) i sl., prema obilježenim nazivima *šestosiječanjska diktatura*, *Listopadska revolucija*, *1. svibnja*, *1. travnja* i *29. studenog*. Naziv *Oktobarska revolucija* primjerice potiče aktivaciju nekoliko kognitivnih domena koje se puno teže aktiviraju izrazom *listopadska revolucija*. To je npr. domena carske Rusije, domena proleterijata, domena puča i svrgavanja cara i njegove obitelji, domena masovnih likvidacija itd. Isto tako, izrazom *1. maj* aktiviraju se domene masovnih okupljanja radnika, masovnih povorki, specifičnih vrsta hrane koja se jede na otvorenom, ispraznih demagoških govora i sl., koje ne mogu u toj mjeri i tako živopisno biti potaknute isforsiranim kroatizmom *1. svibnja*. Treba također istaknuti da u jeziku žive isključivo nominativni oblici naspram gramatički ispravnih genitivnih (*1. maja*, *1. aprila*, *29. novembra*), što je samo dokaz više da se radi o okamenjenim kontekstima koji su dio tradicije i iskustva hrvatskoga naroda i u koje ne treba zadirati i pod svaku ih cijenu kroatizirati jer događaji obilježeni tim datumima dolaze iz jezika u kojima su internacionalni nazivi službeni te stoga jače asociraju na s njima povezana društveno-politička zbivanja u određenom vremenu. Bez obzira na sve one⁵³ koji se već godinama

53 Jedan od tipičnih primjera pristupa koji ne uviđa kontekstualnosemantičke razlike u jeziku i to upravo, među ostalim, oprimjeren i nazivima za mjesece, jest i već spomenuti članak S. Babića (1999) u kojem se autor zalaže za uspostavljanje stabilnosti u standardnom jeziku dokidanjem sinonima,

trude da iz hrvatskoga jezika potpuno izbace internacionalne nazive, oni su se u tim specifičnim kontekstima ipak zadržali, i to s pravom, jer ih izvorni govornici doživljavaju neutralnima i osjećajući ih kao dio svoga identiteta.

3. S obzirom na rečeno, pojam *leksičke norme* shvaćene kao propisa, sa svim konotacijama koje aktivira (kalupi, stroga pravila, nefleksibilnost, ograničenja), potpuno je neprihvatljiv. Naziv leksička norma prihvatljiv je jedino shvaća li se norma onako kako treba biti shvaćana – kao *ukupnost uobičajenih i visokofrekventnih konstrukcija standardnoga idioma*.⁵⁴ Tada će sve visokofrekventne leksičke konstrukcije ujedno biti i normativne, a zadatak je standardologa da ih popiše i objasni logiku i razloge njihove uporabe na temelju profiliranih značenja u različitim kontekstima kao podlogama aktivaciji kognitivnih domena i okvira sa širokim i nepreglednim spektrom socioloških, kulturnih, tradicijskih, psiholoških, etnoloških i drugih odrednica.

Metaforizira li se leksik jezika podivljalom bujicom, norma ne smije imati ulogu brane i propisa, već mora biti onaj čimbenik koji će vodu vratiti u njezin tok, koji će nekontrolirano stanje staviti i, što je najvažnije, uvijek držati pod kontrolom. Pokušaj normiranja leksika u smislu isključivosti na koju najčešće asocira koncept norme, zapravo znači pokušaj ukalupljivanja i modeliranja iskustva neke jezične zajednice, što je osuđeno na propast već i prije negoli započne, a pokuša li se ipak provesti silom, o čemu u Hrvatskoj svjedočimo već dosta dugo, govornicima se otežava izražavanje i čini ih se nesigurnim u vlastiti jezik, komunikacija postaje nategnuta, a izričaj varira od smiješnog do grotesknog. Ksenofobična, isključiva i agresivna jezična politika ni u kojem slučaju ne pridonosi razvijanju i njegovanju osjećaja o posebnostima i vrednotama hrvatskoga jezika, već upravo suprotno, kastrira izričaj i pridonosi, posebno u inozemnim lingvističkim krugovima, rađanju sumnje u postojanje kroatistike kao zasebne filološke grane. Hrvatski jezik i ljudi koji ga proučavaju, normiraju i njeguju konačno se moraju osloboditi okova prošlosti jer puristička jezična politika koju pojedinci vode, a koja je početkom

odnosno odabirom jedne varijante koja treba postati standardna. Zaključci toga članka da u istoznačnicama nije jezično bogatstvo, da one znače nesređeno književnojezično stanje, da je takvo stanje privremeno te da jedna istoznačnica postaje standardnom, a ostale nestandardnom ili se gube iz književnog jezika, a katkada i iz jezika uopće iz temelja su pogrešni jer, kao što je već rečeno, apsolutna sinonimija u jezicima ne postoji. Kao što nazivi za mjesece i svjedoče, postoje jedino bliskoznačnice i visokobliskoznačnice, ali istoznačnice ne jer je taj termin u dubokoj koliziji s kontekstualnom raznovrsnošću izričaja. Prihvati li se *Listopadska revolucija*, *šestosiječanjska diktatura* itd., nema nikakvih zapreka da se ne prihvati recimo i naziv *ožujske ide*.

54 Usporedi ovdje raspravu *O standardnom idiomu iz kognitivne perspektive*.

devedesetih godina još i imala nekakvog smisla i bila donekle razumljiva, danas djeluje tragikomično, nostalgично i besmisleno svojim nasilnim i ispolitiziranim opterećivanjem mladih generacija davno minulim i, što je iznimno važno istaknuti, nepovratnim vremenima srpske unitarističke jezične politike. Negativni aspekti jezičnoga purizma ne pridonose razvijanju osjećaja za izražajne mogućnosti hrvatskoga jezika, ne pridonose jezičnoj kulturi, a svojim konformističkim i uniformističkim karakteristikama neizbježno utiru put niveliranju i u konačnici dokidanju funkcionalnih stilova standardnoga idioma.⁵⁵ Funkcionalni pristup normiranju leksika nije ni najmanje lak. On zahtijeva erudiciju, mnogo truda i neprestano razvijanje osjećaja za značenjske nijanse u jeziku. Malo je ljudi koji taj posao mogu dobro raditi, no stalnim i mukotrpnim radom na obrazovanju stručnih kadrova njihov se broj može samo povećavati. Treba konačno jedanput shvatiti i početi primjenjivati dva načela: prvo, već spomenuto oslanjanje na sinkronijske zakonitosti i značenjske vrijednosti koje vladaju unutar hrvatskoga standarda, odnosno hrvatskom jeziku treba pristupiti unutar njega samoga, bez stalnoga povlačenja paralela s drugim jezicima, i drugo, treba shvatiti da hrvatski jezik proizlazi iz hrvatskoga čovjeka, iz najdublje i iskonske povezanosti jezika, tradicije, kulture, civilizacije i misli. Shvati li se jezik na taj način i pristupi li mu se u skladu s takvim načelima, onda će postati jasno da istinske, dubinske razlike između hrvatskoga i drugih jezika proizlaze iz nutrine njihovih izvornih govornika, iz ritma rečenice i diskursa i iz jezično konkretiziranoga znanja, iskustva i uvjerenja kao istinskoga i dubokoga pečata identiteta.

55 Jedan od eklatantnih primjera čime sve negativni aspekti jezičnoga purizma mogu rezultirati jest članak S. Ham (2001) u kojemu autorica pokazuje zavidan stupanj nepoznavanja elementarnih općekulturnih činjenica. U tom članku autorica, kritizirajući, navodno, velik broj nehrvatskih riječi, u prvom redu „srbizama“, u *Općem pravopisnom rječniku* Anić-Silićeva pravopisa, bez ikakvih argumenata čitav niz funkcionalnih riječi proglašava nepotrebnima, proglašavajući, među ostalima, i *geografiju* nepotrebnom tuđicom kojoj odgovara hrvatska riječ *zemljopis*, a vrhunac je apsurdna kada pod nepotrebne „srbizme“ svrstava i riječ *primitivist*, koju bi trebalo zamijeniti sinonimnim kroatizmom *primitivac*, što bi se moglo prihvatiti jedino ukoliko autorica sve sljedbenike primitivne umjetnosti smatra primitivcima.

IZ SINTAKSE I SEMANTIKE
FRAZE I JEDNOSTAVNE
REČENICE

HRVATSKE MEDIJALNE SE-KONSTRUKCIJE

1. Kada se pogleda opis morfoloških i sintaktičkih kategorija u hrvatskom jeziku, kako u gramatikama tako i u znanstvenim i stručnim raspravama, može se bez ikakvih ograda tvrditi da je medijal odnosno medijalno stanje jedna od najzanemarenijih kategorija. U većini naših deskriptivnih i preskriptivnih gramatika (npr. Pavešić i Vince 1971; Babić i dr. 1991; Katičić 1991; Raguz 1997; Silić i Pranjković 2005) medijal se uopće ne spominje, a tamo gdje se spominje (npr. Barić i dr. 1995: 231), to se čini vrlo površno, odnosno morfološkom opisu spominju se medijalni glagoli samo kao jedna od podvrsta tzv. nepravih povratnih glagola te se kaže da označavaju ili zbivanje u prirodi (npr. *mračiti se*, *naoblačiti se*, *bjelasati se*) ili zbivanje u ljudima (npr. *sramiti se*, *čuditi se*, *nadati se*). S druge strane medijal kao sintaktička kategorija ne spominje se ni u jednoj gramatici (osim načelno u Belaj i Tanacković Faletar 2017: 292), a kada se spominje u znanstvenim raspravama (npr. Oraić Rabušić 2018: 175–177, Batinić Angster 2020: 64–65), pod medijalne se konstrukcije⁵⁶ podvode samo generičke se-strukture tipa *Riža se kuha petnaest minuta*, *Vrtovi se okopavaju motikama*, *Trava se zalijeva rano ujutro i uvečer* i sl., kojima se izražava kvalifikacija procesa odnosno uobičajeni način njegove izvedbe. Razloge takvu stanju u jezikoslovnoj kroatistici, ali i šire, vjerojatno najprije treba tražiti u činjenici da ne postoji jasna i jednoznačna sintaktička definicija medijalnoga stanja, kakva recimo postoji za pasiv, a što je pak posljedica toga da se medijalna značenja u različitim jezicima mogu povezati s nizom jednoznačnijih i prozirnijih što morfoloških što sintaktičko-semantičkih konstrukcija za koje ne samo u nas nego i u lingvistici općenito već desetljećima postoje ustaljeni i općeprihvaćeni drugi nazivi kao što su primjerice pasiv, bezličnost, povratni glagoli itd.

Since the term applies to diverse constructions, and in some cases to elaborate families of constructions, any single characterization is bound to be oversimplified. (Langacker 2008: 385)

O toj interkategorijalnoj i shematičnoj naravi medijala svjedoči i jedan od prvih pokušaja njegova definiranja kao stanja u kojem „the ‘action’ or ‘state’

⁵⁶ U skladu s kognitivnolingvističkim konstrukcijskim pristupima gramatici naziv *konstrukcija* upotrebljava se u značenju svake jezične jedinice veće od razine morfema.

affects the subject of the verb or his interests“ (Lyons 1969: 373), odnosno preširoke definicije pod koju se mogu podvesti i druge morfosintaktičke kategorije, u prvom redu pasivne, ali i druge neprijelazne konstrukcije.⁵⁷ Teža morfosintaktička odredivost medijala proizlazi već i iz samoga njegova naziva koji znači ‘srednji’ ili ‘srednje’ stanje, što ga određuje kao morfosintaktički izrazito divergentnu međukategoriju koja ne pripada ni prijelaznim dvosudioničkim konstrukcijama ni prototipnim neprijelaznim jednosudioničkim, koja je semantički, a posljedično i sintaktički, tijesno povezana i s različitim povratnim, i s pasivnim, i s bezličnim strukturama. Drugim riječima, hrvatske su *se*-konstrukcije izrazito polisemne. U skladu s kognitivnolingvističkim spoznajama u proteklih nekoliko desetljeća ovdje će se iznijeti jedno šire shvaćanje medijala, iz kojega će biti razvidno da je hrvatski jezik jedan od jezika s najrazvedenijim sustavom medijalnosti kako u pogledu medijalne morfologije tako i medijalne sintakse, odnosno da se sve hrvatske *se*-konstrukcije mogu povezati s općim ili shematičnim medijalnim značenjem. To shematično medijalno značenje jest *nizak stupanj elaboracije događaja / događajne strukture* i suprotstavljeno je značenju *višega stupnja elaboracije događaja / događajne strukture* inherentnoga dvosudioničkim prijelaznim konstrukcijama te konstrukcijama s povratnom zamjenicom *sebe*. Oba ta značenja ostvaruju se u domeni zajedničkoga semantičkog parametra *relativne elaboracije događaja*, o kojemu u svojoj tipološkoj studiji govori Kemmer (1993: 3).⁵⁸ Na temelju relativne elaboracije događaja s jedne se strane razlikuju medijalne i povratne konstrukcije, a s druge se pak strane i jedne i druge na ljestvici prijelaznosti smještaju između prototipnih prijelaznih dvosudioničkih (dvoargumentnih) i prototipnih neprijelaznih jednosudioničkih (jednoargumentnih) konstrukcija. Shematično značenje niskoga stupnja elaboracije događaja zajedničko medijalnim situacijskim tipovima posljedica je *niskoga stupnja razdvojitosti sudionika* – što je razdvojitost sudionika nižega stupnja, niži je i stupanj elaboracije događaja i obratno – odnosno kod pasivnih i bezličnih konstrukcija redukcije događajne strukture u smislu detopikalizacije jednoga ili svih aktanata i topikalizacije samoga procesa, što je posebno izraženo u bezličnim

57 U tom smislu npr. Jahić, Halilović i Palić (2000: 262) u svojoj gramatici bosanskoga jezika uz aktiv i pasiv navode i medijal kao treće glagolsko stanje definirajući ga kao stanje koje se odvija bez volje subjekta. U kategoriji medijala uopće ne spominju *se*-konstrukcije, već ga opimjeruju konstrukcijama *Ujesen lišće vene, Doći će ljepše stoljeće i Dedo je ostario*.

58 Lichtenberk (1991: 176) upotrebljava termin *stupanj elaboracije situacija* (the degree of elaboration of situations) u smislu da se svaka situacija može jezično kodirati na različite načine, s manje ili više detalja. U kognitivnoj gramatici tome odgovara pojam konstruala.

strukturama.⁵⁹ U tom je smislu deaktantizacija proporcionalna topikalizaciji samoga procesa ili procesualizaciji, a nizak stupanj elaboracije događajne strukture u konačnici je posljedica deaktantizacije.

2. U nastavku će se navedeni semantički parametri detaljnije elaborirati u analizi medijalnih glagola – jednosudioničkih i višesudioničkih – i sintaktičkih medijalnih, pasivnih i bezličnih konstrukcija. Sama podjela i različita specifičnija značenja medijalnih glagola nisu u fokusu ovoga rada i ovdje će se dati samo nekoliko napomena. Medijalni će se glagoli podijeliti u dvije temeljne skupine: (i) *jednosudioničke* i (ii) *višesudioničke*. Jednosudionički glagoli označavaju medijalne radnje koje se odvijaju na ili unutar jednoga subjekta – agensa ili doživljavača (jedninskog ili množinskog). Oni uključuju (a) prototipne medijalne glagole koji imaju pandane u vidu direktnih ili indirektnih prijelaznih povratnih konstrukcija (npr. *kupati se / kupati sebe, brijati se / brijati sebe, gledati se / gledati sebe, sagraditi si / sagraditi sebi, pokloniti si / pokloniti sebi* itd.)⁶⁰; (b) medijalne glagole koji nemaju pandane u vidu povratnih konstrukcija, već samo u vidu prototipnih prijelaznih glagola (npr. *buditi se / buditi, pomicati se / pomicati, micati se / micati, osjećati se / osjećati, spuštati se / spuštati, dizati se / dizati, zapustiti se / zapustiti* itd.); (c) medijalno redundantne glagole koji u sličnom značenju dolaze i sa i bez čestice *se*, odnosno i u medijalnom i u prototipnom neprijelaznom obliku (npr. *klizati se / klizati, skijati se / skijati, blistati se / blistati* itd.) i (d) medijalne glagole koji dolaze isključivo s česticom *se*, tzv. glagole *reflexiva tantum* (npr. *kajati se, smijati se, bojati se, svađati se* itd.). S druge strane višesudionički glagoli označavaju radnje koje dva ili više subjekata (agensa ili doživljavača) provode jedan na drugome, pa su istovremeno i tematski označeni, odnosno riječ je o uzajamnim medijalnim glagolima, koji imaju pandane u vidu eksplicitnih konstrukcija kodiranih sintagmom *jedan drugog* i njezinim parnjacima u drugim rodovima, brojevima i padežima (npr. *grudali su se / grudali su jedni druge, svađali su se / svađali su se jedni s drugima, poljubili su se / poljubili su jedno drugo* itd.).⁶¹

59 Pojam *razdvojjivosti sudionika* odgovara onome što Langacker i Munro (1975) i Langacker (1976) nazivaju *nerazličitost argumenata*, Timberlake (1975, 1977) i Hopper i Thompson (1980) *individualizacija sudionika*, a Lichtenberk (1991) *stupanj različitosti sudionika*.

60 *Se-* i *si-* konstrukcije, razumije se, sintaktički se razlikuju, o čemu će više riječi biti u nastavku.

61 Osim u Silić i Pranjković (2005) u hrvatskim se gramatikama jednosudionički medijalni glagoli skupine (a) i višesudionički recipročni glagoli uobičajeno nazivaju *pravim povratnim glagolima*, a jednosudioničke skupine (b), (c) i (d) *nepravim povratnim glagolima*.

2.1. Iz pregleda hrvatske gramatičke literature posvećene *se*-konstrukcijama jasno su uočljive tri konstante: (i) nigdje *se*, i to bez obzira na teorijsko i metodološko opredjeljenje ne govori o medijalnim glagolima, nego se oni bez iznimke nazivaju povratnima; (ii) puno češće zauzima se stav da je *se* uz sve povratne glagole enklitički oblik povratne zamjenice *sebe* (Barić i dr. 1995: 231–232, Raguž 1997: 163, Pavešić i Vince 1971: 374–375), pa čak i u pasivnim i bezličnim konstrukcijama (Katičić 1991: 143–146, Barić i dr. 1995: 452) i (iii) s glagolima uz koje *se* nije zamjenjivo sa *sebe* govori se o čestici *se*, a tamo gdje jest, govori se o objektnoj klitici u akuzativu (Ivić 1962, 1967, Brown 1974, Belaj 2001, Silić i Pranjković 2005: 40–41), a jedino *se*, barem koliko je meni poznato, u Babić i dr. (1991: 675–676) i u Oraić Rabušić (2018) *se* uvijek smatra česticom, s tim što se u Babić i dr. (1991: 675) kaže da je kod tzv. pravih povratnih glagola *se* zamjenjivo sa *sebe*. Da *se* nije zamjenjivo sa *sebe*, da nije riječ o enklitičkom akuzativu povratne zamjenice i posljedično o objektu, nego o čestičnoj klitici i s glagolima kod kojih formalno alternira s povratnom zamjenicom, vidi se već i iz (1a–d),

- (1) a. Marija **se** počesljala.
 b. *Marija je počesljala **sebe**.⁶²
 c. Marija je prvo počesljala **sebe**, a onda dijete.
 d. *Marija **se** počesljala, a onda dijete.

a posebno se to dobro vidi primjenom nekoliko poznatih sintaktičkih testova iz generativno orijentirane literature, gdje je odnos *sebe* / *se* suprotstavljen odnosu punoga i enklitičkoga akuzativnog oblika ličnih zamjenica, pri čemu su oblici ličnih zamjenica u slobodnoj distribuciji za razliku od oblika povratne zamjenice koji nisu. Riječ je o testovima sekundarne predikacije u (2) (Oliva 2001: 203; Oraić Rabušić 2018: 66), dopunjavanja *kao*-skupinom u (3) (Moskovičević 1997: 111; Oraić Rabušić 2018: 67–68) i testu s poredbenim konstrukcijama u (4) (Zec 1985: 365, Oraić Rabušić 2018: 71), iz kojih je vidljivo da su kod ličnih zamjenica oba oblika koreferentna s akuzativom sekundarnoga predikata te nominala u *kao*-skupini i poredbenoj konstrukciji, a kod povratne zamjenice s akuzativom je koreferentan samo puni oblik, dok enklitički veže nominativ, usp. (2–4):

62 Isključe li se semantičko-pragmatski kriteriji, ova je rečenica ovjerena, no njihovim uključivanjem nije. Bez širega jezičnog ili izvanjezičnog konteksta takvu konstrukciju sasvim sigurno neće upotrijebiti nijedan izvorni govornik hrvatskoga jezika.

- (2) a. Petar je **njega cijeloga** uredio.
 b. Petar **ga** je **cijeloga** uredio.
 c. Petar je **sebe cijeloga** uredio.
 d. Petar **se** je **cijeli** / ***cijeloga** uredio.
- (3) a. **Njih** su predstavili kao **dobre studente**.
 b. Predstavili su **ih** kao **dobre studente**.
 c. **Sebe** su predstavili kao **dobre studente**.
 d. Predstavili su **se** kao **dobri studenti** / ***dobre studente**.
- (4) a. Petar je branio **mene** uspješnije nego **Anu**.
 b. Petar **me** je branio uspješnije nego **Anu**.
 c. Petar je branio **sebe** uspješnije nego **Anu**.
 d. Petar **se** branio uspješnije nego **Ana** / ***Anu**.

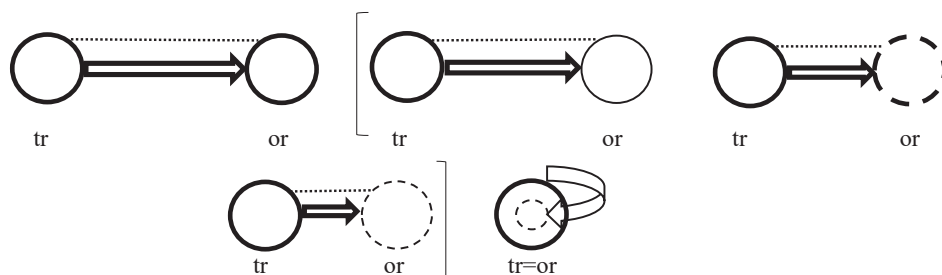
Iz navedenih se dakle primjera jasno vidi da sintaktička vrijednost punoga i enklitičkoga oblika povratne zamjenice nije ista, odnosno da glagolske *se*-konstrukcije sintaktički funkcioniraju bitno drukčije, čime simboliziraju i drukčiju konceptualnosemantičku konstelaciju od konstrukcija s povratnom zamjenicom. Samim time sa sintaktičkoga aspekta enklitički se oblik ni po kojim kriterijima ne može smatrati povratnom zamjenicom, a posljedično ni naziv *povratni glagoli* nije najprikladniji i treba ga zamijeniti nazivom *medijalni glagoli*. Naziv povratni glagoli nije pogrešan, na kraju krajeva uobičajeniji je i u lingvističkoj literaturi općenito (npr. Hopper i Thompson 1980, Haiman 1983, König 2001, König i Siemund 2000, Smith 2004 itd.), ali je izrazito i isključivo morfološki motiviran, čime se narušava kontinuum između morfologije, sintakse i semantike, koji jedini osigurava valjan opis i suodnos strukture i funkcije gramatičkih konstrukcija u nekom jeziku. Enklitički oblik *se* dijakronijski jest povratna zamjenica, ali je s gledišta današnje sinkronije ta morfološka veza daljnjom gramatikalizacijom oslabila i na sintaktičkoj se razini gotovo potpuno izgubila prerastanjem zamjeničke funkcije enklitičkoga oblika u čestičnu sljedećim gramatikalizacijskim lancem [_{MORF.} sebe_Z > se_Z] > [_{SINT.} se_{C.}]. Čestična funkcija medijalnoga označivača *se* u hrvatskom jeziku u semantičkom je smislu potpuno u skladu s gramatikalizacijskim procesima

toga tipa u drugim jezicima u kojima postoji etimološka veza između primarnoga povratnoga i medijalnoga označivača,⁶³ tj. u skladu je s općom gramatikalizacijskom tendencijom *desemantizacije*, značenjskoga ispražnjavanja, gubljenja (Heine i Reh 1984, Lehmann 1985) ili promjene (Traugott i König 1991) semantičke funkcije primarnoga oblika, u pravilu popraćene i gubitkom fonološke, morfološke i sintaktičke neovisnosti. Hrvatski je medijalni označivač *se* dakle sastavni dio svakog medijalnog glagola, tj. svi su medijalni glagoli posebne leksičke jedinice. Takav gramatikalizacijski put ujedno je i razlog zbog kojega nije moguće da neki jezik ima medijalni označivač, a da nema povratni (Kemmer 1993: 241), ali obrnuto je moguće kao primjerice u engleskom. U hrvatskom je jeziku riječ o čestici *jer* i ona kao i sve druge čestice ima funkciju modificiranja, u ovom slučaju modificiranja radnje izrečene glagolom u smislu limitiranja razvedenosti događajne strukture smanjivanjem stupnja konceptualne razdvojenosti sudionika,⁶⁴ a tom se svojom semantičkom funkcijom ona razlikuje od povratne zamjenice *sebe*, čije značenje ima obrnuti učinak. Taj se odnos između povratne zamjenice *sebe* i čestične klitike *se* može usporediti sa zumiranjem pomoću različitih fokusnih dužina leće, što je slikovito prikazano na sl. 1. Točkaste linije označavaju odnos korespondencije između trajektora (agensa / subjekta) i orijentira (teme⁶⁵ / objekta), koji predstavljaju isti entitet.

63 Medijalne označivače ima relativno mali broj jezika. Među njima se najprije razlikuju oni koji povratno-medijalni kontrast kodiraju dvjema formama, npr. ruski, hrvatski, islandski, rumunjski, mađarski ili turski i oni koji ga kodiraju jednom formom, kao što su primjerice francuski, španjolski i njemački. Nadalje, u jezicima postoje različita morfološka sredstva za izražavanje medijalnih označivača, kao što su klitike ili nevezani morfemi u hrvatskom, francuskom, španjolskom (Maldonado 1992, 1999, 2000, 2008) i rumunjskom (Calude 2017) ili pak glagolski afiksi *-mai* u klasičnom grčkom, *-st* u islandskom, *-sja* u ruskom, *-kod-* i *-köz-* u mađarskom. I konačno, u nekim su jezicima povratni i medijalni označivač morfološki povezani, odnosno medijal je izveden iz primarnoga refleksiva kao u hrvatskom, češkom i ruskom, a u nekima nisu kao primjerice u rumunjskom, turskom, latinskom, suvremenom grčkom, u kojem čak nema ni semantičke veze (Manney 2001: 22) te u nekim južnoameričkim i meksičkim jezicima (Maldonado 2009). Maldonado (2009) također dokazuje da i u španjolskom postoje mnogi slučajevi koji potvrđuju da medijal nije izveden iz refleksiva.

64 Zato se u generativnoj tradiciji takve čestice i drugi gramatikalizirani povratni oblici i nazivaju *detranzitivizatorima* (npr. Rosen 1989, Grimshaw 1982, Zec 1985, Moskovljević 1997). Tako je i u hrvatskom s rijetkim iznimkama kao što je primjerice glagol *zahvaliti se*, no tu nije riječ o prijelaznosti u užem smislu. Zanimljivo je da Maldonado (2008) za španjolski dokazuje suprotno, odnosno da medijalni označivač povećava prijelaznost.

65 U skladu s kognitivnogramatičkim metodološkim okvirom naziv *tema* (T) upotrebljava se u značenju makrouloge s pacijensom kao prototipnom mikroulogom u svojoj domeni. Tema dakle odgovara nazivu *undergoer* u gramatici uloge i referencije (Foley i Van Valin 1984, Van Valin i LaPolla 1997).



Slika 1

Međustupnjevi u jezičnom procesiranju, razumije se, nisu zamjetni, pa su stoga stavljeni u zagradu. Međutim ima primjera, doduše rijetkih, gdje čak i jesu. Uzmimo primjerice medijalni glagol *okupati se* u (5a–b):

(5) a. Ivan **se** ujutro **okupao** i otišao na posao.

b. Na putu smo zastali u jednoj uvali, **okupali se** i nastavili dalje.

U (5a) glagol *okupati se* pripada glagolima koji označavaju njegu tijela, a oni podrazumijevaju zahvaćenost pojedinih dijelova tijela radnjom koju na sebi provodi agens. S druge strane u (5b) nema nikakve konceptualne referencije na zahvaćenost dijelova tijela, nego samo na uranjanje tijela u vodu i pokrete udova radi održavanja na vodi. Vidi se dakle da se ponekad može govoriti o skalarnosti pojedinih medijalnih glagola s obzirom na viši ili niži stupanj elaboracije događajne strukture.

U hrvatskom je jeziku povratno-medijalni kontrast *sebe* / *se* vrlo izražen, pa ćemo u nastavku nešto više reći o njegovim sintaktičko-semantičkim implikacijama.

Osnovna je razlika između povratnih *sebe*- i medijalnih *se*-konstrukcija u tome što povratne *sebe*-konstrukcije dolaze samo pod specifičnim semantičko-pragmatičkim uvjetima. One zahtijevaju uspostavu odnosa ili, kako kaže Haiman (1983: 804), kontrastiranje prema nekom drugom događaju kao u (1b–c), a evo još nekih primjera

(6) a. Pogledaj **se** kako izgledaš!

b. *Pogledaj **sebe** kako izgledaš!

c. Pogledaj prvo **sebe**, a onda sudi drugima!

d. *Pogledaj **se**, a onda sudi drugima!

(7) a. Zašto **se** stalno gledaš u ogledalo?

b. *Zašto **sebe** stalno gledaš u ogledalu?

c. Gledaj **sebe**, baš te briga za druge.

d. *Gledaj **se**, baš te briga za druge.

Nužnost uspostave odnosa prema nekom drugom entitetu ili radnji u povratnim prijelaznim konstrukcijama s emfatičkom povratnom zamjenicom, kako se ona često naziva (npr. Ivić 1983: 118, Haiman 1983, Calude 2017), posljedica je nekoliko čimbenika. Prvi je razlika između očekivane i neočekivane odnosno predvidljive i nepredvidljive informacije. Haiman (1983: 802) predvidljivost / nepredvidljivost informacije povezuje s jezičnom ekonomijom dokazujući među ostalim i na povratnim konstrukcijama da se predvidljiva informacija u pravilu kodira kraćom formom odnosno s manje fonološkoga materijala, a nepredvidljiva s više.⁶⁶ Na to se nadovezuje i Haspelmathova (2008) argumentacija na temelju frekvencije, prema kojoj se s manje jezičnoga materijala kodiraju frekventni scenariji, a s više materijala rjeđi jer je veća frekvencija proporcionalna predvidljivoj informaciji i obratno. Može se stoga reći da je nužnost uspostave odnosa prema drugom entitetu ili radnji u povratnim *sebe*-konstrukcijama zapravo posljedica nužnosti neutralizacije neočekivane situacije. U kontekstu analize povratnih konstrukcija Haiman uspostavlja i razliku između tzv. *introvertiranih* i *ekstrovertiranih* glagola.⁶⁷ Introvertirani su glagoli oni koji svojim značenjem radnju usmjeravaju na subjekt (takvi su recimo redom glagoli njege tijela tipa *kupati se*, *brijati se*, *češljati se* itd.), a ekstrovertirani oni koji ju usmjeravaju prema drugim entitetima, kao recimo *voljeti*, *mrziti*, *udarati*, *gledati* i sl. Uzmemo li se ta dva čimbenika u obzir, onda je recimo jasno zašto uz glagole njege tijela u neutralnim kontekstima obavezno dolazi čestica *se*. Budući da je riječ o prototipnim introvertiranim glagolima, očekivana je situacija da se radnja spontano vrši na subjektu, pa se posljedično i kodira kraćom formom. Kada se pak uz takve glagole upotrijebi

66 Haiman (1983: 802) daje zanimljivu usporedbu jezičnog odnosa predvidljive / nepredvidljive informacije i kraće / dulje forme s izvanjezičnom situacijom izostavljanja naziva države kod tuzemne pošte.

67 Haimanovu podjelu glagola na introvertirane i ekstrovertirane slijede i drugi autori kao primjerice Everaert (1986, 1991), Reuland (1998), Huang (2000), König i Siemund (2000), König (2001), koji introvertirane naziva *self-directed*, a ekstrovertirane *other-directed*, i Smith (2004).

puna forma odnosno povratna zamjenica *sebe*, to je automatski znak da je riječ o neočekivanoj nespontanoj situaciji voljne i usmjerene radnje na tijelo agensa koja zahtijeva „dodatno pojašnjenje“, odnosno već spomenutu neutralizaciju, u vidu još neke informacije, a ta se informacija odnosi upravo na uspostavu odnosa prema drugome (1a–d). S druge strane *pogledati* i *gledati* (6–7) ekstrovertirani su glagoli, pa je očekivana situacija da radnja bude usmjerena na neki drugi entitet, a ne na subjekt (usp. **Pogledaj sebe kako izgledaš / Pogledaj Ivana kako izgleda*). Zbog toga je kada se uz te glagole upotrijebi povratna zamjenica kao objekt riječ o neočekivanoj situaciji koja također zahtijeva kontrastiranje prema nekom drugom (6c), a takvo pak kontrastiranje ne dolazi u obzir s česticom *se* (6–7d). Nasuprot tomu u (6a) i (7a) riječ je o semantičkim ekstenzijama tih glagola koje ih iz domene ekstrovertiranosti pomiču prema domeni introvertiranosti, pa je riječ o očekivanoj situaciji koja licencira kraću formu odnosno česticu *se*. U (6a) imperativ *pogledaj se* upotrijebljen je kao pragmatička strategija pokude s namjerom da sugovornik shvati posljedice svoga djelovanja (često je recimo riječ o prigovaranju djetetu koje je u igri zaprljalo odjeću), a u (7a) riječ je o praktički frazeologiziranom izrazu u značenju narcisoidnosti i nije toliko riječ o prototipnoj usmjerenosti pogleda na entitet kao cjelinu, nego na pojedine dijelove tijela i detalje koji se tiču izgleda. Kao jedan od razloga upotrebe pune ili kraće forme Haiman (ibidem: 803) ističe i specifičniji vid korespondencije s neočekivanim odnosno očekivanim objektom, što se također može smatrati jednim od razloga neutralnosti / ovjerenosti konstrukcije (7a) jer je očekivani objekt gledanja u ogledalo subjekt, a ne netko drugi. Ekstrovertiran je i glagol *voljeti* (8a–d), pa je i kod njega distribucija povratne zamjenice *sebe* i čestice *se* uvjetovana usmjerenošću na drugi entitet, a ne na subjekt. Zbog toga su kraći medijalni oblik s česticom *se*, koji nužno radnju usmjerava prema subjektu, i puni oblik povratne zamjenice, koji kao i inače zahtijeva kontrastiranje tipa (8d), u (8a–b) na granici prihvatljivosti:⁶⁸

(8) a. ??Volio **se** cijeli život.

68 Moguće je da se nekim izvornim govornicima hrvatskoga jezika *se-* i *sebe*-konstrukcije uz glagole tipa *voljeti* u (8a–b) i učine prihvatljivim. Po mojoj intuiciji kao izvornoga govornika one to nisu, a to potvrđuje i korpus *Riznica*, čijom pretragom nije pronađen nijedan takav primjer. Možda bi se u drugim korpusima i našao pokoji, no za ovu je raspravu kudikamo bitnije, a o čemu nema dvojbe, da su ttakve konstrukcije visokoobilježene i u najboljem slučaju na granici prihvatljivosti.

- b. ??Volio je **sebe** cijeli život.⁶⁹
 c. *Cijeli **se** život **volio** više nego tebe.
 d. Cijeli je život volio **sebe** više nego tebe.

Treba također primijetiti da introvertiranim glagolima pripada i najveći dio tzv. glagola *reflexiva tantum*; štoviše, riječ je o visokointrovertiranim glagolima kod kojih se subjektu pridružuje semantička uloga doživljavača i kod kojih je neispustivost čestice *se* posljedica označavanja radnje koja se odvija unutar subjekta. Drugim riječima, konceptualnosemantička konstelacija kod tih glagola ikonički se preslikava na formu, pa su s obzirom na izrazito nizak stupanj elaboracije događajne strukture ti glagoli među prototipnijim medijalnim konstrukcijama. Među prototipnim su medijalnim glagolima i oni koji označavaju zbivanje i koji se, kako je već rečeno, u nekim gramatikama i jedini smatraju medijalnim. Među njima su vrlo česti glagoli izvedeni od pridjeva, npr. *zelenjeti se*, *crvenjeti se*, *žutjeti se*, *bjelasati se*, *crnjeti se* i sl., što se može objasniti time da zbivanja rezultiraju stanjima i svojstvima, koja se primarno izriču pridjevima.

Za medijalno redundantne glagole obično se navodi da dolaze u istom značenju sa i bez čestice *se*, usp. *skijati se* / *skijati*, *klizati se* / *klizati*, *šetati se* / *šetati*, *blistati se* / *blistati* itd. Međutim ti oblici dijele samo semantičku bazu, a razlike su među njima posebno vidljive kod glagola koji označavaju sportske aktivnosti (Belaj 2001). Tako će se medijalni oblik češće upotrebljavati u kontekstima koji nemaju natjecateljski karakter, a oblik bez čestice *se* u natjecateljskom je značenju jedini prihvatljiv, pogotovo u kontekstu profesionalnoga sporta, usp. *Na zimovanju je bilo jako lijepo, bilo je puno snijega, pa smo se skijali* / *?skijali od jutra do mraka* / *Janica Kostelić jučer je izvrsno skijala u Wengenu* / **Janica Kostelić jučer se izvrsno skijala u Wengenu*. Štoviše, u kontekstu profesionalnoga sporta oblici bez *se* mogu ponekad biti i prijelazni, npr. *Jučer je skijala svoju posljednju utrku* / *Osim slaloma skijat će i veleslalom* itd. Razloge navedenih semantičkih pomaka između medijalnog i nemedijalnog oblika treba prije svega tražiti u činjenici da medijalni oblik blokira prijelaznost te time radnju usmjerava samo na aktivnost subjekta kompatibilnu sa značenjem zabave i amaterskoga bavljenja sportom, dok domena profesionalnoga

69 Primjer (8b) na granici je prihvatljivosti, pa je stoga i označen dvama upitnicima. Treba također primijetiti da ako se umjesto glagola *voljeti* upotrijebi glagol *mrziti*, a povratnoj se zamjenici doda intenzifikator *sam* (npr. *Mrzio je sam sebe zbog toga*) konstrukcija postaje potpuno neutralna, no tada se intenzificiranjem postiže efekt sličan kontrastiranju u (8d) u smislu isticanja objekta.

sporta podrazumijeva i druge aktante – žive, ali i nežive koji se metaforički konceptualiziraju kao sudionici događaja. Slična opozicija postoji recimo i između adverbijalnoga i argumentnoga (sudioničkoga) značenja mjere uz prototipne neprijelazne glagole tipa *trčati*, *hodati*, *plivati* i sl. (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 168), usp. *Trčao je osamsto metara do kuće* / *Na Olimpijskim igrama trčao je osamsto metara*.

Osim glagola koji dolaze s česticom *se*, koja, vidjeli smo, predstavlja viši stupanj gramatikalizacije enklitičkoga akuzativa povratne zamjenice, treba spomenuti i indirektne medijalne konstrukcije, u kojima enklitički dativ povratne zamjenice *si* sa semantičkom ulogom benefaktiva / recipijensa alterinira s punim oblikom *sebi* u povratnim konstrukcijama kao npr. u (9):

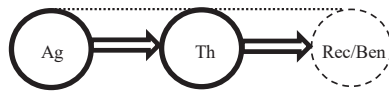
- (9) a. Kupio **si** je kuću.
 b. ?Kupio je **sebi** kuću.
 c. Kupio je kuću **sebi**, a ne djeci.
 d. *Kupio **si** je kuću, a ne djeci.

S obzirom na distribuciju enklitičkoga i punoga oblika situacija je kod indirektnih medijalno-povratnih parnjaka ista kao i kod direktnih u (1), što i u tim konstrukcijama dokazuje primarnu konceptualnosemantičku razliku koja se očituje u nižem odnosno višem stupnju elaboracije sudionika i događaja. Jedina je razlika u tome što *si* nije čestica nego povratna zamjenica, pa stoga za razliku od oblika *se* funkcionira kao indirektni objekt isto kao i puni oblik *sebi*. Ti su odnosi prikazani na sl. xa-b.

a) indirektni reflexiv



b) indirektni medijal



Slika 2

2.2. Uzajamno medijalni glagoli označavaju radnje koje provodi dva ili više sudionika jedan na drugome, pa su subjekti / agensi / doživljavači ujedno i tematski označeni. Tipološki gledajući, oni su sekundarni u odnosu na primarne jednosudioničke medijalne glagole, tj. uzajamno medijalni glagoli funkcionalna su ekstenzija jednosudioničkih, a ne obratno (Lichtenberk 1991: 171). Kao i kod jednosudioničkih medijalnih glagola, i kod višesudioničkih

se može govoriti o ikoničnom odnosu između značenja i forme. Medijalne konstrukcije s česticom *se* simboliziraju nizak stupanj razdvojenosti sudionika i elaboracije događaja, a eksplicitne konstrukcije koje se izriču sintagmom *jedan drugoga* viši stupanj, usp. (10a–d):

- (10) a. Grudali su **se**.
 b. ?Grudali su **jedni druge**.
 c. Poljubili su **se**.
 d. Poljubili su **jedno drugo**.

I ovdje se osim o direktnim uzajamno medijalnim glagolima može govoriti i o indirektnim te o njihovim eksplicitnim parnjacima kao primjerice u (11a–d), gdje umjesto čestice *se* također kao objekt dolazi enklitički dativ povratne zamjenice *si* sa semantičkom ulogom benefaktiva / recipijensa.

- (11) a. Dali su **si** poklone za Božić.
 b. Dali su **jedni drugima** poklone za Božić.
 c. Čestitali su **si**.
 d. Čestitali su **jedni drugima**.

I kod direktnih i kod indirektnih konstrukcija temeljna je razlika između kraće i dulje forme u opreci simultanost / sekvencijalnost (Lichtenberk 1991, Kemmer 1993: 109). Kraća, medijalna, forma simbolizira simultani događaj, a dulja sekvencijalni ili, drukčije rečeno, kraća forma obilježena je holistički kondenzacijom događaja, a dulja njegovom disperzivnošću ili analitičnošću. Tako se recimo (10c) konceptualizira kao jedan poljubac istovremeno, a (10d) kao dva poljupca, što se kao i kod konstrukcija s povratnom zamjenicom *sebe* (usp. 1c i 6c) dobro vidi kontrastiranjem adverzativnom klauzom (usp. *Poljubili su **jedno drugo** > Prvo je x poljubio y, a potom je y poljubio x*).⁷⁰ Kemmer (ibidem: 110) dobro primjećuje da simultanost kraće forme, a za razliku od

70 Lichtenberk (1991: 172) navodi zanimljiv primjer iz austronezijskog jezika To'aba'ita na Solomon-skim Otocima, u kojem se eksplicitni uzajamni oblik *kwailiu* među ostalim upotrebljava i u značenju *naprijed-nazad*, što govori u prilog tome da se primarnija prostorna naizmjeničnost metaforički preslikava na sekvencijalnost u eksplicitnim uzajamnim konstrukcijama.

dulje, često biva popraćena i značenjem socijalne interakcije, što je posebno izraženo kod perceptivnih glagola, usp. (12a–d):⁷¹

- (12) a. Vidjeli su **se** jučer u gradu.
 b. Vidjeli su **jedan drugoga** jučer u gradu.
 c. Čuli su **se** jučer telefonom.
 d. Čuli su jučer **jedan drugoga** na zabavi.

Dok (12a i c) podrazumijevaju socijalnu interakciju, (12c) eksplicitno, a (12a) implicitno, u (12b i d) takvih implikatura nema, pa čak nema ni značenja istovremene percepcije jer je isto tako moguće da je jedna osoba vidjela ili čula drugu u jednom trenutku, a druga prvu u drugom trenutku. Međutim socijalna interakcija može biti i jedina implikatura uzajamno medijalnih konstrukcija, pa tada ne dolaze u obzir eksplicitne recipročne konstrukcije, usp. (13a–d):

- (13) a. Vidjet ćemo **se** uskoro.
 b. *Vidjet ćemo uskoro **jedan drugoga**.
 c. Čut ćemo **se** uskoro.
 d. *Čut ćemo uskoro **jedan drugoga**.

Neovjerenost eksplicitnih uzajamnih konstrukcija (13b i d) rezultat je snažno profilirane namjere odnosno cilja vizualnoga ili auditivnoga događaja, koji nikako ne može biti puka percepcija, već samo neki vid socijalne interakcije koji se planira u budućnosti (usp. npr. *Svakako ćemo se uskoro vidjeti / čuti* > *Svakako ćemo se uskoro vidjeti / čuti kako bismo porazgovarali o tome*). Značenje socijalne interakcije preko perceptivnih glagola ostvaruje se metonimijom VIZUALNA ILI AUDITIVNA PERCEPCIJA ZA SOCIJALNU INTERAKCIJU i u (12) i u (13), ali je u (13) riječ o još višem stupnju pragmatičke inferencije. Eksplicitna uzajamna konstrukcija nije moguća ni kod tzv. kolektivnih uzajamnih značenja (Lichtenberk 1985, Kemmer 1993: 98–102) s glagolima tipa *okupiti se*, *ujediniti se*, *naći se* itd., pa je medijalna jedini izbor jer kod kolektivnih scenarija nije toliko, ako je i uopće, profilirana interakcija između

71 Ovdje treba istaknuti da su konstrukcije (12a–b) značenjski bliže od konstrukcija (12c–d) jer glagol *čuti se* podrazumijeva isključivo socijalnu interakciju odnosno znači *razgovarati*. Potvrđuje se to i neovjerenošću konstrukcije **Čuli su jučer jedan drugog telefonom*.

različitih sudionika koliko objedinjavanje jedinki u kompaktnu cjelinu bez međusobnoga utjecaja, usp. (14a–d):

- (14) a. Okupili su **se** kako bi proslavili godišnjicu mature.
 b. *Okupili su **jedni druge** kako bi proslavili godišnjicu mature.
 c. Ujedinili su **se** kako bi se obranili od neprijatelja.
 d. *Ujedinili su **jedni s druge** kako bi se obranili od neprijatelja.

S druge strane ima glagola koji u medijalnom obliku imaju jednosudioničko značenje, pa je eksplicitna uzajamna konstrukcija jedini izbor kao u (15a–d):

- (15) a. *Hoće li doći? – pitali su **se**.
 b. Hoće li doći? – pitali su **jedan drugoga**.
 c. *Ubili su **se**.
 d. Ubili su **jedan drugoga**.

Uzajamno medijalni oblik ponekad u hrvatskom jeziku ne isključuje i upotrebu eksplicitnoga oblika, pa je tako umjesto (10b) moguće upotrijebiti i tautološku konstrukciju *Grudali su se jedni s drugima*. Ona je zbog svoje tautološke naravi rijetka i u razgovornom jeziku, ali nije neovjerena. U tim slučajevima riječ je o socijativu koji obavezno dolazi u instrumentalu (usp. *Grudali su se jedni s drugima* / **Grudali su se jedni druge*), a funkcija mu je povećavanje stupnja eksplicitnosti, te se stoga može reći da je u tim konstrukcijama u pitanju svojevrsna eksplicitno-eksplikativna konstrukcija. U 2.1.1. smo vidjeli da i među samim medijalnim glagolima ponekad može biti razlike u stupnju elaboracije događaja, pa je u konstrukcijama tipa *Na putu smo zastali u jednoj uvali, okupali se i nastavili dalje* riječ o nižem stupnju elaboracije događaja negoli u konstrukcijama tipa *Ivan se ujutro okupao i otišao na posao*. Slično je i kod uzajamno medijalnih glagola, doduše ne kontrastiranjem istoga nego različitih glagola. Tako su npr. konstrukcije *Njih se dvoje dobro slažu* ili *Ova se dva dijela police savršeno poklapaju* obilježene nižim stupnjem elaboracije događaja od primjerice konstrukcija *Grudali su se* ili *Svađali su se*, a općenito govoreći, o višem će stupnju elaboracije događaja biti riječ kod živih sudionika nego kod neživih, što je posljedica konceptualne dostupnosti različitih sudionika u hijerarhiji živosti.

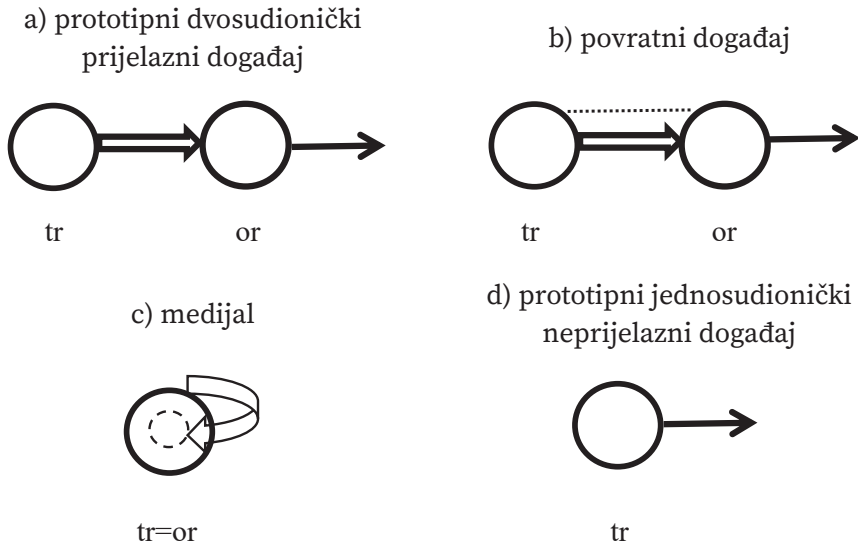
2.3. Osvrnimo se na kraju ukratko na povratno-medijalni kontrast u kontekstu skalarnosti prijelaznih konstrukcija. Prototip prijelazne konstrukcije ili *kanonski događajni model* (Langacker 1991: 286, Belaj i Tanacković Faletar 2017: 157–158) na temelju predodžbene sheme *izvor – put – cilj* uključuje prijenos energije u lancu radnje⁷² između dvaju prototipnih aktanata – agensa (subjekta) kao „glave“ ili izvora lanca prema pacijensu (direktnom objektu) kao „repu“ ili cilju, uzrokujući pri tome nekakvu promjenu stanja na ciljnom entitetu, a nasuprot njima stoje prototipne jednosudioničke neprijelazne konstrukcije. Na skalarnost prijelaznih konstrukcija upućuju već Hopper i Thompson (1980: 277) kada kažu da se povratne konstrukcije nalaze između prototipnog prijelaznog i prototipnog neprijelaznog scenarija.⁷³

Reflexives in many languages have properties which can be explained by appealing to their intermediate status between one-argument and two-argument clauses: compared with one-argument clauses, they may be more Transitive...; compared with two-argument clauses, they typically display features associated with lower Transitivity. (Hopper i Thompson 1980: 277)

Hopper i Thompson u svojoj tipološkoj raspravi ne spominju medijalne konstrukcije, no s obzirom na važne kako konceptualnosemantičke tako posljedično i sintaktičke razlike između prototipnih povratnih, ili *arhetipnog povratnog konteksta*, kako kaže Faltz (1977: 3), i medijalnih konstrukcija u impliciranu hijerarhiju prijelaznosti *two-participant event* > *reflexive* > *one-participant event* mora se uključiti i medijal. Nizak stupanj razdvojenosti sudionika i nizak stupanj elaboracije događaja medijalne konstrukcije svrstavaju u domenu neprijelaznosti, odnosno još bliže prototipnim neprijelaznim konstrukcijama, pa se može uspostaviti sljedeća hijerarhija prijelaznosti za jezike koji razlikuju prijelazne povratne i neprijelazne medijalne konstrukcije kao u hrvatskom – [_{TRANS.} *dvosudionički događaj* > *povratne konstrukcije (refleksiv)* _{TRANS.}] > [_{INTR.} *medijalni glagoli* > *jednosudionički događaj* _{INTR.}] – što je prikazano na sl. 3.

72 Koncept lanca radnje kao temelja analize mnogobrojnih gramatičkih struktura kognitivna lingvistika duguje u prvom redu Talmyevu (1985, 2000) modelu *dinamike sila*.

73 O skalarnosti prijelaznih konstrukcija u hrvatskom jeziku vidi više u Belaj i Tanacković Faletar (2017), a u engleskom u Rice (1987).

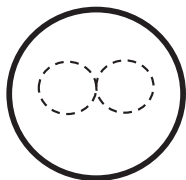


Slika 3

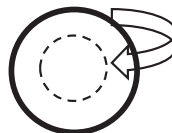
Da su medijalni glagoli izrazito bliski prototipnim neprijelaznim glagolima, potvrđuje se u hrvatskom jeziku i time što se dijalektalno neki neprijelazni glagoli redovito upotrebljavaju u medijalnom obliku. Takvi su primjeri recimo *plakati se* prema standardnom *plakati*, *sjesti se* prema *sjesti*, uzajamno medijalni oblik *razgovarati se* prema *razgovarati*, a potvrđuje se to i već spomenutim medijalno redundantnim glagolima tipa *ustati se / ustati*, *skijati se / skijati*, *klizati se / klizati*, *šetati se / šetati* itd.⁷⁴

Dok povratne konstrukcije obiljelježava konceptualno odvajanje ega, ili, kako kažu Langacker i Munro (1975), distinkcija um / tijelo, kod medijalnih je glagola riječ o jedinstvenom egu, pri čemu nema čak ni očekivanja različitih sudionika. Može se stoga reći da s obzirom na stupanj razdvojenosti sudionika i događaja medijal predstavlja shematičniji konstrual u odnosu na refleksivne konstrukcije, a isto se može reći i za uzajamno medijalne glagole u odnosu na eksplicitne recipročne konstrukcije. Medijalni glagoli dakle označavaju holistički entitet kod kojega reducirani fonološki pol ikonički simbolizira reducirani konceptualnosemantički pol i u tom smislu Langacker (1991: 371) povlači izvrsnu paralelu između medijalnih jednosudioničkih glagola i imenica *pluralia tantum* s jedne strane i povratnih konstrukcija i regularne množine s druge strane, što ćemo ovdje prikazati slikom 4a–d.

74 Oblik *sjesti se* također je i posljedica analogije prema *ustati se*.

a) imenice *pluralia tantum*

b) medijalni glagoli



c) regularna množina



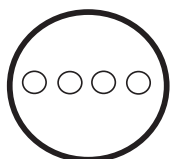
d) povratne konstrukcije



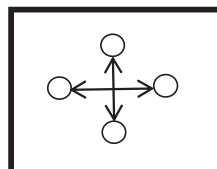
Slika 4a-d

Isto kao što se može povući paralela između imenica *pluralia tantum* i jednosudioničkih medijalnih glagola, može se povući i paralela između zbirnih imenica i uzajamno medijalnih glagola te regularne množine i eksplicitnih uzajamnih konstrukcija (sl. 5a-d)

a) zbirne imenice



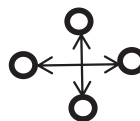
b) uzajamno medijalni glagoli



c) regularna množina



d) eksplicitne uzajamne konstrukcije



Slika 5a-d

Razlika između jedinstvenoga i razdvojenoga ega na kojoj se temelji razlika između medijalnih i povratnih konstrukcija posebno se dobro vidi u primjeru (16a-b), koji navode Moskovljević (1997: 110) i Oraić Rabušić (2018: 69), a gdje se naizgled jest zamjenjivo sa *sebe*:

- (16) a. Ivan **se** brani bolje od Marka.
 b. Ivan **sebe** brani bolje od Marka.

Autorice primjećuju da (16b) ima tri interpretacije – *Ivan brani sebe bolje nego što brani Marka / Ivan sebe brani bolje nego što ga Marko brani* > *Ivan brani sebe bolje nego što Marko brani sebe*, ali samo posljednja odgovara značenju *se*-konstrukcije u (16a). Međutim osim toga što *se-* i *sebe*-konstrukciju razlikuje jedna odnosno više mogućih interpretacija, još je važnija razlika u tome što ni konstrukcija *Ivan brani sebe bolje nego što Marko brani sebe*, nije značenjski ekvivalentna *se*-konstrukciji u (16a). Značenjska je baza naime ista, no riječ je o različitim konstrualima odnosno o različitim tipovima elaboracije događaja, što je kudikamo važnije. U medijalnoj *se*-konstrukciji niske elaboracije događaja profilirana je samo činjenica da je Ivan uspješniji u svojoj obrani od Marka, a u povratnoj *sebe*-konstrukciji razdvajanje ega ima za posljedicu da se Ivan i Marko poistovjećuju s odvjeticima koji brane sebe kao optuženike.

3. U ovom ćemo poglavlju reći nešto više o sintaktičkim konstrukcijama s česticom *se*. Bit će riječi o prototipnim medijalnim konstrukcijama s jedino profiliranim medijalnim značenjem i njima bliskim pasivnim i bezličnim *se*-konstrukcijama, koje se mogu smatrati funkcionalnim ekstenzijama općega medijalnoga značenja. Riječ je o konstrukcijama kod kojih je medijalno značenje u semantičkoj podlozi preko čestice *se*, odnosno preko temeljnih semantičkih odrednica koje ona simbolizira, ali primarno je specifičnije pasivno ili bezlično značenje. Najprije ćemo reći nešto o odnosu medijalnih i pasivnih konstrukcija, a potom o odnosu medijalnih i bezličnih.

3.1. Kako je u uvodu već rečeno, medijalne *se* konstrukcije u našoj gramatičkoj literaturi rijetko spominju, a i kada se to čini (Oraić Rabušić 2018: 175–177, Batinić Angster 2020: 64–65), spominju se samo one prototipne koje označavaju statične generičke / habitualne situacije kao u (17a–c):

- (17) a. Krumpir **se** kuha pola sata.
 b. Vrtovi **se** okopavaju motikama.
 c. Kruh **se** reže nožem.

S druge strane te *se* konstrukcije ponekad opisuju i u kontekstu analize pasivnih struktura, pri čemu se ili ističe da ih njihova generičnost, odnosno nedostatak dinamičnosti u aktualnom trenutku govorenja izbacuje iz katego-

rije pasiva (Vukojević 1992) ili se pak smatraju rubnim pasivnim strukturama (Belaj 2004b, Belaj i Tanacković Faletar 2017). Njihova generičnost dokazuje se time što uz njih ne postoji mogućnost uvrštavanja dijagnostičkih adverbijala tipa *sada, upravo, danas, jučer* i sl., koji signaliziraju pasivnu funkciju, već samo onih koji događaj habitualiziraju kao *obično, u pravilu, redovito* i sl. I doista, s obzirom na temeljno obilježje medijala kao kategorije koja topikalizira sam proces, a ne aktante (Manney 2001: 40, Calude 2017) takve generičke konstrukcije čine prototipni medijal obilježen izrazito niskim stupnjem elaboracije događaja i snažno profiliranim deaktantiziranim procesom kao posljedicom.⁷⁵ Kod njih je naime agentivni aktant visokoshematičan, općenit i samim time kognitivno teže dostupan. Po tome su te konstrukcije kao i pasiv jedna od strategija detopikalizacije agensa, no za razliku od pasiva ovdje je to izraženo u većoj mjeri. Naime pasiv je općenito, pa onda i hrvatski *se*-pasiv, prije svega strategija topikalizacije teme, a ne procesa, a to ima važne kognitivne implikacije jer topikalizacija tematskoga aktanta u ciljnoj domeni lanca radnje unatoč istovremenoj detopikalizaciji agensa podrazumijeva kognitivno dostupniji, specifičniji agens jer aktualizirana dinamičnost konstrukcije nužno aktivira relaciju između radnjom zahvaćenoga entiteta i entiteta koji tu radnju provodi. Usporedimo npr. medijalnu konstrukciju *Vrt se okopava u proljeće* i pasivnu *Vrt se okopava već tjedan dana*. Unatoč tome što se agens ne može iskazati ni u pasivu, on je bez sumnje kognitivno dostupniji jer je specifičniji, što se i vidi iz aktivne parafraze, koja bi primjerice glasila *Moj susjed vrt okopava već dva dana*, a kod medijala on predstavlja shematičan tip i glasi *ljudi* ili u najspecifičnijem slučaju *vrtlari*. No hrvatski *se*-pasivi preko čestice *se* svakako imaju veze i s medijalom. Drugim riječima, pasivne *se*-konstrukcije nisu medijalne u odnosu na prototipni generički medijal, ali jesu u odnosu na hrvatski perifrasični pasiv koji se tvori pasivnim participom i pomoćnim glagolom *biti*. Usporede li se primjerice konstrukcije *Kuća je izgrađena u dva mjeseca* i *Kuća se gradila dva mjeseca*, vidi se temeljna razlika između profilacije stanja kod perifrasičnoga pasiva i procesa kod *se*-pasiva.⁷⁶ Nadalje, da je kod *se*-pa-

75 Generičnost takvih konstrukcija često rezultira i frazeologizacijom (usp. npr. *Loš glas daleko se čuje, Prvi se mačići bacaju u vodu* i sl.) kao habitualizacijom najviše razine.

76 Upravo zbog profiliranoga stanja u perifrastičnim su pasivnim konstrukcijama kudikamo češći participi izvedeni od svršenih glagola. No čak i u primjerima s participima izvedenim od nesvršenih glagola, npr. *Kuća je **građena** dva mjeseca*, uz samo trajanje odnosno proces gradnje profilirane su donekle i različite faze izgrađenosti u vremenu od dva mjeseca, što je posljedica značenja trpnoga pridjeva kao atemporalne relacijske predikacije kojom se profilira završno stanje u odnosu na procesualnu bazu.

siva riječ o nižem stupnju elaboracije događaja kao posljedici nižega stupnja razdvojivosti sudionika, vidi se i po tome što se u takvim pasivnim konstrukcijama ne može kodirati agens, nego samo ne-voljni agens ili efektor,⁷⁷ dok kod perifrastičnoga pasiva toga ograničenja nema (usp. *Kuća je izgrađena u dva mjeseca od (strane) jedne dobre građevinske tvrtke* / **Kuća se izgradila u dva mjeseca od (strane) jedne dobre građevinske tvrtke*). Nemogućnost kodiranja agensa kod *se*-pasiva tijesno je povezana s redukcijom događajne strukture jer agens kao prototipni vršitelj više utječe na povećavanje elaboracije događaja, odnosno prototipni agentivni događaji povećavaju stupanj razdvojivosti sudionika s obzirom na to da je agens kognitivno dostupniji od efektora ili ne-voljnog agensa. Sve to govori u prilog činjenici da je i hrvatski jezik jedan od onih jezika u kojem se pasivna značenja iskazuju medijalnim označivačem jer pasivne konstrukcije s medijalnim glagolima dijele obilježje niskoga stupnja razdvojivosti sudionika ili nerazličitosti argumenata (Langacker i Munro 1975: 801, Langacker 1976).⁷⁸ Naravno, riječ je o drukčijoj naravi nerazličitosti argumenata negoli kod medijalnih glagola jer kod pasiva nije riječ o istom argumentu, nego je nerazličitost argumenata prisutna u smislu detopikalizacije agentivnoga aktanta, pa onda i redukcije i niveliranja argumentne strukture. Generičnost medijalnih konstrukcija podložna je gradaciji, pa pored potpuno habitualiziranih konstrukcija tipa (17a–c), može biti u pitanju i generičnost u limitiranom vremenu, što donekle povećava stupanj elaboracije događaja. To su konstrukcije tipa *Ove se godine jabuke dobro prodaju* ili *Danas se knjige slabo kupuju*, koje ćemo s obzirom na ograničeno trajanje radnje nazvati *semigeneričkim* ili *semihabitualnim medijalima*. Osim generičkih konstrukcija s tematski označenim subjektom medijalnim su značenjem obilježene i agentivne generičke konstrukcije tipa *On se stalno tuče*, *Pčele se bodu*, *Mačke se grebu* itd., kojima se detopikalizira tematski sudionik u ciljnoj domeni lanca radnje. Lichtenberk (1991) takve konstrukcije naziva *depacijentivima*, Geniušienė (1987) *apsolutnim povratnim glagolima*, a ovdje ćemo ih nazvati *agentivnim generičkim medijalima*. Kod agentivnog je generičkog medijala također riječ o niskom stupnju razdvojivosti sudionika jer je tematski sudionik visokoshematičan, uopćen i neizdiferenciran te zbog toga kognitivno teže dostupan. I generički medijali s tematskim subjektom i oni s agentivnim ikonične su naravi jer

77 Tako je primjerice u konstrukciji *Stadion se puni gledateljima* riječ o ne-voljnom agensu jer namjera gledatelja nije punjenje stadiona, nego gledanje utakmice, odnosno voljna aktivnost agentivnoga aktanta ne može se povezati s radnjom izrečenom glagolom.

78 Langacker i Munro (1975) i Langacker (1976) ne govore o medijalu, nego o sličnosti između povratnih i pasivnih konstrukcija.

neprofiliranje jednoga od aktanata, njegova pozadinska konceptualna narav kao obilježje semantičkoga pola rezultira njegovim nekodiranjem u okviru fonološkoga pola. Kao što medijalni glagoli u hijerarhiji prijelaznosti potvrđuju medijal kao ‘srednje’ stanje nalazeći se neposredno prije prototipnih jednosudioničkih neprijelaznih glagola i neposredno iza refleksivnih konstrukcija, tako se interkategorijalni status medijala potvrđuje i u sintaktičkim konstrukcijama jer su generičke, agentivno generičke i semigeneričke *se*-konstrukcije u hijerarhiji elaboracije događaja smještene između prototipnih jednosudioničkih apsolutnih konstrukcija / tematskih procesa⁷⁹ i pasiva:

[[_{INTR} *apsolut/tematski proces* > *generički/habitualni medijal* > *agentivni generički/habitualni medijal* > *semigenerički / semihabitualni medijal* > *pasiv*] > [_{TRAN} *aktiv*]]

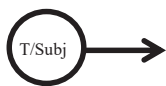
Što je jedan od aktanata defokusiraniji, to je medijalno ili apsolutno značenje istaknutije i obrnuto, odnosno viši stupanj defokusiranosti agensa proporcionalan je višem stupnju profilacije medijalnoga ili apsolutnoga značenja. Konceptualni prikaz navedene hijerarhije prikazan je na sl. (6a–f), gdje različita debljina isprekidanih linija označava manju ili veću defokusiranost jednoga od sudionika ili manju ili veću kognitivnu istaknutost radnji koje su dovele do stanja generičnosti (6b–d).⁸⁰ Konstrukcija (6a) označava čisti tematski proces bez ikakvih konceptualnih evokacija agentivnosti odnosno uzročnoga lanca. Ona jednostavno označava to da je kemijski sastav željeza takav da se tali na 1000, a ne recimo na 2000 stupnjeva. Sljedeće su u hijerarhiji generičke i agentivno generičke konstrukcije (6b–c) kod kojih je jedan od aktanata visokoshematičan, ali za razliku od (6a) ipak u svijesti prisutan. Kod semigeneričkih medijala (6d) stupanj elaboracije događaja još je viši jer se konstrukcijama toga tipa aktiviraju agensi u konkretnijim domenama kao što su npr. uzgajivači i trgovci jabukama u domeni proizvodnje i prodaje voća ili pak većina pripadnika današnje populacije, posebno mlađe, kao korisnika u domeni digitalizacije izdavačke djelatnosti u konstrukciji *Danas se knjige slabo*

79 Apsolutne konstrukcije ili apsolutni konstruali u kognitivnoj gramatici označavaju neovisnu profilaciju tematskoga procesa, čistu tematsku relaciju bez konceptualne aktivacije uzročnoga lanca. O tim pitanjima vidi više u Langacker (1991: 291, 389–393, Belaj i Tanacković Faletar 2017: 284).

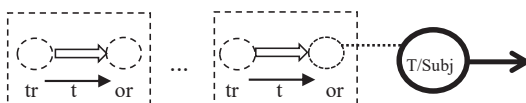
80 Da bi postala općeprihvaćena činjenica da se primjerice *krumpir kuha pola sata* kao u (17a), morala je postojati dinamičnost aktualizirana u domeni prošloga vremena, odnosno netko je nekada morao isprobavati kuhanje krumpira u različitom trajanju kako bi se utvrdilo optimalno vrijeme kuhanja. Upravo se zato u Belaj (2004b) i tvrdi da generičke konstrukcije ne treba posve izbaciti iz kategorije pasiva jer se kognitivnim ‘raspakiravanjem’ događajne strukture i one mogu povezati s dinamičnošću. Drugim riječima, njihova statična generička narav rezultat je dinamičnoga procesa u prošlosti, a profilirani trajektor korespondira s orijentirima toga dinamičnog procesa.

kupuju. Zbog aktualizirane dinamičnosti u trenutku govorenja u pasivnim su konstrukcijama agentivni aktanti još specifičniji, čime se povećava stupanj razdvojivosti sudionika i elaboracije događaja, a u primjeru (6e) to su recimo radnici u nekoj konkretnoj željezari. I konačno, o najvišem je stupnju elaboracije događaja riječ u prototipnim dvosudioničkim aktivnim konstrukcijama s profiliranim sudionicima i u izvornoj i u ciljnoj domeni lanca radnje.

- a) Željezo se tali na 1000 stupnjeva. >
(Talište je željeza na 1000 stupnjeva.)
- b) Željezo se obično tali na 1000 stupnjeva. >
(Željezo se obično tali na 1000 stupnjeva.)

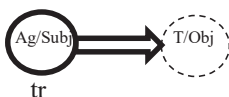


(apsolut / tematski proces)



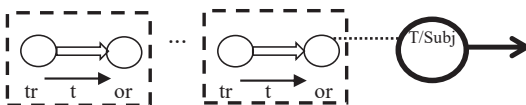
(generički / habitualni medijal)

- c) On se stalno tuče.



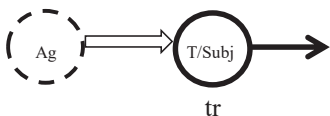
(agentivni generički / habitualni medijal)

- d) Ove godine jabuke se dobro prodaju.



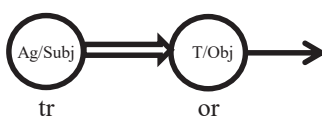
(semigenerički / semihabitualni medijal)

- e) Željezo se jučer talilo na 1000 stupnjeva.



(pasiv)

- f) Jučer smo talili željezo na 1000 stupnjeva.



(aktiv)

Slika 6a-f

Treba napomenuti i to da granica između pasiva, medijala i apsolutnih konstrukcija nije uvijek toliko jasna, odnosno da su granice među tim kategorijama počesto labave. Usporedimo u tom smislu sljedeće konstrukcije (18a-c):

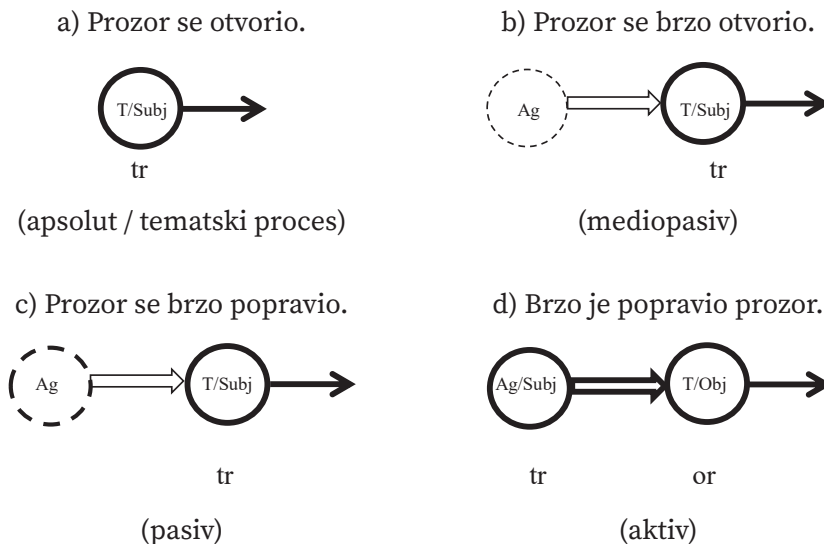
- (18) a. Prozor **se** brzo popravio.
b. Prozor **se** brzo otvorio.
c. Prozor **se** otvorio.

Konstrukcija (18a) nedvojbeno je pasivna jer je neizrečeni agens konceptualno bez dvojbe prisutan i prepoznatljiv. Prozor se naime ne može popraviti sam, pa je ljudski uzročnik sastavni dio konceptualne strukture.⁸¹ S gledišta autonomne konceptualizacije, bez uključivanja uzročnoga lanca, (18c) predstavlja apsolutni konstrual, no aktivacijom uzročnoga lanca ili zavisnom konceptualizacijom i ta se konstrukcija može dovesti u vezu s pasivom jer se prozor ne može otvoriti sam od sebe, tj. uvijek postoji neki uzročnik, efektor kao primjerice vjetar ili propuh te u tom smislu takve konstrukcije nisu ekvivalentne konstrukcijama tipa *Željezo se tali na 1000 stupnjeva* (sl. 6a), kod kojih uzročnik uopće ne postoji, pa je bez obzira na autonomni ili zavisni konstrual riječ o čistom tematskom procesu. No isključi li se iz analize zavisna konceptualizacija događaja te se posljedično (18c) smatra apsolutnom konstrukcijom, ostaje pitanje čime smatrati konstrukciju (18b)? Ona je povezana s pasivom jer adverbijal *brzo* povećava mogućnost konceptualne aktivacije agensa, ali je povezana i s apsolutnom interpretacijom jer se u konačnici prozor može brzo otvoriti i bez svjesnoga utjecaja agensa. Riječ je dakle o značenju između prototipnih pasivnih i apsolutnih konstrukcija, značenju kojemu je s jedne strane inherentan viši stupanj razdvojenosti sudionika i elaboracije događaja negoli kod apsolutnih konstrukcija, a s druge strane niži negoli kod pasivnih. Langacker (2008: 385) konstrukcije tipa (18b) smatra medijalnima jer je kod njih povećana agentivnost u odnosu na apsolutne tipa (18c), a smanjena u odnosu na prototipne dvosudioničke aktivne kao *Otvorio sam prozor*. No u engleskom pasiv odgovara samo hrvatskim perifrastičnim konstrukcijama i ovdje bi glasilo *Prozor je (bio) otvoren* (*The window was opened (by me)*), pa za razliku od medijala koji profilira samo ono što se događa tematskom sudioniku, pasiv profilira puni odnos teme i agensa. Zbog toga medijal u engleskom nije toliko u opoziciji s pasivom koliko s apsolutnim konstrukcijama. No s obzirom na drukčije stanje u hrvatskom u kojemu se pasiv kodira i medijalnim označi-

81 Pasivna ili apsolutna interpretacija počesto su konstrukcijski uvjetovane, odnosno ovise o glagolskoj jezgri konstrukcije. Tako je npr. konstrukcija *Kuća se gradi* kao i (18a) nedvojbeno pasivna; konstrukcija *Kuća se ruši* može biti interpretirana i kao pasiv ako je riječ o tome da ju ruše građevinski radnici, a može biti interpretirana i kao apsolutna jer postoji i mogućnost da se kuća sama ruši recimo od starosti ili devastiranosti, dok npr. konstrukcija *Kuća se urušava* može biti interpretirana samo kao apsolutna jer urušavanje ne pretpostavlja kauzalni lanac.

vačem te, štoviše, na nešto bliže značenje pasivu, prije svega kao posljedice doprinosa adverbijalnoga modifikatora koji uvijek utječe na razvedenost događajne strukture,⁸² mislim da konstrukcijama ovoga tipa najbolje odgovara naziv *mediopasiv*. Ti su odnosi prikazani na sl. (7a–d), a proširena hijerarhija elaboracije događaja izgleda ovako:

[[_{INTR.} *apsolut/tematski proces* > *generički/habitualni medijal* > *agentivni generički/habitualni medijal* > *semigenerički / semihabitualni medijal* > *mediopasiv* > *pasiv*] > [_{TRAN.} *aktiv*]]



Slika 7a–d

3.2. Preostaje nam još reći nešto o odnosu medijalnoga značenja i bezličnih *se*-konstrukcija. Osim prototipnih generičkih medijalnih konstrukcija u (17), topikalizacija samoga procesa kao jedno od temeljnih obilježja medijala najviše je istaknuta u bezličnim strukturama oprimjerenima u (19a–e):

82 Različitih priložni (u izvornoj domeni lanca radnje) i pridjevni (u ciljnoj domeni lanca radnje) modifikatori utječu na realnost događaja i samim time na povećavanje stupnja prototipnosti prijelaznoga scenarija ili njegove evokacije u neprijelaznim konstrukcijama. U tom smislu bitnu ulogu imaju i glagolski vid i značenje teličnosti, koji uvelike utječu na dinamičnost događaja, koja je pak proporcionalna povećavanju stupnja prototipnosti prijelaznoga događaja. Ako se tako u (18) svršeni vid zamijeni nesvršenim, konstrukcije postaju statične i prelaze u domenu prototipnih generičkih medijala (usp. *Prozor se brzo popravlja* / *Prozor se brzo otvara* / *Prozor se otvara*). O različitim čimbenicima koji utječu na prototipnost prijelaznih scenarija vidi više u Hopper i Thompson (1980), za engleski jezik u Rice (1987), a za hrvatski u Belaj i Tanacković Faletar (2017).

- (19) a. Priča **se** o tome.
 b. Gradi **se** kuću.
 c. Spava mi **se**.
 d. Stari **se**.
 e. Naoblačilo **se**.

Kao i kod svake bezlične strukture i hrvatske bezlične *se*-konstrukcije obilježene su detopikalizacijom agentivnoga aktanta odnosno nemogućnošću njegova kodiranja na poziciji subjektnoga argumenta, čime se svrstavaju u red konstrukcija koje karakterizira temeljno medijalno značenje niskoga stupnja razdvojitosti sudionika i elaboracije događaja. Međutim one se razlikuju po tome je li i u kojem obliku kodiran tematski argument, što kao izravnu posljedicu ima djelomičnu ili isključivu profilaciju procesa, a s obzirom na to među njima se može uspostaviti gradacija. Tako (19a) oprimjeruje konstrukcije u kojima se najčešće pojavljuju različiti glagoli govorenja i spoznajni glagoli (npr. *Priča se / Govori se / Raspravlja se / Razmišlja se o tome*), u kojima je detopikalizirani agens shematičan i uvijek množinski, a tematski objektni argument kodira se lokativom. Konstrukcije tipa (19b) alternativa su prije svega pasivnim *se*-konstrukcijama, od kojih se razlikuju jedino po tome što je pasivni subjekt zamijenjen oblikom direktnoga objekta u akuzativu. Posljedica je takve sintaktičke konstelacije u prvom redu jače isticanje trpnoga stanja, a s obzirom na profilaciju zahvaćenosti objekta radnjom paralelno je nešto istaknutiji i sam proces. I semantički i sintaktički posebno su zanimljive bezlične konstrukcije tipa (19c).⁸³ U njima uz glagole koji označavaju različite psihičke i fiziološke procese dolaze dativne dopune (*Kiše mi se, Spava mi se, Vrte mu se, Kašlje joj se* itd.) koje se ponekad nazivaju *logičkim subjektima* (npr. Barić i dr. 1995: 427) jer se smatra da imaju semantičko-pragmatska obilježja subjekta, ali ne i morfosintaktička (usp. npr. *Spava mi se > Osjećam potrebu za spavanjem*). Međutim detaljnijom kognitivnom analizom vidi se da se kod tih dativnih dopuna može govoriti i o semantičko-pragmatskim obilježjima objekta jer je detopikalizacijom efektor (primjerice u 19c *umora*) agentivnost prebačena na sam proces, tj. efektor je apsorbiran i poistovjećen s procesom koji uzrokuje, a takav je deaktantizirani proces u izvornoj domeni lanca radnje usmjeren na dativni referent u ciljnoj domeni. Podudarnost takvih dativnih dopuna sa semantičkim obilježjima objekta još je vidljivija u kontekstu

83 O tim konstrukcijama usporedi ovdje više u raspravi *Što kognitivna gramatika može reći o tzv. dativnim subjektima?*.

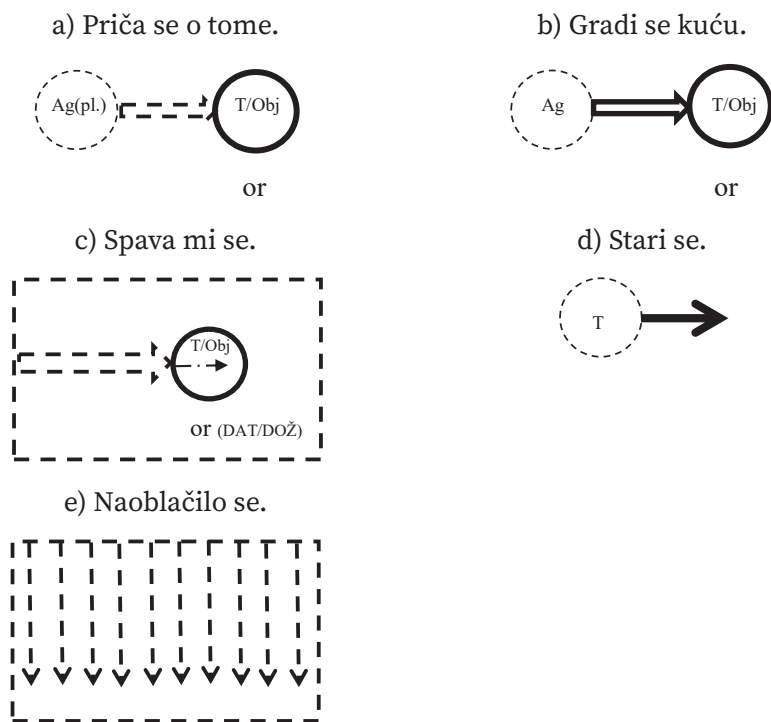
kognitivnogramatičke definicije prototipa indirektnoga objekta u dativu kao *aktivnoga doživljavača u ciljnoj domeni lanca radnje* (Langacker 1991: 327) i *osobe mete* (Dąbrowska 1997, Palić 2006, Belaj i Tanacković Faletar 2012, Belaj i Tanacković Faletar 2014: 369–407), a u nedostatku gramatičkoga subjekta i direktnoga objekta indirektni objekt u dativu preuzima pragmatičku funkciju topika kao sljedeća niže rangirana gramatička relacija predodređena za tu ulogu (usp. Shibatani 1985: 832). Semantičko-pragmatička obilježja objekta kod tih dativnih dopuna vide se i mogućnošću uspostave obrnute parafraze, gdje dativni referent zauzima prototipnu poziciju direktnog objekta, a ne subjekta (usp. *Spava mi se > Obuzela me potreba za spavanjem*). Konstrukcije tipa (19b–c) posebno su zanimljive jer naizgled odstupaju od univerzalnoga medijalnog obilježja fokusiranosti u područje subjekta (Maldonado 1992, 1999). Međutim iako u njima jest riječ o objektu, ti su objekti svaki na svoj način povezani sa subjektom – u (19b) objekt je alternativa prototipnijim pasivnim subjektima i na taj način s njima asocijativno povezan,⁸⁴ a u (19c) ta je veza, kako je objašnjeno, još jasnija preko koncepta logičkoga subjekta. Najviši stupanj topicalizacije procesa prisutan je u konstrukcijama (19d–e), u kojima se tematski argument uopće ne kodira, pa je riječ o čistom procesu. (19d) oprimjeruje generičke⁸⁵ konstrukcije tipa *Živi se, Životari se, Stari se, Gura se* i sl., u kojima je jedninski ili množinski tematski aktant pozadinski konceptualno prisutan, a u (19e) čak nije ni dio pozadine. U (19e) riječ je o bezličnim konstrukcijama s glagolima koji označavaju vremenske prilike (*verba meteorologica*), od kojih neki dolaze u medijalnom obliku s česticom *se* (npr. *Razvedrilo se, Naoblačilo se, Razdanilo se, Smrknulo se* i sl.), a neki bez nje (npr. *Kiši, Sijeva, Pljušti, Pada, Sniježi, Grmi* i sl.).⁸⁶ Te konstrukcije obilježene su najnižim stupnjem razdvojitosti sudionika i elaboracije događaja jer je riječ o konceptualnoj konstelaciji kod koje je događajna struktura sveobuhvatna, potpuno nivelirana i homogenizirana bez iole jasnijega razdvajanja radnje, sudionika, mjesta i

84 U starijoj hrvatskoj normativističkoj literaturi (Jonke 1952, Vince 1955) takve su se konstrukcije smatrale nepravilnom upotrebom objekta u pasivnim rečenicama i tumačile su se utjecajem drugih jezika. Zbog izrazite rasprostranjenosti, pogotovo u razgovornom jeziku, danas se od takvih normativnih preporuka odustalo i one se redovito u gramatikama opisuju kao jedan od tipova bezličnih struktura.

85 Treba istaknuti da svi tipovi bezličnih konstrukcija u (19a–e) mogu biti habitualizirani upotrebom nekog generičkog adverbijala (usp. *Kod njih se uvijek puno priča, a malo radi / Kuću se gradi u proljeće / Ujutro mi se uvijek spava / Zimi se kasno razdanjuje* itd.).

86 Oba tipa glagola dolaze ili u obliku 3. l. jd. (npr. *Kiši / Razvedrava se*) ili u srednjem rodu jednine glagolskoga pridjeva radnog (*Kišilo je / Razvedrilo se*). O tim konstrukcijama vidi više u Ruwet (1986), Langacker (1991: 365–366), Smith (2002) a za hrvatski jezik u Belaj (2007).

vremena događaja.⁸⁷ Drugim riječima, riječ je o profilaciji potpuno deaktantizirane procesualne relacije. Opisane medijalne bezlične *se*-konstrukcije s naglaskom na gradaciji topikalizacije procesa prikazane su na sl. (8a–e).



Slika 8a–e

Zbog sintaktičko-semantičke raznovrsnosti bezličnim *se*-konstrukcijama teško je jednoznačno odrediti mjesto u hijerarhiji povećavanja elaboracije događaja. Konstrukcije (19e) bile bi primjerice smještene ispred apsolutnih konstrukcija kao konstrukcije s najnižim stupnjem elaboracije događaja, dok bi pak (19a–b) bile smještene bliže pasivnim konstrukcijama. No uzme li se u obzir samo njihov zajednički nazivnik, a to je snažno profiliran, manje ili više deaktantizirani, proces, onda bi bezlične medijalne strukture u toj hijerarhiji bile smještene zajedno s trima tipovima generičkih medijala s kojima to obilježje dijele.

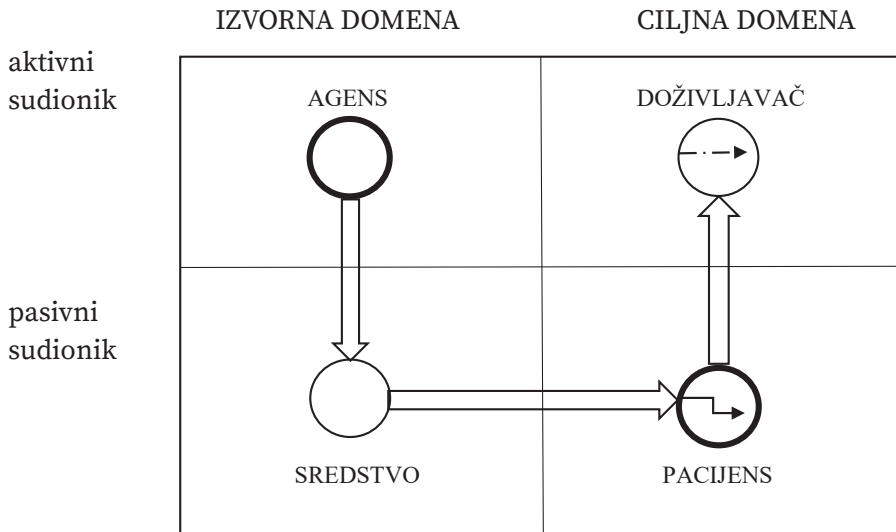
87 Sveobuhvatnu i izniveliranu konceptualnu konstelaciju takvih bezličnih struktura možda najbolje opimjeruje Givónov (2001: 119) primjer iz govornog palestinskog arapskog, gdje se kao subjekt tih glagola upotrebljava imenica *svijet* (*id-dunya ti-shti*, u slobodnom prijevodu *Svijet kiši*).

4. Predmet su ove rasprave bile hrvatske medijalne *se*-konstrukcije, čiji je opis obuhvatio jednosudioničke i uzajamne višesudioničke medijalne glagole i šire sintaktičke *se*-konstrukcije. Osnovna je namjera članka bila argumentirati da u jezikoslovnoj kroatistici, a i šire, uvriježeni čisto morfološki i dijakronijski motiviran naziv *povratni glagoli* treba biti zamijenjen nazivom *medijalni glagoli*, za što je dan čitav niz kako semantičko-pragmatičkih tako i sintaktičkih razloga. Drugim riječima, ako se dva tipa konstrukcija tako jasno razlikuju i očito pripadaju različitim kategorijama, onda ih treba i terminološki jasno razlikovati. Medijalni glagoli u hrvatskom su jeziku obilježeni visokogramatikaliziranom čestičnom funkcijom enklitičkoga oblika povratne zamjenice (*se*), funkcijom koja simbolizira shematično medijalno značenje niskoga stupnja razdvojitosti sudionika i niskoga stupnja elaboracije događaja, a u hijerarhiji prijelaznosti svrstava ih između prijelaznih povratnih konstrukcija i prototipnih jednosudioničkih neprijelaznih. S druge strane koncept povratnosti treba vezivati samo uz prijelazne reflektivne konstrukcije s punim oblikom povratne zamjenice (*sebe*), koje su pak obilježene višim stupnjem elaboracije navedenih obilježja i koje se posljedično sintaktički drukčije ponašaju i smještene su bliže prototipnim dvosudioničkim tranzitivima. Osim medijalnim glagolima pozornost je posvećena i doprinosu čestice *se* u elaboraciji medijalnoga značenja u sintaktičkim konstrukcijama višega reda. One uključuju prototipne generičke medijalne konstrukcije te nešto rubnije apsolutne, pasivne i bezlične, kod kojih su univerzalne medijalne značenjske komponente također prisutne, ali u manjoj mjeri, a svima im je zajednička manja ili veća topikalizacija procesa proporcionalna stupnju deaktantizacije radnje.

ŠTO KOGNITIVNA GRAMATIKA MOŽE REĆI O TZV. DATIVNIM SUBJEKTIMA?

1. U svim jezicima koji ga imaju, a posebno u slavenskim, dativ je bez sumnje jedan od najproblematičnijih padeža kako s obzirom na svoje semantičko-pragmatičke aspekte tako, posljedično, i s obzirom na svoj sintaktički status, pa je stoga i razumljivo da mu gramatičari posvećuju osobitu pozornost (npr. Janda 1993, Dąbrowska 1997, Kučanda 1998, 1999, Belaj i Kučanda 2007, Palić 2006, Šarić 2008, Belaj i Tanacković Faletar 2012, 2014). U analizi je dativnih konstrukcija općeprihvaćen i točan stav da se tim padežom u najvećem broju slučajeva kodiraju ljudski referenti neizravno uključeni u radnju koja na različite načine zadire (zahvaća) u neko, bilo apstraktnije bilo konkretnije, područje povezano s osobom kao dativnim referentom. To se područje naziva *osobnom sferom* dativnoga referenta, a uključuje događaje, procese ili stanja koji se odvijaju unutar nje, mijenjaju je i time uzrokuju pozitivnu ili negativnu promjenu percepcije kod osobe zahvaćene pomakom odnosa u osobnoj sferi. Tako primjerice ako nekomu nešto poklonimo ili ako nekomu ustupimo mjesto ili ako pak netko sazna da mu je obitelj dobro i na sigurnom, kod njega se izaziva pozitivan osjećaj sreće. Nasuprot tomu ako nekomu nešto ukrademo, nekomu se rugamo ili osvećujemo, izazivamo kod njega osjećaj ljutnje i nelagode. Budući da su ti procesi ili stanja eksplicitno ili implicitno, shematičnije ili specifičnije, usmjereni prema dativnom referentu kao krajnjem cilju, sam se dativ smatra gramatičkim eksponentom *osobe mete*. Kako definicija dativnoga referenta kao osobe mete podrazumijeva u prvom redu njegovu mentalnu ili psihičku aktivnost uvjetovanu promjenom odnosa u osobnoj sferi, prototipnim se dativnim objektima pridružuje semantička uloga *doživljavača*, a indirektni objekt u dativu definira se kao *aktivni doživljavač u ciljnoj domeni lanca radnje* (Langacker 1991, 2008, Smith 1993). To je prikazano na sl. 1 koja predstavlja donekle promijenjen Langackerov (1991: 327) prikaz prototipne konstelacije aktanata u lancu radnje.⁸⁸

88 Riječ je o prototipnom odnosu jer su izostavljene neke rubnije uloge kao primjerice *efektor* i *ne-voljni agens* u izvornoj domeni ili *tema*, *primatelj*, *cilj*, *put* ili *mjesto* u ciljnoj domeni.



Slika 1

Agens i sredstvo predstavljaju aktivnog i pasivnog (pasivnog u smislu entiteta kojim upravlja agens) sudionika u izvornoj domeni, a pacijens te doživljavač i primatelj pasivne i aktivne sudionike u ciljnoj domeni, pri čemu su agens i pacijens prototipovi u svojim domenama. Evo i nekih tipičnih primjera konstrukcija koje na različite načine smještaju dativne referente u semantičko polje doživljavača preko promjene odnosa u njegovoj osobnoj sferi:

- (1) Rugao **mu** se cijelo popodne.
- (2) Osvetio **ti** se zbog toga.
- (3) Ustupio **mi** je mjesto u tramvaju.
- (4) Ukrali su **mu** bicikl.

Kako je već rečeno, primjeri u kojima se dativu pridružuje uloga doživljavača čine najveći broj, ali frekventne su i konstrukcije u kojima se shematično značenje usmjerenosti (Belaj i Tanacković Faletar 2014: 369–409) ne ostvaruje preko konceptata osobne sfere i osobe mete. Tada je i dativ nositelj drugih semantičkih uloga, u prvom redu teme (npr. *On jako slični **svom** ocu*) i cilja u slučajevima dativa negranične direktivnosti s neživim referentima⁸⁹ (npr.

⁸⁹ O dativu negranične direktivnosti može se, naravno, govoriti i kada je riječ o živim referentima (npr. *Približio se Ivanu, Prišao je Marku* itd.), no tada se dativnim referentima ujedno pripisuje i uloga doživljavača.

Primaknuo se prozoru). Kada bi odnosi u navedenim primjerima bili i jedini, dativne dopune ne bi gramatičarima predstavljale osobit problem što se tiče njihova sintaktičkoga statusa indirektnog objekta jer označavaju entitet u ciljnoj domeni lanca radnje koji je implicitno ili eksplicitno zahvaćen radnjom ili je radnja usmjerena prema njemu, pa njegovo značenje i položaj u lancu radnje ni u jednom ni u drugom slučaju nije u koliziji sa sintaktičkom funkcijom koju ima. No upravo dativu imanentna semantička uloga doživljavača uvjetuje i pojavu iznimno čestih konstrukcija u kojima preklapanje semantičko-pragmatičkih odnosa sa sintaktičkim statusom dativa kao indirektnoga objekta nije toliko jasno, pa ćemo u nastavku o njima reći nešto više.

2. To se odnosi na sintaktički status dativnih dopuna u nekim tipovima *neraščlanjenih (bezličnih)* ili *jednočlanih dvokomponentnih rečenica*, kako ih naziva Pranjković (1993: 64–65), koje su bez sumnje među najproblematičnijim sintaktičkim pitanjima hrvatske jednostavne rečenice. U prvom tipu takvih konstrukcija u službi predikata dolazi kopulativni glagol s kakvom priložnom riječi ili adverbijaliziranom imenicom kao u (5–9):

(5) Vruće **mi** je.

(6) Hladno **joj** je.

(7) Dosadno **mu** je.

(8) Muka **mi** je.

(9) Zima **mi** je.

dok drugi tip predstavljaju konstrukcije u kojima u službi predikata dolaze glagoli koji označavaju različite psihičke i fiziološke procese kao u (10–13):

(10) Spava **mi** se.

(11) Kašlje **joj** se.

(12) Kiše **mu** se.

(13) Vrti **mi** se.

2.1. Ono što je iz navedenih konstrukcija kristalno jasno i o čemu nema nikakve diskusije jest sljedeće: (i) dativnim dopunama u konstrukcijama toga tipa pridružena je semantička uloga doživljavača, što se i vidi iz mogućnosti uspostave u literaturi često spominjanih (npr. Ivić 1983: 60) perifraza u kojima dativna dopuna preuzima ulogu subjekta (usp. *Spava mi se* > *Osjećam potrebu*

za spavanjem; Kiše **mu** se > **Osjeća potrebu** za kihanjem; Hladno **joj** je > **Osjeća hladnoću** itd.) i (ii) kao posljedica takve semantičke konstelacije neosporna je i tvrdnja da takve dativne dopune imaju određena obilježja subjekta, točnije semantička (koja se tiču pridruživanja semantičkih uloga jer se uloga doživljavača može pridružiti i subjektu i objektu) i pragmatička (koja se tiču diskursne referencije) jer dativna dopuna funkcionira kao rečenični topik (Kučanda 1998, Buljan i Kučanda 2004, Belaj i Kučanda 2007). Dakle može se reći da dativne dopune u navedenim primjerima imaju semantička i pragmatička obilježja subjekta, no ne i morfosintaktička jer subjekt nije kodiran nominativom kojim je uvjetovana sročnost s predikatom. Upravo ta kolizija između semantičkih i pragmatičkih obilježja s jedne strane i formalnih morfosintaktičkih s druge predstavlja najveći problem u analizi sintaktičkoga statusa tih dativnih dopuna, pa se o takvim dativima često govori kao o logičkim subjektima besubjektivnih rečenica (npr. Barić i dr. 1995: 427), što je terminološki prilično nespretno. Dativne konstrukcije ovoga tipa nisu, naravno, posebnost hrvatskoga jezika, već postoje u brojnim indoeuropskim i neindoeuropskim jezicima – njemačkom, ruskom, poljskom, suvremenom islandskom, bengalskom, kečuanskom itd. – što lingviste i navodi da često govore o dativnim subjektima.⁹⁰

2.2. Sintaktička obilježja subjekta koja takvi dativi imaju razlikuju se od jezika do jezika, a Kučanda (1998, 1999), primjenjujući nekoliko uobičajenih sintaktičkih testova, raspravlja o tome u kolikoj su mjeri ta obilježja prisutna u hrvatskom jeziku, pa ćemo se ukratko osvrnuti na nekoliko primjera iz Kučanda (1998). Jedan je od tih testova npr. kontrola refleksivizacije, pri čemu se tvrdi da refleksivni element može biti koreferentan samo s nominativom, ali ne i s dativom, usp.:

(14) **Petar**_i žali **svoju**_i sestru.

(14a) ***Petru**_i je žao **svoje**_i sestre.

Iako je činjenica da su konstrukcije s nominativnom kontrolom refleksivnoga elementa neutralnije, tvrdnja da dativ ne može kontrolirati refleksivizaciju nikako ne stoji, što je nedvosmisleno pokazao i Kuna (2008, 2012: 32–33), kao npr. u konstrukcijama tipa **Stipi**_i je *godilo piti vino sa **svojim**_i društvom u **svojoj**_i vikendici*, *Klara je učinila sve da **mu**_i bude ugodno u kući **svojih**_i roditelja*.

90 O tome da nominativ i sročnost s predikatom u mnogim jezicima nisu nužna obilježja subjekta vidi više u Bhaskararao i Subbarao (2004), Grimshaw (1990) i Lindauer (1995).

Sljedeći je test kontrola implicitnoga subjekta infinitivnih dopuna, koja je u mnogim jezicima svojstvena samo nominativnim subjektima. No u hrvatskom takvu mogućnost ima i dativ, kao i direktni objekt u akuzativu, usp.:

- (15) **Petar**_i želi **ići**_i kući.
 (15a) **Petar**_i želi da **ide**_i kući.⁹¹
 (16) Dopustili su **joj**_i **otići**_i.
 (16a) Dopustili su da (**ona**)_i **ode**_i.⁹²
 (17) Pustili su **je**_i **otići**_i.
 (17a) Pustili su da (**ona**)_i **ode**_i.

Tu je također i test kontrole eliptičnoga subjekta participa, u kojem osim prototipnih nominativnih subjekata u hrvatskom prolaze i dativi, npr.

- (18) Smučilo **mu**_i se **gledajući**_i u provaliju.
 (18a) Smučilo **mu**_i se dok je **gledao**_i u provaliju.

a kontrola eliptičnoga participskoga subjekta također nije svojstvena samo subjektivnim dativima, već i posvojnim, npr.

- (19) Smrzli su **mi**_i se prsti **berući**_i jabuke.
 (19a) Smrzli su **mi**_i se prsti dok **sam brao**_i jabuke.

2.3. Sve to navedene autore navodi na zaključak da kontrola zbog brojnih odstupanja ne može biti pouzdan sintaktički test subjektivnosti jer je ona uvjetovana pragmatičkim i leksičko-semantičkim obilježjima prije negoli sintaktičkim. Tomu se nema što prigovoriti, no ti su zaključci samo dokaz više u prilog tezi da takvi dativi imaju semantička i pragmatička obilježja subjekta, no ne i morfosintaktička. Slični su zaključci izneseni i u Belaj i Kučanda (2007), no oni traže određenu reviziju. Temeljno pitanje koje se u analizi takvih dativnih

91 Kako bi se izbjeglo uvođenje prazne pronominalne kategorije PRO prilikom označavanja koreferencije (usp. *Petar_i želi [PRO_i ići kući]*), a koja ne pripada metodologiji kognitivne gramatike, koindeksaciju se, iako nije najsretnije riješena, ostavlja u obliku u kojem ju je označio i Kučanda (1998).

92 Kontrolu implicitnoga subjekta infinitivnih dopuna pobijaju i primjeri u kojima se uz neke dativne (ali i akuzativne, v. u nastavku) dopune pojavljuju i priložne riječi ili adverbijalizirane imenice (usp. *Dosadno mu_i je slušati njegovo predavanje / Dosadno mu_i je da sluša_i njegovo predavanje, Stid ga_i je pojaviti im se pred očima / Stid ga_i je da im se pojavi_i pred očima*).

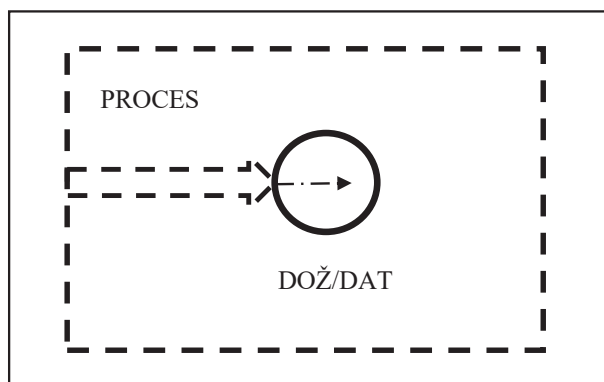
konstrukcija postavlja jest sljedeće: ako gramatika simbolizira značenje, kako je onda moguće da gramatički oblik objekta koji označava entitet u ciljnoj domeni lanca radnje simbolizira značenje i funkciju imanentnu subjektu u izvornoj domeni lanca radnje. Na prvu se može dati protuargument povlačenjem paralele sa subjektom pasivnih konstrukcija, no to nije isto jer o subjektu u pasivu nitko ne govori kao o objektu, nego eventualno kao o objektu aktivne konstrukcije, a ovdje se dopuna, odnosno objekt, naziva subjektom na temelju semantičko-pragmatičkih obilježja. Dakle ako gramatičke strukture simboliziraju značenje,⁹³ a ta je postavka u samoj srži kognitivne gramatike, onda to treba dokazati i u ovom slučaju, odnosno povezati formu, značenje i uporabu u jedan smisleni i logični uzročno-posljedični niz. Drugim riječima, treba dokazati da ono što je morfosintaktički kodirano kao objekt, ima u određenoj mjeri i semantička i pragmatička obilježja objekta. Na prvi se pogled ta hipoteza čini besmislenom i nedokazivom jer se parafrazama konstrukcija tipa *Hladno mi je* ili *Kiše mi se* kao *Osjećam hladnoću* i *Osjećam potrebu za kihanjem* nedvosmisleno pokazuje da se nominativni subjekt kao ekvivalent dativne dopune *mi* u neraščlanjenoj konstrukciji nalazi u izvornoj domeni lanca radnje, odnosno da je kao doživljavač na semantičkoj razini obilježen određenom, doduše rubnom, agentivnošću. No budući da svaka promjena semantičkih odnosa za sobom povlači i promjenu gramatičkih odnosa, i navedeni su konstrukcijski parnjaci samo aproksimativno sinonimni. O aproksimativnoj sinonimiji može se govoriti upravo u onolikoj mjeri u kolikoj su sinonimni i aktiv i pasiv, tj. neraščlanjena konstrukcija s tzv. subjektnim dativom s po kriteriju subjektnosti paralelnom parafrazom dijeli samo semantičku bazu, a pragmatička im je funkcija, koja je posljedica značenjskih pomaka, različita. Naime riječ je o tome da je u takvim neraščlanjenim konstrukcijama, kao uostalom i u svim ostalim bezličnim, s pragmatičke strane riječ o detopikalizaciji agentivnoga aktanta, i posljedično njegova sintaktičkoga uklanjanja, u ovom slučaju izvanjskoga (npr. u *Hladno mi je* ili *Vruće mi je*) ili unutrašnjega (npr. u *Spava mi se* ili *Kiše mi se*) efektora,⁹⁴ čime se agentivnost prebacuje na sam proces, odnosno efektor se konceptualno poistovjećuje s procesom koji uzrokuje, što gramatika simbolizira tako da efektor postaje dio predikata kojim se taj proces označava.⁹⁵ Uklanjanjem agentivnoga

93 Uz semantički pol simboliziraju, razumije se, i fonološki pol.

94 O izvanjskim i unutrašnjim efektorima u tim konstrukcijama vidi više u Matovac i Tanacković Faletar (2010).

95 U slučajevima gdje se priložna riječ ili adverbijalizirana imenica dodatno dopunjuje infinitivom (v. bilješku 92) takav infinitiv onda funkcionira kao dodatna specifikacija unutrašnjega ili vanjskoga

aktanta iz izvorne domene lanca radnje proces kao relacijska predikacija, čiju konceptualizaciju omogućuje odnos koji se uspostavlja između njegovih aktanta koji vrše prijenos energije s jednoga na drugi, postaje teže konceptualno dostupan, a čime se pak izrazito smanjuje i sam koncept prijelaznosti, pa se i u konstrukcijama s dativnim dopunama zbog nedostatka pokretača radnje stvara dojam svojevrsne agentivnosti entiteta koji se inače nalazi u ciljnoj domeni lanca radnje. No dativni se referent i tada zapravo nalazi u ciljnoj domeni, što je zbog navedenoga razloga detopikalizacije aktanta u izvornoj domeni te njegova poistovjećivanja s procesom koji uzrokuje teže vidljivo jer je riječ o usmjerenosti samoga deaktantiziranoga procesa koji samostalno predstavlja izvornu domenu lanca radnje na dativni referent u ciljnoj domeni. Takav pak pogled na konceptualnosemantičke odnose onda rezultira time da gramatički dativni oblik dopune više nije u koliziji sa semantičkim karakteristikama objekta. Na sl. 2 proces je prikazan tanjim isprekidanim linijama i isprekidanom strelicom kao znakom teže konceptualne dostupnosti zbog detopikalizacije pokretača radnje u izvornoj domeni lanca radnje, a topikalizirani dativni doživljavač kao objekt u ciljnoj domeni debljim.



Slika 2

Komplementarnost dativne dopune sa semantičkim obilježjima objekta još je jasnija ako se prisjetimo definicije prototipa indirektnoga objekta u dativu kao aktivnoga doživljavača u ciljnoj domeni lanca radnje te njegove definicije kao osobe mete. Naravno, takva semantičko-sintaktička konstelacija onda rezultira i time da u nedostatku gramatičkoga subjekta i direktnoga objekta

efektora o kojemu je riječ (usp. npr. **Dosadno** mu je njegovo predavanje? **Dosadno** mu je slušati njegovo predavanje).

indirektni objekt u dativu preuzima pragmatičku funkciju topika kao sljedeća niže rangirana gramatička relacija predodređena za tu ulogu (usp. Shibatani 1985: 832). Da dativni referenti doista nisu u koliziji sa semantičkim karakteristikama objekta, vidi se i po mogućnosti obrnute parafraze takvih konstrukcija u kojima dativni referent zauzima prototipnu poziciju direktnog objekta, a ne subjekta, usp.:

(20) Hladno **mi** je.

(20a) Obuzela **me** je hladnoća.

(21) Vruće **mi** je.

(21a) Obuzela **me** je vrućina.

(22) Spava **mi** se.

(22a) Obuzela **me** je potreba za spavanjem. / Obuzeo **me** je osjećaj pospanosti.

(23) Kašlje **mi** se.

(23a) Obuzela **me** je potreba za kašljanjem. / Obuzeo **me** je osjećaj kašljanja.

Neraščlanjenim konstrukcijama s dativnim doživljavačima također su sa semantičko-pragmatičkoga aspekta vrlo slične konstrukcije s doživljavačima kodiranim direktnim objektom kao u (24–26) i adverbijaliziranom imenicom kao leksičkim dijelom predikata, a gdje semantička uloga doživljavača također omogućuje dvije različite parafraze – jednu u kojoj se direktni objekt interpretira kao subjekt i drugu u kojoj on ostaje na mjestu objekta, usp.:

(24) Strah **me** je.

(24a) **Osjećam** strah. / **Strašim** se.

(24b) Obuzeo **me** je strah.

(25) Stid **me** je.

(25a) **Osjećam** stid. / **Stidim** se.

(25b) Obuzeo **me** je stid.

(26) Sram **me** je.

(26a) **Osjećam** sram. / **Sramim** se.

(26b) Obuzeo **me** jesram.

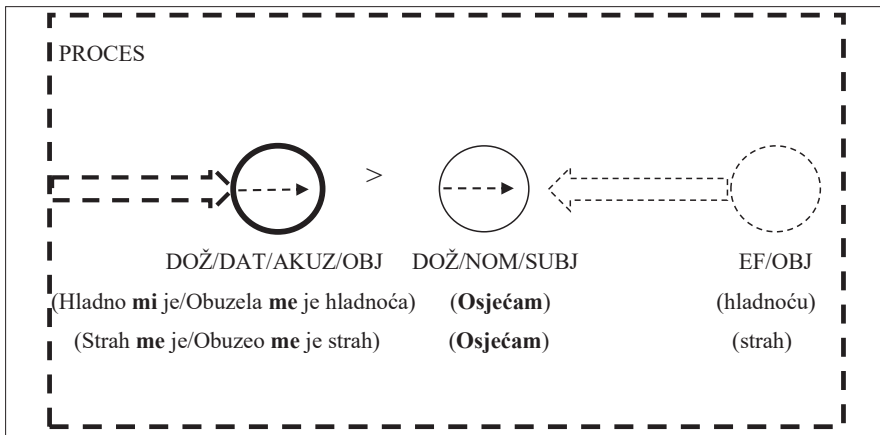
Ako se u slučaju dativnih dopuna govori o dativnim subjektima, onda se zbog iste semantičko-pragmatičke konstelacije akuzativnoga referenta kao

doživljavača i topika, barem kada je u pitanju hrvatski jezik, i u konstrukcijama (24–26) mora govoriti o akuzativnim subjektima, čime bi se problem dodatno zakomplicirao, a gramatika nepotrebno opteretila. Razlika je između dativnih i akuzativnih konstrukcija jedino u tome da se akuzativom kao direktnim objektom više profilira zahvaćenost referenta procesom, a što je vjerojatno motivirano značenjem adverbijalizirane imenice kao leksičkoga dijela predikata. Naime *strah* i *stid* vrlo su snažne emocije koje u puno većoj mjeri zahvaćaju referent na koji su usmjerene od recimo osjećaja pospanosti, kihanja ili vrućine, pa se intenzitet osjećaja koji neki proces izaziva kod doživljavača proporcionalno očituje i u gramatici. Osjećaji koji u manjoj mjeri zahvaćaju ciljni referent kompatibilni su s gramatičkom relacijom indirektnoga objekta, a oni koji to čine u većoj mjeri s gramatičkom relacijom direktnoga objekta.

Isključujući stupanj zahvaćenosti u dativno-akuzativnim parnjacima takvih nerasčlanjenih konstrukcija jednostavno je riječ o gramatičkom kodiranju iste situacije, što je posljedica toga da je doživljavač prava *međuuloga* koja može označavati referente i u izvornoj i u ciljnoj domeni lanca radnje, odnosno moguće je, uvjetno rečeno, govoriti i o agentivnom i o pasivnom doživljavaču, za razliku od primjerice agensa, sredstva⁹⁶ ili efektora koji mogu biti samo u izvornoj ili teme, primatelja⁹⁷ i pacijensa kojima je imanentna samo ciljna domena. Zbog toga se kada je u pitanju hrvatski jezik definicija aktivnoga doživljavača u ciljnoj domeni mora proširiti i na akuzativne doživljavače sa sintaktičkom funkcijom direktnoga objekta. Na kraju ostaje odgovoriti na pitanje koja je sintaktička funkcija dativa u takvim konstrukcijama? Može se reći da je riječ o *indirektnim objektima* koji označavaju referente zahvaćene deagentiviziranim procesom, a zbog toga te zbog naravi pridružene im semantičke uloge doživljavača kao međuuloge između izvorne i ciljne domene lanca radnje oni tek sekundarno imaju potencijal simbolizirati i neka agentivna obilježja imanentna gramatičkoj relaciji subjekta. Sekundarno profilirana agentivna obilježja koja dativne i akuzativne doživljavače semantički i pragmatički približavaju subjektu proizlaze iz statusa doživljavača kao aktivnoga sudionika u ciljnoj domeni jer njegova aktivnost u smislu razvijanja percepcije o procesu kojim je zahvaćen rezultira reverzibilnošću njegova položaja u lancu radnje (sl. 3).

96 U konstrukcijama tzv. *dativne alternacije* (npr. *Ponudili su mu piće / Ponudili su ga pićem*) i semantička uloga sredstva pokazuje obilježja među uloge kao tematski argument. O tome vidi više u Zovko Dinković (2007: 65–83).

97 Kada je u pitanju semantička uloga primatelja, može se govoriti i o određenom stupnju agentivnosti jer radnja primanja uključuje i fizičko-mentalnu aktivnost onoga koji nešto prima.



Slika 3

Ovdje treba spomenuti i nešto obilježnije konstrukcije modalnoga značenja *potrebe* s dativnim doživljivačima kao dopunama infinitivu, a koje isto kao i dativi u (20–23) te akuzativi u (24–26) mogu biti parafrazirani tako da dativ korelira ili s objektom ili sa subjektom, usp. (27):

(27) ??**Sramiti ti** se.

(27a) Sram **te** bilo (Neka **te** bude sram, Trebao bi **te** obuzeti sram).

(27b) **Srami** se. (**Trebao bi** osjećati sram).

Nešto su češće i neutralnije konstrukcije s infinitivnim dativnim dopunama u kojima se dativu ne pridružuje semantička uloga doživljivača, nego agensa, pa tada dativ može biti parafraziran samo kao pokretač radnje u izvornoj domeni, odnosno kao subjekt modalnoga glagola složenoga predikata, usp. (28–30):

(28) Nemoj ti meni govoriti što **mi je činiti!**

(28a) Nemoj ti meni govoriti što **moram** činiti.

(29) **Tebi je raditi**, a ne pričati!

(29a) **Ti** moraš / trebaš raditi, a ne pričati.

(30) Bože moj, što **mi je** sada **činiti?!**

(30a) Bože moj, što da sada **činim** (što sada **trebam** činiti)?!⁹⁸

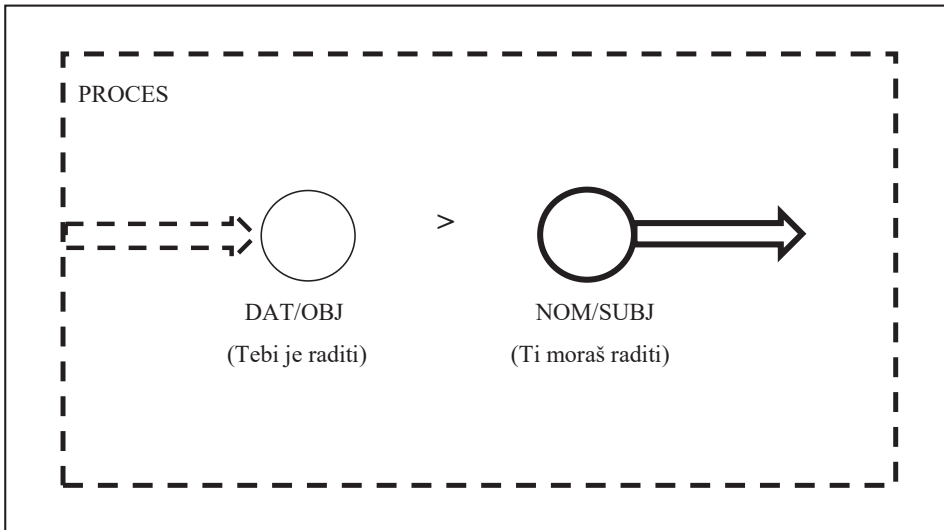
98 Takve se konstrukcije mogu smatrati i eliptičnima u smislu izostavljanja imenice *dužnost* ili pridjeva *dužan* (usp. npr. *Tebi je raditi, a ne pričati* ? > *Tebi je dužnost raditi, a ne pričati* / *Ti si dužan raditi*,

Iako frekventnije i neutralnije od konstrukcija tipa (27) i one su u suvremenom jeziku obilježene u odnosu na svoje finitne parnjake, vrlo su rijetke i, kako navode Silić i Pranjković (2005: 220), odlika su uglavnom starijega jezika. No te su konstrukcije itekako zanimljive jer dativni referent u njima naizgled nema nikakve veze sa semantičkim i pragmatičkim obilježjima objekta, a ipak je kodiran kao objekt, pa se opravdano nameće pitanje zašto je to tako. Odgovor leži u naravi infinitiva kao hibridne kategorije koja je slična glagolima po tome što ima unutarnje glagolske kategorije vida i prijelaznosti svojstvene glagolima kao vrsti riječi, ali nema vanjske (lice, broj, vrijeme i način) imanentne glagolima kao oblicima, po čemu je infinitiv blizak i nominalnim profilima (usp. Belaj i Tanacković Faletar 2014: 109–112). Posebno je u ovom slučaju relevantna kategorija lica, čije nepostojanje infinitiv čini izrazito pogodnom strategijom svojevrsnoga obezličjenja konstrukcije, odnosno strategijom potpunoga uklanjanja nekog izvanjskog vršitelja, čije mjesto zauzima dativna dopuna kao ciljni referent čiste procesualnosti. Budući da ovdje nije riječ o detopikalizaciji nekoga izvanjskog ili unutrašnjeg efektora kao u opisanim konstrukcijama s dativnim doživljavačima, već o njegovu nepostojanju,⁹⁹ kao jedini gramatički izbor entiteta koji može funkcionirati u domeni vršitelja, a on uvijek u nekom smislu mora postojati, nameće se objekt (predmet) samoga procesa, odnosno dativna dopuna na koju je čisti proces kodiran infinitivom usmjeren. Dakle s jedne strane usmjerenost čistoga procesa prema dativnom referentu na sintaktičkoj razini rezultira njegovim kodiranjem kao dopune, dok istovremeno zbog nepostojanja bilo kojega drugog tipa vršitelja ta dopuna ujedno profilira i semantičko-pragmatička svojstva subjekta, pa ako se negdje može govoriti o dativnim subjektima, onda su to u prvom redu dativi s infinitivom. Upravo u toj koliziji, odnosno nesuglasju između profiliranih semantičkih obilježja takvih dativa kao agentivnih aktanata i njihova gramatičkog eksponiranja sintaktičkom relacijom objekta, i treba tražiti razlog zbog kojega takve konstrukcije govornici osjećaju kao visokoobilježene i zbog kojega su posljedično u suvremenom jeziku rijetke. No iako su semantička obilježja objekta u tim konstrukcijama gotovo u potpunosti defokusirana zbog nepostojanja bilo kakvoga tipa

a ne pričati). U tom slučaju moguća je i interpretacija dativa kao posvojnoga (usp. *Tebi je dužnost raditi, a ne pričati?* > *Tvoja je dužnost raditi, a ne pričati / Ti imaš dužnost raditi, a ne pričati / Tvoje je da radiš, a ne da pričaš*).

⁹⁹ Nepostojanje entiteta iz domene vršitelja od presudne je važnosti za razumijevanje dativa s infinitivom. U tom smislu taj tip obezličjenja nije usporediv ni s jednim drugim tipom bezličnih konstrukcija u kojima vršitelj nije kodiran, ali je u svijesti prisutan, odnosno dokučiv. Tako primjerice u konstrukciji *Kiši znamo da je riječ o kiši, u Grmi da je riječ o gromu, u Priča se o tome da ljudi pričaju* itd.

vršitelja koji bi iz izvorne domene funkcionirao kao prijenosnik energije na objekt, treba istaknuti i uvijek imati na umu i činjenicu da se većim kognitivnim naporom može doprijeti i do semantičkih obilježja objekta takvih dativa, i to preko značenja usmjerenosti deaktantizirane radnje kodirane infinitivom prema dativnom referentu. Budući da takva interpretacija zahtijeva ozbiljniji kognitivni napor, to se rijetko čini, ali u tome i jest ključna razlika u odnosu na ekvivalentne neutralne finitne konstrukcije s prototipnim subjektom složena modalnog predikata (sl. 4).¹⁰⁰



Slika 4

Drugim riječima, želi li se u komunikacijske svrhe više istaknuti sam proces kodiran infinitivom, a usmjeren prema dativnom referentu, upotrijebit će se konstrukcija dativa s infinitivom, dok će se neutralnija konstrukcija s prototipno kodiranim subjektom u nominativu upotrijebiti onda kada se želi topicalizirati subjekt, odnosno onaj koji treba ili mora izvršiti neku radnju. Isto vrijedi i za konstrukcije s dativnim i akuzativnim doživljavačima (*Spava **mi** se, Sram **me** je*), s tom razlikom što je u njima u većoj mjeri prisutna i interpretacija dativnog ili akuzativnog referenta kao objekta. Tomu je tako zbog postojanja efektora u izvornoj domeni lanca radnje čime se povećavaju relacijska obilježja glagola ili neke druge vrste riječi (priloga ili adverbijalizirane

¹⁰⁰ U kontekstu ove rasprave modalnost nije toliko bitna, pa je prikaz modalnoga značenja zbog jednostavnosti na sl. 4 izostavljen.

imenice) povezane sa značenjem glagola u funkciji leksičkoga dijela predikata, a čime se povećava i prijelaznost cijele konstrukcije.

3. Zaključno se može reći da analizirane dativne dopune predstavljaju još jedan dokaz da svaki pokušaj povlačenja oštrog granica među kategorijama (u ovom slučaju subjekta i objekta) nailazi na nepremostive probleme, isto kao i svaki pokušaj isključivanja semantičko-pragmatičkih čimbenika iz sintaktičkoga opisa. Također, što je jednako važno, a možda još i važnije, zbog kompatibilnosti značenja dativa kao aktivnoga doživljavača u ciljnoj domeni lanca radnje i njegove sintaktičke funkcije indirektnoga objekta i analizirani primjeri potkrepljuju temeljnu kognitivogramatičku tezu o simboličkoj funkciji gramatičkih struktura.

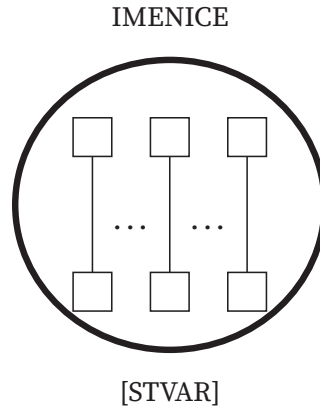
MOGU LI IMENICE IMATI DOPUNE?

1. Kada se razmišlja i raspravlja o vrstama riječi, pogotovo o sličnostima i razlikama među njima, jedna je od prvih asocijacija bez ikakve sumnje razlika između glagola i imenica kao najvažnijih i prototipnih vrsta riječi u smislu predikativnosti i argumentne strukture, što pak za posljedicu ima njihovo semantičko i funkcionalno suprotstavljanje. Budući da označavaju radnju (u najapstraktnijem smislu), glagoli pripadaju relacijskim vrstama riječi (relacijskim predikacijama) zbog odnosa koji uspostavljaju među aktantima koji na sintaktičkoj razini čine njihovu argumentnu strukturu. Točnije, glagoli su vremenske relacijske predikacije zbog čega se u kognitivnoj gramatici njihov semantički pol i definira kao shematičan [PROCES], što znači da svaki glagol, bez obzira o kojem se semantičkom tipu radi, u svojoj semantičkoj strukturi sadrži više ili manje profiliranu domenu vremena te podliježe kognitivnoj operaciji *sekvencijskoga promatranja* (engl. *sequential scanning*). Nasuprot procesualnoj naravi glagola, koji označavaju vrstu aktivnosti, odnosno ono što se radi, imenice predstavljaju entitete u izvornoj i ciljnoj domeni lanca radnje, pokretače i predmete radnje, te se njihov semantički pol shematično definira kao [STVAR] – omeđeno područje u nekoj domeni – i tumače se kognitivnom operacijom *skupnoga promatranja* (engl. *summary scanning*)¹⁰¹ (sl. 1a–b), a navedena razlika posebice dolazi do izražaja kada se u obzir uzmu prototipni ostvaraji tih dviju vrsta riječi – konkretne imenice i glagoli radnje. Drugim riječima, imenice u tom smislu predstavljaju najveći otklon od značenja procesualnosti te su u hijerarhiji opredmećivanja koja prema Langacker (1991: 423) glasi *proces > složena nevremenska relacija > jednostavna nevremenska relacija > stvar*¹⁰² suprotstavljene glagolima.

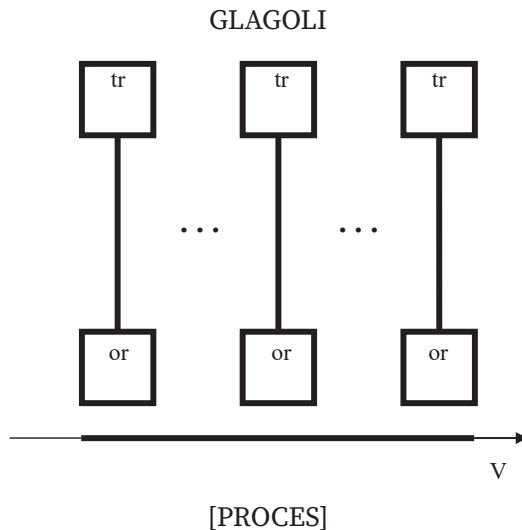
101 Uz imenice skupnom promatranju podliježu i složene i jednostavne nevremenske relacijske predikacije (prilozi, pridjevi i prijedlozi). O skupnom i sekvencijskom promatranju u kontekstu analize imenica i glagola, ali i drugih gramatičkih fenomena vidi više u Langacker (1987a, 1987b, 1991, Taylor 2002 te u Belaj i Tanacković Faletar 2014), a općenito o vrstama riječi u hrvatskom jeziku iz aspekta kognitivne gramatike u Belaj i Tanacković Faletar (2014).

102 Složene nevremenske relacije jesu one koje profiliraju složenije prostorne odnose, npr. prijedlozi *kroz, preko* ili *oko* (npr. *drveće oko kuće, cesta kroz planinu, most preko rijeke*), koji podrazumijevaju prostiranje trajektora duž orijentira, a jednostavne nevremenske relacije profiliraju pojedinačnu konfiguraciju (npr. *lopta ispod stola*).

a)



b)



Slika 1a-b

Također, a s obzirom na definiciju semantičkoga pola imenica i glagola, imenice posljedično predstavljaju konceptualno neovisne entitete, dok konceptualizacija glagola ovisi o prisutnosti aktanata, odnosno sudionika radnje – trajektora i orijentira kao dviju podstruktura. Relacijska narav glagola koja proizlazi iz odnosa prema aktantima procesa najbolje se vidi na primjeru bezličnih konstrukcija s glagolima koji označavaju vremenske prilike (*verba meteorologica*), kao što su *Kiši*, *Sniježi*, *Puše*, *Sijeva* itd., gdje defokusiranje i detopikalizacija vršitelja rezultira težom konceptualnom dostupnošću procesa koje takvi glagoli označavaju. Da budemo slikoviti, takva se sintaktičko-semantička

konstelacija može usporediti recimo s pokušajem konceptualizacije žice bez uključivanja stupova koji ju drže ili s pokušajem konceptualizacije prsta bez šake. Drugim riječima, aktanti zapravo funkcioniraju kao neposredna baza ili netemeljna domena (Langacker 1987b, 2008, Taylor 2002), odnosno neposredni konceptualni kontekst nekoga procesa. Slučaj je to u svim bezličnim konstrukcijama, a dobar je primjer sintaktičkih implikacija toga i usporedba tzv. obezličnenih i pasivnih konstrukcija s konkretiziranim agensom. U našim je normativnim gramatikama dobro poznata činjenica da konkretiziranje agensa nije moguće ni u jednom ni i u drugom slučaju (za razliku od drugih semantičkih mikrouloga, npr. ne-voljnoga agensa, sredstva ili efektora), pa se jednako neovjerenima s jedne strane smatraju i konstrukcije tipa **Priča se o tome od njih* i **Gradi se novu prugu od strane radnika Hrvatskih željeznica* kao i pasivna konstrukcija **Gradi se nova pruga od strane radnika Hrvatskih željeznica*. No dok za bezlične konstrukcije tvrdnja o apsolutnoj neovjerenosti stoji, kod pasivnih konstrukcija to nije tako, a što se povremeno potvrđuje i u korpusu. Pasivna konstrukcija s konkretiziranim agensom obilježena je i rijetka, ali nije apsolutno neovjerena, što je s jedne strane rezultat odmaka od značenja bezličnosti, a s druge strane intuitivne veze s pasivnim konstrukcijama koje se tvore trpnim pridjevom i glagolom *biti*, u kojima je konkretiziranje agensa moguće.¹⁰³ Tako je to u prototipnim slučajevima, no gramatičke se kategorije ne svode samo na njih već čine kontinuum mnogobrojnih prijelaznih i hibridnih slučajeva, gdje stvari nisu toliko jasne. Dobar je primjer toga recimo infinitiv, koji s glagolima povezuju samo tzv. unutarnje kategorije vida i prijelaznosti, čime se smanjuje njegova relacijska narav te se približava imenicama (odglagolnim) i često je njima i zamjenjiv (usp. *Planinariti je zdravo / Planinarenje je zdravo*). S druge strane, a s obzirom na definiciju semantičkoga pola kao [STVARI], u kategoriji imenica problematičnije su primjerice tvarne (gradivne ili nebrojive) imenice koje se ne mogu smatrati omeđenim područjem u domeni fizičkoga prostora, već se omeđuju u domeni tzv. kvalitativnoga prostora (usp. Langacker 1991: 18; Belaj i Tanacković Faletar 2014: 64). Među imenicama također ima hibridnih kategorija i s obzirom na profiliranje odnosa, tj. približavanje relacijskim vrstama riječi. Takve hibridne kategorije predstavljaju odglagolne imenice, relacijske imenice kojima se označavaju rodbinski odnosi (npr. *sestra, brat, ujak*) te npr. adverbijalizirane imenice tipa *brdo, hrpa, masa* i sl. (npr. *brdo novaca, hrpa ljudi, masa prosvjednika*, usp. Belaj i Tanacković Faletar 2014: 97, 192). Ov-

103 O značenju i sintaksi pasivnih i bezličnih *se*-konstrukcija vidi više ovdje u raspravi *Hrvatske medijalne se-konstrukcije* te u Kučanda (1992), Belaj (2004b, 2007) i u Belaj i Tanacković Faletar (2017: 129–144).

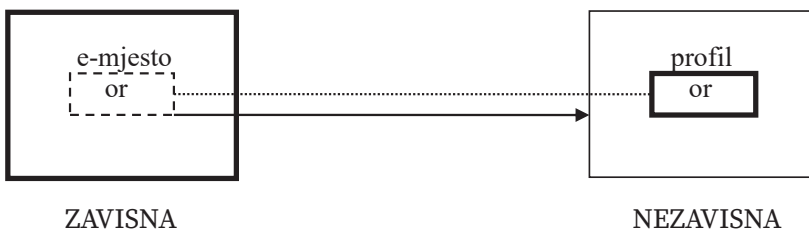
dje ćemo se detaljnije posvetiti odglagolnim i relacijskim imenicama, točnije pitanju mogućnosti njihove komplementacije, odnosno pitanju treba li sastavnice s kojima se one sintagmatski kombiniraju tumačiti kao modifikatore ili kao dopune.¹⁰⁴

2. Kada su u pitanju sintagmatski odnosi, kognitivna gramatika, kao uostalom i mnoge druge gramatičke teorije, ističe modifikaciju i komplementaciju kao dva temeljna aspekta ustroja gramatičkih struktura ne samo na razini sintagme ili skupine već na svim razinama – od razine riječi pa do složene rečenice. No za razliku od ostalih teorija kognitivna gramatika uvodi termin *konceptualne zavisnosti* (engl. *A/D alignment*) na temelju kojega se određuje status odrednika profila (glave) u odnosu na modifikator ili dopunu s kojima tvori neku sintaktičku skupinu (sl. 2, prema Belaj i Tanacković Faletar 2014: 181).

a) komplementacija

ODREDNIK PROFILA (X)

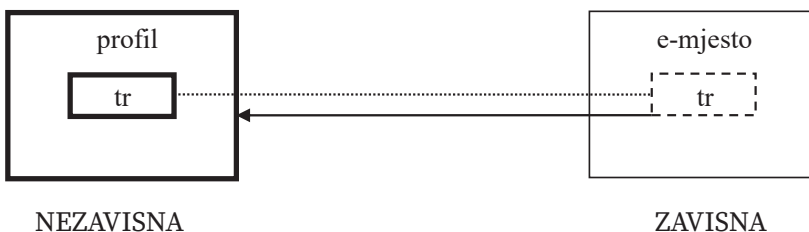
DOPUNA (Y)



b) modifikacija

ODREDNIK PROFILA(X)

MODIFIKATOR (Y)



Slika 2

104 Postoje još i dvostrukorelacijske imenice tipa *oproštaj* ili *sjećanje* (usp. Belaj i Tanacković Faletar 2014: 105), koje su zapravo kombinacija odglagolnih i relacijskih imenica jer osim što u bazi sadrže referenciju na proces, uključuju također i referenciju na neku drugu imenicu (npr. *povratak ratnika*, *sjećanje prijatelja* itd.). Njima se ovdje nećemo baviti jer za njih vrijedi sve što je rečeno o ovim dvama temeljnim tipovima hibridnih imenica.

U slučaju je komplementacije odrednik profila zavisna sastavnica u smislu da je konceptualno ovisan o dopuni kao nezavisnoj sastavnici koja elaborira neko prazno shematično mjesto (e-mjesto, engl. *elaboration site, e-site*) u njegovoj semantičkoj strukturi, odnosno dopuna funkcionira kao elaboracija neke potencijalne i nužne podstrukture kojoj mjesto otvara odrednik profila. Ta je podstruktura kod komplementacije u pravilu orijentir.¹⁰⁵ Kod modifikacije je pak situacija obrnuta jer kao zavisna sastavnica funkcionira modifikator koji u svojoj semantičkoj strukturi sadrži prazno mjesto elaboracije u vidu shematičnoga trajektora konstrukcije, a koje popunjava odrednik profila kao nezavisna sastavnica. Prototipove tih dvaju odnosa predstavljaju glagoli i imenice kao odrednici profila.¹⁰⁶ U tom smislu posebno su zanimljive odglagolne imenice kao kombinacija imenica i glagola, pa se postavlja pitanje kako tumačiti imenske sintagme u kojima odglagolne imenice funkcioniraju kao odrednik profila – kao modifikacijske ili komplementacijske?

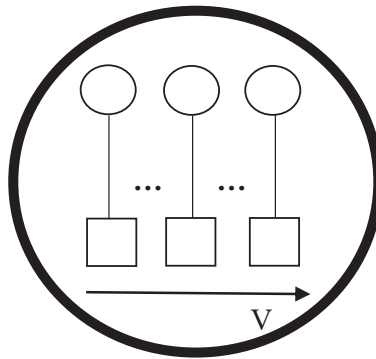
2.1. Odglagolne imenice kao hibridna kategorija specifične su po tome što svojom pripadnošću imenicama kao prototipnoj nerelacijskoj kategoriji profiliraju [STVAR] te posljedično podliježu modifikaciji, kao nezavisne sastavnice nominala (NP-a ili imenske sintagme), ali njihova je konceptualizacija istovremeno nemoguća bez aktivacije značenja glagola od kojega se tvore. One dakle imaju [PROCES] u bazi, odnosno proces im služi kao neposredan konceptualni kontekst, što pak znači da konceptualizacija odglagolne imenice nije moguća bez svijesti o procesu s kojim su povezane, ali je taj proces defokusiran, odnosno nije profiliran. Ono što je profilirano skupnim promatranjem pozadinske vremenske relacije jest *stvar*, pa se za odglagolne imenice s pravom kaže da predstavljaju *opredmećeni proces* (sl. 3) jer značenjska interpretacija jezičnih jedinica ne ovisi samo o profilu već i o konceptualnoj bazi, odnosno o njihovoj paralelnoj aktivaciji:

105 Kaže se u pravilu jer ne mora uvijek biti tako. Primjerice kod obveznih adverbijalnih dopuna (npr. *On stanuje u Osijeku, Držao se hrabro, Agresija proizlazi iz straha*) nije riječ o orijentiru kao e-mjestu, već o shematičnom odnosu sadržanom u semantičkoj strukturi glagola, a elaboriranim nekim svojstvom ili okolnošću kao obveznom adverbijalnom dopunom (usp. Langacker 2008: 360 i Belaj i Tanacković Faletar 2017: 239).

106 Osim glagola komplementaciji podliježu, odnosno imaju dopune kao odrednici profila, i prijedlozi (npr. *na stolu*), prilozu u vezanim spojevima riječi (npr. *mного ljudi*) i neki pridjevi (npr. *željan pažnje*), dok modifikaciji uz imenice kao odrednici profila imenskih sintagmi podliježu i neke zamjenice, u prvom redu lične (npr. *mi stariji*) i neodređene (npr. *netko pametan, nešto lijepo, nitko normalan, svatko pošten* itd.).

„The semantic value of an expression resides in neither the base nor the profile alone, but only in their combination; it derives from the designation of a specific entity identified and characterized by its position within a larger configuration.” (Langacker 1987b: 183)

ODGLAGOLNE IMENICE

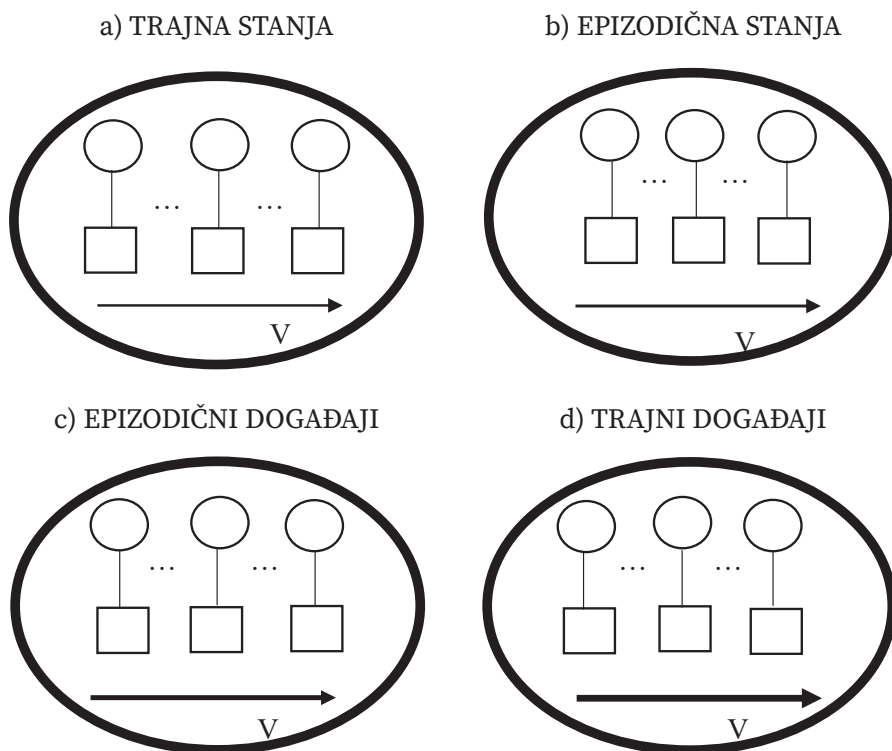


Slika 3

[STVAR / OPREDMEĆENI PROCES]

Iako procesualnost već po samoj naravi stvari nije profilirana ni kod jedne odglagolne imenice, ona ipak u konceptualnoj bazi može biti manje ili više istaknuta, a ovisno o kojoj je vrsti odglagolne imenice riječ. S obzirom na značenje glagola s kojim su povezane odglagolne imenice mogu se podijeliti u četiri skupine prema tome označavaju li s jedne strane *događaj* ili *stanje* te s druge strane jesu li oni *epizodične* ili *trajne* naravi. Kombinacijom tih dvaju kriterija dobivaju se (i) trajna stanja (npr. *znanje*), (ii) epizodična stanja (npr. *sumnja*), (iii) trajni događaji (npr. *popravljanje*) i (iv) epizodični događaji (npr. *popravak*).¹⁰⁷ Tako će kod odglagolnih imenica događajne semantike procesualnost biti izraženija, a kod onih koje označavaju stanja manje izražena, pa se s obzirom na kriterij relativne istaknutosti procesualnosti u bazi može napraviti sljedeća hijerarhija odglagolnih imenica, od onih s manje istaknutom procesualnošću prema istaknutijoj: *trajna stanja* > *epizodična stanja* > *epizodični događaji* > *trajni događaji*, što je na slici 4a–d označeno različitim debljinama strelice koja upućuje na vrijeme kao oznaku procesualnosti u bazi.

¹⁰⁷ O toj podjeli u kontekstu rasprave o vezi odglagolnih imenica s konceptima omeđenosti i neomeđenosti, odnosno s brojivim i nebrojivim imenicama, vidi više u Radden i Dirven (2007: 78–86) te u Belaj i Tanacković Faletar (2014: 98–105).



Slika 4a–d

Tu su još i agentivne i trpne odglagolne imenice (npr. *prodavač*, *zaposlenik*), kod kojih će istaknutost pozadinske procesualnosti također ovisiti o tipu glagola od kojega se tvore. Međutim manja ili veća istaknutost procesualnosti u bazi ne govori puno o tome treba li imenice ili imenske sintagme koje stoje uz odglagolne imenice tumačiti kao modifikatore ili kao dopune u primjerima tipa *znanje **matematike***, *sumnja **ljudi***, *popravak **odjeće***, *pjevanje **opere***, *prodavač **voća***, *zaposlenik **tvornice*** i sl. Neke hrvatske gramatike pojam dopune preširoko shvaćaju, pa dopunom smatraju svaku sastavnicu kojoj mjesto otvara neka druga riječ, pa tako i imenica, smatrajući pri tome svaki rezultat upravljačkih svojstava riječi dopunom.¹⁰⁸ Takav stav eksplicitno iznose npr. Katičić (1991) i Barić i dr. (1995), koji čak govore i o objektima kao užem poj-

108 Kudikamo je prihvatljivije rješenje koje iznose Silić i Pranjković (2005: 262–266) jasno razgraničavajući gramatičke veze među sastavnicama riječi (sročnost, upravljanje i pridruživanje) od funkcionalnih svojstava spojeva riječi (odredbenih, dopunskih i okolnosnih).

mu od dopune, odnosno vrsti dopune, što je potpuno neprihvatljivo već zbog same definicije objekta kao predmeta radnje,¹⁰⁹ usp.:

Takve imenice koje se dodaju pojedinim rečeničnim dijelovima jer oni bez njih nisu potpuni zovu se njihove dopune... Dopune se prema svojim imenicama i pridjevima odnose kao objekti prema svojem glagolu. Neke se imenice dopunjuju instrumentalom koje sklonjive riječi. Takve su bogataš, siromah.“ (Katičić 1991: 125, 126)

„Osim glagola neizravnom objektu u instrumentalu otvaraju mjesto i neke druge predikatne riječi. Takve su: 1. imenice: trgovac, velikan, siromah, bogataš... (Barić i dr. 1995: 442)

Osim toga što se govori o objektima imenica, metodološki je također pogrešno u istu kategoriju svrstavati odglagolne imenice kao što je *trgovac* (*trgovac žitom*) i one koje to nisu jer uz imenice tipa *siromah* (*siromah stokom*) i *bogataš* (*bogataš stokom*) ne samo da nije riječ o objektima nego nije riječ ni o dopunama, već klasičnim primjerima postmodifikatora. Međutim kada su u pitanju odglagolne imenice, takve tvrdnje ne mogu se u potpunosti odbaciti jer one kao hibridna kategorija uz semantička i tvorbena obilježja glagola nužno nasljeđuju i neka njihova sintaktička obilježja. Stoga se kao logično i razumno rješenje i u analizi sintagmatskih odnosa u kojima se one pojavljuju također nameće svojevrсно hibridno, tj. interkategorijalno rješenje. Budući da odglagolne imenice kao i sve druge imenice profiliraju stvar kognitivnom operacijom skupnoga promatranja, posljedično će kao i kod ostalih imenica biti profiliran i odnos modifikacije. No kako one istovremeno od glagola nasljeđuju i procesualnost koja u bazi funkcionira kao neizostavan konceptualni kontekst, naslijedit će u bazi i komplementaciju kao sintaktičko obilježje glagola. Drugim riječima, kod odglagolnih imenica može se govoriti o *eksplicitnoj modifikaciji* i *implicitnoj komplementaciji*, što pak onda, slično kao i u nekim pridjevskim skupinama (usp. Belaj i Tanacković Faletar 2017: 244–253), i kod odglagolnih imenica rezultira mogućnošću uvođenja sintaktičke kategorije *dopunskih modifikatora* kao posljedice suodnosa eksplicitne modifikacije i implicitne komplementacije. Budući da odglagolne imenice, a što dobro primjećuje i Fillmore (1994: 106),¹¹⁰ uključuju (ali ne profiliraju) istu argumentnu

109 Iako se i u domaćoj i u stranoj literaturi objekt počesto vrlo široko shvaća i upotrebljava praktički sinonimno nazivu dopuna (govori se tako primjerice i o objektima prijedloga), smatram da o objektu treba govoriti isključivo u kontekstu glagolskih dopuna.

110 „...and there are nouns derived from verbs which **incorporate** (istaknuo B.B.) the same argument structures as their source verb.“

strukturu kao i glagol s kojim su u tvorbenoj vezi, sintaktičke sastavnice s kojima odglagolne imenice stupaju u sintagmatske odnose mogu se s jedne strane analizirati kao defokusirane implicitne dopune (defokusirani implicitni subjekti ili objekti), a s druge strane kao profilirani eksplicitni modifikatori. Štoviše, u tom se smislu može govoriti o *implicitnoj vanjskoj komplementaciji* u slučaju subjektinoga genitiva (npr. *sjećanja **junaka***) te o *implicitnoj unutarnjoj komplementaciji* kod objektinoga genitiva (npr. *operacija **ranjenika***).¹¹¹ Nasljeđivanje argumentne strukture glagola u nekim konstrukcijama kao posljedicu ima sintaktičko-semantički paralelizam između odglagolne imenice i glagola. Može se o tome primjerice govoriti u konstrukcijama s glagolima široka značenja,¹¹² koji zahtijevaju obveznu objektnu dopunu i paralelnim perifraznim konstrukcijama s odglagolnim imenicama koje će tada zahtijevati obvezni dopunski modifikator, pa će i komplementacijska svojstva biti nešto izraženija nego tamo gdje nije riječ o obveznim dopunama, usp.:

(1) Dok je **prodavao** rabljene automobile, dobro je zarađivao. / *Dok je **prodavao**, dobro je zarađivao.

(1a) Dok se bavio **prodajom** rabljenih automobila, dobro je zarađivao. / *Dok se bavio **prodajom**, dobro je zarađivao.

(2) Dok je **popravljao** rabljene automobile, dobro je zarađivao. / *Dok je **popravljao**, dobro je zarađivao.

(2a) Dok se bavio **popravljanjem** rabljenih automobila, dobro je zarađivao. / *Dok se bavio **popravljanjem**, dobro je zarađivao.

Nadalje, isto kao što su konstrukcije s takvim glagolima ovjerene kada se oni upotrebljavaju u generičkom značenju označavajući tip aktivnosti, takva je upotreba svojstvena i konstrukcijama s odglagolnim imenicama, usp.:

(3) On **pjeva**.

(3a) On se bavi **pjevanjem**.

111 Iako termini *vanjska* i *unutarnja implicitna komplementacija* podrazumijevaju termine *vanjski* i *unutarnji argument* koji svakako ne pripadaju teorijsko-metodološkom okviru kognitivne gramatike, ovdje se ipak upotrebljavaju jer dobro pokrivaju problematiku, a i metodološki eklekticism u određenoj mjeri nikada nije naodmet.

112 O tim i ostalim konstrukcijama s različitim semantičkim tipovima direktnoga objekta u akuzativu te o kognitivogramatičkom pristupu kategoriji prijelaznosti općenito vidi više u Rice (1987), a u kontekstu hrvatskoga jezika u Belaj i Tanacković Faletar (2017: 153–183).

(4) Ivana **piše**.

(4a) Ivana se bavi **pisanjem**.

Isto je i u slučajevima s neleksikaliziranim objektima u kojima je riječ o glagolima koji formalno otvaraju mjesto različitim objektnim dopunama, no metonimijski se (CJELINA ZA DIO > TIP AKTIVNOSTI ZA VRSTU AKTIVNOSTI) izbor sužava na jednu prototipnu (5–5a) ili u slučajevima gdje je objekt značenjem glagola sužen na jedan tip (6–6a), usp.:

(5) Marko je nedavno prestao **pušiti** (cigarete / *cigare / *lulu / *travu).

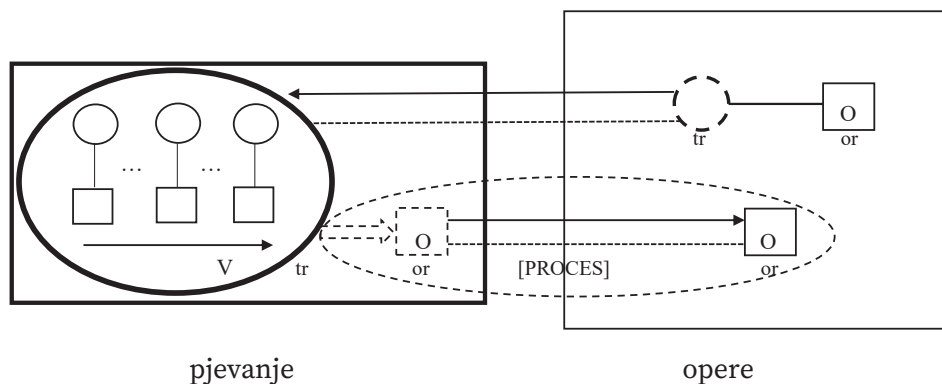
(5a) Marko je nedavno prestao s **pušenjem** (cigareta / *cigara / *lule / *trave).

(6) Od svih fizičkih poslova najviše voli **kopati** (zemlju).

(6a) Od svih fizičkih poslova najviše voli **kopanje** (zemlje).

Odnosi eksplicitne modifikacije i implicitne komplementacije (unutar-nje) prikazani su na sl. 5 integracijom imenica *pjevanje* i *opera* u kompozitnu konstrukciju *pjevanje opere* u kojoj se *opere* tumači kao dopunski modifikator odglagolne imenice *pjevanje* kao odrednika profila.¹¹³ Odglagolna imenica i pri jednoj i pri drugoj interpretaciji funkcionira kao odrednik profila te je naznačena debljim pravokutnikom. Eksplicitna modifikacija prikazana je u desnom pravokutniku gore, pri čemu postmodifikator *opere* kao orijentir u svojoj semantičkoj strukturi sadrži prazno e-mjesto trajektora koje elaborira (označeno strelicom) odglagolna imenica *pjevanje* kao odrednik profila i nezavisna sastavnica. S druge strane implicitna komplementacija kao posljedica prisutnosti defokusiranoga procesa u semantičkoj bazi odglagolne imenice prikazana je unutar isprekidanoga ovala. U tom slučaju odglagolna je imenica kao odrednik profila zavisna sastavnica koja isto kao i glagol u svojoj semantičkoj strukturi sadrži prazno e-mjesto orijentira elaborirano dopunom *opere*.

113 Niže i viša integracijska razina izostavljene su iz prikaza jer za ovu raspravu nisu relevantne. Niže se integracijske razine odnose na integraciju sufiksa *-nj(e)* kao odrednika profila i tvorbene osnove kao dopune, čime se dobiva odglagolna imenica *pjevanje* te gramatičkoga morfema *-e* kao modifikatora i morfološke osnove kao odrednika profila, čime se dobiva *opere*.

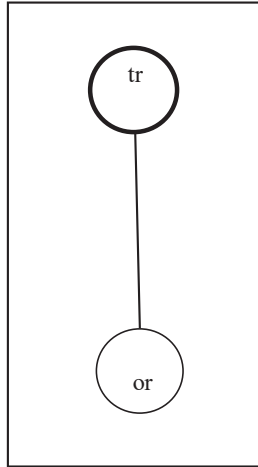


Slika 5

Važno je također istaknuti da se o implicitnoj komplementaciji kod odglagolnih imenica može govoriti samo onda kada eksplicitni modifikator korelira s direktnim ili indirektnim objektom kao dopunom imenici paralelnoga glagola, usp. *prijedlog opomene* > *predložiti opomenu*, *strah od letenja* > *strašiti se letenja*, *zahvala kolegi* > *zahvaliti kolegi*, *razgovor o temi* > *razgovarati o temi*, *trgovanje žitom* > *trgovati žitom*. U slučajevima u kojima postmodifikator ne korelira s objektom glagola, nego s adverbijalnim modifikatorom (adjunktom) u glagolskoj konstrukciji, implicitna je komplementacija isključena i riječ je o čistoj postmodifikaciji, usp. *prijedlog iz očaja* > *predložiti iz očaja*, *strah bez osnove* > *strašiti se bez osnove*, *zahvala od srca* > *zahvaliti od srca*, *razgovor bez smisla* > *razgovarati bez smisla*, *trgovanje (trgovina) na malo* > *trgovati na malo*. Također, o implicitnoj se komplementaciji, odnosno dopunskim modifikatorima, može govoriti i onda kada je riječ o složenim modifikacijskim izrazima, prijedložnim padežnim izrazima ili subordiniranim klauzama kao pandanima jednočlanih imeničkih dopunskih modifikatora, usp. *prijedlog opomene* / *prijedlog za opomenu* / *prijedlog da se izrekne opomena*.

2.2. Preostaje nam još nešto reći o odnosima modifikacije i komplementacije kod relacijskih imenica čija konceptualizacija ovisi o referenciji na neki drugi entitet s kojim su one povezane odnosom porijekla. Takve su imenice u prvom redu one koje označavaju različite rodbinske odnose (npr. *brat*, *sestra*, *majka*, *otac*, *ujak* itd.), ali i one koje ovise o konceptualnoj aktivaciji međuljudskih ili poslovnih odnosa (npr. *prijatelj* ili *suradnik*). Dakle isto kao što odglagolne imenice u bazi sadrže referenciju na glagol, odnosno na vremensku relacijsku predikaciju sa semantičkim polom [PROCESA], tako i relacijske imenice u svojoj bazi sadrže semantički pol [ODNOSA] koji uspostavljaju s ne-

kim entitetom kao orijentirrom i koji je svojstven nevremenskim relacijskim predikacijama (sl. 6).



Slika 6

Sintaktička posljedica takve konceptualne konstelacije jest obvezna prisutnost modifikatora (bilo leksikaliziranog bilo kontekstualno uključenog), odnosno determinatora s aspekta semantičkoga ustroja takvih imenskih sintagmi,¹¹⁴ pa za razliku od drugih imenica relacijske imenice ne mogu biti upotrijebljene na razini tipa,¹¹⁵ već isključivo kao determinirane usidrene varijante, najčešće posvojnim pridjevom, posvojnomo zamjenicom ili posvojnim dativom, usp.:

- (7) Jučer sam u šetnji sreo **malog kuštravog** psa.
 (7a) Jučer sam u šetnji sreo **tvog malog kuštravog** psa.
 (8) *Jučer sam u šetnji sreo **malu kuštravu** sestru.

114 Iznimno je važno razlučiti modifikaciju u kontekstu sintagmatskih aspekata ustroja imenske sintagme i modifikaciju kao semantičku kategoriju. U prvom se slučaju modifikator upotrebljava u značenju tradicijskoga naziva atribut i tada se suprotstavlja dopuni, a sa semantičkoga su aspekta modifikatori suprotstavljeni determinatorima i kvantifikatorima kao sredstvima usidrenja (referencije) imenske sintagme. U semantičkom dakle smislu modifikacija se vezuje uz razinu tipa i uključuje opisne, odnosno i gradivne pridjeve, dok se determinatori (posvojni pridjevi, posvojne zamjenice, demonstrativi i članovi) i djelomično kvantifikatori (relativni) kao sredstva usidrenja odnose na razinu varijantnosti. O tim pitanjima vidi detaljno u Belaj i Kuna (2013) i Belaj i Tanacković Faletar (2014:117–175).

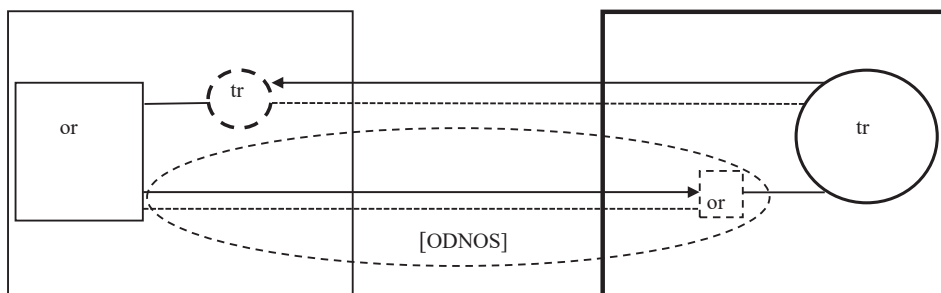
115 Osim u generičkim kontekstima tipa *Majke se u pravilu vole više od očeva*.

(8a) Jučer sam u šetnji sreo **Ivanovu malu kuštravu** sestru.

(8b) Jučer sam u šetnji sreo **tvoju malu kuštravu** sestru.

(8c) Jučer sam **ti** u šetnji sreo **malu kuštravu** sestru.

Dakle kada je u pitanju prisutnost komplementacijskih obilježja relacijskih imenica, one su vrlo slične odglagolnim imenicama jer osim što je i kod njih profiliran odnos modifikacije, opisani *odnos* koji uspostavljaju u konceptualnoj bazi kao neizostavnom aspektu značenja čini ih i zavisnim sastavnicama sintagme, što pak uvjetuje njihov opis i u okvirima komplementacije. Štoviše, kod relacijskih je imenica riječ o obveznim dopunama, dok kod odglagolnih imenica to ne mora biti slučaj te je zbog toga kod relacijskih imenica možda još i opravdanije govoriti o dopunskim modifikatorima kao posljedici eksplisitne modifikacije i implicitne komplementacije. Sl. 7 prikazuje eksplicitnu modifikaciju (odnos izvan ovala) i implicitnu vanjsku¹¹⁶ komplementaciju, odnosno dopunsku modifikaciju, relacijskih imenica na primjeru konstrukcije *njegov brat*, a koja se od dopunske modifikacije odglagolnih imenica (sl. 5) razlikuje i po semantičkoj naravi relacije sadržane u konceptualnoj bazi – ovremenjenom ili procesualnom odnosu imanentnom glagolima kao vremenskim relacijskim predikacijama kod odglagolnih imenica te atemporalnom odnosu svojstvenom nevremenskim relacijskim predikacijama kod relacijskih imenica.



Slika 7

Također, vrlo je važno obvezne dopunske modifikatore relacijskih imenica razgraničiti od obveznih kompozitnokonstruktivskih modifikatora (obveznih atributa), čija obvezatnost nije inherentna njima samima, a ni značenju

¹¹⁶ Riječ je o vanjskoj komplementaciji jer konstrukcija *njegov brat* pretpostavlja konstrukciju *On ima brata*, odnosno posvojna zamjenica semantički korelira sa subjektom koji bi u tom slučaju imao funkciju trajektora, a objekt orijentira, no zbog jednostavnosti prikaza taj je odnos izostavljen na sl. 7.

imenice koju modificiraju, već proizlazi iz odnosa cijele sintagme koju tvore zajedno s imenicom prema imenici koju modificiraju ili rečenici ako je riječ o adverbijalnim modifikatorima. Drugim riječima, njihova obvezatnost proizlazi iz značenjskih odnosa u kompozitnim konstrukcijama, odnosno u konstrukcijama višega reda, pa stoga i ne funkcioniraju kao obvezne dopune koje bi osiguravale gramatičnost i izvan takvih složenijih konstrukcija, a što je slučaj s relacijskim imenicama (usp. *Ošišala je kosu* / *Ošišala je crnu kosu*, ali **Voli žene kose* / *Voli žene crne kose*). Takvi su kompozitnokonstruktivski obvezni modifikatori primjerice kvalitativni genitiv (npr. *žena crne kose* / **žena kose*), kvalitativni instrumental ili instrumental karakteristične pojedinosti (npr. *žena s crnom kosom* / **žena s kosom*), vremenski genitiv (npr. *Stižemo sljedećeg tjedna* / **Stižemo tjedna*), vremenski akuzativ (npr. *Stižemo sljedeći tjedan* / **Stižemo tjedan*) te genitiv vremenske mjere (npr. *Čekali smo ih cijele godine* / **Čekali smo ih godine*).¹¹⁷

3. Zaključno se može reći da iako sintaktički odnosi modifikacije i komplementacije načelno predstavljaju dva oprečna odnosa, oni se, kao uostalom i sve druge kategorije, kako leksičke tako i gramatičke, u nekim slučajevima i preklapaju te predstavljaju još jedan dokaz da je polarizacijski pristup u opisu gramatičkih struktura teško održiv. Kao što se i vidjelo, dvije su kategorije imenica – odglagolne i relacijske – dobar primjer takva njihova preklapanja jer je sintaktička narav tih imenica kao hibridnih i rubnih imeničkih kategorija posljedica njihove semantičke naravi koja uključuje i značenjski profil i značenjsku bazu kao neizostavni konceptualni kontekst, točnije obvezni predvjet interpretacije njihova značenja.

117 O tim pitanjima pod nazivom *obvezna determinacija* vidi više u Ivić (1962, 1964, 1983) i Radovanović (1990), pod nazivom *obvezna atribucija* u Znika (1988), a pod nazivom *obvezni kompozitnokonstruktivski modifikatori* u Belaj i Tanacković Faletar (2017: 257–266).

O SEMANTIČKO-PRAGMATIČKOJ UVJETOVANOSTI ALTERNACIJE AKUZATIVNIH I GENITIVNIH DIREKTNIH OBJEKATA

1. Problematici odnosa direktnoga objekta u akuzativu i direktnih objekata u genitivu (dijelnoga i slavenskoga)¹¹⁸ hrvatske gramatike ne posvećuju osobitu pozornost. Osim njihove obvezne alternacije s akuzativom Katičić (1991: 94) i Barić i dr. (1995: 435), uz, naravno, dijelnost (partitivnost), kao bitno obilježje objektnoga dijelnoga genitiva ističu i tvarnost imeničkoga referenta, što onda s jedne strane kao genitivne referente uključuje tvarne (gradivne, nebrojive) imenice ili one koje se mogu tako poimati, a s druge isključuje brojive. Silić i Pranjković (2005: 300) tomu još dodaju i značenje neodređenosti genitivnoga objekta, čime se on suprotstavlja određenom značenju akuzativa. Tomu se nema što prigovoriti, no te tvrdnje otvaraju i neka dodatna pitanja na koja se mora odgovoriti ako se u cijelosti želi osvijetliti semantička narav takvih genitiva, a koja pak u skladu s kognitivnogramatičkom tezom o simboličkoj naravi gramatike kao izravnu posljedicu ima mogućnost njihova sintaktičkog kodiranja kao direktnih objekata. Ta su pitanja sljedeća:

- 1) Zašto je upravo obilježje tvarnosti povezano s obilježjem dijelnosti?
- 2) U kojoj su vezi dijelnost i neodređenost?
- 3) Što omogućava konceptualizaciju genitivnoga referenta kao neodređenog i akuzativnog kao određenog, odnosno koje preduvjete referent mora ispunjavati da bi mogao biti konceptualiziran kao neodređen i posljedično gramatički kodiran genitivom?

118 O dijelnom i slavenskom genitivu opširnije se raspravljalo i u Belaj i Tanacković Faletar (2014: 282–290), u prvom redu o njihovim semantičkim aspektima, i to s obzirom na narav genitivu imanentnoga shematičkoga značenja *ishodišta*, pri čemu se genitivni izrazi konceptualiziraju kao ishodišne točke – orijentiri – u odnosu na koje se vrednuje konkretno ili apstraktno odvajanje trajektora, pa se konstrukcije kao što su primjerice *Dodaj mi kruha* ili *Nemamo kruha* mogu parafrazirati kao *Dodaj mi dio od kruha* i *Nemamo nijedan dio od kruha*. Nije također naodmet napomenuti da je dijelni genitiv u funkciji direktnog objekta dio šire kategorije dijelnoga genitiva koji se pojavljuje i uz imenice (npr. *dio tijela, boca vina, litra piva*), određene i neodređene apsolutne kvantifikatore (npr. *devet ptica, deset kuna, malo vode, puno ljudi, mnogo vike, nekoliko kamenčića*) te uz relativni kvantifikator *većina* (*većina ljudi*). O tim pitanjima vidi detaljnije u Belaj i Tanacković Faletar (2014: 130–168).

2. Ono što dijelni genitiv, isto kao i slavenski, kao dopunu glagolima čini direktnim objektom jest mogućnost njegove alternacije s akuzativom (1–4):

- (1) Dodaj mi **kruh** / **kruha**!
- (2) Zatražio je **vodu** / **vode**.
- (3) Narežite **meso** / **mesa**!
- (4) Moram kupiti **mlijeko** / **mlijeka**.

Iz temeljnoga obilježja dijelnosti takvih genitivnih konstrukcija proizlazi i značenje neodređenosti u odnosu na određenost akuzativa, koja je pak posljedica zahvaćenosti cijeloga ciljnoga objekta. Veza između dijelnosti i neodređenosti u prvom se redu uspostavlja preko nedostatka koncepta omeđenosti, odnosno jasne geometrijske definiranoosti genitivnoga referenta, što se na konceptualnoj razini očituje obaveznim manjim ili većim, a ovisno o kontekstu i predmetu o kojem je riječ, uključivanjem, tj. aktivacijom omeđene cjeline od koje se dio odvaja, odnosno može se reći da cjelina funkcionira kao baza ili jedna vrsta netemeljne domene za konceptualizaciju profiliranoga dijela.¹¹⁹ No temeljno pitanje koje na ovom mjestu treba postaviti jest ono gore navedeno kao treće, a odgovor leži u konceptu **stežljivosti** (kontraktibilnosti), koji proizlazi iz koncepta neomeđenosti¹²⁰ i homogenosti, a odnosi se na činjenicu da se na dio tvarne imenice bilo koje veličine uvijek može referirati tom istom imenicom, što kod brojivih (omeđenih, heterogenih i nestežljivih) imenica nije moguće (usp. Belaj i Tanacković Faletar 2014: 63–71).¹²¹ Drugim riječima, značenje tvarnosti, bez obzira na to je li riječ o pravim tvarnim imenicama ili pak o onima koje se metaforički poimaju kao takve, svojim obiljež-

119 *Netemeljna domena* naziv je kojim je u Langacker (2008: 45) zamijenjen naziv *apstraktna domena* iz Langacker (1987b: 147–150), a uključuje sve domene osim *temeljnih*, koje se odnose na osnovne i nedjeljive iskustvene koncepte kao što su vrijeme, prostor, temperatura, težina, boja, okus, zvuk itd. O *bazi* kao neposrednom konceptualnom kontekstu vidi više u Taylor (2002: 192–194).

120 U kognitivnoj se gramatici svaka imenica definira kao omeđeno područje u nekoj domeni. U tom su smislu i tvarne i apstraktno imenice omeđene, ali ne u domeni fizičkoga prostora, već se njihova omeđenost tumači u domeni kvalitativnoga prostora (usp. Langacker 1991: 18; Belaj i Tanacković Faletar 2014: 64) organiziranoga prema različitim kvalitativnim parametrima (boja, okus, tvrdoća, gustoća i sl.) preko kojih se one „omeđuju“, tj. preko kojih se uspostavlja razlikovnost prema ostalim imenicama obilježenima nekim drugim parametrima. Dakle kada se govori o neomeđenosti tvarnih imenica, ne misli se na upravo opisanu apstraktnu omeđenost kojom se i one svrstavaju u kategoriju nominalnih profila, već na neomeđenost koja je povezana s homogenošću imeničkoga referenta.

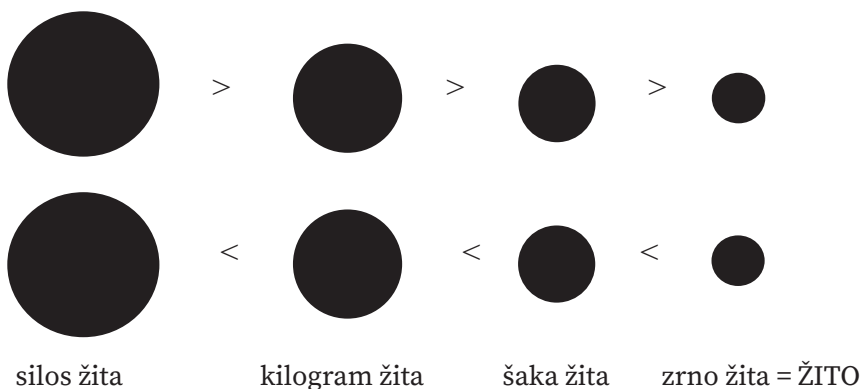
121 Nemogućnost umnožavanja (reduplikacije), koja rezultira nemogućnošću tvorbe množinskih oblika, četvrti je kriterij po kojem se nebrojive imenice razlikuju od brojivih, no za ovu raspravu taj kriterij nije toliko bitan.

jima neomeđenosti, homogenosti i stežljivosti rezultira mogućnošću ostvarivanja dijelnoga, neodređenoga¹²² i često generičkoga značenja genitivnoga referenta, a to se može prikazati na sljedeći način:

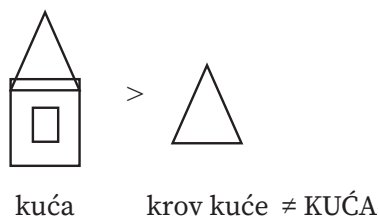
[**NEBROJIVOST (TVARNOST)** [neomeđenost > homogenost > **stežljivost**] > [dijelnost > neodređenost / generičnost > **GENITIV**]

[**BROJIVOST** [omeđenost > heterogenost > **nestežljivost**] > [cjelovitost > određenost > **AKUZATIV**]

Dakle obilježje stežljivosti tvarnih imenica rezultira time da se bez obzira na količinu neke tvari na nju uvijek može referirati istom tom imenicom. Tako su primjerice i *silos žita*, i *kilogram žita*, i *šaka žita*, i *zrno žita* i dalje *žito*, ali s druge strane *krov kuće*, *guma automobila*, *pregrada police* ili *ploha stola* više nisu *kuća*, *automobil*, *polica* i *stol*, odnosno na dijelove brojivih imenica ne može se referirati imenicom koja označava cjelinu (Slika 1a–1b).



Slika 1a



Slika 1b

122 Treba istaknuti da neodređeno značenje jest posljedica dijelnoga značenja, ali opreka određeno / neodređeno kod akuzativnih i genitivnih direktnih objekata ne vezuje se samo uz opreku cjelina / dio već je prisutna i u onim slučajevima gdje se ne može govoriti o dijelnosti, a o čemu će još biti riječi u raspravi o slavenskom genitivu.

Posljedično, ni konstrukcije s direktnim objektima u genitivu čiji referenti ne podliježu stežljivosti nisu ovjerene (5–7):

- (5) Sagradio je **kuću** / ***kuće**.
- (6) Kupio je **novi automobil** / ***novog automobila**.
- (7) Kamionom su mu dovezli **policu** / ***police**.¹²³

Osim što je važan kriterij za razumijevanje naravi tvarnih imenica, obilježje stežljivosti primjenjivo je i na zbirne i apstraktne, ali i na neke druge brojive imenice koje mogu biti upotrijebljene u značenju tvarnih, tj. onda kada se konceptualiziraju kao homogena cjelina istovrsnih dijelova (8–13):

- (8) Uberi mi **cvijeće** / **cvijeća**!
- (9) Skupi **lišće** / **lišća**!
- (10) Pružio joj je **ljubav** / **ljubavi**.
- (11) Nedostaje mu **nježnost** / **nježnosti**.
- (12) Idi kupi **krumpir** / **krumpira**!
- (13) Donesi **mrkvu** / **mrkve**!

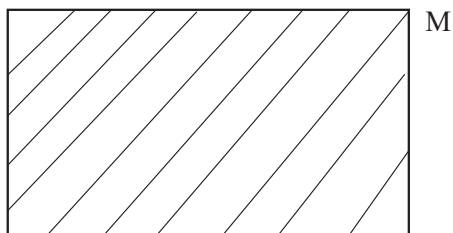
Što se tiče konkretnih brojivih imenica koje se upotrebljavaju kao stvarne (12–13), riječ je u prvom redu o imenicama koje označavaju neke vrste namirnica čiji se primjerci prema kvalitativnim parametrima gotovo uopće ne razlikuju (usp. Radden i Dirven 2007: 73; Belaj i Tanacković Faletar 2014: 67–69), što uvjetuje njihovu konceptualizaciju kao tvarnih i posljedično mogućnost ostvarivanja značenja dijelnosti.¹²⁴

Zanimljiva je također opreka između akuzativa i genitiva imenica *mjesto* i *vrijeme*. Kada ne označavaju točno određen i omeđen prostor ili vrijeme, kao direktni objekti te imenice mogu biti upotrijebljene samo u genitivu, usp. (14–15):

¹²³ Neovjerenost genitivnih konstrukcija u (5–7) odnosi se, naravno, samo na interpretaciju s imenicom u genitivu jednine.

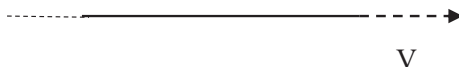
¹²⁴ U kontekstu imenica koje označavaju namirnice zanimljiva je i opreka tipa *janje* / *janjetina*, *prase* / *prasetina*, *pila* / *piletina*, gdje je dijelni genitiv moguće upotrijebiti samo u slučaju deriviranih oblika (usp. *Dodaj mi janjetine* / *prasetine* / *piletine*; *Dodaj mi *janjeta* / **prasetu* / **piletu*). Tomu je tako jer su derivirani oblici sufiksom *-etin(a)* stvarne imenice koje označavaju homogenu i relativno amorfnu masu u pravilu izrezanoga mesa te posljedično podliježu i stežljivosti. S druge strane imenice *janje*, *prase* ili *pila* heterogene su, odnosno označavaju cjelinu s jasno prepoznatljivim dijelovima, pa tada dio više nije moguće upotrijebiti bez promjene značenja. Posljedično, u tim slučajevima genitiv dolazi u obzir samo uz dodatnu specifikaciju, npr. *Dodaj mi batak od pileta* / *krilo od pileta* i sl.

(14) Pomakni se malo, imaš **mjesta**. / *Pomakni se, imaš **mjesto**.



Slika 2a

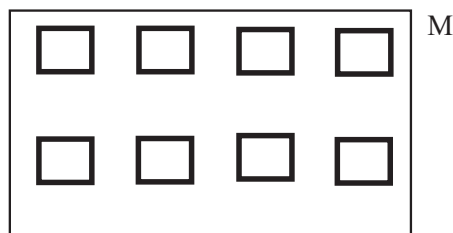
(15) Polako, imamo **vremena**. / *Polako, imamo **vrijeme**.



Slika 2b

S druge strane kada se tim imenicama referira na točno određen prostor ili vrijeme, u obzir dolazi samo akuzativ, usp. (16–17):

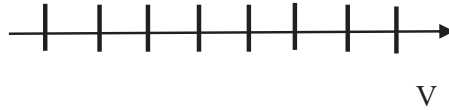
(16) Nažalost, moraš se ustati i osloboditi mi **mjesto**. / *Nažalost, moraš se ustati i osloboditi mi **mjesta**.



Slika 3a

(17) Polako, ne žuri se, imaš **vrijeme**.¹²⁵ / *Polako, ne žuri se, imaš **vremena**.

¹²⁵ U ovom se primjeru akuzativom imenice *vrijeme* referira na vrijeme u kontekstu sporta, a u značenju *Ne žuri se, za sada ti dobro ide; postići ćeš u utrci vrijeme koje si želio*.



Slika 3b

Značenijski raspon koncepata neomeđenosti, homogenosti i stežljivosti vrlo je širok, tj. postoji mnogo čimbenika koji ga uvjetuju ili s kojima se on može povezati, pa ovdje nije moguće, a nema ni potrebe, pobrajati i oprijmeravati sva obilježja koja ga čine, no zanimljiv je i zoran jedan primjer u kojemu je riječ o apstraktnijoj (ne)određenosti uvjetovanoj ekstenzijom koncepta omeđenosti. Riječ je o dopunama glagola *igrati* (usp. Belaj i Tanacković Faletar 2014: 285–288), pri čemu upotreba dijelnoga genitiva ili akuzativa ovisi upravo o konceptualizaciji predmeta igre kao manje ili više omeđenoga entiteta. Razmotrimo ukratko sljedeće primjere (18–22):

(18) Igrali su ???**bridža** / **bridž**.

(19) Igrali su ???**monopola** / **monopol**.

(20) Igrali su ??**košarke** / **košarku**.

(21) Igrali su **lovice** / ***lovicu**.

(22) Igrali su **skrivača** / ***skrivač**.¹²⁶

U primjerima (18–22) upotreba genitiva ili akuzativa ovisi o naravi igre o kojoj je riječ, odnosno o tome ima li neka igra jasno definirana pravila, je li raspoređena u točne vremenske intervale i ima li točno određen početak i kraj. Sve su to obilježja koja uvjetuju ostvarivanje apstraktnoga koncepta omeđenosti, što se potom na gramatičkoj razini očituje mogućnošću upotrebe jednoga ili drugoga padeža. Tako je u (18–19) riječ o igrama kod kojih je prisutan koncept omeđenosti preko navedenih obilježja te je posljedično upotreba akuzativa kao eksponenta određenosti gotovo obavezna. Nasuprot tomu u (21–22) obilježja omeđenosti izostaju te je logičan izbor jedino dijelni genitiv. Štoviše, u slučaju igre *skrivača* drugi oblik i ne postoji. Granični primjer predstavlja (20) gdje je izbor akuzativa neutralan, a dijelni genitiv obilježen, ali moguć jer je *košarka* vrsta igre koja se može igrati i neformalno, pri čemu pravila i sama vremenska omeđenost nisu primarni ili, bolje rečeno,

¹²⁶ U primjeru (22) akuzativ **skrivač* ne dolazi u obzir i zbog kategorije živosti, tj. ta se igra konceptualizira i, posljedično, sklanja kao živi entitet, pa akuzativ odgovara genitivu, a ne nominativu.

nisu tako strogo postavljeni kao kada je riječ o profesionalnoj košarci. U takvim je rubnim slučajevima također vrlo čest i medijalni oblik *igrati se* (usp. i Belaj 2001), kojim se na gramatičkoj razini uspostavlja razlika između sporta kao profesije i zabave (23), a što je slučaj i s nekim drugim sportskim glagolima (24), usp.:

(23) Luka Modrić počeo **je igrati** nogomet u Hajduku. / *Luka Modrić počeo **se igrati** nogometa u Hajduku.

(24) Janica Kostelić izvrsno **je jučer skijala** u Wengenu. / *Janica Kostelić izvrsno **se jučer skijala** u Wengenu.

Slično tomu, u kontekstu ozbiljnih igara koje aktiviraju koncept omeđenosti u našim primjerima nikada se ne upotrebljava medijalni oblik (usp. *igrati se* **pokera*/**monopola*/**bridža* i sl.).¹²⁷

2.1. Opreku između određenoga značenja akuzativa i neodređenoga dijelnog genitiva uočava i Ivić (1983: 117) te ju naziva razlikom između *referencijalnoga* značenja akuzativa i *generičkoga*¹²⁸ značenja dijelnoga genitiva, oprijemajući to (ne)mogućnošću uvrštavanja determinatora kao sredstva referencije (usidrenja) uz genitivne direktne objekte (usp. *Prospi (onu) vodu iz bokala* / **Prospi (one) vode iz bokala* // *Donesi (one) jabuke* / **Donesi (onih) jabuka*). Takav je stav načelno prihvatljiv jer se veza između neodređenosti i neomeđenosti, osim preko koncepta dijelnosti, uspostavlja i preko koncepta generičnosti, tj. uopćenosti, kojim se poništava referencija na graničnost i pravilnost. No primjeri koje navodi M. Ivić nisu najsretnije odabrani, odnosno nije jasno misli li se na deiktičku funkciju demonstrativa ili na njegovu funkciju kao određenoga člana,¹²⁹ no bez obzira na to i genitivna i akuzativ-

127 Teško se može prihvatiti stav nekih naših gramatika u kojima se dopune glagola *igrati (se)* smatraju indirektnim objektima. Tako primjerice Katičić (1991: 100) indirektnim objektom smatra i dopune zamjenjive akuzativom uz prijelazni glagol *igrati* i one uz medijalni *igrati se*, dok Barić i dr. (1995: 437) govore o indirektnom objektu samo uz medijalni oblik toga glagola. Također je neprihvatljivo što Katičić (1991: 101) i Barić i dr. (1995: 436) indirektnim objektima smatraju i genitivne dopune uz još neke medijalne glagole, a koje alterniraju s akuzativom prijelaznoga glagola kao primjerice u slučaju glagola *primiti se*, *dotaknuti se* i *prihvatiti se*, o kojima će biti više riječi u nastavku.

128 Razlika između generičkoga i referencijalnoga značenja načelno bi odgovarala razlici između *tipa* i *varijante* (usp. Langacker 1991, Belaj i Tanacković Faletar 2014).

129 Pokazne zamjenice i zamjenički pridjevi mogu funkcionirati i kao određeni članovi. Najčešće je tada riječ o njihovim medijalnim oblicima zbog neutralnosti koja medijalu omogućava viši stupanj gramatikalizacije. Slično kao i kod neodređenih članova *neki* i *jedan* (usp. Katunar, Willer Gold i Gnjančević 2013, Belaj i Tanacković Faletar 2014, Belaj i Matovac 2015) determinatorska funkcija demonstra-

na konstrukcija ovjerene su pod određenom interpretacijom. Upotrijebi li se demonstrativ kao naglašeni deiktički determinator, i u slučaju akuzativa i u slučaju genitiva aktivira se referencija na različite vrste vode ili jabuka, a razlika je samo u opreci cjelina (akuzativ) / dio (genitiv) pa konstrukcija *Prospi **ONU** vodu iz bokala* znači *prospi vodu iz onoga bokala, a ne onu drugu iz drugoga*, dok *Prospi **ONE** vode iz bokala* znači *prospi malo¹³⁰ vode iz onoga bokala, a ne iz onoga drugog*. Ista je opreka cjelina (akuzativ) / dio (genitiv) prisutna i u slučaju kada se demonstrativ upotrijebi kao određeni član, samo je tada riječ o jednoj varijanti, a ne o dvjema, odnosno ne uspostavlja se razlika između dviju različitih voda (usp. *Prospi **onu** vodu [onuvodu] iz bokala, Prospi one vode [onevode] iz bokala*).

Na mogućnost upotrebe objekta u genitivu utječe često i opozicija tip / varijanta, kao primjerice u (25):

(25) U povratku mi, molim te, naberi **maslačka / koprive / sljeza / bazge**.

gdje se *maslačak, kopriva, sljez i bazga* odnose na tip, a ne na varijantu, pa se konstrukcija interpretira *U povratku mi, molim te, naberi više cvjetova od navedenih tipova biljaka*, i to aktivacijom metonimije DIO ZA CJELINU (*maslačka > maslačaka*). Ivić (1983: 116) dobro uočava i vrlo rijetke primjere medijalnih oblika prijelaznih glagola koji zahtijevaju genitivnu dopunu navodeći primjere s glagolima *dotaknuti / dotaknuti se i prihvatiti / prihvatiti se* (usp. *Dotaktnuo se **teme** / Dotaknuo je **temu** // Prihvatio se **zadatka** / Prihvatio je **zadatak***). U takvim i sličnim primjerima nije, kako kaže Ivić, riječ o dijelnom genitivu, nego je riječ o dvjema pozicijskim varijantama iste apstraktne padežne relacije jer ne dolazi do promjene u značenju, odnosno može se reći da je riječ samo o formalno uvjetovanoj alternaciji istoga akuzativnog značenja. Tomu se kao dodatno pojašnjenje može dodati da je taj odnos na sintaktičkoj razini potpuno ekvivalentan odnosu između recimo fonema i alofona na fonološkoj razini, gdje se isto sistemsko-relacijsko značenje fonema kao ap-

tiva kao određenih članova proizlazi iz opreke prema svojim naglašenim parnjacima s profiliranom deiktičkom ulogom. Tako demonstrativ *tog* u primjeru (29) može biti interpretiran i kao određeni član (usp. **Prestani se izležavati i prihvati se **tog** posla [togposla]*), ali to ne utječe na ovjerenost konstrukcije jer je determinatorska funkcija određenoga člana također u koliziji s neodređenošću genitiva. No ponekad čak i distalni oblici mogu biti upotrijebljeni kao određeni članovi, što je slučaj u gornjim primjerima koje navodi M. Ivić.

130 Mogućnost uvrštavanja različitih kvantifikatora uz imenicu u genitivu jedan je od najboljih pokazatelja dijelnoga značenja (usp. o tome i u Znika 2002: 100).

straktne fonološke jedinice realizira različitim alofonima kao svojim izgovornim pozicijskim varijantama. No iako se radi o vrijednom zapažanju, ono je kognitivnoj gramatici teško u cijelosti prihvatljivo već samim time što svaka promjena gramatičkih odnosa simbolizira promjenu semantičkih odnosa, pa dva gramatička sredstva nikako ne mogu simbolizirati isto značenje. Naime zapažanje M. Ivić načelno jest točno, i to u smislu da genitivna i akuzativna dopuna uz takve glagole dijele istu semantičku bazu, odnosno značenja su im približno ista, slično kao primjerice i u slučaju opozicije aktiv / pasiv, ali značenjska nijansa kojom se genitiv u takvim primjerima ipak razlikuje od akuzativa također je upravo u jednom vidu blaže profilirane dijelnosti uporabom genitiva, i to dijelnosti koja proizlazi iz značenja djelomične zahvaćenosti objekta radnjom, pa je stoga u takvim konstrukcijama potpuno opravdano govoriti o dijelnom genitivu. Djelomičnost se u primjeru *prihvatiti **zadatak** / prihvatiti se **zadatka*** očituje preko profilacije samo jedne faze radnje kao u inkoativnom primjeru *prihvatiti se **zadatka***, koji u pravilu znači početi izvršavati zadatak. Nasuprot genitivnoj konstrukciji, akuzativna konstrukcija *prihvatiti **zadatak*** ne profilira inkoativnost jer se njome ukazuje samo na to da je netko prihvatio neki zadatak u cjelini, no ne govori ništa o fazama njegova izvršavanja, odnosno ne govori o tome kada će se taj zadatak početi izvršavati. S druge strane u primjeru *dotaknuti **temu** / dotaknuti se **teme*** riječ je o konceptu djelomičnosti koji proizlazi iz značenja zahvaćenosti objekta u kraćem vremenskom odsječku jer *dotaknuti se **teme*** više od akuzativne konstrukcije podliježe parafrazi *nakratko se posvetiti nekoj temi / ukratko ju proanalizirati*, a ako je riječ o kraćem trajanju radnje, onda je posljedično i objekt zahvaćen svojim manjim dijelom. No može se ići i dalje pa reći da tvrdnja o semantičkoj podudarnosti akuzativa i genitiva uz te glagole, a ovisno o značenju dopune, u nekim kontekstima uopće nije točna jer ima i slučajeva gdje dolazi do ozbiljne promjene značenja koja se ne može svesti samo na detalje. To je recimo slučaj s glagolom *prihvatiti / prihvatiti se* u primjeru *prihvatiti se **posla** / prihvatiti **posao*** jer inkoativna konstrukcija *prihvatiti se **posla***, slično kao i *prihvatiti se **zadatka***, znači početi obavljati neku radnju, dok *prihvatiti **posao*** znači ili pristati na neko radno mjesto (npr. *Prihvatio je posao u državnoj službi*) ili prihvatiti ponudu za obavljanje nekoga posla (npr. *Prihvatili su posao izgradnje novoga trgovačkog centra*). U takvim primjerima sasvim sigurno nije riječ o pozicijskim varijantama iste apstraktne padežne jedinice, a razlika u značenju proizlazi upravo iz razlike u stupnju određenosti, i to prema načelu referencijalnosti (usidrenja) akuzativne dopune koja uvjetuje određenu interpretaciju s jedne strane i značenja generičnosti s medijalnim glagolom koja s druge

strane doprinosi neodređenoj interpretaciji. Da je to doista tako, potvrđuje se i (ne)mogućnošću uvrštavanja determinatora, npr. posvojne zamjenice ili demonstrativa. Kada je riječ o opisanim manjim značenjskim razlikama između genitivne i akuzativne padežne relacije, determinatore je moguće uvrstiti i u jednoj i u drugoj konstrukciji, usp. (26–27):

(26) Dotaknuo se **njegove** / **te** teme // Dotaknuo je **njegovu** / **tu** temu.

(27) Prihvatio se **njegova** / **tog** zadatka // Prihvatio je **njegov** / **taj** zadatak.

Nasuprot tomu, kada dolazi do ozbiljne promjene značenja prema kriteriju određenosti, determinator je moguće uvrstiti samo u slučajevima s određenim referentom, usp. (28–29):

(28) Prihvatio je posao. / Prihvatio je **taj** posao.

(29) Prestani se izležavati i prihvati se posla. / *Prestani se izležavati i prihvati se **tog** posla.¹³¹

Na upotrebu akuzativa, odnosno genitiva utječe i značenje glagola te količinskovremenskog adverbijalnoga modifikatora,¹³² usp. (30):

(30) Jučer je na gradilištu **istovario** zemlju i šljunak **za pola sata** / *Jučer je na gradilištu **istovario** zemlje i šljunka **za pola sata**.¹³³

U takvim konstrukcijama upotrebu genitiva blokira s jedne strane totno značenje glagola kojim se označava provođenje radnje u cijelosti, pa telič-

131 Primjeri (28–29) kudikamo bi bolje odgovarali opreci između referencijalnoga i generičkoga značenja koju ističe M. Ivić. Naime prijelazna konstrukcija (28) zbog istaknutoga referencijalnoga značenja ovjerena je, isto kao i već spomenuti primjeri s distalnim demonstrativom, bez obzira na to interpretira li se demonstrativ kao deiktički determinator ili kao određeni član. U prvom će slučaju ona značiti da je netko prihvatio jedan određeni posao, a ne neki drugi, dok će interpretacija medijalnoga oblika kao određenoga člana referenciju usmjeriti samo na jedan određeni posao bez opreke prema nekom drugom poslu. Nasuprot tomu primjer (29) neovjeren je i u jednom i drugom slučaju, što je rezultat profilacije generičkoga i neodređenoga značenja jer *Prestani se izležavati i prihvati se posla* u prvom redu znači prestani ljenčariti i počni raditi.

132 O adverbijalnim modifikatorima u jezikoslovnoj kroatistici vidi više u Belaj i Tanacković Faletar (2017: 266–273). Taj naziv stoji za adjunkte (dodatke) koji modificiraju konstrukciju u cjelini, a kako bi se istaknula opreka prema adverbijalnim dopunama (u prvom redu obveznim), odnosno obveznim priložnim oznakama kao glagolskim dopunama koje osiguravaju gramatičnost konstrukcije.

133 U kontekstu rasprave o teličnosti u hrvatskom jeziku o tom tipu konstrukcija vidi i u Sarić (2015).

nost¹³⁴ aktivira i koncepte vremenske omeđenosti i određenosti kompatibilne sa značenjem akuzativa, odnosno kompatibilne s prostornom omeđenosti imeničkoga referenta, a s druge je strane genitiv blokiran i točno određenim vremenskim razdobljem kodiranim adverbijalnim modifikatorom. No čini se da je za neovjerenost konstrukcije s genitivnim objektom ipak presudno značenje glagola jer kada totivni glagol *istovariti* zamijenimo npr. sativnim kakav je *natovariti*, a koji izriče provođenje radnje u većoj mjeri te stoga ne aktivira toliko snažno koncepte teličnosti, omeđenosti i određenosti, genitivni je objekt donekle prihvatljiviji, usp. (31):

(31) Jučer je na gradilištu **natovario** zemlju i šljunak **za pola sata** / ?Jučer je na gradilištu **natovario** zemlje i šljunka **za pola sata**.

2.2. Značenje dijelnosti vrlo je često prisutno i u zanimljivim konstrukcijama sa slavenskim genitivom, usp. (32–35):

(32) Za to nećemo dati **novce** / **novaca**.

(33) On nije tražio **milost** / **milosti**.

(34) Zašto usput nisi kupio **meso** / **mesa**?

(35) Nemam **struju** / **struje**.

No isto tako slavenski se genitiv javlja i u konstrukcijama u kojima se ne može govoriti o značenju dijelnosti, što dobro primjećuju i Stolac i Vlastelić (2004) i Nazalević Čučević (2016: 77), jer ne postoji mogućnost uvrštavanja kvantifikatora koji bi ukazivao na određenu količinu, usp. (36–37):

(36) U sobi nemaš ni **sliku** ni **poster** / ni **slike** ni **postera** / ***nimalo slike** i **postera**.¹³⁵

(37) Nije micao **pogled** s njega / **pogleda** s njega / ***nimalo pogleda** s njega.

134 Teličnost je u mnogim jezicima jedno od ključnih obilježja prototipnih prijelaznih konstrukcija, pa je jasno zašto je ono kompatibilno s prototipnijim akuzativnim direktnim objektima. O teličnosti, ali i o drugim kriterijima prototipnosti prijelaznih konstrukcija, na korpusu iz desetak, što indoeuropskih što neindoeuropskih, jezika vidi više u Hopper i Thompson (1980), za engleski jezik Rice (1987), a kada je u pitanju hrvatski jezik u Belaj i Tanacković Faletar (2017).

135 Ovdje treba primijetiti da kvantifikator ne utječe na gramatičnost ako je riječ o množini, usp. npr. *U sobi nemaš nimalo slika i postera*, no tada se, kako je u 2. već rečeno, brojive imenice približavaju značenju tvornih imenica, tj. profilira se obilježje stežljivosti, a one se konceptualiziraju kao homogena cjelina istovrsnih dijelova.

Zbog toga Stolac i Vlastelić (2004) napominju da je genitivna alternacija u takvim slučajevima isključivo sintaktički uvjetovana, odnosno da između genitiva i akuzativa nema nikakvih semantičkih razlika. Takav je stav prihvatljiv samo djelomično jer se ne uzima u obzir značenje (ne)određenosti koje je bez iznimke prisutno kako kod dijelnog tako i kod slavenskog genitiva. Neodređenost konstrukcija sa slavenskim genitivom proizlazi iz još izraženije generičnosti nego kod dijelnoga genitiva. Tako se genitivom u (32) više referira na novac općenito, na novac kao tip, a ne varijantu, odnosno na to da predmet o kojemu je riječ iz perspektive govornika nema vrijednost, dok akuzativ više profilira konkretnu svotu novca kao varijantu, npr. novac od kredita koji je podignut u svrhu kupnje nekog predmeta; u (33) se genitivom ukazuje na to da onaj o kojemu je riječ nije tip čovjeka koji u bilo kojim situacijama traži milost, dok se akuzativom opet može referirati na konkretnu situaciju u kojoj se netko našao i molio za milost. Slično je i u ostalim primjerima. Isto je i u (34) gdje upotreba genitiva također označava tip, tj. misli se općenito na meso neovisno o vrsti mesa, a akuzativ može označavati konkretnu varijantu (usp. **Zašto usput nisi kupio mesa (onog za koje sam ti rekla na odlasku)? / Zašto usput nisi kupio meso (ono za koje sam ti rekla na odlasku)?*),¹³⁶ a u primjeru (35) značenje dijelnosti i neodređenosti slavenskoga genitiva u prvom se redu vezuje uz nedostatak struje u nekom kraćem periodu, dok se akuzativom profilira koncept cjelovitosti, odnosno to da struja uopće još nije uvedena u neki stambeni objekt. Koncept dijelnosti izostaje u (36–37), a neodređenost se u (36) ostvaruje tako što se genitivom referira općenito na tip – sliku i poster – koji se obično stavljaju na zidove soba, dok referencijalna funkcija akuzativa može profilirati i neku određenu sliku ili poster ili određenu vrstu slike ili postera kao varijante. Slično je i u (37) gdje genitivna konstrukcija podliježe parafrazi *Nije ga prestajao gledati*, dok akuzativ može označavati i neku konkretnu, određenu vrstu pogleda kao specifičniju varijantu, koju bi podrazumijevala determinacija nultim određenim članom. Tako bi konstrukcija *Nije micao pogled s njega* mogla recimo biti interpretirana kao *Nije micao taj svoj prijekorni pogled s njega*. Opreka između neodređenosti koja se profilira slavenskim genitivom i većega potencijala za određenu interpretaciju u akuzativnim konstrukcijama jasnija je što je veća mogućnost profilacije varijanata nekoga tipa. Tako primjerice u suprotstavljenoj genitivnoj i akuzativnoj konstrukciji *Na novoj*

136 Isto kao i u već spomenutim kontekstima s dijelnim genitivom konstrukcija *Zašto usput nisi kupio mesa (onog za koje sam ti rekla na odlasku)?* prihvatljiva je ako su suprotstavljena dva ili više tipova mesa, odnosno tada se ona interpretira kao *Zašto usput nisi kupio malo od onog mesa za koje sam ti rekla da kupiš na odlasku, a ne nekog drugog*.

kući još nemaš ni **prozora** ni **krova** / Na novoj kući još nemaš ni **prozore** ni **krov** razlika između neodređene i određene interpretacije nije toliko jasna, ako uopće i postoji. Razlog je u tome što *prozori* i *krov* kao tipovi u takvim kontekstima ne asociraju toliko na svoje varijante, koje, doduše, postoje s obzirom na to da ima različitih vrsta prozora i krovova, jer je u iskazu profilirana funkcija prozora i krova koja je ista bez obzira na konkretnu varijantu koju bi predstavljali recimo prozori s aluminijskim ili drvenim okvirom ili krovovi s ovom ili onom vrstom crijeva ili građe. U primjerima gdje opreka određenost / neodređenost nije toliko bitna i istaknuta i slavenski će genitiv biti rjeđi, tj. prevladavat će akuzativne konstrukcije. Tako se primjerice češće može čuti *Ne podnosi galamu* od *Ne podnosi galame*, *Nikada nije želio djecu* od *Nikada nije želio djece*.¹³⁷ Posebno su rijetke, pa čak i na granici ovjerenosti, konstrukcije u kojima se slavenskim genitivom referira na ljude, što proizlazi iz njihove najviše rangiranosti u hijerarhiji živosti (empatijskoj hijerarhiji) [ŽIVO ljudi > životinje ŽIVO] > [NEŽIVO materijalni objekti > apstraktni objekti NEŽIVO].¹³⁸ Kada su u pitanju pojedinačni ljudski entiteti, prekida se svaka veza s tipom, odnosno generičnošću koja aktivira neodređenu interpretaciju, pa akuzativ gubi konkurenciju i postaje jedini izbor, dok su genitivne konstrukcije obilježene i kolokvijalne, usp. (38–39):

(38) Nisam dugo vidio **Mariju**. / ?Nisam dugo vidio **Marije**.

(39) Nisu voljeli **Ivonu**. / ?Nisu voljeli **Ivone**.

No bitno je drukčije kada se na ljude referira implicitnom množinom. Tada su genitivne konstrukcije, kako one sa slavenskim tako i one s dijelnim, potpuno neutralne jer se uopćavanjem takvi ljudski entiteti konceptualiziraju kao neomeđeni i homogeni skup u kojem se poništavaju individualna razlikovna obilježja te se posljedično težište sa značenja određenosti prebacuje na neodređenost kompatibilnu s dijelnošću, usp. (40–42):

¹³⁷ Iznimka je od toga pravila konstrukcija sa zanijekanim oblicima glagola *imati* tipa *Nemaju djece*, u kojoj se gotovo isključivo pojavljuje genitiv, a razlog takvoj distribuciji vjerojatno treba tražiti u visokogeneričkoj referenciji na potomstvo općenito.

¹³⁸ O hijerarhiji živosti, odnosno empatijskoj hijerarhiji, i njezinim sintaktičkim implikacijama usp. više u Langacker (1991) i Belaj i Tanacković Faletar (2014, 2017). O inkompatibilnosti slavenskoga genitiva s najviše rangiranim entitetima u hijerarhiji živosti govori i Timberlake (1975) u svojoj analizi zanijekanih konstrukcija s genitivom u ruskom jeziku, uspostavljajući pri tome hijerarhiju „obosobljenosti“.

(40) (Ne)trebamo **nove mlade stručnjake** / **novih mladih stručnjaka**.

(41) (Ne)vidim ovdje **nova lica** / **novih lica**.

(42) Nemam **nove prijatelje** / **novih prijatelja**.

S obzirom na visok potencijal ostvarivanja generičnošću uvjetovane neodređene interpretacije konstrukcije su sa slavenskim genitivom vrlo česte i u frazeologiziranim izrazima, posebno onima s intenzifikatorom *ni*, kojim se pojačava stupanj negiranja genitivnoga referenta, usp. (43–46):

(43) On nema **ni prebijene pare**.

(44) Nije prozborio **ni riječi**.

(45) On nema **ni kućeta ni maćeta**.

(46) Godinu dana nije vidio **ni sunca ni mjeseca**.

U takvim konstrukcijama intenzifikator *ni* često povezuje metaforičke antonimne ili kvaziantonimne parnjake (45–46), pri čemu se polarizacijom objedinjuju svi članovi kategorije te se još više pojačava dojam nemanja ili nedostupnosti referenta, a u istoj je funkciji čest i u eliptiranim metonimijskim zapovjednim konstrukcijama (npr. **Ni riječi više!** **Ni glasa više!**).

3. Zaključno se može istaknuti da je u skladu sa simboličkom naravi gramatike cilj ovoga rada bio analizirati i rasvijetliti konceptualnosemantičke čimbenike koji uvjetuju alternaciju genitivnih i akuzativnih direktnih objekata u hrvatskim prijelaznim konstrukcijama. Pri tome su se ključnima pokazala semantička obilježja tvornih imenica (neomeđenost, homogenost i stežljivost) kao prototipnih genitivnih direktnih objekata, koja različitim metaforičkim ekstenzijama mogu biti prisutna i kod drugih vrsta imenica. Također, ta obilježja i kod dijelnoga i kod slavenskoga genitiva uvijek rezultiraju značenjem neodređenosti nasuprot obilježju određenosti njihovih akuzativnih parnjaka. Kod dijelnoga je genitiva, jasno, neodređenost uvijek povezana sa značenjem dijelnosti, dok kod slavenskoga genitiva dijelnost počesto izostaje, ali je s druge strane neodređenost ostvarena profiliranjem značenja generičnosti.

PREDIKATNI INSTRUMENTAL U HRVATSKOM JEZIKU

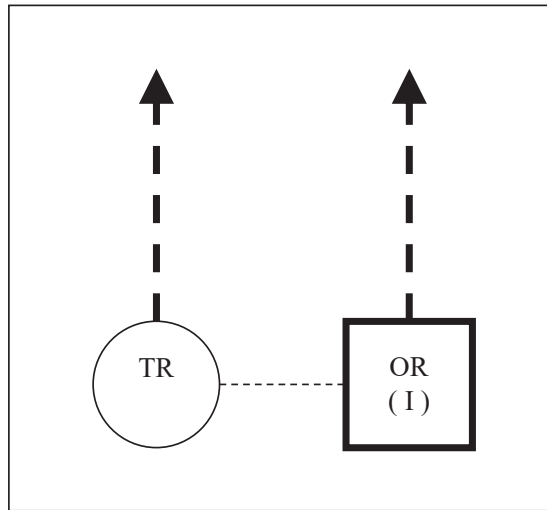
1. Ovaj rad bavi se predikatnim instrumentalom u hrvatskome jeziku, a pritom se on promatra kao jedna od elaboracija jedinstvenoga shematičnoga značenja toga padeža.¹³⁹ Prostor i tema ovoga rada preuski su, naravno, za cjelovit semantički opis instrumentala na induktivan način kakav nam nalaže metodologija kognitivne semantike. Takav opis značio bi postupno uspostavljanje shematičnoga značenja instrumentala na temelju njegovih pojedinih konkretnih (pod)značenja tako da shematični koncept apstrahira zajednička obilježja svih specifičnih značenja, a da ujedno sam takvim apstrahiranjem ne izgubi jasnu razlikovnost u odnosu na shematična značenja drugih padeža (što bi nužno u opis, barem na najjednostavnijoj razini, uključilo i sve ostale kose padeže). Ukratko, držimo da se bez uvida u strukturu cjelokupnoga padežnoga sustava teško može u potpunosti shvatiti značenje i uporaba bilo kojega pojedinoga padeža. No budući da je uvodnu tezu na neki način nužno, barem u osnovnim crtama, potkrijepiti i obrazložiti, prikazat ćemo ukratko shematičnu razinu značenja instrumentala te ujedno pokazati na koji se način različita druga značenja uklapaju u zajedničku supershemu s predikatnim instrumentalom.

2. Shematično značenje instrumentala definirat ćemo ovdje kao koncept poklapanja putanja, koji proizlazi iz scenarija zajedničkoga kretanja dvaju (ili više) entiteta prema istom cilju, tj. u istom smjeru. Budući da pojmovi kretanja i cilja, naravno, automatski aktiviraju domenu fizičkoga prostora kao svoj nužan interpretacijski okvir, važno je naglasiti kako se ovdje govori o kretanju, cilju, smjeru, pa i samome prostoru isključivo u generičkome smislu. Jasno je naime kako domena prostora i predodžbena shema kretanja fizičkih objekata u njemu funkcioniraju kao izvorne domene u širokoj lepezi najrazličitijih, najčešće ontoloških,¹⁴⁰ metaforičkih ekstenzija, pa tako u strukturnim

¹³⁹ Ideja o shematičnome značenju na tragu je, naravno, poznatih strukturalističkih ideja o stalnoj korelaciji izraza i sadržaja u vidu semantičkih invarijanti (Hjelmslev 1935, Jakobson 1936), no shematično se značenje instrumentala ovdje metodologijom kognitivne gramatike, u skladu s kognitivnim uvažavanjem prostora kao jedne od temeljnih domena u kojima se svako ljudsko iskustvo ostvaruje, mijenja i širi, izvodi iz prototipnih scenarija paralelnoga kretanja više tijela u prostoru. O različitim elaboracijama toga shematičnog značenja vidi više u Belaj i Tanacković Faletar (2014), a općenito o instrumentalu u hrvatskom jeziku u Brač (2018).

¹⁴⁰ O ontološkim metaforama vidi više u Lakoff i Johnson (1980).

okvirima fizičkoga prostora i/ili kretanja u njemu konceptualiziramo vrijeme (*godine prolaze, učiniti nešto u jednom danu*), različite događaje (*ući u utakmicu, ispasti iz predsjedničkoga nadmetanja*), društvene i druge skupine (*biti aktivan u zboru, ostati u stranci*), emotivna i psihička stanja (*on je još u afektu, izašao je iz duge depresije*) itd. Taj strukturni okvir *prostorne domene* koji tako često biva aktiviran prilikom konceptualizacije apstraktnijih i konceptualno teže dostupnih odnosa nazivamo *prostorom u generičkome smislu*, a na isti način valja shvatiti i pojmove *kretanja* i *cilja*, koji često i sami funkcioniraju kao izvorne domene u najrazličitijim metaforičkim ekstenzijama. Iako deduktivnost, kao što smo već napomenuli, ne smatramo najboljom metodom semantičkoga opisa, već držimo da bi do općega značenja trebalo doći postupnim uključivanjem pojedinačnih (pod)značenja i apstrahiranjem njihovih sličnosti, ovdje ćemo danoj definiciji shematičkoga značenja instrumentala pridružiti shematski prikaz na sl. 1, da bismo tek potom pomoću nekoliko jednostavnih primjera u prikazanu shemu uklopili različita konkretna značenja toga padeža (uključujući, naravno, i predikatni instrumental).



Slika 1

Slika 1 prikazuje shematično značenje instrumentala kako ga vidimo u ovome radu, a sastoji se od dvaju ključnih elemenata – trajektora i orijentira. Ta dva temeljna elementa prikazane konceptualne strukture nalaze se u specifičnom odnosu – kreću se prema istome cilju, tj. njihove su putanje paralelne i u potpunosti se poklapaju. Iako zapravo trajektor kao „lik prvo-

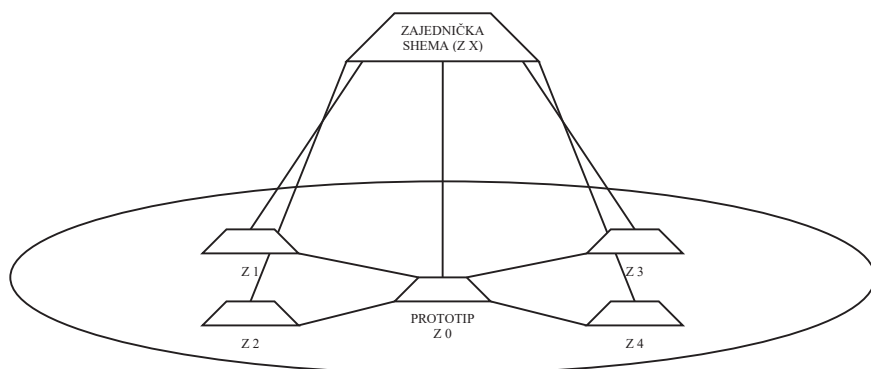
ga plana“ u prikazima ovoga tipa predstavlja istaknuti element u odnosu na ostale dijelove konceptualne strukture, pa bi u skladu s tim trebao biti jasnije istaknut i u odnosu na ostale elemente prikaza, ovdje je masno otisnutim kvadratićem prikazan orijentir budući da se sl. 1 odnosi na značenje samoga instrumentala, a upravo se njime profilira orijentir u scenarijima koji se daju svesti na prikazanu shemu. Strelice koje su usmjerene od trajektora i orijentira prema gornjemu dijelu slike prikazuju zapravo zajednički smjer njihova kretanja¹⁴¹ i ukazuju na paralelizam, tj. potpuno poklapanje njihovih putanja, dok isprekidana linija koja ih povezuje označava minimalnu udaljenost (ponovno u generičkome smislu) koja ih konceptualno razdvaja na dva entiteta (sprečavajući tako, usprkos poklapanju njihovih putanja, potpuno poistovjećivanje trajektora i orijentira), ali tijekom procesa ostaje nepromijenjena, tj. ne smanjuje se i ne povećava. Pogledajmo sada kako se jednostavni primjeri različitih značenja instrumentala uklapaju u opisanu shemu. Najprije, tu je *značenje sredstva* kao prototipno značenje toga padeža, primjerice u rečenici *Režem kruh novim nožem*. U toj se rečenici orijentir kodiran instrumentalom (nož) kreće potpuno usklađeno, tj. paralelno s trajektorom (kojemu ujedno možemo pripisati sintaktičku ulogu subjekta) ili, preciznije, jednim dijelom njegova tijela (rukom), što za rezultat ima potpuno poklapanje njihovih putanja. Također, prostorna udaljenost između trajektora i orijentira minimalna je i ostaje neizmijenjena tijekom cijeloga procesa označenoga glagolom. Tom je značenju instrumentala blisko i drugo prototipno značenje, a to je *značenje društva*, primjerice u rečenici *Ivan je došao s bratom*. I taj scenarij uključuje kretanje trajektora (Ivana) i orijentira (brata) u istom smjeru, što za rezultat ima potpuno poklapanje njihovih putanja uz zadržavanje iste udaljenosti između dvaju navedenih elemenata konceptualne strukture tijekom cijeloga procesa označenoga glagolom. Značenje *prostornoga instrumentala ili prosekutiva* ostvaruje se primjerice u rečenici *Ivan je prošao dugim hodnikom*, a može se, kao i prethodna dva značenja, svesti na zajedničku shemu na slici 1. Ovdje je doduše instrumentalom kodiran statičan orijentir (hodnik) koji predstavlja prostor kretanja trajektora (Ivana). No upravo se u takvim slučajevima važnost kretanja za opću strukturu ljudske konceptualizacije pokazuje u svom punom svjetlu. Naime često na situacije koje ne uključuju stvarno (*faktivno*) kretanje ipak primjenjujemo strukturne okvire scenarija kretanja, što dovodi do dinamike na konceptualnoj razini ili do *fiktivnoga* kretanja. Tako ćemo primjerice,

141 L. Talmy (2000: 99–175) u tom smislu razlikuje *faktivno*, tj. stvarno kretanje od *fiktivnoga* kretanja koje zapravo predstavlja aplikaciju strukturnoga okvira dinamičnoga scenarija na statične odnose.

iako navedena situacija ne uključuje stvarno kretanje ni u naznakama, reći da autocesta ide od Zagreba do Splita. Kao što vidimo, tu smo „statične elemente posložili u okvir dinamičnoga scenarija“, tj. na statičnu smo situaciju primijenili strukturni okvir prostorne domene i usmjerenoga kretanja iako ga u stvarnosti zaista nema. Slično je i s *dugim hodnikom* u navedenome primjeru prostornoga značenja instrumentala. Budući da se hodnik kao omeđen dio prostora pruža duž određene putanje, njegovu horizontalnu usmjerenost od početne do završne točke možemo konceptualizirati pomoću dinamičnoga okvira scenarija kretanja, baš kao i u primjeru autoceste koja *ide* od Zagreba do Splita. Kada na statičnu situaciju primijenimo strukturni okvir scenarija kretanja, linija koja se pruža dužinom hodnika odnosno putanja fiktivnoga kretanja na konceptualnoj razini biva profilirana. S druge strane faktivna putanja trajektora koji se hodnikom zaista kreće u potpunosti se poklapa s tom fiktivnom putanjom statičnoga prostora, a upravo se na tom poklapanju putanja trajektora i orijentira na konceptualnoj razini temelji kodiranje orijentira (hodnika) instrumentalom kao i u prethodno opisanim značenjima. Slično je i s *vremenskim instrumentalom* jer se i inače vremenski odnosi gotovo isključivo konceptualiziraju u strukturnim okvirima prostornih odnosa, a za tu je svrhu jedno od najfrekventnijih pomagala temeljna konceptualna metafora VRIJEME JE PROSTOR te metafora VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE. Tako primjerice u rečenici *Liječnik radi utorkom* vremenski odsječak (utorak) konceptualiziramo kao odsječak prostora s naglašenom dimenzijom dužine koji ima svoj početak i kraj, pa je izvršavanje određenoga procesa u tom vremenskom odsječku na konceptualnoj razini strukturirano kao kretanje trajektora metaforičkom putanjom. Takva konceptualna struktura i ovdje za rezultat ima kodiranje vremenskoga odsječka instrumentalom jer se faktivna putanja vremenskoga odsječka (koja je rezultat fiktivnoga kretanja od početka prema kraju dana) u potpunosti poklapa s putanjom aktivnosti trajektora (liječnika) čiji se početak podudara s početkom dana, a kraj s njegovim krajem. Na sličan bi se način mogla opisati i druga, u uporabi znatno rjeđa značenja instrumentala, no držimo kako je ono što je dosad rečeno dovoljno da bi se pojasnila funkcija shematičnoga značenja kao generičkoga koncepta koji objedinjuje sva pojedinačna značenja određene kategorije.

2.1. Kao što se iz dosad navedenoga može primijetiti, padeži se u ovome radu smatraju vrlo čvrstim i koherentnim kategorijama čija struktura posjeduje horizontalnu i vertikalnu dimenziju. Različita specifična značenja svakoga padeža međusobno su povezana po principu radijalizacije odnosno

porodične sličnosti s obzirom na svoj odnos prema prototipu kategorije (horizontalna dimenzija padežne strukture), ali ih sve međusobno povezuje i zajednički shematični koncept (vertikalna dimenzija padežne strukture) koji se može uspostaviti apstrahiranjem zajedničkih obilježja zasnovanih na strukturnim okvirima prostorne domene odnosno predodžbene sheme kretanja fizičkih objekata u prostoru na gore opisani način. Te dvije dimenzije padežnoga značenja prikazane su na slici 2.



Slika 2

Iz svega što smo ranije rekli o pojedinačnim značenjima instrumentala i njihovoj vezi sa zajedničkom značenjskom shemom, sada možemo izvesti sljedeće: različita značenja instrumentala izvedena su iz prototipnoga značenja sredstva (i njemu bliskoga značenja društva) primjenom strukturnoga okvira prostorne domene na neprostorne odnose, a apstrahiranjem obilježja poklapanja putanje trajektora i orijentira uspostavljeno je shematično značenje instrumentala koje kao koncept višega reda na vertikalnoj razini objedinjuje različita pojedinačna značenja s horizontalne razine (nastale radikalizacijom, tj. širenjem padežne kategorije sa središnjih, tj. prototipnih na periferne odnosno neprototipne referente). Ako se sl. 2 primijeni na semantičku strukturu instrumentala, značenje sredstva, zajedno s vrlo bliskim značenjem društva, predstavlja prototip u središtu kružnice (z0). Značenja poput prostornoga instrumentala (prosekutiva), vremenskoga i predikatnoga instrumentala nalazila bi se na periferiji kružnice (z1, z2, z3...), ali bi uvijek na neki način bila povezana s prototipom. Apstrahiranjem obilježja poklapanja putanje trajektora i orijentira, koje je na ovaj ili onaj način karakteristično za sva navedena značenja, došli bismo potom do vertikalne dimenzije značenja instrumentala, tj. do zajedničke sheme (zX) koja na semantičkom planu

objedinjuje čitavu kategoriju. Središnja kognitivnolingvistička struja zastupa nešto drugačiji pristup padežnim značenjima, a dobro ju oprimjeruje Jandina (1993) studija o značenjima ruskoga instrumentala. Autorica u toj knjizi razrađuje mrežu *uporaba* instrumentala koja se sastoji od prototipa i triju s njim izravno ili neizravno povezanih shema (od kojih je svaka potom razrađena na pripadajuće podsheme). Četiri temeljne *uporabe* toga padeža označene su nazivima *conduit instrumental* (prototipna shema), *instrumental of setting* (uporabna shema koja prema autorici nastaje kao izravna ekstenzija prototipa), *attributive instrumental* (uporabna shema koja je motivacijski također izravno povezana s prototipnom shemom, a u nju se uklapa i predikatni instrumental) i *comitative (and proximate) instrumental* (uporabna shema koja je s prethodnim dvjema povezana izravno, ali s prototipnom tek posredno). Na ovome bi mjestu bilo moguće otvoriti i načelnu raspravu o tome je li primjerenije govoriti o različitim *uporabama* instrumentala ili pak o stabilnim *značenjima* koja su nastala kao rezultat kontinuirane uporabe toga padeža u različitim kontekstima, no bavljenje tim pitanjem ipak ostavljamo za neku drugu priliku. Ovdje se ipak, barem ukratko, treba osvrnuti na bitnu različitost između pristupa kakav u kognitivnoj semantici zagovara Janda (1993) i pristupa semantičkome opisu koji se iznosi u ovom radu. Naime uspostava je semantičkih mreža poput upravo opisane uistinu legitimna i korisna metoda značenjskoga opisa na razinama veće specifičnosti, posebice stoga što na vidjelo iznosi narav povezanosti između različitih podznačenja određene kategorije i predočava slijed njihova nastanka i razvoja. No zadržavanjem se na toj „horizontalnoj“ razini (jer bi sama semantička mreža uspostavljena na takav način predstavljala horizontalnu dimenziju strukture padežnoga značenja u prikazu sa slike 2.) gubi iz vida razina na kojoj su svi članovi kategorije objedinjeni na puno izravniji način od povezivanja putem značenjskih lanaca unutar mreže odnosno gubi se iz vida shematično značenje koje se može uspostaviti kao koncept višega reda koji objedinjuje sva specifična značenja i predstavlja „vertikalnu“ dimenziju strukture padežnoga značenja. Opis shematičnoga značenja koje apstrahira zajedničke osobine svih pojedinačnih pripadnika određene kategorije, a ujedno se u dovoljnoj mjeri razlikuje od shematičnih značenja koja objedinjuju druge kategorije, jednako je važan kao i opis i uspostava poveznica na specifičnijim razinama značenja iste kategorije putem semantičkih mreža. U skladu s prikazom na slici 2 treba istaknuti da prilikom opisa ne bi bilo dobro vertikalnu dimenziju značenjske strukture pretpostavljati njezinoj horizontalnoj dimenziji, ali bi jednako štetno bilo učiniti suprotno. Prije nego što krenemo na samu analizu predikat-

noga instrumentala s prijelaznim i neprijelaznim glagolima, naglasit ćemo još jednom kako je arhetipski koncept koji se u hrvatskome jeziku povezuje s prototipnim značenjem instrumentala koncept sredstva odnosno provodnika energije agentivnoga aktanta u akcijskome lancu. Dakle značenje sredstva, a prema kriteriju kognitivne istaknutosti, smatra se u ovome radu temeljnim ili prototipnim značenjem toga padeža, a upravo nam scenariji korištenja sredstvom, koji se primjerice aktiviraju pri interpretaciji rečenica *Režem kruh nožem* i *Putujem automobilom*, pružaju strukturni okvir za konceptualizaciju istosmjernoga kretanja, tj. poklapanja putanje instrumentalnoga referenta s putanjom nekoga drugog aktanta u glagolskome procesu. U takvim su rečenicama iznimno bitna dva međusobno povezana obilježja instrumentalnoga referenta: (i) njegovo kretanje i djelovanje u potpunosti je sinkronizirano s kretanjem i djelovanjem nominativnoga referenta i (ii) njihova istosmjernost na konceptualnoj razini rezultira sviješću o poklapanju putanje instrumentalnoga referenta s putanjom nominativnoga referenta. Opisani okvir scenarija u kojima se instrumental pojavljuje u svome prototipnom značenju sredstva predstavlja strukturno načelo koje omogućuje upotrebu istoga padeža u drugim situacijama, tj. postupnu stabilizaciju različitih značenja instrumentala putem istoga strukturnoga okvira. Sustavno bi proučavanje razvoja padežnoga sustava prilikom dječjega usvajanja jezika moglo navedene teze ojačati dodatnim argumentima. Takvo bi proučavanje vjerojatno pokazalo da se i upotreba padeža prilikom usvajanja jezika u velikoj mjeri kreće od konkretnih i konceptualno lako dostupnih scenarija, tj. od prototipnih značenja prema rubnim, konceptualno teže dostupnim scenarijima,¹⁴² i to primjenom strukturnih okvira prototipnoga scenarija na nove i dotad nepoznate situacije. U dijelu koji slijedi prikazat ćemo i analizirati značenja predikatnoga instrumentala u konstrukcijama s prijelaznim i neprijelaznim glagolima, dovodeći ih uvijek u vezu sa zajedničkim shematičnim značenjem poklapanja putanje instrumentalnoga referenta s putanjom nekoga drugog aktanta.

3. U hrvatskom se jeziku predikatni instrumental pojavljuje relativno rijetko i uz vrlo ograničen broj glagola. Instrumentalom može biti kodiran imenski dio predikata uz neki od oblika kopulativnoga glagola *biti* ili pak uz semikopulativne prijelazne i neprijelazne glagole kao što su *proglasiti*, *smatrati*, *učiniti* ili *postati*, *ostati*, *djelovati* itd. No i u takvim je slučajevima instrumental, posebice uz kopulativni glagol *biti*, ponekad stilski obilježen u odnosu na

142 O dosadašnjoj primjeni uporabno utemeljenoga modela usvajanja jezika koji je uvelike suglasan s takvim pretpostavkama vidi primjerice u Tomasello (2000, 2007) i Lieven i Tomasello (2008).

neutralno kodiranje imenskoga dijela predikata nominativom (uz neprijelazne glagole) ili mu pak, posebno u razgovornom stilu, konkurira akuzativ s prijedlogom *za* (uz prijelazne glagole).

Rasprave se o predikatnom instrumentalu u kroatističkoj i serbističkoj literaturi uglavnom svode na popisivanje glagola uz koje instrumental kao predikatno ime može stajati te na općenite tvrdnje o njegovu značenju ili porijeklu. Tako Ivić (1954: 147–158) predikatni instrumental dovodi u usku vezu s vrlo arhaičnim tzv. apozicijskim instrumentalom tipa *Djevojkom sam obično navraćala kod vas* (*Dok sam bila djevojka, navraćala sam kod vas*) kao podvrstom šire, i također arhaične, kategorije instrumentala osnovne osobine, a o značenju predikatnoga instrumentala kaže:

...,predikativni instrumental“ obeležava šta postaje izvestan pojam, kakav nov fizički, psihički ili društveni lik stiče, bilo stvarno, bilo prividno, u trenutku vršenja glagolske radnje. Po svome značenju dakle ovaj je instrumental veoma blizak instrumentalu „osnovne karakteristike“. Razlika između njih je, međutim, u tome što se u slučaju instrumentala „osnovne karakteristike“ svojstvo subjekta samo konstatuje kao postojeće u trenutku vršenja glagolske radnje, dok se u slučaju „predikativnog“ instrumentala to svojstvo stvara vršenjem glagolske radnje. Prema tome, u ovom drugom slučaju pojam u instrumentalu dopunjuje smisao predikata, pretstavlja njegov obavezni sastavni deo, dok u prvom slučaju takva semantička povezanost između predikata i pojma obeleženog instrumentalom ne postoji. (Ivić 1954: 147).

U jezikoslovnoj kroatistici predikatnim instrumentalom najopširnije su se bavili Peti (1979), Brač (2018: 143–185) i Krsnik (2021). Peti ga opisuje kao obvezni predikatni proširak, Brač ga, uglavnom generativnom metodom, opisuje u okviru poglavlja o instrumentalu identifikacije i atribucije, a Krsnik mu pristupa iz perspektive konstrukcijske gramatike (Goldberg 1995) i kvantitativnih metoda korpusne lingvistike. S normativističkoga gledišta opisuje ga Rišner (2002), čiji se rad tiče utvrđivanja stilske izražajnosti predikatnoga imena u instrumentalu uz određene prijelazne i neprijelazne glagole u odnosu na konkurentske oblike. Oprimjerujući konstrukcije s glagolima uz koje se instrumental pojavljuje kao predikatno ime, dotiče ga se i Marković (2009: 232–233) u okviru šire rasprave o rezultativnom sekundarnom predikatu u hrvatskom jeziku. U kontekstu generativnih¹⁴³ opisa treba spomenuti i Mihaljevićev članak (1982–1983) u kojemu se iznose argumenti u prilog tezi o

143 Iz bogate generativističke literature o predikatnom instrumentalu u slavenskim jezicima izdvajamo Bailyn i Rubin (1991) i Markman (2008).

instrumentalu kao strukturnom padežu iza akuzativnoga objekta u tzv. „malim klauzama“ uz glagole tipa *smatrati* (smatrati nekoga nekim ili nečim) gdje NP-u u instrumentalu nije pridružena tematska uloga instrumenta u odnosu na instrumental kao inherentni padež u slučajevima tipa *razbiti nešto nečim*, gdje se instrumentalnoj NP pridružuje ta tematska uloga. Zanimljivo je pak situaciju u hrvatskome jeziku usporediti sa sličnim tendencijama u nekim drugim slavenskim jezicima u kojima predikatni instrumental nije rijetka pojava, primjerice u poljskom ili ruskom jeziku.¹⁴⁴ U poljskome je jeziku, barem kada je u pitanju kodiranje imenskoga dijela predikata uz glagol *biti*, uobičajen instrumentalni oblik imenica u navedenoj funkciji, dok se pridjevi u istoj funkciji, slično kao i u hrvatskome jeziku, kodiraju nominativom. U ruskome je jeziku također uobičajeno instrumentalno kodiranje predikatnoga imena uz pomoćni glagol *biti*, posebice ako je u njegovoj funkciji imenica, a pomoćni se glagol nalazi u infinitivu (быть), budućem vremenu (буду, будешь, будет itd.), kondicionalu s бы (npr. был бы, если бы был) ili imperativu (будь, будьте), dok uz perfekt glagola *biti* (был, было, была, были) instrumentalu u istoj funkciji konkurira nominativ. Kao što ćemo vidjeti u analizi oblika imenskoga dijela predikata s pomoćnim glagolom *biti* u hrvatskome jeziku, i oni su, kao i ruski oblici, uvjetovani konceptualizacijom vremenskih odnosa odnosno usidrenošću komunikacijske situacije u apsolutnom vremenskom sustavu sa sadašnjim trenutkom kao deiktičkim središtem. Instrumental je u ruskom jeziku posebno čest ako predikatno ime označava profesiju ili funkciju te ako se radi o apstraktnim ili odglagolskim imenicama. Brojni autori (Jakobson 1936, Wierzbicka 1980, Bailyn i Rubin 1991, Fowler 1997, Timberlake 2004, Pereltsvaig 2007) tvrde kako se predikatnim instrumentalom subjektu zapravo pripisuje kakvo privremeno, prolazno ili promjenjivo svojstvo, dok nominativno kodiranje predikatnoga imena označava neko inherentno i stalno obilježje subjekta. Instrumentalno kodiranje predikatnoga imena uobičajeno je i uz glagole становиться (*postati*), казаться (*činiti se*), оказываться (*pokazati se*) i оставаться (*ostati*), kao i uz prijelazne glagole называть (*zvati/nazvati*), выбирать (*izabrati*), считать (*smatrati*) i sl., čime se također ostvaruje svojevrsni paralelizam u odnosu na sustav hrvatskoga jezika.

U nastavku ćemo najprije analizirati predikatni instrumental sa semikopulativnim prijelaznim glagolima, a potom predikatni instrumental s kopulativnim glagolom *biti* i sa semikopulativnim neprijelaznim glagolima.

144 Slijedeći Jagića (1900), u vezi s čestotnošću predikatnoga instrumentala u slavenskim jezicima Ivić (1954: 156) srpski i hrvatski svrstava na četvrto mjesto, poslije poljskog, ruskog i češkog jezika.

3.1. Glagoli *držati*, *smatrati*, *zvati* (*nazvati*, *prozvati*), *imenovati*, *proglasiti* i *učiniti* semikopulativni su prijelazni glagoli koji u kombinaciji s imenicama čine semikopulativne predikate. Imenski dijelovi takvih predikata mogu biti kodirani instrumentalom, ali njihovo kodiranje poznaje i različite alternative. Kada je u pitanju navedena skupina prijelaznih glagola, instrumentalu u funkciji predikatnoga imena ponekad konkurira akuzativ s prijedlogom *za*. No zanimljivo je uočiti da to nije moguće sa svim navedenim glagolima, a i kod onih koji dopuštaju konkurenciju ta se mogućnost pokazuje vrlo stupnjevitom. Stoga se navedeni glagoli mogu prikazati kao susjedne točke kontinuuma duž kojega mogućnost padežne konkurencije progresivno opada. Razlozi su opadanja mogućnosti padežne konkurencije prije svega konceptualne naravi i snažno su uvjetovani shematičnom predodžbom poklapanja putanja dvaju odvojenih entiteta koja je utemeljena na prostornim odnosima prototipnih scenarija, a objedinjuje različita značenja instrumentala.

Svi navedeni glagoli sadrže jedno zajedničko obilježje: njima se akuzativni referent ili izravni objekt identificira s imenskim dijelom predikata (obično je u pitanju imenica) ili mu se pripisuje neko obilježje koje je imenskim dijelom predikata označeno (obično se tada u navedenoj funkciji nalazi pridjev). Ako značenja navedenih prijelaznih glagola analiziramo nešto detaljnije, vrlo ćemo brzo uočiti značenjske razlike iz kojih proizlazi mogućnost odnosno nemogućnost padežne konkurencije na relaciji nominativ – prijedložni akuzativ – instrumental prilikom kodiranja imenskoga dijela predikata.

Glagoli *imenovati* i *proglasiti* otvaraju najviše prostora instrumentalno-akuzativnoj konkurenciji. Oni se u korpusu¹⁴⁵ najčešće pojavljuju u manje ili više službenim kontekstima postavljanja osobe na određenu funkciju ili mjesto, pa takve scenarije možemo smatrati prototipnima kada se govori o značenju navedenih glagola. Budući da smatramo kako uporaba različitih padeža (instrumentala i prijedložnoga akuzativa) donosi značenjsku razliku na razini konstrukcije, prikazat ćemo što smatramo temeljnom razlikom na konceptualnoj razini s obzirom na različito kodiranje imenskoga dijela predikata. Promotrimo za početak primjere (1–2):

- (1) Proglasili su ga **predsjednikom**.
- (2) Imenovali su ga **ravnateljem**.

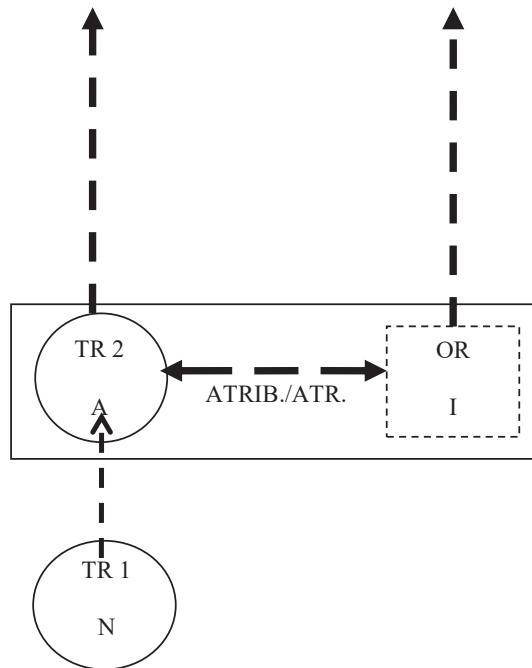
145 Konstrukcije s predikatnim imenima u instrumentalu tražene su i provjeravane u *Hrvatskoj jezičnoj riznici* (<http://riznica.ihjj.hr/>).

Imenski dio predikata kodiran instrumentalom u navedenim rečenicama, koje su po strukturi analogne rečenicama koje označavaju scenarije s prototipnim značenjima instrumentala, snažno navodi na identificiranje akuzativnoga referenta s instrumentalnim, tj. identificiranje osobe označene ličnom zamjenicom u akuzativu sa shematičnim konceptom koji je kodiran instrumentalom (*predsjednik, ravnatelj*). Taj shematični koncept dio je širega scenarija koji uključuje pravila ponašanja, prava, obveze i sl. na položaju predsjednika / ravnatelja, koji je označen imenskim dijelom predikata, pa u tom smislu na konceptualnoj razini postoji sklad, tj. sinkroniziranost između budućega djelovanja akuzativnoga referenta i očekivanja vezanih uz djelovanje predsjednika / ravnatelja. Možemo reći kako se na konceptualnoj razini putanja budućega djelovanja akuzativnoga referenta u potpunosti poklapa s putanjom budućega djelovanja predsjednika, što je ujedno i poveznica koja instrumental u ovome značenju povezuje s prototipnim instrumentalom sredstva (u kojemu se poklapaju putanje *faktivnoga* kretanja agensa i sredstva), kao i s jedinstvenom supershemom koja objedinjuje specifična značenja instrumentala, a kojoj paralelizam kretanja dvaju konceptualno odvojivih entiteta u prototipnim prostornim scenarijima služi kao strukturni okvir.

Sve navedeno shematski je prikazano na sl. 3. Djelovanjem agentivnoga trajektora (TR 1) tijekom procesa označenoga glagolima *proglasiti* i *imenovati* trajektor (TR 2) / atributant (ATRIB) kodiran akuzativom biva identificiran s instrumentalno kodiranim orijentirrom / atributom (ATR),¹⁴⁶ tj. shematičnim konceptom predsjednika / ravnatelja. Identificiranje odnosno konceptualno postovjećivanje akuzativnoga referenta s instrumentalnim kao rezultat procesa konkretiziranoga navedenim glagolima označeno je vodoravnim pravokutnikom koji ih predstavlja kao elemente iste konceptualne cjeline (konkretna osoba u ulozi predsjednika / ravnatelja). No budući da su sami shematični koncepti poput predsjednika ili ravnatelja konceptualno lako odvojivi od konkretnih pojedinaca koji se na tim funkcijama nalaze, dvosmjerna strelica koja razdvaja trajektor i orijentir isprekidana je, čime se upućuje na zamjetnu kognitivnu udaljenost, tj. laku konceptualnu odvojivost akuzativnoga i instrumentalnoga referenta. Smatramo da takva kognitivna udaljenost zapravo predstavlja konceptualni preduvjet instrumentalno-akuzativnoj konkurenciji u navedenim primjerima, tj. da je mogućnost padežne konkurencije u tim primjerima zapravo formalni odraz mogućnosti predočavanja iste situacije na različite načine,

146 O semantičkim ulogama atributa i atributanta (engl. *attribute* i *attributant*) kojima se označava neko svojstvo te entitet kojemu se to svojstvo pripisuje vidi više u Van Valin i LaPolla (1997: 127).

što nam omogućuje konceptualna odvojivost trajektora i orijentira. Bilo kako bilo, proces proglašenja rezultirat će identičnošću budućih postupaka akuzativnoga referenta i postupaka instrumentalnoga referenta, tj. putanje njihova djelovanja od tog će se trenutka poklapati. Držimo kako svijest o tome zapravo predstavlja logičnu motivaciju za kodiranje orijentira instrumentalom, budući da poklapanje putanja dvaju entiteta predstavlja dio strukturnoga okvira na kojemu se temelji zajednička shema svih instrumentalnih značenja.

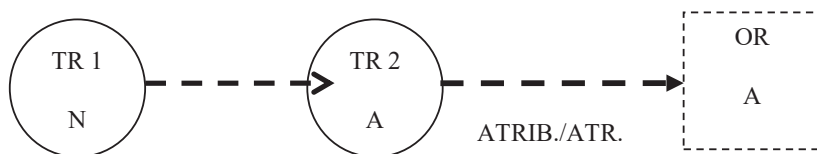


Slika 3

No budući da glagoli *imenovati* i *proglasiti* u svijesti govornika aktiviraju i prethodnu fazu u kojoj identifikacija akuzativnoga referenta s imenskim dijelom predikata još nije bila aktualizirana, on može biti kodiran i prijedložnim akuzativom te u tom slučaju, umjesto u vidu čistoga poistovjećivanja (poklapanja dvaju koncepata), isti proces predočavamo kao kretanje akuzativnoga referenta prema apstraktnoj lokaciji označenoj konstrukcijom *za + akuzativ* (3–4):

- (3) Proglasili su ga **za predsjednika**.
- (4) Imenovali su ga **za ravnatelja**.

Takve rečenice strukturom su slične rečenicama s prijelaznim glagolima u kojima se uz izravni objekt pojavljuje i prijedložni akuzativ sa značenjem cilja (npr. *Poslali su ga za Zagreb*), pa se određena sličnost može uočiti i na konceptualnoj razini. Ovdje je referent prijedložnoga akuzativa, tj. funkcija ili mjesto u hijerarhiji nekoga sustava (predsjednik / ravnatelj), na konceptualnoj razini nalik lokaciji prema kojoj se na vanjski poticaj (procesom imenovanja / proglašavanja) kreće akuzativni referent (izravni objekt). Mogućnost takvoga alternativnog konstruiranja situacije javlja se, ponovimo, zbog činjenice da su koncept konkretnoga pojedinca i shematični koncept predsjednika ili ravnatelja međusobno lako odvojivi, tj. drugi nije uvjetovan prvim, upravo kao u slučaju koncepta osobe koja se kreće prema cilju i samoga cilja. Stoga i u drugim sličnim slučajevima čestu alternativu predikatnom instrumentalu i čistoj identifikaciji predstavlja koncept kretanja pojedinca prema društvenoj funkciji kao ciljnoj lokaciji koja se može konceptualizirati neovisno o onome koji funkciju vrši, što je prikazano na sl. 4.



Slika 4

Pod ciljem se ovdje misli na shematično značenje imanentno akuzativu u cjelini (Belaj i Tanacković Faletar 2014: 409–440), pa da budemo precizniji, u konstrukcijama tipa *Imenovali su ga za ravnatelja* riječ je zapravo o svrsi ili namjeni, značenju vrlo bliskom značenju cilja.¹⁴⁷ Namjena naime uključuje namjeru (cilj) isto onako kako namjera uključuje uzrok jer

postojanje nečega s nekom svrhom podrazumijeva realizaciju toga s namjerom da u budućnosti služi u tu svrhu. Namjena se stoga najbolje može definirati kao okamenjena, generička ili habitualizirana namjera, pri čemu je značenjsko težište prebačeno s aktivnosti koja bi trebala dovesti do ostvarenja cilja na ostvareni cilj u vidu nekoga predmeta, točnije na svrhu njegova postojanja. Drugim riječima, razlika je između značenja namjere i namjene kontekstualno uvjetovana, tj...ovisi u prvom redu o glagolu..., koji u slučaju namjere mora biti dinamične naravi, mora označavati radnju koja dovodi do željenog cilja, dok je predikat koji profilira zna-

147 O bliskosti tih dvaju značenja svjedoči i to da klauze sa značenjem namjene, primjerice *Tankeri služe da se njima prevozi nafta*, nisu poseban tip subordinacije jer se morfosintaktički ni po čemu ne razlikuju od namjernih klauza, no nisu s druge strane ni vrsta namjernih klauza.

čenje namjene nedinamične naravi egzistencijalnoga, rezultativnoga ili značenja predodređenosti za nešto. (Belaj i Tanacković Faletar 2020: 252).

U tom smislu Krsnik (2021: 138) dobro primjećuje razliku između namjere i namjene u konstrukcijama tipa *Imenovali su ga za ravnatelja* uspostavom parafraza sa značenjem cilja i svrhe, iz kojih je vidljivo da parafraza ciljnoga značenja ne dolazi u obzir, usp. **Imenovali su ga (ravnateljem) da bi postao ravnateljem* (cilj) / *Imenovali su ga (ravnateljem) da bude ravnateljem* (svrha / namjena). Dodajmo tomu da se značenje namjene u tim konstrukcijama potvrđuje i time što ne dolazi u obzir parafraza visokohipotetičnim subjunktorima *li* i *eda*, nego samo subjunktorima *da* i *kako*, kojima se u finalnim klauzama signalizira viši stupanj izvjesnosti ostvarenja cilja, usp. **Imenovali su ga (ravnateljem) ne bi li / eda bi bio ravnateljem* / *Imenovali su ga (ravnateljem) da bude / kako bi bio ravnateljem*.

Situacija je nešto drukčija kod semikopulativnih predikata s glagolima *držati* i *smatrati*. U takvim rečenicama subjektu ne pripisujemo semantičku ulogu agensa, već doživljavača, što je na sl. 5 označeno strelicom koja kreće iz unutrašnjosti trajektora. Objektu se, barem prema podacima iz korpusa, u rečenicama ovoga tipa najčešće pripisuje kakva osobina označena pridjevom u funkciji imenskoga dijela predikata (5–6):

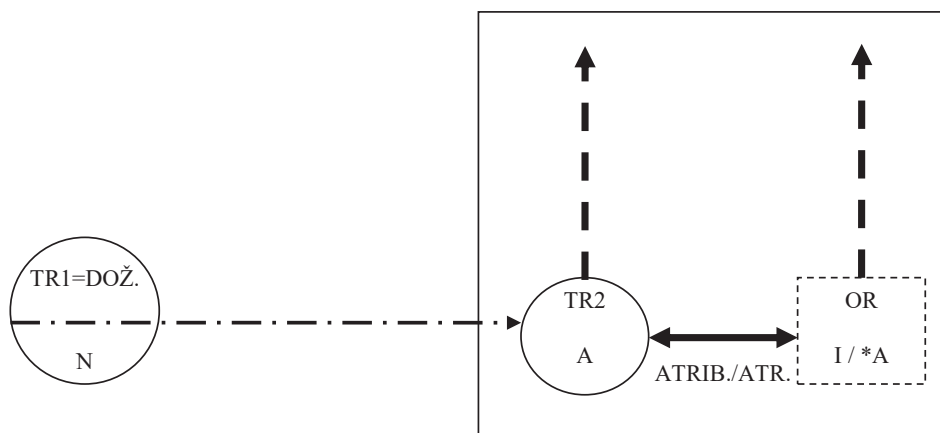
(5) Smatrao ju je **smiješnom** / ???za **smiješnu**.

(6) Držala ga je **bahatim** i **nepristupačnim** / ???za **bahatog** i **nepristupačnog**.

U skladu sa svime što je rečeno o prethodnoj skupini glagola, nemogućnost je zamjene predikatnoga instrumentala prijedložnim akuzativom u ovoj skupini također konceptualnosemantičke naravi. Naime u navedenim rečenicama objekt ne prolazi kroz bilo kakvu statusnu promjenu kao u primjerima s glagolima *imenovati* i *proglasiti*, već je pripisivanje instrumentalom kodiranih osobina akuzativnome referentu zapravo mentalni proces koji se u cijelosti odvija u predodžbi doživljavača, što je na sl. 5 označeno zajedničkim okvirom koji na konceptualnoj razini objedinjuje trajektor, orijentir i njihove putanje. Također, same karakterne i fizičke osobine (za razliku od privremenih funkcija predsjednika i ravnatelja u primjerima iz prethodne skupine) predstavljaju inherentna i stalna obilježja i konceptualno su nešto teže odvojive od svojih nositelja.¹⁴⁸ Niži stupanj konceptualne odvojivosti trajektora i orijentira prikazan

148 Krsnik (2021: 140) navodi da se glagol *smatrati* s dopunom u vidu prijedložne konstrukcije *za + akuzativ* u korpusu ipak može pronaći, no takvi su primjeri rijetki (svuga dvije tisuće primjera od

je ovdje punom dvosmjernom strelicom, za razliku od one koja je odvajala iste elemente u prethodnome prikazu. Kao formalni odraz toga konceptualnog paralelizma i teže odvojivosti, tj. stalne međusobne uvjetovanosti određenih karakteristika i osoba koje ih nose, prilikom kodiranja imenskoga dijela predikata koji označava čistu osobinu (*smiješan, bahata, nepristupačna*) instrumental se pojavljuje kao jedina mogućnost, ponovno u skladu s konceptom paralelizma koji je uočljiv u prototipnom značenju sredstva, kao i sa zajedničkom supershemom drugih instrumentalnih značenja.



Slika 5

Prijedložnomu akuzativu u takvim konstrukcijama ipak možemo pripisati viši stupanj ovjerenosti ako se u funkciji imenskoga dijela predikata umjesto pridjeva nađe imenica ili složenija imenska sintagma (7–8):

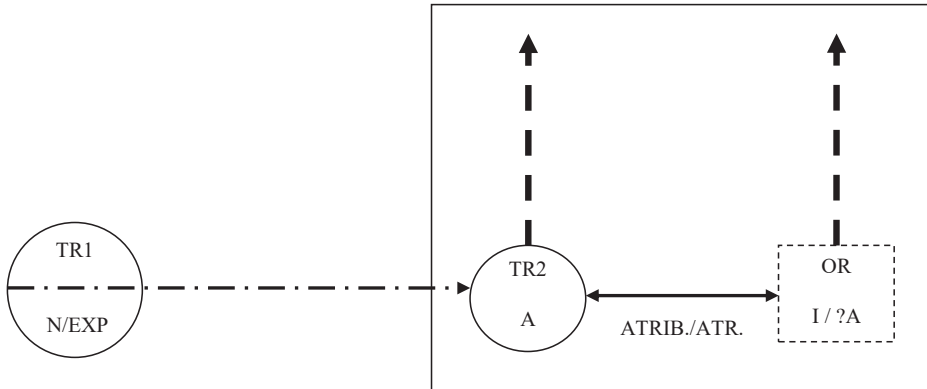
(7) Smatrala ga je **ocem** / ?za **oca**.

(8) Držao ju je **nepristupačnom ženom** / ?za **nepristupačnu ženu**.

Budući da je entitete označene imenicama, za razliku od onih označenih pridjevima kao relacijskim kategorijama u (5–6), lako konceptualizirati neovisno o drugim entitetima (veći stupanj konceptualne odvojivosti trajektora i orijentira ovdje je označen tanjom punom dvosmjernom strelicom), pre-

petsto tisuća pojava s glagolom *smatrati*). Unatoč tomu i dalje smatram da su takve konstrukcije u najboljem slučaju na granici ovjerenosti, no bit je u tome da su one bez sumnje visokoobilježene u odnosu na svoje instrumentalne pandane.

dodžba apstraktnoga kretanja akuzativnoga referenta prema ciljnoj lokaciji, tj. prema shematičnom konceptu neodređene osobe koja nosi navedenu osobinu, donekle je moguća. No budući da je konceptualizacija kretanja, koje je imanentno prijedložnom akuzativu kao ciljnoj lokaciji, ipak donekle ograničena činjenicom da se ono odvija unutar doživljavača, te su konstrukcije u primjerima (7) i (8) označene jednim upitnikom.



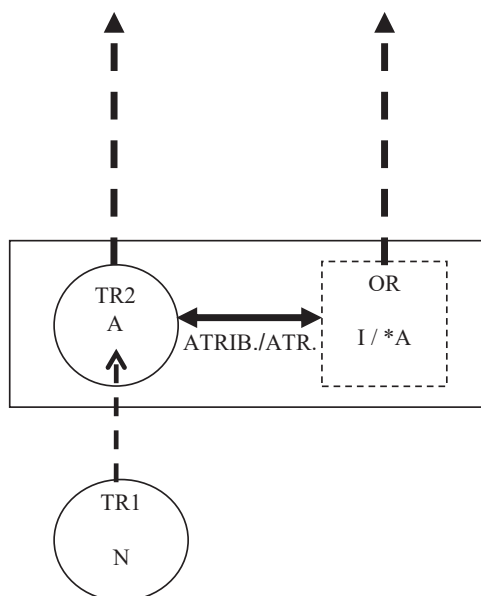
Slika 6

Glagol *učiniti*, za razliku od glagola *smatrati* i *držati* kojima se objektu pripisuje neka osobina samo u predodžbi doživljavača, označava aktualiziranje odnosno kreiranje određene osobine objekta od strane agensa ili efektora (9–10):

(9) Rat ga je učinio **vojnikom** / ***za vojnika**.

10) Godine samoće učinile su ga **mudrijim** i **smirenijim** / ***za mudrijeg** i **smirenijeg**.

Budući da navedeni glagol snažno profilira trenutak u kojemu osobina i njezin nositelj postaju neodvojiva cjelina, i to na nekakav vanjski poticaj, a sam se akuzativni referent (izravni objekt) konceptualizira kao statičan entitet koji u glagolskom procesu trpi konkretnu promjenu te tako postaje blizak prototipnom pacijensu, kodiranje imenskoga dijela predikata prijedložnim akuzativom i pripadajući scenarij kretanja prema apstraktnoj lokaciji u koliziji su s opisanom predodžbom. S obzirom na snažno profiliranje trenutka u kojemu trajektor i orijentir, tj. nositelj osobine i sama osobina, postaju neodvojiva cjelina, dvosmjerna je strelica koja na sl. 7 razdvaja trajektor i orijentir također puna i deblje otisnuta budući da su oni na konceptualnoj razini teško odvojivi.



Slika 7

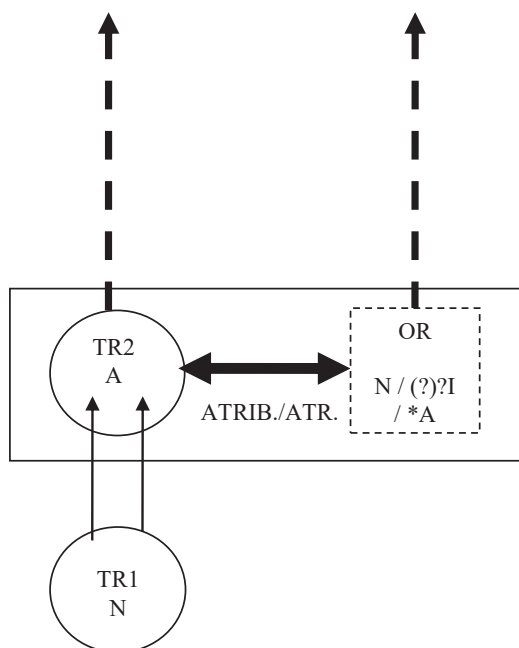
Glagoli *zvati*, *nazvati*, *nazivati* i *prozvati*, općenito uzevši, nalaze se na suprotnome kraju opisanoga kontinuuma jer je kognitivna udaljenost između osobe i imena ili naziva koji ju označava – i koji joj se pripisuje upravo procesom koji označuju navedeni glagoli – najmanja, tj. oni su na konceptualnoj razini potpuno neodvojivi.

- (11) Zvali su ga **ocem** / **otac** / ***za oca**.
 (12) Prozvali su ga ?**Zlatoustim** / **Zlatousti** / ***za Zlatoustog**.
 (13) Nazvali su ga ***Mirom** / **Miro** / ***za Miru**.

Budući da je za konstrukciju s prijedložnim akuzativom, kao što smo već vidjeli, karakterističan scenarij apstraktnoga kretanja trajektora prema orijentiru kao ciljnoj lokaciji, što snažno implicira njihovu početnu odvojenost i konceptualnu neovisnost, alternacija instrumentala i akuzativa s prijedlogom *za* uz glagole imenovanja uopće nije moguća. Dapače, jedinu moguću konkurenciju instrumentalu prilikom kodiranja imenskoga dijela predikata ovdje predstavlja nominativ kao padež čistoga imenovanja, što izravno upućuje na nulti stupanj konceptualne odvojivosti imena i njegova nositelja. No unutar te skupine glagoli se razlikuju prema tome zahtijevaju li kao predikatno ime

neku imenicu ili poimeničeni pridjev „okazionalne“ ili „neokazionalne“ naravi. Najčešći je slučaj predikatnoga instrumentala uz te glagole (11) kada se kao predikatno ime (orijentir) pojavljuje imenica „okazionalne“ naravi, odnosno imenica koja označava subjektivno pripisivanje nekih uže ili šire shvaćenih osobina trajektoru. Tako primjer (11) znači da nije riječ o biološkom ocu, nego o osobi u funkciji oca i tada je takva imenica sa semantičkom ulogom atributa, nekoga svojstva, konceptualno više odvojiva od trajektora / atributanta te je stoga instrumental potpuno neobilježen u odnosu na nominativ. Ako je pak riječ o vlastitom imenu nastalom od prvotnoga pridjeva kao u (12), kodiranje imenskoga dijela predikata instrumentalom nešto je obilježnije u odnosu na opisani slučaj u (11), no manje obilježeno u odnosu na vlastito ime u (13) koje u instrumentalu ni ne može stajati. To je u potpunom skladu s tezom o mogućoj neovisnoj konceptualizaciji, tj. uspostavljanju kognitivne udaljenosti između osobine označene pridjevom i njezina konkretnoga nositelja, koju smo potkrijepili na primjerima rečenica s glagolima *smatrati* i *držati* kada se u funkciji imenskoga dijela predikata nalazila imenica ili složenijska imenska sintagma (sl. 6). No ako se uz glagole tipa *nazvati* u imenskome dijelu predikata nalazi pravo, a ne od pridjeva izvedeno vlastito ime, kao u (13), kodiranje instrumentalom, koje upućuje na veću kognitivnu udaljenost od kodiranja nominativom, nije moguće. To je u (13) tako jer se instrumental uz glagole kao što je *zvati* pojavljuje isključivo onda kada ti glagoli označavaju „okazionalno“ pridavanje neke osobine ili imena koje trajektoru zapravo ne pripada (usp. *Zovu ga Miro* / ??*Mirom* (pod pretpostavkom odmilice u slučaju da se osoba recimo zove Miroslav) naprema *Zove se Miro* / **Mirom*), a primjer (13) s glagolom *nazvati* znači da se osoba uistinu zove Miro. No promjenom glagolskoga vida ovoga glagola situacija se drastično mijenja odnosno uz glagol *nazivati* instrumental je potpuno ovjeren, dapače češći i ovjereniji od nominativa (usp. ??*Često su ga nazivali luđak* / *Često su ga nazivali luđakom*) jer nesvršeni vid toga glagola kao predikatno ime ima isključivo imenice „okazionalne“ naravi kojima se kao orijentirima uspostavlja veća kognitivna udaljenost u odnosu na trajektor. Ta je udaljenost, naravno, veća kada je riječ o općim imenicama ili pridjevima koji su tada u instrumentalu i puno običniji negoli u slučajevima kada se radi o vlastitom imenu (usp. *Zvali* / *Nazivali su ga luđakom* // *Zvali* / ??*Nazivali su ga Mirom*). Stoga je instrumentalno kodiranje vlastitoga imena pridjevskoga porijekla u primjeru (12) označeno jednim upitnikom s obzirom na nešto veću kognitivnu udaljenost između osobe i osobine označene pridjevom, dok je ime u primjeru (13) u instrumentalnom obliku označeno zvjezdicom kao znakom neovjerenosti, s obzirom na

to da kognitivnu udaljenost između osobe i pravoga imena koje ona nosi nije moguće uspostaviti, a za aktiviranje koncepta paralelizma i poklapanja putanja koji je karakterističan za instrumentalna značenja nužan je preduvjet prethodna konceptualna odvojivost dvaju entiteta koji su u odnosu. Stoga je i dvosmjerna strelica koja spaja trajektor i orijentir na sl. 8 najdeblje otisnuta, što označava nultu kognitivnu udaljenost između akuzativnoga i instrumentalnoga referenta.¹⁴⁹



Slika 8

3.2. Kada je u pitanju instrumental kao predikatno ime kod neprijelaznih glagola, on najčešće uključuje glagole *biti*, *ostati*, *postati*, *pokazati se*, *činiti se*, *učiniti se*, *izgledati* i *djelovati*. S obzirom na već spomenuti kriterij konceptualne udaljenosti i odvojivosti trajektora od orijentira kao predikatnoga imena kodiranoga instrumentalom odnosno akuzativom (rjeđe nominativom) kod prijelaznih semikopulativnih glagola, a koji je proporcionalan čestotnosti re-

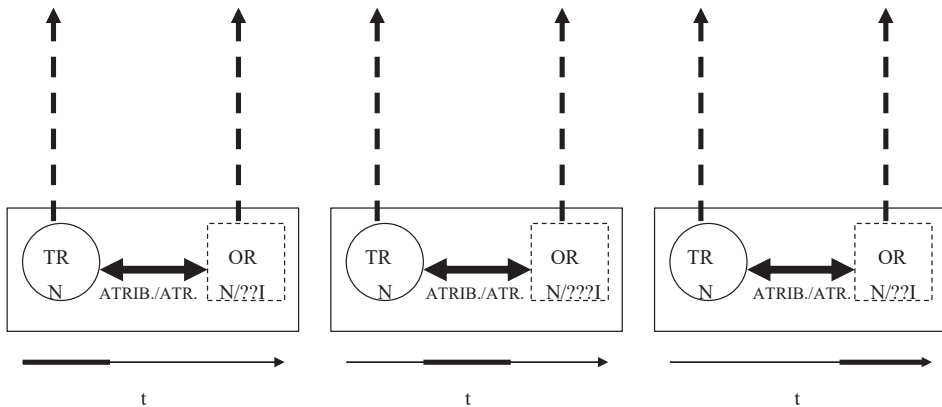
149 Slika 8 predstavlja opći konceptualni prikaz semikopulativnih glagola ove skupine kao cjeline u odnosu na prethodne skupine. Zbog metodoloških razloga orijentiri „okazionalne“ odnosno „ne-okazionalne“ naravi nisu posebno prikazani, no iz analize je jasno da bi dvosmjerna strelica kojom se označava konceptualna udaljenost između trajektora i orijentira bila nešto tanja u slučajevima s orijentirima „okazionalne“, a deblja u slučajevima orijentira „neokazionalne“ naravi.

čenica u kojima se predikatno ime pojavljuje u instrumentalu, akuzativu ili nominativu, instrumental je, kako korpus pokazuje, kada se kod neprijelaznih glagola suprotstavi nominativu, najmanje zastupljen kod glagola *biti* i *ostati* (14a–14c i 15a–15c) kod kojih je nominativ u toj sintaktičkoj funkciji osjetno češći. Naime ta dva glagola označavaju potpunu identifikaciju¹⁵⁰ trajektora i apstraktnoga orijentira kao predikatnoga imena odnosno semantičke uloge atributa koja se pripisuje trajektoru – atributantu, što je na slikama 9 i 10 označeno punom, debelom obostranom strelicom.

(14a) ???On je trenutno **najboljim hrvatskim nogometašem**. / On je trenutno **najbolji hrvatski nogometaš**.

(14b) ??Prije deset godina on je bio **najboljim hrvatskim nogometašem**. / Prije deset godina on je bio **najbolji hrvatski nogometaš**.

(14c) ??Za deset godina on će biti **najboljim hrvatskim nogometašem**. / Za deset godina on će biti **najbolji hrvatski nogometaš**.



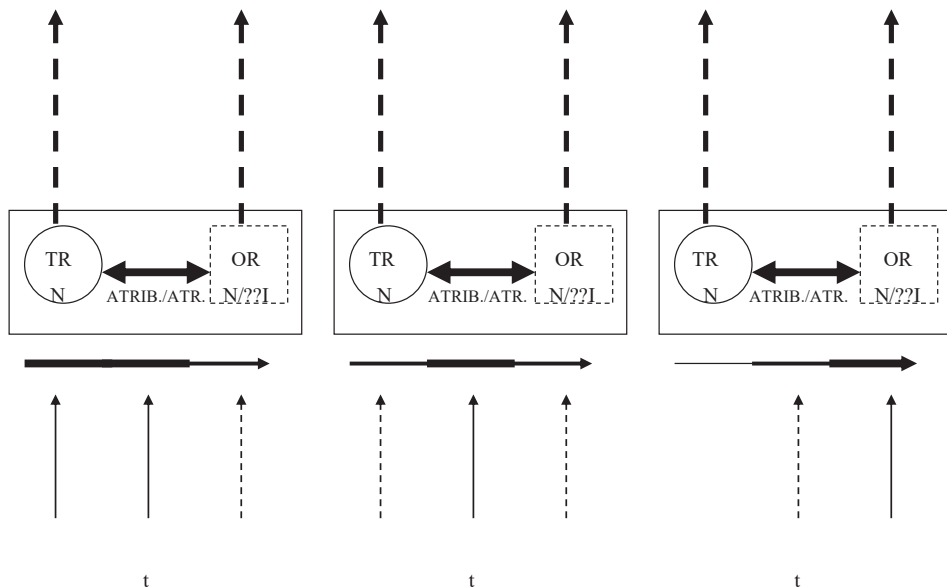
Slika 9

(15a) ??Stjepan Mesić ostaje **predsjednikom Hrvatske**. / Stjepan Mesić ostaje **predsjednik Hrvatske**.

(15b) ??Stjepan Mesić ostao je **predsjednikom Hrvatske**. / Stjepan Mesić ostao je **predsjednik Hrvatske**.

150 Upravo zbog potpune identifikacije trajektora i orijentira Ivić (1954: 147) predikatni instrumental s glagolom *biti* povezuje s arhaičnim instrumentalom osnovne osobine, smatrajući ga prijelaznom kategorijom između instrumentala osnovne osobine i predikatnoga instrumentala.

(15c) ??Stjepan Mesić ostat će **predsjednikom Hrvatske.** / Stjepan Mesić ostat će **predsjednik Hrvatske.**



Slika 10

Iako oba glagola signaliziraju potpunu identifikaciju trajektora i orijentira, glagol *ostati* razlikuje se od glagola *biti* po tome što osim morfološki kodiranoga vremena snažno referira i na neko drugo vrijeme, najčešće preko kategorije gotovosti. Tako taj glagol upotrijebljen u prezentu (*Stjepan Mesić ostaje predsjednik / predsjednikom Hrvatske*) referira i na činjenicu da je S. Mesić i do sada bio predsjednik, ali i da će u doglednoj budućnosti biti predsjednik. Ako pak kažemo *S. Mesić ostao je predsjednik / predsjednikom Hrvatske*, ta rečenica scenarij, preko kategorije gotovosti, podjednako smješta i u prošlost i u sadašnjost, a implicitno i u budućnost te ako vrijeme radnje morfološki smjestimo u budućnost – *S. Mesić ostat će predsjednik / predsjednikom Hrvatske* – osim budućega vremena referira se i na sadašnjost. To je svojstvo glagola *ostati* u konceptualnom prikazu na slici 10 prikazano okomitim punim odnosno isprekidanim strelicama usmjerenima prema određenoj točki na vremenskom pravcu. Kao što se iz konceptualnih prikaza i vidi, osim osnovnoga kriterija konceptualne odvojivosti trajektora i orijentira, ovjerenost upotrebe instrumentala kod kopulativnoga glagola *biti* uvjetuje i upotrijebljeno glagolsko vrijeme koje također utječe na mogućnost konceptualne odvojivosti dviju

supstruktura scenarija.¹⁵¹ Tako će svaki instrumental s kopulativnim glagolom *biti* upotrijebljen u prezentu biti manje ovjeren od onih upotrijebljenih uz glagole u perfektu ili futuru jer prezent kao deteminator sadašnjosti označava najmanju udaljenost / odvojivost govornika od scenarija ostvarenoga govornim činom.¹⁵² Budući da se glagolom *ostati* upotrijebljenim u prezentu implicitno referira i na prošlost i na budućnost gdje je stupanj konceptualne odvojivosti trajektora i orijentira nešto veći, predikatno ime u instrumentalu na slici 10 u dijelu koji se odnosi na prezentsku upotrebu označeno je dvama upitnicima za razliku od slučaja s glagolom *biti* označenoga trima upitnicima jer se njime u prezentu referira isključivo na sadašnjost.

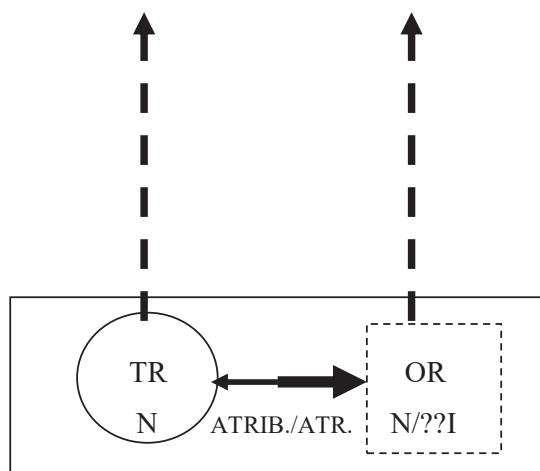
151 Kriterij utjecaja glagolskoga vremena na konceptualnu odvojivost trajektora i orijentira načelno je prisutan kod svih neprijelaznih semikopulativnih glagola, no kako korpus pokazuje, primjeri su s prezentom semikopulativnih glagola *postati* i *pokazati se* iznimno rijetki, a ni primjeri u futuru po čestotnosti ne zaostaju puno, pa se u daljnjoj analizi navodi samo najčešći oblik u perfektu. Nasuprot glagolima *biti*, *ostati*, *postati* i *pokazati se*, a kao što će se prilikom analize posljednje skupine neprijelaznih semikopulativnih glagola i vidjeti, glagoli *činiti se*, *djelovati* i *izgledati* kao dopune imaju dativne doživljavače te se gotovo isključivo pojavljuju u prezentu i perfektu budući da je futur poprilično inkompatibilan sa značenjem dativnih dopuna u slučajevima bez dodatnih modalnih oznaka tipa *možda*, *vjerojatno* i sl. koje ga pak onda čine neutralnim (usp. ???*On će mi se činiti dobrim studentom / On će mi se vjerojatno činiti dobrim studentom (na osnovi onoga što sam o njemu čuo)*). Razloge tomu treba tražiti u činjenici da značenja glagola tipa *činiti se*, *djelovati* i *izgledati* podrazumijevaju određena perceptivna iskustva dativnoga doživljavača kao posljedice nekakvoga znanja o objektu percepcije. Budući da je pouzdano znati u pravilu moguće samo ono što se trenutno događa ili ono što se već dogodilo, događaji smješteni u budućnost u koliziji su sa značenjem takvih glagola. Sve se rečeno, naravno, odnosi na slučajeve gdje su dativni doživljavači lične zamjenice *ja* i *mi*, a takvi su najbrojniji, kada su perceptivna iskustva kao posljedica određenih znanja vezana uz osobu koja govori. Kada je pak riječ o ostalim ličnim zamjenicama kao dopunama navedenih glagola, i futuri su sasvim obični jer tada znanje nije vezano uz referente dativnih dopuna (npr. *Na prvi će vam se pogled on činiti čudnim, no kada ga bolje upoznate sve će biti u redu*).

152 Takvo stanje potvrđuje i korpusno-anketno istraživanje provedeno u Brač (2017). Nešto drukčije mišljenje iznosi Krsnik (2021: 143) tvrdeći da primjeri s prezentskim oblikom glagola *biti* i instrumentalnom dopunom i nisu tako rijetki u slučajevima gdje je predikat habitualne ili durativne naravi, što se potvrđuje mogućnošću zamjene glagola *biti* glagolom *bivati*. Pri tome navodi samo tri primjera, pri čemu zamjena u prvom teško dolazi u obzir (usp. *Kino Valli je jedino kino u Hrvatskoj koje je članom ECFA-e. / ???Kino Valli je jedino kino u Hrvatskoj koje biva članom ECFA-e*). Granična ovjerenost, a usudio bih se reći čak i neovjerenost, barem prema mom jezičnom osjećaju, ovoga primjera proizlazi iz činjenice da glagol *bivati* označava habitualna i durativna značenja koja proizlaze iz naizmjeničnoga ponavljanja sekvenci istoga događaja, odnosno ne označava trajna stanja kao u navedenom primjeru i kako tvrdi Krsnik. Da nije riječ o trajnim stanjima, vidi se i iz drugih dvaju primjera koje navodi (usp. *U glazbi Isus je / biva temom mnogih gregorijanskih himana i antifona... / Pakistan je / biva poprištem serije atentata...*). Ni u jednom ni u drugom primjeru nije riječ o trajnom stanju, već o stanju proizašlom iz ponavljanja istih radnji. No bit nije u tome da se u korpusu mogu pronaći i primjeri prezenta s instrumentalom, nego u tome da su oni bez ikakve sumnje kudikamo rjeđi od primjera s nominativom.

Instrumental je kao predikatno ime nešto češći kao dopuna glagolu *postati*. Iako i taj glagol, kao i glagoli *biti* i *ostati*, označava identifikaciju trajektora / atributanta i orijentira / atributa, stupanj je identifikacije nešto manji jer je kod glagola *postati* riječ o prelasku trajektora u područje nekoga apstraktnoga orijentira te tek potom identifikacije s njim odnosno scenariji s tim glagolom osim identifikacije trajektora s orijentirrom evociraju i sam prelazak trajektora u područje orijentira – proces koji razumijeva početnu odvojenost supstrukture scenarija. Takvi su odnosi na sl. 11 označeni tanjim dijelom dvosmjerne strelice usmjerenim prema trajektoru kao znakom manjega stupnja identifikacije trajektora i orijentira negoli je to slučaj s glagolima *biti* i *ostati*.

(16a) ?Prošle godine postao je **najboljim učenikom u razredu**.

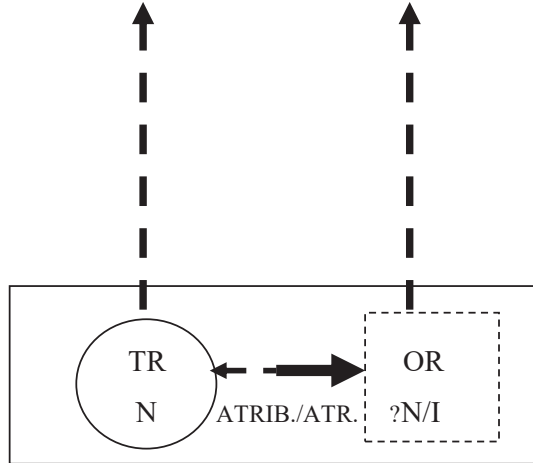
(16b) Prošle godine postao je **najbolji učenik u razredu**.



Slika 11

Prema podacima iz korpusa instrumental je kao predikatno ime uz semikopulativni glagol *pokazati se* kudikamo češći od nominativa u istoj funkciji. Razloge tomu valja tražiti u činjenici da u scenarijima s glagolom *pokazati se* predikatno ime kao orijentir sa semantičkom ulogom atributa konceptualno ostaje više odvojiv od trajektora / atributanta jer za razliku od glagola *postati* nije riječ, ili barem ne mora biti riječ, o trajnoj identifikaciji trajektora i orijentira, o trajnom svojstvu koje se pripisuje trajektoru, već o identifikaciji u većem ili manjem vremenskom odsječku, što je na sl. 12 prikazano isprekidanom strelicom usmjerenom od orijentira prema trajektoru.

- (17a) Ivan se pokazao **dobrim studentom**.
 (17b) Ivan se pokazao **kao dobar student**.
 (17c) ??Ivan se pokazao **dobar student**.

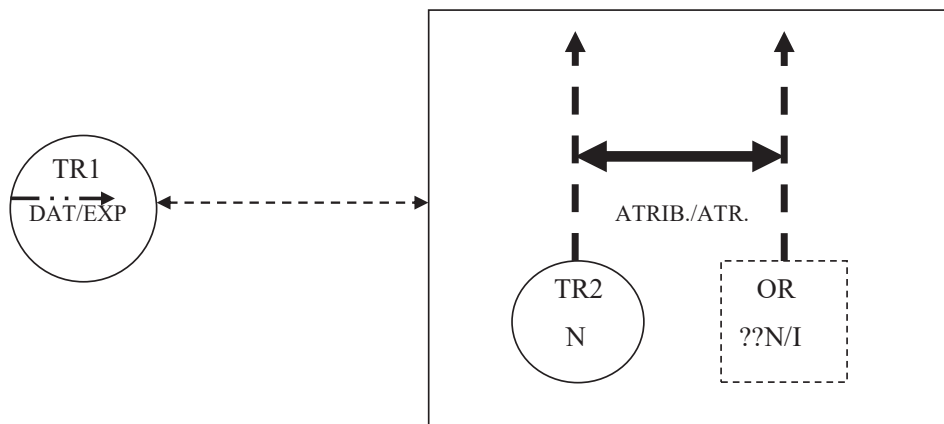


Slika 12

Da doista nije riječ o trajnoj identifikaciji trajektora i orijentira, pokazuje potpuna prihvatljivost nominativa popraćenog poredbenom česticom *kao* u primjeru (17b), koja u takvim slučajevima ima ulogu intenzifikatora udaljenosti i veće kognitivne odvojenosti trajektora i orijentira.

Posljednji su semikopulativni glagoli o kojima će biti riječi glagoli *činiti se* (*učiniti se, pričiniti se*), *djelovati* i *izgledati* kod kojih je odnos nominativa i instrumentala prikazan primjerima (18a–18h) te slikom 13.

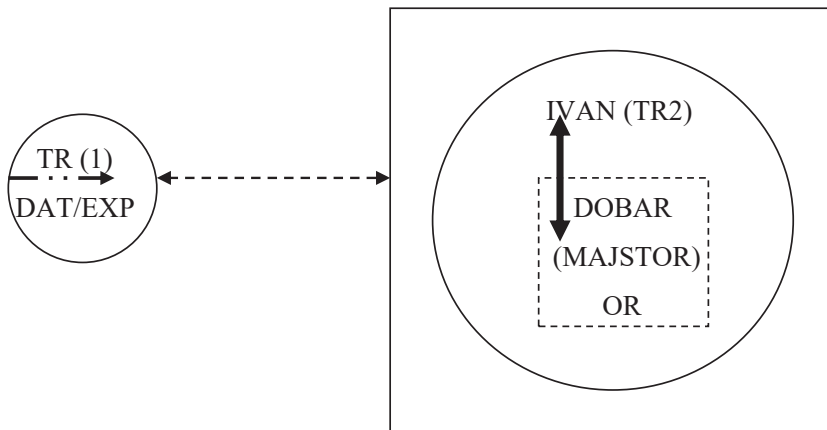
- (18a) Ivan mi se čini / izgleda / djeluje **dobrim majstorom**.
 (18b) Ivan mi se čini / izgleda / djeluje **kao dobar majstor**.
 (18c) Ivan mi se ?čini / ??izgleda / ??djeluje **dobar majstor**.
 (18d) Ivan mi se čini / izgleda / djeluje **majstorom za te poslove**.
 (18e) Ivan mi se čini / izgleda / djeluje **kao majstor za te poslove**.
 (18f) Ivan mi se ?čini / ??izgleda / ??djeluje **majstor za te poslove**.
 (18g) Ivan mi se čini / izgleda / djeluje **dobrim**.
 (18h) Ivan mi se ?čini / ?izgleda / ?djeluje **dobar**.



Slika 13

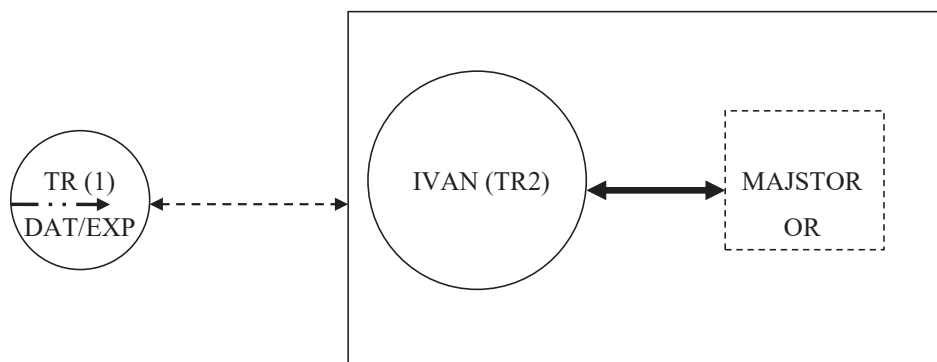
Uz te je glagole instrumental osjetno češći od nominativa. Neutralnost instrumentalna u odnosu na nominativ s tim glagolima uvjetuje kognitivna udaljenost između prvoga trajektora – doživljavača, točnije prosuđivača, kodiranoga dativom i od njega odvojenoga scenarija u kojemu određena neovisna događajna struktura (određeni postupci, stavovi i sl.) utječe na poimanje doživljavača da se atribut kodiran instrumentalom pridružuje atributantu kao drugom trajektoru u scenariju. Analogno glagolu *pokazati se*, nominativ je u (18b) kao neobilježeno predikatno ime moguć jedino dodavanjem poredbene čestice *kao* koja na kognitivnoj razini ima ulogu intenzifikatora udaljenosti između događaja koji funkcionira kao svojevrsni impuls doživljavaču i samoga doživljavača (18a–18c). Primjeri (18d) i (18e) pokazuju da su instrumental te nominativ s poredbenom česticom *kao* neutralniji izbor i u slučajevima kada se kao predikatno ime pojavljuje samo imenica, a prilično visoka obilježnost samoga nominativa u primjerima tipa (18f) također proizlazi iz kolizije nominativa i samoga scenarija s tim semikopulativnim glagolima, obilježenoga kognitivnom udaljenosti između dativnoga doživljavača kao prvoga trajektora s jedne strane i pridruživanja neke osobine (atributa) kao orijentira drugom trajektoru (atributantu) s druge strane, ali i iz same naravi nominalnih profila kao konceptualno neovisnih nerelacijskih predikacija koje time kao orijentiri zahtijevaju i uspostavu veće kognitivne udaljenosti u odnosu na trajektor kojemu se pridružuju. S tim u vezi prisjetimo se da imenice, a za razliku od pridjeva, kao konceptualno neovisni entiteti odnosno nerelacijske predikacije omogućavaju i upotrebu prijedložnoga akuzativa kojim se profilira fiktivna putanja / kretanje u jednoj od skupina prijelaznih semikopulativnih glagola

tipa *Smatrao ju je smiješnom* / **za smiješnu*. // *Smatrala ga je ocem* / ?*za oca*, pri čemu je koncept kretanja imanentan akuzativu kao ciljnom području kognitivno ostvariviji s imenicama kao neovisnim entitetima u funkciji predikatnoga imena negoli s pridjevima kao relacijskim predikacijama. Sličan je odnos nominativa i instrumentala i onda kada se u funkciji predikatnoga imena samostalno pojavljuje pridjev u primjerima (18g) i (18h), no mišljenja smo da su konstrukcije s pridjevima u nominativu ipak nešto ovjerenije od konstrukcija sa samostalnim imenicama u tom padežu. Razloge tomu treba tražiti u relacijskoj naravi pridjeva (u ovom slučaju poimeničenih) koji su za razliku od imenica konceptualno ovisni o imenici (TR2) kojoj se pridružuju odnosno imenica i pridjev čine cjelinu te je zbog toga u pitanju minimalna kognitivna udaljenost imanentna nominativu. Razlika između imenica i pridjeva kao predikatnih imena uz glagole *činiti se*, *izgledati* i *djelovati*¹⁵³ prikazana je na slikama 13a i 13b.



Slika 13a

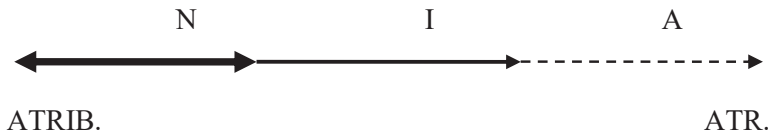
153 Ovdje treba istaknuti da su navedeni glagoli svrstani u istu skupinu zbog vrlo sličnoga značenja, ali ne i identičnoga, pa je stoga moguća i uspostava sitnijih značenjskih razlika između pojedinih predikatnih konstrukcija s tim glagolima, ovisno o jezičnom osjećaju pojedinca. No mišljenja smo da takve značenjske nijanse ne utječu na ovdje iznesene temeljne postavke o prioritetu predikatnoga imena u instrumentalu te predikatnoga imena u nominativu s poredbenom česticom *kao* kojom se pojačava opisana udaljenost. Stoga o tim značenjskim nijansama ovdje neće biti riječi jer bi nas to previše udaljilo od teme.



Slika 13b

4. Analiza predikatnoga instrumentala u hrvatskom jeziku, kao i njemu u toj funkciji konkurentnih padeža nominativa (samostalnog ili s poredbenom česticom *kao*) i prijedložnoga akuzativa, pokazala je visok stupanj poklapanja između njegova kognitivnoga statusa uvjetovanoga kognitivnom udaljenošću između trajektora i predikatnoga imena kao orijentira i njegove čestotnosti u analiziranom korpusu. Drugim riječima, instrumental je redovito češći uz one semikopulativne glagole koji svojim značenjem uspostavljaju veću kognitivnu udaljenost između trajektora i orijentira, a prema istom se kriteriju veće kognitivne udaljenosti instrumentalu uz takve glagole najčešće kao alternativni padež pojavljuje akuzativ s prijedlogom *za*. Takva je situacija, prisjetimo se, s prijelaznim semikopulativnim glagolima *proglasiti*, *imeno-vati*, *smatrati* i *držati*. S druge strane uz prijelazne semikopulativne glagole tipa *zvati*, *prozvati* ili *nazvati*, glagole koji označavaju vrlo malu ili nikakvu kognitivnu udaljenost između trajektora i orijentira, moguća je alternativa instrumentalu jedino nominativ kao padež komplementaran maloj ili nikakvoj udaljenosti između supstrukture scenarija. Uz neprijelazne semikopulativne glagole te uz kopulativni glagol *biti* riječ je, naravno, isključivo o nominativno-instrumentalnoj padežnoj konkurenciji gdje je čestotnost i neobilježnost instrumentala također proporcionalna većoj kognitivnoj udaljenosti između trajektora i predikatnoga imena kao orijentira. Tako se pokazalo da je upotreba instrumentala najobilježnija i najrjeđa uz kopulativni glagol *biti*, kojim se uspostavlja nulta kognitivna udaljenost, a njegova se obilježnost smanjuje i čestotnost mu se postupno povećava uz semikopulativne glagole kojima se uspostavlja veća kognitivna udaljenost između trajektora i orijentira, isključujući netom opisane specifične scenarije s glagolima tipa *činiti se*. Temeljni

odnosi između nominativa, instrumentala i akuzativa kao leksičkih dijelova predikata (predikatnih imena) uz kopulativni glagol *biti* te uz prijelazne i neprijelazne semikopulativne glagole prikazani su sažeto na sl. 14, na kojoj je debljina linije proporcionalna manjoj kognitivnoj udaljenosti između trajektora i orijentira trostruke padežne konkurencije. Tako nominativ označava najmanju kognitivnu udaljenost, instrumental nešto veću, a akuzativ najveću te je alterniranje padeža pridjeva ili imenica kao leksičkih dijelova predikata moguće samo između susjednih točaka na hijerarhijskoj ljestvici odnosno nije moguća alternacija nominativa i akuzativa kao padeža koji označavaju najmanju i najveću kognitivnu udaljenost između trajektora i orijentira.



Slika 14

Ponuđena analiza kognitivnoga statusa hrvatskoga predikatnoga instrumentala i njemu konkurentnih padeža obuhvatila je najčešće glagole, no mišljenja smo da je broj analiziranih glagola i više nego dovoljan da se dokaže temeljni kognitivni princip koji uvjetuje pojavljivanje jednoga od triju konkurentnih padeža, a u prvom redu predikatnoga instrumentala.

SINTAKSA I SEMANTIKA EGZISTENCIJALNIH GLAGOLA *BITI, IMATI I TREBATI*

1. Egzistencijalnost glagola *biti*, *imati* i *trebati* očituje se u nekoliko bliskih značenja i uporaba (ličnoj i bezličnoj). U značenju ‘postojati’ dolaze bezlični supletivi *biti* i *imati*, odnosno *nemati*, npr. *Bilo je vode, Ima / Nema vode*. Tipičan red riječi za egzistencijalne konstrukcije sa supletivima jest (Lok/Temp-)V-NP. Rasprave o sintaktičkome statusu tih glagola rijetke su. Iako je riječ o supletivima, služba njihove genitivne dopune različito se tumači – dopuna uz glagol *biti* tumači se kao predikatno ime, a uz *imati* kao objekt (Marković 2011, Zovko Dinković 2013). Značenju ‘postojati’ najbliže je značenje ‘nalaziti se’ u kojemu dolazi glagol *biti* u ličnoj uporabi s kojim mogu alternirati bezlični supletivi *imati* i *biti*, i to najčešće u zanjekanim i upitnim rečenicama. Uz lični glagol *biti* dolazi dopuna u nominativu te dopuna u obliku prijedložno-padežnog izraza ili priloga s prostornim značenjem, npr. *Na kutiji je poklopac*. Uz bezlične supletive dolazi genitivna dopuna i dopuna u obliku prijedložno-padežnog izraza ili priloga s prostornim značenjem, *Na kutiji nema / nije bilo poklopca, Ima li na kutiji poklopca?* S navedenim konstrukcijama može alternirati i lični glagol *imati* u trećem licu jednine prezenta i dopunom u nominativu te u obliku prijedložno-padežnog izraza, tj. priloga s prostornim značenjem, npr. *Na kutiji ima poklopac*. Tipičan red riječi za navedene egzistencijalno-lokacijske konstrukcije jest Lok-V-NP. U značenju provođenja određenoga vremena na nekome mjestu, odnosno u značenju ‘boraviti’, ‘živjeti’, ‘stanovati’ dolazi lični glagol *biti* s kojim ne alterniraju supletivi. Uz dopunu u nominativu lični glagol *biti* ima i dopunu u obliku prijedložno-padežnoga izraza ili priloga s prostornim značenjem, npr. *Moja djeca su u Kanadi*. Rasprave o sintaktičko-semantičkome statusu glagola *biti* u navedenom značenju brojnije su nego o supletivima, a njegove dopune i dopune glagola s kojima može alternirati u načelu se tumače kao obvezne adverbijalne dopune, tj. priložne oznake mjesta (npr. Silić i Pranjković 2005, Palić 2011, Belaj i Tanacković Faletar 2017). Tipičan red riječi za navedene konstrukcije jest NP-V-Lok. Kao egzistencijalni glagol, *trebati* dolazi u značenju ‘nedostajati’, i to u ličnoj i bezličnoj uporabi. Dolazi li u ličnoj uporabi, dopune su mu u nominativu i dativu, npr. *Mojoj djeci treba posao*, a dolazi li u bezličnoj uporabi, dopune su mu u genitivu i dativu, npr. *Mojoj djeci treba posla*. Tipičan red riječi za navedene konstrukcije jest

NP-V-NP. Sintaktička uloga navedenih egzistencijalnih glagolskih konstrukcija (VP) propitat će se metodologijom kognitivne gramatike (Langacker 1987b, 1991, 1999, 2000a, 2008, 2009b, Taylor 2002, Belaj i Tanacković Faletar 2014, 2017) te ruske i njemačke tradicije gramatike zavisnosti, koje su uglavnom primjenjivane i u jezikoslovnoj kroatistici. Glavu konstrukcija tipa *ima vode, bilo je vode (imati / biti, bezlično = 'postojati')*, *na kutiji je / ima krpa (imati / biti, lično = 'nalaziti se')* i sl. čine egzistencijalni glagoli jer konstrukcije u kojima dolaze profiliraju statičnu protežnost u vremenu, zbog čega pripadaju jednostavnim relacijskim predikacijama. Kako bismo ukazali na to da je za određivanje sintaktičkoga statusa egzistencijalnih glagola *biti, imati* i *trebati* nužno analizirati njihovo leksičko značenje, odnosno odrediti u kojim uporabama dolaze kao punoznačni glagoli, a u kojima kao glagoli oslabljena ili ispražnjena značenja, uz egzistencijalno značenje sažeto ćemo razmotriti i druga značenja tih glagola, npr. kopulativno, modalno, značenje posjedovanja, potrebe. Rasvjetljujući status egzistencijalnih glagola, razmotrit ćemo postojeće postavke o kategoriji egzistencijalnosti te o značenju i službi glagola *biti, imati* i *trebati* u okviru egzistencijalnih konstrukcija u hrvatskome jeziku, a naglasak će biti i na određivanju sintaktičkoga statusa navedenih egzistencijalnih glagola i njihovih dopuna.

2. Sintaktičko-semantički status glagola i njegove dopune ovisi o stupnju njegove oslabljenosti. Primjerice temeljno značenje glagola *imati* značenje je posjedovanja, npr. *Ima veliku obitelj*. Riječ je o prijelaznome glagolu čija akuzativna dopuna označuje predmet zahvaćen radnjom, pa u rečenici ima službu izravnoga objekta. Značenjskim promjenama i odmacima od temeljnoga značenja glagola dolazi do njegova značenjskoga ispražnjavanja, zbog čega se uspostavlja čvršća veza između glagola i dopune koja tada postaje sastavnim dijelom predikata. „Rastavi“ li se primjerice glagol *moći* na glagolski i imenski dio, pri čemu u glagolskom dijelu dolazi *imati* s uopćenim značenjem radnje, a u imenskom odglagolna imenica *mogućnost* u akuzativu, dobiva se glagolska perifraza, tj. raščlanjeni ili dekomponirani predikat, usp. *Imam mogućnost posjetiti Japan (imam mogućnost > mogu)*. Takav je slučaj i s perifraznim glagolom *biti* i imenicom *mogućnost* u lokativu s prijedlogom *u*, npr. *U mogućnosti sam posjetiti Japan (u mogućnosti sam > mogu)*, gdje je riječ o ontološkoj metafori omeđenoga prostora (Lakoff i Johnson 1980), pri čemu se apstraktni entiteti konceptualiziraju kao posude (npr. *ući u utrku, izaći iz utrke, upasti u probleme, izvući se iz krize* itd.). Drugim riječima, značenjska nepotpunost glagola *imati* onemogućuje mu da samostalno vrši funkciju predikata, usp. **Imam*

posjetiti Japan,¹⁵⁴ pa je to razlog da se njegova dopuna tumači kao sastavni dio predikata. Kada je primjerice riječ o glagolu *biti* u značenju ‘boraviti’ ili ‘stanovati’, leksičko mu je značenje oslabljeno samim tim što sadržajno mora biti dopunjen oznakom okolnosti, usp. *Ja sam u Japanu* i **Ja sam*. Dakle s jedne strane razlikovat ćemo punoznačne glagole koji mogu imati dopune s kojima su u relaciji, ali je i bez njih rečenica ovjerena, npr. *Pišem (pismo prijatelju nalivperom), Putujem (autobusom)*,¹⁵⁵ glagole oslabljena značenja koji zadržavaju svoje leksičko značenje i samostalno zauzimaju službu predikata, ali ovjerenost konstrukcije proizlazi iz adverbijalne dopune, npr. *Ja stanujem u neboderu, a on je u prizemnici*, te konstrukcije u kojima je kod glagola došlo do ispražnjavanja već oslabljenog temeljnog značenja, pa leksičko značenje predikata proizlazi iz imenske dopune, npr. *Imam mogućnost ići u Japan* (v. Belaj i Tanacković Faletar 2017: 236) i iz glagolske dopune, u ovom slučaju *ići*, perifraستيčnoj modalnoj konstrukciji.

2.1. Dolazi li kao kopulativni (1) ili perifrazni glagol (2), glagol *biti* sintaktički je suznačan:

(1) Luka **je** uzoran student.

(2) Sve **je** pod kontrolom.

U rečenicama (1–2) glagol *biti* ispražnjena je značenja zbog čega ne može samostalno vršiti funkciju predikata. Leksičko značenje predikata proizlazi iz predikatne dopune kopulativnoga glagola izražene imenskom skupinom kao u (1), pa kopula i imenska skupina čine kopulativni predikat, dok u (2) leksičko značenje predikata proizlazi iz prijedložno-padežnoga izraza *pod kontrolom* s kojim perifrazni glagol *biti* čini dekomponirani ili raščlanjeni predikat. Perifraze tipa (2) primjer su adverbijalnoga leksičkoga pasiva (usp. *Sve je pod kontrolom / Povjerenstvo sve kontrolira, Spomenik je pod zaštitom UNESCO-a / UNESCO štiti spomenik*). Subjekt takvih pasivnih predikacija podvrgnut je radnji izrečenoj glagolskom imenicom.¹⁵⁶

154 Rečenica bi bila ovjerena da se *imati* u njoj rabi kao modalni glagol u značenju ‘trebati’, tj. ‘morati’, usp. *Moram posjetiti Japan*. U značenju ‘moći’ perifrazni glagol *imati* mora sadržavati imensku dopunu (*mogućnost*) koja čini leksički dio predikata.

155 *Autobusom* bi se ovdje moglo analizirati i kao adverbijal načina ako je riječ o kontrastu prema nekom drugom prijevoznom sredstvu.

156 O strukturnim, značenjskim i pragmatičkim osobitostima leksičkoga pasiva v. u Belaj (2002, 2004b) te Belaj i Tanacković Faletar (2017).

2.2. Temeljno značenje glagola *imati*, odnosno *nemati* jest značenje posjedovanja (3), tj. neposjedovanja (4). Tada se upravlja konkretnim predmetima u službi izravnoga objekta:

(3) Luka **ima** / **nema** novac.

(4) Luka **ima** / **nema** novca.

U (3) lični oblik glagola *imati* i *nemati*¹⁵⁷ upravlja akuzativom, a u (4) genitivom jer se značenju posjedovanja pridružuje i dijelno značenje. Iako je u (3–4) odnos nominativnoga trajektora (*Luka*) i akuzativnoga (*novac*), tj. genitivnoga (*novca*) orijentira statičan, procesi označeni glagolima *imati* i *nemati* profiliraju orijentire kao cjeline (3), tj. neodređene dijelove cjelina (4) fizički zahvaćene u odnosu s trajektorom, pa je o akuzativnim i genitivnim referencijama opravdano govoriti kao o prototipnim direktnim objektima. Zahvaćene cjeline, odnosno dijelovi cjelina predstavljaju ciljnu točku u dinamičnom lancu prijenosa energije (Belaj i Tanacković Faletar 2014: 414).

2.3. Za razliku od glagola u (3–4), u primjerima (5–9) glagoli *imati* i *nemati* upravljaju apstraktnijim predmetima koji su u službi obvezne predikatne dopune:¹⁵⁸

(5) **Imaju** podršku navijača.

(6) **Imam** pitanje.

(7) **Imam** prijedlog.

(8) **Nemam** problema.

(9) **Nemam** vrućicu.

Preoblikom rečenica (5–9) nastaju konstrukcije (10–14):

(10) Navijači ih podržavaju.

(11) Pitao bih.

(12) Predložio bih.

(13) Nisam u problemima.

(14) Nisam u vrućici.

¹⁵⁷ Glagol *nemati* nema oblika za buduće vrijeme, pa se ono izražava niječnim futurom I. glagola *imati*, npr. *Luka neće imati novac / novca*.

¹⁵⁸ Treba napomenuti da se *problema* i *vrućicu* u (8) i (9) mogu analizirati i kao direktni objekti.

Iz primjera (5–9) razvidno je to da lični oblici *imati* i *nemati* odstupaju od prototipno prijelaznih konstrukcija – opozicija agens / pacijens nije iskazana, radnja nije orijentirana od izvornoga prema ciljnom entitetu u lancu radnje, prijenos energije u akcijskom lancu radnje nije dinamičan, usmjeren od subjekta prema objektu i sl. (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 157), nego ti glagoli, kao i *biti* u (2), predstavljaju sintaktički suznačne glagole, tj. glagole ispražnjena značenja. Leksičko značenje predikata proizlazi iz imenske dopune u akuzativu koja s glagolom *imati* ili *nemati*, koji su u rečenicama (5–9) perifrastični glagoli, čine dekomponirane ili raščlanjene predikate. Zato se imenske dopune tih glagola određuju kao obvezne predikatne dopune, a ne kao direktni objekt u akuzativu, kakav je u (3).

2.4. *Biti* i *imati* mogu se pojaviti kao supletivi.¹⁵⁹ Naime dolaze li u egzistencijalnome značenju ‘postojati’,¹⁶⁰ u ne-prezentu rabi se glagol *biti*,¹⁶¹ a u prezentu

159 Analizirajući upotrebu glagola *esse* i *habere* u slavenskim jezicima, Kordić (2002: 150–154) navodi da se bezlični glagolski oblik *ima* (*habere*) proširio iz razgovornoga stila na račun ličnih oblika ekvivalenta *esse*. Ističe kako među južnoslavenskim jezicima s jedne strane stoje bugarski i makedonski, u kojima je upotreba glagola *ima* najšira – neograničena s obzirom na potvrđnost, odnosno niječnost i s obzirom na glagolski oblik. S druge je strane slovenski u kojem se *ima* može koristiti u niječnom prezentu. Prijelaznu točku čine standardni idiomi štokavske osnovice, u kojima upotreba nije ograničena na jesnost i niječnost, ali jest na glagolski oblik. Tako će hrvatskim rečenicama *Definitivno mi nema spasa, Pored njega nije bilo nikoga, Kada se probudiš, oko tebe neće biti ničeg, Nije ga bilo doma* odgovarati makedonske rečenice *Дефинитивно му нема спас, Никој крај него немаше, Кога ќе се пробудиш, околу тебе ќе нема ништо, Го немало дома* (Nazalević Čučević 2016: 51).

160 Govoreći o ograničenjima semantičke i pragmatičke naravi pri uporabi egzistencijalnih glagola, Kuna i Belaj (2013) primjećuju kako prototipni egzistencijalni glagol *postojati* ima znatno uže polje primjene nego supletivi, a što je uvjetovano tvorbom, leksičkim značenjem, ali i kontekstnim okvirom – tvorbena mu struktura određuje glagolskovidno značenje trajnosti koja isključuje njegovu uporabu u izricanju vremenski kraćeg ili ograničenog trajanja odnosa između referenata, pa se ta značenja ostvaruju supletivima, usp. ??*Postoji struja* i *Ima struje* u (15a). S druge strane posve su uvriježene konstrukcije *Ne postoje problemi sa strujom*, tj. *Nema problema sa strujom*, iz čega proizlazi da je vjerojatnost uporabe glagola *postojati* manja ako je entitet čija se egzistencija uvodi konkretniji (npr. *struja*, *novčanik*), a veća ako je apstraktniji (npr. *problem*, *nevolja*, *Bog*). V. empatijsku hijerarhiju R. Langackera (1991: 306–307) čiji je raspon *govornik* > *slušatelj* > *ljudi* > *životinja* > *fizički objekti* > *apstraktni objekti* (prema Kuna i Belaj 2013; v. i Belaj i Tanacković Faletar 2017: 116–117).

161 Kordić (2002: 153) napominje da u prezentu genitivna dopuna može doći i uz *biti*, odnosno *je*, ali tada mora sadržavati i kakav kvantifikator, usp. *Ovdje ima (mnogo / deset / velik broj) djece* i *Ovdje je mnogo / deset / velik broj žena i djece*. Ipak, smatramo da takve primjere treba jasno razlikovati jer umjesto bezličnoga *imati* u prvoj rečenici u ne-prezentu dolazi supletiv *biti*, usp. *Ovdje nije bilo (mnogo / deset / velik broj) djece*. U primjeru *Ovdje je / ima mnogo žena i djece* glagol *biti* u jednini moguć je zato što u službi subjekta dolazi tzv. riječ bez broja, pa se *mnogo* ponaša kao riječ u jednini. Ta je riječ ujedno nepromjenjiva po rodu, pa će složeni glagolski oblici kojima je svojstven rod *imati* oznaku srednjeg roda (Silić i Pranjaković 2005: 295).

glagol *imati*, odnosno *nemati*, sva tri u bezličnoj uporabi. Supletivima i njihovom obveznom dopunom u genitivu označuje se ono što jest ili nije, odnosno ono čega ima ili ono čega nema (Silić i Pranjaković 2005: 317) kao u (15–16) te zajedno čine egzistencijalne konstrukcije ili predikate (Zovko Dinković 2011: 280).

(15a) **Ima** struje.

(15b) **Bilo je** struje.

(16a) **Nema** vrtića i bazena.

(16b) **Neće biti** vrtića i bazena.

Primjeri tumačenja sintaktičko-semantičkog statusa supletiva i njihovih dopuna sporadični su i nejasnih kriterija. Iako je riječ o istoznačnim glagolima, sintaktički im se status različito tumači. Tako primjerice Marković (2010: 27) sintaktičkim objektom smatra genitiv uz glagol *imati* u prezentu kao u (15a) i (16a), a predikatnim imenom genitiv uz glagol *biti* u ne-prezentu kao u (15b) i (16b). Tumačenje da je genitiv uz glagol *imati* objekt zastupa i Zovko Dinković (2013: 167–168) napominjući da je to jedini padež u kojemu se može pojaviti objekt egzistencijalnoga glagola *ima*. Njegov supletiv smatra pak kopulom unutar egzistencijalne konstrukcije, a njegovom dopunom slavenski genitiv. Naime govoreći o slavenskome genitivu, autorica navodi da se taj tip genitiva može pojaviti u niječnim konstrukcijama umjesto nominativa na argumentima kopule *biti*. Autoričin primjer navodi se u (17).

(17) Mraza **nije bilo** na travi.

Navedena postavka problematična je iz više razloga. Kao prvo, slavenskim genitivom treba tumačiti samo genitiv uz zanjekani prijelazni glagol, koji može alternirati s akuzativom, u načelu bez razlike u značenju (određenost / neodređenost), npr. *Ne voli ljude / Ne voli ljudi*.¹⁶² Budući da u službi predikata u (17) nije prijelazni glagol, nego egzistencijalni bezlični glagol *biti*, genitiv ne može alternirati s akuzativom, usp. ***Mraz** nije bilo na travi. Kao drugo, da je uistinu riječ o kopuli, u (17) bi genitiv alternirao s nominativom, što nije moguće, usp. ***Mraz** nije bilo na travi. Nominativ u nultoj semantičkoj ulozi dolazi s ličnim glagolom *biti* u predikatu, usp. **Mraz** nije bio na travi. Dakle

¹⁶² Usporedi ovdje raspravu O semantičko-pragmatičkoj uvjetovanosti alternacije akuzativnih i genitivnih direktnih objekata.

iz primjera (15–17) razvidno je da genitivna dopuna osigurava gramatičnost neraščlanjene konstrukcije u cjelini, usp. (16a) i **Nema* – ono čega ima, odnosno nema u navedenim primjerima sa supletivima iskazano je dopunom u genitivu, koju tumačimo kao imenski dio predikata.¹⁶³

2.5. U značenju ‘nalaziti se’, najbližem značenju ‘postojati’, dolazi lični glagol *biti* kao u (18a) s dopunama u nominativu i u obliku prijedložno-padežnog izraza ili priloga s prostornim značenjem. Lični glagol *biti* može alternirati s ličnim glagolom *imati* ako taj glagol dolazi u jasnoj konstrukciji, u trećem licu jednine prezenta kao u (18b). Tada uz njega dolazi dopuna u nominativu. Lični glagol *imati* u ne-prezentu alternira s ličnim glagolom *biti*. U značenju ‘nalaziti se’ u niječnim i upitnim rečenicama mogu doći i bezlični supletivi *imati* i *biti* kao u (18c), uz koje obvezno dolazi genitivna dopuna, kojom se obično imenuje živo u jednini i množini, neživo nebrojivo i neživo brojivo u množini.

(18a) Na vrhu nebodera **je** vrt. / Na čelu ministarstava **su** ministri.

(18b) Na poluotoku **ima** grad.

(18c) U kabinetu **nema** profesora. / U kabinetu ga **nije bilo**. / **Ima** li ga u kabinetu?

To da su značenja ‘postojati’ i ‘nalaziti se’ jako bliska razvidno je i iz toga što u obama značenjima dolazi bilo lični bilo bezlični glagol *imati*, pa se smatra da se upotreba glagola *imati* kao u (18b) i (18c), ali i kao u (15–17), razvila iz posvojne upotrebe (Kordić 2002: 153), tj. da je u tim primjerima riječ o metonimiji POSVOJNOST ZA EGZISTENCIJALNOST, usp. *Na vrhu nebodera imaju vrt, Na čelu ministarstava imaju ministre, U uredu imate profesora (pa mu se javite)*. Rečenicama u (18) izriče se da na određenom mjestu postoji kakav entitet. Nadalje, usporedimo li uporabe supletiva u 2.4. i u 2.5, razvidno je da je u 2.4. prostor pretpostavljen, a (ne)postojanje predmeta (na određenom mjestu) kodirano genitivom. Obvezna pretpostavljenost prostora i mogućnost da ne bude izrečen kao u (15–16) smatra se osobitošću egzistencijalnih konstrukcija. Iako se i u primjerima (18) konstatira postojanje entiteta na određenom mjestu, pri čemu je taj entitet kodiran nominativom (18a–b), odnosno genitivom (18c), mjesto, tj. prostor kao argument jest obvezan. Lične glagole *biti*¹⁶⁴ i *imati* te

163 Uz lični pak glagol *postojati*, npr. *Ne postoje vrtić i bazen*, dolazi nominativ u nultoj semantičkoj ulozi – riječ je o simetričnim i statičnim odnosima, pa se ne može govoriti o uspostavi bilo kakva lanca prijenosa energije (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 122).

164 O ličnom glagolu *biti* oslabljena značenja, u značenju ‘nalaziti se’ v. primjer (21) u 2.6.

bezlične supletive u značenju ‘nalaziti se’ tumačimo kao glagole ispražnjena značenja, koji s predikatnom dopunom u nominativu (18a–b) ili genitivu (18c) čine posebnu vrstu imenskih egzistencijalno-lokacijskih predikata (v. 3.2). Glagoli predstavljeni u 2.4. i 2.5. i njihove dopune čine dakle egzistencijalne, odnosno egzistencijalno-lokacijske konstrukcije. Kao formalni kriterij za razlikovanje egzistencijalnih rečenica od drugih tipova jednostavnih rečenica Kordić (2002: 148–149, 159) navodi već spomenuti predikatni glagol s primarnim egzistencijalnim značenjem, tj. glagol *egzistirati* i njegove sinonime te glagole *esse* i *habere* u egzistencijalnome značenju, neodređenu imenicu kojom se imenuje predmet egzistencije, što se u hrvatskome izražava genitivom te red riječi u kojemu imenica stoji u rematskoj poziciji, što znači da je u jesnoj rečenici tipično (Lok-)V-NP u (15–16) i Lok-V-NP u (18). Kao formalni kriterij izdvaja i egzistencijalnu kvantifikaciju koja se u slavenskim jezicima izražava neodređenim zamjenicama, kvantitativnim priložima i ekvivalentima riječi *jedan* kada se koristi za izražavanje neodređenosti, npr. *Ima li koga?*, *U uredu nije bilo nikog*. Pozivajući se na Taylora (2002: 217–219), Kuna i Belaj (2013) glavnom značajkom egzistencijalnih glagola u odnosu na procesne, koje odlikuje sekvencijalnost u smislu mogućnosti raščlanjivanja njima iskazanoga procesa na pojedinačne vremenske etape, navode statičnu protežnost u vremenu, zbog čega pripadaju jednostavnim relacijskim predikacijama (Taylor 2002: 217–219).¹⁶⁵ Protežnost u vremenu može biti dulja ili kraća, ovisno o kontekstu (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 107), pa se primjerice ličnim glagolima *biti* i *imati* u (18a) i (18b) označava neograničeno trajanje, dok je kraća protežnost u vremenu prisutna u primjerima (15) i (18c), v. 3.1. i 3.2. te sl. 1. U nastavku rada razmotrit ćemo odnos egzistencijalnih, odnosno egzistencijalno-lokacijskih konstrukcija i lokacijskih konstrukcija kakvima se obično tumače one s ličnim glagolom *biti* kada dolazi u značenju ‘boraviti’, ‘živjeti’, ‘stanovati’.

2.6. Glagol *biti* u značenju provođenja određenoga vremena (obično dužega) na nekom mjestu (Silić i Pranjković 2005: 305) dolazi u ličnoj uporabi, i to u značenju ‘boraviti’ kao u (19), ‘živjeti’ i ‘stanovati’ kao u (20) i sl.

(19) Luka **je** u Hotelu Dubrovnik. / Luka **je bio** ondje.

(20) Luka **je** u Zagrebu, a Ana **je** u Puli. / Luka **je bio** u Zagrebu, a Ana **je bila** u Puli.

¹⁶⁵ Uz egzistencijalne glagole statičnu protežnost u vremenu označavaju i pomoćni glagoli, glagoli posjedovanja i stanja. Glagoli s dinamičnom strukturom, odnosno prototipovi sekvencijskoga promatranja čine složene vremenske predikacije (Belaj i Tanacković Faletar 2014: 107).

To mu leksičko značenje u načelu osigurava status sintaktički samoznačnog glagola, odnosno glagola koji sam može zauzimati poziciju predikata.¹⁶⁶ Tada ne alternira s bezličnim supletivima. Obvezna dopuna ličnome glagolu *biti* jest prilog ili prijedložno-padežni izraz s prostornim značenjem kao u (19–20), što se u kroatističkoj jezikoslovnoj literaturi i onoj koja se bavi drugim štokavskim idiomima navodi kao posebnost takvih rečenica.¹⁶⁷ Konstrukcije kao u (19–20) tumače se kao lokacijske konstrukcije jer se njima utvrđuje mjesto gdje se entitet, čije je postojanje postalo dio presupozicije, nalazi (v. Kordić 2002: 153). Za razliku od reda riječi u jesnoj egzistencijalno-lokacijskoj rečenici, u kojoj je tipično Lok-V-NP, za lokacijske je jesne rečenice tipično NP-V-Lok. U tom smislu razvidno je i sljedeće – konstrukcije s ličnim glagolom *biti* u značenju ‘nalaziti se’ mogu biti i lokacijske kao u (21):

(21) Država **je** na poluotoku / Luka **je** u kabinetu / Na čelu ministarstava **nalaze se** ministri.

U konstrukcijama tipa (21) lični glagol *biti* u značenju ‘nalaziti se’₂ ne alternira s glagolom *imati* u trećem licu jednine prezenta ni s bezličnim supletivima kao u (18). Kao i konstrukcijama (19–20) s ličnim glagolom *biti* i njima se utvrđuje mjesto gdje je određeni entitet, što je kodirano nominativom, pa je tipičan red riječi NP-V-Lok. Smatramo da je glagol *biti* u značenju ‘nalaziti se’₂, ‘boraviti’, ‘živjeti’ i ‘stanovati’ glagol oslabljena značenja, a da je prijedložno-padežni izraz s prostornim značenjem obvezni adverbijal. Alternaciju nominativa i genitiva, prisutnu i u našim primjerima, Kordić povezuje s određenošću imenice – rečenica s nominativom sadrži izjavu o tome gdje se određeni već tematizirani predmet nalazi kao u (19–21), a rečenica s genitivom u prvome je redu izjava o prisutnosti ili odsutnosti nekog predmeta na jednom određenom mjestu kao u (15–17) i (18c). Iz primjera (19–21) i (18c) razvidno je

166 Raguž (1997: 326) takve glagole ne smatra samoznačnima, nego semikopulativnima, pa priložnu, tj. prijedložno-padežnu dopunu tumači kao leksički dio imenskoga predikata, što nije prihvatljivo.

167 U dijelu literature njezina je obveznost utemeljena na semantičkoj, ali ne i na gramatičkoj neo-ovjerenosti, usp. **Luka stanuje / je* (Katičić 1991: 500), pa se smatra da je sintaktički riječ o priložnim oznakama, a semantički o dopunama (Piper i dr. 2005: 531). Belaj i Tanacković Faletar (2017: 234) smatraju da se takvim postavkama gramatika odvaja od semantičko-pragmatičkih čimbenika, što po njihovu mišljenju nije moguće, pogotovo ne kad je riječ o dopuni – tada su suglasni s Palićem (2011) da obvezni adverbijali dolaze uz glagole oslabljena značenja, dopunjujući njihov semantički pol, čime osiguravaju ovjerenost konstrukcije. I Silić i Pranjaković (2005: 299–300, 305) smatraju da se uz spomenute glagole dopuna koja označuje okolnost u kojoj se događa radnja, tj. priložna oznaka ne može izostaviti, a da rečenica i dalje bude obavijesno potpuna.

da u hrvatskome alternaciji podliježe i živo (npr. N *Luka*, G *Luke*), što je u svim primjerima određeno. Dakle i genitivom vlastite imenice označeno je određeno, što se ne smatra tipičnim za egzistencijalne rečenice, dok se tipičnim za njih smatra bezlična konstrukcija s genitivom (Kordić 2002: 163). Iako je nužnost prostornoga argumenta, tj. adverbijalne dopune kriterij koji razdvaja egzistencijalne (v. 2.4) od lokacijskih konstrukcija (Birtić 2001, Kordić 2002, Kuna i Belaj 2013), u svojem ćemo radu egzistencijalno značenje glagola *biti* razmatrati i u okviru takvih 'lokacijskih' konstrukcija jer se slažemo s postavkom da je teško zamisliti ijednu lokacijsku rečenicu, a da ona ne uključuje i značenje egzistencije, odnosno da se egzistencijalno i prostorno značenje proživljavaju i međusobno uvjetuju – da bi nešto postojalo, ono mora biti smješteno u neki prostorni i vremenski okvir – a opet ne može biti smješteno nešto što ne postoji u stvarnom ili zamišljenom svijetu (Kuna i Belaj 2013). Egzistencijalno-lokacijske konstrukcije (v. 2.5) predstavljaju pak prijelazni tip konstrukcija koje se sastoje od imenskoga predikata i obvezne adverbijalne dopune.

2.7. Kada je u modalnoj uporabi, tj. kada označuje izvanjsku usmjerenost prema izvršavanju procesa označenih infinitivnim glagolskim dopunama (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 26), s kojima čini složeni glagolski predikat, *trebati* je suznačni glagol kao u (22).

(22) Luka **treba** kupiti kruh.¹⁶⁸

Glagol *trebati* samoznačan je kada dolazi kao prijelazni glagol s imenskom dopunom u službi prototipa direktnoga objekta u akuzativu ili genitivu kao u (23).¹⁶⁹

(23) Luka **treba / je trebao** kruh / kruha.

U značenju 'nedostajati', tj. 'faliti' glagol *trebati* javlja se u dvjema uporabama – bezličnoj i ličnoj.¹⁷⁰ U (24) dolazi u bezličnoj uporabi s dopunama u genitivu i dativu.

168 Govoreći o modalnome značenju glagola *trebati*, Pranjković (1993: 36) napominje da se može rabiti i bezlično, i to kada subjekt nije određen, usp. *Treba kupiti kruh*, *Treba učiti*, *Treba slušati roditelje*. O uporabi modalnoga glagola *trebati* v. i u Kordić (2002: 175–190).

169 Rečeno o sintaktičkome statusu glagola *imati* u posvojnome značenju i njegovih dopuna u 2.2. vrijedi i za ovu uporabu glagola *trebati*.

170 Pranjković (2002: 37) govori o obveznim imenskim dopunama samoznačnoga glagola *trebati*, bez obzira na to rabi li se u ličnoj ili bezličnoj formi, npr. *Treba im kruha*, *Trebaju kruha*. V. analize u 3.4.

(24) Luki **treba** / **je trebalo** kruha / novca / vremena / ljudi / volje / ljubavi.

U (25) dolazi u ličnoj uporabi s dopunama u nominativu i u dativu.

(25) Luki **treba** / **je trebao** kruh / novac / ključ / prijatelj / ljubav / (Luki) Trebaju novci / ključevi / prijatelji.

Za razliku od prethodno analiziranih glagola kod kojih je bilo riječi o pretpostavljenosti, odnosno obveznosti prostora kao argumenta, kada je riječ o glagolu *trebati*, može se govoriti o pretpostavljenosti doživljavača koji je i u bezličnoj i u ličnoj uporabi tog glagola kodiran dativom. Doživljavač nije obvezatno uvrstiv, ali je obvezno pretpostavljen bez obzira na to koja imenica dolazi u značenju predmeta koji (ne)dostaje (brojiva, nebrojiva; tvarna, apstraktna, konkretna itd.). Ta se osobitost konstrukcija s glagolom *trebati*, bezličnim ili ličnim, može dovesti u vezu s „prototipnim“ egzistencijalnim konstrukcijama kao u (15–16), u kojima predmet nije prethodno tematiziran kao u primjerice (19), nego se konstatira njegova prisutnost, tj. odsutnost. U slučaju bezličnog ili ličnog glagola *trebati* riječ je o konstatiranju (ne)dostajanja predmeta genitivom, odnosno nominativom, usp. *Ivanu **ne treba** kruha / Ivanu **nije trebalo** kruha; Ivan **ne treba** kruh / Ivan **nije trebao** kruh*. Konstrukcije s izrečenim doživljavačem običnije su i uvržeženije od onih u kojima nije izrečen, ali potvrđene su i u korpusu¹⁷¹ i u govornoj praksi, usp. *Za to **ne treba** novca, već samo malo dobre volje, Uvijek **treba** ljudi, koji bi radili, Za branje **treba** ljudi; Pristup funkcionira na temelju IP adresa i **ne treba** lozinka, Tamo gdje **trebaju** ljudi postoji jedino robovski rad; Imamo ljude i cilj nam je da se naši programi realiziraju, a da bi se realizirali **trebaju** ljudi*. Kao formalna značajka egzistencijalnih rečenica prethodno je spomenut red riječi, tj. pozicija predmeta čije se (ne)dostajanje konstatira – i u slučaju glagola *trebati* genitivna, odnosno nominativna dopuna stoje u rematskoj poziciji, pri čemu je neodređena kvantifikacija neodređenim apsolutnim kvantifikatorima¹⁷² moguća jedino uz genitivnu dopunu, usp. *Luki treba nešto **kruha** / puno **ljubavi** / nekoliko **prijatelja***. Kada je riječ o sintaktičkome statusu glagola *trebati* u značenju ‘nedostajati’, odnosno ‘faliti’, u 3.4. ponudit će se dvije analize konstrukcija s tim glagolom u bezličnoj i ličnoj uporabi. Prva analiza pruža argumente da se konstrukcije s glagolom *trebati*

171 Konzultiran je *Hrvatski mrežni korpus (hrWaC)* v.2.0.

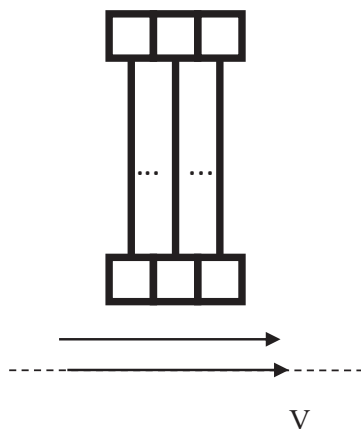
172 O podjeli kvantifikatora u kognitivnoj gramatici te o njihovoj analizi u kontekstu semantičkih aspekata ustroja imenske sintagme v. više u Langacker (1991) i Belaj i Tanacković Faletar (2014).

tumače analogno egzistencijalnim (2.4), odnosno egzistencijalno-lokacijskim konstrukcijama (2.5). U okviru te analize polazi se od toga da je glagol *trebati* u značenju ‘nedostajati’, tj. ‘faliti’ glagol ispražnjena značenja koji, da bi tvorio (egzistencijalni) predikat, traži obveznu predikatnu dopunu – u genitivu, ako je glagol bezličan, odnosno u nominativu, ako je u ličnoj uporabi. Tumačenje glagola *trebati* u bezličnoj uporabi u okviru druge analize počiva na pitanju zašto je *trebati* prijelazan za razliku od *nedostajati* i *faliti* s kojima je zamjenjiv. Kada je riječ o analizi glagola *trebati* u ličnoj uporabi, polazi se od postavke da je riječ o semantički pasivnome glagolu. Glagol u obama uporabama u okviru druge analize tumači se kao samoznačni glagol. Za sintaktičko-semantički status konstrukcija s glagolom *trebati* u okviru obiju analiza vrijedi to da im je svojstvena statična protežnost u vremenu, v. 3.4. i sliku 1.

3. Na osnovi svega što je rečeno o egzistencijalnim glagolima *biti* i *imati* (*nemati*) te o glagolu *trebati*, pokušat će se sažeto iznijeti tumačenje njihova sintaktičkoga statusa i statusa njihovih dopuna.

3.1. Iz primjera (15–17) razvidno je da *biti* i *imati* u značenju ‘postojati’ dolaze kao bezlični supletivi s genitivom, kojima se označuje prisutnost, tj. odsutnost kakva predmeta na određenom mjestu, usp. *U našoj zgradi ima struje* i *U našoj zgradi bilo je struje*.¹⁷³ Genitivom je kodirana neodređenost predmeta čije se (ne)postojanje konstatira. Mogućnost izricanja egzistencijalnoga značenja glagolom koji u temeljnome značenju označuje posjedovanje, dokaz je da u navedenim primjerima te u (15–17) riječ o metonimiji POSVOJNOST ZA EGZISTENCIJALNOST, usp. *Vi imate struju / struje*. Ipak, značenjska promjena dovela je do značenjskoga ispražnjavanja glagola *imati*, zbog čega je uspostavljena čvrsta veza između supletiva i predikatne dopune u genitivu. Drugim riječima, genitivna dopuna čini neraščlanjenu konstrukciju s bezličnim supletivima gramatičnom (usp. **U našoj zgradi ima*, **U našoj zgradi bilo je*), zbog čega supletive tumačimo kao suznačne glagole, a njihovu dopunu kao obveznu predikatnu dopunu s kojom čine posebnu vrstu imenskih egzistencijalnih predikata. Tipičan red riječi za egzistencijalne konstrukcije ovoga tipa jest (Lok/Temp-)V-NP.

173 Masnim su slovima označeni predikati.



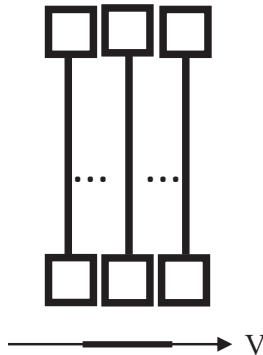
Slika 1

Slika 1 prikazuje da je u primjerima (15–17) riječ o jednostavnim predikacijama – spojene relacijske notacije označavaju etapnu nerazvedenost procesualne strukture, a dvije strelice kraću, ograničenu protežnost u vremenu kao u (15) (gornja strelica), odnosno dulju, neograničenu vremensku protežnost (V) procesa profiliranoga glagolom kao vremenskom relacijom kakva je u (16) (donja strelica) (Belaj i Tanacković Faletar 2014: 107–108).

3.2. Izriče li se glagolom *nalaziti se* da na određenom mjestu (ne) postoji kakav entitet, njegovo je značenje najbliže značenju ‘postojati’, pa može biti izraženo bezličnim supletivima *biti* i *imati* (18c), ličnim glagolom *imati* u prezentu trećega lica (18b) jednine te ličnim glagolom *biti* (18a). Kao što je napomenuto, ograničenja uporabe supletiva u vezi su s priopćajnom svrhom rečenice (dolaze u upitnim i niječnim rečenicama) i izborom i oblikom predikatne dopune (živo – jednina ili množina; neživo brojivo – množina; neživo nebrojivo), uporaba ličnoga glagola *imati* ograničena je oblikom glagola, a lični glagol *biti* u značenju ‘nalaziti se’ nema ograničenja u uporabi, usp. i *Ima li u dvorani trenera / trenerā / strunjača / vode?*; *U dvorani ima trener / strunjača / voda*; *U dvorani je trener / strunjača / voda* / *U dvorani su treneri / strunjače*. Mogućnost izricanja egzistencijalnoga značenja glagolom *imati* dokazuje da je i u tim konstrukcijama riječ o metonimiji POSVOJNOST ZA EGZISTENCIJALNOST, što znači i to da je riječ o glagolima ispražnjena značenja koji, da bi činili predikate, moraju biti dopunjeni obveznom predikatnom dopunom s kojom čine egzistencijalno-lokacijski imenski predikat. Egzistencijalno-lokacijski karakter imenskoga predikata ogleda se u tome da uz egzistencijalni

glagol dolazi obvezna predikatna dopuna kojom se izražava entitet i obvezna adverbijalna dopuna kojom se izražava mjesto postojanja entiteta. Tipičan red riječi za konstrukcije ovoga tipa jest Lok-V-NP, pri čemu u službi NP može doći nominativ ili genitiv, ovisno o tome što dolazi u glagolskom dijelu predikata. Iz primjera u (18) i onih navedenih u 3.2. razvidno je da je, kao i u 3.1., riječ o jednostavnim predikacijama čiji glagoli označavaju bilo neograničeno trajanje (18a) i (18b), bilo kraću protežnost u vremenu (npr. 18c), v. sliku 1.

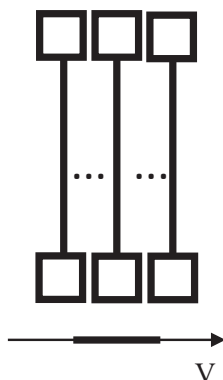
3.3. U poglavlju 2.6. pokazali smo da u značenju ‘boraviti’ i ‘nalaziti se’, kao u (19) i u značenju ‘stanovati’ i ‘živjeti’ kao u (20) može doći lični glagol *biti* koji nije zamjenjiv supletivima i ličnim glagolom *imati*. Za konstrukcije (19–20) u kojima dolazi glagol *biti* u navedenim značenjima nije riječ o metonimiji POSVOJNOST ZA EGZISTENCIJALNOST, nego se njima utvrđuje mjesto gdje se određeni entitet nalazi, pa je u njima tipičan red riječi NP-V-Lok, usp. i *Ivana je u privatnom apartmanu*, gdje NP ima nultu ulogu, V je glagol oslabljena značenja, a Lok obvezni adverbijal. Za razliku od prethodno analiziranih konstrukcija s egzistencijalnim (3.1), odnosno egzistencijalno-lokacijskim imenskim predikatima (3.2), predikati su ovdje glagolski, međutim da bi konstrukcije s njima bile ovjerene, semantički pol egzistencijalnoga glagola mora biti nadopunjen obveznom adverbijalnom dopunom mjesta.



Slika 2

Slika 2 ilustrira da je u rečenicama tipa (19), odnosno *Ivana je u privatnom apartmanu*, u kojima glagol *biti* dolazi u značenju ‘boraviti’, tj. ‘nalaziti se’, sekvencijalnost izraženija, što je prikazano malo razdvojenim relacijskim notacijama, a vremenska domena profiliranija, što je naglašeno deblje otisnutom strelicom koja prikazuje ograničenu vremensku protežnost.

S druge strane u konstrukcijama s glagolom *biti* u značenju ‘živjeti’, tj. ‘stanovati’ kao u (20), odnosno u rečenici *Ivana je u Zagrebu od studija*, jasnija profiliranost vremenske domene, povezana sa značenjem glagola, prikazana je još deblje istaknutom strelicom (sl. 3).



Slika 3

3.4. Kao što je istaknuto u 2.7., za bezlični i lični glagol *trebati* u značenju ‘nedostajati’, tj. ‘faliti’, ponudit će se alternativne analize: a) kao egzistencijalnoga glagola ispražnjena značenja koji s obveznim predikatnim dopunama u genitivu, npr. *Luki treba kruha*, ili nominativu, npr. *Luki treba kruh*, čini egzistencijalni predikat i b) kao samoznačnoga glagola s objektnom dopunom u genitivu, npr. *Luki treba kruha*, odnosno subjektnom u nominativu, npr. *Luki treba kruh*, pri čemu je riječ o semantičkome pasivu.

3.4.1. Prva se analiza temelji na postavci da je u rečenicama tipa (24) glagol *trebati* s genitivom i dativom ispražnjena značenja jer je odmakom od temeljnoga značenja potrebe i nužde došlo do značenjskoga ispražnjavanja glagola, što je rezultiralo čvršćom vezom između njega i genitivne dopune, usp. *Luki treba kruha* i **Luki treba*. Kada je riječ o sintaktičkome statusu dativa u takvim konstrukcijama, on se može usporediti sa statusom dativa u nekim tipovima neraščlanjenih (bezličnih) rečenica, npr. *Spava mi se*, gdje je tim padažom kodiran doživljivač kao međuuloga između izvorne i ciljne domene lanca radnje, usp. *Luka je pospan* i *Luku je obuzela potreba za snom* te *Luka treba kruh(a)* i *Luku je obuzela potreba za kruhom*.¹⁷⁴ Smatramo da je zato i u neraščlanjenim egzistencijalnim konstrukcijama s glagolom *trebati* dopuna

174 Usporedi ovdje raspravu *Što kognitivna gramatika može reći o tzv. dativnim subjektima?*.

u dativu u službi indirektnoga objekta koji označuje referent zahvaćen deagentivizirajućim procesom. Iz parafraze konstrukcije (24) u kojoj dativni referent zauzima službu direktnoga objekta u akuzativu, usp. **Luku je obuzela potreba za kruhom**, a prijedložni instrumental službu obveznog modifikatora proizlazi da u polazišnoj konstrukciji (24) genitiv, kojim je kodiran entitet čije se nepostojanje konstatira, označuje obveznu predikatnu dopunu, tj. leksički dio predikata. U okviru ove analize konstrukcije s glagolom *trebati* u bezličnoj uporabi, kao i konstrukcije s bezličnim supletivima u (15–17), tumače se kao imenski egzistencijalni predikati, za koje također vrijedi da je riječ o jednostavnim predikacijama u kojima se bezličnim glagolom *trebati* izražava neograničeno trajanje (npr. **Treba volje i rada**) ili pak kraća statična protežnost u vremenu kao u (24), v. sliku 1.

3.4.2. Druga se analiza temelji na spomenutom pitanju zašto je *trebati* u bezličnoj uporabi prototipnije prijelazan u odnosu na glagole *nedostajati* i *faliti* kojima je zamjenjiv, odnosno postavci da izraženija prijelaznost proizlazi iz profiliranijega značenja želje subjekta usmjerene prema objektu, što u tolikoj mjeri ne vrijedi za druga dva glagola. Scenarij prijelaznosti pojačava i mogućnost uvrštavanja priloga uz *trebati*, usp. *Luki jako / hitno / očajnički / odmah treba kruha / ljubavi / ljudi* i *?Luki jako / hitno / očajnički / odmah nedostaje kruha / ljubavi / ljudi*.¹⁷⁵ Zamjenjivost egzistencijalnim glagolima, ali i odmiicanje od egzistencijalnoga značenja time što je u konstrukcijama s glagolom *trebati* doživljavač dinamičniji zbog želje kojoj je izložen, argument su da se u okviru ove analize glagol *trebati* tumači kao samoznačni glagol. Da je riječ o bezličnim konstrukcijama, potvrđuje se i uspostavom analogne bezlične konstrukcije s trpnim pridjevom, koja bi, kada bi se od glagola *trebati* trpni pridjev mogao tvoriti, glasila ***Trebano je kruha od Luke**, upravo onako kako ona glasi i u konstrukcijama s prototipnijim prijelaznim glagolima od kojih je trpni pridjev moguće tvoriti (usp. *Luka je pojeo kruha / ?Pojedeno je kruha od Luke*). Iz svega navedenoga proizlazi da je u bezličnoj konstrukciji *Luki treba kruha* predikat glagolski (*treba*), da je dijelnim genitivom označena tema, odnosno direktni objekt rečenice, a dativom, doživljavač, odnosno indirektni objekt te da je glagol *trebati* reverzibilan glagol, i to jedini takav, koji u istom obliku dolazi i u ličnim i u bezličnim konstrukcijama s dijelnim genitivom kao direktnim objektom (usp. *Luka treba kruha / Luki treba kruha*).

175 O tom i ostalim kriterijima koji utječu na prototipnost prijelaznoga scenarija vidi više u Belaj i Tanacković Faletar (2017: 162–183).

3.4.3. Prva se analiza ličnoga glagola *trebati* s dopunama u nominativu i dativu, u rečenicama tipa (25), temelji na tumačenju da je riječ o glagolu ispražnjena značenja, što dovodi do čvrste veze između glagola i dopune, usp. i *Ivani treba pomoć* i **Ivani treba* / **Treba*. Kao i u prethodno analiziranim konstrukcijama s bezličnim glagolom *trebati*, dopuna u dativu u službi je indirektnoga objekta koji označuje referent zahvaćen deagentivizirajućim procesom. Parafraza konstrukcije (25) jednaka je parafrazi konstrukcije (24), u kojoj dativni referent zauzima službu direktnoga objekta u akuzativu, usp. *Luku je obuzela potreba za kruhom*, a prijedložni instrumental službu obveznog modifikatora. Entitet čije se nedostajanje konstatira u konstrukciji (24) kodiran je genitivom, a u (25) nominativom. Smatramo da se alternacija genitiva s nominativom može tumačiti u vezi s oprekom dio-cjelina, koja je svojstvena opreci između genitiva i akuzativa, v. i 2.7. Iz navedenoga proizlazi da je i nominativ uz lični glagol *trebati* u svojstvu predikatnoga imena.¹⁷⁶ Pitanje koje se nameće u ovoj analizi konstrukcija s ličnim glagolom *trebati* i dopunama u dativu i nominativu jest sljedeće: kako gramatički oblik subjekta koji označuje entitet čije se nepostojanje konstatira (N *kruh*) simbolizira značenje i funkciju svojstvenu imenskome dijelu egzistencijalnoga predikata? Navedeno pitanje ujedno je parafraza temeljnoga pitanja u vezi sa sintaktičkim statusom dativa u neraščlanjenim konstrukcijama tipa *Spava mi se*. Smatramo da se upravo na tipu konstrukcija s ličnim glagolom *trebati* i s dopunama u nominativu i dativu pokazuje dvojaka narav neraščlanjenih konstrukcija s dativom kojim je kodiran doživljavač kao međuuloga između izvorne i ciljne domene lanca radnje. Naime moguće parafraze konstrukcije (25) *Luki treba kruh* jesu: *Luka treba kruh* (N doživljavač – izvorna domena lanca radnje) i *Luku je obuzela potreba za kruhom* (A doživljavač – ciljna domena lanca radnje). Dokazujući da je ono što je morfosintaktički kodirano kao objekt, ima i semantička i pragmatička obilježja objekta, pošlo se od parafraze u kojoj dativni referent zauzima poziciju direktnoga objekta (*Luku je obuzela potreba za kruhom*), iz koje je pak razvidno da nominativni referent (*kruh*) zauzima poziciju obveznoga prijedložno-instrumentalnoga modifikatora imenskoga dijela dekomponiranoga predikata (*Luku je obuzela potreba za kruhom*), što isključuje tumačenje da je nominativ u inicijalnoj konstrukciji u službi subjekta. U obrnutoj parafrazi dativni referent zauzima poziciju subjekta (*Luka treba kruh*), a nominativni

176 Konstrukcije s ličnim glagolom *trebati* mogu se usporediti s konstrukcijama s egzistencijalno-lokacijskim imenskim predikatom u čijem glagolskom dijelu dolazi lični glagol *imati*, ograničenije uporebe u odnosu na glagol *trebati*, s dopunom u nominativu i u obliku prijedložno-padežnoga izraza, tj. priloga s egzistencijalnim značenjem, a u službi obveznoga adverbijala, v. 3.2.

referent poziciju direktnoga objekta, što također isključuje mogućnost tumačenja da nominativ u inicijalnoj konstrukciji *Luki treba kruh* označuje subjekt rečenice. Dakle bez obzira na to od koje se parafraze polazi, razvidno je da dativ, uistinu, može simbolizirati i referent zahvaćen procesom (Luka je taj koji je zahvaćen potrebom za kruhom) i agentivna obilježja imanentna gramatičkoj relaciji subjekta (Luka je taj koji treba kruh). Sporno je međutim mogu li agentivna obilježja u istoj konstrukciji biti kodirana i dativom i nominativom. Zaključak prve analize jest taj da se konstrukcije kao u (25) također mogu smatrati neraščlanjenima, pri čemu ne bi bile usporedive ni s jednim drugim tipom takvih konstrukcija (v. Silić i Pranjković 2005: 316–318). U njima nominativni referent samo naizgled ima semantička i pragmatička obilježja subjekta, ali zapravo označuje imenski dio egzistencijalnoga predikata.

3.4.4. U drugoj analizi sintaktičkoga statusa konstrukcija s glagolom *trebati* u ličnoj uporabi taj glagol tumačimo kao samoznačni, pri čemu se polazi od postavke da je riječ o semantički pasivnome glagolu koji blokira direktni objekt u akuzativu isto onako kako to čini trpni pridjev u prototipnim pasivnim konstrukcijama (usp. *Luka je pojeo kruh* / *Kruh je pojeden od Luke*). To pak glagol *trebati* i u ovom slučaju čini reverzibilnim glagolom koji i u aktivu i u pasivu dolazi u istom obliku. Zato je u konstrukcijama s ličnim glagolom *trebati* u značenju ‘nedostajati’, tj. ‘faliti’ moguć samo objekt u dativu. Također, a kako je već rečeno, od njega nije moguće tvoriti glagolski pridjev trpni. Da je moguće, pasivni bi korelat konstrukcije *Luki treba kruh* glasio **Kruh je treban od Luke*, isto kao što bi u već analiziranim bezličnim konstrukcijama tipa *Luki treba kruha* korelat s trpnim pridjevom glasio **Treban je kruha od Luke*. Iz navedenih primjera razvidno je dakle da je glagol *trebati* i u konstrukcijama s direktnim objektom u akuzativu reverzibilan glagol jer mu je oblik isti i u aktivu i u pasivu, (usp. *Luka treba kruh* (aktiv) i *Luki treba kruh* (pasiv)), što pak znači da je u konstrukcijama tipa (25) predikat glagolski (*treba* / *trebaju*), nominativna dopuna (*kruh*) označuje temu, odnosno subjekt rečenice,¹⁷⁷ a dativna (*Luki*) doživljavača, tj. objekt.

4. Zaključno se može reći da glagoli *biti* i *imati* (*nemati*) tvore egzistencijalne, odnosno egzistencijalno-lokacijske predikate. Glagolski dio imenskih egzistencijalnih predikata čine bezlični supletivi *biti* i *imati* (*nemati*) u značenju

177 Već i sama činjenica da je subjektu pridružena semantička uloga teme svrstava ga u ciljnu domenu lanca radnje, u domenu općega trpitelja, što pak nedvosmisleno ukazuje na to da su takve konstrukcije semantički pasivne.

‘postojati’. Glagoli *biti* i *imati* u navedenim značenjima tumače se kao glagoli ispražnjena značenja – odmakom od temeljnoga značenja (posvojnoga, tj. značenja potrebe ili nužde) postali su leksički prazni. Leksičko značenje predikata proizlazi iz predikatne dopune u službi koje dolazi imenica u genitivu. U konstrukcijama s egzistencijalnim predikatima koje čine bezlični supletivi *biti* i *imati* prostor je pretpostavljen, ali ne mora biti izrečen.

Imenske lokacijsko-egzistencijalne predikate čine lični glagoli *biti* i *imati* u značenju ‘nalaziti se’ te bezlični supletivi, s kojima lični glagoli alterniraju. I to su glagoli ispražnjena značenja. Odmakom od temeljnoga značenja uspostavljena je tijesna veza s imenskom dopunom. Za razliku od egzistencijalnih predikata, u lokacijsko-egzistencijalnim prostor mora biti izrečen kao obvezni prostorni adverbijal.

Polazeći od toga da lokacijska konstrukcija uključuje i egzistenciju, razmotrio se i sintaktički status glagola *biti* u tzv. lokacijskim konstrukcijama, u kojima dolazi u značenju ‘boraviti’, ‘živjeti’, ‘stanovati’. U takvoj uporabi *biti* ne alternira s glagolom *imati*. Glagol *biti* u takvim je konstrukcijama oslabljena značenja, što znači da samostalno vrši službu glagolskoga predikata, ali da mu semantički pol nužno nadopunjuje obvezna adverbijalna dopuna mjesta.

Kada je riječ o egzistencijalnome glagolu *trebati* u ličnoj i bezličnoj uporabi, njegovu je sintaktičkome statusu moguće pristupiti na dva načina – kao glagolu ispražnjena značenja koji s obveznom predikatnom dopunom u genitivu ili nominativu čini imenski egzistencijalni predikat, odnosno kao samoznačnome glagolu, pri čemu su dopune u službi objekta, odnosno subjekta rečenice.

O TZV. RASTAVNOM KORELATIVU ŠTO

1. Iako u znanosti uvijek treba izbjegavati superlative, mislim da se bez ikakvih ustezanja može tvrditi da je *što* najpolifunkcionalnija riječ u hrvatskom jeziku. Ona naime može imati funkciju čak pet vrsta riječi (Pranjeković 2013: 238–246), i to: upitne zamjenice (npr. **Što** ste uradili?), odnosne zamjenice ili zamjeničkoga relativizatora (npr. *Kasnili su gotovo dva sata, što nismo očekivali.*), veznika (npr. *Dohvati mi onu majicu što stoji na najgornjoj polici.*), priloga (npr. *Imaš li što sitnog?*) i čestice (npr. **Što** se više trudiš, brže ćeš napredovati.). Osim toga *što* se kao subjunktor, bilo samostalno bilo kao dio složenoga veznika, javlja u najmanje deset vrsta složenih struktura sa subordiniranom klauzom (Pranjeković 2021: 79–92): u relativnim (npr. *To je ona žena što smo ju sreli i prekjucher.*), eksplikativnim (npr. **Što** on nije došao još nekako, ali što ti nisi došao, to me je jako iznenadilo / **Kao što** je poznato, on neće doći.), uzročnim (npr. *Žao mi je što niste došli / Nisam došao zato što me je boljela glava.*), načinskim (npr. *Sve je u životu postigao tako što je naporno radio.*), usporednim (npr. **Što** smo se više penjali, to smo bili umorniji.), eksceptivnim (npr. *Sve je prošlo u najboljem redu, jedino što je na pet minuta nestalo struje.*), vremenskim (npr. *Otišli smo nakon što je on došao.*), namjernim (npr. *Otišla je u grad radi toga što je željela kupiti kaput.*), dopusnim (npr. *Otišli su u kino unatoč tome što je padala kiša.*) te u ekspektivnim složenim strukturama s alternativnim klauzama (npr. *Uči umjesto što stalno gledaš televiziju.*). Međutim unatoč u literaturi prilično temeljitu opisu funkcija i značenja riječi *što* ni u znanstvenim raspravama ni u gramatikama ne spominje se jedna njezina izuzetno zanimljiva i u kategorijalnom smislu možda i najsloženija funkcija oprimjerena u (1), kojom se potvrđuje da *što* može povezivati i koordinirane, a ne samo, po uvriježenu mišljenju, subordinirane strukture:

(1) U Zoološki je vrt proteklih godina pristiglo mnogo novih životinja, **što** europskih **što** afričkih.

Od suvremenih gramatika ta se funkcija riječi *što* spominje u Raguževoj gramatici (1997: 69), ali vrlo površno, u jednoj rečenici, i to u bilješci, pri čemu se zadržava samo na konstataciji da je riječ o količinskom (brojčanom)

prilogu,¹⁷⁸ a spominje ju i Maretić (1963: 506) navodeći da je riječ o neodređenoj zamjenici u značenju *nešto*.

No za razliku od gramatika i znanstvenih rasprava ta se funkcija riječi *što* redovito spominje u rječnicima, kako hrvatskoga tako i srpskoga jezika, gdje se najčešće tumači kao *rastavni korelativ* zamjenjiv s *bilo...bilo* i *ili...ili* (Anić 1994: 1041, Jojić 2015: 1552), ali i kao *rastavni veznik* (Vujanić 2007: 1555) ili se pak potpuno pogrešno govori o značenju *alternativnog rastavnog odnosa nezavisnih rečenica* (Šonje 2000: 1231). U nastavku ćemo se detaljnije osvrnuti na najvažnije sintaktičko-semantičke karakteristike konstrukcija tipa (1), i to na temelju triju analitičkih zadataka:

1) Pokazati da je primarno riječ o sastavnom (kopulativnom), a ne rastavnom (disjunktivnom) vezniku te propitati je li riječ o korelativu.

2) Objasniti zašto je nekad moguća parafraza prototipnim rastavnim veznikom *ili*, a nekad ne i zašto je uvijek moguća parafraza rubnijim rastavnim veznikom *bilo...bilo*.

3) Dodatno potvrditi polifunkcionalnost riječi *što* s obzirom na to da u toj svojoj funkciji ima svojstva čak triju vrsta riječi.

2. Kao predložak za analizu poslužit će nam konstrukcije (2–6),¹⁷⁹ u kojima su najprije navedeni matični primjeri s veznikom *što...što*, a potom parafraze sastavnim korelativnim veznikom *kako...tako* i odnosno udvojenim sastavnim veznikom *i...i* te rastavnim veznicima *bilo...bilo* i *ili...ili*:

(2) A ja takvih predmeta imam desetak, **što** iz Grčke **što** iz SAD-a.

(2a) A ja takvih predmeta imam desetak, **kako** iz Grčke **tako i** iz SAD-a. / A ja takvih predmeta imam desetak, **i** iz Grčke **i** iz SAD-a.

(2b) A ja takvih predmeta imam desetak, **bilo** iz Grčke **bilo** iz SAD-a.

(2c) A ja takvih predmeta imam desetak, **ili** iz Grčke **ili** iz SAD-a.

178 Ostaje nejasno zašto Raguž govori o *brojčanom* prilogu jer za tako nešto nema ama baš nikakvih argumenata.

179 Primjeri su preuzeti iz korpusa *Riznica* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

(3) Prošla smo četiri mjeseca, **što** s klubom **što** s reprezentacijom, igrali samo odlučujuće utakmice.

(3a) Prošla smo četiri mjeseca, **kako** s klubom **tako i** s reprezentacijom, igrali samo odlučujuće utakmice. / Prošla smo četiri mjeseca, **i** s klubom **i** s reprezentacijom, igrali samo odlučujuće utakmice.

(3b) Prošla smo četiri mjeseca, **bilo** s klubom **bilo** s reprezentacijom, igrali samo odlučujuće utakmice.

(3c) Prošla smo četiri mjeseca, **ili** s klubom **ili** s reprezentacijom, igrali samo odlučujuće utakmice.

(4) Utakmicu je obilježila iznimno uzbudljiva završnica i »podrhtavanje« Jazina, **što** od buke navijača **što** od iščekivanja kako će se te posljednje sekunde utakmice razviti.

(4a) Utakmicu je obilježila iznimno uzbudljiva završnica i »podrhtavanje« Jazina, **kako** od buke navijača **tako i** od iščekivanja kako će se te posljednje sekunde utakmice razviti. / Utakmicu je obilježila iznimno uzbudljiva završnica i »podrhtavanje« Jazina, **i** od buke navijača **i** od iščekivanja kako će se te posljednje sekunde utakmice razviti.

(4b) Utakmicu je obilježila iznimno uzbudljiva završnica i »podrhtavanje« Jazina, **bilo** od buke navijača **bilo** od iščekivanja kako će se te posljednje sekunde utakmice razviti.

(4c) Utakmicu je obilježila iznimno uzbudljiva završnica i »podrhtavanje« Jazina, **ili** od buke navijača **ili** od iščekivanja kako će se te posljednje sekunde utakmice razviti.

(5) Na trgu se okupilo mnogo ljudi, **što** mladih **što** starih.

(5a) Na trgu se okupilo mnogo ljudi, **kako** mladih **tako i** starih. / Na trgu se okupilo mnogo ljudi, **i** mladih **i** starih.

(5b) Na trgu se okupilo mnogo ljudi, **bilo** mladih **bilo** starih.

(5c) *Na trgu se okupilo mnogo ljudi, **ili** mladih **ili** starih.

(6) Na proslavu su pristigli **što** sadašnji **što** bivši članovi kluba.

(6a) Na proslavu su pristigli **kako** sadašnji **tako i** bivši članovi kluba. / Na proslavu su pristigli **i** sadašnji **i** bivši članovi kluba.

(6b) Na proslavu su pristigli **bilo** sadašnji **bilo** bivši članovi kluba.

(6c) *Na proslavu su pristigli **ili** sadašnji **ili** bivši članovi kluba.

Odmah treba istaknuti dvije osnovne karakteristike veznika *što...što*: (i) konjunktorem *što...što* mogu se povezivati samo fraze odnosno skupine i sintagme (NP i PP), a nikako klauze (usp. **A ja takvih predmeta imam desetak, što su bili iz Grčke što (su bili) iz SAD-a.*) i (ii) za razliku od svojih aproksimativno sinonimnih udvojenih pandana *i...i* i *ili...ili* on se kao i veznik *bilo...bilo* može pojavljivati isključivo u udvojenju u obliku (usp. **A ja takvih predmeta imam desetak, iz Grčke što iz SAD-a. / *A ja takvih predmeta imam desetak, iz Grčke bilo iz SAD-a. / A ja takvih predmeta imam desetak, iz Grčke i iz SAD-a. / A ja takvih predmeta imam desetak, iz Grčke ili iz SAD-a.*). Njegovo obvezno udvajanje vjerojatno je i razlog zbog kojega se u literaturi i govori o korelativu. Za takav se stav ne može reći da je pogrešan, no smatram da je prije svega iz metodoloških i didaktičkih razloga pojam korelacije praktičnije i bolje zadržati samo za konstrukcije ustrojene na temelju kataforičko-anaforičkih odnosa bilo distaktnoga tipa između korelacijske riječi i veznika (npr. *Onoga pozovite koga hoćete.*) bilo kontaktnoga tipa unutar složenoga veznika (npr. *Pozovite onoga koga hoćete.*)¹⁸⁰ jer u suprotnom postoji mogućnost da se svako vezničko udvajanje proglasi korelacijom (*ni...ni, niti...niti, i...i, ili...ili* itd.), a pogotovo je ta vjerojatnost velika u konstrukcijama koje su predmet ovoga rada, odnosno u parafrazama *što...što*-konstrukcija značenjski bliskim udvojenim veznicima *i...i* i *ili...ili*, kod kojih nije riječ o korelativnim veznicima ni po kojem kriteriju.¹⁸¹

2.1. Posvetimo se sada važnijem i kudikamo problematičnijem pitanju u vezi s konjunktorem *što...što*, a ono se tiče njegove kategorijalne identifikacije kao rastavnoga veznika. Da nije primarno riječ o rastavnom vezniku, nego o sastavnom, vidi se već i po tome što je on uvijek zamjenjiv prototipnim kopulativnim veznicima – korelativnim *kako...tako i* i udvojenim nekorelativnim *i...i*, dok njegova zamjena prototipnim udvojenim rastavnim veznikom *ili...ili* nije uvijek moguća kao što je slučaj u (5–6). No sada se odmah otvara pitanje koja su to značenjska obilježja koja u nekim slučajevima omogućavaju zamjenu kopulativnoga i disjunktivnoga veznika, a u nekima ne.

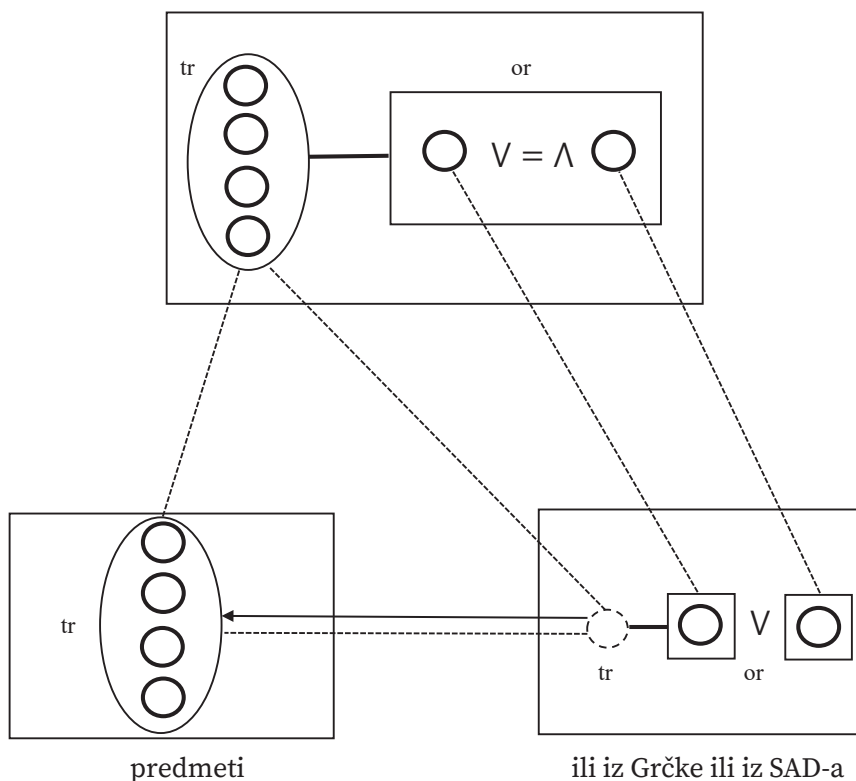
U slučajevima u kojima je moguća zamjena odnosno parafraza kopulativnoga veznika *što...što* disjunktivnim veznikom *ili...ili* riječ je o tome da na *lokalnoj* konstrukcijskoj razini *ili* vrši svoju prototipnu funkciju alternacije,

180 O korelativnim veznim sredstvima vidi više u Pranjković (2001: 37–41), a o sintaksi i semantici hrvatskih korelativnih struktura te o njihovoj tipologiji u Belaj i Tanacković Faletar (2020: 356–369).

181 Nije naodmet spomenuti da i ARj (1959–1962: 812–815) govori o korelativnom *što*, no za razliku od ostalih rječnika o korelativnom *što* govori se u kontekstu kataforičko-anaforičkih konstrukcija *što...to*, a ne *što...što*.

odnosno realizacija jedne varijante isključuje realizaciju druge (npr. u (2) oni predmeti koji su iz Grčke nisu ujedno i iz SAD-a i obrnuto), ali na *globalnoj* konstrukcijskoj razini opseg značenja antecedenta uključuje i jedne i druge, tj. predmeti su i iz Grčke i iz SAD-a, što rezultira kompatibilnošću logičkih operacija disjunkcije i konjunkcije, a na sintaktičkoj razini mogućnošću alternacije kopulativnoga i disjunktivnoga veznika.¹⁸² Ti su odnosi prikazani na sl. 1, gdje najprije dva postmodifikatora u odnosu disjunkcije (*iz Grčke / iz SAD-a*) na lokalnoj razini u svojoj semantičkoj strukturi sadrže prazno mjesto elaboracije u vidu trajektora koje popunjava (elaborira) nominalna glava NP-a *predmeti*, a potom na kompozitnokonstrukcijskoj razini taj odnos disjunkcije, kako je već rečeno, postaje komplementaran s odnosom konjunkcije.

predmeti **ili** / **i** iz Grčke **ili** / **i** iz SAD-a = (predmeti **što** iz Grčke **što** iz SAD-a)

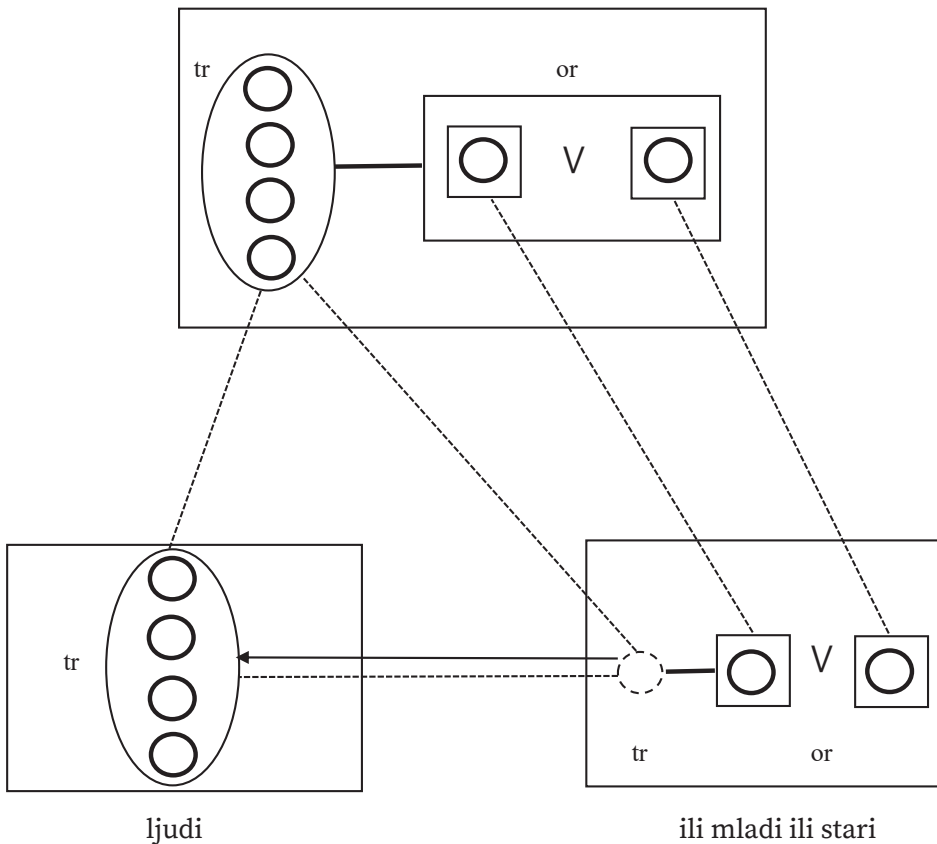


Slika 1

182 O lokalnim i globalnim konstrukcijskim razinama u kontekstu analize sintagmatskih aspekata ustroja imenske sintagme (glave, modifikatora i dopune) vidi više u Langacker (1991: 147) i Belaj i Tanacković Faletar (2014: 185–215).

Dakle parafraza s *ili* može samo u konstrukcijama u kojima se ne potencira isključivanje jedne od sintagmi na globalnoj kompozitnokonstruktivnoj razini, a to je tako u onim slučajevima kada koordinanti ne potenciraju isključivanje jedne od varijanata (2–4). S druge strane kada je riječ o antonimnom odnosu koordinanata (5–6), veznik *ili* dodatno doprinosi isključivanju jednog koordinanta doprinoseći disjunktivnoj interpretaciji i na globalnoj konstruktivnoj razini, interpretaciji koja je različita značenja od parafraze nekim kopulativnim veznikom, pa stoga mogućnost zamjene ne dolazi u obzir (sl. 2).

ljudi **ili** mladi **ili** stari ≠ (ljudi **što** mladi **što** stari / ljudi **i** mladi **i** stari)



Slika 2

Osim primjera (5–6) takvi su još recimo i sljedeći primjeri: *Na sajmu se moglo pronaći različite proizvode, što slane što slatke.* > **Na sajmu se moglo pronaći različite proizvode, ili slane ili slatke.* / *U svojoj je trenerskoj karijeri trenirao sva-*

kakve igrače, **što** dobre **što** loše. > *U svojoj je trenerskoj karijeri trenirao svakakve igrače, **ili** dobre **ili** loše. / U zoološkom vrtu vidjeli su mnoge životinje, **što** sisavce **što** ribe. > *U zoološkom vrtu vidjeli su mnoge životinje, **ili** sisavce **ili** ribe.

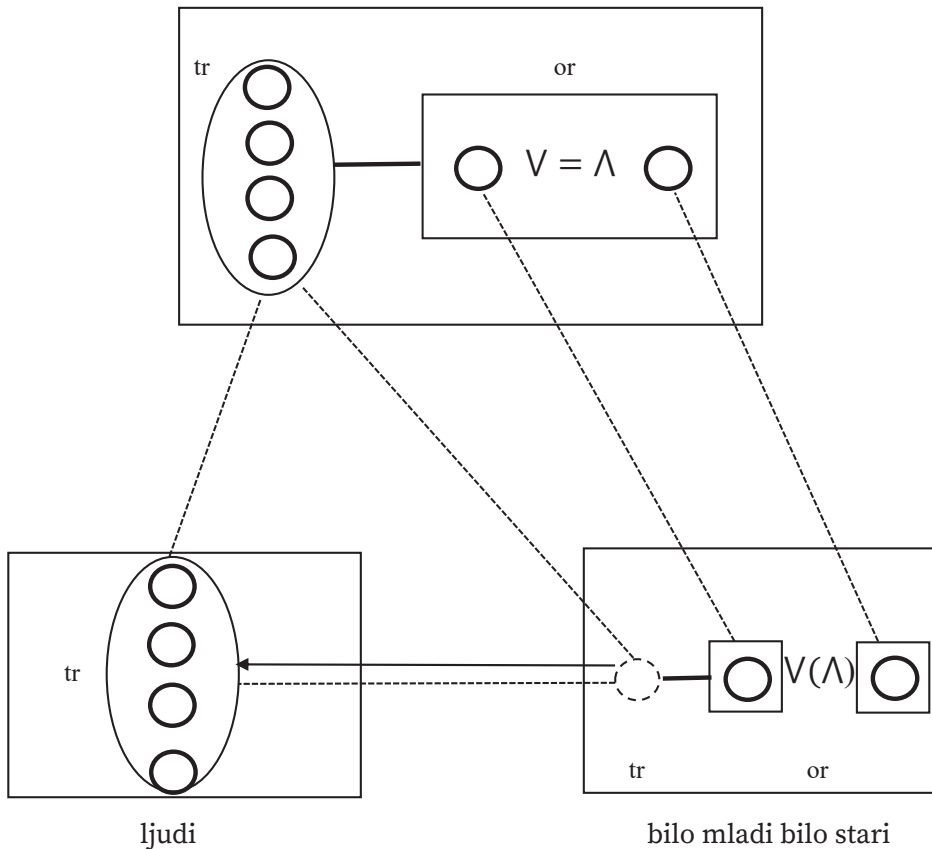
No kako objasniti činjenicu da je veznik *što...što* puno češće¹⁸³ zamjenjiv rastavnim veznikom *bilo...bilo*, što pak govori u prilog tome da *što...što* jest rastavni veznik ili da je barem i rastavni veznik? Parafraza s *bilo...bilo* moguća je češće jer se njime ne kodira posve isti semantički odnos rastavnosti kao prototipnim *ili*. Drugim riječima, iako *bilo...bilo* jest primarno rastavni veznik, on je ujedno i granični ili hibridni veznik blizak značenju sastavnosti jer je kod njega u većoj mjeri nego kod veznika *ili* profilirano značenje **uključivosti** svih varijanata. Da je veznik *bilo...bilo* granični veznik između značenja rastavnosti i sastavnosti, vidi se i po tome što je i kod bezuvjetnodopusnih *bilo da*-klauza (Belaj i Tanacković Faletar 2020: 280–286) tipa **Bilo da dođeš bilo da ne dođeš, meni je svejedno** zamjenjiv vezničkim intenzifikatorom i kudikamo neutralnije nego vezničkim intenzifikatorom *ili*, usp. **Bilo da dođeš bilo da ne dođeš, meni je svejedno** > **I da dođeš i da ne dođeš, meni je svejedno** / **??Ili da dođeš ili da ne dođeš, meni je svejedno**. Uključivost svih varijanata u navedenim bezuvjetnodopusnim konstrukcijama ostvaruje se potenciranjem značenja iscrpnosti – habitualiziranosti – koje se ostvaruje intenzifikacijom¹⁸⁴ krajnjih točaka metonimijskim tipom DIJELOVI ZA CJELINU, odnosno specifičnijom metonimijom KRAJNJE TOČKE SKALE ZA CIJELU SKALU, a na temelju metonimijskoga lanca INTENZIFIKACIJA ZA ISCRPNOST (**Bilo da dođeš bilo da ne dođeš, meni je svejedno** = **Bilo da uradiš x, bilo da uradiš y,..., bilo da uradiš n, meni je svejedno**) > ISCRPNOST ZA BEZUVJETNOST (**Bilo da uradiš x, bilo da uradiš y,..., bilo da uradiš n, meni je svejedno** = **Bilo što ti uradio, meni je svejedno**) > BEZUVJETNOST ZA HABITUALIZIRANOST (**Bilo što ti uradio, meni je svejedno** = **Što god uradio, meni je svejedno** / **Ma što uradio, meni je svejedno**), pa disjunkcija postaje komplementarna s konjunkcijom. Dakle koordinirane sintagme povezane konjunktorem *bilo...bilo* predstavljaju graničnu kategoriju između značenja disjunktivnosti i kopulativnosti slično kao što recimo gradacijske strukture sa složenim restriktorsko-intenzifikatorskim veznikom *ne samo...*

183 Puno češće, ali ne uvijek. Usp. npr. *Svakako dođite, što sutra što preksutra.* > *Svakako dođite, i sutra i preksutra.* / *Svakako dođite, kako sutra tako i preksutra.* // **Svakako dođite, bilo sutra bilo preksutra.* / **Svakako dođite, ili sutra ili preksutra.*

184 Svako udvajanje veznika rezultira intenzifikacijom, pa se posljedično i svi udvojeni veznici mogu smatrati pojačajnim česticama (intenzifikatorima), a to posebno to dolazi do izražaja kod sastavnih veznika (*n*)i i *niti*.

nego i predstavljaju graničnu kategoriju između značenja adverzativnosti i kopulativnosti. Ti su odnosi prikazani na sl. 3 i u svemu odgovaraju odnosima prikazanim na sl. 1, s tom razlikom što veznik *bilo...bilo*, za razliku od prototipnog rastavnog veznika *ili*, i na lokalnoj konstrukcijskoj razini, uz primarnu disjunkciju, u određenoj mjeri, a svakako u većoj od veznika *ili*, potencira i konjunkciju.

ljudi **bilo** mladi **bilo** stari = (ljudi **što** mladi **što** stari / ljudi **i** mladi **i** stari)



Slika 3

Sintaktičke skupine povezane veznikom *što...što* ponekad mogu biti i dvo-smislene, odnosno uz kopulativnu interpretaciju moguća je i disjunktivna u drugom značenju (7)

(7) Dolazio je svakoga tjedna, **što** subotom **što** nedjeljom.

Kopulativna bi interpretacija značila da je netko dolazio svakoga tjedna dva dana (7a)

(7a) Dolazio je svakoga tjedna, **i** subotom **i** nedjeljom.

a disjunktivna da je svakoga tjedna dolazio jedanput, odnosno nekad subotom, nekad nedjeljom

(7b) Dolazio je svakoga tjedna, **ili** subotom **ili** nedjeljom.

2.2. Preostaje nam još reći kojom se vrstom riječi, točnije kojim vrstama riječi, može smatrati *što* u tim konstrukcijama, a riječ je funkcijama čak triju vrsta riječi. Kao što je u prethodnoj analizi pokazano, riječ je najprije o kopulativnom vezniku, a on se u navedenim konstrukcijama može smatrati i česticom s obzirom na obavezno udvajanje koje uvijek rezultira intenzifikatorskom ulogom odnosno ulogom pojačajne čestice. No osim vezničke i čestične funkcije *što* funkcionira i kao količinski prilog, i to totivno-distributivnoga značenja, što je i osnovna značenjska nijansa u alternativnom konstruiranju značenja veznikom *što...što* s jedne strane i njegovim aproksimativnim kopulativnim ekvivalentima *i...i* i *kako...tako i* s druge strane. To se količinsko priložno značenje dobro vidi najprije po tome što se veznik *što...što* uvijek može parafrazirati konstrukcijom *dijelom... dijelom...* ili *nešto...nešto...*, usp. *A ja takvih predmeta imam desetak, što iz Grčke što iz SAD-a.* > *A ja takvih predmeta imam desetak, dijelom / nešto iz Grčke dijelom / nešto iz SAD-a.* // *Na trgu se okupilo mnogo ljudi, što mladih što starih.* > *Na trgu se okupilo mnogo ljudi, dijelom / nešto mladih dijelom / nešto starih.* // *Prošla smo četiri mjeseca, što s klubom što s reprezentacijom, igrali samo odlučujuće utakmice.* > *Prošla smo četiri mjeseca, dijelom / nešto s klubom dijelom / nešto s reprezentacijom, igrali samo odlučujuće utakmice.*¹⁸⁵ Njegovo totivno značenje proizlazi iz kodiranja ukupnosti količine referenata o kojima je riječ kao zbroja dvaju ili više dijelova (svojevrsnih priložnih partitivizatora), a distributivno značenje posebno dolazi do izražaja u konstrukcijama s više od dvaju koordinanata, npr. *Za Božić je kupio mnogo poklona, što bratu, što sestri, što roditeljima, što prijateljima.*

¹⁸⁵ U konstrukcijama s vremenskim adverbijalima kao u (7) *što* podliježe i parafrazi s *nekad...nekad*, pa je tada riječ o vremenskoj količini.

Da je bez sumnje riječ i o količinskom prilogu, potvrđuje se nadalje i time što on ne može funkcionirati kao predikatna dopuna niti može biti dio argumentne strukture u niječnim konstrukcijama jer dolazi do kolizije negacije količine i njezine realizacije *što...što*-konstrukcijom, usp. (8–10):

(8) Bilo je **što** mladih **što** starih.

(8a) *Nije bilo **što** mladih **što** starih.

(9) Vidio sam **što** mlade **što** stare.

(9a) *Nisam vidio **što** mlade **što** stare.

(10) Okupili su se **što** mladi **što** stari.

(10a) *Nisu se okupili **što** mladi **što** stari.

Stoga smatram da bi najpreciznija definicija opisane funkcije riječi *što* bila da je riječ o *kopulativnom priložnom vezničkom intenzifikatoru totivno-distributivnoga značenja* nastalom sljedećim gramatikalizacijskim lancem:

nešto (neodređena zamjenica) > **nešto** (količinski prilog) > **što** (količinski prilog) > **što** (veznik / čestica)

3. Namjera je u ovoj raspravi bila opisati jednu u nas zanemarenu, a istovremeno vrlo zanimljivu i semantički nimalo jednostavnu funkciju riječi *što* te ponuditi drukčije viđenje njezina kategorijalnog statusa od onoga koje se nudi u hrvatskim, ali i drugim rječnicima štokavskih standardnih jezika. Najvažnija zapažanja mogu se sažeti u nekoliko točaka:

(i) Udvojeni konjunktore *što...što* nije rastavni, nego sastavni veznik jer uvijek alternira s nekim prototipnim sastavnim veznikom. S druge strane alternacija s prototipnim rastavnim veznikom *ili* nije uvijek moguća, a tamo gdje jest, veznik *ili* na kompozitnokonstruktivskoj razini aktivira logičku operaciju konjunkcije i funkcionira kao sastavni veznik.

(ii) Kao što nije riječ o rastavnom vezniku, nije riječ ni o korelativu jer je pojam korelacije zbog metodoloških razloga bolje zadržati samo za konstrukcije s kataforičko-anaforičkim odnosom, bilo onim između korelacijske riječi i subjunktora bilo onim unutar složenoga subjunktora.

(iii) Za razliku od alternacije s veznikom *ili* alternacija s veznikom *bilo... bilo* moguća je u većoj mjeri jer taj veznik nije prototipni rastavni veznik, nego čini prijelaznu odnosno graničnu kategoriju između značenja rastavnosti i sastavnosti.

(iv) Opisana funkcija riječi *što* dodatno doprinosi njezinu statusu najpolifunkcionalnije riječi u hrvatskom jeziku jer dokazuje da se osim dvaju dobro opisanih tipova polifunkcionalnosti – onoga da *što* može imati funkciju čak pet pojedinačnih vrsta riječi i onoga da *što* kao samostalan subjunktor ili kao dio složenoga subjunktora djeluje na razini desetak tipova subordinacije – može govoriti i o trećem tipu koji se odnosi na činjenicu da *što* u toj funkciji istovremeno ima kategorijalna obilježja čak triju vrsta riječi – priloga, veznika i čestice – zbog čega je ta njegova funkcija i definirana kao kopulativni priložni veznički intenzifikator totivno-distributivnoga značenja.

PROSTOR I VRIJEME U JEZIKU

PROSTORNA ZNAČENJA NA RAZINI SLOŽENE REČENICE

1. Odnos jezika i prostora, i to već od antičkih vremena, zaokupljao je u manjoj ili većoj mjeri sve teoretičare jezika, u prvom redu one usmjerene prema značenju kao temelju jezičnoga opisa, a i ne samo njih, već i filozofe, antropologe, etnologe, jednom riječju znanstvenike i mislioce najšire orijentacije.¹⁸⁶ Davanje važnosti odnosu jezika i prostora u tako širokoj znanstvenoj zajednici potpuno je razumljivo i savršeno logično jer je ono zapravo jedno od ključnih pitanja odnosa čovjeka i prostora. Drugim riječima, i jezične kategorije i kategorija prostora, a onda i njihovo prožimanje, dva su nezaobilazna i možda najvažnija aspekta ljudskoga iskustva, mišljenja, spoznaje i konačno samoga bitka. Svoj primat prostor zahvaljuje tomu što je on temeljna ljudska kognitivna domena, iskustvena baza i neizostavni dio svakodnevnoga života¹⁸⁷ što mu omogućuje da, ponekad u manjoj, ponekad u većoj mjeri, služi kao podloga svim apstraktnijim vidovima kategorizacije. Stoga je njegova neosporna uloga u svim empiristički¹⁸⁸ utemeljenim razmišljanjima i raspravama o jeziku i naravi ljudskoga znanja, a u 20. stoljeću i u većini empiristički utemeljenih lingvističkih teorija, jasna i nedvojbeno. Važnost je kategorije prostora također i prediskustvenog karaktera u smislu ljudske potrebe za autolokalizacijom preko urođenoga centra za ravnotežu, o čemu govori Piper (1997: 17–18) citirajući neka od relevantnih neurofizioloških i neurolingvističkih istraživanja. Budući da je jezik kao najsofisticiraniji i najrasprostranjeniji semiotički sustav prototipno oruđe konkretizacije iskustva, jasno je da zanimanje lingvиста različitih usmjerenja i profila za implikacije prostornih odnosa u jeziku ne jenjava već stoljećima, a intenzivnije, doduše metodološki

186 Prvi koji je metodološki ozbiljnije radio na lokalističkim postavkama u pokušaju izrade koherentnoga teorijskoga modela bio je bizantski gramatičar Maksim Planud, pa ga Anderson (1971: 6) s pravom smatra pretečom lokalističkih teorija.

187 O podjeli socijalnoga prostora na *sociopetalni* (mjesto na koja ljudi dolaze – npr. kafići, kina, kazališta itd.) i *sociofugalni* (mjesto s kojih ljudi odlaze – npr. kolodvori, zračne luke itd.) među ostalima govore i Hall (1968: 91) i Piper (1997: 32–33) koji daje nešto detaljniju podjelu na *socioadlativni*, *socioablativni*, *sociolokativni* i *socioperlativni* prostor, čime domenu socijalnoga prostora povezuje s terminologijom lokalističkih jezičnih teorija.

188 Kada se govori o emirističkom pogledu na odnos jezika, prostora i čovjeka, treba spomenuti velikog francuskog mislioca E. B. de Condillaca, utemeljitelja senzualizma kao radikalnoga oblika empirizma u filozofiji, koji je u svom djelu *Esej o porijeklu ljudskoga znanja* među ostalim smatrao i da su prijedlozi izvorno nazivi za pokrete odnosno geste kojima se ukazivalo na smjer.

prilično nekonzistentno, bavljenje odnosom jezika i prostora može se pratiti kroz proteklih pedesetak godina. Prostorni se odnosi u jezicima kodiraju na svim razinama opisa, od fonološke do leksičke, a istraživanja, barem zasada, još nisu pokazala da postoji neki jezik koji na ovaj ili onaj način, u manjoj ili većoj mjeri, ne bi konkretizirao prostorne odnose. Posebno zanimanje lingvisti proteklih desetljeća pobuđuju padežni i prijedložno-padežni izrazi, prilozi, čestice te prefiksi, posebno glagolski, kao determinatori prostornih odnosa. Unatoč svojoj već spomenutoj metodološkoj neujednačenosti, lingvističke teorije koje zastupaju tezu o prostornoj uvjetovanosti jezika te o prostornoj naravi primarno neprostornih izraza poznate su pod nazivom *lokalističke teorije* ili *teorije lokalizma*. Jedna je od prvih i najzapaženijih Andersonova (1971, 1977) *lokalistička teorija padeža*, pisana u tradiciji generativne gramatike, kao vrlo uspio pokušaj uspostave lokalističke hipoteze prema kojoj su, a za razliku od morfološki kodiranih padeža, dubinske¹⁸⁹ prostorne padežne relacije, u prvom redu one mjesta i smjera, iskazane bilo prijedložnim padežnim izrazom bilo flektivno, univerzalne. U okviru lokalističke teorije padeža sredinom 70-ih i početkom 80-ih godina prošloga stoljeća objavljeno je dosta rasprava, uglavnom pojedinačnih radova, od kojih se mogu spomenuti primjerice Miller (1974), Šaumjan (1974) i Fleischmann (1983). Sredina 70-ih i početak 80-ih godina također je i vrijeme prvih koraka u kognitivnoj lingvistici koja se do danas razvila u jedan od najrasprostranjenijih pristupa jeziku i u kojoj su manifestacije prostornih odnosa u jeziku jedno od središnjih područja istraživanja te predstavljaju konstantu već četiri desetljeća. U čitavom nizu radova, studija i knjiga na prvom mjestu svakako treba spomenuti kognitivnu gramatiku (Langacker 1987b, 1991, 1999, 2000a, 2008, Lakoff 1987, Taylor 2002), koja se u svojim prvim inačicama čak i pojavila pod nazivom *prostorna gramatika* (engl. *space grammar*, Langacker 1982). U analizi prostornih odnosa u jeziku kognitivna gramatika posebnu pozornost posvećuje prostornim prijedlozima, česticama i glagolskim prefiksima (npr. Brugman 1981, Lindner 1981, Rudzka - Ostyn 1985, Janda 1985, 1986, 1988, Lakoff 1987, Taylor 1995,

189 Andersonove dubinske padeže treba lučiti od značenja dubinskih padeža u Fillmoreovoj (1968) teoriji u kojoj se na dubinske odnosno semantičke padeže gleda šire od prostornih značenja i koji odgovaraju današnjim nazivima tematske ili semantičke uloge. Dubinske je padeže Fillmore predložio kako bi se razlikovali padeži kao dubinske semantičke relacije, i koje bi kao semantički motivirano dubinsko ustrojstvo mogle zamijeniti tadašnji generativni pojam dubinskoga sintaktičkog ustrojstva, od formalnih, morfološki ili sintaktički kodiranih padeža, inače izrazito divergentnih u jezicima, čime se bitno smanjuje stupanj univerzalnosti koji gramatička teorija mora postići kao svoj krajnji cilj. Ideja o univerzalnosti gramatike u osnovama je i lokalističkih teorija padeža, no primarno preko uspostave prostornih dubinskih padeža.

a u hrvatskoj lingvistici npr. Šarić 2003, 2006a, 2006b, 2008; Belaj 2004a, 2008, 2011, Belaj i Buljan 2016, Matovac 2017), a podržana teorijom konceptualne metafore i metonimije (Lakoff i Johnson 1980).¹⁹⁰ Već i ovaj letimičan pregled teorijskih pristupa odnosu jezika i prostora govori u prilog činjenici da je prostor jedna od rijetkih kategorija koja je bila podjednako intrigantna i u okviru formalnih i u okviru funkcionalnih pristupa gramatici, što je samo po sebi i više nego dovoljan dokaz o relevantnosti i nezaobilaznosti kategorije prostora u lingvističkim istraživanjima.

1.1. U ovom ćemo se radu posvetiti odnosu jezika i prostora na razini složene rečenice u hrvatskom jeziku, i to metodologijom lokalističkih teorija padeža i kognitivne lingvistike, uglavnom kognitivne gramatike, koja se najšire shvaćeno može smatrati jednom od inačica lokalističkih teorija,¹⁹¹ kao i teorije konceptualne metafore i metonimije. Kako je već spomenuto, padežni i prijedložno-padežni izrazi, prilozi, čestice te glagolski prefiksi kao determinatori prostornih odnosa u središtu su zanimanja svih lokalističkih teorija pa tako i kognitivne gramatike, dok je problematika odnosa jezika i prostora na razini složene rečenice vrlo slabo ili nikako rasvijetljena. Slična je situacija i u kroatistici i u serbistici, što je razlog više da se ovom vrlo zanimljivom pitanju posveti dužna pozornost. No prije nego što se prijeđe na samu analizu, potrebno je dati nekoliko temeljnih metodoloških napomena.

Ključni koncepti svake analize prostornih odnosa u kognitivnoj gramatici svakako su pojmovi *trajektora* i *orijentira*. Trajektor i orijentir (engl. *trajectory* i *landmark*) Langackerovi su nazivi koji se, kada je o prostornim odnosima

190 Osim navedene Lakoff-Johnsonove knjige kojom je utemeljena teorija konceptualne metafore i metonimije, posljednjih je desetljeća napisan čitav niz studija, radova i knjiga od kojih valja spomenuti npr. Lakoff (1987, 1993); Kövecses i Radden (1998); Grady (1999); Radden i Kövecses (1999); Kövecses (2000, 2002, 2005, 2006); Radden (2000); Barcelona (2000); Ruiz de Mendoza (2000); Ruiz de Mendoza i Díez Velasco (2003); Croft (2003) i Brdar (2007).

191 U metodološkom smislu kognitivna gramatika nema ništa zajedničko s lokalističkim teorijama s početka 70-ih godina prošloga stoljeća jer one počivaju na generativnom modelu. Kognitivna gramatika pripada tzv. modelima gramatičkoga opisa utemeljenima na uporabi (engl. *usage-based models*) i tiče se primarno sintaktičkoga opisa utemeljenoga na konceptualnoj semantici, pri čemu prostorni odnosi imaju vrlo važnu ulogu. Posebno važnu ulogu kategorija prostora ima u teoriji konceptualne metafore koja je kao dio kognitivne semantike ujedno i integralni dio kognitivne gramatike u čijim je samim temeljima ideja o kontinuumu leksika i morfosintakse. O vezi između prostora i metaforičkih izraza svjedoče i Lyonsove (1977: 720) riječi „...Much of what is commonly thought of as being metaphorical in the use of language can be brought within the scope of the thesis of localism“ još i prije pojave teorije konceptualne metafore kakvu danas poznajemo u kognitivnoj lingvistici.

riječ,¹⁹² u kognitivnoj gramatici upotrebljavaju kako bi se istaknula relativna istaknutost jednoga sudionika scenarija (jedne podstrukture) – trajektora – u odnosu na drugoga sudionika (drugu podstrukturu) – orijentir – konceptualno potisnutoga u drugi plan, koji ima ulogu referencijske točke prema kojoj se vrednuje položaj, kretanje, veličina ili koje drugo svojstvo trajektora. Pojmovi trajektor i orijentir odgovaraju nazivima *Figure* i *Ground* koje u istom značenju upotrebljava Talmy definirajući ih na sljedeći način:

The Figure is a moving or conceptually movable entity whose site, path, or orientation is conceived as a variable the particular value of which is the relevant issue.

The Ground is a reference entity, one that has a stationary setting relative to a reference frame, with respect to which the Figure's site, path, or orientation is characterized. (Talmy 2001: 184)

Budući da trajektor svojom istaknutošću odnosno profiliranošću u scenariju na konceptualnoj razini ima primat u odnosu na orijentir, Talmy (2001: 183) te dvije temeljne podstrukture naziva još i primarnim i sekundarnim objektom. Trajektor i orijentir odnosno primarni i sekundarni objekt nisu jedina terminološka rješenja u vezi s označavanjem i analizom prostornih odnosa u jeziku. Tako primjerice Piper (1997: 21–22) umjesto trajektora upotrebljava naziv *objekt lokalizacije*, umjesto orijentira naziv *lokalizator*, a *orijentir* naziva rečenični element (najčešće prijedlog) kojim se uspostavlja odnos između objekta lokalizacije i lokalizatora, npr. u rečenici *Mačka(OL) je u(OR) dvorištu(L)*. U ovom radu upotrebljavat će se kognitivnogramatički nazivi trajektor (TR) i orijentir (OR), a Piperov orijentir, koji u kognitivnoj gramatici nema ekvivalenta, zamijenit će se nazivom *determinator lokalizacije* (DL).

Kada je riječ o semantičkim padežima za označavanje prostornih odnosa, u lokalističkim se teorijama najčešće spominju četiri temeljna ili opća padeža na kojima će se i ovdje temeljiti analiza prostornih značenja u složenim rečenicama. Prvi je *lokativ* kao padež mjesta i on je statičan (npr. *biti u nečemu / na nečemu*), dok su preostala tri *ablativ* i *adlativ* kao padeži smjera (npr. *krenuti od kuće / stići do kuće*) te *perlativ* kao padež pravca (npr. *hodati ulicom / prelaziti preko ceste*) padeži određeni temeljnim značenjem dinamičnosti. Perlativ se još naziva i padežom *puta* ili *putanje* (engl. *Path case*, npr. Bennet 1975) ili *itinerativom* (Fillmore 1971b) i upravo se iz tih alternativnih naziva

192 Pojmovi trajektora i orijentira u kognitivnoj se gramatici preslikavaju i na gramatičke relacije subjekta i izravnog objekta.

jasno očitava razlika u odnosu na ablativnost i adlativnost kao značenja padeža *smjera* odnosno određenosti trajektora prema početnoj (prototipno *od*) ili završnoj (prototipno *do*) točki kretanja kao orijentira. Kada se kaže najčešće, ne misli se da svi lokalistički pristupi koriste isti padežni inventar. O četirima padežnim značenjima govori Piper (1997) preuzimajući naziv perlativ od Weinsberga (1973), dok primjerice Anderson (1971) najčešće upotrebljava lokativ i ablativ, a za adlativ koristi alternativni naziv *alativ* i spominje ga na svega nekoliko mjesta (ibidem: 1971: 4, 5, 119–120), najčešće u kontekstu finskoga jezika u kojem alativ i postoji kao padež kojim se, uz još neke padeže kao što su ilativ i adesiv, izražavaju prostorna i vremenska značenja. Svaki od tih temeljnih padeža, nazovimo ih ‘makropadežima’, ima nekoliko svojih podznačenja odnosno ‘mikropadeža. Tako je recimo ekstralokalnost (npr. *izaći iz kuće*) podznačenje ablativa, a intralokalnost podznačenje adlativa (npr. *ući u kuću*) ili lokativa (*nalaziti se u nečemu*); translokalnost je podznačenje perlativa (npr. *proći kroz prolaz*); supralokalnost (*biti iznad nečega*) i sublokalnost (*biti ispod nečega*) podznačenja su lokativa itd.¹⁹³

1.2. Nakon ovih uvodnih terminoloških i metodoloških napomena može se prijeći na samu analizu prostornih odnosa u hrvatskoj složenoj rečenici, pri čemu će se pokušati dokazati temeljna teza o polisemičnosti svih četiriju temeljnih prostornih značenja, odnosno pokušat će se uspostaviti, prepoznati i objasniti shematična¹⁹⁴ prostorna značenja zajednička svim specifičnijim ostvarajima utemeljenima na prostoru kao temeljnoj kognitivnoj domeni odnosno kategoriji nadređenoj svim apstraktnijim kategorijama. Na taj će se način preko prostora uspostaviti svojevrsan princip natkategorijalne lokalizacije koja u slučaju problematike složene rečenice preko veznih sredstava kao jezičnih konkretizatora funkcionira kao kognitivno-semantička osnova i čime su paralelno omogućeni različiti vidovi interkategorijalne lokalizacije. Drugim riječima, jezičnim sredstvima koja prototipno funkcioniraju kao determinatori prostornih odnosa na specifičnijoj se razini konkretiziraju apstraktnija značenja kao što su vrijeme, način, uzrok itd., pa su tako prostorni odnosi prisutni i prepoznatljiviji gotovo u svim tipovima složene rečenice. Po-

193 O potpadežnim značenjima u kontekstu analize značenja hrvatskih glagolskih prefikasa vidi više u Belaj (2008), a u kontekstu analize značenja prijedloga u Pranjković (1993: 22–26).

194 O pojmu sheme i varijante i odnosu shematično / specifično koji vlada među jezičnim jedinicama vidi više u Langacker (1987b) i Taylor (2002), a u kroatistici u Belaj (2008). Ovdje samo ukratko treba reći da ti pojmovi načelno odgovaraju tradicijskim pojmovima hiperonima i hiponima, no potonji su ograničeni samo na leksičku razinu, dok su prvi primjenjivi na svim razinama jezičnoga opisa.

kazat će se također da su s prostorom tijesno povezani i oni rečenični tipovi kod kojih se prostorna značenja ne ekspliciraju nekim prostornim veznim sredstvom, nego je riječ o apstraktnijim logičkim odnosima implicitno utemeljenima na prostornim značenjima.

2. Raspravu ćemo započeti analizom adverbijalnih klauza jer su najbrojnije, a i problematika je prostornih značenja kudikamo složenija.

2.1. Najprije ćemo se posvetiti *mjesnim* ili *lokalnim* klauzama koje su, kako im i samo ime kaže, prototipne prema kriteriju uključenosti prostora u značenje. Statična lokativna značenja mjesnih rečenica konkretiziraju se priložnim veznikom *gdje*, kao u primjeru

(1) Naći ćemo se (TR) **gdje** (DL-OR) smo se dogovorili.

u kojemu je preko veznika *gdje* kompresijom konkretizirana i uloga determinatora lokalizacije i orijentira u odnosu na koji se vrednuje trajektor (subjekt) glavne klauze, tj. smješta se na dogovoreno mjesto u bliskoj budućnosti. Da veznik *gdje* doista funkcionira i kao determinator lokalizacije i kao orijentir, vidi se parafraziramo li tu rečenicu rekonstrukcijom *Naći ćemo se (TRi) na (DLi) mjestu (ORi) na (DLi) kojem (ORi) smo se dogovorili (TRi) (da se nađemo (TRi)) > Naći ćemo se (TRi) tamo (ORi) gdje (DL-ORi) smo se dogovorili (TRi) > Naći ćemo se (TRi) gdje (DL-OR) smo se dogovorili (TRi)*, iz čega se vidi da veznički prilog *gdje* preuzima i funkciju prijedloga *na* kao determinatora lokalizacije i odnose zamjenice *kojem* kao orijentira složenoga veznika *na kojem* u početnoj rečenici parafraze. Ono što vezniku *gdje* omogućuje da u sebi sažima i značenje determinatora lokalizacije i orijentira, jest činjenica da je čisto semantički gledano u mjesnim rečenicama sadržano i posmodifikacijsko značenje (usp. *gdje = na mjestu na kojem*) bez obzira na sintaktičku razliku suodnosa subordinirane klauze prema glavnoj kao relacijskoga postmodifikatora i imenice u postmodifikacijskim relativnim klauzama s jedne strane i suodnosa mjesne klauze prema glavnoj kao adverbijala mjesta prema predikatu s druge strane, što mjesne klauze i svrstava u adverbijalne odnosno sintaktički različite od postmodifikacijskih relativnih.¹⁹⁵ Analogna je situacija i kod adlativnih, ablativnih i perlativnih značenja mjesnih rečenica u primjerima (2–4).

¹⁹⁵ Nazivlje za pojedine tipove subordiniranih klauza upotrebljava se prema Belaj i Tanacković Faleštar (2020).

- (2) Trči (TR) **dokle** (DL-OR) ti je rečeno. (adlativnost)
(3) Vрати se (TR) **odakle** (DL-OR) si došao. (ablativnost)
(4) Prošao je (TR) **kuda** (DL-OR) nije smio. (perlativnost, podznačenje etapne translokálnosti¹⁹⁶)

Što se tiče konstelacije podstruktura scenarija, trajektora i orijentira, od mjesnih su rečenica najzanimljivije ablativne mjesne rečenice jer je kod njih vrlo često, uz profiliranu ablativnost subordinirane klauze, profilirana i adlativnost kao temeljno značenje glavne klauze. Takve se ablativne klauze najčešće uvrštavaju po predikatu s glagolom kretanja kao u (3), gdje je riječ o eksplicitnoj adlativnosti izrečenoj glavnom klauzom. No ima i primjera implicitne adlativnosti kada u glavnoj klauzi nije prisutan glagol kretanja. Tako je npr. u rečenici *Lopta ti je sigurno tamo odakle si ju i uzео* glavnom klauzom eksplicirano statično lokativno značenje, ali implicitno i adlativno jer je lokativnost u takvim slučajevima rezultat prethodno provedene adlativnosti. Drugim riječima, ako je, kao u ovom primjeru s loptom, subordiniranom ablativnom klauzom označeno odvajanje lopte od mjesta na kojem se inače nalazi, a istovremeno se glavnom klauzom konstatira da je lopta na tom istom mjestu, onda se implicitno nameće zaključak o njezinu prethodnom vraćanju na to mjesto, odnosno o njezinu ponovnom adlociranju na mjesto s kojega je

196 Upotreba naziva *etapna translokálnost* i *sumarna translokálnost* kao dvaju tipova podznačenja translokálnosti zahtijeva nešto detaljnije objašnjenje. Koncepti sumarnosti i sekvencijalnosti nastali su i u kognitivnoj se gramatici upotrebljavaju kako bi se što slikovitije predočila odnosno lakše konceptualizirala elementarna razlika između imenskih predikacija (značenja) kao statičnih nominalnih profila i glagolskih predikacija odnosno procesa kao dinamičnoga tipa relacijskih predikacija. Tako se svaki nominalni profil čiji se semantički pol najopćenitije definira kao [STVAR] – omeđeno područje unutar neke domene – na konceptualnoj razini objašnjava pojmom sumarnoga promatranja (eng. *summary scanning*), koje ukazuje na narav imenica kao statičnih predikacija kod kojih je profilirana ukupnost defokusiranih (neprofiliranih) relacija među entitetima koji ju čine. Nasuprot imenicama, glagoli se objašnjavaju preko pojma sekvencijskoga promatranja (eng. *sequential scanning*), kojim se profilira narav glagola kao [PROCESA] gdje je u prvom planu dinamičan odnos među entitetima (argumentima glagola) koji se odvija u nekom vremenskom odsječku. Bez obzira što se sumarnim i sekvencijskim promatranjem u kognitivnoj gramatici u prvom redu objašnjava razlika između imenica i glagola, ta se dva kanonska koncepta mogu proširiti i na druge gramatičke kategorije (i u užem i u širem smislu). Tako su neke od gramatičkih kategorija koje se objašnjavaju sumarnim i sekvencijskim promatranjem recimo nominalizacija (Belaj 2004b: 111–142) te hrvatski glagolski prefiksi *pre-* i *pro-*, gdje se značenje prefiksa *pre-* objašnjava preko sumarnoga, a značenje prefiksa *pro-* preko sekvencijskoga promatranja (Belaj 2008). Ista se opreka može primijeniti i na prijedloge *preko* i *kroz*, pri čemu je kod potonjeg znatno istaknutija sekvencijalnost, a kod prijedloga *preko* sumarnost. Razumije se, ta se elementarna značenjska razlika zadržava i kada ti prijedlozi funkcioniraju kao dio veznoga sredstva u složenim rečenicama.

prethodno uzeta. Takvi i slični primjeri rezultat su iskustvom motiviranoga reverzibilnoga odnosa ablativnog i adlativnog značenja jer udaljavanje entiteta najčešće podrazumijeva i njihov povratak, njihovo ponovno približavanje ili barem ostavlja tu mogućnost otvorenom. Tako npr. svaki odlazak na put podrazumijeva i povratak s puta, svaki odlazak recimo u kazalište i povratak kući itd.

Osim konkretnih prostornih značenja, mjesne su rečenice često obilježene i apstraktnim lokativnim, ablativnim, adlativnim ili perlativnim značenjima u kojima se apstraktni trajektor najčešće locira u odnosu na neki isto tako apstraktni orijentir, i to najčešće preko metafore OMEĐENOGA PROSTORA ili METAFORE POSUDE (Lakoff i Johnson 1980: 29–32), koja omogućuje percepciju apstraktnih entiteta kao što su radnje, stanja ili događaji kao omeđenih prostora (5–8).

(5) Tražio je (AG¹⁹⁷) sreću (TR) **gdje** (DL-OR) je nema. (lokativnost)

(6) Sreća (TR) se ne rađa **odakle** (DL-OR) obično mislimo da se rađa. (ablativnost, podznačenje ekstralokalnosti – usporedi parafrazu Sreća se ne rađa (ne nastaje **iz čega** obično mislimo da se rađa (da nastaje) – metafora OBJEKT IZLAZI IZ MATERIJE¹⁹⁸)

(7) Mržnja (TR) seže **dokle** (DL-OR) ne možemo ni pretpostaviti. (adlativnost)

(8) Ljubav (TR) vodi **kuda** (DL-OR) ni ne sanjamo. (perlativnost) – metafora ŽIVOT JE PUTOVANJE

2.2. Veza između vremenskih i prostornih odnosa lingvistima je odavno poznata, a kognitivnoj je lingvistici, u prvom redu teoriji konceptualne metafore i metonimije, posebno zanimljiva jer je ona podloga velikom broju metaforičkih izraza u svim svjetskim jezicima. Vrijeme je uz prostor temeljna kognitivna domena, što ga čini sastavnim dijelom našega svakodnevnoga iskustva, pa iznimno bitna uloga koju ono ima u kognitivnim pristupima je-

197 AG stoji za AGENS odnosno AGENTIVNI TRAJEKTOR koji je također u nekim primjerima sastavni dio scenarija kao pokretač radnje.

198 Metaforičnost konceptualizacije ekstralokalnoga stanja trajektora rezultat je suodnosa metafora MATERIJAJE POSUDA i OBJEKT IZLAZI IZ MATERIJAJE, preko kojih shvaćamo proces izrađivanja kao poseban vid izravne manipulacije – prototipnoga *gestalta* semantičkoga polja uzročnosti. O tim metaforama i o njima bliskoj metafori MATERIJAJE ULAZI U OBJEKT vidi više u Lakoff i Johnson (1980: 72–76). Od sada pa nadalje uz primjere će se navoditi samo poznatije i razrađenije metafore, a neke će se, uglavnom prozirnije, objašnjavati u tekstu.

ziku nimalo ne čudi. No kada je riječ o razlozima koji omogućuju tako čvrstu vezu između vremena i prostora, kognitivni lingvisti nisu u svemu suglasni. Tako Lakoff i Johnson (1999) smatraju da razlog treba tražiti u činjenici da vrijeme kao visokoapstraktan fenomen nije samo za sebe podložno percepciji i iskustvu, pa se stoga konceptualizacija vremena odvija preko prostora kao konkretnije domene. Nešto složenije objašnjenje, iako u osnovi isto, daje Evans (2007) koji na odnos između vremena i prostora gleda kao na odnos između vremenske ljestvice kao skupa reakcija na konceptualno dostupne i samim tim konkretnije predodžbe događaja ili stanja koje su vezane primarno uz prostor. Dakle konceptualizacija vremena kao reakcije provodi se preko konceptata koji u užem ili širem smislu razumijevaju prostorne odnose, tj. preko konceptata koji su predmet reakcije.¹⁹⁹

Budući da je vrijeme tako duboko i široko povezano s prostorom, zapravo neodvojivo od njega, širok je i spektar prostornih značenja kao temelja vremenskim značenjima na svim jezičnim razinama, pa tako i u *vremenskim* ili *temporalnim* klauzama u (9–14):

- (9) Ne zaboravite (TR) se pozdraviti **prije** (DL-OR) **nego što** odete (**kada** budete odlazili).
- (10) **Nakon** (DL-OR) **što / Kada** završite (TR) s igrom, obavezno dođite kući.
- (11) Neka se djeca (TR) igraju **dokle (dokad)** (DL-OR) hoće.
- (12) Ponaša se (TR) tako **otkad** (DL-OR) zna za sebe.
- (13) Nisu se osvrtni **dok** (DL1-OR1) su prelazili (AG-TR) **preko** (DL2) ceste (OR2).
- (14) Nisu razgovarali **dok** (DL1-OR1) su (AG-TR) hodali **kroz** (DL2) šumu (OR2).

Primjeri (9–10) predstavljaju statična lokativna značenja koja se na vremenske odnose preslikavaju metaforama POSTTEMPORALNOST JE POSTLOKALNOST u (9) i PRETEMPORALNOST JE PRELOKALNOST u (10), točnije, riječ je o podznačenju intralokalnosti preslikanom na intratemporalnost preko metafore POSUDE ili OMEĐENOGA PROSTORA, a koje se može iščitati iz parafraza *Ne zaboravite se pozdraviti u vremenu prije odlaska te U vrijeme nakon igre (u trenutku kada završite s igrom) obavezno dođite kući*. Ti primjeri, a preko parafraza s *kada* – prototipnim i najčešćim veznikom vremenskih klauza – također svjedoče o tome da i kada nije u pitanju izricanje vremenskih odnosa

¹⁹⁹ O odnosu vremena i prostora usporedi i ovdje raspravu *O vremenu i vremenskim značenjima u hrvatskom jeziku*.

formalnim prostornim veznim sredstvima, prostorno značenje svakako sudjeluje u interpretaciji jer se *kada* uvijek može parafrazirati intralokativnim prijedložnim izrazom *u vrijeme*. Takva mogućnost motivirana je činjenicom da se različite situacije, stanja ili događaji kao apstraktni entiteti (npr. ***Kada je napeta situacija, on uvijek smiruje tenzije, Kada je živčan, ne diraj ga, Kada ste došli, iznenadili ste nas***) prema vremenskoj domeni odnose isto kao i konkretni entiteti prema prostornoj domeni. Lyons (1977: 719) dobro primjećuje da se događaji smještaju u određenu točku vremenskoga pravca, isto kao što se konkretni predmeti nalaze *u* ili *na* nekoj prostornoj točki, dok se za stanja i procese može reći da traju kroz određeno vrijeme. Iz toga se može zaključiti da događaji mogu biti smješteni *u* trajanje nekoga stanja ili procesa, biti njegov dio, isto kao što je i neka prostorna točka statični dio prostornoga pravca kao pandana stanjima i procesima. Takva pak konstelacija izravno utječe na manju odnosno veću prihvatljivost parafraziranja prijedložnim izrazom *u vrijeme*, ovisno o tome signaliziraju li se subordiniranom vremenskom klauzom s veznikom *kada* događaji kao statične točke na vremenskom pravcu, komplementarne statičnom intralokativnom prijedlogu *u*, ili situacije i stanja koja podrazumijevaju durativnost te zbog toga s tim prijedlogom dolaze u koliziju. Stoga će potpuno prihvatljiva i neutralna biti parafraza rečenice ***U vrijeme kada ste došli, iznenadili ste nas*** jer se njome označava događaj, a s druge strane, rečenice ***?U vrijeme kada je napeta situacija, on uvijek smiruje tenzije; ?U vrijeme kada je živčan, ne diraj ga*** bit će nešto obilježnije, manje prihvatljive, jer se njima označava situacija odnosno stanje s profiliranim trajanjem. Adlativna i ablativna prostorna značenja preslikavaju se na vremenska u primjerima tipa (11–12) metaforama VREMENSKA ADLATIVNOST JE PROSTORNA ADLATIVNOST i VREMENSKA ABLATIVNOST JE PROSTORNA ABLATIVNOST, dok je tumačenje perlativnih značenja u (13–14) također nešto složenije. I tu je riječ o metaforičkom preslikavanju prostornih na vremenske odnose koje se može definirati metaforama VREMENSKA PERLATIVNOST (SUMARNA TRANSTEMPORALNOST) JE PROSTORNA PERLATIVNOST (SUMARNA TRANSLOKALNOST) u (13) te VREMENSKA PERLATIVNOST (ETAPNA TRANSTEMPORALNOST) JE PROSTORNA PERLATIVNOST (ETAPNA TRANSLOKALNOST) u (14), ali prostorna značenja nisu konkretizirana nekim eksplicitnim perlativnim veznim sredstvom, nego veznikom *dok* koji implicira samo istovremenost s radnjom glavne klauze, odnosno trajanje bez posebno označene početne i završne točke, a čemu u konkretnijoj prostornoj domeni odgovara koncept perlativnosti odnosno pravca kretanja. No parafraze tih dviju rečenica, kao i u (9–10), ukazuju također i na lokativno značenje preko metafore OMEĐENOGA PROSTO-

RA: *Nisu se osvrtni u vrijeme (za vrijeme) dok su prelazili preko ceste i Nisu razgovarali u vrijeme (za vrijeme) dok su hodali kroz šumu*, iz čega se mogu izvesti dva zaključka. Prvo, takve primjere nije pogrešno tumačiti i kao lokativne i kao perlativne jer je kategoriji vremena inherentna dinamičnost. Naime ona se kod vremena podrazumijeva bez dodatne formalne eksplikacije, a koja joj pak onda omogućuje odnosno, bolje rečeno, ne blokira joj konkretizaciju jezičnim sredstvima primarno statičnoga značenja kao što je u ovom slučaju prijedlog *u*,²⁰⁰ jer je riječ o sporom, perceptivno nedostupnom i neprimjetnom kretanju koje ima možda i presudnu ulogu za metaforičko poimanje vremena kao statičnoga omeđenoga prostora. To je ujedno i razlog zbog kojega i parafraze durativnih značenja klauza s veznikom *kada* prijedložnim izrazom *u vrijeme* nisu potpuno neprihvatljive, već samo nešto obilježnije. I drugo, s obzirom na vremenu inherentnu dinamičnost ne treba čuditi mogućnost kombiniranja s dinamičnim značenjima kao što je perlativno. Slično, doduše malo neobičnije, vrijedi i za također dinamična ablativna značenja jer se i primjer (12) može parafrazirati uključivanjem statičnoga lokativnoga značenja kao *?Ponaša se tako u vremenu otkad zna za sebe*,²⁰¹ no ne vrijedi i za adlativna koja, iako također pripadaju dinamičnim prostornim značenjima, za razliku od ablativnih i perlativnih signaliziraju graničnu direktivnost koja rezultira zaustavljanjem vremena u jednoj, krajnjoj, točki direktivnosti, preko koje se adlativnim značenjima pripisuje završna, tj. rezultativna statičnost. Princip po kojemu je ustrojen odnos između trajektora, orijentira i determinatora lokalizacije u vremenskim je klauzama, kada su u pitanju lokativna, adlativna i ablativna značenja, istovjetan njihovom odnosu u mjesnim rečenicama, što je i razumljivo s obzirom na prilično prozirno, a i obavezno, poimanje vremenskih odnosa preko prostornih. Dakle kao što subjunktori mjesnih klauza u sebi sažimaju determinatore lokalizacije *na*, *do* i *od* te shematični orijentir MJESTO, subjunktori vremenskih klauza sažimaju determinatore lokalizacije *u*, *do* i *od* te isto tako shematičan orijentir VRIJEME, iz čega proizlazi da se vremenske rečenice, kao i mjesne,²⁰² sa semantičkoga aspekta mogu dovesti u vezu s postmodifikacijskim relativnim klauzama: *usp. Ne zaboravite se pozdraviti prije nego što odete > Ne zaboravite se pozdraviti u vremenu prije odlaska / u*

200 Dobar je primjer koji to potvrđuje npr. tautološki izraz *u vremenu trajanja* svojstven u prvom redu administrativnom stilu.

201 No kod ablativnih značenja ne može **Ponaša se tako za vrijeme otkad zna za sebe*, jer *za vrijeme* korelira samo s veznikom *dok* kojim se ne označava početna ili završna točka trajanja.

202 Isto vrijedi i za načinske rečenice (*ovako*, *tako*, *onako* / *na način*), pa kada se bude govorilo o njihovom odnosu s prostorom nećemo se više na to osvrtni.

kojem ćete otići / *Ponaša se tako otkad zna za sebe* > *Ponaša se tako od vremena otkad / od kojega zna za sebe*. Nešto je drukčije stanje kada je riječ o perlativnim značenjima vremenskih klauza s veznikom *dok*. Naime u vremenskim klauzama s perlativnim značenjem s jedne strane veznik *dok* također u sebi sadrži i determinator lokalizacije i orijentir, usp. *Nisu se osvrtnali dok su prelazili preko ceste* > *Nisu se osvrtnali za vrijeme prelaženja ceste*), no taj se shematični orijentir najčešće u takvim strukturama i dodatno, a upravo zato što je visokoshematičan, elaborira nekim specifičnijim perlativnim odnosom determinatora lokalizacije i orijentira kao što su u našim primjerima *preko ceste* i *kroz šumu*. Čak i ondje gdje perlativnoga značenja naizgled nema kao dodatne 'podrške' shematičnoj perlativnosti veznika *dok*, npr. *Šutjeli su dok su jeli*, perlativnost se ipak implicitno odnosno metaforički interpretira preko predodžbene sheme²⁰³ PUTA jer se svaka radnja može konceptualizirati kao PUT koji neki agentivni aktant prelazi od početka / izvora do završetka / cilja radnje.

2.3. Kategorija načina općenito, pa tako onda i *načinske* ili *modalne* klauze, u kognitivnoj lingvistici promatra se kao kategorija utemeljena na predodžbenoj shemi PUTA jer se svaki način može konceptualizirati kao apstraktan put koji se prelazi prilikom provođenja neke radnje, pa se u jezicima takvi temelji semantičke kategorije načina često i eksplicitno očituju (npr. *napraviti nešto drugim putem*, *biti na krivom putu* prilikom rješavanja recimo nekoga zadatka odnosno raditi nešto na pogrešan način itd.) ili u engleskom gdje je metaforičko izricanje načina preko temeljne predodžbene sheme PUTA posebno plodno, npr. *to have one's own way*, *the way of the world* i sl.). Dakle kada se govori o prostornim značenjima u načinskim klauzama, može se reći da svaka načinska klauza kao kognitivnu podlogu sadrži koncept puta kao primarno prostorni fenomen. To je prvo što treba primijetiti kada se govori o povezanosti kategorija prostora i načina. Druga, nešto konkretnija, veza između tih dviju kategorija tiče se korelativnih načinskih rečenica u kojima se preko proksimalnih, medijalnih i distalnih demonstrativa *ovako*, *tako* i *onako* uspostavlja koncept manje ili veće udaljenosti načina vršenja radnje od govornoga lica kao subjekta glavne rečenice preko konceptualne metafore NAČINSKA UDALJENOST JE PROSTORNA UDALJENOST kao u (15–17).

203 Uz orijentacijske prostorne odnose, silu, identitet, bitak, jedinstvenost i mnogostrukost te omeđeni prostor sa svim svojim varijacijama, *put* je jedna od osnovnih predodžbenih shema (engl. *image schemas*) – teorijskoga konstrukta kojim se u kognitivnoj lingvistici označavaju visokoshematične inačice najrazličitijih predodžbaba o našem najširem iskustvu koje se konceptualizira kroz različite kognitivne domene (o predodžbenim shemama među ostalima vidi u Lakoff 1987, Johnson 1987, Lakoff i Turner 1989).

- (15) Napravi (AG) to (TR) **ovako** (DL-OR) kako sam ti rekao.
 (16) Napravi (AG) to (TR) **tako** (DL-OR) kako sam ti rekao.
 (17) Napravi (AG) to (TR) **onako** (DL-OR) kako sam ti rekao.

U takvim i sličnim primjerima ulogu trajektora ima sam predmet radnje, a demonstrativi kao korelacijske riječi zajedno s veznikom *kako* funkcioniraju i kao determinator lokalizacije i kao orijentir jer se rečenice (15–17), slično kao i u već opisanim mjesnim rečenicama, mogu parafrazirati *Napravi to na način kako sam ti rekao* odnosno *Napravi to na način na koji sam ti rekao*, iz čega se jasno vidi da deiktički priloziloz zajedno s veznikom *kako*, isto kao i mjesni, u sebi sažimaju prijedlog *na* kao determinator lokalizacije te u ovom slučaju apstraktan i općenit *način* kao orijentir koji je rezultat metaforičkoga preslikavanja prostornih na načinske odnose (usp. *gdje* = *na mjestu /ovako, tako, onako = na način*). Kod načinskih se klauza stoga preko demonstrativa i njihova korelacijskog odnosa s veznikom, a s kojim u kontaktnom položaju čine složeni veznik, može govoriti o eksplicitnom lokativnom značenju te o implicitnom ablativnom preko koncepta udaljenosti načina vršenja radnje od govornoga lica.

U načinskim se klauzama demonstrativi vrlo često podrazumijevaju i onda kada nisu konkretizirani kao u (18), pa formalnu ulogu determinatora lokalizacije i orijentira preuzima samo veznik, a trajektor često ostaje implicitan.

- (18) Učinio sam (TR-impl.) kako (DL-OR) si mi rekao. > Učinio sam to (TR) kako (DL-OR) si mi rekao. > Učinio sam to **onako** kako si mi rekao.

Također, posebno se zanimljivim čini i odnos demonstrativa sa semantičkom kategorijom vremena, gramatički konkretiziranim vremenom predikata subordinirane klauze. U tom smislu postoje određena sintaktička ograničenja njihove upotrebe koja su izravno motivirana prostornom domenom kao kognitivnom podlogom za konceptualizaciju vremena i načina, usp. (19–21):

- (19) Radim (**ovako** / ?**tako** / ???**onako**) kako mi govore.
 (20) Radim (**onako** / ?**tako** / ???**ovako**) kako su mi rekli.
 (21) Radim (**onako** / ?**tako** / ???**ovako**) kako pretpostavljam da će mi reći.

Interpretira li se glagol glavne klauze u (19–21) u negeneričkom značenju (*radim sada, ovdje, u ovom trenutku*), a u (19) i glagol subordinirane klauze,²⁰⁴ vidi se da prihvatljivost rečenica s pojedinim demonstrativima ovisi o kompatibilnosti stupnja deiksije načinskoga priloga i vremena u subordiniranoj klauzi. Drugim riječima, ovjerenost rečenice određuje usklađenost prostorne i vremenske blizine, pri čemu neutralne i najprihvatljivije rečenice čini kombinacija proksimala s prezentom kao sadašnjega vremena najbližega iskustvu govornika te distala s perfektom i futurom kao gramatičkim konkretizatorima prošloga i budućega vremena kao iskustveno udaljenijih kategorija.

S druge strane kada u fokusu iskaza nije toliko sam način, koliko i način i trajektor zajedno kao u (22–24)

(22) Napravio sam **ovako** kako si mi rekao. > Napravio sam (**ovo** ovdje što vidiš) ovako kako si mi rekao.

(23) Napravio sam **tako** kako si mi rekao. > Napravio sam (**to** tamo na stolu) tako kako si mi rekao.

(24) Napravio sam **onako** kako si mi rekao. > Napravio sam (**ono** o čemu smo jučer govorili) onako kako si mi rekao.

odabir načinskoga korelacijskoga priloga ovisit će o stupnju deiksije implicitne pokazne zamjenice kao trajektora, a koja je opet uvjetovana širim komunikacijskim kontekstom odnosno svojom blizinom ili udaljenošću kako od govornoga lica, tako i od sugovornika.

2.4. Načinskim su klauzama vrlo slične i *usporedne* (*poredbene* ili *komparativne*) klauze, i to one s veznikom *kao što* i *kako* kojima se izriče usporedba po jednakosti.²⁰⁵ Kao i kod načinskih rečenica, i kod usporednih prostor ima vrlo važnu ulogu jer je također moguća uspostava načinskih korelacijskih priloga kao nositelja i pokazatelja prostornih značenja (25):

204 Naime interpretira li se (19) u značenju *Radim kako mi obično govore*, onda konstrukcija s *onako* postaje potpuno ovjerenana.

205 Zbog sličnosti s načinskim neki ih autori (npr. Barić i dr. 1995; Katičić 1991) ne smatraju zasebnom vrstom subordiniranih klauza, već ih opisuju u sklopu načinskih ne određujući ih posebno čak ni kao podtip načinskih; neki ih (npr. Palić 2008) smatraju zasebnim tipom klauza koje mogu pripadati različitim tipovima, pa onda i načinskim te se tada govori o poredbenonačinskim, dok ih neki (npr. Silić i Pranjković 2005, Belaj i Tanacković Faletar 2020) smatraju posebnim tipom subordinacije.

(25) Djeca se danas više ne igraju (TR-impl.) **kao što** (DL-OR) smo se mi igrali. > Djeca se danas više ne igraju **onako** kao što smo se mi igrali. > Djeca se danas više ne igraju **na način na koji** smo se mi igrali.

Kao što se i vidi iz (25), što se tiče konstelacije podstruktura scenarija, situacija je analogna načinskim klauzama, a analogan je opisanom stanju kod načinskih klauza i utjecaj prostora na gramatičnost preko uspostave korelacijskih zamjeničkih priloga.

Kod usporednih klauza kojima se izriče usporedba po jednakosti vrlo su brojna i generička značenja s malom, rekao bih i nikakvom, mogućnošću dinamične interpretacije vezane uz sadašnjost (26):

(26) Priča **kao što** (kako) i misli. > Priča **onako** kao što (kako) i misli. > Obično priča **onako** kao što (kako) i misli. / *Priča **ovako** kao što (kako) i misli.

U takvim slučajevima gradacija ovjerenosti kreće se od distalnoga zamjeničkog priloga prema medijalu odnosno proksimalu kao potpuno neprihvatljivom. (usp. Priča **onako** kao što (kako) i misli / ?Priča **tako** kao što (kako) i misli / *Priča **ovako** kao što (kako) i misli). Razlog upotrebe distalnoga oblika korelativnoga demonstrativa kao najprihvatljivijega rješenja leži u tome što se generičnošću referira na svevremenost, a prvenstveno na prošlost i budućnost. Kada se kaže *Priča kao što i misli* takav se iskaz prije svega interpretira kao da je uvijek pričao ono što misli, što je i sasvim logično jer uobičajenost proizlazi iz protekloga iskustva, ali sekundarno i da će uvijek pričati ono što misli jer se to percipira kao nepromjenjiva i trajna osobina onoga o kojemu se govori. Budući da sadašnjost ni u kojem slučaju nije fokusirana, iako je uključena u generičko značenje, vremenska se udaljenost od govornoga lica (fokusirana prošlost i budućnost) mora uskladiti s prostornom udaljenošću konkretiziranom distalnim oblikom zamjeničkoga priloga.

2.5. Prostorna značenja kao temelj *uzročnim* ili *kauzalnim* klauzama nisu među najzastupljenijima iako se u cjelini gledajući, odnosno kada su u pitanju druga gramatička sredstva za izricanje uzročnosti, kategorija uzroka na shematičnoj razini po principu interkategorijalne lokalizacije vrlo često konkretizira prostornim značenjima, u prvom redu ablativnim. Zbog toga se u lokalističkim teorijama,²⁰⁶ a što je, barem kao temeljna ideja, nasljedovano i

206 Jedan od kraćih, ali boljih pregleda lokalističkih teorija i teza, posebno kada je u pitanju koncept PUTA kao kognitivna podloga, a u kognitivnoj bi se gramatici reklo predodžbena shema, interpretaciji

u kognitivnoj gramatici, na kategoriju uzroka i gleda kao na vid ablativnosti jer se uzroci, AGENTIVNI AKTANTI, preko koncepta PUTA poimaju kao IZVORI iz kojih proizlaze njihovi UČINCI prelazeći određeni put do CILJA odnosno ciljne domene i pri tom zahvaćajući nekakav šire shvaćeni PACIJENS. Kao što se iz primjera (27–29) i vidi, značenja uzročnih klauza interpretiraju se samo preko dvaju temeljnih prostornih značenja – lokativnoga, složenim subjunktorima uzroka kriterija *na osnovi toga što* i *po tome što* i ablativnoga s podznačenjem ekstralokalnosti složenim subjunktorom uzroka *razloga iz razloga što*.

(27) Povjerovali smo (AG-TR-naše vjerovanje) mu **na** (DL) **osnovi toga** (OR) **što** nikada nije lagao (lokativnost).

(28) Shvatili smo (AG-TR-naše shvaćanje) da laže **po** (DL) **tome** (OR) **što** je počeo zamuckivati. (lokativnost)

(29) Nije položio ispit **iz** (DL) **razloga što** nije učio (TR-OR). (ablativnost, ekstralokalnost)

Kada je u pitanju uzročnost, takva je konstelacija prostornih značenja sasvim razumljiva jer adlativnost i perlativnost svojom temeljnom semantičkom vrijednošću podrazumijevaju konkretnije ili apstraktnije kretanje trajektora u obrnutom smjeru od smjera kretanja trajektora koji kao uzrok zahvaća neki entitet odnosno ablativnoga smjera, što je i razlog da se uzročnost najčešće i tumači preko ablativnosti. Stoga ćemo se prvo posvetiti primjeru (29) koji je s obzirom na to temeljno značenje puno prozirniji, no odnos između podstruktura trajektora i orijentira nešto je složeniji, posebno stoga što je u tom primjeru riječ o apstraktnim entitetima. Kod svih se uzročnih značenja, pa onda i kod uzročnih klauza, trajektorom može smatrati nastalo stanje koje se kreće *od* konkretiziranoga entiteta prema entitetu u ciljnoj domeni, kao npr. u konkretnijem primjeru *Poginuo je od metka*, gdje je trajektor *smrt* kao stanje (apstraktni uzrok efektor 1) koje je zahvatilo subjekt (pacijens), a došlo je *do* subjekta, i potom ga obuzelo, *od* metka kao orijentira (konkretni uzrok efektor2).²⁰⁷ Analogna je, samo puno apstraktnija i teže shvatljiva, situacija i u primjeru (29) gdje su trajektor i orijentir također neodvojivi entiteti, no također su i konceptualno teško razlučivi od subjekta glavne klauze kao ciljne domene uzročnoga procesa. Dakle apstraktan je orijentir u (29) *lijenost* iz koje

apstraktnijih koncepata drugoga reda kojima pripada i kategorija uzroka daje Lyons (1977: 718–724).

207 Usporedi ovdje raspravu *Prostorni odnosi kao temelj padežnih značenja – shematičnost i polisemija prijedloga od*.

proizlazi *neučenje* kao trajektor te zahvaća subjekt glavne klauze uzrokujući neuspjeh na ispitu.

S obzirom na tip prostornoga značenja kojim se označava uzrok puno su zanimljiviji primjeri (27–28) kod kojih se uzročnost tumači preko lokativnosti kao značenja teško povezivoga sa značenjem uzroka, jer kao što je već rečeno, uzročnost je vid ablativnosti, pa se stoga svako uzročno značenje mora moći dovesti u vezu s ablativnošću kao shematičnom prostornom protolokalizacijom. Tu je sada ključno pitanje kako dovesti u vezu lokativno i ablativno značenje, a mora ih se povezati ukoliko se govori o uzročnosti kao površinskom odnosno specifičnom značenju. Odgovor na postavljeno pitanje leži u tome da je ekspliciranim lokativnim vezničkim sredstvima u semantičkoj podlozi zapravo implicitna ablativnost, a evo i zašto. Primjeri (27–28) mogu se parafrazirati na sljedeći način: *To što nikada nije lagao, dakle njegovo uobičajeno govorenje istine, **uzrokovalo je** da mu i sada povjerujemo i Njegovo zamuckivanje u nama je **prouzročilo** sumnju u istinitost njegovih tvrdnji, pa konačno i shvaćanje da ne govori istinu*, iz čega je jasno da je površinsko statično lokativno značenje utemeljenosti vjerovanja u (27) i shvaćanja u (28) zapravo rezultat prethodno provedenoga dinamičnoga ablativnoga procesa. Drugim riječima, lokativnost je u takvim i sličnim primjerima posljedica uzročnosti ablativne naravi, pa je onda i statična površinska konstelacija podstruktura, imenice *osnova* i pokazne zamjenice *to* kao orijentira, *vjerovanja* i *shvaćanja* kao trajektora – sastavnih dijelova agensa – te prijedloga *na* i *po* kao determinatora lokalizacije, zapravo rezultat već opisanoga dinamičnoga odnosa između tih podstruktura u (29).

2.6. Posljednji su tip adverbijalnih klauza kod kojih se prostorni odnosi jezično konkretiziraju preko veznih sredstava jedna vrsta *uvjetnodopusnih* ili *kondicionalnokoncesivnih* klauza s habitualizatorskom česticom *god*. Kao što se iz (30–35) i vidi, u uvjetnodopusnim rečenicama postoji mogućnost konkretiziranja svih tipova prostornih značenja, kako temeljnih tako i njihovih podznačenja – lokativnoga i prelokalnoga u (30–31), adlativnoga i intralokalnoga u (32–33), ablativnoga i ekstralokalnoga u (34–35) te perlativnoga sa svojim podznačenjima sumarne i etapne translokalnosti u (36–38):

(30) **Gdje** (DL-OR) **god** bili (OL), mislit ćemo na vas.

(31) **Pred kime god** govorio, ne bi osjećao tremu.

(32) **Dokle** (DL-OR) **god** hodali (OL), nećemo vidjeti ono što smo namjeravali.

(33) **U koju god** kuću ušli, bili su dobro primljeni.

- (34) **Odakle** (DL-OR) **god** krenuli (OL), stići ćemo na cilj.
 (35) **Iz koje god** čaše pili, nećete se otrovati.
 (36) **Kojim god putem** (OR) išli (OL), stići ćemo na cilj.
 (37) **Preko** (DL) **kojega god mosta** (OR) prelazili (OL), bojat ćemo se.
 (38) **Kroz** (DL) **koje god nevolje** (OR) prolazili (OL), nećemo odustati.

Kategorija uvjeta tijesno je povezana s kategorijom uzroka. Zbog povezanosti s uzrokom neki ga gramatičari slikovito nazivaju i „upitnim uzrokom“ (Silić i Pranjković 2005: 347), a zbog neizvjesnosti ostvarivanja radnje u subordiniranoj klauzi. Stoga prostornu motiviranost uvjetnih klauza u prvom redu treba tražiti u njihovoj vezi s uzročnošću, tj. ako se uzrok smatra vidom ablativnosti, onda se za uvjet odnosno uvjetne klauze može reći da su one vid veće ili manje *potencijalne ablativnosti*, ovisno o tome je li riječ o realnim, potencijalnim ili irealnim uvjetnim klauzama. Uvjetnim ćemo se klauzama još vratiti u nastavku rasprave, a sada treba vidjeti koja je uloga prostora kada se uvjet kombinira sa značenjem dopuštanja. Kao što primjeri (30–38) i pokazuju, prostorni se odnosi u uvjetnodopusnim klauzama prije svega očituju na specifičnijoj, površinskoj razini preko prototipno prostornih veznih sredstava s vrlo jasnom konstelacijom trajektora i orijentira, no puno je zanimljivije pitanje njihove implicitne prisutnosti u samim semantičkim temeljima iskaza. To se najbolje vidi iz rekonstrukcije značenja parafrazama recimo primjera (34) i (35), pri čemu se u (34) **Ukoliko** *krenete s bilo kojega mjesta, stići ćete na predviđeni cilj > Budući da sva polazišna mjesta vode prema predviđenom cilju, svejedno je s kojega krenuli* **jer** *ionako ćete stići tamo gdje namjeravate. > Dakle možete slobodno izabrati odakle ćete krenuti, stići ćete na cilj* subordiniranom klauzom dopušta ostvarenje sadržaja glavne, a u (35) **Ukoliko** *budete konzumirali tekućinu iz bilo koje od ponuđenih čaša, nećete se otrovati > Budući da* *tekućina nijedne od ponuđenih čaša nije otrovna, ne možete se otrovati koju god da izaberete > Dakle možete slobodno izabrati bilo koju od ponuđenih čaša* **jer** *sve su sigurne odnosno konzumacija sadržaja bilo koje od njih neće vam* **uzrokovati** *nikakve probleme* dopušta se njegovo neostvarenje.

Semantičke parafraze (34–35) vrlo jasno pokazuju vezu među kategorijama uzroka, uvjeta i dopuštanja. Stoga se u prvom slučaju (34), kada se uzrok isprepliće s uvjetom i dopuštanjem ostvarenja sadržaja glavne klauze, može govoriti o *afirmativnodopusnoj potencijalnoj ablativnosti*, a u drugom slučaju (35), kada se uzrok isprepliće s uvjetom i dopuštanjem neostvarenja sadržaja glavne klauze, o *negacijskodopusnoj potencijalnoj ablativnosti*.

Kod afirmacijskodopusne ablativnosti potencijalni će uzrok ako se uvjet ostvari, rezultirati posljedicom, dok kod negacijskodopusne neće. Uvjetnodopusne rečenice s prostorom su također povezane i preko vremenske domene metaforom POTENCIJALNA PRETEMPORALNOST JE POTENCIJALNA PRELOKALNOST jer kao potencijalni uzrok prethode isto tako potencijalnoj posljedici izrečenoj glavnom klauzom.

2.7. Raspravu o adverbijalnim kluzama završit ćemo napomenama o ulozu prostora kod onih tipova rečenica kod kojih prostorni odnosi nisu konkretizirani jezičnim sredstvima ili barem nisu u prototipnim slučajevima, ali se podrazumijevaju, štoviše, kod kojih prostor također ima iznimno bitnu ulogu. Budući da smo raspravu o adverbijalnim kluzama s konkretiziranim prostornim odnosima završili uvjetnodopusnim kluzama, ovaj ćemo dio započeti njima bliskim *uzročnodopusnim* odnosno *kauzalnokoncesivnim* kluzama. Uzročnodopusne klauze prototipno se uvode neprostornim veznicima *veznicima iako, premda i mada*, kao npr. u

(39) **Iako / Premda / Mada** je kasnio, ipak je stigao na vlak.

Kako im i sam naziv kaže, taj je tip dopusnih klauza izravno povezan s uzrokom, no temeljno je značenje dopusno. Drugim riječima, uzrok impliciran subordiniranom klauzom ne rezultira posljedicom, već se dopušta sadržaj glavne klauze kao svojevrсна suprotnost očekivanoj posljedici, što se najbolje vidi iz parafraze *Budući da je kasnio, mogao je zakasniti na vlak, ali ipak nije* ili *Kašnjenje je moglo prouzročiti da ne stigne na vlak* nasuprot uzročnoj klauzi *Budući da je kasnio, nije stigao na vlak*, gdje se posljedica izrečena glavnom klauzom ostvaruje. Ako smo uvjetnodopusne klauze, kada su u pitanju implicitni, dubinski prostorni odnosi, podijelili na afirmativnodopusne i na negacijskodopusne potencijalnoablativne klauze, onda uzročnodopusne prema tako postavljenim kriterijima možemo nazvati *faktivnoablativnim afirmacijskodopusnim* i *faktivnoablativnim negacijskodopusnim* kluzama jer je riječ o tome da je uzrok postojao, no nije rezultirao posljedicom jer je ona neutralizirana dopuštanjem ili nedopuštanjem sadržaja glavne klauze. Potencijalna odnosno faktivna uzročna ablativnost kao temeljna razlika između uvjetnodopusnih i uzročnodopusnih klauza izravno utječe i na slobodnu distribuciju negacije u glavnoj klauzi. Dok je distribucija negiranja sadržaja glavne klauze slobodna (npr. *Iz koje god čaše pili, nećete se otrovati / Iz koje god čaše pili, otrovat ćete se*) ili relativno slobodna (npr. *Koliko god ekonomsko stanje bilo teško, naši će ljudi uvijek imati novaca / ??Koliko god ekonomsko stanje bilo teško, naši lju-*

di neće imati novaca) u uvjetnodopusnim klauzama, u uzročnodopusnim ona nije slobodna, npr. *Iako je kasnio, stigao je na vlak* / **Iako je kasnio, nije stigao na vlak* ili obratno *Iako je puno učio, nije položio ispit* / **Iako je puno učio, položio je ispit*, a zbog kolizije značenja dopuštanja subordinirane klauze i ostvarene posljedice u glavnoj klauzi kao rezultata uzroka subordinirane. Drugim riječima, gramatičnost rečenice kod uzročnodopusnih klauza, i to zbog aktualizirane uzročne ablativnosti, uvjetovana je nepoklapanjem uzroka i posljedice jer je u suprotnom riječ o uzročnim, a ne o dopusnim značenjima (usp. **Iako je kasnio, nije stigao na vlak*=*Budući da je kasnio, nije stigao na vlak*). U našem primjeru *kašnjenje* je uzrok *nestizanja* na vlak kao posljedice, pa su moguće jedino varijante koje aktualizirani uzrok suprotstavljaju posljedici: *Iako je kasnio, stigao je na vlak*; *Iako nije kasnio, nije stigao na vlak*. S druge strane u uvjetnodopusnim klauzama upitnost uzroka, potencijalna ablativnost, naglašava se habitualizatorskom česticom *god*. Čak i kada je riječ o vrlo čvrstim uzročno-posljedičnim vezama tipa *teško ekonomsko stanje > neimaština*, primjeri tipa *??Koliko god ekonomsko stanje bilo teško, naši ljudi neće imati novaca*, gdje nije riječ o očekivanom nepoklapanju implicitno izrečenoga uzroka u zavisnoj klauzi i posljedice u glavnoj, nisu potpuno negramatični kao u uzročnodopusnim rečenicama (usp. **Iako će ekonomsko stanje biti teško, naši ljudi neće imati novaca*) jer je preko habitualizatora *god* omogućeno stupnjevanje sadržaja subordinirane klauze. Stoga se rečenice tipa *??Koliko god ekonomsko stanje bilo teško, naši ljudi neće imati novaca* mogu interpretirati i kao *Iako ekonomsko stanje baš i neće biti toliko teško, naši ljudi neće imati novaca*. Takva je interpretacija, naravno, manje vjerojatna, što te primjere i čini manje prihvatljivima, no nije nemoguća kao u slučaju uzročnodopusnih složenih struktura.²⁰⁸

Uzročnodopusne klauze mogu se uvrštavati, doduše rjeđe, i složenim veznici čiji su pojedini dijelovi primarno prostornog značenja, a takve su rečenice prema Siliću i Pranjkiću (2005: 350) svojstvene uglavnom administrativnom stilu:

(40) **Bez obzira na to što** nije učio, položio je ispit.

(41) Ni **pored toga što** je puno učio, nije položio ispit.

208 Manju semantičku prihvatljivost takvih rečenica uvjetuje odnos supostavljenoga habitualizatora *god* i priloga *teško*, pri čemu *god* kod neutralne interpretacije usmjerava značenje prema većem, a ne manjem stupnju težine stanja. Prema manjem stupnju težine ekonomskoga stanja čestica *god* usmjeravala bi u kombinaciji s nekim pozitivnim prilogom tipa *dobro* ili *zadovoljavajuće* (npr. *Koliko god ekonomsko stanje bilo dobro, naši ljudi neće imati novaca*).

Slično kao i uvjetnodopusne, i uzročnodopusne klauze s prostorom su povezane i preko vremenske domene metaforom PRETEMPORALNOST JE PRELOKALNOST jer nerezultatívni aktualizirani uzrok izrečen zavisnom klauzom također prethodi radnji glavne klauze.

Recimo još i to da je potencijalna ablativnost kao implicitno prostorno značenje prisutna i kod *uvjetnih* ili *kondicionalnih* klauza (42)

(42) **Ako budeš učio**, položit ćeš ispit.

preko vremenske sukcesivnosti metaforom POTENCIJALNA PRETEMPORALNOST JE POTENCIJALNA PRELOKALNOST. Potencijalna ablativnost uvjetnih rečenica bit će većega ili manjega stupnja ovisno o tome je li riječ o realnim, potencijalnim ili irealnim uvjetnim klauzama.

2.7.1. Kada se govori o implikacijama prostornih odnosa u *posljedičnim* ili *konsekutivnim* klauzama, opet je nezaobilazna kategorija uzroka. Naime u gramatičkim je teorijama, a i u hrvatskim gramatikama, veza između uzročnoga i posljedičnoga značenja, pa onda i između uzročnih i posljedičnih klauza, dobro poznata i to ne treba posebno objašnjavati. No ako su ta dva značenja povezana, a kategorija je uzroka, kao što smo vidjeli, itekako vezana uz prostor, dapače, ona se na interkategorijalnoj razini i tumači kao vid ablativnosti, onda se sasvim logično nameće zaključak da se i s uzrokom povezano značenje posljedičnosti mora barem na neki način moći dovesti u vezu s kategorijom prostora. Pokušat ćemo to objasniti na jednom prototipnom primjeru posljedične klauze:

(43) Pjevala je **da je oduševljavala svakoga**.

Neke se posljedične klauze, kao npr. ova u (43), mogu parafrazirati i upotrebom intenzifikatora *tako* (**Tako je pjevala da je oduševljavala svakoga**), pa se na prvi pogled može činiti da se na taj način u posljedičnim klauzama veza s prostorom uspostavlja preko deiktčnosti. No u posljedičnim klauzama nije paralelno moguća i upotreba zamjениčkih priloga *ovako* i *onako* (usp. ***Ovako je pjevala da je oduševljavala svakoga**; ***Onako je pjevala da je oduševljavala svakoga**), što dokazuje da *tako* ovdje ne ukazuje ni na kakvu udaljenost, odnosno da nema nikakve veze s prostorom, tim više što on u nekim posljedičnim rečenicama ne funkcionira ni kao intenzifikator, već kao sastavni dio veznika (*Nije dovoljno učio tako da je pao na ispitu* / ***Tako nije dovoljno učio da je pao na ispi-**

tu). No kako i preko čega onda posljedične klauze dovesti u vezu s prostorom? Kao što je već istaknuto, prostorna su značenja kada je riječ o posljedičnosti prepoznatljiva upravo preko bliske joj uzročnosti, i to, prvo, posredno preko kategorije vremena, točnije metaforom POSTTEMPORALNOST JE POSTLOKALNOST preko vremenske sukcesivnosti uzročno povezanih događaja gdje posljedica kao rezultat slijedi uzrok, i drugo, konceptualizacijom uzročno-posljedične veze metaforom PUTA, pri čemu uzrok odgovara *izvoru*, a posljedica *cilju*. Isto vrijedi čak i kada je riječ o irealnim posljedičnim klauzama, odnosno onima u kojima se posljedica ne ostvaruje, npr.

(44) Bio je prezasićen poslom **da bi više išta radio**.

Budući da se posljedica koja se objektivno neće ostvariti kao potencijalna mogućnost opet smješta u budućnost, irealne posljedične klauze tipa (44) preko parafraze *Trebao je još nešto uraditi* (**predstojalo** mu je da još nešto uradi), ali nije jer je bio prezasićen poslom pokazuju da bez obzira ostvaruje li se posljedica ili ne, ona svakako stoji u posttemporalnom odnosu prema uzroku izrečenom glavnom klauzom, a utemeljenom na prostornoj shemi PUTA koja uključuje sukcesivnost.

2.7.2. Posljednja vrsta adverbijalnih klauza koja je implicitno vezana uz prostor jesu *namjerne* ili *finalne* klauze, za koje se kada govorimo o odnosu s prostorom može reći da predstavljaju elaboraciju temeljnoga značenja adlativnosti jer svaka namjera pretpostavlja značenje usmjerenosti prema nekom željenom cilju. Da je to tako, formalno potvrđuju glagolski predikati glavne klauze, koji su često prototipni glagoli temeljnoga značenja usmjerenosti kao u (45–48):

(45) **Vratio se** da obavi još neke poslove.

(46) **Otišao je** do njih da se pozdravi prije odlaska.

(47) Majka ga **je poslala** da kupi kruh.

(48) **Prišao mu je** da vidi je li sve uredu.

Čak i kada nije riječ o prototipnim glagolima kretanja kao npr. u

(49) Intenzivno **je učio** da bi položio ispit.

svakako je opet riječ o usmjerenosti, no apstraktnije naravi, koja se interpretira preko fokusiranosti odnosno usmjeravanja pažnje i energije na nešto, na neki namjeravani, željeni cilj.

3. Kada se govori o mogućnostima izricanja prostornih odnosa u *odnosnim* ili *relativnim* klauzama, najzanimljivije su *neraščlanjene postmodifikacijske* i *raščlanjene* relativne složene strukture, koje ćemo zbog njihove sličnosti prema kriteriju očitovanja prostornih značenja analizirati kao jednu cjelinu. Odnosne rečenice nisu toliko zanimljive s obzirom na dubinsku (logičku) prostornu motivaciju jer one samo relacijski konkretiziraju druga značenja, koliko s obzirom na iznimno širok spektar prostornih prijedloga i priloga kao veznih sredstava. U njima su prepoznatljiva sva temeljna prostorna značenja sa svojim podznačenjima tj. ulogu veznoga sredstva mogu imati praktički svi prostorni prijedlozi i prilogi koji su podjednako zastupljeni kako prilikom izricanja konkretnih tako i prilikom izricanja apstraktnih, metaforičkih, prostornih značenja. To se u prvom redu odnosi na neraščlanjene postmodifikacijske klauze kod kojih su primjerima (50–54) predstavljena konkretna prostorna značenja, a primjerima (55–60) apstraktnija značenja, no odnosi se to i na raščlanjene relativne strukture u (61–65).

(50) Ponovno smo se našli na mjestu **u kojem** (DL-OR) smo započeli vezu (TR) prije deset godina. (lokativnost)

(51) Napokon smo ugledali kućicu **do (u)** (DL) koje(u) (OR) smo željeli stići (TR). (adlativnost, intralokalnost)

(52) Kućica **od (iz)** (DL) koje (OR) smo krenuli (TR) na uspon bila je trošna i neugledna. (ablativnost, ekstralokalnost)

(53) Most **preko** (DL) kojega (OR) smo prešli (TR) zamalo se srušio. (perlativnost, sumarna translokalnost)

(54) Tunel **kroz** (DL) koji (OR) smo prošli (TR) bio je jako dugačak.

(55) Situacija **u** (DL) kojoj (OR) se nalaziš (TR) poprilično je nezavidna. (lokativnost) – metafora STANJA I DOGAĐAJI SU POSUDE

(56) Izgubio sam prijatelja **do** (DL) kojega (OR) mi (TR) je bilo iznimno stalo. (adlativnost) – metafora EMOCIONALNA BLIZINA JE PROSTORNA BLIZINA

(57) Obuzela me je tuga **od** (DL) koje (OR-TR) sam se loše osjećao. (ablativnost, unutarnja uzročnost, unutarnji efektori)

(58) Našli smo metak **od** (DL) kojega (OR-TR) je stradao. (ablativnost, izvanjska uzročnost, izvanjski efektori)

(59) Susreo sam čovjeka **preko** (DL) kojega (OR) sam upoznao (TR) svoju suprugu. (perlativnost, sumarna translokalnost)

(60) Nevolje **kroz** (DL) koje (OR) smo godinama prolazili (TR) sada su konačno iza nas. (perlativnost, etapna translokalnost) – metafora STANJA I DOGAĐAJI SU OMEĐENI PROSTORI / PROLAZAK KROZ STANJA I DOGAĐAJE JE PROLAZAK KROZ OMEĐENI PROSTOR / EMOCIONALNE PREPREKE SU PROSTORNE PREPREKE

(61) Donio je djeci puno igračkaka, **na** (DL) čemu (OR) smo mu poslije zahvalili (TR-zahvala). (lokativnost)

(62) Pomirio se s djecom, **do** (DL) čega (OR) mu je bilo iznimno stalo (TR). (adlativnost) – metafora EMOCIONALNA USMJERENOST JE PROSTORNA USMJERENOST

(63) Previše je jeo, **od** (DL) čega (TR-OR) mu je poslije bilo muka. (ablativnost, uzročno-posljedično značenje)

(64) Iznevjerio ga je po treći put, **preko** (DL) čega (OR) ovaj (TR) nikako nije mogao prijeći. (perlativnost, sumarna translokalnost) – metafora EMOCIONALNE PREPREKE SU PROSTORNE PREPREKE

(65) Mjesecima nisam mogao položiti taj ispit, **kroz** (DL) što (OR) si i sam (TR) prolazio. (perlativnost, etapna translokalnost) – metafora STANJA I DOGAĐAJI SU OMEĐENI PROSTORI / PROLAZAK KROZ STANJA I DOGAĐAJE JE PROLAZAK KROZ OMEĐENI PROSTOR / MENTALNE PREPREKE SU PROSTORNE PREPREKE

Budući da je o uzročnosti kao vidu ablativnosti već bilo dosta govora, u kontekstu analize odnosnih rečenica nećemo se na tom značenju posebno zadržavati, već ćemo se nakratko posvetiti perlativnim značenjima, i to u raščlanjenim relativnim klauzama (64–65). Naime zanimljivo je da su primjeri etapnotranslokalnoga podznačenja s prijedlogom *kroz* kao dijela složenoga veznika puno rjeđi od sumarnotranslokalnih s prijedlogom *preko*. Na prvi pogled nije sasvim jasno zašto je to tako, no pokušat ćemo dati neka objašnjenja. Logičnim se razlogom čini sama narav raščlanjenih relativnih struktura u kojima subordinirana klauza zastupa glavnu u cjelini, a formalna je sumarnost svakako više u suglasju sa semantičkom sumarnosti nego sa semantičkom sekvencijalnosti odnosno etapnosti. U prilog tom argumentu ide i činjenica da i kada je riječ o etapnotranslokalnim podznačenjima subordinirane klauze, u glavnoj se klauzi gotovo uvijek nalazi nekakav, najčešće vremenski, cirkumstant, adverbijal etapnoga značenja kao što je *mjesecima* u primjeru (65) koji praktički licencira značenjsku neutralnost rečenice jer ukoliko se on ispusti, rečenica gubi na neutralnosti približavajući se granici ovjerenosti (usp. *Mjesecima / danima / godinama nisam mogao položiti taj ispit kroz što si i sam prolazio; ?Nisam mogao položiti taj ispit kroz što si i sam prolazio*).

4. Slično kao i kod postmodifikacijskih i raščlanjenih relativnih klauza, dopunske *subjektne* (66–75) i *objektne* (76–85) klauze također nisu posebno zanimljive kada je u pitanju implicitna prostorna motivacija, no i u njima se brojnim prijedlozima i priložima konkretiziraju sva temeljna prostorna značenja, kako konkretna tako i apstraktna, metaforička.

- (66) Nije naznačeno **gdje** (DL-OR) trebamo doći (TR). (lokativnost)
- (67) Nije naznačeno **dokle** (DL-OR) trebamo ići (TR). (adlativnost)
- (68) Nije naznačeno **odakle** (DL-OR) trebamo krenuti (TR). (ablativnost)
- (69) Nije naznačeno **preko** (DL) **kojega** (OR) se mosta ide (TR-netko) u Baranju. (perlativnost, sumarna translokálnost)
- (70) Nije naznačeno **kojim putem** (OR) trebamo ići (TR). (perlativnost, etapna translokálnost)
- (71) Zna se **na** (DL) **čemu** (OR) gradimo svoje stavove (TR). (lokativnost) – metafora IDEJE (TEORIJE) SU GRAĐEVINE
- (72) Zna se **do** (DL) **čega** (OR) držimo (TR). (adlativnost)
- (73) Zna se **iz** (DL) **koje** (OR) su se pravvrste razvili gmazovi (TR). (ablativnost, ekstralokálnost) – metafora OBJEKT IZLAZI IZ MATERIJE
- (74) Zna se **preko** (DL) **čega** (OR) ne možemo prijeći (TR). (perlativnost, sumarna translokálnost) – metafora EMOCIONALNE PREPREKE SU FIZIČKE PREPREKE NA PROSTORNOM PUTU
- (75) Zna se **kroz** (DL) **koje** (OR) je sve patnje prolazio (TR). (perlativnost, etapna translokálnost) – metafora STANJA I DOGAĐAJI SU OMEĐENI PROSTORI / PROLAZAK KROZ STANJA I DOGAĐAJE JE PROLAZAK KROZ OMEĐENI PROSTOR / EMOCIONALNE PREPREKE SU FIZIČKE PREPREKE NA PROSTORNOM PUTU
- (76) Ne znamo **gdje** (DL-OR) se nalazimo (TR). (lokativnost)
- (77) Ne znamo **dokle** (DL-OR) trebamo ići (TR). (adlativnost)
- (78) Ne znamo **odakle** (DL-OR) trebamo krenuti (TR). (ablativnost)
- (79) Ne znamo **preko** (DL) **kojeg** mosta (OR) moramo prijeći (TR). (perlativnost, sumarna translokálnost)
- (80) Ne znamo **kroz** (DL) **koje** (OR) tunele moramo (TR) proći na putu do mora. (perlativnost, etapna translokálnost)
- (81) Ne znamo **gdje** (DL-OR) da tražimo sreću (TR). (lokativnost)
- (82) Ne znamo **do** (DL) **čega** (OR) nam (TR) je zapravo stalo. (adlativnost)
- (83) Ne znamo **iz** (DL) **čega** (OR) se ljubav (TR) rađa. (ablativnost, ekstralokálnost) – metafora OBJEKT IZLAZI IZ MATERIJE

(84) Ne znam **preko** (DL) **koga** (OR) smo se upoznali (TR). (perlativnost, sumarna translokálnost)

(85) Ne znamo **kroz** (DL) **kakve** ćemo (TR) sve neprilike (OR) proći. (perlativnost, etapna translokálnost) – metafora STANJA I DOGAĐAJI SU OMEĐENI PROSTORI / PROLAZAK KROZ STANJA I DOGAĐAJE JE PROLAZAK KROZ OMEĐENI PROSTOR / EMOCIONALNE PREPREKE SU FIZIČKE PREPREKE NA PROSTORNOM PUTU

Kao što se iz rasporeda podstrukura scenarija u gornjim primjerima i vidi, prostorna su značenja subjektivnih i objektivnih klauza, kada su u pitanju konkretna lokativna, ablativna i adlativna značenja, vrlo slična onima u mjesnim klauzama, što je i posve razumljivo jer vezna sredstva uvodeći subjektivnu rečenicu također sažimaju i općeniti, shematični orijentir MJESTO kao potencijalni subjekt / objekt glavne klauze, antecedent koreferentan s odnosnom zamjenicom restriktivne relativne klauze, i prijedlog kao determinator lokalizacije (usp. *Nije naznačeno gdje trebamo doći / Nije naznačeno mjesto_i na koje_i trebamo doći // Zna se dokle trebamo ići / Zna se mjesto_i do kojega_i trebamo ići // Ne znamo odakle trebamo krenuti / Ne znamo mjesto_i s kojega_i trebamo krenuti*).

5. Na početku rasprave o subordinacijski ustrojenim složenim struktura-
ma već smo napomenuli da problematika prostornih značenja u koordiniranim klauzama nije toliko složena, jer se prostorna značenja u njima ne izriču eksplicitnim vezničkim sredstvima. No kao što će se i vidjeti, implicitno je prostorna domena preko značenjskoga odnosa klauza prisutna i u svim tipovima koordinacije, odnosno, bolje rečeno, kategorija prostora čini samu značenjsku srž velikoga dijela koordiniranih rečeničnih struktura služeći kao podloga apstraktnijim značenjskim elaboracijama.

5.1. Prvo ćemo se posvetiti *sastavnim* ili *kopulativnim* rečenicama u primjerima (86–89).

(86) Otišao je u Francusku i (te se / pa se) oženio se.

(87) U Francuskoj je proveo tri godine te (pa / i) se vratio u Hrvatsku.

(88) Jako je puno učio te (pa / i) je završio fakultet u rekordnom roku.

(89) Budi pristojan i (te ćeš / pa ćeš) postići ćeš što god budeš htio.

U (86) riječ je o mjesno-vremenskom odnosu jer rečenica se može parafrazirati na nekoliko načina iz kojih se vidi da odnos između klauza uspostavljen sastavnim veznikom, komprimiran sastavnim veznikom, podrazumijeva i mjesno i vremensko značenje čija je interpretacija, kao što je već objašnjeno,

najuže vezana uz prostor, u ovom slučaju preko metafore POSTTEMPORALNOST JE POSTLOKALNOST, tj. riječ je o metaforički elaboriranom lokativnom značenju: *Otišao je u Francusku i **tamo** se oženio; Otišao je u Francusku i **potom** se oženio; **Nakon** što je otišao u Francusku, **tamo** se i oženio*. Istom se metaforom preko prostorne domene vremensko značenje tumači i u (87) *U Francuskoj je proveo tri godine te se **potom** vratio u Hrvatsku*. Prostorna je motivacija vremenskih značenja u sastavnim rečenicama posebno dobro vidljiva u rečeničnim nizovima kao primjerice u rečenici *Stigli su u Zagreb vrlo kasno, požurili su kući, skinuli odjeću, otuširali se te legli u krevet*, gdje supostavljanje više događaja u vremenskom slijedu jače asocira na supostavljanje konkretnih entiteta u nekom prostornom nizu. Primjerom (88) ostvaruju se dva značenja – način-sko i posljedično – (usp. *Jako je puno učio te je **tako** (na taj način, time) završio fakultet u rekordnom roku / Jako je puno učio **tako da** (pa) je završio fakultet u rekordnom roku*). Veza između načina i prostora u sastavnim se rečenicama ne uspostavlja preko kategorije deiksije jer medijalni zamjениčki prilog *tako* nije ni u kakvom odnosu s proksimalnim i distalnim prilozima *ovako* i *onako* (usp.**Jako je puno učio te je **ovako** / **onako** završio fakultet u rekordnom roku*), nego preko već spominjane metafore PUTA koja je semantička podloga svakom izricanju načina. Preko metafore PUTA te opet preko metafore POSTTEMPORALNOST JE POSTLOKALNOST s prostorom se povezuje i posljedično značenje za koje možemo ponoviti da se s prostorom dovodi u vezu preko vremenske sukcesivnosti uzročno povezanih događaja, pri čemu posljedica kao rezultat slijedi uzrok, a preko metafore PUTA odgovara cilju, završetku PUTA, nasuprot uzroku koji se konceptualizira kao izvor, početak PUTA. I konačno, veza se s prostorom u sastavnim rečenicama uspostavlja i preko uvjetnoga značenja predstavljenoga primjerom (89) koji se može parafrazirati *Ako budeš pristojan, postići ćeš što god budeš htio*, pa za takve sastavne rečenice također vrijedi sve što je o vezi kategorija uvjeta i prostora rečeno u kontekstu analize uvjetnih rečenica, odnosno riječ je u prvom redu o potencijalnoj ablativnosti te sekundarno o vezanosti uz prostor preko kategorije vremena metaforom POTENCIJALNA PRETEMPORALNOST JE POTENCIJALNA PRELOKALNOST.

5.2. *Suprotne* ili *adverzativne* klauze semantički odgovaraju uzročnodopusnim, pa sve što je rečeno o implikacijama prostornih odnosa u raspravi o uzročnodopusnim, vrijedi i za suprotne. Suprotstavi li se suprotna rečenica uzročnodopusnoj kao u (90), vidi se da je doista riječ o značenjskom paralelizmu:

(90) Kasnio je, **ali** je stigao na vlak. / **Iako** je kasnio, stigao je na vlak.

Dakle i u suprotnim koordiniranim strukturama prostorni se odnosi prepoznaju preko kategorije uzroka kao vida ablativnosti, tj. ostvarene, aktualizirane uzročne ablativnosti, jer kao i u uzročnodopusnim uzrok postoji, ali ne rezultira očekivanom posljedicom. Zanimljivo je također preispitati u kojoj je mjeri veznik *ali* u tim tipovima suprotnih rečenica zamjenjiv veznicima *a* i *no* odnosno u kojoj mjeri njihovo zamjenjivanje utječe na značenje rečenice. Zamijeni li ga se veznikom *no* kao u (91)

(91) Kasnio je, **no** stigao je na vlak.

značenjski se odnosi bitnije ne mijenjaju jer je veznik *no* kada je riječ o dopunskim značenjima suprotnih rečenica uglavnom zamjenjiv veznikom *ali*, što primjećuju i Silić i Pranjković (2005: 326). No zamijeni li se veznik *ali* veznikom *a* kao u (92)

(92) Kasnio je, **a** stigao je na vlak.

značenjski se odnosi bitno mijenjaju jer se osjetno više naglašava suprotnost, što kao posljedicu ima svijest o izrazito snažnoj vezi uzroka i posljedice. Drugim riječima rečenicom *Kasnio je, a stigao je na vlak* ističe se da je riječ o vrlo neobičnoj situaciji jer se na osnovi širega pozadinskoga znanja, na osnovi iskustva, pretpostavlja da *kašnjenje* kao uzrok uvijek ili gotovo uvijek rezultira *nestizanjem* na vlak, odnosno da vlakovi kreću u točno voznim redom predviđenom vremenu. S druge strane rečenicom *Kasnio je, ali (no) stigao je na vlak* također se ističe veza *kašnjenja* kao uzroka i *nestizanja* na vlak kao posljedice, ali kao dio pozadinskoga znanja aktivira se i iskustvo o tome da vlakovi često ne kreću u predviđenom vremenu, već da i oni uglavnom kasne nekoliko minuta, što klauzu s veznikom *ali* čini neutralnom jer nije ništa čudno ako netko malo zakasni, a ipak stigne na vlak.

5.3. Preostalo nam je još ukratko se osvrnuti i na *rastavne* ili *disjunktivne* rečenice te vidjeti u kojem se one smislu mogu dovesti u vezu s prostorom. Uzmimo kao primjer rečenicu

(93) **Ili** to uradite kako treba **ili** nemojte uopće uraditi.

O prostornoj motivaciji kod rastavnih rečenica može se govoriti kod onih semantičkih tipova koji se mogu parafrazirati uvjetnom rečenicom, usp. **Ili** *to uradite kako treba ili nemojte uopće uraditi / Ako to ne želite uraditi kako treba, nemojte uopće uraditi*, pa je i tu preko potencijalnoga uzroka (*Vaš mogući nedostatak volje da to uradite kako treba neka rezultira time da to uopće ne radite*), isto kao i kod uvjetnih rečenica, riječ o potencijalnoj ablativnosti. Osim ablativnoga, prostorna se značenja u takvim rastavnim rečenicama prepoznaju i preko kategorije vremena, i to prvo posredno, preko uzroka koji prethodi posljedici, i drugo, preko pragmatičke namjere govornika da sadržaj jedne klauze nametne sugovorniku kao prvu varijantu koju treba uzeti u obzir. Drugim riječima, sadržaj se prve klauze kao pretpostavka postavlja u pretemporalni odnos prema sadržaju druge klauze jer se pragmatička pozadina interpretira otprilike kao *Bilo bi dobro da to napravite kako treba (dakle prvo razmotrite tu mogućnost), a ako nemate volje, onda (dakle poslije razmatranja prve mogućnosti) bi bilo najbolje da odustanete od posla*, što se iz parafraze i vidi upotrebom distalnoga priloga *onda*.

6. Analiza prostornih odnosa na razini složene rečenice pokazala je da kategorija prostora ima izrazito važnu ulogu i kada su u pitanju složene rečenične strukture jer ne postoji gotovo nijedan, bilo koordinacijski bilo subordinacijski, rečenični tip čija se semantička komponenta ne može ni na koji način dovesti u vezu s prostornom domenom. Time se pokazala opravdanom i u uvodu istaknuta temeljna teza o polisemičnosti četiriju temeljnih prostornih značenja, odnosno pokazalo se da se preko prostora i na razini složene rečenice može uspostaviti princip shematične natkategorijalne lokalizacije kojim se omogućuju različiti vidovi interkategorijalne lokalizacije. Dapače, pokazalo se da u semantičkoj interpretaciji većine subordiniranih i koordiniranih složenih struktura prostor ima čak i presudnu ulogu ne samo zbog svoga neospornoga utjecaja na značenje nego i stoga što prostorni odnosi kao temelj semantičke interpretacije u velikom broju slučajeva izravno utječu i na sintaktičku, formalnu, komponentu rečenice, pa čak ju i determiniraju kao recimo u nekim načinskim ili dopusnim rečenicama. Odnos prostora i složene rečenice u lingvističkim je teorijama, pa čak i u kognitivnoj gramatici koja prostoru posvećuje punu pozornost, prilično zanemaren i ostao je, da tako kažemo, u sjeni proučavanja odnosa prostora i drugih gramatičkih kategorija, u prvom redu padežnih i prijedložno-padežnih izraza, prefiksa i priloga. U ovoj je raspravi bez sumnje ostalo mnogo otvorenih pitanja, što je i razumljivo prije svega zbog metodoloških razloga, a i zbog toga što je katego-

rija prostora kao najvažnija iskustvena i kognitivna domena neiscrpan izvor podataka u semantičkoj analizi. No mislim da je i ovo što je rečeno sasvim dovoljno da se vidi koliko su prostor i odnosi koji iz njega proizlaze važni i kada je u pitanju kategorija složene rečenice te da se na prostor još jednom skrene pozornost kao na nezaobilazan čimbenik svakoga na značenju utemeljenoga pristupa jeziku.

PROSTORNI ODNOSI KAO TEMELJ PADEŽNIH ZNAČENJA – SHEMATIČNOST I POLISEMIJA PRIJEDLOGA OD

1. Ideja o prostornim odnosima kao temelju padežnih, a i drugih, značenja u promišljanjima jezika prisutna je još od antičkih vremena, a kao istaknutije preteče suvremenih lingvističkih teorija kod kojih prostor zauzima središnje mjesto u jezičnom opisu mogu se spomenuti bizantski gramatičar Maksim Planud, koji je prvi metodološki ozbiljnije radio na lokalističkim postavkama u pokušaju izrade koherentnoga teorijskoga modela, pa se u literaturi (npr. Anderson 1971: 6 ili Piper 1997: 36) počesto s pravom smatra pretečom današnjih lokalističkih teorija, te veliki francuski filozof E. B. Condillac koji je kao utemeljitelj senzualizma u filozofiji u svom djelu *Esej o porijeklu ljudskoga znanja* među ostalim smatrao i da su prijedlozi izvorno nazivi za pokrete odnosno geste kojima se ukazivalo na smjer. Intenzivnije, doduše metodološki prilično nekonzistentno, proučavanje odnosa jezika i prostora može se pratiti u proteklih pedesetak godina u okvirima strukturalističke, generativne i kognitivne lingvistike, što je zapravo i najbolji pokazatelj važnosti uloge prostora u jezičnom opisu budući da je to jedna od rijetkih kategorija koja je svojim utjecajem na interpretaciju značenja načelno ujedinila znanstvenike različitih usmjerenja oko uključivanja semantike u lingvističke teorijsko-metodološke okvire.²⁰⁹

1.1. U ovom ćemo se radu metodološkim aparatom kognitivne lingvistike, točnije kognitivne gramatike²¹⁰ (Langacker 1987b, 1991, 1999, 2000a 2008, Taylor 2002) podržane teorijom konceptualne metafore i metonimije (Lakoff

209 Unatoč svojoj metodološkoj neujednačenosti, lingvističke teorije koje zastupaju tezu o prostornoj uvjetovanosti jezika te o prostornoj naravi primarno neprostornih izraza poznate su pod nazivom *lokalističke teorije* ili *teorije lokalizma*. Jedna je od prvih i najzapaženijih Andersonova (1971, 1977) *lokalistička teorija padeža*, pisana u tradiciji generativne gramatike kao vrlo uspješni pokušaj uspostave lokalističke hipoteze prema kojoj su, a za razliku od morfološki kodiranih padeža, dubinske, prostorne padežne relacije, u prvom redu one mjesta i smjera iskazane bilo prijedložnim padežnim izrazom bilo flektivno, univerzalne. U okviru lokalističke teorije padeža sredinom 70-ih i početkom 80-ih godina prošloga stoljeća objavljeno je dosta rasprava, uglavnom pojedinačnih radova, od kojih se mogu spomenuti primjerice Weinsberg (1973), Miller (1974), Šaumjan (1974) i Fleischmann (1983).

210 U svojim se prvim inačicama kognitivna gramatika i pojavila pod nazivom *prostorna gramatika* (Langacker 1982).

i Johnson 1980),²¹¹ posvetiti semantičkoj analizi hrvatskih genitivnih izraza s prijedlogom *od*. Središnja struja (npr. Brugman 1981, Lindner 1981, Rudzka - Ostyn 1985, Janda 1985, 1986, 1988, Lakoff 1987, Taylor 1995, Šarić 2008), koja se u kognitivnoj gramatici već godinama usredotočava na proučavanje determinatora prostornih odnosa, prijedložno-padežnim izrazima, glagolskim prefiksima i česticama pristupa preko polisemnih konceptualnosemantičkih mreža organiziranih oko prototipnih značenja. To znači da uvijek postoji određena značenjska veza među članovima kategorije, koja se najčešće uspostavlja preko tzv. *značenjskih lanaca*. Pri tome ne postoji jedno ili više prototipnih obilježja zajedničkih svim članovima kategorije, nego značenje jednoga člana proizlazi iz značenja drugoga i tako redom, a rezultat je polisemna mreža ulančavanjem neizravno povezanih značenja.

Za razliku od neizravno uspostavljenih polisemnih semantičkih mreža, značenje i polisemija genitivnih izraza s prijedlogom *od* ovdje će se tumačiti na jednoj višoj, supershematičnoj²¹² značenjskoj razini koja apstrahira obilježja svih specifičnijih značenjskih skupina (elaboracija ili varijanata) opskrbljujući ih relevantnim i jedinstvenim značenjem. S druge strane značenjski lanci i semantičke mreže koje se njima ustrojavaju imat će samo ulogu uspostavljanja čvršćih poveznica među pojedinim elaboracijama supersheme. Drugim riječima, na primjeru hrvatskoga prijedložno-padežnoga izraza *od+genitiv* pokazat će se da se značenjsko jedinstvo među specifičnijim značenjima kao što su npr. uzročnost, kvalitativnost, tvornost, eksplikativnost itd. ne temelji na neizravnim značenjskim vezama proizašlima iz značenjskih lanaca, već se može uspostaviti jedna puno čvršća, izravna značenjska veza preko jednoga supershematičnoga prostornoga značenja zajedničkoga svim specifičnim ostvarajima. To ćemo supershematično značenje nazvati shematičnim značenjem *ablativnosti*, a supershemu zajedničku svim specifičnijim elaboracijama *supershemom ablativnosti*.

211 Teorija konceptualne metafore i metonimije, bez sumnje, najplodnija je kognitivnolingvistička teorija u okviru koje je u posljednjih tridesetak godina objavljeno stotine radova i knjiga, a ovdje se navode samo njezini utemeljitelji.

212 Pojmovi shematičnoga i specifičnoga te sheme i varijante načelno odgovaraju tradicijskim pojmovima hiperonima i hiponima, no za razliku od njih nisu ograničeni samo na leksičku razinu, već su primjenjivi na sve razine jezičnoga opisa, a također su i puno više u skladu s konceptualnim pristupom semantici koji zastupa kognitivna gramatika. O tome vidi više u Langacker (1987b) i Taylor (2002), a o shematičnim značenjima u kontekstu prefigiranih glagola u hrvatskom jeziku u Belaj (2008), Belaj (2011) i Belaj i Buljan (2016).

2. S obzirom na tipologiju elaboracija shematičnoga značenja ablativnosti specifična se genitivna značenja s prijedlogom *od* mogu podijeliti u dvije temeljne skupine. Prvu čine različite inačice prototipnijih ablativnih značenja odnosno značenja *odvajanja* ili *udaljavanja* jednoga sudionika scenarija – trajektora – od drugoga – orijentira²¹³ – kao referencijske točke prema kojoj se trajektorovo odvajanje vrednuje, dok drugu temeljnu skupinu čine rubnija ablativna značenja s jače istaknutom referencijom na *pripadnost*. Analiza koja slijedi pokušat će dati odgovor na neka od temeljnih pitanja koja se postavljaju u vezi s odnosom jezika i prostora u slučaju značenja hrvatskoga prijedložno-padežnoga izraza *od+genitiv*:

(i) Zašto je istim izrazom moguće kodirati različita specifična genitivna značenja?

(ii) Kakva je narav veze i koja je motivacija između shematične prostorne ablativnosti kao semantičke baze i specifičnih značenja, posebno onih koja na prvi pogled nemaju veze s prostorom kao što su uzročnost, kvalitativnost, eksplikativnost ili tvarnost?

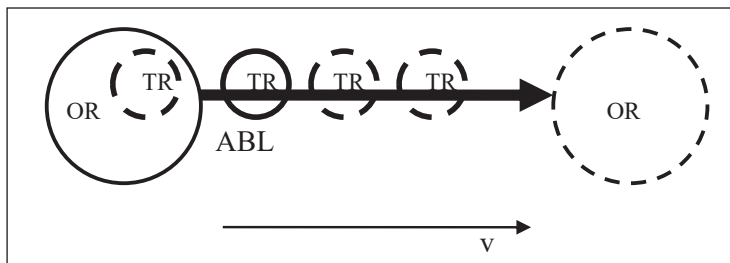
(iii) Koja je konceptualna veza između ablativnosti i pripadnosti iz koje na specifičnoj razini proizlazi mogućnost izricanja različitih inačica značenja porijekla ili pripadnosti ablativnim prijedložno-padežnim izrazom?

2.1. U prvoj temeljnoj skupini prototipnu elaboraciju superscheme ablativnosti predstavljaju konkretna *prostornogenitivna značenja* tipa *Krenuo je od kuće rano ujutro, Počeo je pješačiti od podnožja prema vrhu planine, Putovao je od Zagreba prema Osijeku* itd., koja vrlo često dolaze u paru²¹⁴ s adlativnim prijedlozima *prema* ili *do* budući da kretanje trajektora od neke prostorne točke, nekoga početnoga prostornoga orijentira, uglavnom zahtijeva i obavijest

213 Za trajektor i orijentir postoji i nekoliko alternativnih naziva. Kada je riječ o prostornim odnosima, u istom značenju L. Talmy (2001: 184) upotrebljava nazive *Figure* i *Ground*, a naziva ih još i primarnim i sekundarnim objektom. Stanojević i Križan-Stanojević (2005) u svom prijevodu knjige E. Tabakowske (1995) upotrebljavaju nazive *lik prvoga plana* i *lik drugoga plana* (prema Langackerovim alternativnim nazivima *primary* i *secondary figure*). Piper (1997) i Pranjaković (1993: 22–26), metodološki se krećući u okvirima lokalističkih teorija u širem smislu, upotrebljavaju nazive *objekt lokalizacije* i *lokalizator*, dok naziv *orijentir* Piper upotrebljava da bi označio konkretizator odnosa između objekta lokalizacije i lokalizatora, najčešće neki prostorni prijedlog.

214 Upravo se zbog toga u takvim kontekstima ti prijedlozi ponekad u literaturi nazivaju i parnim prijedlozima (npr. Kovačević i Matas Ivanković 2007).

o završnoj točki odnosno o ciljnoj domeni kretanja. No kako je konkretizacija završne točke kretanja fakultativna, kao u prvom primjeru, a istovremeno zbog tijesne kognitivne veze između značenja ablativnosti i adlativnosti, i onda kada završna točka kretanja nije konkretizirana, na konceptualnoj razini uvijek postoji veća ili manja svijest o njoj. Zbog toga je ciljni orijentir na sl. 1 prikazan isprekidanim linijama kao znakom konceptualne pozadine. Isprekidanim su linijama također prikazane i defokusirane etape kretanja trajektora, dok je punom linijom prikazan trenutak odvajanja trajektora od početnog orijentira, tj. fokalni dio scenarija ablativnosti. Prototipnoj prostornoj elaboraciji ablativnoga značenja pripadaju također i vrlo česta distributivna značenja kao u primjeru *Tražeci svoju omiljenu igračku, satima je pretraživao stan od sobe do sobe (po sobama)* kao i značenja koja ne uključuju kretanje trajektora, već samo označavaju neke prostorne granice – npr. *Nova autocesta vodi od Zagreba do Splita*²¹⁵.

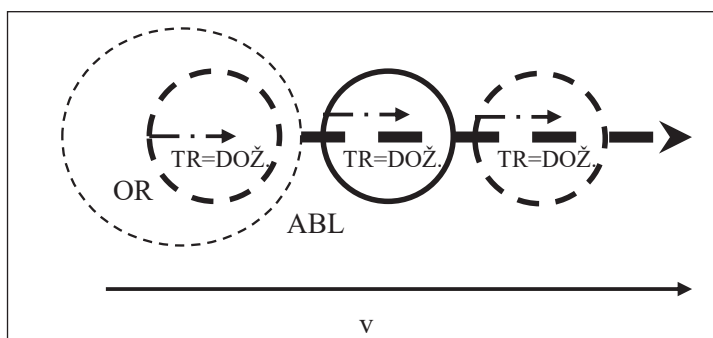


Slika 1

Činjenica da su prostorni odnosi temelj analizi i pristupu kategoriji vremena u lingvistici je odavno poznata (npr. u različitim inačicama lokalističkih teorija padaža), a kognitivnim pristupima posebno zanimljiva (vidi npr. Lakoff i Johnson 1999, Evans 2004, Šarić 2008), pa su i *vremenska ablativnogentivna* značenja, sintaktički vremenski adverbijali koji vrlo često označavaju nekakvo unutarnje stanje trajektora ili nekakvu njegovu aktivnost kao recimo *Ne spava od petka*, *Ljut je još od prošloga tjedna* i sl., na ljestvici prototipnih elaboracija superscheme ablativnosti visoko rangirana jer su izravno motivirana prostornom ablativnošću preko konceptualne metafore VREMENSKA ABLATIVNOST JE PROSTORNA ABLATIVNOST u čijoj je kognitivnoj podlozi metafora KRETANJE KROZ VRIJEME JE KRETANJE KROZ PROSTOR, pri čemu se zapravo trajanje u vremenu

215 Ovdje treba istaknuti da iako nije riječ o kretanju trajektora, razumijevanje određene putanje konkretizirane prijedložnim izrazima *od-do* na konceptualnoj razini zahtijeva fiktivno etapno prelaženje te putanje kognitivnom operacijom sekvencijskoga promatranja (Talmy 1996, 2000).

konceptualizira kao kretanje. Upravo stoga što je riječ o trajanju koje za razliku od kretanja ne podrazumijeva završnu točku, ciljni orijentir nije konceptualno prisutan u slučajevima kada nije jezično konkretiziran, pa stoga na sl. 2 nije označen. Analogijom prema prostornim značenjima i kod vremenskih su značenja mogući primjeri koji ne uključuju 'kretanje' trajektora kroz vrijeme, nego samo označavaju nekakve vremenske granice – npr. *Sljedeći se tjedan ne radi od četvrtka do ponedjeljka*. Na sl. 2 početni je vremenski orijentir zbog svoje apstraktne naravi prikazan isprekidanim linijama kao i strelica kojom se označava ablativnost trajektora, jer je, kako je već rečeno, riječ o njegovoj statičnosti, trajanju njegova stanja u vremenu, a koje se konceptualizira kao kretanje. Ostali elementi scenarija vremenske ablativnosti odgovaraju elementima prostornoga scenarija, osim nešto istaknutije donje pune strelice kojom se u kognitivnoj gramatici označava vrijeme kao nezaobilazni faktor u interpretaciji svakoga procesa kao relacijske predikacije.

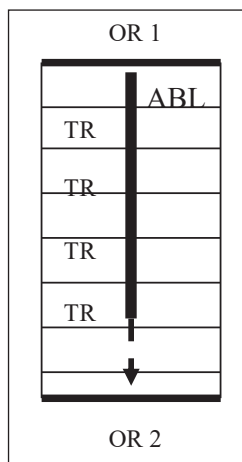


Slika 2

Frazeologizirani genitiv tipa *Prljav je od glave do pete*, *Potuca se od nemila do nedraga*, *Imao je osmijeh od uha do uha* može imati različite sintaktičke uloge – od različitih priložnih oznaka do postmodifikatora – a također pripada skupini prototipnijih ostvaraja shematičnoga značenja ablativnosti jer je u takvim izrazima najčešće²¹⁶ riječ o zahvaćenosti manje ili veće prostorne domene bilo kretanjem trajektora (*Potuca se od nemila do nedraga*) bilo njegovom statičnom rasprostranjenosti nekom točno određenom prostornom domenom (*Prljav je od glave do pete*). Takvi genitivni izrazi s prijedlogom *od* uvijek dolaze u paru s adlativnim parnjakom *do* neophodnim za definiranje prostornih granica orijentira. Važno je istaknuti da se formalno, jezično defi-

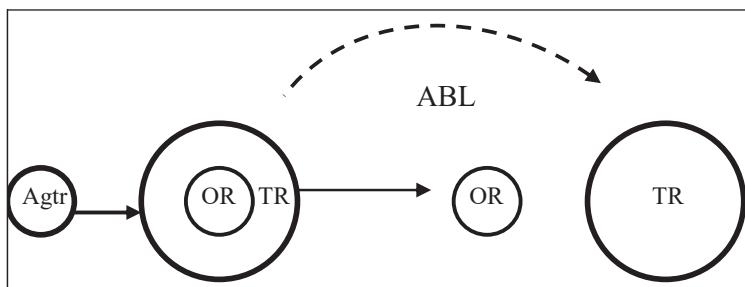
216 Ovdje su kao primjer uzeti najčešći frazemi koji označavaju prostorne odnose trajektora i orijentira, no postoje i primjeri s drugim značenjima, npr. vremenskim u primjeru *živjeti od danas do sutra*.

nirane prostorne granice u takvim izrazima ne moraju poklapati, i najčešće se ne poklapaju, s izvanjezičnim stanjem gdje uglavnom nije riječ o potpunoj zahvaćenosti orijentira, već o njegovu većem dijelu što je u izravnoj vezi s frazemskom naravi takvih genitiva. To, u pravilu, potencijalno metonimijsko (ne)poklapanje jezične i izvanjezične stvarnosti označeno je na sl. 3 punom i debljom strelicom koja zahvaća veći dio orijentira i signalizira poklapanje s izvanjezičnom konstelacijom i tanjom i isprekidanom koja pokriva njegov manji dio signalizirajući samo mogućnost cjelovite zahvaćenosti koja se u pravilu ne ostvaruje.



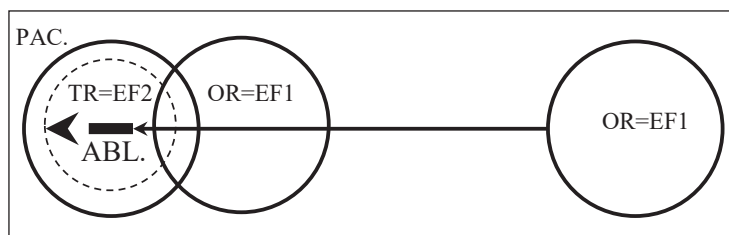
Slika 3

Sljedeću podskupinu temeljnoga značenja odvajanja predstavlja *genitiv rastavljanja* tipa *Oslobodili su zemlju od neprijatelja*, *Očistili su vrt od korova* itd., pri čemu nekakav posjed najčešće odgovara nekoj prostornoj domeni, pa se radnja izrečena glagolom metaforički percipira kao odvajanje posjeda od posjednika djelovanjem agentivnoga trajektora. Izvanjezična situacija ovdje ne odgovara jezičnim odnosima; dapače ona je upravo suprotna jer je jezično kodirani orijentir, *neprijatelji* i *korov* u našim primjerima, zapravo izvanjezični trajektor / posjednik koji se odvaja od *zemlje* i *vrt* kao orijentira / posjeda. Razloge toj koliziji jezičnih i izvanjezičnih odnosa treba tražiti u postojanju dva objekata – direktnoga u akuzativu i indirektnoga u genitivu – jer direktni objekt kao dopuna uvijek označava predmet radnje odnosno predmete izravno uključene u radnju glagola, a ne predmete u vezi s kojima se radnja vrši, ovdje kodirane prijedložnim izrazom *od + genitiv*. Metaforička narav ablativnosti toga tipa scenarija na sl. 4 označena je tanjom isprekidanom strelicom.



Slika 4

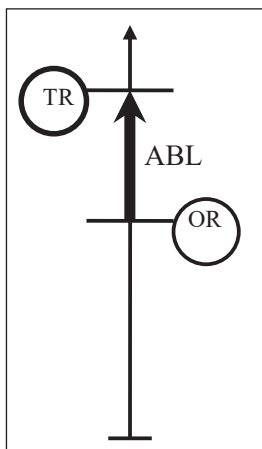
Genitivno značenje uzroka s prijedlogom *od*, kao u primjerima *Poginuo je od metka*, *Drvo se srušilo od oluje*, *Od obilne kiše gotova sva su polja poplavljena* itd., u hrvatskom je jeziku iznimno frekventno jer se kategorija uzroka na shematičnoj razini po principu interkategorijalne lokalizacije vrlo često konkretizira prostornim značenjima, u prvom redu ablativnim. Zbog toga se u lokalističkim teorijama, a što je, barem kao temeljna ideja, nasljedovano i u kognitivnoj gramatici, na kategoriju uzroka kao apstraktnijega koncepta drugoga reda i gleda kao na vid ablativnosti jer se uzroci, AGENTIVNI AKTANTTI, preko koncepta odnosno predodžbene sheme PUTA poimaju kao IZVORI iz kojih proizlaze njihovi EFEKTI prelazeći određeni put do CILJA odnosno ciljne domene i pri tom zahvaćajući nekakav uže ili šire shvaćeni PACIJENS. Kod uzročnih se genitivnih značenja s prijedlogom *od* trajektorom može smatrati nastalo stanje koje se kreće od entiteta konkretiziranoga prijedlogom *od* prema entitetu u ciljnoj domeni, kao u primjeru *Poginuo je od metka*, gdje je trajektor *smrt* kao stanje (apstraktni efektor2), koje je zahvatilo subjekt (pacijens), a došlo je do njega, i potom ga obuzelo uzrokujući oduzimanje životnih funkcija, *od metka* kao orijentira – konkretnoga efektor1. (sl. 5).



Slika 5

Posljednje je značenje u podskupini genitiva odvajanja *genitiv uspoređivanja*, kod kojega je riječ ili o komparativnim ili superlativnim skalarnim pro-

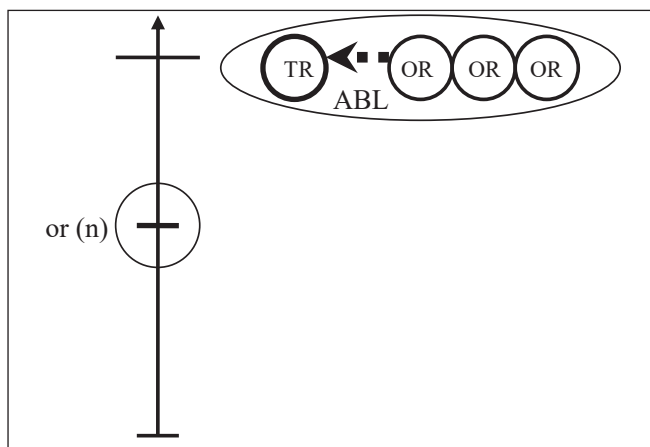
jekcijama fizičkih osobina (npr. *On je viši od svoga brata, Ivan je mršaviji od Marka*) ili o metaforičkim skalarnim projekcijama nefizičkih osobina (npr. *Pametniji je od svoga brata, Pošteniji je od svih svojih prijatelja*). Ablativnost se kod tih izraza prepoznaje u značenju odvajanja trajektora po nekoj osobini od nekoga orijentira, točnije njegovim udaljavanjem od orijentira po toj osobini, što se najbolje vidi iz parafraza kojima podliježe genitiv uspoređivanja. Naime svaki se genitiv uspoređivanja može parafrazirati prijedlogom *ispred*, pa se umjesto *On je viši od svoga brata* može reći i *On je po visini ispred svoga brata*, pri čemu se prostorno udaljavanje jednoga entiteta od drugoga (npr. u kontekstu neke utrke udaljavanje / odvajanje jednoga trkača od drugoga) analogijom metaforički preslikava na udaljavanje jednoga entiteta od drugoga po nekoj apstraktnijoj osobini.



Slika 6

2.2 Kada se govori o ablativnosti s istaknutijom ili manje istaknutom referencijom na pripadnost, ulogu prototipa imaju značenja *genitiva izdvajanja*, kao npr. *On je jedan od najviših učenika u razredu, Ivan je jedan od uspješnijih učenika u svojoj generaciji*. Kao što se iz primjera i vidi, genitiv izdvajanja po mnogo čemu je sličan već opisanom genitivu uspoređivanja. I tu je riječ o komparativnim ili superlativnim skalarnim projekcijama fizičkih osobina kao u prvom primjeru ili o metaforičkim skalarnim projekcijama nefizičkih osobina u drugom primjeru. I kod genitiva izdvajanja ablativnost se prepoznaje u značenju odvajanja trajektora po nekoj osobini, no za razliku od genitiva uspoređivanja ovdje je u pitanju izdvajanje iz neke manje ili veće skupine

orijentira kojoj pripada i sam trajektor, a s ciljem njegova isticanja.²¹⁷ Osim toga kod genitivnih značenja izdvajanja konceptualno je uvijek prisutan i nekakav normativni sekundarni orijentir (označen krugom s malim *n* na sl. 7) koji predstavlja granicu uobičajenoga posjedovanja neke osobine, a u odnosu na koji se vrednuje skupina primarnih orijentira povezanih tom osobinom.



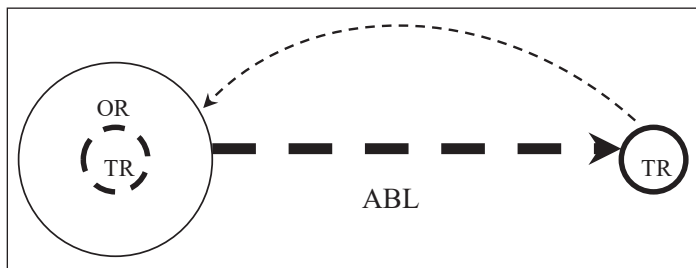
Slika 7

Sljedeći je genitiv u kategoriji ablativnih genitiva s referencijom na pripadnost *genitiv porijekla*. Njega predstavljaju izrazi tipa *On je od Imotskog*, *Otac mu je od Vinkovaca* i sl., pri čemu se jezičnim odvajanjem trajektora od orijentira na konceptualnoj razini ističe porijeklo kao vrsta pripadnosti. Odvajanje kao strategiju isticanja pripadnosti omogućuju konteksti u kojima se takvi izrazi ostvaruju. Naime oni se pojavljuju isključivo u situacijama kada je trajektor već odvojen od orijentira, zbog čega je uostalom i riječ o genitivu porijekla, pa se ablativnom prepozicijskom frazom fokalizira adlativno-ablativni generički koncept ‘dolaženja odnekuda’, što potvrđuju i parafraze naših primjera *On dolazi od Imotskog*, *Otac mu dolazi od Vinkovaca*²¹⁸ u značenju ‘vuče porijeklo od Imotskog / od Vinkovaca’. Generičnost ovoga tipa ablativnosti prikazana je na sl. 8 debljom (kao znakom temeljnoga shematičnoga značenja ablativnosti) i

217 Važno je ovdje primijetiti da se genitiv izdvajanja ili isticanja već samim svojim nazivom prepoznaje kao vid ablativnosti budući da u nazivu sadrži ekstralokalni prefiks *iz-*, a ekstralokalnost je jedno od temeljnih podznačenja ablativnosti (Belaj 2011).

218 Generičnost se ovdje potvrđuje i sintaktičkim ograničenjima odnosno nemogućnošću perfektivizacije predikata **On je došao od Imotskog*, **Otac mu je došao od Vinkovaca*, a ablativnost korelacijom s neutralnijim ablativnim prijedlogom *iz* (*On je iz Imotskog / On dolazi iz Imotskog*, *Otac mu je iz Imotskog / Otac mu dolazi iz Imotskog*).

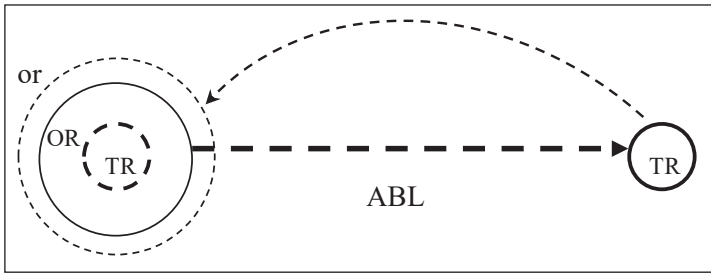
isprekidanom (kao znakom generičnosti te ablativnosti) strelicom, dok je tanjom isprekidanom strelicom označena konceptualna reverzibilna referencija na prostornu domenu kao orijentir porijekla. Isprekidani krug trajektora u okvirima prostornoga orijentira porijekla signalizira formalno nepripadanje trajektora orijentiru u aktualnom trenutku govorenja.



Slika 8

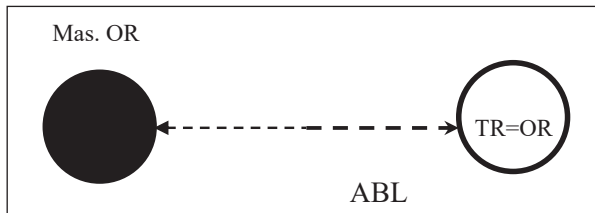
Iznimno frekventnim *posvojnim genitivom*²¹⁹ (*noga od stola*, *ključ od vrata*, *ručka od ladice* itd.) izriče se pripadnost u širem smislu, a po elaboraciji shematičnoga značenja ablativnosti on po svemu odgovara genitivu porijekla. U tom smislu za posvojni genitiv vrijedi sve što je rečeno i za genitiv porijekla. No posvojni je genitiv nešto udaljeniji od prototipa jer je uglavnom riječ o neživim trajektorima kao i o orijentirima koji ne predstavljaju prostornu domenu, već ograničeno područje unutar neke prostorne domene, što na sintaktičkoj razini rezultira poprilično nategnutim adlativno-ablativnim parafrazama tipa ??*Noga dolazi od stola*. Stoga je scenarij ablativnosti kod posvojnoga genitiva na sl. 9 prikazan slično kao i kod genitiva porijekla, samo nešto tanjim linijama kao znakom njezine rubnije naravi, a što je izravna posljedica niže rangiranosti neživih aktanata scenarija na empatijskoj ljestvici, a prostorna je domena, sekundarni, prostorni orijentir, označena isprekidanim krugom.

219 U ovom radu naglasak je na analizi prostornih odnosa kao temelja apstraktnijim značenjima višega reda, pa se stoga nećemo zadržavati na drugim, inače vrlo kompleksnim i zanimljivim, sintaktičko-semantičkim obilježjima posvojnoga genitiva. O tim pitanjima, posebno o sintaktičkima, vidi više u Kuna (1999).



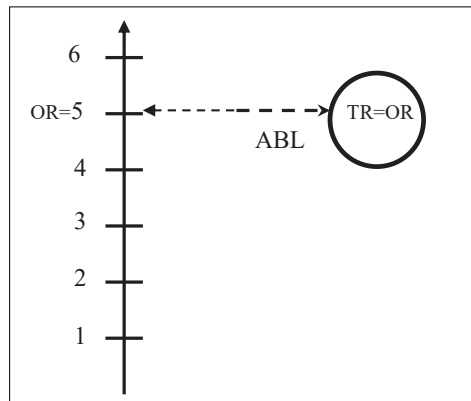
Slika 9

Tvarni genitiv u primjerima kao što su *kuća od kamena*, *majica od svile*, *žica od bakra* i sl. također je u hrvatskom jeziku vrlo frekventan, a kada govorimo o shematičnom značenju ablativnosti, on je izravno motiviran genitivom porijekla i posvojnim genitivom, no rubnije je naravi jer trajektor konceptualno nije razlučiv od orijentira. Orijentir u takvim primjerima predstavlja nekakav materijal konkretiziran imenicom koja označava masu (puni krug na sl. 10), a ablativni je izraz jezična strategija kojom se ističe porijeklo fizičkoga sastava trajektora. Veća udaljenost tvarnoga genitiva od prototipa u kategoriji ablativnosti s referencijom na pripadnost označena je na sl. 10 još tanjom isprekidanom strelicom čija jednorazinska dvosmjernost označava nerazlučivost trajektora i orijentira.



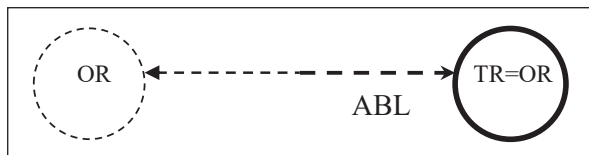
Slika 10

Kod *količinskog genitiva* tipa *kanister od pet litara* (sl. 11) konstelacija trajektora i orijentira kao supstruktura scenarija ablativnosti u svemu odgovara tvarnom genitivu, samo što su točke na različitim mjernim ljestvicama kao orijentiri na ljestvici konkretnosti puno niže rangirane, čime se količinski genitiv prema kriteriju elaboracije shematičnoga značenja ablativnosti još više udaljava od prototipa.



Slika 11

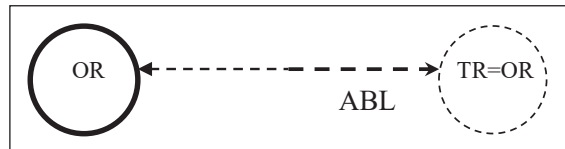
Temeljni se odnosi u scenariju ablativnosti kod *kvalitativnoga genitiva* (*čovjek od knjige, čovjek od riječi* i sl.) također ne razlikuju od opisanih odnosa kod *tvarnoga* i *količinskoga genitiva*, ali metaforičko-metonijska narav orijentira svrstava ga na sam značenjski rub u potkategoriji ablativnih značenja s referencijom na pripadnost. Tako u našim primjerima *knjiga* i *riječ* metonijski kao SREDSTVO stoje za *znanje* i *istinu* kao REZULTAT, a u podlozi je te metonimije opća konceptualna metafora APSTRAKTNO JE KONKRETNO. Budući da je ciljna metaforičko-metonijska domena visokoapstraktne naravi, orijentir je na sl. 12 prikazan tankim isprekidanim linijama.



Slika 12

Eksplikativni genitiv u primjerima *čudo od djeteta, gromada od čovjeka* i sl. posljednje je i ujedno i najrubnije genitivno značenje s obzirom na prostornu ablativnu motivaciju. Kada je u pitanju stupanj apstraktnosti trajektora i orijentira te narav referencije na pripadnost, on je sličan kvalitativnom genitivu, no od njega se, kao i od ostalih značenja svoje podskupine, razlikuje po svojevrsnoj 'zamjeni mjesta' trajektora i orijentira, pa je u ovom slučaju orijentir više rangirani entitet na ljestvici konkretnosti. Takvi anomalni odnosi između trajektora i orijentira proizlaze iz same naravi eksplikativnoga genitiva kojim se paralelno hiperboliziranjem i isticanjem objašnjava nekakva osobina orijentira koja je u funkciji trajektora koji se potencira odvajanjem od cjeline. Upravo

u toj sintaktičko-semantičkoj strategiji isticanja osobine njezinim odvajanjem prijedložno-padežnim izrazom leži motiviranost eksplikativnoga genitiva prostornim odnosima. Da je učinak opisivanja nekakve osobine, pored njezina hiperboliziranja, veći kada se upotrijebi ablativni genitivni izraz, vidi se i kada se eksplikativni genitivi suprotstave pridjevima, npr. *nadareno dijete / čudo od djeteta, krupan čovjek / gromada od čovjeka*, koji su osjetno neutralnijega značenja.



Slika 13

2.3. Prilikom analize pojedinih specifičnih genitivnih značenja već smo se sporadično doticali, u uvodnom dijelu naznačene, problematike motivacijskih odnosa koji vladaju među njima i kojima se značenjskim lancima oblikuje semantička mreža odnosa čija je uloga objedinjavanje pojedinih značenja u manje, značenjski čvršće povezane skupine pomoću kojih polisemni odnosi, uvjetovani u prvom redu pripadnošću zajedničkoj supershemi ablativnosti, dobivaju na kompaktnosti. Sada ćemo ukratko sažeti rečeno. U prvoj temeljnoj značenjskoj podskupini odvajanja odnosno udaljavanja na ljestvici prototipnosti najviše su rangirana konkretna *prostornogenitivna* značenja, koja služe kao izravna motivacija apstraktnijim *vremenskoablativnim* značenjima preko jedne od najrazvedenijih konceptualnih metafora VRIJEME JE PROSTOR te *frazeologiziranom genitivu* i *genitivu rastavljanja*. Treba istaknuti da kriteriji poretka potonjih triju značenja izravno motiviranih prototipom mogu biti i drukčiji, prije svega zato što su vremenska značenja apstraktnija od većinom prostornih značenja ostvarenih frazeologiziranim genitivom i genitivom rastavljanja. No vremenska su značenja više rangirana prema kriteriju učestalosti, koji je, uostalom, i rezultat obavezne konceptualizacije vremena preko konkretnije kategorije prostora te onda i jasnije profiliranom konceptu udaljavanja trajektora od nekog vremenskog orijentira, a samim tim i dinamičnosti, za razliku od npr. frazeologiziranoga genitiva za koji je rečeno da počesto označava statične odnose rasprostranjenosti po nekoj prostornoj domeni. S druge strane kod genitiva rastavljanja gramatički ostvarena ablativnost ne odgovara izvanjezičnoj situaciji, pa je prema tom kriteriju to značenje i nešto udaljenije od prototipa. Na sam rub podskupine značenja odvajanja svrstana su značenja *genitiva uzroka* i *genitiva uspoređivanja*, koja

također proizlaze iz koncepta prostornoga odvajanja / udaljavanja, ali stanja kao najčešći trajektoriji kod uzročnih značenja te različite osobine kao trajektoriji kod značenja uspoređivanja visoko su apstraktni entiteti s posljedicom teže profilacije prototipnoga koncepta udaljavanja ili odvajanja od orijentira.

Značenje *genitiva izdvajanja* izravno proizlazi iz značenja genitiva uspoređivanja od kojega se razlikuje referencijom na pripadnost trajektora nekoj skupini orijentira čije osobine odudaraju od normativne granice uobičajenosti. Upravo zbog sličnosti s genitivom uspoređivanja, značenje genitiva izdvajanja predstavlja prototip u drugoj temeljnoj značenjskoj podskupini – u kategoriji genitivnih značenja s jače izraženom referencijom na pripadnost. Prototipnim značenjem izdvajanja jasno su motivirana sljedeća dva značenja – *genitiv porijekla* i *posvojni genitiv* – koja se od genitiva izdvajanja razlikuju nepripadnošću trajektora domeni orijentira u aktualnom trenutku govorenja. Ta ih razlika čini nešto rubnijim ostvarajima shematičnoga značenja ablativnosti u kategoriji genitiva s izraženom referencijom na pripadnost, pri čemu je posvojni genitiv nešto niže rangiran jer u scenarij uključuje mahom nežive trajektore, a orijentiri ne predstavljaju prototipnu prostornu domenu. Sljedeća pak tri značenja – *tvarni*, *kvalitativni* i *količinski genitiv* – motivirana su posvojnim genitivom, no trajektoriji su konceptualno teško ili nikako odvojivi od orijentira što rezultira otežanom konceptualizacijom cijeloga scenarija ablativnosti. Najrubnije značenje u podskupini ablativnih genitivnih izraza s referencijom na pripadnost, pa onda i najrubnije značenje u cijeloj kategoriji, predstavlja *eksplikativni genitiv* koji se, osim što je i kod njega riječ o vrlo apstraktnom scenariju ablativnosti, od značenja tvarnoga, količinskoga i kvalitativnoga genitiva, koji mu po prototipnosti prethode, razlikuje i time što je kod njega orijentir, umjesto uobičajenoga trajektora, više rangirani entitet na ljestvici konkretnosti.

3. Semantičkom analizom hrvatskih genitivnih izraza s prijedlogom *od*, a isto vrijedi i za ostale ili barem za većinu prijedložno-padežnih izraza s primarno prostornim prijedlozima, pokazalo se da je preko supershematičnoga značenja ablativnosti moguće uspostaviti, da se poslužimo Piperovom (1997: 36–50) terminologijom, jedan opći model natkategorijalne lokalizacije koji funkcionira kao kognitivno-semantička osnova i kojim su istovremeno omogućeni različiti vidovi metalokalizacije na interkategorijalnoj razini. No sva specifična značenja, kako prototipnija prostorna tako i interkategorijalno metalokalizirana neprostorna, omogućuje upravo postojanje shematičnoga natkategorijalnoga značenja ablativnosti kao prostornosemantičke konstante koju ona dijele.

O VREMENU I VREMENSKIM ZNAČENJIMA U HRVATSKOME JEZIKU

1. Vrijeme i prostor najvažnije su temeljne²²⁰ kognitivne domene koje su nedjeljive, odnosno ne mogu se svesti ni na jednu drugu te predstavljaju konceptualno područje koje služi kao podloga ostvarivanju drugih koncepata. U tom su smislu temeljne kognitivne domene svojevrsni konceptualni primitivi najnižega ranga u konceptualnoj hijerarhiji, tj. nema domene koja bi bila podloga njihovoj konceptualizaciji. One su međusobno višestruko povezane, ali uvijek zadržavaju nedjeljivost kao svoje najvažnije obilježje. To znači, a kako Langacker dobro primjećuje, da se ne može npr. osjetilo okusa objašnjavati prostorom, vrijeme bojom, boja temperaturom i sl.:

At this point the precise inventory (of basic domains, op.a.) is not so important as the matter of **irreducibility** (ist. B.B.): despite various **interrelationships** (ist. B.B.), we cannot reasonably hope, for example, to explicate a taste sensation in terms of space, time in terms of color, smell in terms of pitch, kinesthetic sensations in terms of temperature, or pressure in terms of emotion. (Langacker 1987b: 149)

Razlika između nemogućnosti svođenja temeljnih domena na neke druge, odnosno njihova definiranja i objašnjavanja preko konceptualne podloge koju bi predstavljala neka druga domena s jedne strane te međusobna povezanost temeljnih domena u svrhu njihova boljega razumijevanja u komunikacijskom procesu s druge strane, ključna je razlika čije (ne)razumijevanje može lako odvesti na krivi put. Ne shvati li se ta razlika onako kako se treba shvatiti, gornji citat u kontekstu analize vremenskih odnosa snažno nameće sljedeće pitanje: kako je moguće vrijeme konceptualizirati preko prostora ako se temeljne domene ne mogu objašnjavati jedna preko druge, odnosno zašto je opća metafora VRIJEME JE PROSTOR jedna od najrasprostranjenijih i univerzalnih konceptualnih metafora kojom vremenske odnose gotovo isključivo poimamo preko prostornih?²²¹ Odgovor na to pitanje proizlazi iz

²²⁰ Vrijeme i prostor jesu najvažnije temeljne domene, ali nisu i jedine. One su brojne i nisu konačne, a neke su od njih boja, miris, okus, vid, zvuk, temperatura itd. O temeljnim i apstraktnim kognitivnim domenama vidi više u Langacker (1987b: 147–150).

²²¹ Poimanje vremenskih odnosa preko prostornih te preko koncepta kretanja općom metaforom VRIJEME JE PROSTOR činjenica je gotovo svih svjetskih jezika, no rijetke iznimke ipak postoje,

činjenice da su nemogućnost svođenja jedne temeljne domene na drugu i njihova međusobna povezanost dvije različite pojavnosti. U kontekstu povezanosti vremena i prostora nemogućnost svođenja jedne domene na drugu, u ovom slučaju dakle vremenske na prostornu, u gore već definiranom smislu odnosi se na to da prostorna domena ne služi kao podloga ili konceptualno polje u kojem se ostvaruju vremenske jedinice – vremenski odsječci kao što su sekunda, minuta, sat, dan, prošlost, sadašnjost ili budućnost. Tako npr. fizičke objekte kao što su [KAMEN], [KUĆA], [STOL], [STOLICA]²²² itd. definiramo pomoću prostorne domene kao omeđena područja u nekom prostoru, [ZELENO] ili [PLAVO] kao točno omeđena osjetilna područja u apstraktnom prostoru koji definira kategorija boje, [KRIK], [ŠAPAT] ili [VRISAK] kao omeđena područja u domeni zvučne ljestvice itd. Isto tako sekundu ili minutu ne shvaćamo kao točno omeđeno područje u prostornoj domeni, već u vremenskoj, pa je [SEKUNDA] omeđeno područje u domeni minute, [MINUTA] u domeni sata, [SAT] u domeni dana itd., odnosno podloga konceptualizaciji vremenskih odsječaka isključivo je vremenska domena bez obzira bila ona kraća ili dulja. Kažemo li npr. *Doći ću u pet sati poslijepodne*, upotreba prostornoga intralokalnoga prijedloga *u* ne znači da je rečeni vremenski odsječak definiran prostornom domenom jer mi i dalje [PET SATI POSLIJEPodne] razumijevamo i značenjski interpretiramo kao vremenski odsječak jasno definiranih granica u domeni vremenskoga ciklusa jednoga dana. No ako je to tako, a jest, koja je onda veza između prostora i vremena? Zašto o vremenu redovito govorimo preko prostornih termina? Razlog metaforičkom poimanju vremena preko prostora isti je kao i razlozi poimanju bilo kojega drugog apstraktnijeg fenomena (npr. emocija ili ideja) preko nekoga konkretnijeg, a između kojih postoji dovoljan broj elementarnih sličnosti odnosno analoških poveznica

što pokazuju neka recentna istraživanja amazonskih jezika kao što je jezik amondawa iz porodice tupi-kawahib (da Silva Sinha i dr., elektronička inačica članka dostupna na www.port.ac.uk/departments/academic/psychology/staff/downloads/filedownload,75294,en.pdf), u kojemu su vremenski koncepti, a što spominje i Žic Fuchs (2009: 29–30), izvedeni iz društvenih aktivnosti, rodbinskih odnosa i ritualnih sezonskih aktivnosti. „First, Amondawa speakers are able to (and regularly do) talk about events in the past and future, and to temporally relate events to each other using linguistic and constructional resources. Second, these resources appear not to be derived from the Amondawa lexical and constructional inventory for expressing spatial location and motion.“ (da Silva Sinha i dr.: 26). Nadalje, Haspelmath (1997: 142) i Radden (2011: 1) spominju i francuski prijedlog *depuis* kao, barem prema dosadašnjim spoznajama, jedini primarno vremenski prijedlog (temelnoga značenja *od* nekog vremenskoga perioda) koji se upotrebljava i u prostornom značenju s *ili od* nečega (npr. *depuis la fenêtre/s prozora*), pri čemu je riječ o metaforičkom odnosu ABTEMPORALNOST JE ABLATIVNOST.

222 Uglate zagrade označavaju semantički pol simboličkih jedinica.

kojima se uspostavlja veza između izvorne i ciljne metaforičke domene preslikavanjem elemenata izvorne domene na elemente ciljne. Dakle metaforička konceptualizacija vremena preko prostora motivirana je zahtjevom za ekonomičnošću komunikacije, a nikako činjenicom da je vrijeme nešto što se ne može konceptualizirati unutar vlastite domene. U tom smislu Langacker (1987b: 149), slijedeći Givóna (1979), tvrdi da je vrijeme čak moguće smatrati temeljnijim od prostora jer poimanje prostornih odnosa nužno pretpostavlja sekvencijalnost kojoj je imanentno vrijeme. Drugim riječima, svaka prostorna protežnost neraskidivo je povezana s vremenskom protežnošću preko koncepta kretanja (bilo faktivnog bilo fiktivnog²²³) ili koncepta manipulacije fizičkim predmetima. No ako je koncept kretanja tako neraskidivo povezan s vremenom, a jest, onda to na prvi pogled, a što ističe i Radden (2011: 29), predstavlja ozbiljnu prepreku uspostavi opće metafore VRIJEME JE PROSTOR odnosno, točnije rečeno, njezinoj podmetafori VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE budući da KRETANJE kao izvorni koncept sadrži VRIJEME kao ciljni pa metafora podliježe cirkularnosti. Rješenje problema jest u tome da se KRETANJE i VRIJEME promatraju kao dijelovi istoga idealiziranog kognitivnog modela (ICM-a), odnosno domene kojoj se može pristupiti metonimijski bilo preko KRETANJA bilo preko VREMENA,²²⁴ što je potpuno u skladu s već dokazanom činjenicom da metonimija i metafora čine kontinuum, tj. da je najveći broj metafora metonimijski motiviran (Barcelona 2000, Radden 2000, Ruiz de Mendoza 2000).

Tijesna konceptualna povezanost prostora, kretanja i vremena, ali ujedno i nedovoljno precizno razgraničavanje nedjeljivosti temeljnih domena i njihove međusobne povezanosti, navela je i Lakoffa i Johnsona (1999) na tvrdnju da vremenske odnose nikako nije moguće pojmiti izvan prostorne domene i domene kretanja, preko kojih metaforički konceptualiziramo vrijeme odnosno da vrijeme ne doživljavamo izravno, već je doživljaj vremena vezan uz konkretne događaje dostupne našim osjetilima koji nam služe kako bismo uspoređujući ih apstrahirali odnose koji vladaju među njima te preko tih odnosa izgradili doživljaj vremena koje ih povezuje. Prema takvu viđenju vrijeme nije ništa drugo nego neizravna relacija izvedena iz konkretnijih,

223 O pojmu fiktivnoga kretanja (engl. *fictive motion*) vidi više u Talmy (1996, 2000).

224 Vremenu metonimijski pristupamo preko koncepta kretanja metonimijom KRETANJE ZA VRIJEME, recimo, u izrazima tipa **Kreni** polako jer nećeš stići! što znači **Vrijeme** je da kreneš, a kretanju preko vremena metonimijom VRIJEME ZA KRETANJE u primjerima tipa *Požuri se, još malo pa će dvanaest!*, što pak znači *Požuri se jer moraš krenuti u dvanaest.*

osjetilima dostupnijih odnosa proizašlih iz percepcije događaja u vanjskom svijetu, a koji su pak neraskidivo povezani s prostornim konceptima i konceptima kretanja.

We cannot observe time itself-if time even exists as a thing-in-itself. We can only observe events and compare them. In the world, there are iterative events against which other events are compared. (Lakoff i Johnson 1999: 138)

Takva su razmišljanja nastavak nekih Lakoffovih (1993: 218) ranijih postavaka, konkretno postavaka o biološkoj uvjetovanosti metaforičke konceptualizacije vremena, koja po njemu proizlazi iz činjenice da u vizualnom sustavu imamo detektore kojima uočavamo predmete, mjesta i kretanje, ali nemamo detektore za vrijeme, pa je stoga razumno zaključiti da se vrijeme jednostavno mora poimati preko kretanja i predmeta u prostoru. Ozbiljnu kritiku takva stava vrlo utemeljeno iznosi Evans (2004: 13–33), koji podastirući psiho- i neurolingvističke činjenice dokazuje da neprestano ostvarujemo subjektivan, izravan i unutarnji doživljaj vremena, u prvom redu preko trajanja,²²⁵ te da doživljavanje vremena nije posredna i izvedena relacija ovisna o percepciji izvanjskih događaja kao fenomena podržanih konkretnijim konceptima prostora i kretanja, čime se potkrepljuje dva desetljeća ranije iznesena Langackerova pretpostavka o neovisnosti temeljnih kognitivnih domena. Neovisnost osjećaja za vrijeme o bilo kakvim vanjskim podražajima (događajima i vezama među njima) Evans (2004: 32) dodatno potkrepljuje pozivajući se na Flahertya (1999) koji je dokazao da smo svjesni prolaska vremena i primjerice u situacijama kada smo zatvoreni u mračnoj prostoriji odnosno izolirani od vanjskoga svijeta, a samim tim i od bilo kakvih vanjskih podražaja. No iako je to načelno točno, ostaje isto tako činjenica da ljudi izloženi takvim situacijama jedan dulji period gube osjećaj za vrijeme, pa tako nije ništa neobično ako naprimjer zatvorenik provede u samici mjesec dana te kada izađe pita koji je dan ili mjesec. Sve to navodi na zaključak da unatoč tomu što naš osjećaj za vrijeme postoji neovisno o vanjskim podražajima, oni su, odnosno događajna struktura onoga što nas okružuje, svojevrsno sredstvo usidrenja percepcije vremena ili, može se reći, svojevrsni kontekstualni aktualizator vremenskih odnosa. Budući da preko međusobno povezanih događaja konceptualiziramo vrijeme povezujući ga tada neminovno s domenama prostora i kretanja, u tom je smislu također, pored komunikacijskih zahtjeva odnosno, kako kaže

225 Kada govori o značenjima leksema *time* u engleskom, Evans (2004: 107–123) značenje *trajanja* smatra temeljnim značenjem.

Langacker (1987b: 148), zahtjeva višerazinske konceptualizacije, neosporna važnost njegove prostorne metaforizacije kojoj ćemo se u nastavku detaljnije posvetiti s naglaskom na metaforičkim odnosima u hrvatskom jeziku.

2. Najvažnije odrednice svake definicije vremena koje ga neraskidivo povezuju s prostorom jesu obilježja *nepovratnosti* i *slijeda događaja* ili *pojave*,²²⁶ obilježja koja omogućuju metaforička preslikavanja, i to u prvom redu preko odrednice *slijeda događaja* koja odgovara *nizu poredanih predmeta* u prostoru²²⁷ odnosno sukcesivnost događaja u vremenu na vremenskoj osi, odgovara linearnosti predmeta u prostoru na prostornoj osi. Najčešće je, posebno u indoeuropskim jezicima, metaforičko kodiranje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti preko vodoravne osi, pri čemu se prošlost konceptualizira prostornom odrednicom IZA kao entitet smješten sa stražnje strane promatrača, budućnost prostornom odrednicom ISPRED kao nešto smješteno s prednje strane promatrača, a sadašnjost odgovara mjestu koje u tom trenutku zauzima promatrač.

Izrazi kojima se vrijeme kodira na taj način iznimno su brojni i u hrvatskom jeziku kao u primjerima (13):

- (1) To je **iza** nas, sada se okrenimo budućnosti.
- (2) Budućnost je **pred** nama.
- (3) U životu uvijek treba gledati **naprijed**.

No nasuprot takvoj metaforičkoj konstelaciji, mnogi jezici o budućem vremenu govore kao o nečemu što je IZA, a o prošlom kao onome što je ISPRED. Najpoznatiji su takvi jezici ajmarski (Miracle i Yapita Moya 1981, Lakoff i Johnson 1999: 141, Núñez i Sweetser 2006, Žic Fuchs 2009: 30, Radden 2006, Radden 2011, Evans 2004: 194–195), koji se govori na području Anda u Boliviji,

226 Potvrđuje se to i dvjema iznimno frekventnim metonimijama: VRIJEME ZA DOGAĐAJ (npr. *Nadajmo se da se studeni 1991. više nikada neće ponoviti!* u značenju *Nadajmo se da se ratna događanja iz tog vremena više nikad neće ponoviti!*) i DOGAĐAJ ZA VRIJEME (npr. *Vidimo se poslije nogometa!* u značenju *Vidimo se u vrijeme poslije nogometa!*), koje također potkrepljuju već spomenutu tezu o metonimijskoj motiviranosti vremenskih metafora, a u podlozi im je već spomenuti metonimijski odnos između KRETANJA i VREMENA jer DOGAĐAJI proizlaze iz promjene prostorno-vremenskih odnosa, a promjena je pak uvjetovana kretanjem jer kretanje razumijeva promjenu lokacije. Drugim riječima događajna struktura preko koje konceptualiziramo vrijeme rezultat je uzročno-posljedičnih odnosa koji vladaju između kretanja i promjene.

227 Radden (2011) ističe i odrednicu nepovratnosti koja odgovara jednosmjernosti u prostoru, no ona nije od tolike važnosti jer je kretanje u prostoru reverzibilno odnosno dvosmjerno.

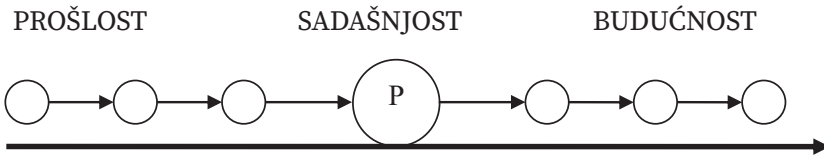
Peruu i Čileu, malgaški na Madagaskaru (Dahl 1995), maorski, klasični grčki te neki južnoamerički indijanski jezici kao toba, jaquaru, taos, kawki, quechua koje spominje Radden (2011). Motivacija takvoj konceptualizaciji prošlosti i budućnosti jest dobro poznata metafora ZNANJE (RAZUMIJEVANJE) JE GLEDANJE jer budućnost ne možemo vidjeti pa, posljedično, o njoj ne možemo ništa ni znati, dok prošlost vidimo pa nam je stoga i poznata, a vidjeti možemo samo ono što je ispred nas. Dahl (1995: 198) iznosi podatke da govornici malgaškoga o prošlim događajima govore kao da se nalaze „ispred očiju“, a o budućima „iza“, a jedan je od njegovih ispitanika to slikovito objasnio time da ljudi nemaju oči sa stražnje strane glave. Malgaški, klasični grčki i toba predstavljaju zapravo kombinaciju s kružnim poimanjem vremena,²²⁸ inače vrlo rasprostranjenim među indijanskim jezicima kao što je primjerice lakotski koji pripada sijučkoj porodici jezika Sjeverne Amerike, a u čijoj kulturi krug ima puno šire značenje kao temelj njihova svjetonazora (Žic Fuchs 1991, 2009: 30). No kada je u pitanju kružno poimanje vremena, najpoznatiji je jezik, bez sumnje, toba (Manelis Klein 1987, 2001), koji pripada gvajkuranskoj porodici, a ima oko trideset tisuća govornika toba-indijanaca, većinom na području sjeveroistočne Argentine, ali i Bolivije i Paragvaja. U kulturi toba-indijanaca prostor i vrijeme tijesno su povezani, a konceptualiziraju se kružnim kretanjem te se razlikuju četiri prostorno-vremenska polja: (i) ono što je u vidnom polju konkretizira se prostornim morfemom *ra* i označava sadašnjost, (ii) ono što nestaje (izlazi) iz vidnoga polja konkretizira se morfemom *so* i označava blisku prošlost, (iii) ono što je izvan vidnoga polja konkretizira se morfemom *ka* i označava daleku prošlost i daleku budućnost te (iv) ono što ponovno ulazi u vidno polje konkretizira se morfemom *na*, a označava neposrednu (blisku) budućnost. Budući da se opojmljivanje sadašnjosti, prošlosti i budućnosti provodi upravo tim redosljedom, zdesna nalijevo odnosno obrnuto od kretanja kazaljke na satu, bliska je prošlost ono što izlazi iz vidnoga polja, no vizualni trag još je uvijek prisutan; vidljiv je te je u tom smislu prošlost ispred, a bliska je budućnost tek u dolasku i smještena je iza promatrača; nepoznata je jer još uvijek nije vidljiva sve dok ne uđe u vidno polje i ne postane ponovno vidljiva odnosno dok ne postane sadašnjost. Osim spomenutih dvaju tipova vremensko-prostornih odnosa – vodoravnoga i kružnoga – poznato je još i okomito opojmljivanje vremena. Smještanje prošlosti i budućnosti na vertikalnu svoj-

228 U europskim jezicima kružno je poimanje vremena rijetko, a u hrvatskom se pojavljuje uglavnom u poslovičnim primjerima tipa *Povijest se ponavlja, Sve se vraća, sve se plaća, Kolo sreće se okreće* itd.

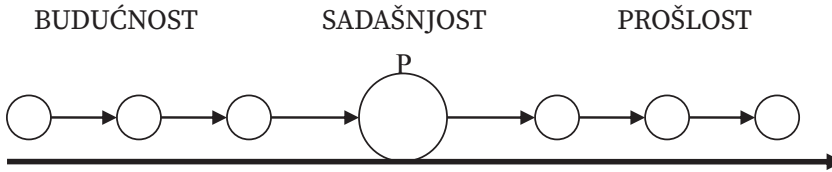
stveno je istočnoazijskim jezicima,²²⁹ a neki od njih su mandarinski kineski (Yu 1998, Evans 2004: 235–236), japanski (Shinohara 2000) ili korejski (Radden 2011). Okomito opojmljivanje vremena kudikamo je rjeđe od vodoravnoga, a odnos je vremenskih razdoblja takav da se ranije vrijeme (prošlost) konceptualizira orijentacijom prema gore, a kasnije, nadolazeće vrijeme (budućnost) orijentacijom prema dolje. U tim je jezicima odnos jednosmjernan, tj. vrijeme se uvijek kreće od gore (od prošlosti) prema dolje (prema sadašnjosti i budućnosti). No konstelacija vremenskih odnosa na okomitoj osi nije karakteristika samo azijskih jezika. U engleskom je primjerice okomito opojmljivanje prošlosti i budućnosti također vrlo frekventno, a Radden (2011: 8), među ostalim primjerima koje preuzima od Traugott (1975: 222), navodi i primjer *The tradition has lasted **down** through the centuries to this day* gdje je riječ o tome da se tradicija koja metonimijski razumijeva prošlo vrijeme konceptualizira kao da se kreće od gore, iz prošlosti, prema dolje, prema sadašnjosti koja je kasnije vrijeme u odnosu na prošlost. No u engleskom je moguća, čak je i češća, i obrnuta konceptualizacija, odnosno poimanje budućega vremena orijentacijom prema gore kao u Raddenovim (2011: 8–9) primjerima *My 21st birthday is coming **up*** i *A new Harry Potter movie is coming **up** soon*, u kojima se vrijeme nekoga događaja konceptualizira kao da se kreće od dolje prema gore u sadašnjost ili blisku budućnost,²³⁰ a glagolska čestica *up* signalizira buduće ostvarivanje nekoga događaja. Rijetki primjeri okomitoga opojmljivanja vremena, točnije opojmljivanja budućega vremena orijentacijom prema dolje, mogu se naći i u hrvatskom, kao npr. u izrazima *Kada ove godine **pada** Uskrs?*, *Božić ove godine **pada** u petak* i sl. Evans (2004: 235–236), slijedeći Moorea (2000) i Shinoharu (2000), daje jedno od najčešćih objašnjenja okomitoga opojmljivanja vremena preko kretanja nekom kosinom, pri čemu se od gore kreće u nekom ranijem vremenu, a na cilj se, koji je dolje, stiže u kasnijem odnosno budućem vremenu. Kao moguću motivaciju Radden (2011: 7) spominje kineski tradicijski okomiti način pisanja, a Yu (1998: 112) govori i o rodoslovnim stablima gdje se ranije generacije nalaze na vrhu, a kasnije pri dnu stabla. Temeljni odnosi poimanja sadašnjega, prošloga i budućega vremena prikazani su na sl. 1a–d.

229 U istočnoazijskim jezicima ostvaruje se također i vodoravno opojmljivanje vremena, a okomito je karakteristično u prvom redu za jasno definirana vremenska razdoblja kao što su dani, mjeseci ili godine.

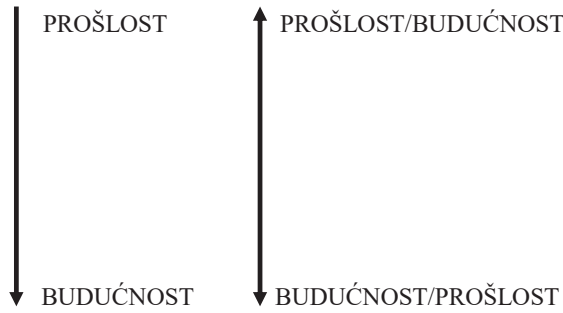
230 Navedene primjere Radden ne objašnjava detaljnije, no oni nikako nisu isti jer za razliku od primjera s novim filmom o Harryju Potteru koji označava događaj započet u prošlosti (dolje), a čiji se dolazak očekuje u sadašnjosti ili bliskoj budućnosti (gore), primjer nadolazećega rođendana nema veze s putanjom od prošlosti (dolje) prema budućnosti (gore), već je riječ o čistoj budućnosti, a usporediv je sa sličnim primjerima vodoravne orijentacije o kojima će više riječi biti u 2.1.



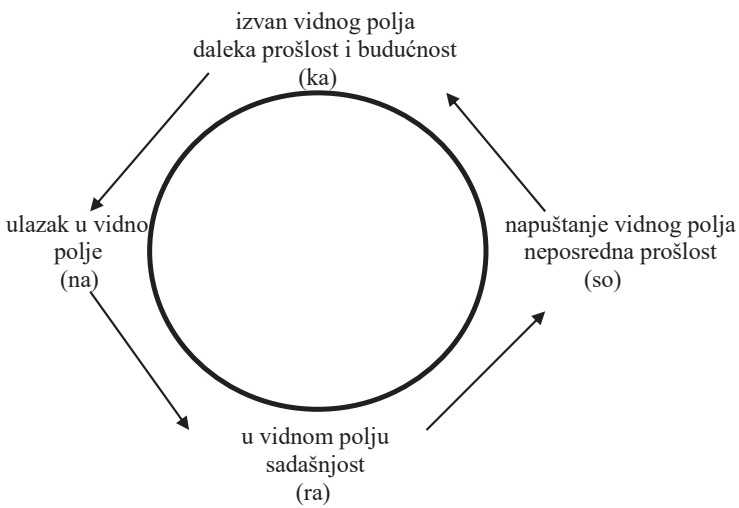
Slika 1a



Slika 1b



Slika 1c



Slika 1d

2.1. Već je rečeno da je opća konceptualna metafora VRIJEME JE PROSTOR te s njom usko povezan koncept kretanja u prostoru osnova nešega metaforičkoga poimanja vremenskih odnosa, a upravo je prožimanje prostornoga koncepta i koncepta kretanja podloga elaboraciji triju njezinih podmetafora, ključnih za metaforizaciju odnosa na vremenskoj osi. Riječ je o metaforama VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE U PROSTORU, VRIJEME JE NAŠE KRETANJE PO NEKOJ PROSTORNOJ PUTANJI (koja je često rezultat suodnosa metafora VRIJEME JE STATIČAN OBJEKT U PROSTORU, PROTOK VREMENA JE KRETANJE EGA PREMA OBJEKTU) te SLIJED DOGAĐAJA ILI VREMENSKIH ODSJEČAKA JE SLIJED PREDMETA U PROSTORU, a koje izrastaju iz triju kognitivnih modela: *modela kretanja vremena*, *modela kretanja promatrača (ego-modela)* i *modela vremenskoga slijeda*. Metafore koje izrastaju iz modela *modela kretanja vremena* i *modela kretanja promatrača (ego-modela)* Grady (1997) smatra primarnim metaforama. U njegovoj teoriji konceptualne metafore primarne su konceptualne metafore one kod kojih se i izvorni (ovdje koncept KRETANJA) i ciljni koncept (ovdje koncept VREMENA) mogu smatrati primarnima, a to znači jednostavnim, univerzalnim i istaknutim, kulturološki jedinstvenim, konceptima koji proizlaze izravno iz našega iskustva i kod kojih nema „rupa“ u preslikavanju elemenata izvorne na elemente ciljne domene. Evans (2004: 57–77) u tom smislu polemizira s Gradyjem, kritizirajući stav da te temeljne vremenske metafore i modeli predstavljaju primarne metafore, i to u prvom redu na temelju toga što Grady u svojoj teoriji primarnih konceptualnih metafora vrijeme smatra primarnim ciljnim konceptom na osnovi subjektivnoga unutarnjega osjećaja *promjene* (odmičući se, doduše, time od Lakoff-Johnsonovih (1999) tvrdnji o poimanju vremena isključivo preko veza među izvanjskim događajima), a što je po Evansu (2004) rezultat još primarnijega unutarnjega osjećaja za *trajanje* koje on, prisjetimo se, smatra temeljnim vremenskim značenjem. Također, Evans (2004) problematičnim smatra i kulturološku uniformnost vremenskih koncepata jer su jezično-kulturološke razlike u konkretizaciji vremenskih koncepata iznimno brojne, a proizlaze iz toga što se vrijeme, a onda i vremenske modele i spomenute temeljne vremenske metafore, ne može smatrati jednostavnim konceptom koji se metaforički opojmljuje isto tako jednim jednostavnim konceptom kretanja, već je ono rezultat suodnosa više, što primarnih što sekundarnih, vremenskih značenja odnosno složenih leksičkih koncepata kao što su *značenje trajanja*, *značenje varijante*, *značenje trenutka*, *značenje događaja*, *temeljno ili apsolutno značenje*, *agentivno značenje*, *značenje vrijednosti* ili pak *značenje mjere*.²³¹ Iako ovdje nema prostora za

231 Evans (2004) razlikuje *primarna* i *sekundarna* vremenska značenja. Primarna su ona koja su izravno povezana s našim doživljavanjem vremena, i to su značenja TRAJANJA (*Vrijeme stoji*, *Vrijeme leti*),

detaljniji osvrt na Evansove i Gradyeve postavke, treba ipak reći da je Evansova kritika pomalo nategnuta, posebno kada je u pitanju odnos unutarnjega osjećaja *trajanja* i *promjene* koji su toliko tijesno povezani da je vrlo teško dati prioritet jednom ili drugom jer je spoznaja *trajanja* ovisna o spoznaji *promjene* i obrnuto. To primjerice znači da možemo razviti unutarnji osjećaj o duljini trajanja intervala od jedne sekunde tek onda kada započne druga sekunda, a isto tako spoznaja promjene, tj. početak nove sekunde ovisan je o spoznaji trajanja prethodne. U tom smislu i koncepti TRAJANJA i PROMJENE, slično kao i koncepti KRETANJA i VREMENA, pripadaju istom idealiziranom kognitivnom modelu u kojemu jednom konceptu metonimijski pristupamo preko drugoga i obrnuto, što se i potvrđuje vrlo frekventnim primjerima metonimije TRAJANJE ZA PROMJENU tipa *Bože, dokad će ovaj pričati!* u značenju *Kada će već jedanput prestat!* ili obratno, PROMJENE ZA TRAJANJE, kao u *Bože, hoće li ovaj uskoro završiti?* u značenju *Koliko će on još dugo govoriti?* Koncept KRETANJA dakle uključuje koncepte TRAJANJA i PROMJENE, pa je riječ o tome da i TRAJANJE i PROMJENA i KRETANJE i VRIJEME čine neraskidivo povezane odrednice (koncepte) idealiziranoga kognitivnog modela u kojemu različitim metonimijsko-metaforičkim poveznicama uspostavljamo vezu između PROSTORA i VREMENA. Također, navedena različita značenja, koja, doduše, jesu jezično-kulturološki specifična, samo su nadgradnja i elaboracije temeljnoga odnosa koji se uspostavlja između KRETANJA i VREMENA – odnosa koji otvara put njihovu ostvarivanju – pa je u tom smislu Grady (1997) u pravu kada tvrdi da su KRETANJE i VRIJEME jednostavni i iskustveno univerzalni koncepti, a koji potom otvaraju put složenijim konceptualnim konstelacijama koje se ostvaruju navedenim leksičkim konceptima o kojima govori Evans (2004).

2.2. Bez obzira na to smatraju li se navedene metafore primarnima ili ne, svi se slažu da one predstavljaju osnovne podmetafore opće metafore VRIJEME JE PROSTOR te ćemo se u nastavku nešto detaljnije posvetiti nekim najzanimljivijim aspektima njihovih ostvaraja u hrvatskom jeziku, i to na temelju sljedećih primjera:

TRENUTKA (*U to vrijeme, Vrijeme je stiglo, Stižemo svakog trenutka*), VARIJANTE (*Ovoga puta..., Svaki put, Četiri puta...*) i DOGAĐAJA (*Došlo je njegovo vrijeme, Sada je na mene red*), dok su sekundarna značenja u većoj mjeri sociološki i kulturološki uvjetovana, a predstavljaju ih značenja MJERE (*Normalnim radom srca smatramo 60–80 otkucaja u minuti*), TEMELJNO ili APSOLUTNO značenje koje se odnosi na neograničeno trajanje vremena u čemu je i osnovna razlika u odnosu na značenje TRAJANJA koje je isprekidano događajima (npr. *Vrijeme je vječno* ili u izrazima *beskrajno vrijeme, za sva vremena*), AGENTIVNO značenje (personificirano vrijeme, npr. *Vrijeme će pokazati, Načeo ga je zub vremena*) i značenje VRIJEDNOSTI (npr. *dragocjeno vrijeme, dobiti na vremenu, gubiti vrijeme*).

VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE

- (4) **Došlo je** vrijeme da se rastanemo.
- (5) Nova godina **se približava**.
- (6) Vrijeme **leti**.
- (7) Vrijeme nam **istječe**.
- (8) **Bliži** mu **se** kraj.
- (9) Dane koji **će** uskoro **uslijediti** obilježiti će žetvene svečanosti.

VRIJEME JE NAŠE KRETANJE PO NEKOJ PROSTORNOJ PUTANJI (VRIJEME JE STATIČAN OBJEKT U PROSTORU i PROTOK VREMENA JE KRETANJE EGA PREMA OBJEKTU)

- (10) **Bližimo se** Božiću.
- (11) **Zakoračili smo** u novu godinu.
- (12) **Stižemo** za Uskrs.
- (13) **Blizu smo** rješenju tog problema.
- (14) Najgore **smo prošli**, pa sada možemo odahnuti.
- (15) Mislim da spremni **ulaze** u rat.²³²

SLIJED DOGAĐAJA ILI VREMENSKIH ODSJEČAKA JE SLIJED FIZIČKIH ENTITETA U PROSTORU

- (16) Utorak je dan **poslije** ponedjeljka.
- (17) Siječanj je mjesec **prije** veljače.
- (18) Razdoblje hladnoga rata obuhvaća tri desetljeća **nakon** Drugoga svjetskog rata.
- (19) Humanizam **je** neposredno **prethodio** renesansi.
- (20) Dani u tjednu koji **prethode** Uskrsu nazivaju se Veliki tjedan.
- (21) Nova godina je u tjednu **poslije** Božića.

Promotre li se pažljivo navedeni primjeri, mogu se uočiti dvije temeljne opozicije koje tvore četiri tipa prostorno-vremenskih odnosa. Prvu opoziciju

232 Primjer (15) može se tumačiti i metaforom DOGAĐAJI SU POSUDE.

čine *statična* nasuprot *dinamičnim* značenjima, a drugu *deiktična* nasuprot *nedeiktičnima*, a njihovim kombiniranjem dobivamo sljedeće tipove odnosa:²³³

- a) deiktične statične relacije (npr. *Sljedeći mjesec stižemo u Zagreb.*)
- b) deiktične dinamične relacije (npr. *Nadolazeći dani bit će nam vrlo teški.*)
- c) nedeiktične statične relacije (npr. *Dan poslije Uskrsa naziva se Uskrсни ponedjeljak.*)
- d) nedeiktične dinamične relacije (npr. *Kolovoz je mjesec koji slijedi srpanj.*)

Referencijski konceptualni okvir deiktičnih relacija jest govornik odnosno promatrač (P) koji je u fokusu te se vremenske odrednice poimaju u odnosu na njega i iz njegove perspektive za koju je bitan sadašnji trenutak u kojem se nalazi promatrač i, kako kaže Moore (2006: 232), promjena vremenskih odrednica u odnosu na to „sada“. Nasuprot deiktičnima, referencijski je okvir nedeiktičnih relacija samo vrijeme. Kada je riječ o *ego-modelu*, odnosno o metafori VRIJEME JE NAŠE KRETANJE PO NEKOJ PROSTORNOJ PUTANJI, uvijek je, naravno, riječ o deiktičnim relacijama jer se o vremenu najčešće govori kao o putu koji promatrač prolazi od sadašnjosti prema budućnosti ili, rjeđe, o prijeđenom putu od nekoga prošloga razdoblja do sadašnjega trenutka kao u (14). Također, nisu zanemarivi ni primjeri usmjerenoga kretanja iz sadašnjosti u prošlost, koji se ostvaruju već spomenutom kognitivnom operacijom *fiktivnoga kretanja*, a riječ je o primjerima tipa *Vratimo se malo u prošlost, pa će stvari biti puno jasnije*, pri čemu promatrač u umu prelazi zamišljeni put do određene vremenske točke u prošlosti. S druge strane model kretanja vremena koji se opojmljuje metaforom VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE ne mora uključivati promatrača kao u (9), ali ga najčešće uključuje, bilo eksplicitno kao u (7) i (8) bilo implicitno kao naprimjer u (5) ili (6), gdje se u (5) *Nova godina* približava nama kao promatračima odnosno onima koji očekuju njezin

233 Radden (2011: 12–13) još razlikuje neusmjerene i usmjerene relacije, no ovdje ćemo tu opoziciju izostaviti, i to iz dva razloga: prvo, neusmjerenih je relacija u odnosu na usmjerene kudikamo manje, odnosno neusmjerene prema Raddenu mogu biti samo statične deiktične relacije koje označavaju vremenska razdoblja, a kao prostorni koncept odgovaraju im određena područja te se stoga može reći da se ta značenja elaboriraju metaforom OMEĐENA VREMENSKA RAZDOBLJA SU OMEĐENA PROSTORNA PODRUČJA kao u primjerima tipa *mjesec ispred nas, tjedni iza nas, godine pred nama* itd., i drugi je razlog, možda još i važniji, taj što mislim da Radden nije dovoljno detaljno argumentirao zbog čega navedene primjere smatra neusmjerenima kada usmjerenost preko temeljnih orijentacijskih odnosa (ispred, iza) očigledno postoji, samo je možda manje izražena i druge je naravi nego kod drugih tipova prostorno-vremenskih odnosa.

dolazak ili gdje u (6) *vrijeme* brzo protječe, 'leti' onima koji o njemu govore, tj. onima koji su zahvaćeni protjecanjem vremena. Upravo zbog činjenice da model kretanja vremena najčešće u scenarij uključuje i promatrača, metafora VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE još se naziva i VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE U ODNOSU NA PROMATRAČA (npr. Radden 2011: 31).

Primjeri kao (5) i njemu slični, npr. *Ljeto nam se primiče, Jesen dolazi, Zima je pred vratima, Rat se približava* i sl., predstavljaju svojevrsnu anomaliju u preslikavanju prostornih na vremenske odnose jer je u izvanjezičnom svijetu jedina moguća konstelacija početak kretanja u ranijem periodu, u prošlosti, te dolazak u kasnijem, u sadašnjosti ili u budućnosti, kao primjerice u *Gosti nam danas dolaze*, a ne obrnuto kao u navedenim primjerima. Radden (2011: 33) logiku takvih primjera objašnjava time da mi smanjivanje udaljenosti između entiteta koji se kreće i promatrača smatramo ključnim segmentom kako kod prostornih tako i kod vremenskih scenarija toga tipa te upravo ta činjenica licencira takva metaforička preslikavanja. Iako se tomu nema što prigovoriti, može se tom pitanju pristupiti i iz drukčije perspektive, koja mi se čini uvjerljivijim objašnjenjem, a to je iskustvena perspektiva, perspektiva očekivanja, koja uključuje određena znanja o vremenu koje dolazi, a ta znanja onda impliciraju iskustvo u prošlosti. Posebno to dolazi do izražaja u primjerima s godišnjim dobima, gdje se redovito može uvrstiti, a često se i uvrštava, neki adverbijal ili koji drugi cirkumstant koji ukazuje na ponavljanje, na opetovani dolazak (npr. *Ljeto nam se opet primiče, Jesen ponovno dolazi, Još je jedna zima pred vratima* itd.), a što u određenom smislu ukazuje na kružno poimanje vremenskih odsječaka, pa kada jedan, npr. *zima*, završi, on toga trenutka ponovno „kreće“ da bi u ciklusu od dvanaest mjeseci (u budućnosti) „stigao“ na cilj, u domenu promatrača, ili mu se pak približio, pa o njemu onda govorimo kao o vremenu koje treba stići u bliskoj budućnosti. Kada je riječ o drugim primjerima kao *Rat se približava*, njih ne možemo objašnjavati ponavljanjem kao dijelom iskustva, ali iskustvo možemo i tu iskoristiti, samo na drugi način, jer iskazi tipa *Rat se približava* također impliciraju posjedovanje određenih znanja o događaju koji predstoji te se u tom smislu može reći da sam događaj čiji se dolazak očekuje preko znanja (događaja koji postupno najavljuju njegov skori dolazak) koja već određeno vrijeme posjedujemo o njemu, na neki način „putuje“, kreće se kao dio naše spoznaje zajedno s nama iz prošlosti prema budućnosti u kojoj treba biti ostvaren.

U vezi je sa scenarijima toga tipa još jedno zanimljivo pitanje, a tiče se povezanosti stupnja agentivnosti i kretanja koje Evans (2004: 209) problema-

tizira na primjerima *I have a headache coming on* (*Počinja me boljeti glava*, dosl. *Približava mi se glavobolja*) / *?I'm coming on to a headache* (dosl. *Približavam se glavobolji*), gdje anomalichnost druge rečenice proizlazi iz toga što je ona elaboracija *ego-modela* odnosno metafore VRIJEME JE NAŠE KRETANJE PO NEKOJ PROSTORNOJ PUTANJI, a koje zahtijevaju da promatrač bude u domeni agensa koji je kompatibilan s konceptom kretanja,²³⁴ što ovdje nije slučaj jer je promatraču pridružena semantička uloga doživljavača koji je u tom kontekstu u domeni trpitelja. Zbog toga je neutralna samo prva rečenica, u kojoj je glavobolja kao agentivni aktant na početku lanca radnje. Isti princip prisutan je i u hrvatskom jeziku u primjerima tipa *Rat nam se približava* / *?Približavamo se ratu*, gdje je druga rečenica također neobična jer je promatrač kao dio skupine također u domeni trpitelja zbog činjenice da će biti zahvaćen ratom, odnosno da će trpjeti posljedice rata kao metonimijskog agentivnog aktanta. S druge strane primjeri tipa *Uskoro ulazimo u rat* potpuno su ovjereni jer se promatraču pripisuje agentivna uloga koja je kompatibilna s kretanjem, tj. on se poima kao aktant koji će biti aktivan sudionik ratnih događanja.

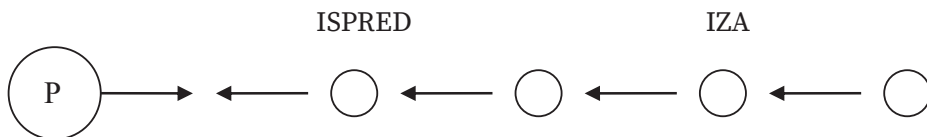
U kontekstu poimanja budućega i prošloga vremena na vodoravnoj osi preko prostornih odrednica ISPRED i IZA, zanimljivi su neki primjeri koji u vezi s tim na prvi pogled predstavljaju anomaliju, a kao što je u hrvatskom glagol *prethoditi* ili prilozima *preksutra* i *prekjučer*. Glagol *prethoditi* anomalichan je po tome što označava prošlo vrijeme, a prefigiran je enklitičkim oblikom prijedloga ISPRED isto kao i njegov antonimni parnjak *predstojati* koji označava buduće vrijeme. Ako primjerice kao u (19) kažemo da je humanizam *prethodio* renesansi, time ranije razdoblje poimamo prostornim odnosom ISPRED jer ako je humanizam *prethodio* renesansi, onda je on razdoblje prije odnosno ispred renesanse. Slično je i s priložima *prekjučer* i *preksutra*. *Prekjučer* je dan prije jučer te time i ispred jučer, dok je *preksutra* dan poslije sutra te ujedno i dan koji slijedi sutrašnji, koji je iza njega.²³⁵ Kažemo li također *Ivan je na cilj stigao prije Marka*, to znači da je Ivan stigao u ranijem vremenu, no da je ujed-

234 Kompatibilnost agentivnosti i kretanja može se još povezati i s Talmyevim (1996) principom aktivnosti i voljnosti (engl. *active-determinative principle*), koji zahtijeva da na početku lanca radnje (koji je u kognitivnoj lingvistici još poznat i pod nazivom *model biljarske kugle*, Langacker 1991: 13–14) kao izvor u prijenosu energije s jednoga entiteta na drugi bude najaktivniji aktant, odnosno aktant s najvećim stupnjem agentivnosti.

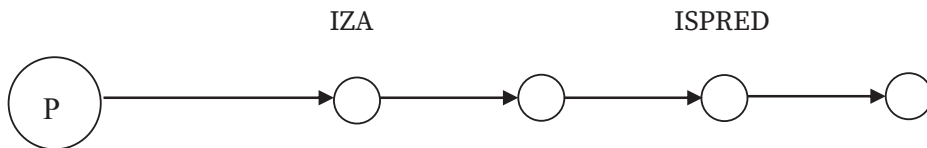
235 Budući da je ovdje zapravo riječ o prijedlogu *preko*, pa zato uz *preksutra* postoji i *prekosutra*, *prekjučer* i *preksutra* mogu se tumačiti i tako da ako se iz deiktičke točke 'sada' krećemo unazad, idemo putem 'preko jučer' i dospijevamo u dan 'prije jučer', a ako se krećemo unaprijed, idemo putem 'preko sutra' i dospijevamo u dan 'nakon sutra'.

no bio i ispred Marka, pa se lako može zaključiti da je u tim slučajevima riječ o obrnutoj konceptualizaciji vremena na vodoravnoj osi metaforama PROŠ-
LOST JE ISPRED i BUDUĆNOST JE IZA. No takav zaključak nije posve točan ili
barem nije jedini točan. Iako u navedenim primjerima koncepti prošlosti, sadašnjosti i budućnosti ne mogu biti potpuno isključeni, i to u smislu da smo u svakom trenutku svjesni da je primjerice humanizam, ako *prethodi* renesansi, razdoblje koje seže dublje u prošlost negoli renesansa, da se *prekjučer* odnosi na prošlo vrijeme, a *preksutra* na buduće itd., koncepti prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, što također dobro primjećuju i Moore (2000) i Evans (2004), nisu u tim kontekstima primarni orijentacijski koncepti, već je to vremenski SLIJED DOGAĐAJA, pri čemu se događaji konceptualiziraju jedan u odnosu na drugi, tj., bolje rečeno, deiktičko središte nije promatrač već, uvjetno rečeno, neki događaj ili vrijeme na osnovi kojega se vrednuje vrijeme drugoga događaja. Primjeri (16–21) dakle predstavljaju konvencionalne elaboracije treće temeljne vremenske metafore SLIJED DOGAĐAJA ILI VREMENSKIH OD-SJEČAKA JE SLIJED FIZIČKIH ENTITETA U PROSTORU, koji zbog isključivanja promatrača kao deiktičkoga, referencijsko-orijentacijskoga, središta pripadaju nedeiktičkim relacijama. Spomenuti glagol *prethoditi*, suprotstavljen svojemu antonimnom parnjaku *predstojati*, dobar je primjer koji oslikava razliku između vremenskih metafora u kojima je deiktičko središte promatrač i onih u kojima on to nije. Vidi se to ako se ti glagoli suprotstave uključivanjem promatrača kao deiktičkoga središta u primjerima tipa ?*Prethodilo nam je teško razdoblje* koji su vrlo rijetki, a može se reći i na granici ovjerenosti, a nasuprot primjerima tipa *Predstoji nam teško razdoblje*, koji su frekventni i potpuno neobilježeni. Kompatibilnost promatrača kao deiktičkoga središta s glagolom *predstojati* proizlazi iz njegova značenja budućega vremena koje nam je nepoznato i neizvjesno te nam je zbog toga i zanimljivije, pa mu posljedično više stremimo uključujući se u takve kontekste planiranjem različitih budućih životnih odluka, situacija ili postupaka. S druge strane prošlost nam, koju evocira glagol *prethoditi*, nije u tom smislu zanimljiva jer je to vrijeme koje smo već prošli i koje ne može više imati nikakva utjecaja na nas, što nam omogućuje i olakšava distanciranje, odnosno isključivanje kao aktivnih deiktičkih sudionika iz konteksta koji o tom vremenu govore. Uključenost odnosno isključenost promatrača iz konteksta s glagolima *predstojati* i *prethoditi* dodatno se potvrđuje i činjenicom da ti glagoli otvaraju mjesto dativnim dopunama čije je prototipno i najčešće značenje *osobe mete* odnosno neizravne zahvaćenosti referenta nekim procesom konkretiziranim glagolom (Dąbrowska 1997, Palić 2006, Belaj i Tanacković Faletar 2012, Belaj i Tanacković Faletar 2014:

369–407), pa je kompatibilnost promatrača i budućega vremena potpuno razumljiva jer je upravo buduće vrijeme ono koje će u većoj mjeri imati utjecaja na promatrača kao dativnoga referenta, tj. stvoriti *osobnu sferu* u kojoj će on biti *meta*. No s druge strane, a kako ističe i Radden (2011: 17), isto je tako činjenica da vremenski odsječci ne postoje sami za sebe, već su ljudi ti koji oblikuju odnose među njima, što bi se moglo donekle preformulirati u tvrdnju da je interpretacija nekih izraza koji elaboriraju metaforu SLIJED DOGAĐAJA ILI VREMENSKIH ODSJEČAKA JE SLIJED FIZIČKIH ENTITETA U PROSTORU više, a nekad manje ovisna o uključenosti promatrača, tj. da promatrač nikada nije potpuno izoliran. Stoga i u primjerima tipa (19) i (20) s glagolom *prethoditi*, kao recimo i u primjerima s priložima *prekjučer* i *preksutra*, promatrač ima određenu ulogu odnosno koncepti prošlosti, sadašnjosti i budućnosti iako, kako je već istaknuto, nisu primarni, ipak jesu prisutni u svijesti govornika te stoga metaforičke odnose PROŠLOST JE ISPRED i BUDUĆNOST JE IZA ne treba apsolutno izbacivati iz analize, i to u kontekstu u lingvističkoj literaturi dobro poznatih, sada već i klasičnih, Hillovih studija (1978, 1982) koje se tiču proučavanja vremenskih odnosa u zapadnoafričkim jezicima, a od kojih je svakako najpoznatiji jezik hausa. U tom jeziku, kao i u mnogim drugim zapadnoafričkim jezicima, viđenje onoga što je ISPRED i onoga što je IZA drukčije je od našega europskog jer je za njih u nizu vodoravno poredanih entiteta ispred onaj entitet koji je udaljeniji od promatrača, a iza onaj koji mu je bliži, pa je riječ o promatračkoj perspektivi koja se može nazvati perspektivom *u liniji s promatračem* (sl. 2b), dok u europskim jezicima, ali i u većini drugih, prevladava promatračka perspektiva *nasuprot govorniku* (sl. 2a) gdje je ispred onaj entitet koji je bliži promatraču, a iza onaj udaljeniji.



Slika 2a



Slika 2b

Takva konceptualizacija odnosa među entitetima u prostoru preslikava se i na neke vremenske odnose, pa Hill (1978: 528) navodi primjere s danima u tjednu u kojima se kasnije vrijeme, utorak, poima kao da je ISPRED (*gaba*) ranijega vremena, ponedjeljka (22a), i obratno, o ranijem vremenu, ponedjeljku, govori se kao da je IZA (*baya*) kasnijega, utorka (22b).

(22a) ranar Talata gaba da ranar Littinin

‘Utorak je ispred / prije ponedjeljka.’

(22b) ranar Littinin baya da ranar Talata

‘Ponedjeljak je iza / poslije utorka.’

Suprotstavljanjem perspektiva *u liniji s govornikom* i *nasuprot govorniku* mogu se objasniti i naizgled nelogične interpretacije odnosa koji se u hrvatskom, ali i u drugim jezicima, npr. i u engleskom i u njemačkom, aktiviraju prilozima *prekjučer* i *preksutra* te glagola *prethoditi* kao i prijedloga *prije*, *poslije* i *nakon* u primjerima (16–21). Tako, da ponovimo, *prekjučer* označava prošlo vrijeme, ali *prekjučer* je istovremeno i dan prije jučer, a onda i ispred jučer, pa se prošlo, ranije vrijeme, poima prostornim odnosom ISPRED. Nasuprot tomu *preksutra* je dan poslije sutra, a onda i iza sutra te je u tom smislu buduće, kasnije vrijeme, u prostoru IZA. Tomu je tako jer u kontekstu priloga *preksutra* i *prekjučer* suprotstavljamo dvije navedene perspektive. Buduće vremenske odsječke, uključujući onda i *preksutra*, promatramo preko perspektive nasuprot govorniku pa je sutra neposredno ispred nas, a *preksutra* je IZA sutra. Okrećući se prema nazad, u prošlost, promatračka se perspektiva mijenja *u liniji s govornikom* pa je jučer vrijeme koje je neposredno IZA nas, a *prekjučer* je odsječak koji je smješten ISPRED njega. Po istom tom principu konceptualiziramo i odnose koji se aktiviraju glagolom *prethoditi* te prijedlozima *prije*, *poslije* i *nakon*: interpretacija značenja glagola *prethoditi* i prijedloga *prije* ostvaruje se, kao i kod *prekjučer*, promatračkim modelom *u liniji s promatračem*, a značenje prijedloga *poslije* i *nakon* ostvaruje se promatračkim modelom *nasuprot promatraču* po kojemu se interpretira i *preksutra*. Dakle kada je riječ o elaboracijama treće vremenske podmetafore SLIJED DOGAĐAJA ILI VREMENSKIH ODSJEČAKA JE SLIJED FIZIČKIH ENTITETA U PROSTORU, može se zaključiti da takvi primjeri načelno pripadaju nedeiktivnim relacijama jer prošlost, sadašnjost i budućnost nisu koncepti koji su kod njih primarni u smislu zahvaćenosti promatrača kao deiktivkoga središta, već su u fokusu vremenski odsječki koji se poimaju u odnosu prema nekom drugom vremenu. No isto je tako i či-

njenica da ti vremenski odsječci predstavljaju bilo prošlo bilo buduće vrijeme o kojemu mi govorimo, koje sagledavamo, kao promatrači iz perspektive sadašnjosti koja pak nužno preko dvaju navedenih tipova (*u liniji s promatračem i nasuprot promatraču*), ima utjecaja na konceptualizaciju odnosa koji vladaju među prostorno-vremenskim odrednicama.

3. U prethodnom je dijelu rasprave bilo riječi o poimanju vremenskih odnosa preko prostornih u kontekstu prošloga, sadašnjega i budućega vremena, a ovdje ćemo dati kraći pregled još nekih prostorno motiviranih vremenskih značenja koja dopunjavaju, elaboriraju, već analizirane tri temeljne podmetafore ili se s njima isprepliću, ali i nekih drugih vrlo čestih metafora koje svakodnevno upotrebljavamo govoreći o vremenu. Dobar komparativni pregled vremenskih metafora u engleskom i hrvatskom jeziku daju Schmidt i Omazić (2011), pa ćemo se ovdje poslužiti njihovom podjelom koju ćemo donekle modificirati te proširiti detaljnijim preslikavanjima prostornih odnosa na vremenske.

3.1. O metaforama VRIJEME JE NAŠE KRETANJE PO NEKOJ PROSTORNOJ PUTANJI i VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE U PROSTORU već je dosta toga rečeno u kontekstu njihove uloge u poimanju prošloga, sadašnjega i budućega vremena, a ovdje ćemo se još osvrnuti na njihove podmetafore koje detaljnije elaboriraju preslikavanje prostornih na vremenske odnose. U kontekstu metafore VRIJEME JE NAŠE KRETANJE PO NEKOJ PROSTORNOJ PUTANJI treba spomenuti podmetafore ETAPNA TRANSTEMPORALNOST JE ETAPNA TRANSLOKALNOST (**Kroz** cijelo to vrijeme ništa nismo radili, **Tijekom** dvadesetoga stoljeća napredovali smo više nego ikada u povijesti,²³⁶ Slobodno vrijeme **provodim** uz knjigu²³⁷), kojom se ističe sekvencijalnost odnosno više su u fokusu pojedinačne razvojne faze, etape kretanja i SKUPNA TRANSTEMPORALNOST JE SKUPNA TRANSLOKALNOST (**Preko** zime se uglavnom odmaramo, **Preko** dana naporno radimo, **Preko** godine često odlazimo u prirodu),²³⁸ kojom se razvojne faze vre-

236 U ovom je primjeru uključena i izvorna domena TEKUĆINE.

237 Schmidt i Omazić (2011) izraze sa sintagmom *provoditi vrijeme* objašnjavaju metaforom VRIJEME JE NEŠTO ŠTO SE VODI KROZ PROSTOR koju smatraju podmetaforom općenitije metafore VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE. S tim bi se teško moglo složiti jer je riječ o našoj aktivnosti u vremenu, a ne o aktivnosti vremena u odnosu na nas, što se i dodatno potvrđuje u izrazima s medijalnim oblikom toga glagola gdje *vrijeme* nije eksplicitno uključeno tipa *Kako ste se jučer proveli?*

238 O pojmovima etapne i sumarne translokalnosti u kontekstu semantičke analize hrvatskih glagolskih prefikasa vidi više u Belaj (2008), a općenito o pojmovima skupnoga i sekvencijskoga promatranja i mogućnostima njihove primjene na različite gramatičke kategorije u Langacker (1987b, 1991), a u hrvatskom jeziku u Belaj i Tanacković Faletar (2014).

menskoga tijeka poimaju skupno s nešto izraženijom početnom i završnom fazom. Kada je riječ o metafori VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE U PROSTORU, preslikavanje prostornih na vremenske odnose odvija se preko sljedećih podmetafora: (i) ABTEMPORALNOST JE ABLATIVNOST (*vrijeme odmiče, vrijeme izmiče*), (ii) ADTEMPORALNOST JE ADLATIVNOST (*vrijeme dolazi, vrijeme se primiče*), kojom se konkretizira primarno vremensko značenje TRENUTKA i (iii) ETAPNA TRANSTEMPORALNOST JE ETAPNA TRANSLOKALNOST (*vrijeme prolazi, godine prolaze*) i (iv) VRIJEME JE TEKUĆINA (*vrijeme istječe, vrijeme je proteklo, vrijeme curi*).

3.2. Jedna je od najplodnijih vremenskih podmetafora opće metafore VRIJEME JE PROSTOR metafora OMEĐENOGA PROSTORA odnosno metafora SPREMNIKA, koja glasi VRIJEME JE OMEĐENI PROSTOR (SPREMNIK), gdje je riječ o poimanju određenoga vremena kao orijentira (lika drugoga plana) u obliku omeđenoga prostora u koji se smješta neki, najčešće živi, trajektor (lik prvoga plana) ili, rjeđe, iz kojega se on izmješta ili gdje je riječ samo o poimanju vremena kao omeđenoga prostora. Posljedično, najrazvedenija je podmetafora vremenske metafore OMEĐENOGA PROSTORA metafora INTRATEMPORALNOST JE INTRALOKALNOST, kojom se ostvaruje jedno od primarnih vremenskih značenja – značenje TRENUTKA, ali i sekundarno značenje MJERE: npr. *U to vrijeme nikada ne spavam, Stižemo u nedjelju, Unutar tog vremenskog perioda priroda miruje, Jučer je na poslu bilo dosta praznoga hoda, Slobodnog vremena imam na pretek, Radim puno radno vrijeme, Ne volim kada mi je vrijeme neispunjeno* itd. Intratemporalno značenje u hrvatskom jeziku često alternira s EKVITEMPORALNIM (SOCIOTEMPORALNIM) značenjem koje je metaforička elaboracija shematičnoga instrumentalnoga značenja ekvidistance ili paralelizma,²³⁹ odnosno sa simultanim vremenskim rečenicama kao u primjerima tipa *U vrijeme ručka uvijek razgovaramo / Za ručkom uvijek razgovaramo / Dok ručamo, uvijek razgovaramo, U vrijeme našega razgovora nisam to primijetio / Prilikom našega razgovora nisam to primijetio / Dok smo razgovarali, nisam to primijetio, U vrijeme jučerašnjega slavlja sreo sam nekoliko starih poznanika / Prigodom jučerašnjega slavlja sreo sam nekoliko starih poznanika / Dok se jučer slavilo, sreo sam nekoliko starih poznanika*. U kontekstima prožimanja intratemporalnoga i ekvitemporalnoga značenja čest je i tzv. *iterativni instrumental* (vidi i u Silić i Pranjković 2005: 235), kojim se ističe uobičajenost ili učestalost neke radnje, a ta značenja također koreliraju s vremenskim rečenicama, no

239 Usporedi ovdje raspravu *Predikatni instrumental u hrvatskom jeziku* te u Belaj i Tanacković Faletar (2014: 457–509).

sada *habitualnima*, npr. **U vrijeme** vikenda idemo na izlet / **Vikendom** idemo na izlet / **Kada je vikend (kada dođe vrijeme vikenda)**, idemo na izlet. Intratemporalnost i ekvitemporalnost također alterniraju i sa SUPTEMPORALNIM značenjima, npr. *Stižemo krajem tjedna / u vrijeme potkraj tjedna*, koja zapravo interpretiramo kao ADTEMPORALNA parafrazom preko vremenske rečenice *Stižemo, kada se tjedan približi kraju (kada tjedan dođe do kraja)*, a vrlo je česta i prijedložnoinstrumentalna SOCIOTEMPORALNOST, u kojoj se s obzirom na prijedlogom istaknutu socijativnost može govoriti i o metafori VRIJEME JE SUPUTNIK, npr. **S prvim toplim danima** krenut ćemo na izlete / **U vrijeme prvih toplih dana** krenut ćemo na izlete. Budući da takvi primjeri označavaju početak neke radnje, oni koreliraju i s ABTEMPORALNIM značenjima graničnih vremenskih rečenica tipa **Od trenutka kada nastupe prvi topli dani**, krenut ćemo na izlete. Podmetafora ABTEMPORALNOST / EKSTRATEMPORALNOST JE ABLATIVNOST / EKSTRALOKALNOST nešto je rjeđa elaboracija metafore VRIJEME JE OMEĐENI PROSTOR, a odnosi se na izraze koji najčešće označavaju ponavljanje neke radnje kao što su *iz dana u dan*, *iz godine u godinu*, *izvan vremena*, a koji onda u pravilu dolaze u kombinaciji s ADTEMPORALNIM prijedložnim izrazima. U kontekstu metafore omeđenoga prostora treba spomenuti još i podmetaforu CENTRUMTEMPORALNOST JE CENTRUMLOKALNOST, tj. izraze tipa **usred dana** ili **usred noći**.

3.3. Među razvedenijim je prostornim metaforama i metafora VRIJEME JE TOČKA U PROSTORU koja obuhvaća pet najčešćih metaforičkih elaboracija, i to: (i) ABTEMPORALNOST JE ABLATIVNOST, (ii) ADTEMPORALNOST JE ADLATIVNOST / ADLOKALNOST, (iii) POSTTEMPORALNOST JE POSTLOKALNOST, (iv) PRETEMPORALNOST JE PRELOKALNOST i (v) INTERTEMPORALNOST JE INTERLOKALNOST. ABTEMPORALNA značenja nalazimo u primjerima **od tog vremena**, **od tada**, **od te godine** i sl., ADTEMPORALNA u suprotnim parnjacima **do tada**, **do tog vremena**, **do te godine**, kod dativa smjera (npr. *Okrenimo se boljim vremenima*) i prijedložnoga dativa (npr. *Nadomak smo Novoj godini*) te u lokativnim izrazima s prijedlozima *o* (npr. *To se obično radi o Božiću*) i *pri* (*Vidio sam ga tek pri kraju života*), a lokativ s prijedlogom *o* alternira s CIRKUMTEMPORALNIM i INTRATEMPORALNIM značenjem (*o Božiću / oko Božića*, *u vrijeme Božića*) ili pak s anteriornim značenjem vremenskih rečenica (*Doći ćemo u vrijeme kad se približi Božić*), koje su moguća parafraza i lokativnih adtemporalnih značenja s prijedlogom *pri* (*Vidio sam ga tek pri kraju života / Vidio sam ga kad mu se život približio kraju*). Preostala tri značenja ostvaruju se genitivom s prijedlozima *iza*, *nakon* i *poslije* za POSTTEMPO-

RALNOST (*iza* blagdana, *nakon* blagdana, *poslije* blagdana), prije, uoči i pred za PRETEMPORALNOST (*prije* blagdana, *uoči* blagdana, *pred* Uskrs) te genitivom s prijedlogom *između* za INTERTEMPORALNOST (*između* srijede i nedjelje). U kontekstu preslikavanja prostornih na vremenske odnose treba istaknuti još tri metafore: VRIJEME JE PROSTOR ODREĐENE DULJINE, koja se odnosi na primarno vremensko značenje TRAJANJA (*kraće* vrijeme, *dugo/dulje* vrijeme, *skraćeno* radno vrijeme), te metaforu VRIJEME JE POVRŠINA odnosno SUPRATEMPORALNOST JE SUPRALOKALNOST (*na* vrijeme, *po* noći, *na* kraju dana, *na* početku mjeseca), čiji konvencionalni izrazi također koreliraju s EKVITEMPORALNIM značenjima (*po* noći / *noću*, *na* kraju dana / *krajem* dana, *na* početku mjeseca / *početkom* mjeseca).

3.4. Metafora VRIJEME JE TVAR posljednja je metafora na koju ćemo se osvrnuti, a većina njezinih podmetafora i konvencionalnih izraza koji joj pripadaju mogu se podvesti pod dva Evansova (2004) sekundarna vremenska značenja: pod značenje VRIJEDNOSTI i pod AGENTIVNO značenje. Značenje VRIJEDNOSTI u konvencionalnim izrazima koji pripadaju metafori VRIJEME JE TVAR prisutno je u sljedećim podmetaforama: (i) VRIJEME JE POSJEDOVANO (*imati* vrijeme, *moje* / *tvoje* vrijeme), (ii) VRIJEME JE OGRANIČEN RESURS (*dopušteno* vrijeme, *iskoristiti* vrijeme), (iii) VRIJEME JE ROBA (*gubiti* vrijeme, *kupovati* vrijeme, *trgovina* vremenom, *dragocjeno* vrijeme), (iv) VRIJEME JE NEŠTO ZA ČIM POSTOJI POTREBA (*nedostatak* vremena, *potrebno* vrijeme, *zahtijevati* vrijeme, *trebati* vrijeme) i (v) VRIJEME JE NOVAC (*uložiti* vrijeme, *potrošiti* vrijeme, *uštedjeti* vrijeme), a o značenju VRIJEDNOSTI nije riječ kod podmetafora VRIJEME JE CJELINA KOJA SE MOŽE DIJELITI (*cijelo* vrijeme, *dio* vremena, *čitavo* vrijeme) i VRIJEME JE NEŠTO ŠTO SE MOŽE KVANTIFICIRATI (*malo* vremena, *nešto* vremena, *jedno* vrijeme, *puno* vremena, *imati* vremena *na* bacanje).²⁴⁰ S druge strane AGENTIVNO značenje obuhvaća podmetafore VRIJEME JE ŽIVO BIĆE (*ubiti* vrijeme, *duh* vremena), VRIJEME JE NEŠTO OD ČEGA IMAMO KORIST (*vrijeme radi za nas*), VRIJEME JE NEŠTO ŠTO NAM ŠTETI (*Načeo ga je zub* vremena, *Život me umorio*, *Godine su ostavile traga na njemu*, *Načelo ga je vrijeme*) i VRIJEME JE NEŠTO ŠTO RJEŠAVA PROBLEM (*Vrijeme će pokazati*).

4. Zaključno se može reći da je i ovaj kratak osvrt na kategoriju vremena iz kognitivnolingvističke perspektive kao i pregled najčešćih vremenskih me-

240 U izrazu *imati vremena na bacanje* može se govoriti i o značenju VRIJEDNOSTI jer prevelika količina nečega u pravilu rezultira odstranjivanjem, što pak podrazumijeva nedostatak vrijednosti istoga.

taforičkih značenja pokazao o koliko je složenoj i na svim jezičnim razinama rasprostranjenoj problematici riječ te da je vrijeme, uz prostor, bez ikakve sumnje najvažnija i najrazvedenija univerzalna iskustvena, spoznajna i jezična kategorija, a kao takva već stoljećima ujedno i nepresušan izvor inspiracije lingvistima različitih teorijskih opredjeljenja.

METAFORA, METONIMIJA
I IRONIJA

METAFORA, METONIMIJA I HRVATSKE SUBORDINIRANE STRUKTURE

1. U ovome će se radu predstaviti kognitivni pristup složenim strukturama sa subordiniranim klauzama u hrvatskom jeziku. Točnije, u fokusu će biti pitanje uolikoj mjeri konceptualna metafora i u prvom redu metonimija motiviraju formalne i interpretacijske vidove različitih tipova hrvatskih subordiniranih konstrukcija. Analiza, razumije se, ne pretendira na konačnost s obzirom na velik broj različitih tipova i podtipova subordinacije, no unatoč tomu obuhvatit će se zavidan spektar konstrukcija sa sljedećim ciljevima: (i) doprinijeti još uvijek skromnom korpusu kognitivnolingvističkih studija o utjecaju metafore i metonimije na strukturne aspekte složene rečenice i (ii) kognitivnom perspektivom obogatiti razumijevanje uloge metafore i metonimije u tumačenju subordinacije u hrvatskom jeziku. Kao što je iz naslova i vidljivo, u ovom ćemo se radu zbog obima materije zadržati na razini subordinacije, ali treba istaknuti da se o ulozi metafore i metonimije može, doduše u osjetno manjoj mjeri, govoriti i na razini koordinacije, iz čijega ćemo spektra problematizirati samo neka pitanja, i to ona koja su bilo semantički bilo preko veznoga sredstva povezana sa subordinacijom. U tom smislu problematizirat će se korelacije između forme i značenja u različitim sinkronijski povezanim kategorijama (uzrok, uvjet, namjera i dopusnost) kodiranim adverbijalnim klauzama i njihovo prožimanje s kategorijama prostora i vremena. Osim toga bit će riječi i o metaforičko-metonimijskim implikacijama u okviru relativnih, dopunskih i nefinitnih struktura.²⁴¹

2. Bez obzira na raznovrsnost kognitivnolingvističkih pristupa i ponekad međusobna neslaganja, svi se slažu u tome da se metonimija još uvijek ne može mjeriti s metaforom s obzirom na pozornost koju joj znanstvenici posvećuju, a ta je činjenica već dugo poznata i često se ističe (npr. Ruiz de Men-

241 Ističem također da je ovdje shvaćanje subordinacije potpuno u skladu s kognitivnolingvističkom premisom da gramatika počiva na konceptualizaciji. S obzirom na to prototip složene rečenice sa subordiniranim klauzom razlikuje se od prototipa složene rečenice s koordiniranim klauzama u prvom redu po tome što procesi profilirani subordinacijski povezanim klauzama nisu podjednake konceptualne istaknutosti na razini složene strukture niti su jednaki u okviru različitih tipova same subordinacije. (Langacker 1991, 1997, 2008, 2009b, Cristofaro 2003, 2014, Belaj i Tanacković Faletar 2020).

doza i Pérez Hernández 2001). Tako je nedavno i Brdar (2020: 258) u nizu monografija, uredničkih knjiga i članaka u četirima bazama podataka na temelju ključnih riječi „metafora“ i „metonimija“ došao do sličnoga zaključka gotovo dvadeset godina poslije. S druge strane sličan nesrazmjer postoji i unutar proučavanja same metonimije jer su studije koje se bave nominalnim odnosno referencijalnim metonimijama i općenito metonimijom kao konceptualnim fenomenom kudikamo brojnije od onih koje se bave odnosom metonimije i gramatike, a što je tijesno povezano sa stavom da metonimijska preslikavanja utječu isključivo na interpretaciju leksičkih jedinica, i to uglavnom imenica. Posljedično, može se lako zaključiti da metonimija nema gotovo nikakvu ulogu i važnost izvan leksikona, pa je stoga, a za razliku od metafore, irelevantna kada je u pitanju interpretacija gramatičkih struktura (Nunberg 1979, 1995, Copestake i Briscoe 1995). No u kognitivnoj se lingvistici u posljednjih dvadesetak godina ipak primjećuje postupno uključivanje metonimije i u gramatička istraživanja. U tom smislu neki su od prvih istaknutijih radova Goossens (1999), Waltereit (1999), Panther i Thornburg (1999, 2000), Barcelona (2000), Ruiz de Mendoza i Pérez Hernández (2001) i Ruiz de Mendoza i Otal Campo (2002), a recentniji su primjerice Brdar (2007), Brdar i Brdar-Szabó (2003, 2004, 2013, 2017) i urednička knjiga knjiga Panthera i dr. (2009), koja uključuje i problematizira odnos metonimije i padežnih značenja (Schultze), aspekta (Panther i Thornburg), fiktivnoga kretanja (Caballero), generičke referencije u imenskim sintagmama (Radden), uzročnih konstrukcija (Ziegeler i Lee) itd. S obzirom na doprinos i važnost metonimije u brojnim sferama gramatike treba istaknuti Langackerovu tvrdnju:

Grammar, in other words, is basically metonymic, in the sense that the information explicitly provided by conventional means does not itself establish the precise connections apprehended by the speaker and hearer in using an expression. (Langacker 2009a: 46)

Naravno, treba imati na umu da kada govori o naravi gramatike, Langacker misli na metonimiju u najširem smislu odnosno na metonimiju kao obilježje koje karakterizira gramatiku općenito.

2.1. Osim kognitvolingvističkoga pristupa metonimijskim odnosno metaforičko-metonimijskim aspektima gramatičkih struktura za nas je ovdje važna i činjenica da je uloga metafore i metonimije prepoznata još od 80-ih godina prošloga stoljeća u nizu radova, rasprava i studija posvećenih gramatikalizaciji u okvirima tipološkoga funkcionalizma. Gramatikalizacija se u

svom primarnom značenju odnosi na proces ispražnjavanja leksičkoga značenja, odnosno ona proučava načine na koje autosemantičke riječi dobivaju funkciju gramatičkih elemenata. No zadatak i cilj studija koje se bave gramatikalizacijom nije samo pokazati kada i kako neka leksička jedinica poprima gramatičko značenje i funkciju nego također pokazati i gdje i kako ta gramatikalizacijom dobivena jedinica poprima novu, još općenitiju gramatičku funkciju, pa prema Hopper i Traugott:

... 'grammaticalization' refers most especially to the steps whereby particular items become more grammatical through time. Grammaticalization in this sense is part of the wider linguistic phenomenon of structuration, through which combinations of forms may in time come to be fixed in certain functions. (Hopper i Traugott 2003: 1)

U tom smislu već i letimičan uvid u literaturu posvećenu gramatikalizaciji brzo će dovesti do zaključka da se taj proces u mnogim slučajevima isprepleće s konceptualnom metaforom i metonimijom. Međutim postat će također očigledno da osim što metafora i metonimija u procesu gramatikalizacije imaju važnu ulogu, njihova je uloga u organizaciji gramatičkih struktura istovremeno i različita. Tako se za metaforičke ekstenzije različitih vrsta tvrdi da zahvaćaju praktički sva najvažnija područja gramatike omogućujući interpretaciju različitih gramatičkih fenomena na intuitivno privlačan i elegantan način (Sweetser 1990, Heine, Claudi i Hünemeyer 1991). Traugott i König (1991) smatraju da metafora i metonimija uključuju različite, ali komplementarne pragmatičke procese: tako je npr. razvoj vremenskih i vidskih označivača povezan s metaforičkom inferencijom, dok s druge strane primjerice inferencija uključena u razvoj uzročnih ili dopusnih veznika, a koja podrazumijeva jačanje informativnosti u procesu konvencionalizacije konverzacijskih implikatura, predstavlja proces koji uključuje metonimiju. Drugim riječima, preko pojma jačanja informativnosti kao tipa metonimije šire pojam metonimije s konkretnih konverzacijskih implikatura (u kognitivnoj lingvistici referencijalnih, nominalnih ili nižerazinskih metonimija) na apstraktnije kognitivne kontekste (u kognitivnoj lingvistici visokorazinske metonimije). Metonimiju također vezuju uz pragmatičke kontekste konvencionalizirane inferencije apstraktnije naravi (npr. širenja vremenskog značenja na uzročno) za razliku od metafore koju povezuju s konkretnijim inferencijama (npr. širenja prostornog značenja na vremensko).

Kada se uspoređuje status metafore i metonimije u gramatikalizacijskim teorijama tipološkoga funkcionalizma i unutar kognitivne lingvistike, načel-

no se može reći da je osnovna razlika u tome što u prvom metafora i metonimija predstavljaju samo jedan od vidova promjene značenja, jedan od vidova pragmatičke inferencije,²⁴² dok u kognitivnoj semantici metafora i metonimija imaju središnju ulogu u proučavanju semantičko-pragmatičkih odnosa na svim jezičnim razinama, što se onda, naravno, očituje i na metodološkoj razini.

Sve u svemu, bit je u tome da se metafora i metonimija, bez obzira kako ih shvaćali, definirali i u okviru koje im metode pristupali, smatraju središnjim mehanizmima pri tumačenju različitih promjena gramatičkih značenja.

Utjecaj metonimije na gramatiku najbolje se može primijetiti fokusirajući se na funkcionalne učinke koji prate metonimijska preslikavanja u gramatičkom sustavu. U tom smislu metonimija ima dvije funkcije u gramatici. U prvom slučaju metonimija funkcionira kao svojevrsni konceptualni prijelaz između dvaju različitih gramatičkih značenja, a u drugom slučaju metonimija funkcionira kao most (Goossens 1999). U prvom slučaju u pravilu je riječ o pojedinačnim metonimijama, a u potonjem je riječ o metonimijskom lancu u kojem ciljni koncept jedne metonimije funkcionira kao izvorni koncept druge itd. To vodi promjenama u malim i postupnim koracima, a koje čak mogu započeti i slučajno u pojedinačnom uporabnom činu, a što pak nadalje vodi pogledu na metonimiju kao mehanizam „inferencijskoga vodiča“, tj. „kognitivne podrške“ koja olakšava i omogućuje kontekstualnu reinterpretaciju i u konačnici konvencionalizaciju alternativnih značenja. U analizi koja slijedi prikazat će se neki slučajevi takve postupne gramatikalizacije subordinacijskih veznika adverbijalnih klauza u hrvatskom jeziku, ali i metonimijskih lanaca vezanih uz interpretaciju složenih struktura s dopunskim i nefinitnim klauzama. Pri tome se prihvaćaju i slijede dvije definicije metonimije, koje su obje primjenjive na pitanja koja će se problematizirati u raspravi: prva je Radden i Kövecsesova definicija metonimije kao

...a cognitive process in which one conceptual entity, the vehicle, provides mental access to another conceptual entity, the target, within the same idealized cognitive model.²⁴³ (Radden i Kövecses 1999: 21)

242 U tom smislu pragmatički su aspekti u gramatikalizacijskoj literaturi eksplicitno ili implicitno utemeljeni na neogriceanskoj tradiciji teorije relevantnosti (Sperber i Wilson 1986), a o još nekim razlikama u pristupu metafori i metonimiji u teoriji relevantnosti i u kognitivnoj lingvistici usp. u Ruiz de Mendoza i Pérez Hernández (2001) i u Barcelona (2003).

243 Naziv *idealizirani kognitivni model* (ICM) uvodi Lakoff (1987: 68–77), a označava konfiguracije kulturološki i iskustveno utemeljenoga znanja, koje uključuju i konvencionalizirano jezično znanje

a druga je *Barcelonina*:

Metonymy is an asymmetric mapping of a conceptual domain, the source, onto another domain, the target. Source and target are in the same functional domain and are linked by a pragmatic function, so that the target is mentally activated. *Barcelona* (2011: 52)

Analizirajući različite složene strukture sa subordiniranom klauzom, u nastavku će se najprije podastrijeti dokazi o tome u kolikoj su mjeri metafora i metonimija odgovorne za polisemiju veznika adverbijalnih klauza. To je u skladu s pretpostavkom da, kako je već rečeno, u prvom redu metonimije na temelju kojih se interpretira proces gramatikalizacije ne djeluju u odvojenim „skokovima“ s jednoga koncepta na drugi u okviru istoga okvira ili matrice domena, nego se dijeli mišljenje (npr. *Barcelona* 2003, Panther i Thornburg 1998, Thornburg i Panther 1997, Traugott i Dasher 2002) da metonimija funkcionira kao već spomenuti mehanizam „inferencijskoga vodiča“, tj. „kognitivne podrške“ koja olakšava i omogućuje kontekstualnu reinterpetaciju i u konačnici konvencionalizaciju alternativnih značenja, u ovom slučaju alternativnih značenja subordinacijskih veznika. Nakon toga posvetit ćemo se relativnim, dopunskim i nefinitnim klauzama te pokazati da utjecaj metaforičko-metonimijskih preslikavanja nije vezan samo uz adverbijalne klauze, uz koje se ta dva kognitivno-konceptualna mehanizma primarno vezuju, nego i uz druge tipove hrvatskih subordiniranih struktura.²⁴⁴

3. U ovom se poglavlju analiziraju nerelativne složene strukture s adverbijalnim klauzama, a naglasak je na onima u kojima djeluje metonimija, ponekad zajedno s metaforom, kako bi se objasnile značenjske i strukturne veze između subordiniranih uzročnih, uvjetnih, namjernih i dopusnih klauza. Pri tome će se i preko navedenih hrvatskih subordiniranih struktura podržati Königovo (1986) mišljenje da mnoge kategorije koje su se tradicijski upotrebljavale u raspravama posvećenim adverbijalnim klauzama nisu strogo odvojene.

i izvanjezično enciklopedijsko znanje. ICM-ovi predstavljaju kognitivnu bazu u odnosu na koju konceptualiziramo, procesuiramo i interpretiramo jezične izraze. U kognitivnolingvističkoj zajednici za ICM se upotrebljavaju različiti nazivi koji manje-više značenjski odgovaraju ICM-u, a to su *domena* (e.g. Langacker 1987b, Croft 1993, Taylor 2002), *prizor* (Schank i Abelson 1977, engl. *script*), *okvir* (Fillmore 1982, 1985, engl. *frame*), *scenarij* (Palmer 1996) ili *funkcionalna domena* (*Barcelona* 2011).

244 O podjeli subordiniranih klauza u hrvatskom jeziku, a koja se primjenjuje u ovom radu, vidi više u Belaj i Tanacković Faletar (2020).

3.1. U mnogim jezicima postoje brojni dokazi da su različite uzročne konstrukcije povezane s vremenskim, koje su pak počesto povezane s prostornim (npr. Geis i Zwicky 1971, Traugott 1985, Traugott i König 1991, Traugott i Dasher 2002), načinskim (Traugott 1985) i apstraktnijim kategorijama poput uvjeta (Dancygier 1993, 1998, Dancygier i Sweetser 2000) i koncesivnosti (König 1985, 1986, Harris 1986, 1988). Ovdje će se raspravljati o tome kako su uzročna značenja u hrvatskom jeziku preko veznoga sredstva povezana s vremenskim i načinskim značenjem, a osvrnut ćemo se i na neka prožimanja uzročnoga značenja s uvjetnim i koncesivnim.

Morfosintaktička su vezna sredstva za izražavanje uzročnih relacija u hrvatskom sustavu složenorečeničnih struktura bez sumnje među najrazvedenijima. Posljedica je to interferencije uzročnoga značenja s mnogim drugim kategorijama, prije svega prostora, vremena i načina, ali i apstraktnijim kategorijama uvjeta i dopuštanja, o čemu će više riječi biti prilikom analize metonimijskih preslikavanja u uvjetnim i dopusnim klauzama. Tako se uzročne klauze osim prototipnim, što neproizvedenim što proizvedenim uzročnim veznicima (*jer, što, budući da, zato što, zbog toga što* itd.), uvode i različitim vremenskim (*kad(a), čim, dok, nakon što, pošto*) i načinskim (*kako, time što*) veznicima, što ukazuje na čvrstu značenjsku povezanost tih triju kategorija, koja proizlazi iz gramatikalizacije prototipnih značenja subjunktora (VRIJEME > UZROK / NAČIN > UZROK) i rezultat je metonimijskih preslikavanja. Recimo najprije nešto o vremensko-uzročnim klauzama u (1–4):

- (1) **Nakon što** je čuo njegove riječi, (onda) bijesno je izjurio iz kuće. > Bijesno je izjurio iz kuće **jer** je čuo njegove riječi.
- (2) **Pošto** je uvidio u čemu griješi, (onda) sam je sebi obećao da će to pokušati promijeniti. > Sam je sebi obećao da će to pokušati promijeniti **jer** je uvidio u čemu griješi.
- (3) **Kad** je shvatio da neće uspjeti u svom naumu, (tada) napustio je sastanak. > Napustio je sastanak **jer** je shvatio da neće uspjeti u svom naumu.
- (4) **Čim** je vidjela da je šefica s negodovanjem popratila njezin prijedlog, (onda) zašutjela je i povukla se iz rasprave. > Zašutjela je i povukla se iz rasprave **jer** je vidjela da je šefica s negodovanjem popratila njezin prijedlog.

Činjenica da se uzročno značenje može kodirati vremenskim veznicima posljedica je metaforičko-metonimijskih preslikavanja između kategorija prostora, vremena i uzroka. Riječ je o metonimiji VREMENSKA SEKVENCI-

JALNOST ZA UZROČNO-POSLJEDIČNU VEZU²⁴⁵ općega tipa DIO ZA DIO, koja se ostvaruje u okvirima uzročnoga ICM-a kao cjeline.²⁴⁶ Ovdje se odmah nameće i pitanje zašto u slučajevima preslikavanja vremenskih odnosa na uzročne ne govoriti o metafori UZROK JE VRIJEME kako to recimo čine Heine, Claudi i Hünemeyer (1991: 166). Unatoč počesto tankoj granici između metafore i metonimije, metaforička interpretacija u pravilu podrazumijeva konkretnost izvorne domene, dok metonimija ne podliježe tom ograničenju. Drugim riječima, kada je riječ o preslikavanjima između dviju apstraktnih domena, a vrijeme i uzrok to bez sumnje jesu, tada je uvijek prije riječ o metonimiji, što ističu i Traugott i König (1991: 213). Isto vrijedi i za preslikavanja između drugih apstraktnih domena, odnosno i za druge visokorazinske metonimije o kojima će u nastavku biti riječi. Također, u hrvatskom korpusu metafora MetaNet.HR (Despot i dr. 2019) ne postoji nijedna konceptualna metafora u kojoj bi vrijeme bilo u izvornoj domeni.

Tako u (1–4) anteriorna vremenska relacija kao dio uzročnoga ICM-a stoji za uzročnu relaciju kao drugi dio istoga ICM-a, i rezultat je metaforičke podloge u vidu dobro poznate i vrlo plodne konceptualne metafore VRIJEME JE PROSTOR i njezine specifičnije elaboracije SLIJED DOGAĐAJA U VREMENU JE SLIJED FIZIČKIH ENTITETA U PROSTORU,²⁴⁷ a u čijoj je opet podlozi jedna od najelementarnijih predodžbenih shema – orijentacijska shema *ISPRED / IZA*. U sljedećem se koraku na temelju te metafore još apstraktija kategorija uzročno-posljedične događajne relacije također povezuje s prostorno-vremenskim odnosima jer uzrok uvijek u vremenu prethodi posljedici i obratno,²⁴⁸ što u konačnici na razini uzročnoga ICM-a dovodi do mogućnosti da vrijeme i uzročno-posljedična veza stoje u metonimijskom odnosu DIO ZA DIO s obzi-

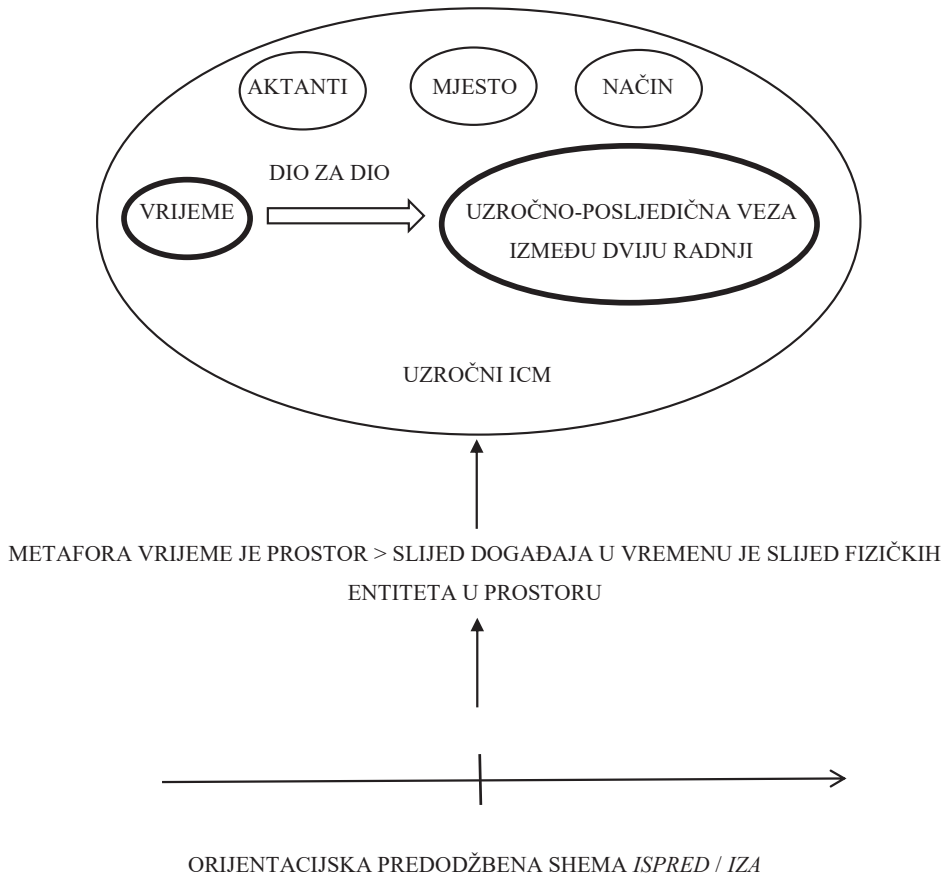
245 Panther i Thornburg (2007: 255) spominjući vezu između kategorija vremena i uzroka govore o metonimiji TEMPORAL CONTIGUITY FOR CAUSAL LINK.

246 Radden i Kövecses (1999: 36) ističu da je metonimija DIO ZA DIO svojstvena entitetima u okviru događajnih odnosno relacijskih ICM-ova, što je potpuno prihvatljivo. S druge strane, kada je riječ o referencijalnim (nominalnim) metonimijama, status metonimije DIO ZA DIO može se smatrati spornim jer je ona zapravo indirektna metonimija, odnosno rezultat metonimijskoga lanca DIO ZA CJELINU > CJELINA ZA DIO > DIO ZA DIO (Ruiz de Mendoza i suradnici 2000, 2002, 2003, Brdar 2020, Brdar i Brdar-Szabó 2021, 2022).

247 O metaforičkom odnosu temeljnih kognitivnih domena vremena i prostora vidi više u Evans (2004), Moore (2000, 2006), Radden (2011), a za hrvatski jezik vidi ovdje raspravu *O vremenu i vremenskim značenjima u hrvatskom jeziku*.

248 Osim preko orijentacijske sheme veza između prostora i uzroka u različitim se lokalističkim teorijama padača uspostavlja i preko koncepta ablativnosti te ekstralokalnosti kao vida ablativnosti (usp. npr. Anderson 1971, Lyons 1977: 721, a za hrvatski jezik Belaj 2008, 2011, Belaj i Buljan 2016).

rom na konceptualnu „blizinu“ licenciranu njihovom obostranom povezanošću s prostornom domenom (sl. 1).



Slika 1

Osim preko značenja anteriornosti uzrok i vrijeme mogu biti povezani i značenjem istodobnosti također preko metonimije VREMENSKA SEKVENCIJALNOST ZA UZROČNO-POS LJEDIČNU VEZU, a takve se vremensko-uzročne klauze uvode veznikom *dok* kao u (5)

(5) **Dok** si redovni student, imaš sva prava kao i zaposleni građani. > Imaš sva prava kao i zaposleni građani **jer** si redovni student.

Veza između uzroka i vremenskih klauza s veznikom *dok* koje označavaju istovremenost nije toliko prozirna, ali je objašnjiva i logična jer se one upo-

trebljavaju kada se želi dodatno istaknuti uvjetovanost trajanja posljedičnoga stanja trajanjem uzroka, tj. da će posljedica trajati onoliko dugo koliko traje i uzrok. Može se stoga reći da takve složene strukture predstavljaju vremensko-uzročne rečenice habitualnoga tipa. Nadalje, budući da je riječ o značenju istovremenosti odnosno simultanosti, na prvi se pogled može učiniti kontradiktornim da je i ovdje riječ o metafori VREMENSKA SEKVENCIJALNOST ZA UZROČNO-POS LJEDIČNU VEZU. Značenje istovremenosti u ovom tipu složenih struktura jest profilirano, međutim riječ je o tome da i tu radnja subordinirane vremenske klauze mora biti ostvarena prije radnje glavne klauze. Naime u (5) ostvarivanje statusa redovnoga studenta prethodi odnosno preduvjet je posljedici imanja prava zaposlenih građana, pa se može reći da je vremenska sekvencijalnost u semantičkoj bazi profilacije značenja istovremenosti.

Osim toga što veznik *dok* funkcionira kao subjunktor u složenim strukturama s vremenskom klauzom označavajući istodobnost, njegovo prototipno vremensko značenje može biti dodatno gramatikalizirano adverbzativno ($DOK_{VREM.} > DOK_{ADVERZ.}$), odnosno on može uvoditi i subordinirane klauze suprotnoga značenja, a tada alternira s prototipnim adverbzativnim veznikom *a*. To je stoga što se veznikom *a* povezuju paralelna suprotstavljena sintaktička ustrojstva, odnosno paralelne suprotstavljene radnje, npr. *Ivan radi u trgovini, a Marko (radi) u građevini.* / *Ivan radi u trgovini, dok Marko radi u građevini.* Paralelizam radnji vidi se već i po tome što su takve surečenice uvijek zamjenjive, usp. *Marko radi u građevini, a Ivan (radi) u trgovini.* / *Marko radi u građevini, dok Ivan radi u trgovini.*²⁴⁹

Nasuprot tomu veznik *ali* (kao i suprotni veznik *no*) nije zamjenjiv veznikom *dok* jer on ne povezuje paralelne radnje, nego je rezerviran za tzv. logičku suprotnost,²⁵⁰ odnosno koncesivnost, koja se u hrvatskom ne može iska-

249 U našim se gramatikama, izuzev Silić-Pranjčkovićeve (2005), veznik *dok* u pravilu smatra konjunktorem na temelju značenja odnosno alternacije sa suprotnim konjunktorem *a*. Takav je pristup sintaktički neodrživ jer je distribucija veznika *dok* potpuno drukčija od distribucije konjunktora. Naime nijedan konjunktur ne može stajati na početku rečenice, a da međuklauzalna pozicija ostane asindet-ska, jer ne pripada nijednoj od klauza, odnosno može se nalaziti samo u međuklauzalnoj poziciji. S druge strane subjunktori su obilježeni upravo time da stoje na početku subordinirane klauze čiji su sastavni dio te podliježu inverziji (usp. *Dok Ivan radi u trgovini, Marko radi u građevini* / **A Ivan radi u trgovini, Marko radi u građevini*).

250 To, naravno, ne znači da se i veznikom *a* ne može iskazivati koncesivno značenje, usp. *Padala je kiša, a ipak smo otišli na izlet* / *Ipak smo otišli na izlet, a padala je kiša.*

zivati veznikom *dok*,²⁵¹ i pri čemu se takve suprotne strukture uvijek mogu zamijeniti subordiniranim dopusnim klauzama s veznicima *iako* ili *mada*. Za razliku od paralelnih struktura s veznikom *a* one u pravilu nisu zamjenjive, usp. *Padala je kiša, ali smo ipak otišli na izlet.* / **Ipak smo otišli na izlet, ali je padala kiša.* / **Padala je kiša, dok smo ipak otišli na izlet.* > *Ipak smo otišli na izlet iako / mada je padala kiša.*

Mogućnost zamjene veznika *a* i *dok*, odnosno mogućnost upotrebe veznika *dok* kao suprotnoga subjunktora, proizlazi iz toga što veznik *dok* kao vremenski subjunktor također označava paralelizam radnji, odnosno vremenski paralelizam ili istovremenost. Stoga smatram da je upotreba veznika *dok* kao suprotnoga veznika metonimijske naravi, i to općega tipa DIO ZA CJELINU jer PARALELIZAM PROFILIRANIH VREMENA RADNJI kao DIO stoji za APSTRAK-TNIJI PARALELIZAM SUPROTSTAVLJENIH RADNJI kao CJELINA.

Sljedeći tip složenih struktura s vremensko-uzročnom klauzom oprimje-ruju konstrukcije s veznicima *čim*, *dok* i *kad(a)* u (6–8):

(6) **Čim je ovakva sparina**, sigurno će biti tuče. > Sigurno će biti tuče **jer je ovakva sparina**.

(7) **Dok se okupilo ovoliko ljudi**, vjerojatno će biti dobar koncert. > Vjerojatno će biti dobar koncert **jer se okupilo ovoliko ljudi**.

(8) **Kad je ovako hladno**, oni sigurno neće doći. > Oni sigurno neće doći **jer je ovako hladno**.

Osim toga što je u (6–8), a kao i u prethodnim primjerima, riječ o metonimijskom odnosu između VREMENSKE SEKVENCIJALNOSTI i UZROČNO-POSLJEDIČNE VEZE kao dijelova istoga ICM-a, navedenim se konstrukcijama označava gramatikalizirano uzročno značenje subjektivnoga kriterija generičkoga asocijativno-situacijskoga tipa, pri čemu se posljedica na temelju iskustva povezuje s uzrokom. Zbog subjektivnosti kriterija posljedica je u glavnoj klauzi često popraćena nekim modalnim izrazima kao što su *vjerojatno*, *sigurno*, *bit će* itd. (Kovačević 1988: 133, Belaj i Tanacković Faletar 2020: 227). Može se stoga reći da je tu zapravo riječ o svojevrsnom statističkom uzroku induktivnoga tipa nastalom na uopćavanju opetovanih pojedinačnih slučajeva, pa je s obzirom na to u takvim uzročno-posljedičnim konstrukcijama riječ

251 To je bitna razlika između hrvatskoga i engleskoga jezika, u kojem prototipnije vremensko značenje simultanosti veznika *while* kao pandana hrvatskomu *dok* daljnjom gramatikalizacijom odnosno metonimizacijom poprima i koncesivno značenje (Traugott i König 1991; Kortmann 1997: 321–322).

i o shematizaciji ili tipizaciji varijanata, odnosno uobičajen i općenit razvoj situacije preslikava se na pojedinačni slučaj metonimijom općega tipa CJELINA ZA DIO, točnije metonimijama TIP ZA VARIJANTU ili OPĆE ZA SPECIFIČNO.

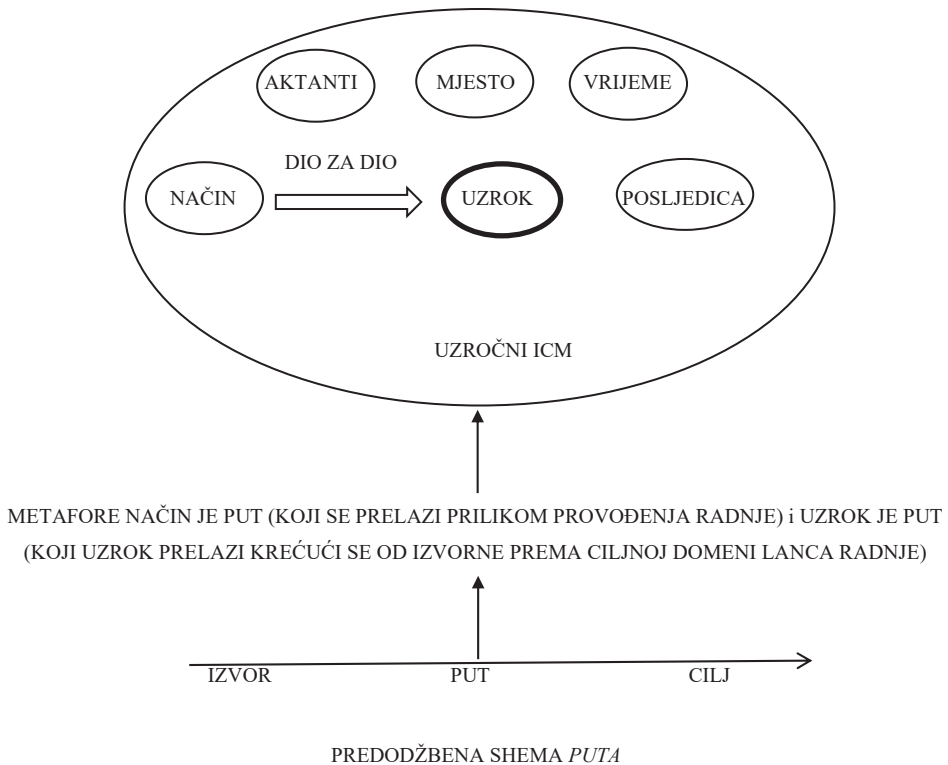
Traugott i König (1991: 195–197) navode da se vremenskim veznicima češće izriče vremensko značenje u slučajevima kad se obje klauze referiraju na događaje, a kad se jedna ili obje referiraju na stanje, tada je riječ o uzročnoj interpretaciji (*state₁ relevant to state₂*). Ta tvrdnja vrijedi i za hrvatski jezik, a posebno je dobro vidljiva u (6–8). No što je razlog tomu? Smatram da je najvjerojatniji razlog taj što je uzrok uvijek faktivan, čime je kompatibilan s faktivnošću profiliranom stanjem, koje je stabilno u odnosu na događaje obilježene profiliranom sekvencijalnošću, a samim tim i promjenjivošću. Drugim riječima, ono što je podložno promjeni u vremenu, ujedno je, uvjetno rečeno, i manje faktivno od onoga što je rezultat neke prethodne događajne strukture, iz čega i proizlazi recimo izraz *činjenično stanje*, koji se iz pravnoga diskursa proširio i na razgovorni jezik.

Uzročne klauze vrlo se često uvode i veznikom *kako*, preko kojega se nedvosmisleno uspostavlja veza između uzroka i načina (9)

(9) **Kako nisi bio tamo**, nisi ni mogao vidjeti što se dogodilo.

Kao i u slučaju odnosa vremena i uzroka i ovdje je riječ o gramatikalizaciji metaforičko-metonimijskim preslikavanjima. Veza između kategorija uzroka i načina uspostavlja se preko predodžbene sheme PUTA (Lakoff 1987, Johnson 1987, Lakoff i Turner 1989, Smith 1985, 1987, a u kontekstu prikaza lokalističkih teorija usp. Lyons 1977: 718–724), koja je u podlozi konceptualnih metafora NAČIN JE PUT (KOJI SE PRELAZI PRILIKOM PROVOĐENJA RADNJE) i UZROK JE PUT (KOJI SE PRELAZI KREĆUĆI SE OD IZVORNE PREMA CILJNOJ DOMENI LANCA RADNJE). Te dvije metafore omogućuju pak aktivaciju metonimije NAČIN ZA UZROK unutar uzročnoga ICM-a, koja se uspostavlja između dvaju konceptualno bliskih dijelova, odnosno kao i kod metonimije VREMENSKA SEKVENCIJALNOST ZA UZROČNO-POSLJEDIČNU VEZU riječ je o općem tipu DIO ZA DIO (sl. 2).²⁵²

252 Za razliku od vremensko-uzročnih klauza, za koje se može reći da podjednako profiliraju i vrijeme i uzrok, ovdje je riječ samo o isticanju ciljnoga uzročnog koncepta, pa je u skladu s tim samo on označen debljim linijama. Profiliranje ciljnoga koncepta u pravilu i jest jedna od temeljnih funkcija svake metonimije, osim u iznimnim slučajevima kao što su recimo Lakoff i Johnsonovi (1980: 38) primjeri metonimije ZAPOVJEDNIK ZA PODREĐENE *Nixon je bombardirao Hanoi i Napoleon je izgubio*



Slika 2

Osim ponuđene analize uzročne klauze s veznikom *kako* mogu se tumačiti i tako da se *kako* smatra vremenskim veznikom nastalim od načinskoga *kako*, pa je tada i tu riječ o metonimiji VREMENSKA SEKVENCIJALNOST ZA UZROČNO-POSLJEDIČNU VEZU. Vremensko *kako* prisutno je recimo u primjerima tipa *Kako je to vidio, odmah je pobjegao* ili *Kako je to čuo, odmah je reagirao*.

Kategorije načina i uzroka isprepleću se i u načinsko-uzročnim klauzama s veznikom *time što* (10), a da je riječ upravo o načinsko-uzročnim klauzama, vidi se po tome što one mogu biti parafrazirane konstrukcijama s prototipnim načinskim i uzročnim veznikom (10a–10b):

kod Waterlooa, u kojima su istaknuti *Nixon* i *Napoleon* kao izvorni koncepti, a ne *piloti* i *francuski vojnici* kao ciljni. Usporedi o tome i u Panther (2005: 371–373). Naravno, uzimajući u obzir samo sinkronijsku perspektivu, činjenica je i to da je izvorni koncept uvijek barem donekle prisutan u umu kod svake metonimije bez obzira na to u kolikoj mjeri bio profiliran.

(10) Sve je u životu postigao **time što je naporno radio**. (načinsko-uzročna klauza)

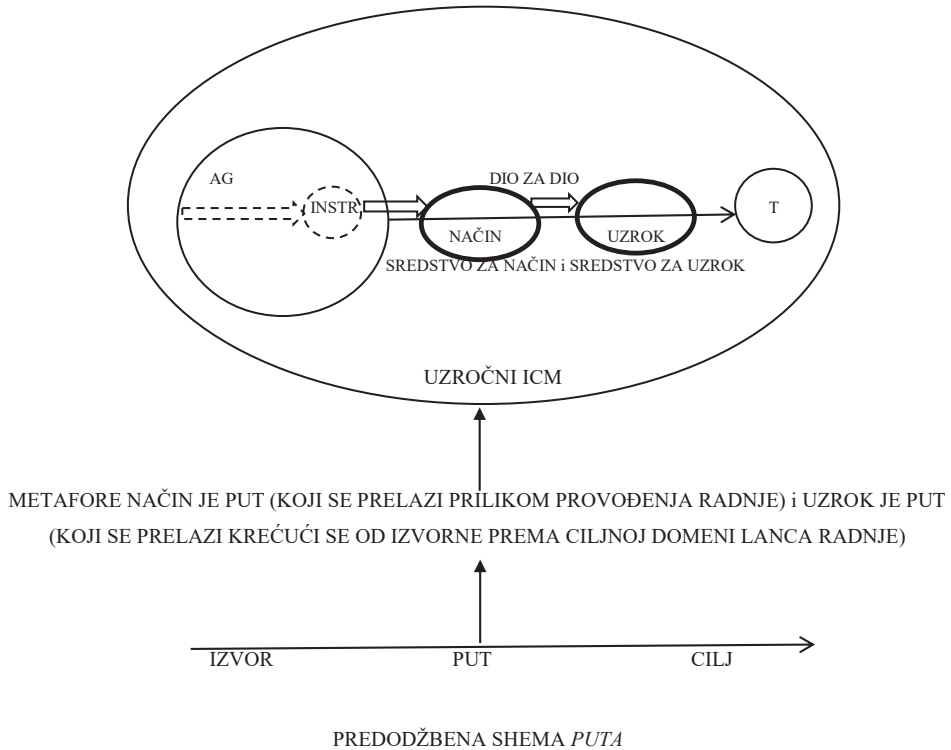
(10a) Sve je u životu postigao **tako što je naporno radio**. (načinska)

(10b) Sve je u životu postigao **jer je naporno radio**. (uzročna)

Veza između načina i uzroka ovdje se uspostavlja preko značenja apstraktnoga, verbalnoga neimanentnoga ili posredničkoga sredstva,²⁵³ koje se semantički isprepleće i s načinom i s uzrokom. Može se stoga govoriti o metonimiji općega tipa DIO ZA DIO uzročnoga ICM-a (koji podrazumijeva agentivnoga aktanta i sredstvo kao posrednika u izvornoj domeni lanca radnje i pacijens ili temu u ciljnoj domeni kao sudionike u uzročnoj događajnoj strukturi, a koja, razumije se, uključuje i način provođenja), pri čemu (APSTRAKTNO) SREDSTVO stoji i za NAČIN i za UZROK, pa je zapravo riječ o dvostrukoj metonimiji: SREDSTVO ZA NAČIN i SREDSTVO ZA UZROK, a posredno i o metonimiji NAČIN ZA UZROK. Ti su odnosi prikazani na sl. 3, pri čemu je *naporan rad* kao apstraktno sredstvo imanentno agensu prikazan isprekidanim linijama, prijenos energije iz izvorne domene lanca radnje (AG) prema entitetu sa semantičkom ulogom teme (T) u ciljnoj domeni punom strelicom, a podebljani ovali s oznakama načina i uzroka predstavljaju načinsku odnosno uzročnu interpretaciju subordinirane klauze.²⁵⁴

253 O neimanentnom, omogućivačkom ili posredničkom s jedne strane te imanentnom ili sprovedničkom sredstvu s druge strane kao i općenito o sintaksi i semantici instrumentala u hrvatskom jeziku vidi više u Belaj i Tanacković Faletar (2017: 208–220) i Brač (2019).

254 Zbog praktičnosti i jednostavnosti opisa na slici su izostavljeni zasebni prikazi glavne i subordinirane klauze.



Slika 3

U kontekstu analize složenih struktura s uzročnim klauzama spomenimo još i formalno uzročne klauze s koncesivnim značenjem tipa (11)

(11) Ovaj krevet nije manje udoban **jer nema naslon.** > Ovaj krevet nije manje udoban **iako nema naslon.**

U takvim je primjerima riječ o metonimiji UZROK ZA UZROČNU KONCESIVNOST, koja pripada općem tipu DIO ZA CJELINU, jer je uzrok sastavni dio faktivnih uzročno-koncesivnih klauza isto kao što je i uvjet sastavni dio hipotetičkih uvjetno-koncesivnih klauza, koje zajedno čine koncesivni ICM (usp. sl. 6). Treba također istaknuti da je alternacija uzročnih i koncesivnih klauza tipa (11) moguća samo u slučajevima negirane propozicije glavne klauze, usp. (11a)

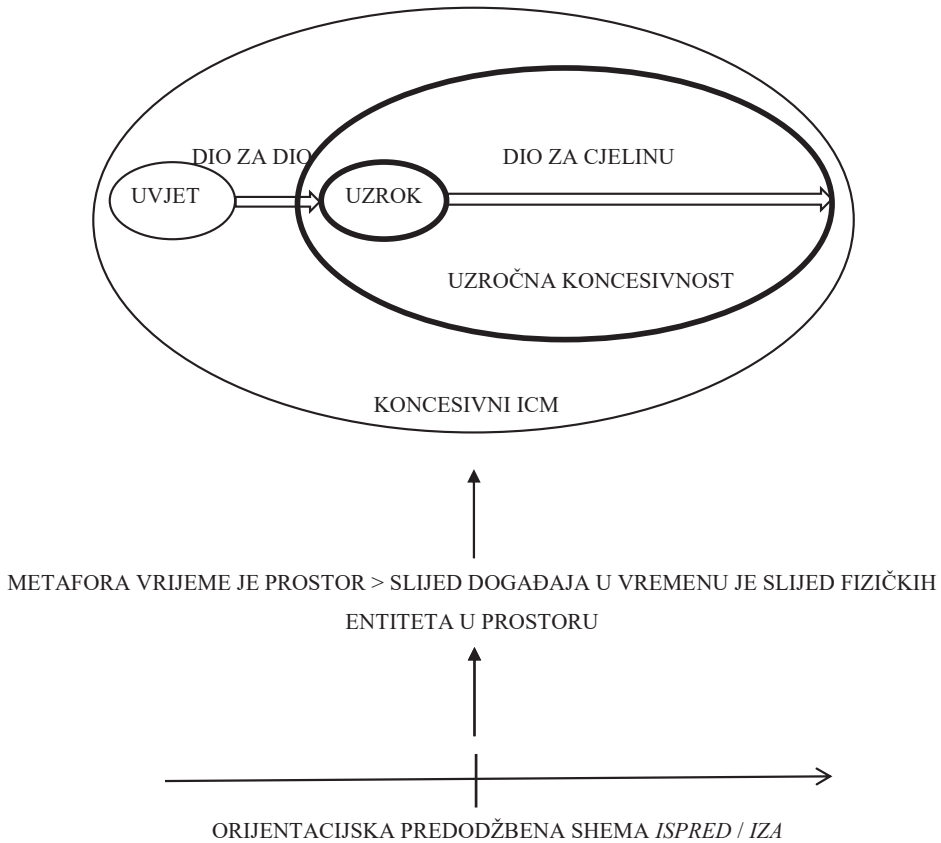
(11a) Ovaj je krevet manje udoban **jer nema naslon**. > *Ovaj je krevet manje udoban **iako nema naslon**.

Tomu je tako jer, kako je već rečeno, koncesivnost pripada široj domeni suprotnosti (adverzativnosti), što se i vidi po tome da svaka složena rečenica s uzročnokoncesivnom klauzom može biti parafrazirana koordiniranom suprotnom rečenicom (usp. *Ovaj krevet nije manje udoban **iako nema naslon***. > *Ovaj krevet nema naslon, **ali zato nije manje udoban***.), a negacija je uvijek kompatibilna sa suprotstavljanjem sadržaja jedne klauze sadržaju druge (usp. npr. *Došao sam, ali **nisam** želio*. / ***Nisam** želio, ali sam (ipak) došao*. / **Došao sam, ali sam želio*).

Osim uzročnom formom koncesivno se značenje ovoga tipa može ostvarivati i uvjetnom formom (12)

(12) Ovaj krevet nije manje udoban **ako nema naslon**. > Ovaj krevet nije manje udoban **iako nema naslon**.

što je posljedica već spomenute činjenice da su i uzrok i uvjet dijelovi koncesivnoga ICM-a. No za razliku od (11) gdje je riječ o izravnom preslikavanju uzročnoga značenja na koncesivno metonimijom UZROK ZA KONCESIVNOST, u (12) je riječ o neizravnom preslikavanju jer uvjetna veznička forma ne može biti interpretirana uzročnodopusnim veznikom *iako*. Da bi se protumačila metonimijska alternacija uvjetne i uzročnodopusne klauze, najprije uvjet mora biti preslikan na uzrok metonimijom UVJET ZA UZROK, a tek potom uzročno značenje može stajati za uzročnodopusno. Drugim riječima, u (12) je riječ o metonimijskom lancu UVJET ZA UZROK (DIO ZA DIO) > UZROK ZA UZROČNU KONCESIVNOST (DIO ZA CJELINU) (usp. *Ovaj krevet nije manje udoban **ako nema naslon*** > *Ovaj krevet nije manje udoban **jer nema naslon*** > *Ovaj krevet nije manje udoban **iako nema naslon***). (sl. 4)



Slika 4

3.2. U kontekstu analize odnosa metonimije i složenih struktura s uvjetnim klauzama osvrnimo se najprije na razliku između realnih uvjetnih konstrukcija u (13–14) i (15–16):

- (13) **Ako budete kuhali špagete**, obavezno mi javite!
 (14) **Ako bude padao snijeg**, odgodit ćemo putovanje.
 (15) **Ako ćete kuhati špagete**, obavezno mi javite!
 (16) **Ako će padati snijeg**, odgodit ćemo putovanje.

Značenjska je razlika između protaznih konstrukcija s futurom II. (13–14) i s futurom I. (15–16) u tome što se prvima izriče samo uvjet bez znanja govornika o vjerojatnosti njegova ostvarenja, a potonjima se profilira značenje očekivanosti ostvarenja sadržaja protaze na temelju nekog prethodnog znanja,

zbog čega se takve protazne konstrukcije u Belaj i Tanacković Faletar (2020: 262) i nazivaju *ekspektivnouvjetnim* klauzama.²⁵⁵ Ta se razlika najbolje vidi iz sljedećih parafraza (17–20):

(17) **Ako budete kuhali špagete**, obavezno mi javite! > Ako (**kojim slučajem**) budete kuhali špagete, obavezno mi javite!

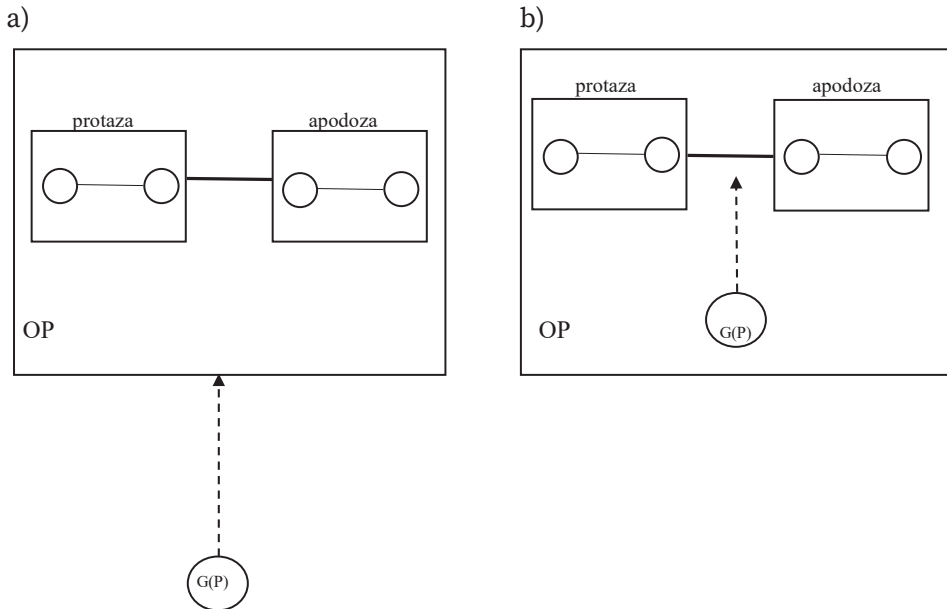
(18) Ako **bude padao snijeg**, odgodit ćemo putovanje. > Ako (**kojim slučajem**) bude padao snijeg, odgodit ćemo putovanje.

(19) **Ako ćete kuhati špagete**, obavezno mi javite! > Ako ćete kuhati špagete (**kao što znam da ste najavili**), obavezno mi javite!

(20) **Ako će padati snijeg**, odgodit ćemo putovanje. > Ako će padati snijeg (**kao što sam čuo da su prognostičari najavili**), odgodit ćemo putovanje.

U (17–18) riječ je o običnim, neutralnim kondicionalnim klauzama, koje Sweetser (1990: 115–117, 1996) naziva *sadržajnim* kondicionalima (engl. *content conditionals*), a ekspektivnouvjetne klauze (19–20) naziva *epistemičkim* kondicionalima i smatra ih metaforičkim ekstenzijama neutralnih sadržajnih kondicionala. Razlika između tih dvaju tipova realnih uvjetnih klauza u kognitivnoj bi se gramatici (npr. Langacker 1987b: 128–132, 1991: 89–95, za hrvatski Belaj i Tanacković Faletar 2014: 133–134) tumačila višim ili nižim stupnjem subjektiviziranosti govornika (konceptualizatora) kao pozadinskoga elementa. Viši stupanj subjektiviziranosti govornika odnosi se na to da se govornik udaljava (subjektivizira, povlači u sebe) od predmeta odnosno teme konceptualizacije koja čini objektivni prizor ili opseg predikacije (OP), pa su u tom smislu pozadina (P) i opseg predikacije (OP) odvojeni. S druge strane niži stupanj subjektiviziranosti govornika kao konceptualizatora uključuje ga manje ili više u opseg predikacije kao sudionika. U tom bi smislu epistemički kondicionali ili ekspektivnouvjetne klauze, a s obzirom na uključenost govornika (G) kao pozadinskoga elementa (P) u opseg predikacije (OP) preko određenih znanja o razvoju događajne strukture u protazi, podrazumijevale niži stupanj subjektiviziranosti govornika (sl. 5b), a neutralni ili sadržajni kondicionali podrazumijevali bi viši stupanj subjektiviziranosti odnosno veću odvojenost pozadine od opsega predikacije (sl. 5a).

255 Kao važan marker ekspektivnouvjetnoga značenja dolazi počesto i pokračajna čestica *već*, kojom se intenzificira epistemičnost odnosno govornikovo znanje o izvjesnosti budućega događaja, npr. *Ako ćete već kuhati špagete (kao što ste najavili), obavezno mi javite! / Ako će već padati snijeg (kako su najavili), odgodit ćemo putovanje.*



Slika 5a–b

Barcelona (2009: 382), a za razliku od Sweetser, smatra da je razliku između sadržajnih i epistemičkih kondicionala bolje promatrati kao metonimijsku ekstenziju, s čime se u potpunosti slažemo. Kod epistemičkih je kondicionala naime riječ o varijanti općega tipa CJELINA ZA DIO, koja se može definirati kao POTENCIJALNA UZROČNO-POS LJEDIČNA RELACIJA IZMEĐU PROTAZE I APODOZE ZA IMPLICITNU EPISTEMIČKU PODRELACIJU.²⁵⁶

Sljedeći tip uvjetnih konstrukcija metonimijske naravi predstavljaju primjeri (21–23):

(21) Ako ćemo **iskreno**, to nije bilo dobro. > Ako ćemo **iskreno govoriti**, to nije bilo dobro.

256 Ovdje po strani ostavljamo Barcelonin (2009: 382) stav da sve kondicionalne klauze uključuju određeni epistemički stav govornika, odnosno da je govornik nekakvim epistemičkim stavom uvijek barem donekle uključen u opseg predikacije. Kod neutralnih je kondicionala to, razumije se, u kudikamo manjoj mjeri negoli kod epistemičkih, ali se i oni mogu parafrazirati otprilike ovako: **Ako bude padao snijeg, odgodit ćemo putovanje.** > **Ako činjenično stanje bude takvo da pada snijeg, smatram / zaključujem da bismo trebali odgoditi putovanje.** Stoga se također može tvrditi da G-sudionik nije profiliran kod neutralnih kondicionala, dok kod epistemičkih jest.

(22) Ako ćemo **pošteno**, nisi to zaslužio. > Ako ćemo **pošteno reći**, nisi to zaslužio.

(23) Ako ćemo **pravo**, dobro si postupio. > Ako ćemo **pravo govoriti**, dobro si postupio.²⁵⁷

Te se konstrukcije prema pragmatičkoj tipologiji metonimija²⁵⁸ (Thornburg i Panther 1997, Panther i Thornburg 1998, 1999, Panther 2005) mogu analizirati u kontekstu dviju propozicijskih metonimija, koje, doduše, nisu imanentne uvjetnim klauzama, ali su u njima bez sumnje češće negoli u ostalim tipovima hrvatskih subordiniranih klauza.

Prva je predikatna propozicijska metonimija NAČIN ZA JEZIČNU AKTIVNOST (Brdar i dr. 2001, Brdar i Brdar-Szabó 2003, 2004, Brdar 2007: 175–181, Panther 2005: 376–377), koja se može interpretirati i kao varijanta općega tipa DIO ZA DIO, ali i kao varijanta općega tipa DIO ZA CJELINU. U prvoj interpretaciji *iskreno*, *pošteno*, *pravo* i sl. kao načinski adverbijali predstavljaju jedan propozicijski sadržaj koji stoji za glagole govorenja tipa *reći*, *govoriti* i sl. kao drugi propozicijski sadržaj, a u drugoj interpretaciji prilog kao DIO (*iskreno*, *pošteno*, *pravo*) stoji za CIJELI okolnosni spoj riječi (*iskreno govoriti*, *pošteno reći*, *pravo govoriti*).

Isto tako, u tim konstrukcijama umjesto priloga može stajati i pridjev (24–25):

(24) Ako ćemo biti **iskreni**, to nije bilo dobro. > Ako ćemo **iskreno govoriti**, to nije bilo dobro.

(25) Ako ćemo biti **pošteni**, nisi to zaslužio. > Ako ćemo **pošteno reći**, nisi to zaslužio.

pa je onda po istome modelu riječ o metonimiji SVOJSTVO ZA JEZIČNU AKTIVNOST, koja također može biti interpretirana i kao DIO ZA DIO i kao DIO ZA CJELINU.

257 U kontekstu analize ovih primjera treba primijetiti i to da se može govoriti i o metonimiji LIČNI GLAGOLSKI OBLIK ZA BEZLIČNI GLAGOLSKI OBLIK (usp. *Ako ćemo iskreno govoriti*, *to nije bilo dobro*. > *Ako će se iskreno govoriti*, *to nije bilo dobro*.) ili pak o metonimiji MNOŽINA ZA JEDNINU (usp. *Ako ćemo iskreno govoriti*, *to nije bilo dobro*. > *Ako ću iskreno govoriti*, *to nije bilo dobro*.) kao pragmatičkoj strategiji uljudnosti na temelju detopikalizacije ega.

258 Prema toj podjeli metonimije se dijele na propozicijske i ilokucijske, a propozicijske još na predikatne i referencijalne.

U drugoj interpretaciji konstrukcije u (21–23) i (24–25) mogu se tumačiti kao referencijalne propozicijske metonimije tipa DIO ZA DIO unutar ICM-a stvaranja / kreiranja (Production ICM), pri čemu GOVORNIK kao jedan dio ICM-a, pokretač metonimijskoga procesa odnosno referencijska točka (Lan-gacker 1993, 2000a, 2009a), stoji za IZGOVORENO kao drugi dio odnosno rezultat ili proizvod radnje (26–27):²⁵⁹

(26) Ako ćemo **iskreno** / Ako ćemo biti **iskreni**, to nije bilo dobro. > Ako će moje **riječi** biti iskrene, to nije bilo dobro.

(27) Ako ćemo **pošteno** / Ako ćemo biti **pošteni**, nisi to zaslužio. > Ako će moje **riječi** biti poštene, nisi to zaslužio.

I konačno, navedeni primjeri kodirani uvjetnim klauzama mogu se tumačiti i kao ilokucijske metonimije jer uvjetna klauza kao HIPOTETIČKI KOMISIVNI GOVORNI ČIN²⁶⁰ stoji za FAKTIVNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN te se može podvesti i pod visokorazinsku metonimiju POTENCIJALNOST ZA AKTUALNOST (Panther i Thornburg 1999), a koja se može definirati i kao HIPOTETIČNOST ZA FAKTIVNOST, usp. (28–29):

(28) Ako ćemo **iskreno** / Ako ćemo biti **iskreni**, to nije bilo dobro. > **Bit ću iskren**, to nije bilo dobro.

259 Zato se u Brdar i Brdar-Szabó (2021: 221) i kaže da se taj tip propozicijske referencijalne metonimije može podvesti pod općenitiju i rasprostranjeniju metonimiju PROIZVOĐAČ ZA PROIZVOD. Inače, potpuno nam je prihvatljiv Pantherov (2005: 374–377) stav da je interpretacija na temelju predikatne propozicijske metonimije kudikamo logičnija i vjerojatnija, što se i potvrđuje sintaktičkim testovima vezanja anafore, koordinacije istih sintaktičkih skupina i modifikacije priložnim modifikatorom sa značenjem namjere. Tako ako se primjerice konstrukcija *Ivan je bio iskren, ali nije zvučao uvjerljivo* interpretira referencijalnom metonimijom, onda bi i konstrukcija s anaforičkom ličnom zamjenicom koreferentnom s *riječima* kao ciljnim konceptom u prvoj klauzi morala biti ovjerena, što nije slučaj, usp. **Ivan* (>*Ivanove riječi*)_i je bio iskren, ali **one**_i nisu zvučale uvjerljivo. S druge strane interpretira li se konstrukcija *Ivan je bio iskren, ali nije zvučao uvjerljivo* predikatnom metonimijom, *Ivan* se interpretira doslovno, a metonimijskoj interpretaciji podliježe pridjev *iskren*, pa konstrukcija zadovoljava test vezanja anafore, usp. *Ivan*_i je bio iskren, ali nije (**on**)_i zvučao uvjerljivo.

260 Komisivnost se ovdje i nadalje u tekstu shvaća u nešto širem smislu. Nije naime riječ o prototipnom obvezivanju, obećanju ili namjeri govornika na izvršenje neke radnje u bližoj ili daljoj budućnosti (npr. **Obvezujem se** da ću to učiniti, **Obećajem** da ću doći čim uhvatim vremena, **Namjeravam** ih posjetiti sljedećeg ljeta i sl.), ali jest riječ o namjeri, pa čak i o svojevrsnom, šire shvaćenom, obvezivanju govornika na iskrenost ili poštenje usmjereno na propoziciju odnosno sadržaj glavne klauze koja slijeđi, dakle onoga što će ustvrditi u neposrednoj budućnosti.

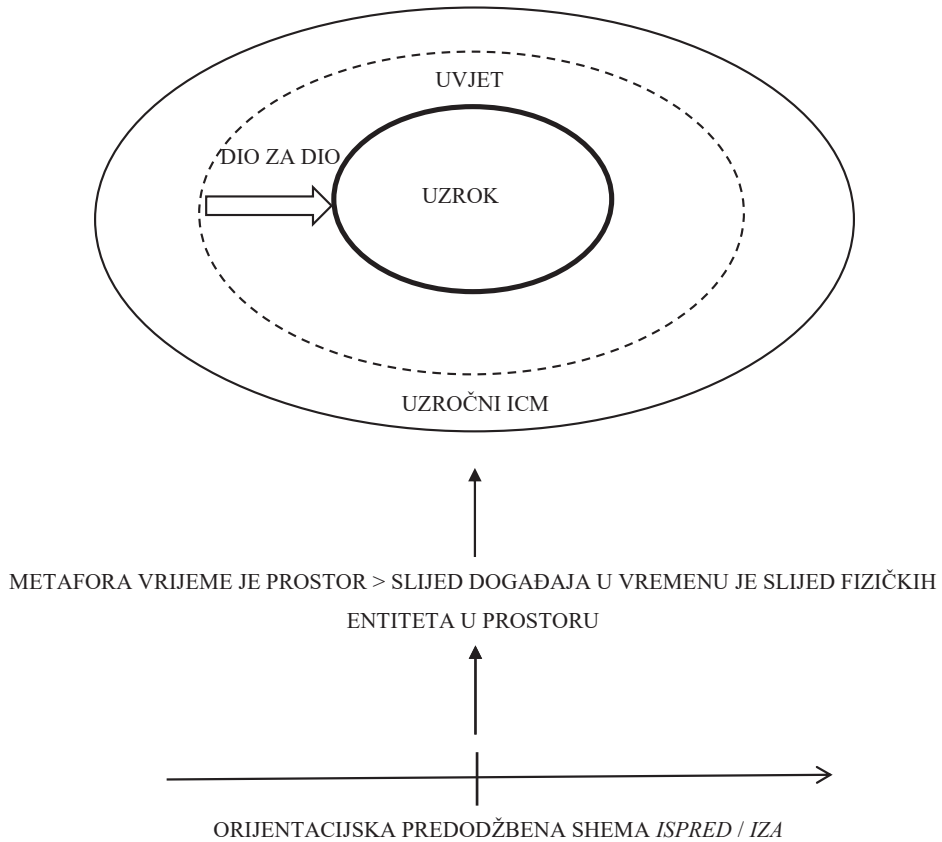
(29) Ako ćemo **pošteno** / Ako ćemo biti **pošteni**, nisi to zaslužio. > **Bit ću pošten**, nisi to zaslužio.

Metonimija POTENCIJALNOST ZA AKTUALNOST / HIPOTETIČNOST ZA FAKTIVNOST prisutna je i u sljedećem tipu konstrukcija (30), točnije riječ je o njezinoj varijanti UVJET ZA UZROK.

(30) **Ako je znanstveno dokazano i ako se već stoljećima zna da je Zemlja okrugla**, onda je besmisleno tvrditi suprotno. > **Budući da je znanstveno dokazano i da se već stoljećima zna da je Zemlja okrugla**, onda je besmisleno tvrditi suprotno.

Tu je riječ o *pseudouvjetnim* klauzama (Belaj i Tanacković Faletar 2020: 237), odnosno klauzama s uzročnim značenjem kodiranim uvjetnom formom, a što je omogućeno činjenicom da uzrok i uvjet predstavljaju dva pola iste kategorije, a razlika je samo u opreci faktivnost / hipotetičnost.²⁶¹ Posljedično, ta metonimija pripada općemu tipu DIO ZA DIO, koji se ostvaruje u okvirima uzročnoga ICM-a kao cjeline. Taj je odnos prikazan na sl. 6, gdje je hipotetičnost uvjeta prikazana isprekidanim linijama.

261 Ovdje treba istaknuti da je temeljna razlika između pseudokondicionala i epistemičkih kondicionala u stupnju faktivnosti / hipotetičnosti protaze. Kod pseudokondicionala faktivnost je višega stupnja, što i uvjetuje njihovu vjerojatniju interpretaciju uzročnom klauzom, a kod epistemičkih nižega. Tako je recimo kod epistemičkog kondicionala tipa (19) **Ako ćete kuhati špagete** (*kao što znam da ste najavili*), *obavezno mi javite!* riječ samo o znanju najave kuhanja špageta, a ne i o tome hoće li se ta radnja doista i ostvariti, što protazi pridružuje interpretaciju nižega stupnja faktivnosti od pseudokondicionalnih konstrukcija tipa (30), u kojima je riječ o neospornoj općepoznatoj činjenici, pa posljedično i kompatibilnoj s uzročnom parafrazom.



Slika 6

Razlozi kodiranja uzročnoga značenja uvjetnom formom u (30) i sličnim konstrukcijama pragmatičke su naravi. Riječ je o namjeri govornika da ostvari viši ilokucijsko-perlokucijski učinak pretvaranjem neutralnije uzročne forme u ekspresivniju uvjetnu, čime se pojačava napetost i neizvjesnost argumentacije i posljedično privlači pozornost slušatelja.

Pseudouvjetnim klauzama mogu se smatrati i sljedeće konstrukcije (31–32):

(31) **Ako se dobro sjećam**, i ti si bio tamo.

(32) **Ako se ne varam**, i ti si prije tako mislio.

No za razliku od (30) ovdje je riječ o drugoj vrsti pseudouvjetnosti. Konstrukcije (31–32) nisu pseudouvjetne zato što imaju uzročno značenje (usp. **I ti si bio tamo jer se dobro sjećam*, **I ti si prije tako mislio jer se ne varam*), već zato što imaju samo pragmatičku funkciju dodatne potvrde faktivnosti sadržaja apodoze jednom vrstom kvazihipotetičnosti kojom govornik želi ostaviti dojam skromnosti u vezi s onim što tvrdi, a u što je zapravo siguran. Može se stoga reći da je u takvim složenim konstrukcijama prisutna ilokucijska metonimija HIPOTETIČKI DEKLARATIVNI GOVORNI ČIN ZA FAKTIVNI DEKLARATIVNI GOVORNI ČIN jer konstrukcije ***Ako se dobro sjećam***, *i ti si bio tamo* i ***Ako se ne varam***, *i ti si prije tako mislio* zapravo znače ***Dobro se sjećam***, *i ti si bio tamo* i ***Znam***, *i ti si prije tako mislio*. Ta se metonimija također može smatrati varijantom općega tipa DIO ZA DIO, a koja se realizira u okvirima ICM-a deklarativnih govornih činova kao cjeline.

Prototipnim su pseudouvjetnim uzročnim klauzama (30) vrlo bliske i konstrukcije tipa (33)

(33) **Ako rezultate svih prošlih parlamentarnih izbora usporedimo s ovima**, jasno je da je došlo do ozbiljnoga pomaka u stavu biračkoga tijela.

no kod njih nije u tolikoj mjeri profilirana nepobitna veza između uzroka i posljedice, već prije nečija spoznaja da je nešto kako jest, a koja se temelji na radnji koja uključuje provjeru da je to doista tako. To u (33) znači da jest došlo do ozbiljnoga pomaka u stavu biračkoga tijela, ali to nije profilirano, već je profilirana spoznaja onoga koji opetovano vrši usporedbu. Zato se takve konstrukcije i mogu uvijek parafrazirati nekim habitualnim veznikom, npr. ***Kad god se rezultati svih prošlih parlamentarnih izbora uspoređuju s ovima***, jasno je da je došlo do ozbiljnoga pomaka u stavu biračkoga tijela ili ***Tko god rezultate svih prošlih parlamentarnih izbora uspoređuje s ovima***, jasno mu je da je došlo do ozbiljnoga pomaka u stavu biračkoga tijela. Na temelju takve semantičko-pragmatičke konstelacije možemo reći da konstrukcije tipa (33) podliježu metonimijskoj interpretaciji GENERIČKO (HABITUALNO) ZA SPECIFIČNO. Kod toga tipa pseudouvjetnih konstrukcija također se može razmišljati i u pravcu interpretacije na temelju ilokucijske metonimije HIPOTETIČKI DIREKTIVNI GOVORNI ČIN ZA FAKTIVNI DIREKTIVNI GOVORNI ČIN jer se konstrukcija ***Ako rezultate svih prošlih parlamentarnih izbora usporedimo s ovima***, jasno je da je došlo do ozbiljnoga pomaka u stavu biračkoga tijela može interpretirati i kao ***Usporedite / Usporedimo rezultate svih prošlih parlamentarnih izbora s ovima***,

pa će vam biti jasno da je došlo do ozbiljnoga pomaka u stavu biračkoga tijela. I ta metonimija predstavlja varijantu općega tipa DIO ZA DIO, no za razliku od primjera (31–32), koji se interpretiraju u okvirima deklarativnoga ICM-a kao cjeline, ovdje cjelinu čini direktivni ICM.

Što se tiče složenih struktura s uvjetnim klauzama, preostaje nam još nešto reći o odnosu kategorija vremena i uvjeta u potencijalnim (34) i irealnim (35) uvjetnim klauzama s veznikom *kad(a)*.²⁶²

(34) **Kad bi se više trudio**, uspjeh ne bi izostao.

(35) **Kad u svijetu ne bi bilo korumpiranih političara**, ljudi bi imali više povjerenja u vladajuće strukture.

Odnos vremena i uvjeta počiva na istim načelima kao i odnos vremena i uzroka, odnosno na temelju općenitije konceptualne metafore VRIJEME JE PROSTOR i njezine varijante SLIJED DOGAĐAJA U VREMENU JE SLIJED FIZIČKIH ENTITETA U PROSTORU, a u čijoj je podlozi orijentacijska predodžbena shema ISPRED / IZA, vremensko se značenje subjunktora gramatikalizira u uvjetno (VRIJEME > UVJET), pa je u okvirima uzročnoga ICM-a riječ o metonimijskoj relaciji DIO ZA DIO (VRIJEME ZA UVJET), a s obzirom na to da i uvjet izrečen protazom uvijek prethodi hipotetičkoj posljedici izrečenoj apodozom. Drugim riječima, razlika između tih dviju – uzročne i uvjetne – metaforičko-metonimijskih konstelacija jedino je u opreci faktivnost / hipotetičnost.

3.3. Sljedeća kategorija subordiniranih klauza vrijedna pozornosti u pogledu interpretacijskoga doprinosa metonimije jest kategorija namjernih ili finalnih klauza, koje se uvode veznicima *da*, *kako*, *li*, *eda* i *neka* kao u (36–40):

(36) Svratili su usput do trgovine **da kupe kruh**.

(37) Otišli su iz grada na nekoliko dana **ne bi li se malo odmorili**.

(38) Zamolili su ih da odu **kako bi mogli nasamo razgovarati**.

(39) Otputovao je u Francusku **eda bi posjetio brata**.

(40) Poslat ću ga u trgovinu **neka kupi kruh**.

Namjerna (finalna) klauza, kojom se eksplicitno označava cilj kao vrsta posljedice, ali uvijek hipotetičke naravi, pa se cilj može definirati i kao hipo-

262 Ovdje treba istaknuti da su različite vremenske odrednice u jezicima jedan od najplodnijih izvora gramatikalizacije u veznike uvjetnih rečenica (usp. o tome više u Traugott 1985).

tetička posljedica,²⁶³ uvijek implicira, odnosno komprimira, i faktivni uzrok deziderativnoga tipa jer želja kao unutarnji efektor predstavlja aktualizirani, ostvareni, uzrok koji pokreće agensa na djelovanje u pokušaju realizacije cilja. Vidi se to po tome što namjerne klauze uvijek mogu biti parafrazirane deziderativno uzročnima (36a–40a):

(36a) Svratili su usput do trgovine **jer su željeli kupiti kruh**.

(37a) Otišli su iz grada na nekoliko dana **jer su se željeli malo odmoriti**.

(38a) Zamolili su ih da odu **jer su željeli razgovarati nasamo**.

(39a) Otputovao je u Francusku **jer je želio posjetiti brata**.

(40a) Poslat ću ga u trgovinu **jer želim da kupi kruh**.

S obzirom na takve semantičke odnose i interpretacija namjernoga značenja odvija se u okvirima uzročnoga ICM-a, a namjerne se klauze najbolje mogu interpretirati na temelju metonimije HIPOTETIČKA POSLJEDICA ZA DEZIDERATIVNU UZROČNO-POSLJEDIČNU RADNJU općega tipa DIO ZA CJELINU. Tako recimo u (36) *Svratili su usput do trgovine* **da kupe kruh**, eksplicirani cilj, odnosno namjerna klauza (*da kupe kruh*), kao pokretač metonimijskoga odnosa stoji za cijelu namjernouzročnu događajnu strukturu (*jer su željeli kupiti kruh / da kupe kruh*), odnosno i za izvornu (faktivnu deziderativnouzročnu radnju *jer su željeli*) i za ciljnu (hipotetičku posljedicu *kupiti kruh / da kupe kruh*) domenu lanca radnje.

Također treba istaknuti da specifičnost složenih struktura s namjernom klauzom nije samo u tome što subordinirana namjerna klauza u sebi sadrži dva značenja, želju kao faktivni uzrok i hipotetičku posljedicu kao cilj, nego i u tome što je posljedica izrečena i glavnom klauzom, no ta je posljedica faktivna za razliku od cilja kao hipotetičke posljedice. Stoga se može reći da namjerna klauza kao hipotetička posljedica, točnije spoj faktivnoga deziderativnoga uzroka i hipotetičke posljedice (cilja), predstavlja deziderativni uzrok ostvarene (faktivne) posljedice u glavnoj klauzi. Zbog toga se ista događajna

263 Zanimljivo je i Croftovo (2001: 352) mišljenje da se u konsekutivnom lancu ili C-lancu, koji čine glavna i namjerna (finalna) klauza, najvjerojatnije može pretpostaviti i ostvarenje (faktivnost) drugoga događaja, tj. onoga kodiranog namjernom klauzom. Naravno, a što i sam napominje, na temelju gramatičke konstelacije to se ne može tvrditi. No pretpostavimo li da je to tako, može se govoriti i o tome da namjerne klauze, ako kontekst ne ukazuje na suprotno, obilježava i metonimija POTENCIJALNOST ZA VJEROJATNU AKTUALNOST.

struktura može kodirati složenim strukturama s trima različitim tipovima subordiniranih klauza (36–36b):

(36) Svratili su usput do trgovine **da kupe kruh**. (namjerna klauza)

(36a) Svratili su usput do trgovine **jer su željeli kupiti kruh**. (uzročna klauza)

(36b) Željeli su kupiti kruh, **tako da su usput svratili do trgovine**. (posljedična klauza)

I u kategoriji namjernih klauza postoje konstrukcije koje su semantički vrlo slične već spomenutim uvjetnim konstrukcijama u (21–25), usp. (41–42):

(41) **Da ti budem iskren**, nisam ništa o tome čuo.

(42) **Da budemo poštteni**, nisi tako mislio.

Riječ je o rubnom tipu namjernih klauza gdje je namjera dodatno gramatikalizirana i usmjerena na govorni čin, odnosno u (41) iskrenost ne predstavlja ciljni koncept značenja glavne klauze, već cilj samoga izricanja toga sadržaja (Hengeveld 1989, Cristofaro 2003: 163, Belaj i Tanacković Faletar 2020: 397). Takve se namjerne konstrukcije, kao i uvjetne tipa *Ako ćemo biti iskreni...*, *Ako ćemo biti poštteni...*, mogu tumačiti propozicijskom predikatnom metonimijom SVOJSTVO ZA JEZIČNU AKTIVNOST (43–44)

(43) Da ti **iskreno kažem**, nisam ništa o tome čuo.

(44) Da **pošteno kažemo**, nisi tako mislio.

koja kao i kod uvjetnih klauza može biti protumačena i kao varijanta općega tipa DIO ZA DIO i kao varijanta općega tipa DIO ZA CJELINU, ali i propozicijskom referencijalnom metonimijom GOVORNIK ZA IZGOVORENO, koja pripada općem tipu DIO ZA DIO u okvirima ICM-a stvaranja / kreiranja kao cjeline (45–46):

(45) Da moje **riječi** budu iskrene, nisam ništa o tome čuo.

(46) Da moje **riječi** budu poštene, nisam ništa o tome čuo.

Paralela između uvjetnih i namjernih klauza ovoga tipa može se povući i s obzirom na interpretaciju ilokucijskom metonimijom HIPOTETIČKI KOMISIVNI GOVORNI ČIN ZA FAKTIVNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN kao varijante

općenitije visokorazinske ilokucijske metonimije POTENCIJALNOST ZA AKTUALNOST (47–48):²⁶⁴

(47) **Da ti budem iskren**, nisam ništa o tome čuo. > **Bit ću iskren**, nisam ništa o tome čuo.

(48) **Da budemo poštteni**, nisi tako mislio. > **Bit ću pošten**, nisi tako mislio.

No u tom smislu uvjetne i namjerne klauze nisu ekvivalentne jer je u namjernim klauzama prisutan i deziderativni uzrok, pa je točnija interpretacija konstrukcije **Da ti budem iskren**, nisam ništa o tome čuo zapravo sljedeća (49),

(49) **Želim biti iskren (pa ti zato kažem da)**, nisam ništa o tome čuo.

a zbog čega se i metonimija HIPOTETIČKI KOMISIVNI GOVORNI ČIN ZA FAKTIVNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN može preimenovati u metonimijski lanac HIPOTETIČKI KOMISIVNI GOVORNI ČIN ZA DEZIDERATIVNO UZROČNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN > DEZIDERATIVNO UZROČNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN ZA FAKTIVNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN.

3.4. Što se tiče suodnosa metonimije i složenih struktura s dopusnim klauzama, osvrnut ćemo se na dva rečenična tipa: (i) *bezuvjatnodopusne bilo da*-klauze i (ii) *irealne uvjetnodopusne klauze s veznikom da i / i da*. Recimo najprije nešto o samom nazivu *koncesivni kondicionali* (engl. *concessive conditionals*), koji upotrebljavaju Haspelmath i König (1998). Oni te konstrukcije smatraju primarno kondicionalnima te posljedično upotrebljavaju i takav naziv dijeleći ih na *skalarne*, *alternativne* i *univerzalne*. Kondicionalno značenje bez sumnje jest u podlozi tih konstrukcija, pa kao jedan od argumenata primata kondicionalnoga značenja (drugi je argument poklapanje glagolskih vremena i načina s običnim kondicionalima) Haspelmath i König navode mogućnost raščlambe koncesivne klauze na dvije kondicionalne, usp. *Whether we get any financial support or not, we will go ahead with our project. na dvije kondicionalne > If we get some financial support we will go ahead with our project and if we do not get any financial support we will (still) go ahead with our project.* (Haspelmath i König 1998: 565). No bez obzira na to što je uvjet u njihovoj značenjskoj bazi, one su primarno koncesivne, pa

264 Da ne bude zabune, jedna napomena. O faktivnosti se ovdje govori u smislu da je futur I. (**Bit ću iskren...**, **Bit ću pošten...**) oblik kojim se izražava ono što će se u budućnosti zaista i dogoditi, čije je ostvarenje uvijek izvjesno, bez obzira na činjenicu da je budućnost sama po sebi uvijek neizvjesna odnosno hipotetična.

stoga smatram da je bolje govoriti o *kondicionalnim koncesivima* (kako to recimo čine i Quirk et al. 1985: 1099, 1101). Točnije, u okvirima kognitivne gramatike može se reći da kondicionalno začenje čini konceptualnu bazu tih konstrukcija, ali nije profilirano. Profilirano je koncesivno značenje, pa se u tom smislu može recimo povući paralela s odglagolnim imenicama, kod kojih shematični [PROCES] čini defokusiranu konceptualnu bazu, a profilirana je [STVAR], odnosno trajektor ili orijentir toga procesa, ovisno o tome je li riječ o agentivnim ili trpnim odglagolnim imenicama. Jedina je razlika u tome što je kod kondicionalnih koncesivnih klauza riječ o relaciji između dvaju procesa – profiliranoga koncesivnoga i pozadinskoga kondicionalnoga. Termin kondicionalni koncesivi prikladniji je i iz još dva razloga: (i) svrstavajući ih primarno u kategoriju koncesiva uspostavlja se razlika između dviju varijanata: semifaktivnih kondicionalnih koncesiva s faktivnom samo glavnom klauzom i bifaktivnih, pravih ili uzročnih koncesiva s objema faktivnim klauzama i (ii) argumentacija koja počiva na raščlanjivanju na dvije ili više kondicionalnih klauza sjena je dvorazinskih sintaktičkih modela, što u metodološkim okvirima kognitivne lingvistike nije prihvatljivo. Vratimo se sada bezuvjetnim koncesivnim (50) i irealnim kondicionalnim koncesivima (51):²⁶⁵

(50) **Bilo da si zdrav, bilo da si bolestan**, oni te više neće posjećivati.

(51) **I da me na koljenima moliš**, ne bih to napravio.

Bezuovjetnodopusnim klauzama²⁶⁶ označava se dopuštanje ostvarenja sadržaja glavne klauze bez obzira na uvjet(e) izrečene subordiniranom klauzom, odnosno unatoč bilo kojem uvjetu. Budući da one počivaju na suprotstavljanju krajnjih varijanata u funkciji objedinjavanja svih ostalih, može se govoriti o njihovoj ustroju na temelju metonimije EKSTREMNE TOČKE SKALE ZA CIJELU SKALU, koja pripada općem tipu DIO / DIJELOVI ZA CJELINU, a ostvaruje se u okviru ICM-a ljestvice (engl. Scale ICM, Radden i Kövecses 1999: 31–32). Ulančavanje bezuvjetnodopusnih klauza ovoga tipa provodi se dvama veznicima, odnosno riječ je o spoju rastavnoga veznika *bilo* i općega subjunktora *da* jer u hrvatskom jeziku složeni veznik ne može nastati spojem

265 U Haspelmathovoj i Königovoj (1998) terminologiji bezuvjetne dopusne klauze odgovaraju *alternativnim*, a irealni kondicionalni koncesivi *skalarnim* konstrukcijama.

266 Naziv *bezuovjetnodopusne klauze* u jezikoslovnoj kroatistici uvode Belaj i Tanacković Faletar (2020: 280–286), dok ih Palić (2018) naziva *alternativnim bezuvjetnim klauzama* i smatra ih zasebnim strukturno-semantičkim tipom subordinacije. O ovom tipu dopusnih konstrukcija u hrvatskom i srpskom jeziku također vidi i u Kovačević (2006: 332–360) i Pranjković (2016: 149–156).

konjunktoru i subjunktoru. Doprinos je rastavnoga veznika *bilo* u tome što on služi lokalnokonstruktivskoj nesamostalnoj koordinaciji dviju ili više homofunkcionalnih klauza, koje tek kao cjelina, odnosno na kompozitnokonstruktivskoj razini, stupaju u odnos subordinacije s glavnom klauzom, a što je pak sintaktički doprinos općega subjunktoru *da*. No osim toga što je *bilo* rastavni konjunktor, on uvijek funkcionira i kao pojačajna čestica (intenzifikator) jer se pojavljuje isključivo u udvojenom obliku, a svako udvajanje obavezno rezultira i intenzifikacijom i upravo se na temelju intenzifikacije pokreće još jedna visokorazinska metonimija, točnije visokorazinski metonimijski lanac INTENZIFIKACIJA ZA ISCRPNOST (***Bilo da si zdrav, bilo da si bolestan, oni te više neće posjećivati = Bilo da si x, bilo da si y,..., bilo da si n, oni te više neće posjećivati***) > ISCRPNOST ZA BEZUVJETNOST (***Bilo da si x, bilo da si y,..., bilo da si n, oni te više neće posjećivati = Bilo kako se osjećao (U bilo kakvom stanju bio), oni te više neće posjećivati***) > BEZUVJETNOST ZA HABITUALIZIRANOST (***Bilo kako se osjećao (U bilo kakvom stanju bio), oni te više neće posjećivati = Kako god se osjećao (U kakvom god stanju bio), oni te više neće posjećivati / Ma kako se osjećao (Ma u kakvom stanju bio), oni te više neće posjećivati***).

I u interpretaciji irealnih uvjetnodopusnih klauza u (51) prisutan je isti metonimijski tip, ali tu nije riječ o EKSTREMNIM TOČKAMA SKALE ZA CIJELU SKALU, već o EKSTREMNOJ TOČKI SKALE ZA CIJELU SKALU, jer je riječ o tome da samo jedan krajnji slučaj stoji za sve slučajeve, odnosno objedinjuje sve slučajeve, a što je omogućeno činjenicom da ako se sadržaj glavne klauze realizira unatoč ekstremnom slučaju izrečenom subordiniranom klauzom, onda će se sigurno realizirati i unatoč ostalim, manje ekstremnim slučajevima.²⁶⁷ Isticanje krajnje točke skale može se realizirati i upotrebom pojačajnih čestica *čak* i *taman*, čija funkcija aktiviranja navedene metonimije posebno dolazi do izražaja u konstrukcijama u kojima krajnja točka nije kodirana nekim leksičkim sredstvom kao u (51), usp. (52)

(52) **Čak / Taman i da ga lijepo zamoliš**, mislim da to ne bi uradio.

König (1986: 238) ističe još jedan zanimljiv tip interferencije uvjetnoga i dopusnoga značenja, a koji se tiče upitnih rečenica s uvjetnom klauzom navodeći primjer (53)

267 Više o sintaksi i semantici ovoga tipa uvjetnodopusnih klauza kao i općenito o odnosu koncesiva, kondicionala i kauzativa u engleskom jeziku vidi u König (1986), a na tipološkoj razini u Haspelmath i König (1998).

(53) Hoćeš li ići autom **ako bude poledica?**

Da se nesumnjivo može govoriti o koncesivnom značenju kodiranom uvjetnom formom, vidi se po tome što takve upitne strukture mogu biti parafrazirane dopusnim *i da*-klauzama (53a) ili adverbijalom dopuštanja (53b)

(53a) Hoćeš li ići autom čak **i da bude poledica?**

(53b) Hoćeš li ići autom i **unatoč** poledici?

U primjerima tipa (53) riječ je o metonimiji UVJET ZA UVJETNU KONCESIVNOST općega tipa DIO ZA CJELINU, a koncesivna interpretacija počiva na znanju o svijetu koje govornik i sugovornik dijele u vezi s različitim odnosima koji vladaju u određenim situacijama odnosno događajnim strukturama. Tako je u ovom primjeru riječ o diskrepanciji između događaja odlaska na put automobilom i stanja na cestama, o nepovoljnom uvjetu koji je u suprotnosti sa sigurnosnim uvjetima vožnje, a upravo se značenje suprotnosti, kako je već rečeno, prožima sa značenjem koncesivnosti i u uzročnodopusnim i u uvjetnodopusnim konstrukcijama (usp. npr. *Ići ćemo na izlet **ia**ko pada kiša.* > *Pada kiša, **ali** ćemo (**ipak**) ići na izlet.* / *Ako **i bude** padala kiša, ići ćemo na izlet.* > *Možda će i padati kiša, **ali** ćemo (**ipak**) ići na izlet.*). Tako je i ovdje, što se i vidi iz pretpostavljenje konverzacije:

X: Hoćeš li ići na put autom?

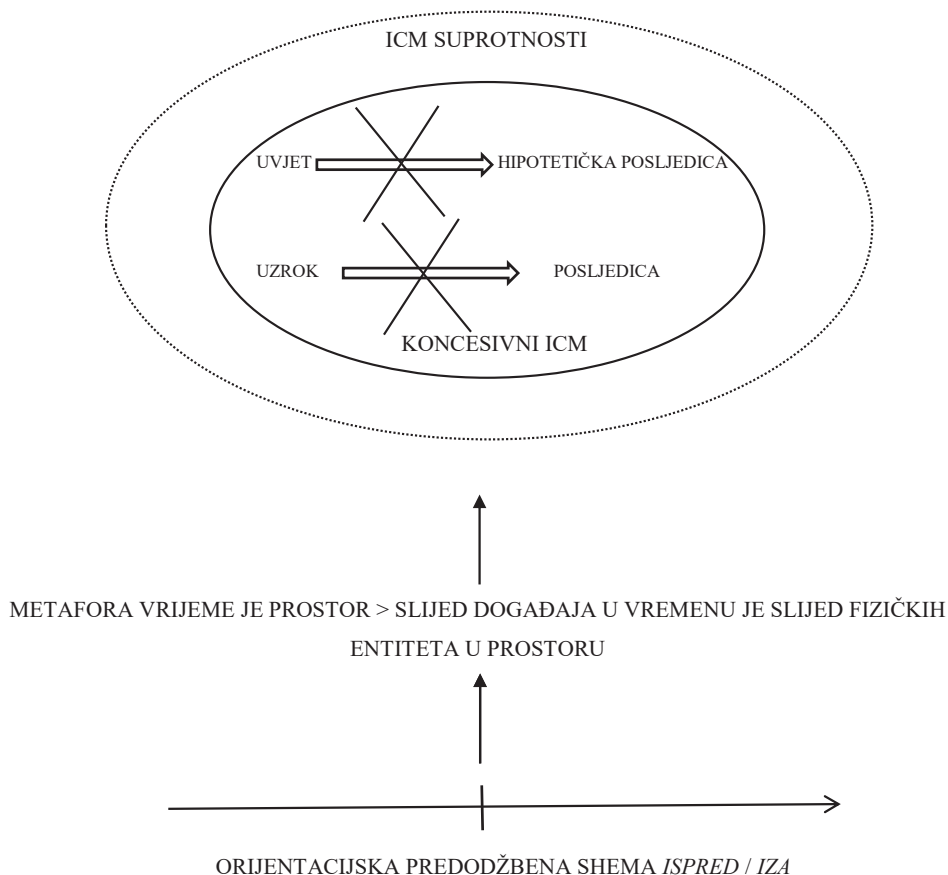
Y: Hoću.

X: **Ali** najavili su poledicu!

Y: **Bez obzira.**

Na sl. 7 prikazan je koncesivni ICM, koji se sastoji od triju tipova dopusnih klauza: uzročnodopusnih, uvjetnodopusnih i bezuvjetnodopusnih,²⁶⁸ a sva tri tipa počivaju na značenju „razbijanja“ uzroka ili uvjeta (prekrižena strelica), odnosno realizacije sadržaja glavne klauze unatoč očekivanom razvoju događaja na temelju uzročne ili uvjetne konstelacije u subordiniranoj koncesivnoj klauzi. Drugim riječima, razvoj događaja u glavnoj klauzi suprotan je očekivanom na temelju uzroka / uvjeta izrečenog subordiniranom klauzom i upravo se zato može reći da koncesivnost pripada širem, ali impliciranom (označenom stoga točkastim linijama na sl. 7) ICM-u suprotnosti.

268 Zbog ekonomičnosti prikaza na sl. 7 izostavljeno je bezuvjetnodopusno značenje.



Slika 7

4. Što se tiče pitanja odnosa relativnih klauza i metonimije, osvrnut ćemo se na dva tipa relativnih struktura: adverbijalne relativne klauze i relativne klauze s pridjevskim antecedentom.

4.1. U hrvatskom jeziku gotovo da ne postoji adverbijalno značenje koje se ne bi moglo kodirati i relativnom klauzom, no ne podliježu sve adverbijalne relativne klauze metonimijskoj interpretaciji niti je to kod onih koje podliježu prisutno u istoj mjeri. Stoga ćemo se osvrnuti na ona adverbijalna značenja koja se najčešće izražavaju i relativnom klauzom, a koja se ujedno mogu tumačiti i metonimijom. To su uzročno, posljedično, namjerno i dopusno (54–57) te njihovi nerelativni korelati u (54a–57a):

(54) Sudac je u posljednjoj minuti isključio kapetana Barcelone, **koji je napravio grub prekršaj nad protivničkim braničem.**

(54a) Sudac je u posljednjoj minuti isključio kapetana Barcelone **jer je napravio grub prekršaj nad protivničkim braničem.**

(55) Grubo je odgurnuo Ivana, **koji je pao i udario glavom o stol.**

(55a) Grubo je odgurnuo Ivana, **tako da je pao i udario glavom o stol.**

(56) Osnovali su udrugu za zaštitu životinja, **koja će im omogućiti da spase mnoge životinje od sigurne smrti.**

(56a) Osnovali su udrugu za zaštitu životinja **da bi mogli spasiti mnoge životinje od sigurne smrti.**

(57) Svjetsko nogometno prvenstvo u Rusiji pamtit će se između ostalog i po velikom uspjehu Hrvatske, **koja je kao zemlja sa svega devedeset tisuća registriranih nogometaša osvojila drugo mjesto.**

(57a) Svjetsko nogometno prvenstvo u Rusiji pamtit će se između ostalog i po velikom uspjehu Hrvatske, koja je osvojila drugo mjesto **iako ima svega devedeset tisuća registriranih nogometaša.**

Dok su u složenoj rečenici sa subordiniranom klauzom uvedenom uzročnim, posljedičnim, namjernim ili dopusnim veznikom u fokusu radnje kodirane predikatima dviju klauza, u složenim rečenicama s relativnim klauzama tih adverbijalnih značenja u fokusu je supstantivni antecedent kao aktant uključen u radnju, pa je riječ o pragmatičkoj strategiji prebacivanja komunikacijskoga težišta s radnje na aktanta uključenog u radnju. Sva četiri navedena adverbijalna značenja počivaju na različitim vidovima interferencije uzroka i posljedice. Kod uzročnih, posljedičnih i namjernih adverbijalnih relativnih klauza riječ je o metonimiji SUDIONIČKI (AGENTIVNI ILI TEMATSKI) UZROČNO-POS LJEDIČNE RADNJE ZA UZROČNU ILI POS LJEDIČNU RADNJU općega tipa DIO ZA DIO u okviru uzročnoga ili koncesivnoga ICM-a kao cjeline. Kao o varijantama te općenitije metonimije u uzročnim se relativnim klauzama može govoriti o metonimiji UZROČNIČKI ZA UZROČNU RADNJU, u posljedičnim o metonimiji RADNjom ZAHVAĆENI ENTITET ZA POS LJEDIČNU RADNJU, a u namjernima o metonimiji AKTANT NAMJERAVANE / CILJANE RADNJE ZA CILJANU RADNJU. Kod dopusnih je klauza situacija nešto drukčija jer je u pitanju neko obilježje aktanta koje je kao uzrok u suprotnosti s posljedičnom izrečenom glavnom klauzom. Tako u (57–57a) činjenica da Hrvatska ima samo *devedeset tisuća registriranih igrača* predstavlja uzrok koji se suprotstavlja činjenici *osvajanja drugoga mjesta* kao posljedici, pa se ta metonimija može

definirati kao NEKO OBILJEŽJE AKTANTA UZROČNOKONCESIVNE RADNJE ZA UZROČNOKONCESIVNU RADNJU.

4.2. Relativne klauze s posvojnim pridjevom kao antecedentom (pivotom) relativizatora *koji* i *čiji* predstavljaju rijedak tip relativnih struktura u hrvatskom jeziku. U hrvatskim se gramatikama uopće ne spominju, no antecedentska je funkcija posvojnih pridjeva u hrvatskom jeziku prepoznata u radovima različitih teorijskih opredjeljenja (Matasović 2000, Kuna 2003, Marković 2008, 2020), a to je njihovo svojstvo prisutno i u drugim slavenskim jezicima, pogotovo u slovačkom i gornjolužičkome (Corbett 1987). No osim toga što su sintaktički zanimljivi jer predstavljaju svojevrsnu anomaliju u sustavu hrvatske složene rečenice s relativnom klauzom, takvi su primjeri vrlo zanimljivi i semantički jer njihova interpretacija počiva na metonimiji. Kao predložak ćemo uzeti dva Markovićeva (2020: 225) primjera (58–59):

(58) No Toni je trebao zaraditi **Pippenov** respekt, **koji** ga nije obožavao.

(59) Sindikati i poslodavci usprotivili su se uoči izbornog sabora HSLs-a **Granićevoj** smjeni, **čijim** je zalaganjem konačno uspostavljen socijalni dijalog s Vladom.

U neutralnim relativnim konstrukcijama s odnosnim zamjenicama *koji* i *čiji* kao veznicima riječ je o tome da je antecedent relativizatora *koji* najčešće imenica ili lična zamjenica ili pak supstantivizirani pridjev, a kao relativizator zastupa različite sintaktičke funkcije antecedenta, dok se s druge strane relativizatorom *čiji* označava odnos posvojnosti koji se ostvaruje između antecedenta kao posjednika i neke imenice u relativnoj klauzi kojoj se pridružuje semantička uloga posjedovanog. U takvoj sintaktičkoj konstelaciji relativizator *čiji* ima vezničko-posvojnu ulogu premodifikatora sročnog s imenicom koju modificira. Nasuprot opisanoj prototipnoj konstelaciji u relativnim konstrukcijama tipa (58–59) dolazi do diskrepancije između nominalnoga profila relativizatora i relacijskoga profila pridjevskoga antecedenta, pa se postavlja pitanje kako objasniti takav neobičan odnos antecedenta i relativizatora. Odgovor leži u činjenici „da su oni zapravo imenički oblici, imenice odjevene u ruho pridjevskih sufikasa sa značenjem posvojnosti, koje načelno ima padež genitiv“ (Marković 2020: 228), tj. oni koreliraju s posvojnim genitivom (usp. *Pippenov respekt / respekt Pippena, Granićeva smjena / smjena Granića*). Dakle upravo zbog snažno izražene veze s imenicom odnosno zbog nominalnosti koja predstavlja konceptualnu bazu posvojnim pridjevom profilirane atemporal-

ne relacije²⁶⁹ omogućen je i kataforičko-anaforički odnos između posvojnoga pridjeva kao antecedenta i odnosne zamjenice kao relativizatora s imeničkim referentom. Drugim riječima, imenolikost ili imenička svojstva posvojnih pridjeva mogu se protumačiti metonimijom SVOJSTVO ZA OSOBU KAO NOSITELJA SVOJSTVA ili POSVOJNOST ZA POSJEDNIKA ili, još shematičnije, RELACIJA ZA PREDMETNOST općega tipa DIO ZA CJELINU, skrivenom ili eliptiranom metonimijom koja se mora realizirati na „konceptualnom putu“ od antecedenta do relativizatora kako bi njihov kataforičko-anaforički odnos mogao biti protumačen, odnosno metonimijom koja licencira njihov odnos.

5. Osvrnut ćemo se nadalje i na jedan tip složenih struktura s objektnom relacijskom dopunom i jedan tip sa subjektnom.

5.1. U kategoriji složene rečenice s objektnim relacijskim dopunama odnosno objektnim klauzama prisutnost metonimije, ali i metafore, posebno je izražena u primjerima tipa (60–61):

(60) Gledaj **da dođeš na vrijeme!**

(61) Vidi **možeš li mu pomoći!**

Oba navedena primjera počivaju na metafori MENTALNA PERCEPCIJA JE VIZUALNA PERCEPCIJA / RASUĐIVANJE JE GLEDANJE, a metonimijski se interpretiraju općim tipom DIO ZA DIO u okviru perceptivnoga ICM-a, tako da se ciljni metaforički koncept mentalne percepcije potom metonimijski preslikava na fizičko djelovanje u pravcu ostvarenja radnje. U (60) je riječ o metonimiji GLEDATI DA JE NEŠTO URAĐENO ZA OSIGURATI DA JE NEŠTO URAĐENO / PROVESTI NEŠTO U DJELO,²⁷⁰ dok je u (61) riječ o metonimiji VIDJETI MOŽE LI NEŠTO BITI URAĐENO ZA NASTOJATI / POKUŠATI NEŠTO URADITI. Iako oba primjera počivaju na istoj metafori, oni se i bitno razlikuju po tome što se (60) metonimijski inerpretira na temelju glagola *osigurati*, a (61) na temelju glagola *nastojati*, i to na temelju sljedećih metaforičko-metonimijskih lanaca: u

269 Slično kao što je recimo kod odglagolnih imenica proces u bazi nominalnoga profila.

270 O toj metonimiji usporedi u Lakoff (1987: 437) i u Radden i Kövecses (1999: 39) u kontekstu analize primjera *See that he gets his money*. Lakoff tvrdi da je ta metonimija utemeljena na idealiziranom modelu u kojem osiguravanje provođenja nečega u djelo obično uključuje i vizualno percipiranje istoga, no smatramo da između vizualnoga opažanja i provođenja u djelo postoji konceptualni međukorak mentalnoga procesuiranja odnosno rasuđivanja o radnji koja treba biti provedena, koji se možda i podrazumijeva, ali nije zanemariv. Prihvati li se Lakoffov stav, onda bi se trebalo govoriti o eliptiranoj metafori, tj. o metaforičkoj elipsi.

(60) je riječ o lancu **Gledaj da dođeš na vrijeme!** > **Imaj na umu da trebaš doći na vrijeme!** (MENTALNA PERCEPCIJA JE VIZUALNA PERCEPCIJA) > **Nastoj doći na vrijeme!** > **Dođi na vrijeme!** (GLEDATI DA JE NEŠTO URAĐENO ZA OSIGURATI DA JE NEŠTO URAĐENO / PROVESTI NEŠTO U DJELO), a u (61) o lancu **Vidi možeš li mu pomoći!** > **Imaj na umu da mu pokušaš pomoći!** (MENTALNA PERCEPCIJA JE VIZUALNA PERCEPCIJA) > **Nastoj mu pomoći!** (VIDJETI MOŽE LI NEŠTO BITI URAĐENO ZA NASTOJATI / POKUŠATI NEŠTO URADITI). Ta značenjska razlika proizlazi iz razlike u stupnju evidencijalnosti²⁷¹ između nesvršenih i svršenih perceptivnih glagola, a koja se pak temelji na izravnoj odnosno neizravnoj percepciji. Nesvršeni glagoli podrazumijevaju viši stupanj evidencijalnosti i izravnu percepciju, dok je kod svršenih prisutan niži stupanj evidencijalnosti koji proizlazi iz neizravne percepcije. U našim se primjerima kategorija evidencijalnosti i izravne / neizravne percepcije metaforički preslikava na mentalnu percepciju tako da nesvršeni glagol *gledati* snažno potencira značenje volje i namjere, koje potom rezultira i višim stupnjem usredotočenosti na provođenje radnje, što opet dovodi i do veće mogućnosti njezina ostvarenja ili faktivnosti u smislu provođenja propozicijskoga sadržaja subordinirane klauze u djelo. S druge strane u konstrukciji je sa svršenim glagolom *vidjeti* obrnuto, što u konačnici rezultira hipotetičnim značenjem subordinirane objektne klauze. Da je tomu doista tako, vidi se već i po tome što nikako ne dolazi u obzir zamjena tih dvaju glagola bez utjecaja na ovjerenost, usp. (60a–61a):

(60a) ***Gledaj** možeš li mu pomoći!

(61a) ??**Vidi** da dođeš na vrijeme!

a i po tome što glagol *vidjeti* u tom značenju uvodi isključivo upitne objektne klauze, i to najčešće s visokohipotetičnim veznikom *li*. Za razliku od svršenoga glagola *vidjeti*, nesvršeni glagol *gledati* uvodi izrične objektne klauze obilježene višim stupnjem faktivnosti. Osim spomenutim metonimijama (60–61) te se konstrukcije mogu tumačiti i varijantom visokorazinske metonimije REZULTAT ZA UZROK,²⁷² odnosno taksonomijskim metonimijskim lancem REZULTAT ZA UZROK > PREDMET PERCEPCIJE ZA UZROK > PREDMET VIZUALNE PERCEPCIJE ZA UZROK, jer je ono što se vizualno percipira / gleda, *dolazak*

271 O kategoriji evidencijalnosti iz tipološke perspektive vidi više u Aikhenvald (2003, 2004), a za hrvatski jezik u Gnjatović – Matasović (2010) i Belaj i Tanacković Faletar (2020: 380–382).

272 O taksonomiji visokorazinske metonimije REZULTAT ZA UZROK vidi u Panther (2005: 379) i u Panther i Thornburg (2007: 257).

na vrijeme u (60) i mogućnost pomaganja u (61), ujedno i uzrok vizualne percepcije, odnosno, točnije, uzrok usmjeravanja vizualne percepcije. Recimo još i to da se (60) s obzirom na završne karike metaforičko-metonimijskoga lanca (*Nastoj doći na vrijeme!* > *Dođi na vrijeme!*) može tumačiti i ilokucijskom metonimijom POTENCIJALNOST ZA AKTUALNOST u smislu NEIZRAVNJE (HIPOTETIČNIJE) ZAPOVIJEDI ZA IZRAVNJU (FAKTIVNIJU) ZAPOVIJED ili HIPOTETIČNIJEGA DIREKTIVNOG GOVORNOG ČINA ZA FAKTIVNIJI DIREKTIVNI GOVORNI ČIN.²⁷³

5.2. Što se tiče subjektivnih klauza, osvrnut ćemo se na jedan tip složenih struktura s izričnom subjektivnom klauzom ili pasivnih složenih konstrukcija s procesualnom subjektivnom dopunom u (62–64):

(62) **Priča se** da će i on doći.

(63) **Zna se** da je učiteljski posao težak.

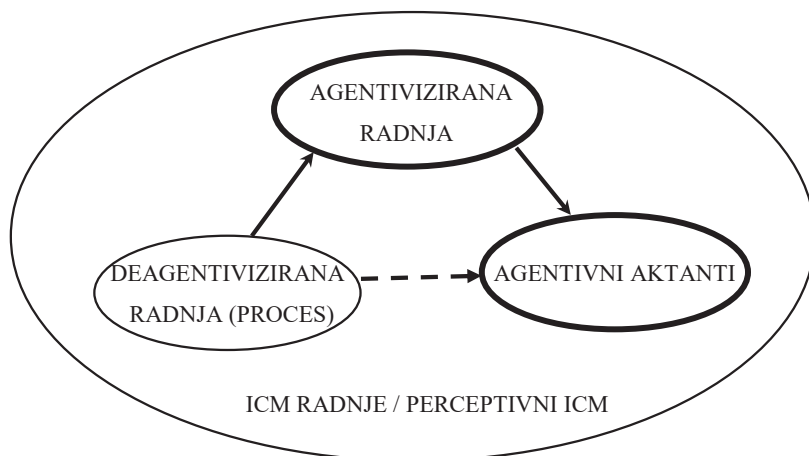
(64) **Prije se mislilo** da se Sunce okreće oko Zemlje.

Složene konstrukcije (62–64) mogu se tumačiti visokorazinskom metonimijom PROCES ZA RADNJU (Díez 2002, Panther 2003, Peña Cervel i Ruiz de Mendoza 2009: 352–353), pri čemu se proces odnosi na deagentiviziranu radnju, a radnja uključuje eksplicirani agens.²⁷⁴ U (62–64) riječ je dakle o tome da agens, odnosno doživljivač u (63–64), nije izrečen, ali se podrazumijeva (*Priča se da će i on doći* > *Pričaju da će i on doći*, *Zna se da je učiteljski posao težak* > *Ljudi znaju da je učiteljski posao težak*, *Prije se mislilo da se Sunce okreće oko Zemlje* > *Prije su ljudi mislili da se Sunce okreće oko Zemlje*), tj. impliciran je u vidu neodređenoga broja agentivnih aktanata koji provode radnju. Díez (2002: 311) i Peña Cervel i Ruiz de Mendoza (2009: 352), analizirajući primjere *The door opened* i *The juice poured through the sieve*, tvrde da metonimija PROCES ZA RADNJU pripada modelu metonimijske redukcije, odnosno općemu tipu CJELINA ZA DIO jer ciljani koncept predstavlja agens kao dio, odnosno poddomenu procesa kao cjeline. Takva je analiza prihvatljiva, no može se krenuti i obrnutim putem, pa reći da metonimija PROCES ZA RADNJU pripada

273 Veza između izravnije zapovijedi i faktivnosti odnosno neizravnije zapovijedi i hipotetičnosti jest u tome što izravnija zapovijed načelno (ne mora i u izvanjezičnoj stvarnosti biti tako) sugovornika u većoj mjeri obvezuje na provođenje i ostvarenje određene radnje, tj. ostvarenje radnje čini vjerojatnijim odnosno faktivnijim i obrnuto.

274 Osim *se*-pasiva tipa (62) metonimijom PROCES ZA RADNJU mogu se tumačiti i različite vrste bezličnih *se*-konstrukcija (npr. *Već se mjesecima govori / priča o tome*, *Gradi se kuću*) te apsolutne konstrukcije ili tematski procesi (npr. *Prozori su se zatresli*, *Vrata su se otvorila*).

metonimijskoj ekspanziji ili općemu tipu DIO ZA CJELINU, i to u smislu da je proces kao „čista“ radnja dio cjelovite događajne strukture koja obvezno uključuje i entitete koji provode tu radnju.²⁷⁵ Drugim riječima, ICM radnje kao cjelinu čine proces i aktanti, pa proces kao jedan dio stoji za agentiviziranu radnju kao cjelinu. Isto tako, čini se da nije neopravdano metonimiju PROCES ZA RADNJU smatrati i varijantom općega tipa DIO ZA DIO, ali je u tom slučaju riječ o metalepsi jer najprije proces kao dio stoji za agentiviziranu radnju kao cjelinu, a potom se ta cjelina reducira po modelu CJELINA ZA DIO na agensa, pa u konačnici kao indirektni rezultat metonimijske ekspanzije i redukcije (označeno isprekidanom strelicom) proces kao dio stoji za agentivne aktante kao drugi dio ICM-a radnje ili perceptivnoga ICM-a ako je riječ o nekim vidovima percepcije kao u (63–64) (sl. 8)



Slika 8

6. Implicitnu ili asindetsku subordinaciju predstavljaju tri tipa nefinitnih klauza – infinitivne, glagolskopriložne i participske – i jukstapozicijska subordinacija. Jukstapoziciju ćemo ovom prilikom ostaviti po strani, tj. posvetit ćemo se samo pitanju metonimijskoga tumačenja nefinitnih klauza.

275 Svaka relacija naime obvezno na konceptualnoj razini uključuje i entitete koji su u toj relaciji. Upravo su zbog toga rijetki primjeri deagentiviziranih relacija kao što su pasivne i bezlične *se*-konstrukcije ili glagoli *verba meteorologica* konceptualno teško dostupni. O tim konstrukcijama u hrvatskom jeziku iz aspekta kognitivne gramatike vidi ovdje više u raspravi *Hrvatske medijalne se-konstrukcije* te u Belaj (2007).

6.1. U hrvatskom jeziku infinitivne klauze mogu biti adverbijalne namjerne²⁷⁶ (65) i dopunske objektne (66) i subjektne (67):

(65) Žurio je **stići** na vlak.

(66) Zapovjedili su im **ostati** na položaju.

(67) Naređeno im je **otići**.

Odnos infinitiva i finitnih oblika glagola ekvivalentan je odnosu imenice i imenske sintagme (nominala) kod nominalnih profila, pa tako imenica i infinitiv predstavljaju tip, a imenska sintagma i finitni oblici usidrenu varijantu. Budući da svaka infinitivna klauza kao atemporalna relacijska predikacija podliježe konceptualnoj operaciji skupnoga promatranja, ona se preko kontrole subjekta ili objekta glavne klauze nužno na konceptualnoj razini interpretira svojim finitnim pandanom, odnosno podliježe konceptualnom „raspakiravanju“ i sintaktički i semantički kondenzirane nefinitne strukture na temelju sekvencijskoga promatranja imanentnoga procesima (usp. *Žurio_i je stići_i na vlak* > *Žurio je kako bi stigao / da stigne na vlak*, *Zapovjedili su im_i ostati_i na položaju* > *Zapovjedili su im da ostanu na položaju*, *Naređeno im_i je otići_i* > *Naređeno im je da odu*). U tom se smislu odnos nefinitne infinitivne klauze i njezina finitnoga parnjaka može tumačiti metonimijom TIP ZA VARIJANTU, koja bi pripadala općemu tipu CJELINA ZA DIO. Ono po čemu se infinitiv razlikuje od ostalih atemporalnih relacija – pridjeva, prijedloga i priloga – čiji se semantički pol definira samo kao [ODNOS], jest to što je infinitiv kao hibridni glagolski oblik povezan i sa značenjem [PROCESA], odnosno on kao nefinitni oblik predstavlja *tip procesa*. U skladu s tim nefinitne se infinitivne klauze, kao i dopunske subjektne, mogu interpretirati metonimijskim odnosom procesa i radnje, samo ovdje nije riječ o metonimiji PROCES ZA RADNJU, već o metonimiji TIP PROCESA ZA RADNJU, pri čemu deaktantizirani tip procesa stoji za aktantiziranu radnju.²⁷⁷ Metonimijski lanac isti je kao i kod finitnih subjektivnih klauza u (62–64): TIP PROCESA ZA RADNJU (DIO ZA CJELINU) > RADNJA ZA AKTANTE (CJELINA ZA DIO), a kao indirektni, metaleptički, rezultat tih dviju metonimija TIP PROCESA stoji ZA AKTANTE (DIO ZA DIO).

276 O infinitivnim namjernim klauzama i o različitim stadijima gramatikalizacije namjernoga značenja iz tipološke perspektive vidi više u Haspelmath (1989).

277 Ovdje se namjerno govori o aktantima jer za razliku od finitnih subjektivnih klauza u (62–64) gdje je riječ ili o agensima ili o doživljivačima koji pripadaju izvornoj domeni lanca radnje, ovdje može biti riječ i o tematskom aktantu u ciljnoj domeni lanca radnje kao u (66–67).

6.2. Glagolski su prilozi također hibridna kategorija. Time što su prilozi, pripadaju atemporalnim relacijama, a time što su glagoli, temporalnim relacijama. Oni označavaju proces kao okolnost, pa kao i infinitivne namjerne klauze sintaktički funkcioniraju kao relacijski adverbijalni modifikatori. Glagolski prilog sadašnji tvori se od nesvršenih glagola i njime se izriče istovremenost radnje s radnjom predikatnoga glagola glavne klauze (68–69), a glagolski prilog prošli od svršenih i njime se izriče prijevremenost (70–71). Od infinitivnih klauza razlikuju se po tome što sadrže informaciju o vremenu, pa se u tom smislu mogu smatrati rubnijim nefinitnim klauzama, a i po tome što podliježu isključivo implicitnoj kontroli subjekta, usp. (68–71):

(68) **Razmišljajući**_i o događajima na poslu, nije primijetio_i da je pas pobjegao na ulicu.

(69) **Znajući**_i da time neće ništa postići, ipak je nastavio_i po svome.

(70) Izvukao_i se iz neprilike, vješto **izbjegavši**_i odgovor na to neugodno pitanje.

(71) Dobro se **pripremi**_i za taj ispit, nije morao_i brinuti o ishodu.

Nefinitnim se glagolskopriložnim klauzama mogu izražavati različita adverbijalna značenja. Tako je u (68) riječ o vremensko-uzročnoj klauzi (**Razmišljajući**_i o događajima na poslu, nije primijetio_i da je pas pobjegao na ulicu > **Dok je razmišljao o događajima na poslu, nije primijetio da je pas pobjegao na ulicu / Nije primijetio da je pas pobjegao na ulicu **jer je razmišljao o događajima na poslu****), u (69) o koncesivnoj (**Znajući**_i da time neće ništa postići, ipak je nastavio_i po svome > **Iako je znao da time neće ništa postići, ipak je nastavio po svome**), u (70) o načinsko-uzročnoj (Izvukao_i se iz neprilike, vješto **izbjegavši**_i odgovor na to neugodno pitanje > Izvukao se iz neprilike **tako što je vješto izbjegao odgovor na to neugodno pitanje / Izvukao se iz neprilike **jer je vješto izbjegao odgovor na neugodno pitanje****), a u (71) o uzročnoj (Dobro se **pripremi**_i za taj ispit, nije morao_i brinuti o ishodu > **Budući da se dobro pripremio za taj ispit, nije morao brinuti o ishodu**).

S obzirom na to da glagolski prilozi označavaju proces kao okolnost te s obzirom na to da se sa svojim finitnim pandanima, kao i infinitivne klauze, konceptualno povezuju preko kontrole (ali kako je već rečeno, samo subjekta) smatram da je najpreciznije govoriti o metonimiji OKOLNOSTA (NEUSDRENA) PROCESUALNOST ZA RADNJU. Budući da se glagolskim priložima mogu izražavati različita adverbijalna značenja, ovisno o značenju bit će riječ o različitim varijantama te općenitije metonimije. Tako će se (68) inter-

pretirati specifičnijom metonimijom VREMENSKO-UZROČNA OKOLNOSNA PROCESUALNOST ZA VREMENSKO-UZROČNU RADNJU, (69) metonimijom KONCESIVNO OKOLNOSNA PROCESUALNOST ZA KONCESIVNU RADNJU, (70) metonimijom NAČINSKO-UZROČNA OKOLNOSNA PROCESUALNOST ZA NAČINSKO-UZROČNU RADNJU, a (71) metonimijom UZROČNA OKOLNOSNA PROCESUALNOST ZA UZROČNU RADNJU. Metonimijski lanac i ovdje je ustrojen po principu DIO ZA CJELINU > CJELINA ZA DIO te indirektno DIO ZA DIO, samo je ovdje riječ o varijanti OKOLNOSNA (NEUSIDRENA) PROCESUALNOST ZA RADNJU > RADNJA ZA AKTANTE > OKOLNOSNA (NEUSIDRENA) PROCESUALNOST ZA AKTANTE. Treba još istaknuti da je vrsta adverbijalnoga značenja koje se izražava glagolskim prilogom konstrukcijski uvjetovana, pa se tako, ovisno o širem konstrukcijskom kontekstu, istim glagolskim prilogom mogu kodirati različita adverbijalna značenja (npr. **Znajući**_i da time neće ništa postići, ipak je nastavio_i po svome > **Iako** je znao da time neće ništa postići, ipak je nastavio po svome (koncesivno značenje) / **Znajući**_i da time neće ništa postići, odustao_i je od prvotne namjere > **Odustao** je od prvotne namjere **jer** je znao da time neće ništa postići (uzročno značenje)).

6.3. Preostaje nam još nešto reći i o participskim nefinitnim klauzama s glagolskim pridjevima trpnim i radnim. Nefinitne konstrukcije s glagolskim pridjevima najrubnije su nefinitne klauze jer sadrže informaciju o broju i rodu, a budući da imaju rezultativno značenje, implicitno sadrže i informaciju o vremenu, i to preko značenja prijevremenosti u odnosu na radnju glavne klauze. Rubnije su to nefinitne konstrukcije od infinitivnih i glagolskopriložnih i po tome što su semantički povezane s pridjevima, koji pak kao nevremenske relacije doprinose deprocesualizaciji, usp. (72–75):

(72) **Iznenade**_i njegovim dolaskom, nisu znali_i kako bi se ponašali_i.

(73) **Zamrznuto**_i, meso_i može stajati i do godinu dana.

(74) **Promr**zao_i i **malaksao**_p, rekao_i im je da ne može dalje.

(75) **Ustajala**_p, u ljetnim mjesecima voda_i postaje leglo komaraca.

S obzirom na rezultativno značenje participskih nefinitnih klauza prijevremenost je uvijek povezana ili s uzročnim značenjem, u pravilu sa značenjem efektora (72) i (74), ili s nekim značenjem koje je u tijesnoj semantičkoj vezi s uzrokom, a to je najčešće uvjet odnosno vremensko-uvjetno značenje (73) i (75) (usp. **Iznenade**_i njegovim dolaskom, nisu znali_i kako bi se ponašali_i > Nisu znali kako bi se ponašali **jer su bili iznenade**_i njegovim dolaskom (>**jer ih**

je iznenadio njegov dolazak); *Zamrznuto*₁, meso₁ može stajati i do godinu dana > *Kad / Ako se zamrzne*, meso može stajati i do godinu dana (>*Kad / Ako ga zamrznemo*, meso može stajati i do godinu dana); *Promrzao*₁ i *malaksao*₁, rekao₁ im je da ne može dalje > *Rekao im je da ne može dalje jer je promrzao i malaksao* (>*jer ga je dugotrajno hodanje i hladno vrijeme dovelo u stanje promrznutosti i malaksalosti*); *Ustajala*₁, u ljetnim mjesecima voda₁ postaje leglo komaraca > *Kad / Ako je ustajala*, voda u ljetnim mjesecima postaje leglo komaraca (>*Kad / Ako ju dugotrajno stajanje na vrućini dovede u stanje ustajalosti*).

U skladu s takvom konstelacijom participske se klauze tipa (72), (74) i (75) interpretiraju na temelju općega tipa DIO ZA CJELINU propozicijskom predikatnom metonimijom: u (72) metonimijom NEOVREMENJENO (PASIVNO) UZROČNO STANJE ZA OVREMENJENO (PASIVNO) UZROČNO STANJE; u (74) i (75) riječ je o metonimiji NEOVREMENJENO STANJE (UZROČNO ILI UVJETNO) ZA OVREMENJENO (UZROČNO ILI UVJETNO) STANJE, dok se (73) interpretira metonimijskim lancem STANJE ZA PROCES (*zamrznuto* > *kad se zamrzne*) > PROCES ZA RADNJU (*kad se zamrzne* > *kad ga zamrznemo*). Uzmemo li se u obzir agentivizirane²⁷⁸ interpretacije u (72) (*jer ih je iznenadio njegov dolazak*), (74) (*jer ga je dugotrajno hodanje i hladno vrijeme dovelo u stanje promrznutosti i malaksalosti*) i (75) (*kad / ako ju dugotrajno stajanje na vrućini dovede u stanje ustajalosti*), onda se i u takvim konstrukcijama može govoriti o metonimijskom lancu koji rezultira radnjom kao krajnjim ciljnim konceptom, i to na sljedeći način: NEOVREMENJENO STANJE ZA OVREMENJENO STANJE > OVREMENJENO STANJE ZA RADNJU.

Nefinitnom klauzom s glagolskim pridjevom trpnim može se ponekad kodirati i značenje namjere

(76) *Usput (budi) rečeno*, nismo ni slušali što je govorio. > *Da ti usput kažem*, nismo ni slušali što je govorio.

no tada je kao i u (41–42) riječ o namjeri usmjerenoj na govorni čin, a ne o ciljnom konceptu sadržaja glavne klauze (usp. **Kažem ti da nismo ni slušali što je govorio s namjerom da to bude usput*). Budući da takve nefinitne participske namjerne klauze najčešće dolaze s arhaičnim sintetičkim imperativom svrše-

278 Pod *agentivizacijom* se ovdje, naravno, ne misli na semantičku ulogu agensa, već općenito na pokretača radnje, odnosno na semantičku makroulogu *actora* (Foley i Van Valin 1984, Van Valin i La-Polla 1997, Van Valin 2001), koja se u (72) odnosi na ne-voljnog agensa, u (74) na unutrašnji, a u (75) na vanjski efektor.

noga glagola biti za 3. l. jd. *budi* (umjesto suvremene analitičke varijante *neka bude*), one se mogu tumačiti ilokucijskom metonimijom FAKTIVNI REZULTATIVNO DIREKTIVNI GOVORNI ČIN ZA DEZIDERATIVNO UZROČNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN, usp. **Usput (budi) rečeno**, *nismo ni slušali što je govorio* > **Da ti usput kažem**, *nismo ni slušali što je govorio* > **Usput ti želim reći**, *nismo ni slušali što je govorio*. Konačno, takav hipotetički deziderativno uzročni komisivni govorni čin stoji za faktivni komisivni govorni čin jer **Usput ti želim reći**, *nismo ni slušali što je govorio* zapravo znači **Usput ću ti reći**, *nismo ni slušali što je govorio*, pa se kao i kod namjernih klauza u (47–48) može govoriti o metonimiji HIPOTETIČKI DEZIDERATIVNO UZROČNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN ZA FAKTIVNI KOMISIVNI GOVORNI ČIN kao varijanti opće ilokucijske metonimije POTENCIJALNOST ZA AKTUALNOST. Isto tako, i ovdje se kao i kod uvjetnih i namjernih finitnih klauza može govoriti o propozicijskoj referencijalnoj metonimiji GOVORNIK ZA IZGOVORENO općega tipa DIO ZA DIO u okviru ICM-a stvaranja / kreiranja kao cjeline jer se *Usput (budi) rečeno*, *nismo ni slušali što je govorio* interpretira kao *Usput (budi) rečeno to da nismo ni slušali što je govorio*.

7. U ovom su se radu analizirali različiti aspekti metaforičko-metonimijskih preslikavanja u hrvatskim složenim strukturama s nerelativnim adverbijalnim, relativnim, dopunskim i nefinitnim klauzama, a na temelju različitih specifičnijih ostvaraja temeljnih triju općih metonimijskih tipova – CJELINA ZA DIO, DIO ZA CJELINU i DIO ZA DIO – kao i na temelju propozicijskih (referencijalnih i predikatnih) i ilokucijskih metonimija. Bilo je riječi o preslikavanjima između uzroka i vremena i uzroka i načina u uzročnim, vremensko-uzročnim i načinsko-uzročnim klauzama, odnosno o utjecaju metafore i metonimije na gramatikalizaciju vremenskih i načinskih subjunktora, kao i o nekim mogućnostima i ograničenjima u interferenciji uzročnoga, uvjetnoga i koncesivnoga značenja. Govorilo se i o razlikama između realnih uvjetnih konstrukcija s futurom II. i futurom I. te o trostrukom metonimijskom tumačenju struktura tipa *Ako ćemo iskreno*, *to nije bilo dobro* – propozicijskom predikatnom i referencijalnom metonimijom i ilokucijskom metonimijom. Pozornost je također posvećena i dvama tipovima pseudouvjetnih klauza i njihovu tumačenju ilokucijskom metonimijom POTENCIJALNOST ZA AKTUALNOST, kao i metonimijskim aspektima gramatikalizacije vremenskoga veznika *kad(a)* u potencijalnim i irealnim uvjetnim klauzama. Namjerne su se klauze analizirale na temelju općega metonimijskog tipa DIO ZA CJELINU jer svaka namjerna klauza kao hipotetička posljedica u ciljnoj domeni lanca

radnje stoji ujedno i za faktivni deziderativni uzrok u izvornoj domeni lanca radnje. Govorilo se i o metonimijskom tumačenju rubnih tipova namjernih klauza usmjerenih na govorni čin tipa **Da ti budem iskren, nisam ništa o tome čuo**, koje se također mogu tumačiti i predikatnom i referencijalnom propozicijskom metonimijom, ali i ilokucijskom. O metonimiji EKSTREMNE TOČKE SKALE ZA CIJELU SKALU i o metonimijskom lancu u kontekstu analize bezuvjetnodopusnih klauza s udvojenim veznikom *bilo da...bilo da*, i o metonimiji EKSTREMNA TOČKA SKALE ZA CIJELU SKALU govore se prilikom analize irealnih uvjetnodopusnih klauza s veznicima *i da / da i* te o metonimiji UVJET ZA UVJETNU KONCESIVNOST u nekim strukturama s veznikom *ako*. Kroz ta se poglavlja pokazalo da je metonimija jedan od presudnih kognitivno-konceptualnih mehanizama pri tumačenju značenja hrvatskih adverbijalnih klauza, odnosno pri tumačenju semantičkih ekstenzija uvjetovanih gramatikalizacijom adverbijalnih subjunktora. Osim kod složenih struktura s adverbijalnim klauzama o metonimijskim smo preslikavanjima govorili i u kontekstu relativnih, dopunskih i nefinitnih klauza, pa su se tako analizirala metonimijska tumačenja adverbijalnih relativnih klauza i relativnih klauza s pridjevskim antecedentom. Uzročne, posljedične i namjerne adverbijalne relativne klauze tumačile su se na temelju metonimije SUDIONIČNI (AGENTIVNI ILI TEMATSKI) UZROČNO-POSLJEDIČNE RADNJE ZA UZROČNU ILI POSLJEDIČNU RADNJU, a dopusne metonimijom NEKO OBILJEŽJE AKTANTA UZROČNOKONCESIVNE RADNJE ZA UZROČNOKONCESIVNU RADNJU. S druge strane interpretacija relativnih klauza s pridjevskim antecedentom počiva na metonimiji SVOJSTVO ZA OSOBU KAO NOSITELJA SVOJSTVA kao varijanti shematičnijih metonimija POSVOJNOST ZA POSJEDNIKA i RELACIJA ZA PREDMETNOST. U kontekstu analize dopunskih klauza bilo je riječi o dva tipa složenih struktura s objektnom klauzom (*Gledaj da dođeš na vrijeme!* / *Vidi možeš li mu pomoći!*), koji počivaju na metaforama MENTALNA PERCEPCIJA JE VIZUALNA PERCEPCIJA i RASUĐIVANJE JE GLEDANJE, a metonimijski se interpretiraju općim tipom DIO ZA DIO u okviru perceptivnoga ICM-a metonimijama GLEDATI DA JE NEŠTO URAĐENO ZA OSIGURATI DA JE NEŠTO URAĐENO / PROVESTI NEŠTO U DJELO te VIDJETI MOŽE LI NEŠTO BITI URAĐENO ZA NASTOJATI / POKUŠATI NEŠTO URADITI. Analizirale su se i subjektne klauze tipa **Priča se da će i on doći**. / **Zna se da je učiteljski posao težak**. / **Prije se mislilo da se Sunce okreće oko Zemlje.**, koje su se protumačile visikorazinskom metonimijom PROCES ZA RADNJU. Posljednje je poglavlje bilo posvećeno nefinitnim klauzama. Infinitivne klauze kao što su primjerice **Žurio je stići na vlak**. / **Zapovjedili su im ostati na položaju**. / **Naređeno im je otići**. interpretirale su se metonimija-

ma TIP ZA VARIJANTU odnosno TIP PROCESA ZA RADNJU; klauze s glagolskim priložima sadašnjim i prošlim na temelju metonimije OKOLNOSNA (NEUSIDRENA) PROCESUALNOST ZA RADNJU, a participske klauze propozicijskim predikatnim metonimijama NEOVREMENJENO (PASIVNO) UZROČNO STANJE ZA OVREMENJENO (PASIVNO) UZROČNO STANJE, NEOVREMENJENO STANJE (UZROČNO ILI UVJETNO) ZA OVREMENJENO (UZROČNO ILI UVJETNO) STANJE te u nekim slučajevima metonimijskim lancem STANJE ZA PROCES > PROCES ZA RADNJU. U ovom se radu jasno pokazalo da su metafora i metonimija, a posebno metonimija, jedni od ključnih kognitivnih mehanizama za interpretaciju i procesuiranje viših stupnjeva gramatikalizacije subjunktora adverbijskih klauza, ali su ujedno i kognitivni mehanizmi koji uvelike zahvaćaju i ostale tipove složenih struktura sa subordiniranom klauzom. Na kraju treba istaknuti da su ovdje dana samo neka opimljenja utjecaja metafore i metonimije na tumačenje strukturnih aspekata hrvatskih subordiniranih struktura s ciljem otvaranja niza zanimljivih i provokativnih analitičkih pitanja za buduća istraživanja, koja bez ikakve sumnje mogu biti proširena i na druge razine gramatičkoga opisa.

O KOGNITIVNOM STATUSU MENTALNIH PROSTORA I O NEKIM TIPOVIMA METONIMIJE U KONTEKSTU TEORIJE KONCEPTUALNE INTEGRACIJE

1. Teorija konceptualne integracije (engl. *conceptual blending*)²⁷⁹ doživjela je procvat tijekom posljednjih nekoliko desetljeća u radovima G. Fauconniera i M. Turnera (Fauconnier–Turner 1996, 1998, 1999, 2002; Turner–Fauconnier 1995, 2000) kao reakcija na klasični lakofovski dvodomenski pristup metafori, u prvom redu s namjerom da se obuhvati i objasni konceptualna vrijednost jednoga šireg spektra kako jezičnih, tako i izvanjezičnih fenomena. Tako prema Fauconnieru i Turneru

Conceptual integration operates in many areas – everyday meaning construction, conceptual change, metaphor and analogy, scientific discovery, counterfactual reasoning, grammar, action and design. (Fauconnier–Turner 1999: 76)

Prema tome u teoriji konceptualne integracije interpretacija metaforičkih izraza dobiva status samo dijela jednoga općeg kognitivnog procesa te u tom smislu gubi primat koji je od početka osamdesetih stekla u kognitivnoj lingvistici. Za razliku od dvodomenskoga modela Fauconnier i Turner postavljaju tzv. višeprostrorni model koji u prototipnim slučajevima²⁸⁰ uključuje *dva ulazna mentalna prostora* sa svojim elementima, *generički prostor* koji je shematičan u odnosu na ulazne prostore, koji sadrži njima zajedničke elemente i koji licencira, odnosno osigurava i omogućuje preslikavanje elemenata jednoga ulaznog prostora na elemente drugoga, ako se radi o metafori, ili koji, ako je riječ o nemetaforičkim izrazima, osigurava mogućnost njihova zajedničkog sudjelovanja u integriranom *projekcijskom mentalnom prostoru*²⁸¹. Projekcijski

279 Teorija konceptualne integracije prvotno se pojavljuje pod nazivom *teorija mentalnih prostora* (Fauconnier 1985).

280 Predmet rasprave u ovom članku neće biti složenije konceptualno integracijske mreže koje primjerice sadrže više projekcijskih prostora ili mreže kod kojih jedan projekcijski prostor može služiti kao ulaz za drugi projekcijski prostor ili pak mreže koje sadrže tzv. megaprostore (megablendove) itd. O takvim i sličnim složenijim mrežama vidi više u Fauconnier–Turner (2002).

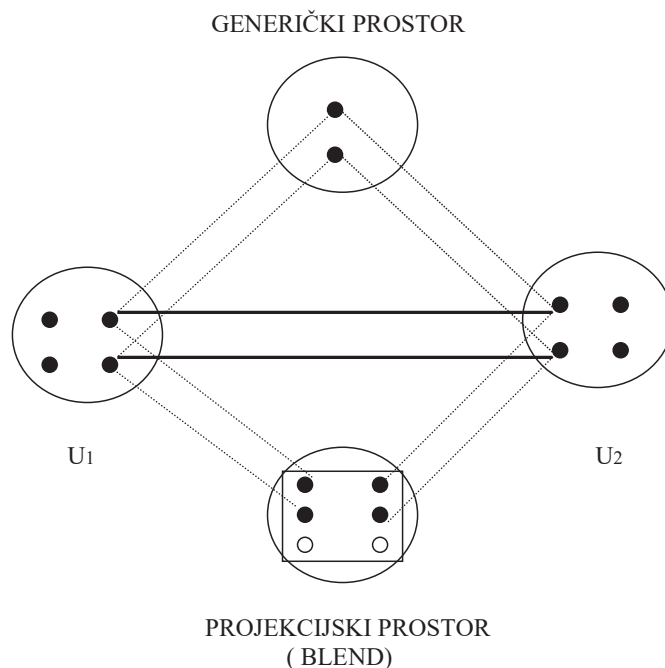
281 Termin *projekcijski prostor* kao alternativu terminu *blend* upotrebljavam prema Ruiz de Mendoza–Peña Cervel (2002). Smatram ga prikladnim jer je taj mentalni prostor rezultat projekcije elemenata od generičkoga prostora preko ulaznih prostora u *blend* i upotrebljavam ga jedino u tom smislu. Ruiz de Mendoza i Peña Cervel u navedenom članku daju kritiku nekih Fauconnier–Turnerovih postavaka,

prostor ili *blend* četvrti je i u teoriji konceptualne integracije ključni mentalni prostor. To je središnji prostor u kojem se zapravo ogleda bit cijele teorije. U njemu je sadržana značenjska i konceptualna interpretacija iskaza kao čvrsta cjelina sa svojom vlastitom logikom, sastavljena od dijela elemenata iz svakog ulaznog prostora te nekih mogućih novih elemenata koji ne pripadaju nijednom od ulaznih prostora. Struktura je projekcijskoga prostora dinamična, što znači da je on otvoren prema različitim kontekstualno uvjetovanim interpretacijama, prema različitim nesvjesnim proširivanjima temeljne konceptualne strukture, ovisno o iskustvu i općem znanju pojedinca. Kao što se vidi, u teoriji konceptualne integracije konceptualne domene zamijenjene su pojmom mentalnih prostora koji se definiraju kao

small conceptual packets constructed as we think and talk, for purposes of local understanding and action...They are interconnected, and can be modified as thought and discourse unfold. Mental spaces can be used generally to model dynamic mappings in thought and language. (Fauconnier–Turner, 2003: 40).

Njihova je osnovna uloga da kombiniraju elemente koji pripadaju različitim konceptualnim domenama, povezujući i homogenizirajući ih u elastično stabilne konceptualne okvire, pri čemu se pod elastičnom stabilnošću podrazumijeva stabilna osnovna konceptualna struktura koja podliježe određenim elaboracijama s obzirom na različitost individualnih iskustava i znanja te predodžbenih shema koje se maštovito aktiviraju u određenom trenutku konceptualizacije scene. (sl. 1.)

u prvom redu njihove tvrdnje da integrirani prostor može imati strukturu neovisnu o strukturi ulaznih prostora, pa projekcijski prostor upotrebljavaju kao zamjenu za *blend*, tvrdeći da se radi samo o prividnoj neovisnosti jer su projekcijski prostori po njima rezultat nekih prethodnih kognitivnih operacija kao što su integracija, korelacija, kontrast itd. Osobno njihovu tezu smatram prihvatljivom, iako mislim da se ne kosi toliko s Fauconnier–Turnerovim postavkama kao što bi se to na prvi pogled moglo zaključiti. U tom bi smislu bilo dobro istražiti koliko se i u kojoj mjeri ono što Ruiz de Mendoza i Peña Cervel nazivaju prethodnim kognitivnim operacijama poklapa s Fauconnier–Turnerovim temeljnim aspektima teorije konceptualne integracije, u prvom redu s aspektom *dovršnja* (engl. *completion*), koji u *blend* nesvjesno unosi pozadinsko znanje, odnosno znanje o svijetu. No to nije predmet rasprave u ovome članku, pa se više nećemo na tome zadržavati. Bitno je još jedanput istaknuti da se ovdje termin projekcijski prostor ne upotrebljava u smislu u kojem ga u svom članku upotrebljavaju Ruiz de Mendoza i Peña Cervel.



Slika 1

2. Ovdje će biti riječi o dvama pitanjima koja su u teoriji konceptualne integracije nedovoljno osvijetljena i koja, po mom sudu, zahtijevaju dodatnu razradu i objašnjenja: (i) pitanju kognitivnoga statusa pojedinih mentalnih prostora i njihovih elemenata u procesu konceptualne integracije te u skladu s tim i načinu njihova prikazivanja u integracijskoj mreži i (ii) pitanju odnosa nekih tipova metonimije i ulaznih prostora u procesu konceptualne integracije.

2.1. Pokušavajući odgovoriti na prvi postavljeni problem, razmotrit ćemo dobro poznati, tzv. protučinjenični²⁸² Fauconnier–Turnerov (Fauconnier i Turner 2002: 225) primjer

²⁸² Protučinjenični iskazi (engl. *counterfactuals*) uglavnom korespondiraju s irealnim uvjetnim rečenicama i jedni su od najčešće analiziranih i za teoriju konceptualne integracije najzanimljivijih tipova iskaza jer se njima ostvaruju nevjerojatne i nemoguće situacije koje otvaraju neslućene mogućnosti oblikovanja projekcijskih konceptualnih prostora te preko njih inventivnost i kreativnost uma dolazi do punoga izražaja.

(1) U Francuskoj, Watergate ne bi naškodilo Nixonu.

na kojem ćemo objasniti status pojedinih mentalnih prostora u trenutku konceptualne interpretacije. Taj primjer potiče oblikovanje dvaju ulaznih mentalnih prostora. U prvom ulaznom prostoru, motiviranom *Watergateom* i *Nixonom*, nalazi se geografski prostor SAD-a te elementi njihova političkoga sustava – predsjednik, birački sustav, američki glasači, kongresnici, senatori, mediji koji prate politička događanja itd. Drugi ulazni prostor motiviran je adverbijalom u *Francuskoj* i sadrži francuski geografski prostor i američkom političkom sustavu paralelne elemente francuskoga političkoga sustava. Generički prostor sadrži elemente zajedničke obama ulaznim prostorima, a u ovom je slučaju to domena zapadne demokracije u kojoj je na čelu države predsjednik legalno izabran na demokratskim izborima, predsjednik je na čelu neke političke stranke koja se zajedno s ostalim strankama natječe za vodstvo u državi, predsjednikovo djelovanje ograničeno je zakonima i javnim mnijenjem koje mu može naškoditi i smijeniti ga ako se ne pridržava zadanih ograničenja i pravila itd. Kombiniranjem pojedinih elemenata iz ulaznih prostora formira se i u mozgu pokreće dinamičan projekcijski prostor u kojem se situacija slična aferi Watergate smješta u Francusku gdje potencijalni predsjednik Francuske ne trpi tako teške posljedice kao Nixon u SAD-u, a zbog više mogućih razloga kao što su primjerice manja zainteresiranost francuskoga biračkog tijela za političke skandale, blaže zakonske odredbe pri kažnjavanju nezakonitih radnji u predizbornim utrkama, veća popustljivost medija u takvim situacijama itd.

Temeljna pitanja koja se sada postavljaju i na kojima bi se trebalo zaustaviti jesu što se u ljudskom umu događa u trenutku pokretanja projekcijskoga prostora, odnosno u trenutku interpretacije situacije konkretizirane tom rečenicom? Kakav je u tom trenutku kognitivni status pojedinih mentalnih prostora? Koji su mentalni prostori i koji njihovi elementi u fokusu ljudske svijesti, a koji su pak defokusirani i zašto?

Iz temeljnoga prikaza konceptualne integracije prikazanoga na sl. 1 jasan je jedino status projekcijskoga prostora kao primarnoga mentalnog prostora, dok su generički prostor i ulazni prostori prikazani na isti način, što implicira njihovu konceptualnu jednakovrijednost te pospješuje zanemarivanje razlika među njima u ključnom trenutku, u trenutku interpretacije iskaza, odnosno u trenutku formiranja projekcijskoga prostora. Kako bi se povećala objasnid-bena moć teorije konceptualne integracije, mislim da bi se unutar nje odnosu

kognitivnoga statusa pojedinih mentalnih prostora i trenutka interpretacije iskaza trebalo posvetiti nešto više pozornosti. U skladu s tim, svi bi se mentalni prostori i svi njihovi elementi mogli podijeliti u tri skupine:

- (i) *na pozadinske mentalne prostore i pozadinske elemente*
- (ii) *na istaknute mentalne prostore i istaknute elemente*
- (iii) *na fokalne mentalne prostore i fokalne elemente*

Posvetimo se prvo kognitivno-konceptualnom²⁸³ statusu generičkoga prostora. Odmah valja istaknuti da se ovdje ne namjerava dovoditi u pitanje shematičnost generičkoga prostora prema ulaznim prostorima, pa samim tim, iz čisto teorijske perspektive, ni njegova presudna uloga u integraciji elemenata iz ulaznih prostora, već jednostavno preispitati njegovu ulogu i njegovu kognitivno-konceptualnu vrijednost u konkretnom i stvarnom komunikacijskom kontekstu.

Generički je prostor sa svim svojim elementima pozadinski prostor jer je za njegovu aktivaciju u svijesti u trenutku interpretacije iskaza potreban dodatni kognitivni napor koji proizlazi iz njegove shematične naravi, tj. iz činjenice da se on sastoji od superordiniranih pojmova, hiperonima najviše razine konceptualizacije u taksonomijskom kategorizacijskom modelu. Dobro je poznato da pojmovi nadređeni temeljnim razinama pokazuju određene jezične anomalije kao što su morfološka nerazvedenost koja se primjerice često očituje u pojavljivanju u samo jednom broju ili u samo jednom rodu, slaba tvorbeno plodnost itd. Budući da ljudski konceptualni sustav, odnosno poimanje, predočavanje, shvaćanje i spoznavanje izvanjezičnih referenata, snažno utječe na jezični sustav određujući sastav, oblike i distribuciju jezičnih jedinica, takve gramatičko-tvorbene anomalije termina nadređenih temeljnim razinama proizlaze upravo iz konceptualnih anomalija koje su posljedica njima svojstvene nemogućnosti ostvarivanja konceptualizacije na najvišoj kategorizacijskoj razini. Na toj je razini riječ o iznimno apstraktnim i uopćenim, pa samim tim i konceptualno teško dokučivim, terminima preko kojih se komunikacija u neutralnim i svakodnevnim kontekstima gotovo nikada ne odvija. Rosch (1975) i Rosch i Mervis (1975) u svojim su istraživanjima i

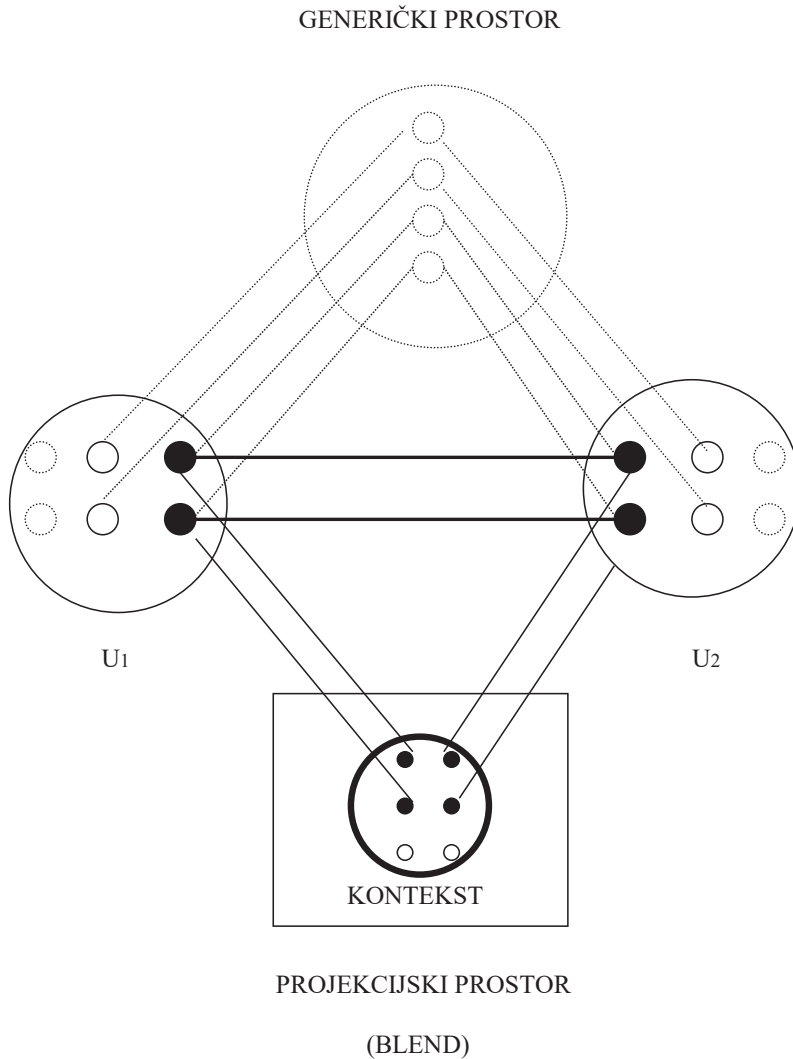
283 Termin kognitivno - konceptualni status u ovom se članku ne upotrebljava paušalno. Slijedeći Ruiza de Mendozu i Peñu Cervel (2002: 139), termin *kognitivno* odnosi se na dinamiku mentalnih procesa, a termin *konceptualno* na rezultat tih procesa.

radovima dokazali da se komunikacija odvija preko temeljnih razina jer one u isto vrijeme maksimaliziraju broj relevantnih obilježja koja dijele članovi kategorije, a minimaliziraju broj obilježja koja dijele s članovima drugih kategorija. To znači da ne možemo npr. razmišljati o *voću* kao o *voću*, nego jedino o *voću* kao o *bananama*, *jabukama*, *kruškama* itd. Vidimo li npr. nekoga kako jede neki čudan plod i ne znajući što jede, upitamo ga što to jede, odgovor koji će uslijediti gotovo sigurno će odgovarati osi temeljne razine kategorizacije, npr. *krušku*. Vrlo je malo vjerojatno da će sugovornik odgovoriti da jede neku posebnu vrstu kruške, a još je manje vjerojatno da će odgovoriti kako jede *voće*. Isto tako ni u našem primjeru *Nixona* i *Francuske* ne možemo konceptualizirati državu ili predsjednika kao hiperonime, već se u svijesti u trenutku kada čujemo rečenicu aktiviraju isključivo niže kategorizacijske razine, odnosno konkretne države, konkretni predsjednici, konkretni geografski prostori itd., koji pripadaju ulaznim prostorima, omogućujući im na taj način konceptualni prioritet pred generičkim prostorom. Generički je prostor, osim što je konceptualno potisnut u drugi plan, ujedno u jednom smislu i veći mentalni prostor od ulaznih i projekcijskoga prostora. Njegova veličina nije rezultat u njemu sadržanoga većega broja elemenata u odnosu na druge mentalne prostore, već proizlazi iz njegove globalne naravi. To se odnosi na činjenicu da elementi generičkoga prostora obuhvaćaju i nadređeni su puno većem broju hiponima od onih koji se nalaze u ulaznim prostorima. Tako npr. *superrordinirani element države* u primjeru (1) obuhvaća i sve ostale države osim *Francuske* i *SAD-a* te je prisutan kao element generičkoga prostora i u velikom broju drugih primjera.

Što se ulaznih prostora tiče, u njima se nalaze komunikacijski relevantne kategorizacijske temeljne razine i njima podređene specifičnije razine koje ulaznim prostorima osiguravaju status istaknutih mentalnih prostora. No iako su ulazni prostori, u cjelini gledajući, istaknuti mentalni prostori, nisu istaknuti i svi njihovi elementi za razliku od generičkoga prostora, čiji svi elementi pripadaju konceptualnoj pozadini. Konceptualna integracija podliježe procesu selektivne projekcije, pa su istaknuti jedino oni elementi koji se projiciraju u projekcijski prostor jer u njemu sudjeluju samo neki elementi iz ulaznih prostora, što ističu i Fauconnier i Turner (2002: 47). Po završetku integracijsko-projekcijskoga procesa ti, u početku samo istaknuti, elementi poprimaju obilježja fokalnih, najistaknutijih elemenata, tvoreći najmanji, ali konceptualno najistaknutiji, fokalni projekcijski prostor. U primjeru (1) istaknuti su npr. *francuski geografski prostor* i *francuski glasači* jer su projicirani

u projekcijski prostor u kojem su potom poprimili obilježja fokalnih elemenata, dok *američki geografski prostor* i *američki glasači* pripadaju pozadinskim elementima drugoga ulaznoga prostora jer ne sudjeluju u formiranju dinamičnoga projekcijskoga prostora. U skladu s rečenim grafički bi se prikaz pojedinih mentalnih prostora mogao razlikovati jer će na taj način njihova kognitivna iznijansiranošć i konceptualna hijerarhija još više doći do izražaja. Kao formalna oznaka gotovo potpune kognitivne defokusiranosti u trenutku interpretacije iskaza generički se prostor sa svojim elementima može prikazati isprekidanim linijama, ulazni prostori, kao konceptualno istaknuti prostori, punim linijama, dok se fokalnost projekcijskoga prostora može prikazati podebljanom punom linijom. Prikaz elemenata ulaznih prostora također se treba razlikovati. Elementi koji se projiciraju u projekcijski prostor mogu se prikazati punim crnim krugovima, a ostali ili punim ili isprekidanim linijama, ovisno o njihovoj kognitivno-konceptualnoj vrijednosti unutar pojedinačnoga ulaznoga prostora. Primjer (1) jedan je od onih slučajeva, a takvih i sličnih nemali je broj,²⁸⁴ što među ostalima ističu i Fauconnier i Turner (2002: 225) te Taylor (2002: 531), koji snažno nameću i zahtijevaju uvođenje konteksta u prikaz jer upravo kontekst, bez obzira koje naravi i čime uvjetovan, određuje interpretaciju iskaza. Tako se interpretacija primjera (1) u projekcijskom prostoru može temeljiti na većoj nezainteresiranosti francuskih građana za političke afere ili na većoj popustljivosti medija u takvim slučajevima ili pak na blažim zakonskim odredbama kojima se tada tereti predsjedničkog kandidata. Prijedlog temeljnoga modela konceptualne integracije u svjetlu trenutnosti procesa interpretacije iskaza prikazan je na sl. 2.

284 Među poznatijim je i češće citiranim protučinjeničnim primjerima kod kojih je moguće više kontekstualno uvjetovanih interpretacija i Turner i Fauconnierov (2000: 133) primjer usporedbe političkoga preživljavanja Billa Clintona nakon seksualne afere s Monikom Lewinski s katastrofom Titanika (*Da je Clinton Titanik, ledenjak bi potonuo*) te Taylorov (2002: 530) primjer prebacivanja te afere, isto kao i Nixonove, u Francusku (*U Francuskoj, Billu Clintonu ne bi naškodila njegova veza s Monikom Lewinski*).

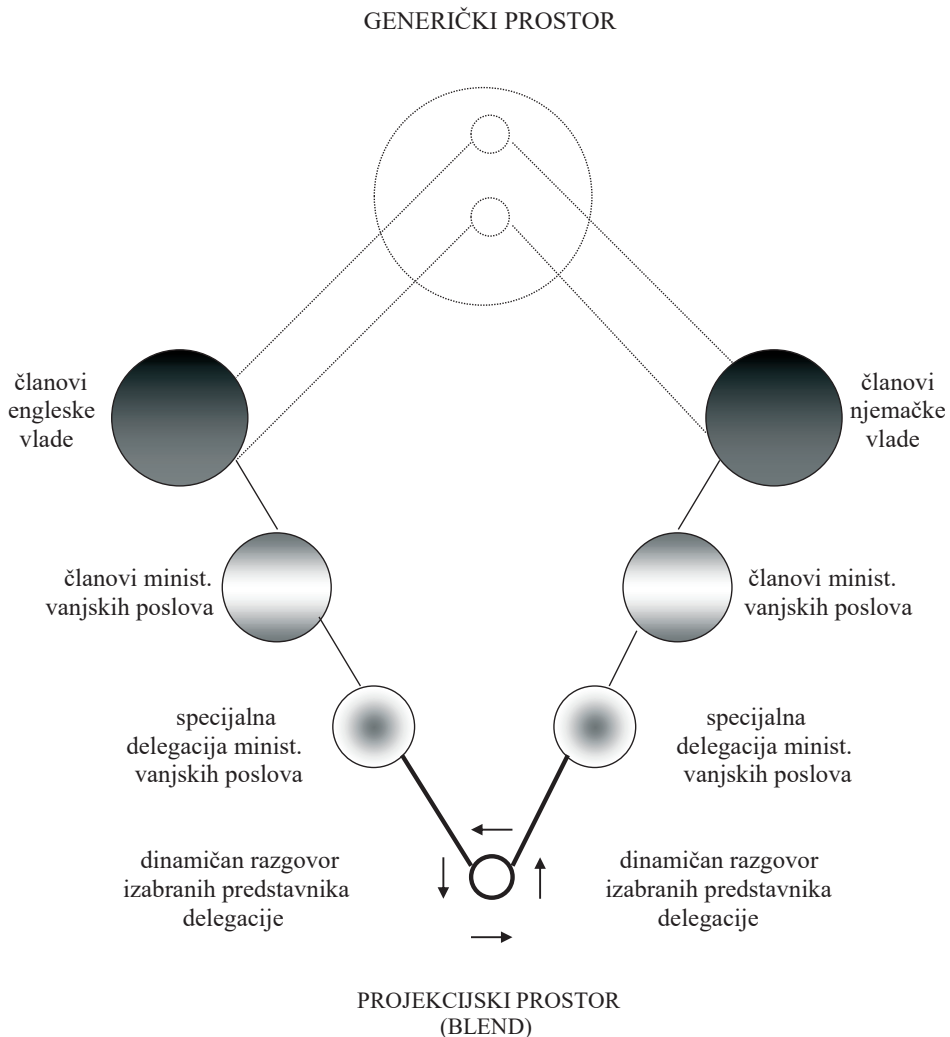


Slika 2

Tu kognitivno-konceptualnu vrijednost pojedinih elemenata ulaznih prostora te tijekom procesa konceptualne integracije još jasnije oslikava sljedeći primjer:

(2) **Engleska** će teško pobiti **njemačke** argumente u raspravi o ulasku Hrvatske u Europsku uniju.

Preko ovoga primjera može se slikovito i metaforički predočiti na koji se način s jedne strane odvija profiliranje onih elemenata koji se projiciraju u projekcijski prostor, a s druge strane potiskivanje u konceptualnu pozadinu onih koji ostaju samo u ulaznim prostorima. Nakon interpretacije dvostruke metonimije (MJESTO ZA INSTITUCIJU > INSTITUCIJA ZA LJUDE), a o čemu će kasnije biti više riječi, u projekcijski je prostor projicirano samo nekoliko članova specijalnih delegacija ministarstava vanjskih poslova svake od dviju država, dobivši tako status fokalnih elemenata, a pokretanjem projekcijskoga prostora oni ulaze u dinamičnu raspravu. Na taj način fokalni elementi projekcijskoga prostora postaju kristalno konceptualno jasni (konceptualno poznati), drugi članovi ministarstava vanjskih poslova, koji ne sudjeluju u raspravi, ostaju nešto zatamnjeniji (konceptualno nepoznatiji), dok članovi vlada koji pripadaju drugim ministarstvima (ministarstvu prosvjete, ministarstvu zdravstva itd.) ostaju potpuno zatamnjeni (konceptualno nepoznati) u pozadini. Članovi vlada dviju država koji nisu projicirani zadržavaju imanentnost samo ulaznim prostorima. S obzirom na sl. 2 članovi ministarstava vanjskih poslova koji ne sudjeluju u raspravi, odnosno koji nisu projicirani, imali bi status elemenata prikazanih punim linijama, dok bi članovi drugih ministarstava odgovarali statusu elemenata prikazanih isprekidanim linijama, a zbog njihova većeg stupnja konceptualne defokusiranosti. Taj metaforički odnos, igra svjetla i tame u ulaznim prostorima, a koja odgovara konceptualnom reduciranju njihovih elemenata te njihovu projiciranju u projekcijski prostor prikazan je na sl. 3.



Slika 3

Metafore POZNATO JE SVJETLOST i NEPOZNATO JE TAMA zapravo su metafore koje ujedinjene omogućuju interpretaciju općenitije metafore ZNANJE JE GLEDANJE jer se može znati jedino ono što se vidi, a vidjeti se može samo ono što je osvijetljeno. S obzirom na odnos, ispreplitanje i integraciju tih metafora ovdje se može napraviti zanimljiva digresija, usporedba s jednim fenomenom iz izvanjezičnoga svijeta, gdje je stupanj jasnoće interpretacije uvjetovan doslovnim odnosom svjetla i tame, a što onda daje jako uporište pristupu procesu konceptualne integracije kroz njihov metaforički odnos. Naime dijelovi

i faze procesa konceptualne integracije mogu se usporediti s fotografiranjem, odnosno s procesom nastajanja fotografije pri čemu blenda fotoaparata regulira i omogućuje idealan odnos svjetla i tame koji rezultira jasnom i oštrom fotografijom. U skladu s tim, mogu se između procesa nastajanja fotografije i procesa konceptualne integracije povući dvije paralele. Budući da je vizualizacija jedan od najvažnijih elemenata konceptualizacije, prva se paralela može povući između blende kao dijela fotoaparata koji regulira odnos osvjetljenih i zatamnjenih mjesta na fotografiji s jedne strane te kognitivnih mehanizama u mozgu koji reguliraju odnos poznatih i nepoznatih, fokusiranih i defokusiranih elemenata u procesu nastajanja projekcijskoga mentalnog prostora s druge strane, dok se druga paralela može povući između rezultata tih dvaju procesa: fotografije kao vizualnoga fenomena u kojem se očituje idealan odnos osvjetljenih i zatamnjenih mjesta i projekcijskoga mentalnog prostora kao konceptualnoga fenomena, jasne i izoštrene konceptualne slike, a u kojem se elementi svjetla i tame metaforički preslikavaju na konceptualno poznate i nepoznate elemente integrirane u njemu iz ulaznih prostora.

2.2. Posvetimo se sada i drugom postavljenom problemu s početka ovoga rada, problemu odnosa nekih tipova metonimije i ulaznih prostora u procesu konceptualne integracije. Među važnijim i neizostavnim radovima iz područja odnosa metonimije i konceptualne integracije svakako je članak Turnera i Fauconniera (2000), u kojem se na nekoliko primjera objašnjava odnos metonimijskih relacija u ulaznim prostorima te istih tih relacija po završetku konceptualne integracije u projekcijskom prostoru preko principa pritiska metonimijske projekcije (engl. *metonymy projection constraint*). Temeljna je ideja članka da neke neizravne metonimijske relacije u ulaznim prostorima u projekcijskom prostoru postaju izravne, odnosno da veza među njima postaje tješnja, a samim tim i jasnija. U tom je smislu posebno zanimljiv, i na njemu ćemo se zadržati, kanonski, već pomalo klasični i u raznim umjetnostima vrlo čest, primjer prikaza smrti kao kosca – kostura obučenog u crni plašt s kapuljačom preko glave. Prema Turneru i Fauconnieru taj lik smrti u projekcijskom prostoru izrasta iz kombinacije elemenata iz više mentalnih prostora – (i) prostora koji sadrži elemente pojedinačnoga ljudskog umiranja, (ii) prostora s apstraktnim modelom uzročnih relacija, (iii) prostora koji sadrži prototipnoga ljudskog ubojicu i (iv) prostora sa žetecima u scenariju žetve – u kojima postoje određeni metonimijski odnosi. Tako je primjerice smrt u ulaznom prostoru koji se tiče pojedinačnoga ljudskog umiranja metonimijski povezana sa svećenikom kao dijelom scenarija umiranja i smrti i sprovoda.

No veza je smrti sa svećenikom, točnije njegovom opravom, u ulaznom prostoru posredna i neizravna, dok u projekcijskom prostoru ona postaje izravna jer plašt s kapuljačom kao neizostavni odjevni predmet nekih crkvenih redova postaje odjeća smrti. Slično je i s kosturom koji je u ulaznom prostoru povezan sa smrću visokorazinskom metonimijom REZULTAT ZA UZROK, dok u projekcijskom prostoru ta veza opet postaje izravna jer je kostur u funkciji tijela smrti. Sve u svemu, radi se o vrlo uspješnom prikazu metonimijskih odnosa unutar različitih tipova mentalnih prostora, no jedan je izuzetno važan odnos zanemaren. Zanemaren je metonimijsko-metaforički odnos koji se ostvaruje između ulaznoga prostora žeteoca u scenariju žetve te smrti kao kosca u projekcijskom prostoru. Naime žito je u tom ulaznom prostoru metafora za plodnost koja je opet metonimijski kao UZROK povezana sa životom kao njezinim REZULTATOM²⁸⁵. Zbog toga je odnosa u projekcijskom prostoru moguć izravan odnos kosca / smrti kao ubirača ljetine / života, a prototipnoga ljudskog ubojicu iz trećega ulaznog prostora bolje bi bilo zamijeniti nekakvim spontanom ubiračem života, pri čemu značenje namjere ne bi bilo toliko istaknuto kao što je istaknuto u scenariju ubojstva. Tomu je tako zbog analogije koja se može uspostaviti između žeteoca koji dolazi požnjeti žito na kraju prirodnoga ciklusa njegova sazrijevanja, i smrti koja dolazi uzeti život na kraju životnoga ciklusa. Upravo je zbog takvoga tumačenja odnosa žeteoca i smrti, a koji u ulaznim prostorima ne tvore komplementarne parnjake, moguća njihova izravnija povezanost u projekcijskom prostoru. Žito se, osim što se preko plodnosti koja se metonimijski povezuje sa životom, preko plodnosti, također, povezuje i s bogatstvom i blagostanjem, pa se, s obzirom na tu metaforičko-metonimijsku nit u projekcijskom prostoru može povući i paralela s dobom epidemije kuge u Europi, koja je osim ljudskih života uzimala odnosno uništavala i plodove ljudskoga rada, a i kuga se, kao Crna Smrt, također često, posebno u književnosti²⁸⁶ i slikarstvu, personificira likom kostura odjevenoga u crni plašt s kapuljačom preko glave. Personifikacija kuge motivirana je i omogućena odnosom metonimijske ekspanzije općega tipa DIO ZA CJELINU (KUGA ZA SMRT). S obzirom na to i kuga je, a slično odnosu smrti i kostura te smrti i svećenika u ulaznom prostoru pojedinačnoga ljudskoga umiranja, u ulaznom prostoru apstraktnih uzročnih relacija, u kojem se među ostalim

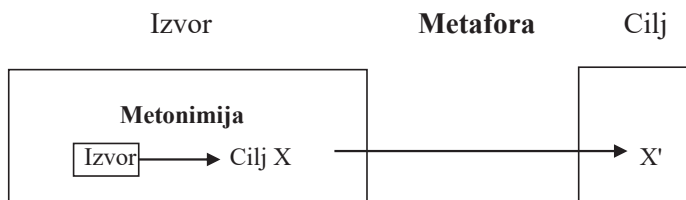
285 Moglo bi se ovdje ići u nekoliko metonimijsko-metaforičkih smjerova. Jedan je od njih uspostavljanje metonimijskoga odnosa UZROK ZA REZULTAT između *žita* i *kruha* u domeni izrade kruha, a potom se kruh metaforički, preko biblijskoga motiva tijela Kristova, može preslikati na život.

286 I u hrvatskoj književnosti ima primjera personifikacije kuge, od kojih je jedan od najuspjelijih u pjesničkoj pripovijesti A. Šenoa *Kugina kuća*.

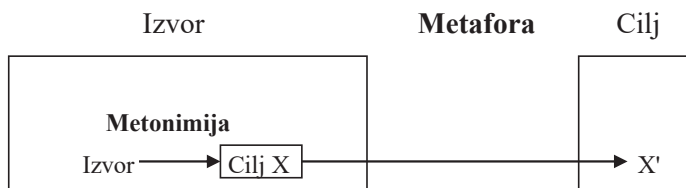
apstraktnim uzročnim relacijama nalazi i smrt, uz ostale smrtonosne bolesti, samo jedan vid smrti, jedan element u cijeloj domeni smrti, no u projekcijskom prostoru ta veza također postaje izravna,²⁸⁷ pa su sve to još dodatni argumenti koji idu u prilog opravdanosti i utemeljenosti Turner i Fauconnierove teze o principu pritiska metonimijske projekcije.

S druge strane, a što je ujedno za predmet rasprave u ovom radu puno važnije, Ruiz de Mendoza (2000), Ruiz de Mendoza i Peña Cervel (2002) i Ruiz de Mendoza i Díez Velasco (2003) bave se mjestom i načinom interpretacije metonimije unutar metaforičkih domena izvora i cilja te postavljaju četiri temeljna modela: metonimijsku ekspanziju metaforičkoga izvora ili njegovih dijelova, metonimijsku redukciju metaforičkoga izvora ili njegovih dijelova, metonimijsku ekspanziju metaforičkoga cilja ili njegovih dijelova te metonimijsku redukciju metaforičkoga cilja ili njegovih dijelova. Metonimijska redukcija i metonimijska ekspanzija metaforičkih domena zapravo su alternativni nazivi za dva temeljna metonimijska odnosa, za odnos CJELINA ZA DIO, tj. za odnos kod kojega je ciljna domena dio ili poddomena izvorne domene (engl. *target in source metonymy*), odnosno kod metonimijske ekspanzije za odnos DIO ZA CJELINU, kod kojega je izvorna domena dio ili poddomena ciljne domene (engl. *source in target metonymy*). Ta su četiri odnosa prikazana na sl. 4–7 – metonimijska ekspanzija metaforičkoga izvora ili njegovih dijelova (sl. 4), metonimijska redukcija metaforičkoga izvora ili njegovih dijelova (sl. 5), metonimijska ekspanzija metaforičkoga cilja ili njegovih dijelova (sl. 6) i metonimijska redukcija metaforičkoga cilja ili njegovih dijelova (sl. 7)

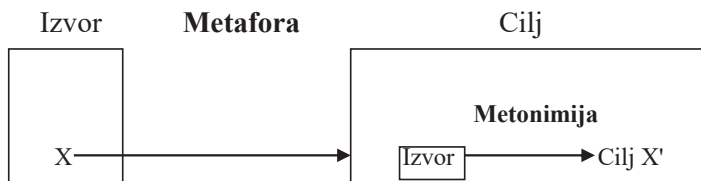
287 U vezi s primjerom personifikacije kuge valjalo bi se ukratko osvrnuti na jedan zanimljiv fenomen koji se tu javlja i koji svakako zahtijeva daljnje elaboracije. Radi se o fenomenu prelaska iz odnosa metonimijske redukcije u ulaznim prostorima u odnos metonimijske ekspanzije u projekcijskom prostoru. Naime smrt s kugom u ulaznom prostoru apstraktnih uzročnih relacija stoji u odnosu CJELINA ZA DIO jer je kuga samo jedna od bolesti koja uzrokuje smrt, pa se procesom metonimijske redukcije semantičko polje smrti sužava izdvajanjem kuge koja se prenosi u projekcijski prostor. No u projekcijskom prostoru kuga je, vidjeli smo, kao samo jedna vrsta smrtonosnih bolesti personificirana likom koji inače predstavlja smrt kao opću pojavu, pa je stoga odnos metonimijske redukcije iz ulaznoga prostora u projekcijskom prostoru zamijenjen odnosom metonimijske ekspanzije – kuga kao pojedinačni UZROK za smrt kao opći REZULTAT.



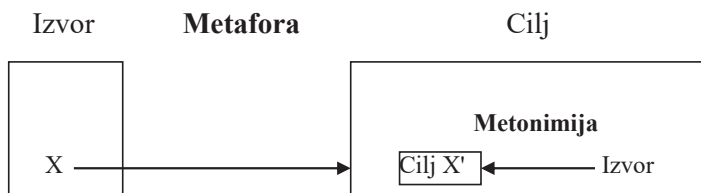
Slika 4



Slika 5



Slika 6



Slika 7

Da se ne navode svi primjeri iz radova Ruiza de Mendoze i suradnika, kao ilustraciju ću navesti dva primjera iz članka Ruiza de Mendoze i Díez Velasco (2003). Prema njihovu modelu izraz *osvojiti nečije srce* primjer je metonimijske redukcije jednoga dijela ciljne domene metafore *srca* koje stoji za *ljubav* kao jednu od njegovih kontekstualno uvjetovanih poddomena²⁸⁸ ili aktivnih zona (Langacker 1984), dok je izraz *gristi ruku koja te hrani* primjer metonimijske

²⁸⁸ Da je koncept *uzvratanja ljubavi* odnosno *obostranoga zaljublivanja* doista samo jedna od kontekstualno uvjetovanih poddomena koje *srce* može aktivirati, dokazuju primjeri tipa *imati veliko srce*, u

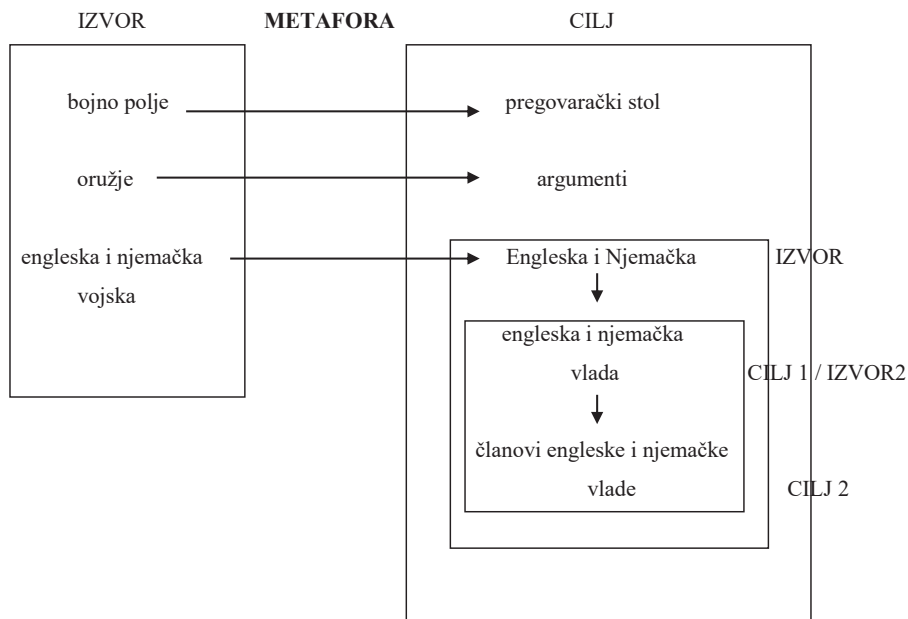
ekspanzije jednoga dijela izvorne domene metafore, gdje *ruka* kao dio tijela stoji za *čovjeka* kao cjelinu, odnosno gdje je *ruka* kao metonimijska izvorna domena samo jedna od poddomena *čovjeka* kao ciljne domene. Kao što se iz grafičkih prikaza interakcije metonimije i metafore na sl. 4–7 može vidjeti, interpretacija svakoga metonimijskoga odnosa, i metonimijske redukcije i metonimijske ekspanzije, provodi se unutar izvorne ili unutar ciljne metaforičke domene. Na toj ćemo se činjenici zadržati i na nekoliko protučinjeničnih i metaforičkih primjera pokušati dokazati da se detaljnijom kognitivnom analizom može doći do nešto drukčijih zaključaka, tj. da mjesto interpretacije metonimije ne mora uvijek biti unutar izvornih i ciljnih metaforičkih domena. Vidjet ćemo da postoje i protučinjenični (nemetoforički) i metaforički slučajevi kod kojih se metonimija interpretira prije ulaznih prostora, odnosno ako je riječ o metaforičkom izrazu, prije izvorne i prije ciljne domene. Takve ćemo mentalne prostore, a koji imaju funkciju mjesta interpretacije metonimije prije ulaznih prostora, nazvati *predulaznim* prostorima u protučinjeničnim slučajevima te *predizvornim* i *predciljnim* prostorima u primjerima interakcije metonimije i metafore. Također ćemo pokušati objasniti o čemu ovisi mjesto interpretacije metonimije, tj. koji preduvjeti moraju biti zadovoljeni da bi se metonimija interpretirala u predulaznim prostorima, a koji pak da bi se interpretirala unutar ulaznih prostora.

Krenimo s već spomenutim primjerom (2). Ta je rečenica jedan od primjera koji pripadaju metafori RASPRAVA JE RAT,²⁸⁹ a budući da u ovom slučaju *Engleska* i *Njemačka* aktiviraju dvostruku metonimiju MJESTO ZA INSTITUCIJU > INSTITUCIJA ZA LJUDE, a obje te metonimije pripadaju jednom od triju²⁹⁰ općih metonimijskih modela, modelu CJELINA ZA DIO, prema Ruizu de Mendози i suradnicima (2000, 2002, 2003) radilo bi se o tipu metonimijske redukcije dijela metaforičkoga cilja i sužavanje toga dijela provodilo bi se unutar metaforičke ciljne domene. Opći model metonimijske redukcije dijela metaforičkoga cilja prikazan je na sl. 7, dok je taj model primijenjen na (2) prikazan na sl. 8.

kojem se, a ovisno o kontekstu, mogu aktivirati poddomene *hrabrosti* ili *velikodušnosti* te *biti nečije srce* gdje se aktivira poddomena druge vrste *ljubavi*, npr. *majčinske*.

289 Detaljnu analizu te strukturne metafore daju Lakoff i Johnson (1980).

290 Uz temeljne metonimijske opće modele CJELINA ZA DIO i DIO ZA CJELINU tu je i treći, doduše najproblematičniji, model DIO ZA DIO, o kojem će u nastavku još biti riječi.

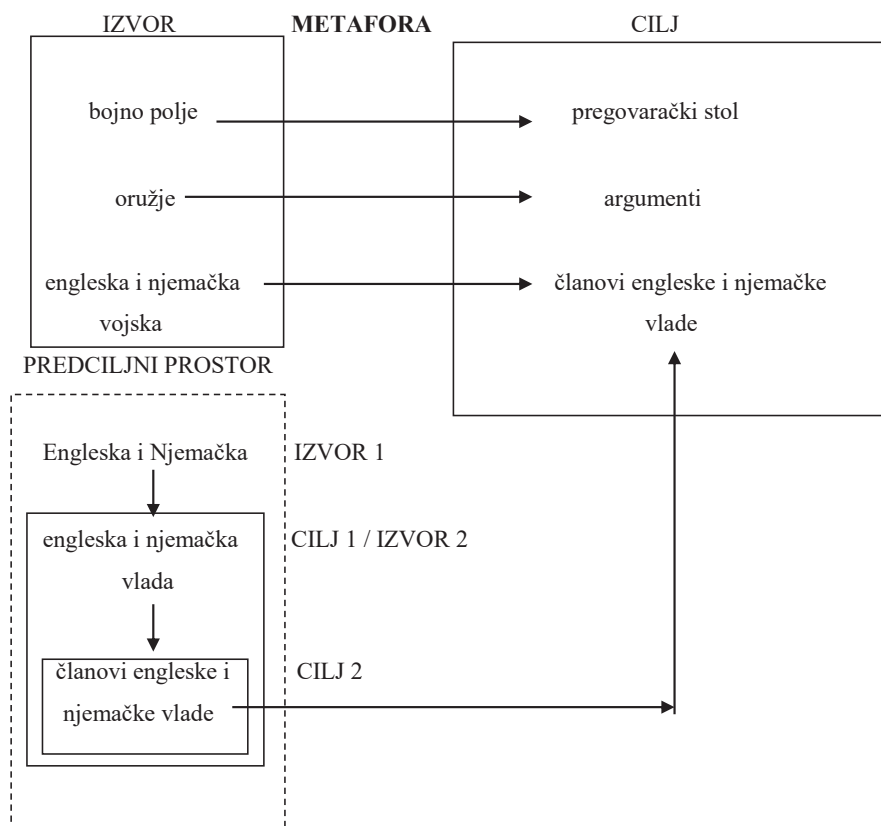


Slika 8

Prisjetimo se sada etapa u formiranju projekcijskoga prostora (sl. 3) i razmislimo o tome što je u svijesti istaknuto, koji su to elementi, odnosno koje su to poddomene *Engleske* i *Njemačke* kognitivno u prvom planu u trenutku interpretacije primjera (2). U trenutku interpretacije primjera (2) u svijesti su aktivirani isključivo pripadnici vlada dviju država. Oni stoga imaju status istaknutih elemenata koji se potom u procesu konceptualne integracije reduciraju,²⁹¹ tako da neki ostaju imanentni samo ulaznom prostoru, a drugi po primaju obilježja fokalnih elemenata sudjelujući u formiranju projekcijskoga prostora. To drugim riječima znači da je to jedina poddomena na koju se u tom trenutku pomišlja, jedina poddomena konceptualno prisutna u ciljnoj domeni, dok ostale poddomene *Engleske* i *Njemačke* (npr. njihove sportske reprezentacije, dijelovi njihova geografskog prostora, njihovi privredni resursi itd.) ostaju potisnute u pozadini. Za njihovu je aktivaciju u tom trenutku, slično kao i za aktivaciju elemenata generičkoga prostora, potreban dodatni kognitivni napor, pa je zbog toga opravdano pretpostaviti da mjesto interpretacije te metonimije nije unutar ciljne metaforičke domene, već da je metoni-

291 Redukciju toga tipa, prikazanu na sl. 3., treba strogo lučiti od metonimijske redukcije o kojoj govore Ruiz de Mendoza i suradnici (2000, 2002, 2003). Ovdje je riječ o sužavanju elemenata koji su preostali nakon prethodno provedene metonimijske redukcije dijela metaforičke ciljne domene.

mija interpretirana prije početka procesa konceptualne integracije u nekom pretprostoru koji se, a budući da se radi o metonimiji koja se odnosi na ciljnu metaforičku domenu, može nazvati predciljnim mentalnim prostorom. (sl. 9.) U tom pretprostoru nalaze se *Engleska i Njemačka* sa svim svojim poddome-nama i iz njega se u aktualnom komunikacijskom trenutku ekstrahira poddo-mena članova dviju vlada, prelazeći u prostor ciljne domene. Ostale poddo-mene ostaju u predciljnom prostoru, a njihova aktivacija uvjetovana je nekim drugim komunikacijskim kontekstom.²⁹² Zbog toga je, a i zbog činjenice da je proces interpretacije metonimije trenutan proces koji se odvija nesvjesno, predciljni prostor kao mjesto njezine interpretacije označen isprekidanim li-nijama koje signaliziraju da se radi o pozadinskom mentalnom prostoru.



Slika 9

292 Ovdje treba primijetiti da su navedeni argumenti razlog uvođenju konteksta u temeljni model konceptualne integracije na sl. 2.

Razmotrimo još jedan primjer metonimijske redukcije metaforičke ciljne domene u kojem postoje razlozi za uspostavljanje predciljnoga prostora.

(3) **Jamesa Joycea** u većini slučajeva iznimno je teško pratiti.

Ovaj bi se primjer mogao podvesti pod metaforu ČITANJE JE PUTOVANJE, pri čemu James Joyce kao CJELINA stoji za svoja književna djela kao DIO u metonimijskom modelu AUTOR ZA DJELO. Kao i u primjeru (2), i ovdje su u trenutku interpretacije u svijesti prisutna samo Joyceova književna djela, tj. kontekst uvjetuje da se poddomena njegovih književnih djela ekstrahira iz predciljnoga prostora u kojemu se nalaze i sve ostale poddomene s mogućnošću potencijalne aktivacije u nekim drugim kontekstima, a zatim se procesom konceptualne integracije, istovremeno poprimajući obilježja fokalnih elemenata, iz ciljnoga mentalnog prostora u projekcijski prostor preslikavaju ona teže pisana djela (primjerice *Uliks*), dok ona lakše pisana ostaju imanentna samo ciljnom prostoru, zadržavajući status istaknutih elemenata.

Slična je situacija i s protučinjeničnim irealnim uvjetnim rečenicama u (4–5):

(4) Da šezdesetih godina žene nisu dobile **tablete**, danas bi bile puno manje „slobodne“.

(5) Da je **Hitler** napao Rusiju nešto ranije, učinio bi prije zime veći napredak na ruskom teritoriju.

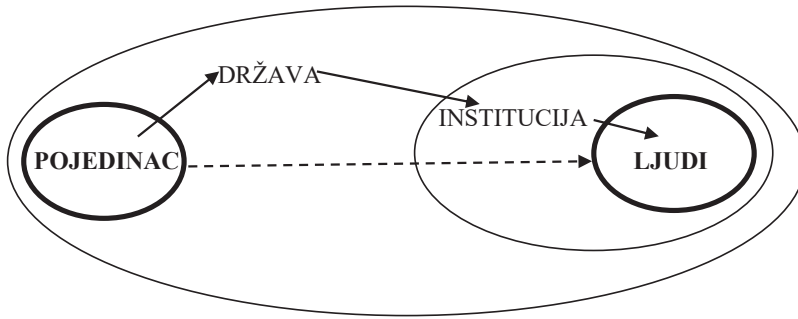
Primjer (4) pripada općem modelu metonimijske redukcije, odnosno modelu CJELINA ZA DIO. U trenutku interpretacije rečenice nedvosmisleno se pomišlja na poddomenu kontracepcijskih tableta, koja je tumačenjem metonimije ekstrahirana iz predulaznoga prostora u ulazni, dok druge, neaktivirane poddomene, npr. analgetici, antidepresivi, antibiotici itd., ostaju u pozadini svijesti, u pozadinskom predulaznom prostoru. Potom se procesom konceptualne integracije, a ovisno o tome tko interpretira rečenicu i s kakvim uvjerenjima i iskustvom, različite vrste kontracepcijskih tableta, koje se sve na početku konceptualne integracije nalaze u ulaznom prostoru, reduciraju do projekcijskoga prostora. Neki tipovi ostaju potisnuti u svijesti, tj. ostaju u ulaznom prostoru zadržavajući samo status istaknutih elemenata, dok se drugi, i to oni bliski iskustvu pojedinca koji interpretira iskaz, projiciraju u

projekcijski prostor dobivajući status fokalnih elemenata u hipotetičkoj situaciji konkretiziranoj tom rečenicom.

Metonimija *Hitler* u (5) što se tiče procesa formiranja projekcijskoga prostora, pripada istom konceptualno-integracijskom tipu, no može se interpretirati na više načina. Prvo je tumačenje izravno, metonimijskoga tipa ZAPOVJEDNIK ZA ONE KOJIMA SE ZAPOVIJEDA, dok je drugo tumačenje nešto složenije naravi, ekspanzijsko-redukcijskoga tipa. Metonimijska ekspanzija i redukcija odnose se na tumačenje gdje Hitler kao DIO, doduše najvažniji, ali ipak dio, stoji za CIJELU nacističku Njemačku, koja se potom reducira na jednu od svojih poddomena, na njemačku vojsku kao instituciju, odnosno na vojnike. Naime klauza *Da je Hitler napao Rusiju nešto ranije...* može se vrlo lako interpretirati kao *Da je nacistička Njemačka napala Rusiju nešto ranije...*, pa je u tom slučaju onda metonimija DIO ZA DIO (POJEDINAC ZA LJUDE) zapravo indirektno rezultat trostruke metonimije u metonimijskom lancu POJEDINAC ZA DRŽAVU (HITLER ZA NJEMAČKU) > DRŽAVA ZA INSTITUCIJU (NJEMAČKA ZA NJEMAČKU VOJSKU) > INSTITUCIJA ZA LJUDE (NJEMAČKA VOJSKA ZA NJEMAČKE VOJNIKE), pri čemu je prva metonimija ekspanzijska, a druge su dvije redukcijske. Shvati li se primjer (5) na taj način, moglo bi se tvrditi da je tu riječ o općem metonimijskom modelu DIO ZA DIO, u kojem Hitler kao DIO domene nacističke Njemačke, ali tek posredno, stoji za njezin drugi DIO, za njemačku vojsku. No zbog navedenih razloga ipak mi se boljim i kognitivno utemeljenijim rješenjem čini da se kod referencijalnih metonimija opći tip DIO ZA DIO ne smatra ravnopravnim drugim dvama tipovima.²⁹³ Struktura takvih metonimija prikazana je na sl. 10,²⁹⁴ gdje je isprekidanom strelicom označena indirektna narav metonimijskoga tipa DIO ZA DIO.

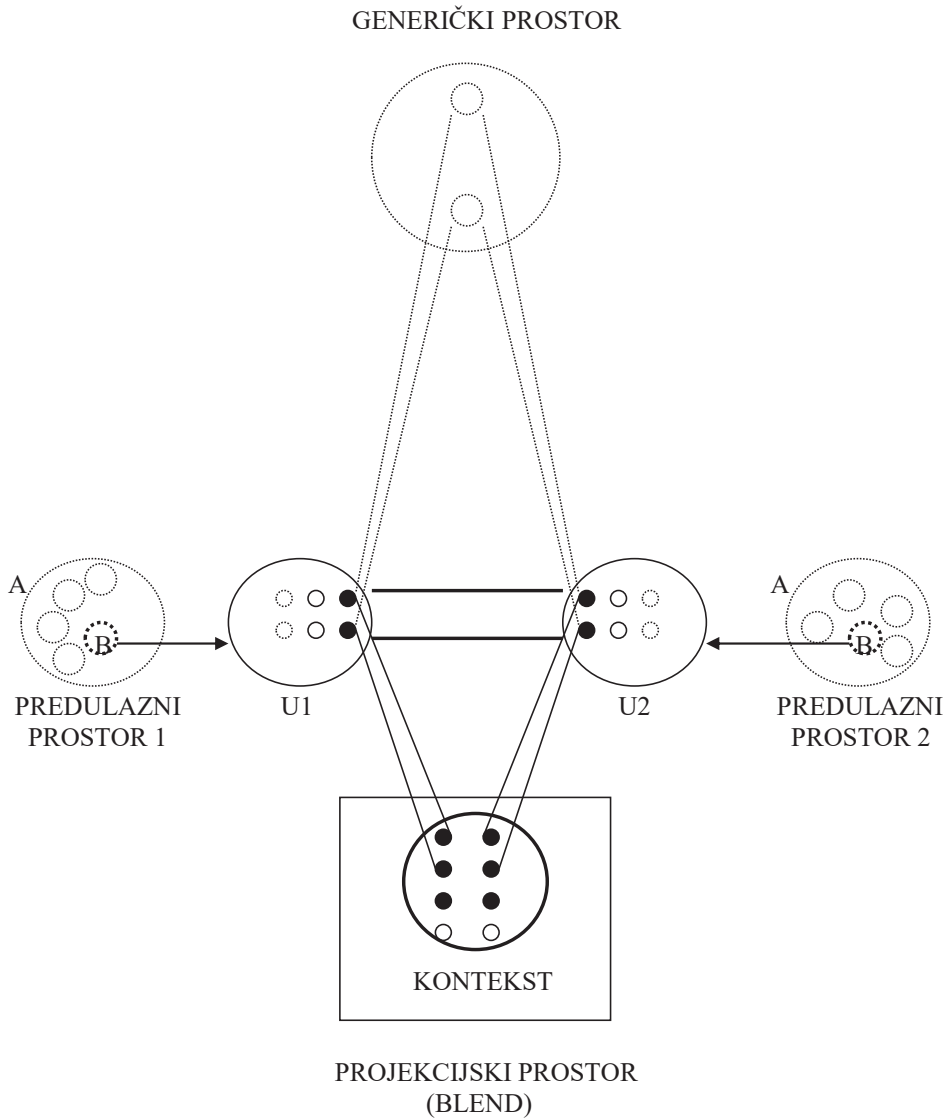
293 O pitanjima kognitivnoga statusa metonimijskoga tipa DIO ZA DIO kod referencijalnih metonimija usporedi i recentnije rasprave u Brdar (2020), Brdar i Brdar-Szabó (2021, 2022). S druge strane kod visokorazinskih metonimija, koje podrazumijevaju metonimijski odnos apstraktnih i relacijskih fenomena, DIO ZA DIO poseban je opći metonimijski tip ravnopravan drugim dvama, odnosno tada se ne može smatrati indirektnim metonimijskim odnosom kao rezultatom metalepse (usporedi ovdje raspravu *Metafora, metonimija i hrvatske subordinirane strukture*).

294 Sličan se odnos ostvaruje recimo i u primjeru *Ako te boli glava, uzmi aspirin*, gdje se interpretacija metonimije također ne provodi izravno između aspirina kao DIJELA i ostalih vrsta analgetika kao drugih DIJELOVA cjeline. I u ovom se primjeru veza među dijelovima uspostavlja posredno, metaleptički, tek preko analgetika kao cjeline, jer navedeni primjer najprije metonimijskom ekspanzijom u svijesti potiče aktivaciju analgetika kao cjeline koja se tek potom reducira na pojedinačne vrste analgetika (voltaren, kafetin, analgin itd.), ovisno o tome što tko uzima protiv glavobolje.



Slika 10

Nakon provedene interpretacije metonimije u predulaznom prostoru, proces konceptualne integracije odvija se na sljedeći način: konceptualna integracija počinje u ulaznom prostoru u kojem se nalazi cijela njemačka vojska, čiji se dijelovi potom konceptualno reduciraju da bi na kraju u projekcijskom prostoru ostao samo jedan njezin dio (koji će to dio biti – pješništvo, oklopne jedinice, topništvo itd. – ovisi opet o konceptualnom sustavu pojedinca) koji sudjeluje u kreiranju hipotetičke situacije u kojoj njemačka vojska prije zime prodire dublje u ruski teritorij. Pokretanjem projekcijskoga prostora, njegovim dinamiziranjem, fokalni elementi podložni su raznovrsnim i različitim pojedinačnim elaboracijama, ovisno o individualnoj mašti i predodžbenim mogućnostima. Predulazni prostori u okviru temeljnoga modela konceptualne integracije u trenutku interpretacije iskaza prikazani su na sl. 11.



Slika 11

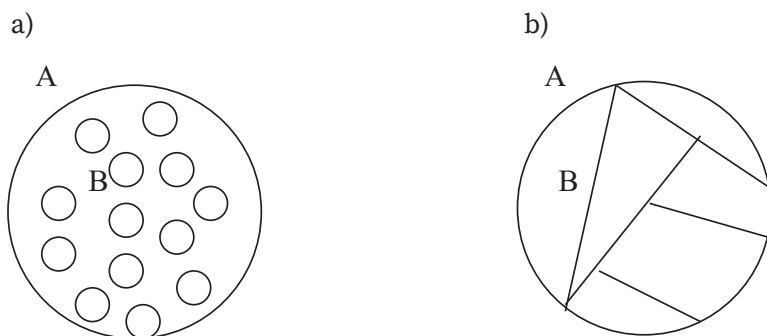
Drukčije je pak u primjerima (6–8):

- (6) **Sva** se zacrvenila od bijesa.
- (7) Da si jučer oprao **auto**, mogli smo danas ranije krenuti na put.
- (8) Da provalnik nije bio prisiljen razbiti **prozor**, policiji bi posao bio otežan.

U takvim i sličnim primjerima aktivirane poddomene u trenutku interpretacije nisu i jedine koje se nalaze u ulaznim prostorima. Tako se *lice*, *vanjski dio automobila* i *prozorsko staklo* kao aktivne zone i ciljne domene metonimijskih izraza *sva*, *auto* i *prozor*, konceptualiziraju jedino u sklopu cjelina koje ih metonimijski određuju. Drugim riječima, u (6–8) ne može se govoriti o istom tipu konceptualne ekstrakcije ciljne poddomene, pa se zato u primjerima toga tipa ne može govoriti o interpretaciji metonimije unutar nekoga pretprostora, već se za takve metonimije može reći da se njima naglašene poddomene samo ističu, odnosno prelaze u prvi plan u ulaznim prostorima isključivo kao dijelovi većih kompaktnih cjelina.

No o čemu ovisi kada će metonimija biti interpretirana u pretprostorima, a kada u ulaznim prostorima? Što je to i koji je to kognitivni fenomen koji u nekim slučajevima zahtijeva formiranje pretprostora, a u nekima ne? Odgovori na postavljena pitanja leže u naravi odnosa dijelova i cjeline u izvanjezičnom svijetu, a koji se onda preslikavaju i na razinu naše konceptualizacije. Tako se u slučajevima tipa domena *Engleske* i *Njemačke*, *tableta*, *J. Joycea*, *Hitlera*, itd. radi se o iznimno velikom broju međusobno odvojenih i nepovezanih poddomena koje se mogu konceptualizirati i aktivirati u svijesti neovisno jedna o drugoj. Te poddomene tvore zasebne cjeline koje se najčešće i same sastoje od većega broja poddomena. Tako je jedna od mnogih poddomena *Engleske* i engleska vlada koja opet ima nekoliko svojih poddomena (velik broj različitih ministarstava), a te poddomene također mogu biti u funkciji nadređenih domena koje se granaju na svoje poddomene (različiti odjeli u pojedinim ministarstvima) itd. Slično je i s *tabletama* koje kao svoje poddomene imaju kontracepcijske tablete, analgetike, antibiotike i sl., a ove se pak granaju na poddomene primjerice različitih vrsta kontracepcijskih tableta, različitih vrsta analgetika itd. Primjeri toga tipa zapravo tvore hijerarhijsku mrežu domena i poddomena s mogućnošću neovisne i samostalne konceptualizacije. S druge strane metonimije tipa *prozora*, *automobila* i *ljudskoga tijela*, ne interpretiraju se u predulaznim prostorima jer njihove poddomene čine kompaktne cjeline gdje je konceptualizacija pojedinih dijelova kao aktivnih zona u određenom kontekstu moguća jedino u okviru nekoga drugoga dijela, neke druge poddomene, a najčešće u okviru cjeline. Upravo iz tog razloga *lice*, *vanjski dio automobila* i *prozorsko staklo* u primjerima (6–8) kao aktivne zone podliježu isključivo konceptualizaciji u okviru cjeline, tj. njihova je projekcija u spomenutim hipotetičkim situacijama moguća jedino u okviru *cijeloga ljudskog tijela*, *cijeloga automobila* i *okvira prozora* kao nedjeljivih cjelina, za ra-

zliku od primjera u kojima su istaknute poddomene projicirane samostalno, bez kognitivne aktivacije drugih poddomena. Drugim riječima, takvi primjeri tvore mrežu odnosa profil-baza-domena ili mrežu netemeljnih domena, gdje pojedine poddomene imaju funkciju baze, odnosno neposrednoga i neizostavnoga konceptualnoga konteksta pri konceptualizaciji drugih poddomena. Rečeno se može i shematski prikazati, pa tako sl. 12a prikazuje metonimijski odnos opisan u primjerima (2–5), gdje se radi o konceptualno jasnim i neovisnim poddomenama, dok je u primjerima (6–8), koje prikazuje sl. 12b, riječ o samostalno i pojedinačno nedostupnim dijelovima koji dobivaju smisao tek kao sastavni dijelovi većih cjelina ili cjeline. Kako u slučajevima tipa primjera (6–8), a za razliku od (2–5), ne postoji mogućnost konceptualne ekstrakcije pojedinačnih poddomena, nema ni teorijske osnove za uspostavljanje predulaznoga prostora jer se takve kompaktne cjeline projiciraju u projekcijski prostor izravno iz ulaznih prostora, a interpretacija metonimije odvija se na relaciji ulazni prostor-projekcijski prostor.



Slika 12a–b

S obzirom na rečeno, može se uspostaviti i *hipoteza predulaznih prostora* koja glasi:

Vjerojatnost uspostave predulaznih prostora kao mjesta interpretacije metonimije raste proporcionalno s brojem različitih poddomena cjeline, proporcionalno stupnju njihove međusobne odvojenosti te stupnju njihove odvojenosti od cjeline.

3. Teorija konceptualne integracije do sada je možda i najzanimljivija i najintrigantnija teorija u okviru kognitivnih pristupa jeziku jer, kao što je u uvodu već istaknuto, svojim metodološkim aparatom otvara neslućene moguć-

nosti u proučavanju načina i vidova ljudskoga mišljenja i konceptualiziranja, omogućujući pri tome analizu iznimno velikoga broja jezičnih, ali i izvan jezičnih fenomena. No ono što mislim da nedostaje toj teoriji i na što je stavljen naglasak u ovom članku, jest nedovoljna osjetljivost pri opisu uloge i naravi mentalnih prostora u aktualnom komunikacijskom trenutku, pa se u skladu s tim pokušalo što je više moguće ukloniti jaz između teorijskih postavki i njihove primjene u stvarnim i konkretnim komunikacijskim situacijama. Pokušavajući dati što dublju i što potpuniju kognitivnu analizu mentalnih prostora i njihovih elemenata u komunikacijskom procesu, tj. u trenutku interpretacije iskaza, podijelili smo ih na (i) pozadinske (generički prostor i pretprostori), (ii) istaknute (ulazni prostori) i (iii) fokalne (projekcijski prostor). Takvim konceptualnim nijansiranjem mentalnih prostora i njihovih elemenata teorijski okvir ideje o višeprostromnom modelu približava se čovjeku u njegovim svakodnevnim jezičnim aktivnostima, što je, uostalom, svrha i krajnji cilj svake kognitivne analize.

VERBALNA I SITUACIJSKA IRONIJA: O KONCEPTUALNIM MEHANIZMIMA U PODLOZI DVAJU TIPOVA IRONIJE

1. Proučavanje ironije kao figure može se pratiti još od antičkih vremena. Ironija (grč. *eironeía*) znači prikrivanje / pretvaranje (*dissembling*), a u klasičnoj retorici smatra se i figurom riječi (tropom) i figurom misli koja počiva na suprotstavljenosti izrečenog i mišljenog, odnosno figurativno je značenje suprotno doslovnom. U 20. st. ironija postaje i predmet interesa lingvista, najprije u okvirima pragmatike Grice (1975, 1978), a kasnije i psiholingvistike i kognitivne lingvistike. Kreuz i Roberts (1993) razlikuju četiri tipa ironije: (i) sokratsku, (ii) dramsku, (iii) ironiju sudbine i (iv) verbalnu. Sokratska ironija ima pedagošku funkciju navođenja publike na spoznaju, pri čemu se govornik pretvara da je neupućen u neku temu, dramsku ironiju karakterizira to da gledatelji imaju bolji uvid u sudbinu protagonista negoli oni sami, a ironija sudbine zapravo odgovara situacijskoj ironiji. No iako se može govoriti o različitim tipovima ironije,²⁹⁵ svi se suvremeni lingvistički pristupi ironiji slažu u tome da se ironija može podijeliti na dvije temeljne vrste – verbalnu i situacijsku. U *online* rječniku Merriam Webster navodi se nekoliko definicija i podznačenja spomenutih tipova ironije. Verbalna se ironija tako definira kao

the use of words to express something other than and especially the opposite of the literal meaning

a situacijska ironija kao

incongruity between the actual result of a sequence of events and the normal or expected result

i kao

an event or result marked by such incongruity.²⁹⁶

²⁹⁵ O drugim podjelama ironije usp. npr. u Muecke (1969) i Ruiz de Mendoza i Lozano-Palacio (2019).

²⁹⁶ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/irony>

S druge strane *Cambridge Dictionary* definira situacijsku ironiju kao

a situation in which something which was intended to have a particular result has the opposite or a very different result,...

a verbalnu kao

the use of words that are the opposite of what you mean, as a way of being funny.²⁹⁷

1.1. Opoziciju i nesklad izrečenoga i mišljenoga ističu i druge varijante definicija verbalne i situacijske ironije. Opozicija rečenoga i mišljenoga u srži je definicije ironije i u Griceovu (1975, 1978) klasičnom ili standardnom pragmatičkom modelu, pri čemu suprotstavljanje tih dvaju sadržaja počiva na kršenju maksime kvalitete,²⁹⁸ koja uključuje istinitost sadržaja koji se priopćava. Definicije ironije koje počivaju na opoziciji, kako ona u klasičnoj retorici tako i Griceova koja se od nje razlikuje samo u tome što je figurativno ironično značenje smješteno u okvire pragmatike i smatra se jednom vrstom implikature, poslužile su, između ostalog, kao motivacija pojavi prve velike teorije ironije – *teorije spominjanja* (engl. *Mention Theory*, Sperber i Wilson 1981, Sperber 1984, Jorgensen, Miller i Sperber 1984, Wilson i Sperber 1992, 2012). Teorija spominjanja počiva na opreci upotreba / spominjanje (Sperber i Wilson 1981), odnosno na opreci između referencije i samoreferencije kao npr. u iskazima *Ivan je dobar učenik. / Učenik je imenica muškoga roda. Služeći se ironijom govornik ili doslovno navodi nečije riječi, ili parafrazira neki iskaz, ili ponavlja neku implicitnu općeprihvaćenu društvenu normu, zajednička očekivanja, prošle događaje i sl. (Kreuz i Glucksberg 1989), pri čemu se pred sugovornika postavlja zadatak da prepozna porijeklo toga iskaza i donese zaključak o govornikovu stavu prema tom iskazu, odnosno da prepozna ironiju u pravilu negativnoga evaluacijskog tipa, koja se može kretati u rasponu od blagog ismijavanja često popraćenog humorom,²⁹⁹ pa do sarkastičnih, radikalnijih oblika ironije, čiji*

297 <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/irony>

298 Iako Grice u prvom redu ističe kršenje maksime kvalitete, ironija podrazumijeva i kršenje ostalih maksima, u prvom redu relevantnosti i načina, a ponekad i kvantitete.

299 Opažanje ironijskih elemenata koji čine situacijski okvir često je popraćeno humorom, na temelju čega bi se moglo zaključiti da ironija i humor stoje u uzročnom odnosu. Ta činjenica ironijske obrasce čini jednim od brojnih konceptualnih „okidača“ kojima se postiže efekt humora u komunikacijskom procesu, ali i neovisno o njemu. No ironija može i ne mora biti popraćena humorom. Ironija može uzrokovati humor, humor ironiju, nešto treće može uzrokovati i humor i ironiju itd. Odnos

je cilj omalovažavanje ili uvreda (Colston 1997, Toplak i Katz 2000). Prototipni su ili kanonski ironični iskazi oni pozitivni s intencijom negativne evaluacije (Kreuz i Link 2002, Burgers i Steen 2017). Tako Coulson (2005) ističe da kada se upotrebljava negativna ironična forma za neku pozitivnu realnost, tada mora biti riječ o doslovnom ehu, a pozitivni iskazi, značeći nešto negativno, ne podliježu tom ograničenju jer su norme u pravilu pozitivne i kao takve prototipne, a pozitivni se iskazi i puno brže percipiraju kao ironični od negativnih (Kreuz i Glucksberg 1989). Pozitivnim ironičnim iskazima ublažava se negativnost komentara jer se prilikom procesuiranja ironije ne može ignorirati pozitivno doslovno značenje (Dews i Winner 1995, Dews, Kaplan i Winner 1995), a pozitivni ironični iskazi percipiraju se negativnije onda kada je riječ o umjereno negativnoj realnosti (Colston 1997). Sperber i Wilson (1986) i Wilson i Sperber (1992) u svojoj kasnijoj *teoriji relevantnosti* ironiju smještaju u širi kontekst općih principa procesuiranja informacija, koji podrazumijeva *kognitivnu okolinu* – pamćenje, osobna uvjerenja, pretpostavke, trenutnu situaciju, prethodni diskurs, kulturne vrijednosti, enciklopedijsko znanje i sl. – a stupanj relevantnosti procesuirane informacije promatraju kroz odnos napora koji govornik ulaže prenošeći neku informaciju sugovorniku i kontekstualnog učinka koji se tim načinom prenošenja postiže kod sugovornika. Jačina učinka proporcionalna je stupnju relevantnosti ostvarenoga kod sugovornika, količina uložena napora obrnuto mu je proporcionalna, a svaki iskaz upućen nekome ima presumpciju relevantnosti, koja se naziva *principom relevantnosti* i odnosi se na činjenicu da svaki iskaz upućen nekome ima određenu svrhu, odnosno pretenziju na izazivanje željenoga učinka kod sugovornika. Dakle cilj je svake komunikacije postići što veći učinak sa što manje uložena napora. U skladu s takvim širim pristupom pojam *ehoičnoga spominjanja* zamjenjuju pojmom *interpretativne sličnosti*, *ehoične iskaze* zamjenjuju manje restriktivnim nazivom *ehoične interpretacije*, a verbalnu ironiju smatraju jednom od vrsta ehoične interpretacije, čije prepoznavanje i procesuiranje ovisi o vezi jezične forme sa zajedničkim kognitivnim okruženjem te usklađenosti s principom relevantnosti. Osnovnim razlogom protivljenja isticanju opozicije odnosno suprotnosti kao temeljnoga obilježja svake ironije Wilson i Sperber (1992) smatraju činjenicu da postoje najmanje tri vrste ironičnih iskaza koje se ne mogu podvesti pod značenje suprotnosti, a to su ublaženi iskazi, ironični citati i ironični komentari / upadice.

humora i ironije složeno je pitanje i izvan je opsega ovoga rada, a o tim različitim aspektima odnosa između humora i ironije vidi više u Gibbs, Bryant i Colston (2014) i Bryant i Gibbs (2015).

1.2. Druga teorija koja je izvršila velik utjecaj na proučavanje ironije jest *teorija pretvaranja ili prijetvornosti* (engl. *Pretense Theory*, Clark i Gerrig 1984, Kumon-Nakamura, Glucksberg i Brown 1995, Clark 1996, Currie 2006). Dok teorija spominjanja počiva na ponavljanju iskaza, teorija pretvaranja počiva na metafori pozornice i glume. Clark i Gerrig (1984) svoju teoriju temelje na antičkoj sokratskoj ironiji, na koju se referirao i Grice (1978), te u tom smislu brane Gricea od pobornika teorije spominjanja tvrdeći da je Grice govoreći o opoziciji između rečenog i mišljenog kao obveznom obilježju svake ironije zapravo mislio na pretvaranje. Čar je ironije prema Clarku i Gerrigu (1984) u prikrivenoj „igri“ između ironizatora i dviju vrsta publike – one koja razumije ironiju na temelju pozadine (pretpostavaka, uvjerenja i znanja) koju dijeli s ironizatorom i one koja ironije nije svjesna. Ironija uvijek ima žrtvu, a u teoriji pretvaranja podrazumijeva dvije vrste: žrtva je ili onaj za kojega se ironizator predstavlja, čije riječi ironizira, ili onaj dio publike koji ironiju doslovno shvaća, odnosno ne razumije namjeru ironizatora, ili pak oboje. To je jedna od prednosti koju Clark i Gerrig ističu u odnosu na teoriju spominjanja, koja svojim metodološkim aparatom nije u stanju razlikovati te dvije vrste žrtava. Drugu prednost teorije pretvaranja vide u tome što teorija spominjanja ne može na temelju zajedničkih obilježja povezati verbalnu (retoričku), dramsku i ironiju sudbine, a treću u tome što ne može objasniti diskursnu ironiju.³⁰⁰ To s druge strane za teoriju pretvaranja ne predstavlja problem jer se različite vrste ironije mogu povezati na temelju spomenutih dviju vrsta publike. Drugim riječima, prema Clarku i Gerrigu, teorija pretvaranja ima veću objasnidbenu moć od teorije spominjanja i zbog toga joj treba dati prednost. Veća objasnidbena moć teorije pretvaranja u smislu obuhvaćanja svih tipova ironije nije upitna, no to ne znači da joj uvijek treba dati prednost.

1.3. Iako na prvi pogled suprotstavljene, te dvije teorije ne isključuju jedna drugu. Štoviše, one su kompatibilne jer se dobar dio ironičnih iskaza može tu-

300 U tom kontekstu navode, kasnije često citiran, esej J. Swifta „A Modest Proposal“, a upravo neprimjenjivost teorije spominjanja na interpretaciju ironije u opsežnijim diskursnim oblicima često kao kritiku ističu i drugi autori. Ističe to recimo Coulson (2005), koja uz to navodi i još neke slučajeve s kojima se teorija spominjanja ne može nositi, kao što su neiskrena pitanja, neiskrene ponude i pretjerano ljubazni zahtjevi. I Utsumi (2000) u svojoj teoriji implicitnoga predočavanja ironije utemeljenoj na efektu prototipa (*Implicite Display Theory*) također ističe problem neprimjenjivosti teorije spominjanja na mnoge ironične iskaze, a kao nedostatak toga pristupa ističe i činjenicu da postoje i ponavljanja nečijih riječi koja nemaju namjeru ironiziranja. Isto tako i za teoriju pretvaranja smatra da ne pokriva svaku ironiju jer svaka ironija ne uključuje nužno pretvaranje (ne vidi ga recimo u situaciji gdje majka pozitivnim iskazom *I just love children who keep their rooms clean* prigovara djetetu što nije pospremilo sobu), a postoje i pretvaranja koja se ne mogu smatrati ironijom kao što je recimo parodija.

mačiti i jednim i drugim pristupom, a, kako dobro primjećuje i Colston (2017: 33), razlikuju se prije svega u tome što ističu različite aspekte ironije. Stoga je najprihvatljivije i, može se reći, nužno rješenje svaki vid integriranoga pristupa, bilo onoga kakav recimo nudi Popa-Wyatt (2014) bilo nekog drugog koji će obuhvatiti i aspekt eha i aspekt pretvaranja kao dva od triju temeljnih obilježja ironije. Treći je aspekt onaj opozicije, čije je isticanje kao obveznoga obilježja svake ironije od antičke retorike pa do Gricea, kako je već rečeno, bilo predmet kritike prije svega u teoriji spominjanja, ali i šire. No takve kritike nisu utemeljene. Opoziciju kada se govori o ironiji treba shvaćati šire od antonimije, odnosno od čiste jezične opozicije, i to ne samo u smislu pretvaranja, što ističu Clark i Gerrig (1984) braneći Gricea, nego u smislu u kojem opoziciji u ironičnim iskazima pristupaju Partington (2007), Burgers, van Malcken i Schellens (2011) i Burgers i Steen (2017). Takvo viđenje opozicije u ironiji ne podrazumijeva samo jezičnu suprotnost nego u prvom redu konceptualnu, odnosno suprotnost na razini misli, a ne jezika, pri čemu je riječ o *promjeni evaluacijske valencije*. Pristupi li se opoziciji na taj način, onda nema nikakve sumnje da svaka ironija uključuje opoziciju kao treći temeljni aspekt. I tada, često u literaturi citiran, Gibbsov (1986) primjer *I love people who signal* kao ironični komentar na vozača koji prilikom prestrojavanja nije dao žmigavac, a koji Coulson (2005) navodi kao prototipni primjer ironije gdje se ne može govoriti o suprotnom značenju, ili pak primjer *Oh, Tuscany in May!*, kao ironična ehoična aluzija na prijateljevu tvrdnju o tome kako je u Toskani u svibnju prekrasno vrijeme, a realnost je potpuno drukčija, koji pak kao argument u prilog istoj tezi navode Wilson i Sperber (1992), ne predstavljaju problem. Točno je naime da se ti i brojni drugi primjeri ne mogu analizirati preko antonimije odnosno formalne jezične opozicije, ali se mogu analizirati preko mentalne opozicije promjene evaluacijske valencije. Drugim riječima, točno je da *I love people who signal* ne znači *I don't love people who signal* ili *I love people who don't signal*. Ne znači čak ni *I don't love people who don't signal* iako je tu doseg negacije najbliži namjeravanomu značenju. Na tom tragu Coulson (2005: 129) kaže da „...the sarcasm seems to derive from the tension between from the expected insult and the apparent compliment that is expressed“, a to znači upravo opoziciju na temelju promjene evaluacijske valencije, odnosno konceptualnu opoziciju između očekivanog i rečenog.³⁰¹ Ili, u kontekstu Ut-

301 Sličnom argumentacijom Coulson (2005), ali i Utsumi (2000), kritizira opoziciju kao obvezno obilježje ironije i na primjeru *I just love children who keep their rooms clean* kao komentaru majke upućenom djetetu koje nije pospremilo svoju sobu. I tu je riječ o opoziciji utemeljenoj na promjeni evaluacijske valencije, a ne o jezičnoj opoziciji.

sumijeve (2000) *teorije implicitnoga predočavanja ironije* (engl. *Implicit Display Theory*) nužna je pretpostavka interpretacije nekoga iskaza kao ironičnoga s jedne strane postojanje ironičnoga okruženja, koje opet predstavlja opoziciju između očekivanoga i stvarnoga razvoja događaja te motivira ironiju kao izraz nezadovoljstva takvim razvojem događaja, i s druge strane sam iskaz mora zadovoljavati uvjete aluzije, pragmatičke neiskrenosti (Glucksberg 1995) i indirektnoga izražavanja negativnoga stava. U tom smislu može se govoriti o dvostrukoj opoziciji – (i) opoziciji koja se realizira samim ironičnim iskazom između rečenoga i onoga što je bilo očekivano da će se reći na temelju triju spomenutih čimbenika implicitnoga predočavanja te (ii) opoziciji kao motivu ironičnoga iskaza koji čini suprotstavljenost očekivanoga i stvarnoga razvoja događaja. Osim toga važnost je opozicije u analizi ironičnih iskaza i u tome što kontrast između stvarnoga i očekivanoga razvoja događaja utječe na intenzitet ironije. Što je kontrast veći, ironija je jača i obratno (Colston 2017).³⁰² U nastavku ćemo se u svjetlu teorije konceptualne integracije detaljnije posvetiti dvama temeljnim tipovima ironije – verbalnoj i situacijskoj.

2. Kako bi se omogućio koherentan metodološki okvir za navedene definicije i kako bi se što jasnije istaknule razlike između konceptualnih procesa koji omogućuju prepoznavanje verbalne i situacijske ironije, oslonit ćemo se na *teoriju konceptualne integracije* (Fauconnier i Turner 1996, 1998, 1999, 2002; Turner i Fauconnier 1995, 2000), koja se razvila iz prvotne *teorije mentalnih prostora* (Fauconnier 1985, Fauconnier i Turner 1994)³⁰³ i to iz najmanje triju razloga. Prvo, vidjeli smo da svaki ironični iskaz podrazumijeva opoziciju odnosno određeni tip protučinjeničnosti³⁰⁴ bilo da je riječ o antonimiji kao jezičnoj suprotnosti bilo da je riječ o široj konceptualnoj suprotnosti utemeljenoj na promjeni evaluacijske valencije, a kada je značenje nekoga iskaza utemeljeno na supostavljanju dvaju suprotnih scenarija, model konceptualne integracije najprikladniji je kognitivnolingvistički alat njegova opisa:

302 Colston (2017) govori i o različitim elementima ironičnih iskaza koji pojačavaju kontrast, a time i dojam ironije. To su recimo entiteti više rangirani na ljestvici konkretnosti, veći broj NP-a, izraženijska kauzalnost, različiti modalni izrazi itd.

303 O pristupu ironiji u okviru teorije konceptualne integracije usp. i u Coulson (2005), Tobin i Israel (2012), Pálincás (2014) i Tobin (2020).

304 O primjeni teorije konceptualne integracije na različite tipove protučinjeničnih iskaza usp. Turner (1996), Coulson (2000), Fauconnier i Turner (2002: 217–247), a za hrvatski jezik Belaj i Tanacković Faletar (2006).

Human beings pretend, imitate, lie, fantasize, deceive, delude, consider alternatives, simulate, make models, and propose hypotheses. Our mental life depends in every way on counterfactual thinking, and the central engine of such thinking is conceptual integration. (Fauconnier i Turner 2002: xiv–xv)

Drugo, teorija konceptualne integracije, za razliku od većine drugih kognitivnolingvističkih pristupa, a i šire, nije ograničena samo na analizu verbalnih iskaza, pa je stoga primjenjiva i na primjere verbalne i na primjere situacijske ironije. I treće, teorija konceptualne integracije kompatibilna je sa svim najutjecajnijim teorijskim pristupima ironiji, odnosno spoznaje tih pristupa bez ikakvih zapreka mogu biti uklopljeni i biti podrška analitičkom modelu koji ona nudi, što će se i pokazati prilikom analize konkretnih primjera.

Pristup verbalnoj ironiji koji će se elaborirati u nastavku predstavlja svojevrsni integrirani pristup u kojem su u metodološki okvir teorije konceptualne integracije uklopljene i teorija spominjanja, i teorija pretvaranja, i teorija implicitnoga predočavanja ironije, i to tako da spominjanje i pretvaranje predstavljaju dva vida ostvarivanja implicitnoga predočavanja ironije odnosno ironične okoline. Ironična okolina ostvaruje se suprotstavljanjem elemenata ulaznih prostora, a njezino implicitno predočavanje imanentno je projekcijskom prostoru, odnosno prostoru u kojem su integrirani elementi iz ulaznih prostora.³⁰⁵ No recimo najprije nešto općenito o konceptualnim razlikama između verbalne i situacijske ironije.

2.1. Prilikom interpretacije ironičnoga konteksta mogu se razlikovati dva temeljna konceptualna obrasca. Jedan se odnosi na verbalnu, a drugi na neverbalnu ironiju i oba se mogu objasniti konceptualnom integracijom. Ključna razlika između tih dvaju konceptualnih obrazaca počiva na načinu na koji je projekcijski prostor, kao ključni prostor za pravilnu interpretaciju ironične situacije, ustrojen kao i na smjeru njegova nastanka. U slučaju verbalne ironije projekcijski prostor nastaje uspostavom konteksta koji je u izravnoj opoziciji s očekivanom situacijom, odnosno inkompatibilan je s njom. U tom smislu situacijski okvir (Fillmore 1977, 1982, 1985)³⁰⁶ i inkompatibilni protučinjenič-

305 U Colstonovoj (2017: 21–22) terminologiji mentalnom prostoru načelno bi odgovarao naziv *schema*, a spajanje dviju shema u ironičnom iskazu on naziva *spojenom antonimijom*, što bi pak odgovaralo projekcijskom prostoru, dok bi prema Clarku (1996) mentalnim prostorima odgovarao naziv *slaj* (engl. *layer*).

306 Uključivanje enciklopedijskoga znanja kao temelja interpretacije značenja u Fillmoreovu pristupu značenju utemeljenom na prizorima (engl. *scenes*) i okvirima (engl. *frames*) nazire se već od kraja 60-ih i početka 70-ih godina prošloga stoljeća, a bit se možda i ponajbolje oslikava u zamjeni pitanja

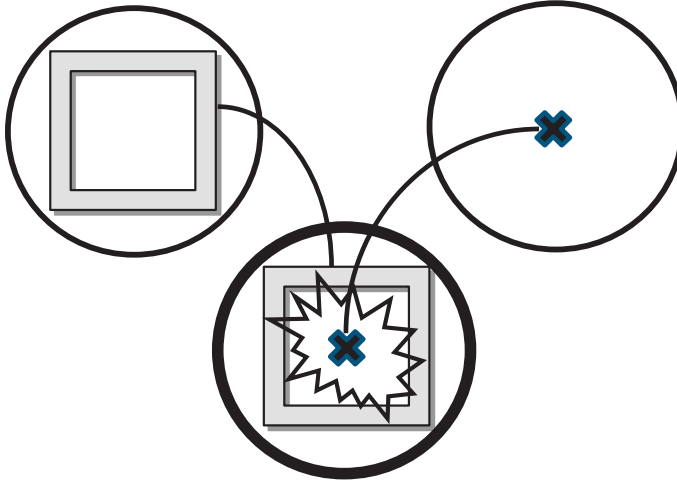
ni element projiciraju se u projekcijski prostor iz ulaznih prostora, a svijest o njihovoj inkompatibilnosti shematski je na sl. 1 označena kao „eksplozija“ u projekcijskom prostoru. Za razliku od verbalne ironije, odnosi u situacijski uvjetovanoj ironiji idu u suprotnom smjeru – od situacijskoga elementa prema situacijskom okviru, koji nameće određena očekivanja od daljnje razvoja situacije. Zato je okvir na sl. 2, kao element kojega postajemo svjesni tek nakon opažanja situacijskoga elementa koji nam privlači pozornost (znak x), smješten u drugi ulazni prostor, iz kojega prelazi u projekcijski prostor. U tome je razlika u odnosu na sl. 1, gdje je situacijski okvir konceptualno primaran u odnosu na verbalni element, kojega u projekcijskom prostoru postajemo svjesni tek nakon što je okvir konstruiran. No postoji i druga, možda i važnija, razlika između tih dvaju tipova ironije, a tiče se činjenice da situacijska ironija za razliku od verbalne, iako kao i verbalna uključuje opoziciju i neočekivanost, u većini slučajeva i sama predstavlja shematičnu, kompaktnu i konvencionaliziranu pozadinsku konceptualnu konfiguraciju, situacijsko-događajni tip ili okvir u odnosu na koji se interpretira neka specifična situacijsko-događajna varijanta. Drugim riječima, varijante situacijske ironije počivaju na aktivaciji okvira, s kojima su u odnosu međusobne uvjetovanosti, tako da s jedne strane opetovanim ponavljanjem različitih situacijsko-događajnih obrazaca oni postaju uobičajeni, konvencionalizirani i kulturološki usađeni okvir, a kada se to dogodi, onda se svaka nova specifična situacijska ironija toga tipa interpretira u odnosu na taj shematični okvir kao njegova varijanta, o čemu će detaljnije biti riječi u nastavku. Kako bismo istaknuli te temeljne razlike između verbalne i situacijske ironije, model verbalne ironije nazvat ćemo *ironijsko ugnježdavanje*, a model situacijske ironije *ironijsko uokvirivanje*.

Što je značenje nekog oblika? pitanjem „What do I need to know in order to use this form appropriately and to understand other people when they use it?“ (Fillmore 1971a: 274).

inkompatibilni protučinjenični

okvir stvarne situacije

element

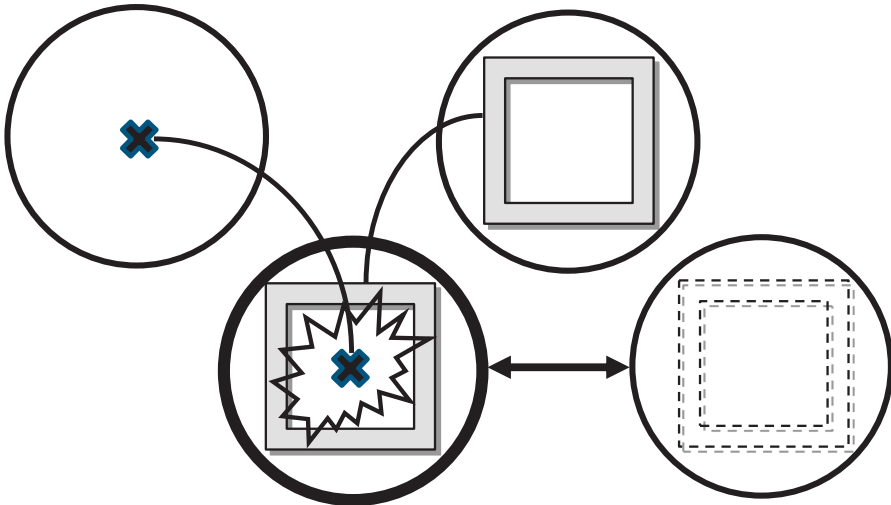


projekcijski prostor

Slika 1

inkompatibilni element

očekivani okvir



projekcijski prostor

ironični shematični okvir

Slika 2

Također, verbalna je ironija najčešće popraćena različitom intonacijom, govorom tijela i gestikulacijom (usp. npr. Gibbs 2000, Colston 2020, Tabacaru 2020), a vrlo su često ironični iskazi i sintaktički obilježeni redom riječi (Haiman 1998: 57, Escandell-Vidal i Leonetti 2020) ili pak eksplicitnim jezičnim sredstvima – tzv. ironijskim markerima (Muecke 1978, Barbe 1993) ili indeksima (Attardo 2000). Tako je i u hrvatskom, gdje će recimo iskazi *Odlično si ti to uradio* i *Od velike si mi pomoći bio* i izvan konteksta prije biti protumačeni kao ironični od svojih neutralnih parnjaka *Ti si to odlično uradio* i *Bio si mi od velike pomoći* zbog topikalizacije elementa nositelja opozicije. Verbalnoj je ironiji svojstvena i govornikova svjesnost i volja, ali ne nužno i namjera, konstruiranja i sprovođenja ironične situacije. Iako većina teorija implicitno prihvaća svjesnu i promišljenu odluku, odnosno namjeru ironiziranja kao neosporno obilježje verbalne ironije, Gibbs (2012) i Gibbs i Samermit (2017) to dovode u pitanje tvrdeći da ironija vrlo često pretpostavlja trenutnu i brzu odluku bez prethodnoga planiranja. U tom smislu s jedne strane treba jasno razlikovati svjesnost i volju govornika prilikom izricanja ironičnoga iskaza, koje moraju postojati i koje mogu biti trenutne, od namjere, koja podrazumijeva plansko djelovanje u svrhu ostvarenja nekog cilja ironiziranja, što pak zahtijeva dulje vrijeme. Namjera jest prisutna u mnogim slučajevima, od kojih su prototipni recimo sokratska ironija ili ironija koja pretpostavlja hijerarhijske ironizatore, koji ironične iskaze koriste u svrhu isticanja superiornosti (intelektualne, ekonomske, kulturne, političke i sl.) u odnosu na publiku (Ruiz de Mendoza i Lozano-Palacio 2019), no u mnogim slučajevima ona doista jest spontana i plod je trenutne odluke u određenom kontekstu. S druge strane situacijsku ironiju, neovisno o tome sadrži li i neke verbalne elemente, uvijek obilježava slučajnost odnosno nenamjernost stvaranja ironične situacije s posljedično višim stupnjem iznenađenja i jačim efektom humora. U nastavku ćemo se detaljnije posvetiti obama tipovima ironije, najprije verbalnoj, a potom situacijskoj.

2.2. Ostavimo li po strani već spomenute jezične i nejezične ironijske označivače, interpretacija je ironičnoga iskaza, za razliku od metaforičkih i metonimijskih iskaza, u pravilu kontekstualno uvjetovana, a njezino uspješno procesuiranje ovisi o konceptualnoj aktivaciji *kognitivne okoline* (Sperber i Wilson 1986) koju dijele govornik i sugovornik, odnosno okvira. Dakle osim postojanja ironične okoline kao obveznoga preduvjeta ironičnoga iskaza uspješno procesuiranje ironije ovisi i o aktivaciji okvira kao konvencionalizirane pozadinske konceptualne strukture znanja u odnosu

na koju se ironija iskazuje od strane govornika te interpretira od strane sugovornika, naravno, pod pretpostavkom da je cilj govornika da sugovornik shvati ironiju, što vrijedi za većinu ironičnih iskaza. S obzirom na to može se govoriti o dvjema vrstama okvira koji su u podlozi ironičnoga iskaza, odnosno okvira o čijoj aktivaciji ovisi uspješnost interpretacije ironije:

(i) *shematičnim* i

(ii) *specifičnim*.

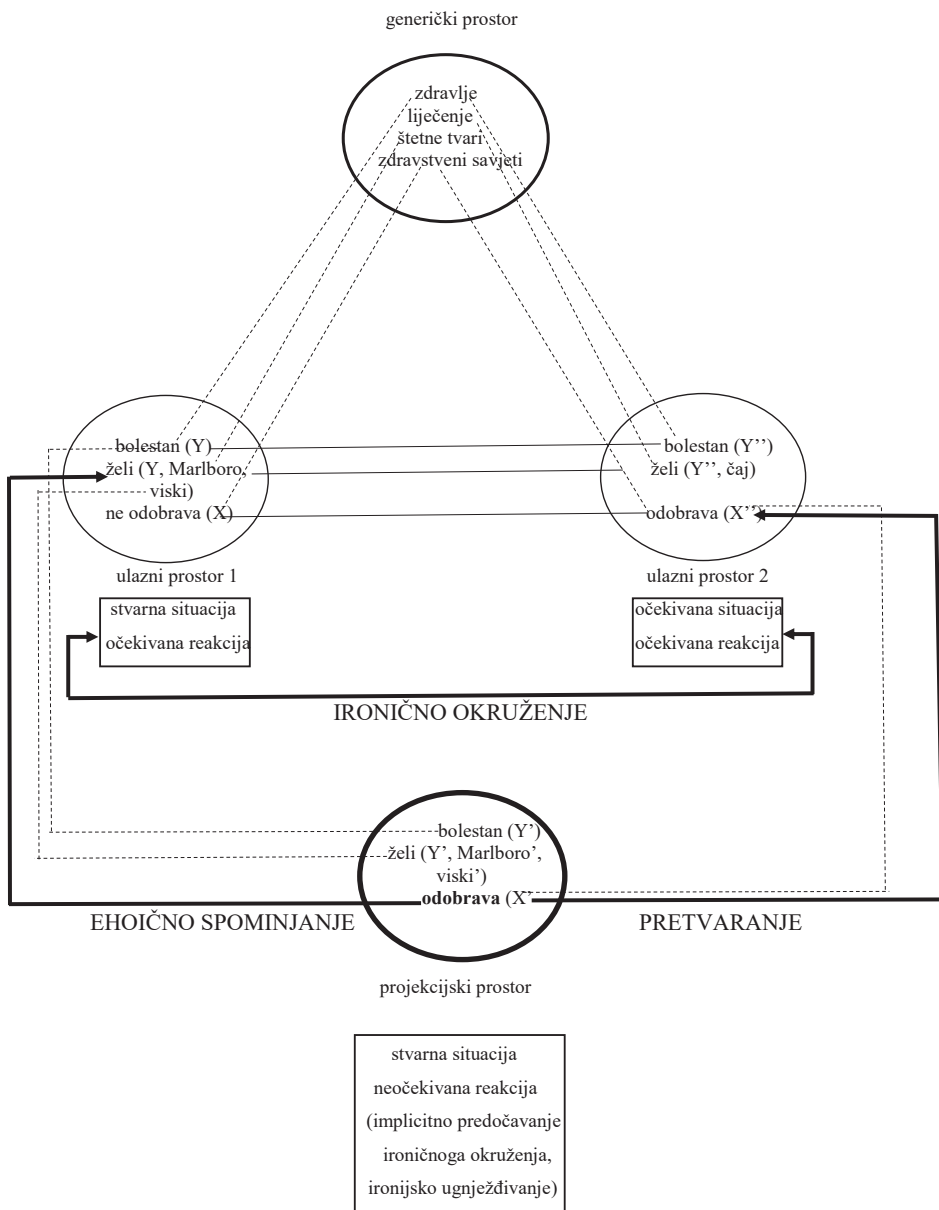
Shematični okviri uključuju opća pozadinska znanja vezana uz konkretnu situaciju kao predmet ironije, kojima pripadaju i konvencionalizirane društvene norme na koje se ironizator može referirati njihovim spominjanjem. U takvim slučajevima ironizator mijenja kognitivnu okolinu sugovornika navodeći ga na konceptualnu aktivaciju okvira s pozadinskim znanjem nužnim za interpretaciju ironije. Ta su znanja sadržana u generičkom prostoru, čija je uloga tada profilirana jer o njegovoj aktivaciji izravno ovisi interpretacija ironičnoga iskaza. Objasnit ćemo to na sljedećem primjeru (1) konverzacije prikazanom modelom konceptualne integracije na sl. 3:

(1)

X: Dobro jutro, kako ste? Čime Vas mogu poslužiti?

Y: Da budem iskren, i nisam baš dobro. Dobio sam nalaze pretraga i izgleda da sam ozbiljno bolestan... Dajte mi, molim Vas, Marlboro i bocu viskija!

X: Naravno, to će riješiti sve Vaše probleme! Izvolite! Ugodan dan!



Slika 3

U prvom ulaznom prostoru nalazi se stvarna situacija i očekivana reakcija na nju. U ovom slučaju to je nesrazmjer zahtjeva osobe Y i njegova zdravstvenog stanja te začuđenost i neodobranje osobe X. Drugi je mentalni prostor onaj

očekivanoga zahtjeva osobe Y s obzirom na zdravstveno stanje te očekivana reakcija odobravanja osobe X. Nesrazmjernost stvarne i očekivane situacije tvori ironično okruženje, koje služi kao motivacija ironičnom iskazu smještenom u projekcijski prostor, odnosno situaciji kada dođe do preslikavanja zdravstvenoga stanja bolesti i zahtjeva osobe Y iz prvoga ulaznog prostora i odobravanja iz drugoga. Na taj način dolazi do diskrepancije između stvarne situacije i neočekivane reakcije koja predstavlja „kukavičje jaje“ u okviru kojemu ne pripada. Ironični iskaz *Naravno, to će riješiti sve Vaše probleme* s jedne strane tvori implicitni eho elementa iz prvoga ulaznog prostora preko demonstrativa *to*, a s druge strane može se interpretirati i kao pretvaranje promjenom evaluacijske valencije preko veze s odobravanjem kao doslovnim iskazom u drugom ulaznom prostoru. Ključnu ulogu u omogućavanju ironije ovoga tipa ima generički prostor kao shematični okvir koji sadrži opća znanja i društvene norme o konzumaciji pojedinih vrsta hrane i pića u slučaju različitih poremećaja zdravstvenoga stanja i zato je na sl. 3 prikazan debljim krugom. Drugim riječima, unatoč postojanju eha preko demonstrativa *to* on u ovom slučaju nije taj koji aktivira neki okvir kao motivaciju ironije (što je recimo slučaj u već spomenutom primjeru *Oh, Tuscany in May!*, izgovorenom u trenutku zaticanja lošega vremena prilikom dolaska u posjet prijatelju u Toskanu, a koji je nedavno rekao kako je u Toskani u svibnju predivno vrijeme ili recimo u primjeru *What lovely weather!* (Sperber i Wilson 1981) kao ehu riječi prognostičara koji je prognozirao lijepo vrijeme, a stvarna je situacija suprotna), već se ironija aktivira preko VP-a *će riješiti sve Vaše probleme*, kojim se u svijesti sugovornika pokušava aktivirati shematični okvir bolesti i liječenja iz generičkoga prostora, koji sadrži i znanje o tome da cigarete i alkohol dodatno pogoršavaju zdravstveno stanje te da ih u slučaju bolesti treba izbjegavati. Na isti način, aktivacijom shematičnoga okvira općih pozadinskih znanja kao preduvjeta uspješne interpretacije ironije, može se tumačiti i primjer konverzacije između stranoga studenta u Njemačkoj koji u knjižari pita prodavača ima li Hitlerovu knjigu *Mein Kampf*, a ovaj mu odgovara: „*Naravno da imamo; to je bestseller u ovoj zemlji!*“ (Ruiz de Mendoza i Lozano-Palacio 2019), u kojem interpretacija ironije počiva na aktivaciji generičkoga prostora koji sadrži shematični okvir negativnoga i osuđujućega odnosa današnje Njemačke prema nacističkoj Njemačkoj. Modelu procesuiranja ironije na temelju shematičnih okvira sadržanih u generičkom prostoru pripadaju recimo i iskazi *Are you sure you don't want another slice of pizza?*, *I just love children who keep their rooms clean!* i *Thanks for holding the door* (Coulson 2005) ili dobro poznati, već spominjani, primjer *I love people who*

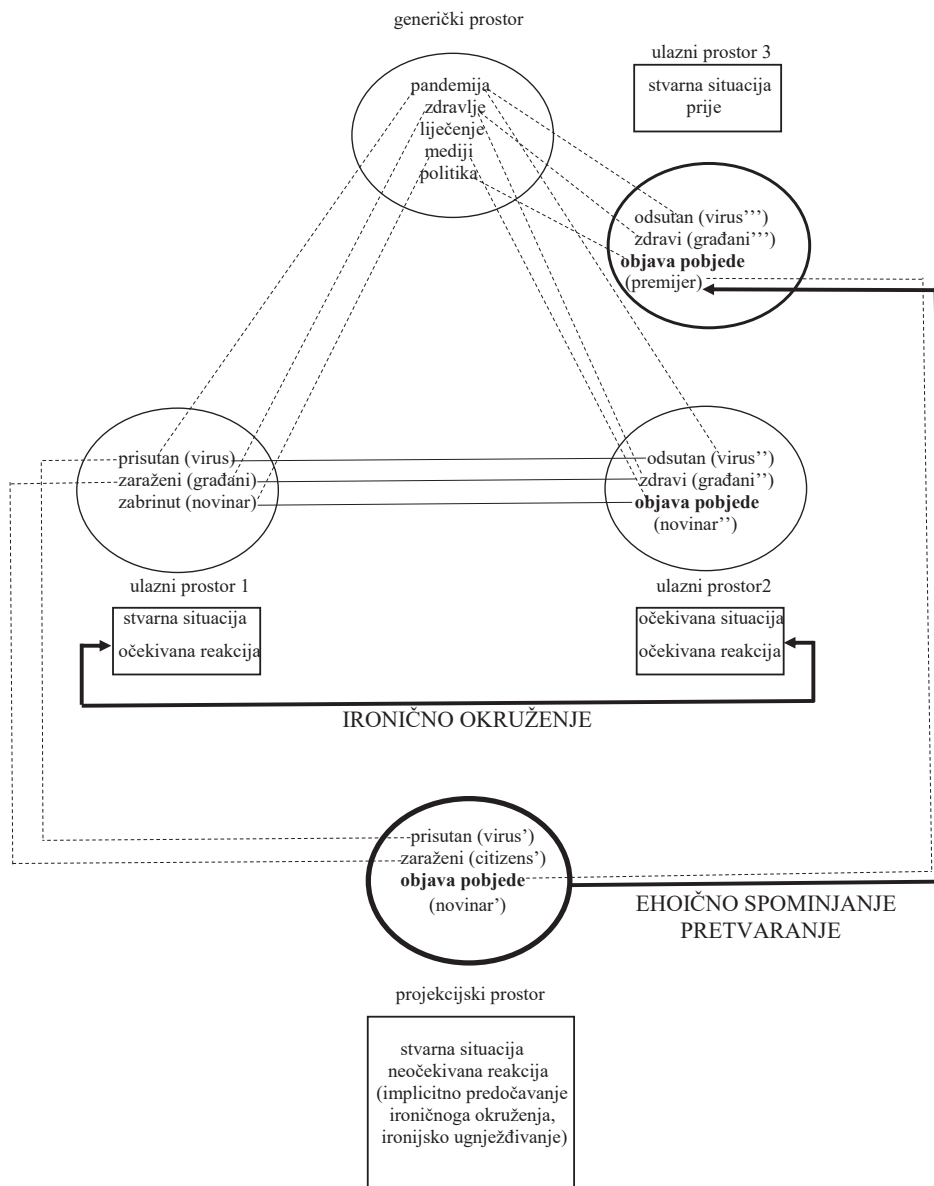
signal (Gibbs 1986, Coulson 2005, Pálincás 2014, Ruiz de Mendoza i Lozano Palacio 2019). U svim tim iskazima riječ je o ironiji koja nastaje na temelju ehoiziranja općih društvenih normi kao znanja koja predstavljaju sastavni dio shematičnih okvira o ponašanju u određenim situacijama, a koje su suprotne stvarnoj situaciji koja je predmet ironičnoga negodovanja. U prvom slučaju riječ je o normi pristojnosti u okviru ophođenja s gostima prilikom objeda, u drugom o odgojnoj normi koja uključuje održavanje boravišnoga prostora djece urednim, u trećem o normi pristojnosti u okviru pomaganja ili olakšavanja osobama u problematičnim situacijama, a u četvrtom o normi poštivanja prometnih propisa u okviru prometne interakcije.

Nasuprot shematičnim okvirima ironizacija u odnosu na specifične okvire podrazumijeva dvije vrste situacija. U prvome slučaju riječ je o referenciji na nečije riječi izgovorene u nekom prethodnom kontekstu i njihovim ponavljanjem / ehoiziranjem u svrhu iskazivanja negativnoga stava s obzirom na koliziju stvarnoga i očekivanoga stanja stvari. To su situacije koje oprimjeruju već spominjani, često citirani, primjeri *Oh, Tuscany in May!* i *What lovely weather!*, a ovdje ćemo taj tip ironije objasniti modelom konceptualne integracije na jednom često spominjanom primjeru u hrvatskom medijskom prostoru. Naime hrvatski je premijer krajem proljeća 2020. godine, kada u tom trenutku u Hrvatskoj nije bilo zaraženih osoba, izjavio da smo pobijedili koronu. Nekoliko mjeseci kasnije broj zaraženih počeo se naglo povećavati, došlo je do ponovnog djelomičnog zatvaranja, a jedan je novinar tu situaciju prokomentirao na sljedeći način:

(2)

Posljednjih dana broj zaraženih strelovito raste, sve više ljudi treba bolničko liječenje, a slobodnih je kreveta sve manje, smrtnih je slučajeva sve više, no ništa ne brinite – pobijedili smo koronu!

Interpretacija toga ironičnog iskaza prikazana je modelom konceptualne integracije na sl. 4.



Slika 4

Kao i u primjeru ironičnoga iskaza s preduvjetom aktivacije shematičnoga okvira smještenoga u generički prostor (sl. 3) i ovdje se u prvom ulaznom prostoru nalazi stvarna situacija, koja uključuje nepovoljno epidemijsko stanje s velikim brojem zaraženih građana te posljedično i primjerenu zabrinutu

reakciju novinara, a u drugom ulaznom prostoru očekivano povoljno stanje s obzirom na nedavnu izjavu premijera. Suprotstavljanje tih dvaju ulaznih prostora također čini ironičnu okolinu kao preduvjet nastanka ironičnoga iskaza. No za razliku od (1) u (2) ironični iskaz i njegovo procesuiranje nisu povezani s općim znanjima o bolesti COVID 19 kao shematičnim okvirom, već kognitivnu okolinu u odnosu na koju ironija nastaje u projekcijskom prostoru i u odnosu na koju se interpretira čini konkretan, specifičan iskaz izgovoren u nekom ranijem vremenu. Ironija stoga počiva na aktivaciji specifičnijega okvira koji mora biti smješten u treći ulazni prostor, iz kojega ironizator istovremeno s jedne strane ehoiziranjem „povlači“ riječi nekoga od aktanata (u ovom slučaju premijera) te s druge strane pretvaranjem zamjenjuje uloge i nepovoljnu situaciju ironično prikazuje dobrom s namjerom iskazivanja negativnoga stava, a osoba čije se riječi ponavljaju predstavlja žrtvu ironije. U slučajevima ovoga tipa generički prostor biva potisnut u pozadinu jer ne uvjetuje izravno interpretaciju ironije, odnosno njegova je funkcija tada samo omogućavanje, licenciranje preslikavanja specifičnijih elemenata iz različitih ulaznih prostora na temelju zajedničkih obilježja koja apstrahira. Stoga je na sl. 4 i prikazan isprekidanim linijama, a treći ulazni prostor debljim kao znakom temeljne podloge ironizacije.

Što se tiče brzine razumijevanja ironije, Gibbs (1986) je dokazao da se brže procesuiraju ironični iskazi utemeljeni na ponavljanju nečijih riječi, odnosno oni koji počivaju na aktivaciji specifičnijih okvira. Taj je zaključak posve logičan i razumljiv jer interpretacija ironije koja počiva na aktivaciji shematičnih okvira kao konceptualnih konfiguracija općega znanja podrazumijeva određeni stupanj naobrazbe onoga koji ironiju treba shvatiti, a to može uvelike varirati od pojedinca do pojedinca. Isto tako, u skladu s Gibbsovim (1986) rezultatima opravdano je pretpostaviti i da će brže biti interpretirani oni ironični iskazi koji ponavljaju riječi sugovornika od onih koji ponavljaju riječi treće osobe. Tako recimo nema nikakve sumnje da će sugovornik odmah shvatiti ironiju u primjerima tipa *Oh, Tuscany in May!*, dok u našem primjeru (2) postoji mogućnost da netko od gledatelja koji su slušali komentar novinara nije upoznat s riječima koje je nedavno izgovorio hrvatski premijer, pa posljedično neće moći ni interpretirati ironiju.³⁰⁷

307 Inače, što se tiče odnosa procesuiranja ironije, a i figurativnih izraza uopće, Gibbs (1979, 1980, 1983, 1984, 1986) tvrdi da interpretacija figurativnih značenja ne ovisi o interpretaciji doslovnih značenja, odnosno da nije najprije potrebno protumačiti doslovno značenje, a tek potom figurativno. Do-

2.3. Za razliku od modela ironijskoga ugnježdživanja kao konceptualnoga procesa u kojem se inkompatibilni situacijski element „stavlja“ u prethodno uspostavljeni situacijski okvir, ironijsko uokvirivanje povezano je sa situacijski uvjetovanom ironijom, a predstavlja konceptualni proces u kojem se određeni situacijski element naknadno nadograđuje inkompatibilnim situacijskim okvirom, odnosno situacijska ironija počiva na suprotstavljanju kontradiktornih elemenata neke događajne strukture. To je dakle događajna struktura suprotna očekivanoj ili kontradiktoran ishod događaja (Muecke 1969), teorija neregularnosti ljudskih aktivnosti (Lucariello 1994), pa u tom smislu i situacijska ironija uključuje šire shvaćenu opoziciju kao obvezno obilježje. Situacijska je ironija također ironija slučajnosti (Gibbs, O'Brien i Doolittle 1995, Lucariello 1994), koja uključuje verbalni ili neverbalni događaj koji se interpretira ironično, a ironija nije nastala voljom ili namjerom govornika ili sudionika događaja. Uključuje li dakle situacijska ironija i neki govorni čin, tada se za razliku od verbalne ironije govorniku ne pridružuje uloga agensa, nego ne-voljnoga agensa. Situacijskoj je ironiji (Muecke 1969, Littman i May 1991, Lucariello 1994, Shelley 2001) u literaturi posvećeno kudikamo manje pozornosti nego verbalnoj, a jedna je od najzapaženijih rasprava Lucariello (1994), u kojoj se daje podjela na sedam temeljnih tipova situacijske ironije (*Neuravnoteženosti, Dobici, Gubici, Dvostruki ishodi, Dramatičnosti, Kvaka 22 i Slučajnosti*) i dvadeset osam podtipova. Do situacijske ironije u različitim tipovima dolazi kombiniranjem četiriju obilježja: neočekivanosti, ljudske slabosti, ishoda i opozicije, pri čemu je prema Lucariello samo neočekivanost zajednička svim tipovima. Opoziciju ne smatra obveznim obilježjem jer ju shvaća doslovno (doslovnim tumačenjem opozicije doista nema recimo u tipovima *slučajnosti* ili *kvake 22*), no shvati li se opozicija šire, kao kod verbalne ironije u smislu promjene evaluacijske valencije, ovdje promatrača, onda je i kod situacijske ironije ona zajedničko obilježje svih tipova. Lucariello razlikuje tri vrste događaja: neironični događaji u očekivanom okviru, neočekivani ironični i neočekivani neironični, pri čemu su, a zbog obilježja neočekivanosti kao ključnog obilježja svake situacijske ironije, neočekivani neironični događaji ironičniji od očekivanih. Naziv *script*, koji načelno odgovara Fillmoreovim okvirima,³⁰⁸ preuzima od Schanka i Abelsona (1977) i upotrebljava ga

kaze za drukčije mišljenje, da interpretacija ironičnoga značenja dulje traje od interpretacije doslovnoga, iznose recimo Dews i Winner (1999) i Schwoebel i dr. (2000).

308 Kako u kognitivnoj tako i u lingvistici općenito, upotrebljava se više naziva koji u manjoj ili većoj mjeri odgovaraju Fillmoreovim okvirima. Tako primjerice Langacker (1987b: 147) upotrebljavaju naziv *domain* i *domain matrix*, Lakoff (1987) *idealized cognitive model* (ICM), a Palmer (1996: 75) *scenario*.

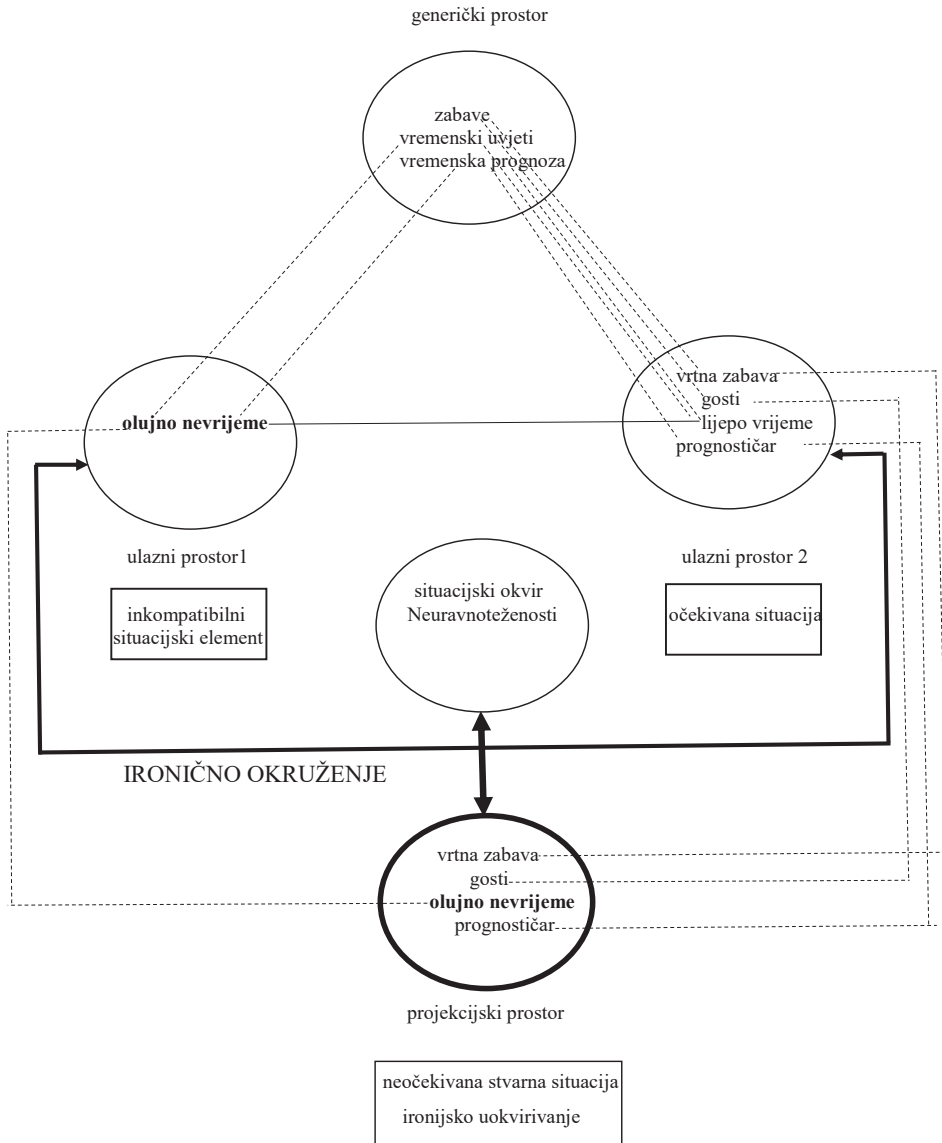
u značenju *mentalne reprezentacije ili sheme za očekivane događaje ili regularne strukture znanja*, dok situacijsku ironiju odnosno neočekivane ironične događaje definira kao *shemu opće strukture znanja*. No nema posebnoga razloga da se i u interpretaciju neironičnih očekivanih i u interpretaciju neočekivanih ironičnih događaja ne uključi pojam okvira, s tim što se različiti tipovi neironičnih očekivanih događaja uvijek interpretiraju u odnosu na pozadinske strukture znanja istoga ili barem sličnoga visokoga stupnja konvencionaliziranosti i kognitivno-kulturološke usađenosti, dok kod neočekivanih ironičnih događaja odnosno situacijskih ironija tomu nije tako, pa različiti tipovi i podtipovi situacijskih ironija variraju s obzirom na stupanj konvencionaliziranosti i kognitivne usađenosti okvira na temelju kojeg se interpretiraju. Tako se recimo *Zaslужeni porazi* ili *Uzastopni dobitci* → *Gubici* interpretiraju na temelju visoko konvencionaliziranih i usađenih okvira, što se vidi po tome da su postali čak i poslovičnoga karaktera na temelju velike učestalosti u različitim kulturama. Na *Zaslужene poraze* odnosi se poslovice *Tko pod drugim jamu kopa, sam u nju upada*, a na *Uzastopne dobitke* → *Gubitke* poslovice *Pazi što želiš da to i ne dobiješ*. Pojedini podtipovi situacijskih ironija objedinjeni su različitim izrekama nastalim na temelju isto tako konvencionaliziranih i usađenih okvira kao neki slučajevi podtipa *Simultani dobitci i gubici*. Jedna je od njih recimo izreka *Naći ćeš to kad se najmanje budeš nadao* nastala na temelju opetovanih situacija u kojima osoba ulaže velik napor da nešto pronađe, a na kraju tu stvar nađe na najbližem mogućem mjestu itd. S druge pak strane u mnogim slučajevima riječ je o manje konvencionaliziranim okvirima kao npr. u slučaju različitih podtipova *Neuravnoteženosti*. U nastavku ćemo modelom konceptualne integracije na dvama primjerima objasniti nastanak i interpretaciju situacijske ironije. Primjer (3) uključuje interpretaciju povezanu s aktivacijom manje konvencionaliziranoga okvira *Situacijske neuravnoteženosti*:

(3)

Slavni prognostičar organizira veliku vrtanu zabavu povodom osmoga rođendana svoga djeteta. Desetak minuta nakon što su se gosti okupili, rastjerala ih je jaka oluja.

U prvom ulaznom prostoru nalazi se oluja kao neprikladan situacijski element, a u drugom očekivana situacija lijepog vremena koja omogućava nesmetano odvijanje zabave. Kao i kod verbalne ironije konceptualna suprotstavljenost tih dvaju ulaznih prostora čini *ironično okruženje*, odnosno temelj

za nastanak situacijske ironije. Generički prostor sadrži shematične elemente koji apstrahiraju zajedničke karakteristike elemenata ulaznih prostora i time licenciraju njihovo preslikavanje, a u projekcijskom prostoru neprikladni situacijski element (*olujno nevrijeme*) iz prvoga ulaznog prostora zamjenjuje svoj antonim (*lijepo vrijeme*) iz očekivanoga okvira drugog ulaznog prostora tvoreći protučinjeničnu ironičnu situaciju, koja se u projekcijskom prostoru interpretira u odnosu na pozadinsku strukturu znanja objedinjenu okvirom *Situacijske neuravnoteženosti*. Proces uočavanja ironijskoga odnosa započinje prepoznavanjem situacijskoga elementa koji privlači pozornost (u ovom slučaju odlaska gostiju sa zabave zbog olujnoga nevremena) i koji se u sljedećoj fazi kompozicije elemenata u projekcijskom prostoru nadograđuje sebi inkompatibilnim situacijskim okvirom koji podrazumijeva suprotna očekivanja s obzirom na to da zabavu organizira poznati prognostičar koji bi trebao biti upoznat s budućim vremenskim prilikama, a neuravnoteženost tih elemenata u projekcijskom prostoru rezultira efektom humora. Dakle kontrast između suprotstavljenih elemenata ironičnoga okruženja o kojemu u kontekstu verbalne ironije raspravlja Colston (2017) u procesuiranju situacijske ironije ima još i važniju ulogu već i stoga što situacijska ironija za razliku od verbalne uključuje prije svega vizualnu percepciju, čime opozicija kod promatrača dolazi više do izražaja. Tako je u (3) kontrast veći i ironija jača ne samo zato što je riječ o poznatom prognostičaru čiju zabavu prekida grmljavinsko nevrijeme nego i zato što je riječ upravo o nevremenu visokoga intenziteta, a ne recimo o običnoj kiši (sl. 5).



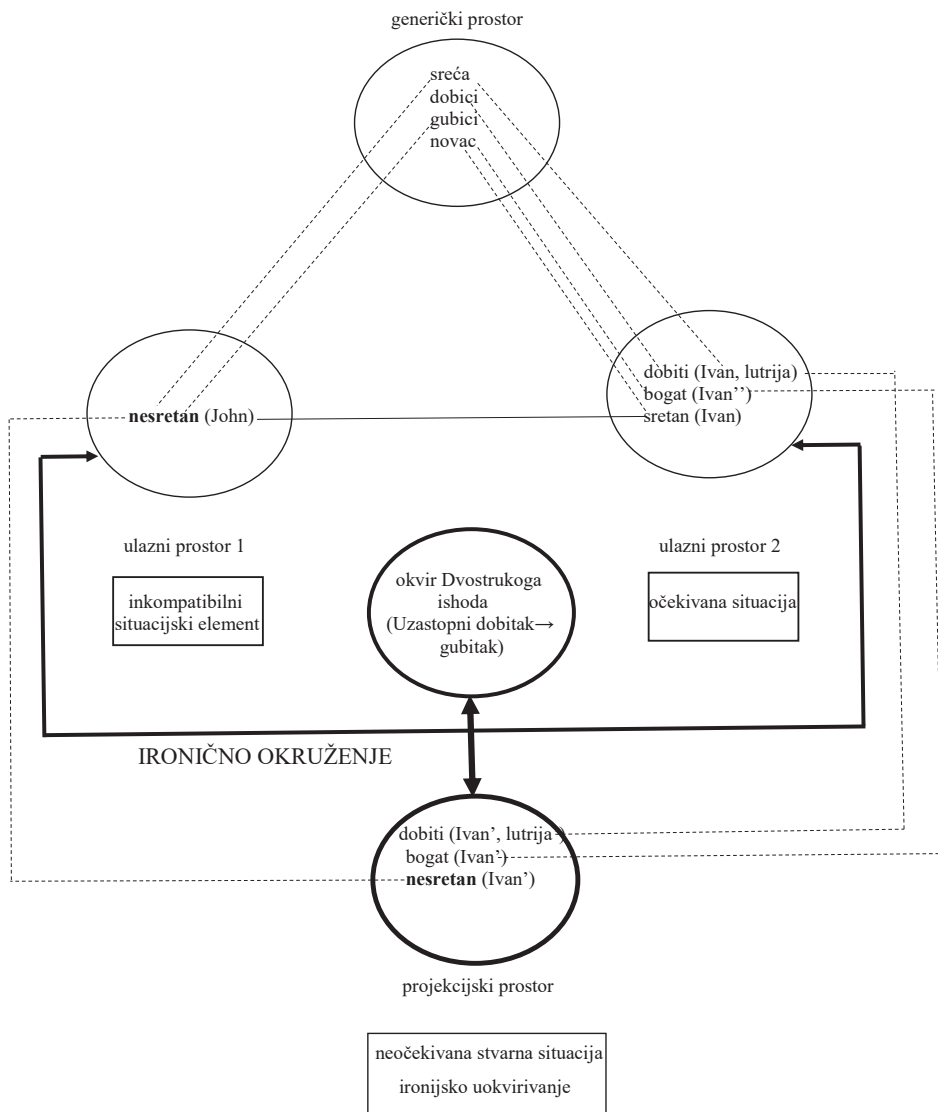
Slika 5

S druge strane u (4) je riječ o interpretaciji na temelju aktivacije okvira visokoga stupnja konvencionaliziranosti i kognitivne usađenosti:

(4)

Ivan godinama igra lutriju i sanja o velikom dobitku. Konačno dobije glavni zgoditak i obogati se. S vremenom njegova početna sreća prerasta u nesreću jer svakim danom postaje sve više opsjednut novcem te psihički i emocionalno rastrojen bojeći se da ne izgubi stečeni novac.

Proces konceptualne integracije na sl. 6, a koji uključuje interakciju elemenata dvaju ulaznih prostora u projekcijskom prostoru, identičan je onomu na sl. 5, a razlika je samo u stupnju kognitivne usađenosti okvira u odnosu na koji se specifična situacija interpretira, što je označeno debljim linijama kruga koji predstavlja okvir *Dvostrukoga ishoda* i koje uz to signaliziraju i njegovu veću profiliranost. Naime što je okvir konvencionaliziraniji i kulturološki ukorjenjeniji, bit će i profiliraniji prilikom procesuiranja ironične situacije.



Slika 6

3. Model konceptualne integracije primijenjen je ovdje na specifične primjere verbalne i situacijske ironije jer ga smatramo najprikladnijim kognitivnolingvističkim modelom analize ironičnih iskaza. Prvo stoga što svaka ironija podrazumijeva opoziciju u smislu promjene evaluacijske valencije, odnosno različite vidove protučinjeničnosti, a upravo se teorija konceptualne integracije u mnogim studijama pokazala najpogodnijim metodološkim

alatom analize bilo verbalnih bilo neverbalnih protučinjeničnih scenarija. I drugo, analitički model konceptualne integracije kompatibilan je sa svim najutjecajnijim teorijskim pristupima ironiji, ali i onima na koje se ovdje nismo detaljnije osvrnuli kao što su *teorija bikoherencije* (Shelley 2001) i *teorija točke gledišta* (Tobin i Israel 2012, Tobin 2020), odnosno svaki od njih na svoj način osvjetljava pojedine aspekte interpretacije i nastanka ironije unutar konceptualno-integracijskoga modela. Unatoč istom ironičnom rezultatu analiza je pokazala da se procesi verbalnoga i situacijskoga ironiziranja odvijaju u suprotnim smjerovima, a u procesu stvaranja projekcijskoga prostora pokazalo se da on nasljeđuje situacijski okvir iz jednoga ulaznog prostora i specifični situacijski element iz drugoga. U slučaju verbalne ironije strukturiranje projekcijskoga prostora započinje uspostavom situacijskoga okvira, pri čemu važnu ulogu imaju intonacija, govor tijela, gestikulacija itd., a rezultat je lažni situacijski okvir kojim se pretvaranjem sugerira govornikova ozbiljnost i iskrenost. U tom smislu prepoznavanje verbalne ironije može se usporediti s prepoznavanjem kukavičjeg jajeta u gnijezdu druge ptice, zbog čega smo taj model konstruiranja projekcijskoga prostora i nazvali ironijsko ugnježđivanje. U kontekstu analize verbalne ironije kao važno smo istaknuli i razlikovanje shematičnih i specifičnih okvira jer o njihovoj aktivaciji izravno ovisi interpretacija ironije. Shematični okviri, vidjeli smo, nalaze se u generičkom prostoru i uključuju općenitu strukturu pozadinskih znanja, u što ulaze i različita spominjanja / ehoiziranja društvenih normi. S druge strane specifični se okviri odnose na aktivaciju konkretnijih okvira ironiziranjem preko navođenja bilo sugovornikovih bilo riječi treće osobe iz neke prethodne situacije na koju se ironijom referira, a takvi okviri sadržani su u trećem ulaznom prostoru. Nasuprot verbalnoj ironiji smjer je konstruiranja projekcijskoga prostora kod situacijske ironije obrnut, odnosno projiciranje nekog situacijskog elementa iz prvoga ulaznog prostora prethodi projekciji situacijskoga okvira iz drugoga ulaznog prostora. Drugim riječima, situacijska ironija proizlazi iz prvotnoga uočavanja nekog situacijskog elementa koji privlači interpretatorovu pozornost s obzirom na svoju inkompatibilnost sa situacijskim okvirom u kojem se nalazi. Takva se konceptualna konstelacija može usporediti s pokušajem uokvirivanja slike ili fotografije u okvir koji joj ne odgovara veličinom, oblikom, stilom ili bojom, pa je model konstruiranja projekcijskoga prostora kod situacijske ironije nazvan ironijskim uokvirivanjem. Također treba istaknuti da taj naziv podržava i to što učestalo ponavljanje različitih varijanata situacijske ironije istoga tipa s vremenom rezultira apstrahiranjem odnosno shematizacijom određene događajne strukture, tj. dolazi do stvara-

nja konvencionaliziranih okvira pozadinskih znanja različitoga stupnja kognitivne usađenosti koji objedinjavaju različite situacijske ironije istoga tipa. Na taj način, paradoksalno, ali i ironično, i sama situacijska ironija, u čijem je temelju narušavanje postojećih, uobičajenih i očekivanih situacijskih okvira, postaje uobičajen i očekivan okvir.

Literatura:

- Aikhenvald, A. 2003. „Evidentiality in typological perspective“, Aikhenvald, A., Dixon, R. M. W. (eds.) *Studies in Evidentiality*. Amsterdam: John Benjamins, 3–31.
- Aikhenvald, A. 2004. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Akademijin rječnik. 1959–1962. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Knjiga 17*. Zagreb: JAZU.
- Alerić, M. 2011. *Poslovni jezični savjetnik*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora.
- Alerić, M., Gazdić-Alerić, T. 2013. *Hrvatski u upotrebi*. Zagreb: Profil.
- Anderson, J. M. 1971. *The Grammar of Case, Towards a Localistic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Anderson, J. M. 1977. *On Case Grammar: Prolegomena to a Theory of Grammatical Relations*. London: Croom Helm.
- Anić, V. 1994. *Rječnik hrvatskoga jezika (drugo, dopunjeno izdanje)*. Zagreb: Novi liber.
- Attardo, S. 2000. „Irony as relevant inappropriateness“. *Journal of Pragmatics* 32(6), 793–826.
- Babić, S. 1999. „Standardizacija – stabilizacija književnoga jezika“. Samardžija, M. (ed.) *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 212–234.
- Babić, S. 2001. „Hrvatski su pisci uvijek pisali likove tipa *grješnik, pogriješka, strjelica*“. *Jezik* 48 (5), 162–172.
- Babić, S., Brozović, D., Moguš, M., Pavešić, S., Škarić, I. i Težak, S. 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Globus.
- Bader, M., Häussler, J. 2010. „Toward a model of grammaticality judgments“. *Journal of Linguistics* 46 (2), 273–330.
- Bailyn, J., Rubin, E. 1991. „The unification of instrumental case assignment in Russian“. *Cornell Working Papers in Linguistics* 9, 99–126.
- Barbe, K. 1993. „Isn't it ironic that...: Explicit irony markers“. *Journal of Pragmatics* 20(6), 579–590.
- Barcelona, A. 2000. „On the plausibility of claiming metonymic motivation for conceptual metaphor“, Barcelona, A. (ed.), *Metaphor and metonymy at the crossroads*. Berlin, Mouton de Gruyter, 215–231.
- Barcelona, A. 2003. „The case for a metonymic bases of pragmatic inferencing: Evidence from jokes and funny anecdotes“, Panther, K. U., Thornburg, L.

- (eds.), *Metonymy and pragmatic inferencing*. Amsterdam, John Benjamins, 81–102.
- Barcelona, A. 2009. „Motivation of construction meaning and form, The roles of metonymy and inference“, Panther, K. U., Thornburg, L., Barcelona, A. (eds.), *Metonymy and Metaphor in Grammar* (Human Cognitive Processing 25). Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 363–401.
- Barcelona, A. 2011. „Reviewing the properties and prototype structure of metonymy“, Benczes, R., Barcelona, A., Ruiz de Mendoza, F. J. (eds.), *Defining metonymy in cognitive linguistics, Towards a consensus view*. Amsterdam, John Benjamins, 7–57.
- Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Peti, M., Zečević, V., Znika, M. 1995. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Barlow, M., Kemmer, S. 2000. (eds.). *Usage-based models of language*. Stanford: Center for the Study of Language and Information.
- Batinić Angster, M. 2020. *Rečenična anafora: Morfologija i sintaksa povratnih imen-skih izraza u hrvatskom i talijanskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Belaj, B. 2001. „Prototipno-kontekstualna analiza povratnih glagola u hrvatskom jeziku“. *Suvremena lingvistika* 51–52, 1–11.
- Belaj, B. 2002. „Nominalizacija kao strategija pasivizacije“. *Suvremena lingvistika* 53–54, 11–26.
- Belaj, B. 2004a. „Značenjska analiza hrvatskoga glagolskog prefiksa *raz* – i njegovih alomorfa *ras* -, *raš* -, *raza* -, *ra* -“. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 30, 1–17.
- Belaj, B. 2004b. *Pasivna rečenica*. Osijek: Filozofski fakultet.
- Belaj, B. 2005a. „O nekim aktualnim problemima pravopisne i leksičke norme u hrvatskom jeziku“, Nikčević, V. (ed.) *Norma i kodifikacija crnogorskoga jezika*. Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, 319–337.
- Belaj, B. 2005b. „Hrvatski pravopis u okovima prošlosti“. *Republika LXI*, 132–138.
- Belaj, B. 2007. „Konceptualnosemantički aspekti prototipnih struktura s bezličnim i obezličanim glagolima i njihove sintaktičke implikacije“. Kuna, B. (ed.) *Sintaktičke kategorije*. Osijek – Zagreb: Filozofski fakultet – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 21–51.
- Belaj, B. 2008. *Jezik, prostor i konceptualizacija, Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*. Osijek: Filozofski fakultet.
- Belaj, B. 2011. „Schematic meaning of the Croatian verbal prefix *iz-*, meaning chains and syntactic implications“, Brdar, M., Gries, S. Th., Žić Fuchs, M. (eds.) *Cognitive linguistics: Convergence and Expansion*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 115–149.

- Belaj, B., Kučanda, D. 2007. „On the syntax, semantics and pragmatics of some subject-like NPs in Croatian“. *Suvremena lingvistika* 63, 1–12.
- Belaj, B., Tanacković Faletar, G. 2011. „Cognitive foundations of emotion verbs complementation in Croatian“. *Suvremena lingvistika* 72, 153–171.
- Belaj, B., Tanacković Faletar, G. 2012. „Space, conceptualization, and case meaning: a cognitive account of the dative in Croatian“. Brdar, M., Raffaelli, I., Žic Fuchs, M. (eds.) *Cognitive Linguistics between Universality and Variation*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 53–93.
- Belaj, B., Kuna, B. 2013. „O kognitivnim temeljima položaja modifikatora, determinatora i kvantifikatora u imenskoj sintagmi“. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 39/2, 311–344.
- Belaj, B., Tanacković Faletar, G. 2014. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika, Knjiga prva, Imenska sintagma i sintaksa padeža*. Zagreb: Disput.
- Belaj, B., Matovac, D. 2015. „On article-like use of indefinite determiners *jedan* and *neki* in Croatian and other Slavic languages“. *Suvremena lingvistika* 41, 1–20.
- Belaj, B., Buljan, G. 2016. „The polysemy of the Croatian verbal prefix *od-*“. *Review of Cognitive Linguistics* 14, 337–384.
- Belaj, B., Tanacković Faletar, G. 2017. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika, Knjiga druga, Sintaksa jednostavne rečenice*. Zagreb: Disput.
- Belaj, B., Tanacković Faletar, G. 2020. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika, Knjiga treća, Sintaksa složene rečenice*. Zagreb: Disput.
- Bell, A., Jurafsky, D., Fosler-Lussier, E., Girand, C., Gregory, M., Gildea, D. 2003. „Effects of disfluencies predictability, and utterance position on word form variation in English conversation“. *Journal of the Acoustical Society of America* 113 (2), 1001–1024.
- Bell, A., Brenier, J., Gregory, M., Girand, S., Jurafsky, D. 2009. „Predictability effects on durations of content and function words in conversational English“. *Journal of Memory and Language* 60, 92–111.
- Bennet, D. C. 1975. *Spatial and Temporal Uses of English Prepositions: An Essey in Stratificational Semantics*. London: Longman
- Bhaskararao, P., Subbarao, K. V. (eds.) 2004. *Non-nominative Subjects. Vol. I & 2*. Amsterdam: John Benjamins.
- Birtić, M. 2001. „Imati ili biti“. *Riječ: časopis za filologiju* 7, 7–14.
- Bloomfield, L. 1933. *Language*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Boas, F. 1911. „Introduction“. *The Handbook of American Indian Languages*. Bull. 40, Part I, Bureau of American Ethnology, Washington D. C.: Government Printing Office.

- Brač, I. 2017. „Instrumental u kopulativnim rečenicama“. *Fluminensia* 29, 29–45.
- Brač, I. 2018. *Instrumental u hrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Brdar, M. 2007. *Metonymy in Grammar. Towards Motivating Extensions of Grammatical Categories and Constructions*. Osijek: Filozofski fakultet.
- Brdar, M. 2020. „Now you see me, now you don't: Metonymic mirages and myopia“, Buljan, G., Matek, Lj., Oklopčić, B., Rehlicki Poljak, J., Runtić, S., Zlomislić, J. (eds.) *Essays in Honour of Boris Berić's Sixty-Fifth Birthday: What is Past is Prologue*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 257–276.
- Brdar, M., Brdar-Szabó, R., Gradečak-Erdeljić, T., Buljan, G. 2001. „Predicative adjectives in some Germanic and Slavic languages: On the role of metonymy in extending grammatical constructions“. *Suvremena lingvistika* 26, 35–57.
- Brdar, M., Brdar-Szabó, R. 2003. „Metonymic coding of linguistic action in English, Croatian and Hungarian“, Panther, K. U., Thornburg, L. (eds.) *Metonymy and pragmatic inferencing*. Amsterdam: John Benjamins, 241–266.
- Brdar, M., Brdar-Szabó, R. 2004. „The metaphonymic bases of metacommunicative conditionals“. *Research in Language* 2, 99–115.
- Brdar, M., Brdar-Szabó, R. 2013. „Some reflections on metonymy and word-formation“. *Explorations in English Language and Linguistics* 1, 40–62.
- Brdar, M., Brdar-Szabó, R. 2017. „On constructional blocking of metonymies: A cross-linguistic view“. *Review of Cognitive Linguistics* 15, 183–223.
- Brdar, M., Brdar-Szabó, R. 2021. „Metonymic indeterminacy and methalepsis: Getting two (or more) targets for the price of one vehicle“, Soares da Silva, A. (ed.) *Figures: Intersubjectivity and Usage*. Amsterdam: John Benjamins, 211–247.
- Brdar, M., Brdar-Szabó, R. 2022. „Targetting metonymic targets“, Brdar, M., Brdar-Szabó, R. (eds.) *Figurative Thought and Language in Action (Figurative Thought and Language 16)*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 59–86.
- Brodnjak, V. 1993. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb: Školske novine – Hrvatska sveučilišna naklada.
- Brown, W. 1974. „On the problem of enclitic placement in Serbo-Croatian“. Brecht, R. D., Chvany, C. V. (eds) *Slavic Transformational Syntax*. Ann Arbor, Michigan: Michigan Slavic Materials, 36–52.
- Brozović, D. 1970. *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Brugman, C. M. 1981. *Story of OVER*. Master's thesis, Trier: LAUT University of California, Berkeley.

- Bryant, G. A., Gibbs, R. W. 2015. „Behavioral complexities in ironic humor“, Brône, G., Feyaerts, K., Veale, T. (Eds.) *Cognitive Linguistics and Humor Research* (pp. 147–166). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Buljan, G., Kučanda, D. 2004. „Sintaktičke funkcije subjekta, teorijaprototipova i metonimija“. *Jezikoslovlje* 5, 87–101.
- Burgers, C., van Malken, M., Schellens, P. J. 2011. „Finding Irony: An Introduction of the Verbal Irony Procedure (VIP)“. *Metaphor and Symbol* 26, 186–205.
- Burgers, C., Steen, G. J. 2017. „Introducing a three-dimensional model of verbal irony: Irony in language, in thought, and in communication“, Athanasiadou A., Colston, H. L. (eds.) *Irony in Language Use and Communication*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 87–108.
- Bybee, J. 1985. *Morphology*. Amsterdam: John Benjamins.
- Bybee, J. 1995. „Regular morphology and the lexicon“. *Language and Cognitive Processes* 10, 425–455.
- Bybee, J. 2006. „From usage to grammar: The mind’s response to repetition“. *Language* 82, 711–733.
- Bybee, J. 2007. *Frequency of use and the organization of language*. Oxford: Oxford University Press.
- Bybee, J. 2010. *Language, Usage and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, J., Hopper, P. 2001. (eds.). *Frequency and the emergence of linguistic structure* (Typological Studies in Language 45). Amsterdam: John Benjamins.
- Calude, A. S. 2017. „Testing the boundaries of the middle voice: Observations from English and Romanian“. *Cognitive Linguistics* 28, 599–629.
- Chomsky, N. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: MIT Press.
- Chomsky, N. 1995. *The Minimalist Program*. Cambridge: MIT Press.
- Clark, H. H. 1996. *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark, H. H., Gerig, R. J. 1984. „On the pretense theory of irony“. *Journal of Experimental Psychology: General* 113, 121–126.
- Colston, H. L. 1997. „Salting a wound or sugaring a pill: The pragmatic functions of ironic criticism“. *Discourse Processes* 23, 24–53.
- Colston, H. L. 2017. „Irony performance and perception. What underlies verbal, situational and other ironies?“, Athanasiadou, A., Colston, H. L. (eds.) *Irony in Language Use and Communication*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 19–41.
- Colston, H. L. 2020. „Eye-rolling, irony and embodiment“, Colston, H. L., Athanasiadou, A. (eds.) *The Diversity of Irony*. Berlin: Mouton de Gruyter, 211–235.

- Copestake, A., Briscoe, T. 1995. „Semi-productive polysemy and sense extension“. *Journal of Semantics* 12, 15–67.
- Corbett, G. G. 1987. „The morphology/syntax interface: Evidence from possessive adjectives in Slavonic“. *Language* 63, 299–345.
- Coseriu, E. 1973 [1952]. „Sistema, norma y habla“. *Teoría del lenguaje y lingüística general*. Madrid: Gredos (treće, dopunjeno izdanje), 11–113.
- Coulson, S. 2000. *Semantic Leaps: Frame-shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coulson, S. 2005. „Sarcasm and the space structuring model“, Coulson, S., Lewandowska-Tomasczyk, B. (eds.) *The Literal and the Nonliteral in Language and Thought*. Berlin: Peter Lang, 129–144.
- Cristofaro, S. 2003. *Subordination*. New York: Oxford University Press.
- Cristofaro, S. 2014. „Is there really a syntactic category of subordination?“, Visapää, L., Kalliokoski, J., Sorva, H. (eds.), *Context of subordination. Cognitive, typological and discourse perspectives*. Amsterdam: John Benjamins, 73–91.
- Croft, W. 1993. „The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies“. *Cognitive Linguistics* 4, 335–370.
- Croft, W. 2001. *Radical construction grammar: syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Croft, W. 2003. „The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies“, Barcelona, A. (ed.) *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 161–207.
- Currie, G. 2006. „Why irony is pretense“. Nichols, S. (ed.) *The Architecture of Imagination*. Oxford: Oxford University Press, 111–133.
- da Silva Sinha, V., Sinha, C., Zinken, J., Sampaio, W. „When Time is not Space: The social and linguistic construction of time intervals in an amazonian culture“. 1–55. (elektronička inačica).
- Dahl, Ø. 1995. „When the future comes from behind: Malagasy and other time concepts and some consequences for communication“. *International Journal of Intercultural Relations* 19, 197–209.
- Dancygier, B. 1993. „Interpreting conditionals: time, knowledge and causation“. *Journal of Pragmatics* 19, 403–434.
- Dancygier, B. 1998. *Conditionals and prediction: Time, knowledge and causation in conditional constructions*. Cambridge: Cambridge University press.
- Dancygier, B., Sweetser, E. 2000. „Constructions with if, since, and because: Causality, epistemic stance, and clause order“, Couper-Kuhlen, E., Kortmann, B. (eds.) *Cause – Condition – Concession – Contrast*. Berlin: Mouton de Gruyter, 111–142.

- Dąbrowska, E. 1997. *Cognitive semantics and the Polish Dative*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Despot, K., Tonković, M., Brdar, M., Essert, M., Perak, B., Ostroški Anić, A., Nahod, B., Pandžić, I. 2019. „MetaNet.HR: Croatian Metaphor Repository“, Bolognesi, M., Brdar, M., Despot, K. (eds.) *Metaphor and metonymy in the digital age. Theory and methods for building repositories of figurative language*. Amsterdam: John Benjamins, 123–146.
- Dews, S., Winner, E. 1995. „Muting the meaning: A social function of irony“. *Metaphor and Symbolic Activity* 10, 3–19.
- Dews, S., Kaplan, J., Winner, E. 1995. „Why not say it directly? The social functions of irony“. *Discourse Processes* 19, 347–367.
- Dews, S., Winner, E. 1999. „Obligatory processing of literal and nonliteral meanings in verbal irony“. *Journal of Pragmatics* 31, 1579–1599.
- Díez, O. 2002. „Body part metonymies in action and perception frames: A cognitive analysis“. *EPOS XVIII*, 309–323.
- Divjak, D. 2008. „On (in)frequency an (un)acceptability“, Lewandowska Tomaszcyk, B. (ed.) *Corpus linguistics, computer tools, and applications – state of the art*. Frankfurt: Peter Lang, 213–233.
- Escandell-Vidal, V., Leonetti, M. 2020. „Grammatical emphasis and irony in Spanish“, Colston, H. L., Athanasiadou, A. (eds.) *The Diversity of Irony*. Berlin: Mouton de Gruyter, 183–207.
- Evans, V. 2004. *The Structure of Time: Language, meaning and temporal cognition*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Evans, V. 2007. „How we conceptualise time: Language, meaning and temporal cognition“, Evans, V., Bergen, B. K., Zinken, J. (ed.) *The Cognitive Linguistics Reader* (Advances in Cognitive Linguistics). London: Equinox Publishing, 733–765.
- Everaert, M. 1986. *The Syntax of reflexivization*. Dordrecht: Foris.
- Everaert, M. 1991. „Contextual determination of the anaphor/pronominal distinction“. Koster, J., Reuland, E. (eds) *Long-distance Anaphora*. Cambridge: Cambridge University Press, 77–118.
- Faltz, L. 1977. *Reflexivization. A study in Universal Syntax*. (Doctoral dissertation). Berkeley: University of California.
- Fauconnier, G. 1985. *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, Cambridge: MIT Press.
- Fauconnier, G., Turner, M. 1994. *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge / New York: Cambridge University Press.

- Fauconnier, G., Turner, M. 1996. „Blending as a central process of grammar“, Goldberg, A. E. (ed.) *Conceptual structure, discourse and grammar*. Stanford: CSLI, 113–130.
- Fauconnier, G., Turner, M. 1998. „Conceptual integration networks“. *Cognitive Science* 22, 133–187.
- Fauconnier, G., Turner, M. 1999. „Metonymy and conceptual integration“, Panther, K. U., Radden, G. (eds.) *Metonymy in language and thought*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 77–91.
- Fauconnier, G., Turner, M. 2002. *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.
- Fillmore, C. J. 1968. „The Case for Case“, Bach, E., Harms, R. (eds.) *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, 1–88.
- Fillmore, C. J. 1971a. „Verbs of Judging: An Exercise in Semantic Description“, Fillmore, C. J., Langendoen, D. T. (eds.) *Studies in Linguistic Semantics*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 272–289.
- Fillmore, C. J. 1971b. „Some problems for case grammar“, O'Brien, R. J. (ed.) *Report Of the Twenty-Second Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Studies*. Washington, D.C.: Georgetown University Press, 35–56.
- Fillmore, C. J. 1977. „Scenes-and-frames semantics“, Zampoli, A. (ed.) *Linguistic Structures processing*. Amsterdam/New York: North Holland, 55–81.
- Fillmore, C. J. 1982. „Frame semantics“, The Linguistic Society of Korea (ed.) *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul: Hanshin, 111–137.
- Fillmore, C. J. 1985. „Frames and the Semantics of Understanding“. *Quaderni di Semantica* 6, 222–253.
- Fillmore, C. J. 1994. „The Hard Road from Verbs to Nouns“, *In honor of William S-Y. Wang: Interdisciplinary Studies on Language and Language Change*. Taipei, Taiwan, ROC: Pyramid Press, 105–129.
- Flach, S. 2020. „Schemas and the frequency/acceptability mismatch: Corpus distribution predicts sentence judgements“. *Cognitive Linguistics* 31(4): 609–645.
- Flaherty, M. 1999. *A watched pot: How we experience time*. New York: New York University Press.
- Fleischman, E. 1983. „Der semantische Lokativ: Eine Untersuchung an Hand russischer Wortfugungen“. *Zeitschrift für Slawistik* 1, 1–8.
- Foley, W. A., Van Valin, R., D., Jr. 1984. *Functional syntax and universal grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fowler, G. 1997. „Toward a reapprachment between form and intuition: Approaches to the Russian double nominative construction“, Lindseth, M., Franks, S. (eds.) *Annual workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics*.

- The Indiana Meeting of 1996*. Ann Arbor, MI: Michigan Slavic Publications, 144–165.
- Gahl, S., Garnsey, S. M. 2004. „Knowledge of grammar, knowledge of usage: Syntactic probabilities affect pronunciation variation“. *Language* 80(4), 748–775.
- Geis, M. L., Zwicky, A. M. 1971. „On invited inferences“, *Linguistic Inquiry* 11, 561–566.
- Geniušienė, E. 1987. *The typology of reflexives*. (Empirical Approaches to Language Typology 2). Berlin – New York – Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- Gibbs, R. W. 1979. „Contextual effects in understanding indirect requests“. *Discourse Processes*, 2, 1–10.
- Gibbs, R. W. 1980. „Spilling the beans: On understanding and memory for idioms in conversation“. *Memory and Cognition* 8, 449–456.
- Gibbs, R. W. 1983. „Do people always process the utterance meanings of indirect requests?“. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition* 9, 524–533.
- Gibbs, R. W. 1984. „Literal meaning and psychological theory“. *Cognitive Science* 8, 275–304.
- Gibbs, R. W. 1986. „On the psycholinguistics of sarcasm“. *Journal of Experimental Psychology: General* 115, 3–15.
- Gibbs, R. W. 2012. „Are Ironic Acts Deliberate?“. *Journal of Pragmatics* 44, 104–115.
- Gibbs, R. W. 2021. „Holy cow, my irony detector just exploded! calling out irony during the coronavirus pandemic“. *Metaphor and Symbol* 36 (1), 45–60.
- Gibbs, R. W., O'Brien, J. E., Doolittle, S. 1995. „Inferring meanings that are not intended: Speakers' intentions and irony comprehension“. *Discourse Processes* 20, 187–203.
- Gibbs, R. W., Bryant, G. A., Colston, H. L. 2014. „Where is the humor in verbal irony?“. *Humor – International Journal of Humor Research* 27, 575–595.
- Gibbs, R. W., Samermit, P. 2017. „How does irony arise in experience?“, Athanasiadou A., Colston, H. L. (eds.) *Irony in Language Use and Communication*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 43–60.
- Givón, T. 1979. *On Understanding Grammar*. New York: Academic Press.
- Givón, T. 2001. *Syntax: An Introduction, vol. I*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Glucksberg, S. 1995. „Commentary on nonliteral language: processing and use“. *Metaphor and Symbolic Activity* 10, 47–57.
- Gnjatović, T., Matasović, R. 2010. „Evidencijalne strategije u hrvatskom jeziku“, Birtić, M., Brozović-Rončević, D. (eds.) *Sintaksa padeža.*, Zagreb – Osijek: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Filozofski fakultet Osijek, 89–99.

- Goldberg, A. E. 1995. *Constructions: a Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Goossens, L. 1999., „Metonymic bridges in modal shifts“, Panther, K. U., Radden, G. (eds.) *Metonymy in language and thought*. Amsterdam: John Benjamins, 193–210.
- Grady, J. 1997. *Foundations of meaning: Primary metaphors and primary scenes* (Doctoral dissertation). Berkeley: University of California.
- Grady, J. 1999. „A typology of motivation for conceptual metaphor“, Gibbs R. W., Steen G. J. (eds.) *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 79–100.
- Gregory, M. L., Raymond, W. D., Bell, A., Fosler-Lussier, E., Jurafsky, D. 1999. „The effects of collocational strength and contextual predictability in lexical production“. *Communication and Linguistic Studies* 35: 151–166.
- Grice, H. P. 1975. „Logic and conversation“, Cole, P., Morgan, J. L. (eds.) *Syntax and Semantics: Vol. 3. Speech acts*. New York: Academic, 41–58.
- Grice, H. P. 1978. „Further notes on logic and conversation“, P. Cole, P. (ed.) *Syntax and Semantics: Vol. 9 Pragmatics*. New York: Academic, 113–128.
- Grimshaw, J. 1982. On the lexical representation of Romance reflexive clitics. Bresnan, J. (ed.) *The mental representation of grammatical relations*. Cambridge, MA: MIT Press, 87–148.
- Grimshaw, J. 1990. *Argument Structure*. Massachusetts: The MIT Press.
- Haiman, J. 1983. „Iconic and economic motivation“. *Language* 59 (4), 781–819.
- Haiman, J. 1998. *Talk is cheap. Sarcasm, alienation and the evolution of language*. Oxford / New York: Oxford University Press.
- Hall, E. T. 1968. „Proxemics“. *Current Anthropology* 9, 83–108.
- Ham, S. 2001. „Pravopis natražnjak“. *Hrvatsko slovo*, VII, 311, 16–17.
- Ham, S., Mlikota, J., Baraban, B., Orlić, A. 2014. *Hrvatski jezični savjeti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Harris, M. 1986. „The evolution of conditional sentences in Romance“, *Romance Philology* 39(4), 405–436.
- Harris, M. 1988. „Concessive clauses in English and Romance“, Haiman, J., Thompson, S. A. (eds.) *Clause combining in grammar and discourse* (Typological Studies in Language 18). Amsterdam: John Benjamins, 71–99.
- Haspelmath, M. 1989. „From purposive to infinitive – a universal path of grammaticalization“. *Folia Linguistica Historica* 10, 287–310.
- Haspelmath, M. 1997. *From Space to Time: Temporal Adverbials in the World's Languages*. München-Newcastle: Lincom Europa.

- Haspelmath, M. 2008. „A frequentist explanation of some universals of reflexive marking“. *Linguistics Discovery* 6 (1), 40–63.
- Haspelmath, M., König, E. 1998. „Concessive conditionals in the languages of Europe“, van der Auwera, J. (ed.) *Adverbial constructions in the languages of Europe (Empirical Approaches to Language Typology/EUROTYP, 20–3)*. Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 563–640.
- Havránek, B. 1947/1948. „Zásady Pražského lingvistického kružku a nová kodifikace spisovné češtiny“. *Slovo a slovesnost* 10: 13–23.
- Heine, B., Reh, M. 1984. *Grammaticalization and reanalysis in African languages*. Hamburg: Helmut Buske.
- Heine, B., Claudi, U., Hünnemeyer, F. 1991. „From cognition to grammar – evidence from African languages“, Traugott, E. C., Heine, B. (eds.), *Approaches to grammaticalization 1*. Amsterdam: John Benjamins, 149–187.
- Hengeveld, K. 1989. „Layers and operators in Functional Grammar“. *Journal of Linguistics* 25, 127–157.
- Hill, C. A. 1978. „Linguistic representation of spatial and temporal orientation“. *Proceedings of the Fourth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*. Berkeley, CA: Berkeley Press, 524–538.
- Hill, C. A. 1982. „Up/down, front/back, left/right: A contrastive study of Hausa and English“. Weissenborn, J., Klein, W. (eds.), *Here and there: Cross-linguistic studies on Deixis and Demonstration*. Amsterdam: John Benjamins, 13–42.
- Hjelmslev, L. 1935. *La catégorie des cas*. Aarhus: Universitetsforlaget.
- Hopper, P. J., Thompson, S. A. 1980. „Transitivity in Grammar and Discourse“. *Language* 56, 251–299.
- Hopper, P. J., Traugott, E. C. 2003. *Grammaticalization. 2nd edn.* Cambridge: Cambridge Press.
- Huang, Y. 2000. *Anaphora. A Cross-Linguistic Study*. Oxford: Oxford University Press.
- Hudeček, L., Matijević, M., Čutuk, I. 2011. *Jezični priručnik Coca-Cole HBC Hrvatska*. Zagreb: Coca-Cola HBC Hrvatska.
- Ivić, M. 1954. *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj (Sintaksičko-semantička studija)*. Beograd: Srpska akademija nauka.
- Ivić, M. 1962. „Jedan problem slovenske sintagmatike osvetljen transformacionom metodom“. *Južnoslovenski filolog* 25, 137–151.
- Ivić, M. 1962. „The grammatical category of non-omissible determiners“. *Lingua* 11: 199–204.
- Ivić, M. 1963. „Osnovne tipološke karakteristike srpskohrvatske impersonalne rečenice“. *Književnost i jezik* 10/1, 18–24.

- Ivić, M. 1964. „Non-omissible determiners in Slavic Languages“. *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists*. The Hague, 476–479.
- Ivić, M. 1967. „Types of direct object in Serbocroatian“. *To Honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of his Seventieth Birthday* (vol. 2). Mouton: The Hague, 989–994.
- Ivić, M. 1983. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta.
- Jagić, V. 1900. *Beitrag zur slavischen Syntax*. Denkschrift 46, Wien.
- Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I. 2000. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Jakobson, R. 1936. „Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre: Gesamtbedeutung der russischen Kasus“. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 6, 240–288.
- Janda, L. 1985. „The Meaning of Russian Verbal Prefixes: Semantics and Grammar“. *The Scope of Slavic Aspect. UCLA Slavic Studies 12*, Columbus, Ohio: Slavica, 26–40.
- Janda, L. 1986. *A semantic Analysis of the Russian Verbal Prefixes ZA-, PERE-, DO-, and OT*. Slavistische Beiträge, Band 192, Munich: Sagner.
- Janda, L. 1988. „The Mapping of Elements of Cognitive Space onto Grammatical Relations: An Example from Russian Verbal Prefixation“, Rudzka-Ostyn, Brygida (ed.) *Topics in Cognitive Linguistics*. John Benjamins: Amsterdam / Philadelphia, 327–344.
- Janda, L. 1993. *A Geography of Case Semantics: The Czech Dative and the Russian Instrumental*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Jespersen, O. 1970. *Čovječanstvo, narod i pojedinac sa lingvističkog stanovišta*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Johnson, M. 1987. *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Jojić, Lj. (ed.). 2015. *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jonke, Lj. 1952. „Čita se Šenou ili čita se Šenoa?“. *Jezik* 1 (3), 90–91.
- Jonke, Lj. 1964. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje.
- Jorgensen, J., Miller, G. A., Sperber, D. 1984. „Test of the mention theory of irony“. *Journal of Experimental Psychology: General* 113, 112–120.
- Katičić, R. 1963. „Normiranje književnoga jezika kao lingvistički zadatak“. *Jezik* 11 (1), 1–9.
- Katičić, R. 1964a. „O prirodi jezičnoga razvoja“. *Jezik* 12 (2), 33–41.
- Katičić, R. 1964b. „Nekoliko primjera uz članak O jezičnom razvoju“. *Jezik* 12 (3), 33–41.

- Katičić, R. 1991. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika (drugo, ponovljeno izdanje)*. Zagreb: Globus.
- Katičić, R. 1992. *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Katunar, D., Willer-Gold, J., Gnjatović, T. 2013. „Achieving specificity in an articleless language: Specificity markers in Croatian“. *Suvremena lingvistika* 39, 25–43.
- Kemmer, S. 1993. *The Middle Voice*. (Typological Studies in Language 23). Amsterdam: John Benjamins.
- Kemmer, S. 1994. „Middle voice, transitivity and events“, Fox, B. A., Hopper, P. J. (eds.) *Voice: Form and Function*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 179–230.
- Kempen, G., Harbusch, K. 2005. „The relationship between grammaticality ratings and corpus frequencies: A case study into word order variability in the midfield of German clauses“, Kepser, S. Reis, M. (eds.) *Linguistic evidence*, vol. 85. Berlin: Mouton de Gruyter, 329–350.
- Kordić, S. 2002. *Riječi na granici punoznačnosti*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.
- Kortmann, B. 1997. *Adverbial subordination*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kovačević, M. 1988. *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost.
- Kovačević, M. 2006. *Spisi o stilu i jeziku*. Banja Luka: Književna zadruka.
- Kovačević, B., Matas Ivanković, I. 2007. „Parni prijedlozi“. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33, 245–261.
- König, E. 1985. „Where do concessives come from“, Fisiak, J. (ed.) *Historical semantics and historical word formation*. Berlin: de Gruyter, 263–282.
- König, E. 1986. „Conditionals, Concessive Conditionals and Concessives: Areas of Contrast, Overlap and Neutralization“, Traugott, E. C., Ter Meulen, A., Snitzer, J., Ferguson, C. A. (eds.) *On Conditionals*. Cambridge: Cambridge University Press, 229–246.
- König, E. 2001. „Intensifiers and reflexives“. Haspelmath, M. (ed) *Sprachtypologie und sprachliche Universalien: ein internationales Handbuch/Language typology and language universals: an international handbook*. Berlin New York: Mouton de Gruyter, 747–760.
- König, E., Siemund, P. 2000. „Intensifiers and reflexives: a typological perspective“. Frajzyngier, Z., Curl, T. S. (eds) *Reflexives: Forms and Functions*. Amsterdam: John Benjamins, 41–74.
- Kövecses, Z. 2000. „The scope of metaphor“, Barcelona, A. (ed.) *Metaphor and Metonymy at the Crossroads, A Cognitive Perspective*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 79–93.

- Kövecses, Z. 2002. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. 2005. *Metaphor in Culture, Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. 2006. *Language, mind, and culture: A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Z., Radden, G. 1998. „Metonymy: Developing a cognitive linguistic view“. *Cognitive Linguistics* 9, 37–77.
- Kreuz, R. J., Glucksberg, S. 1989. „How to be sarcastic: The echoic reminder theory of verbal irony“. *Journal of Experimental Psychology: General* 118, 374–386.
- Kreuz, R. J., Roberts, R. M. 1993. „On satire and parody: The importance of being ironic“. *Metaphor and Symbolic Activity* 8, 97–109.
- Kreuz, R. J., Link, K. E. 2002. „Asymmetries in use of verbal irony“. *Journal of Language and Social Psychology* 21, 127–143.
- Krsnik, D. 2021. *Složeni i sekundarni predikati u hrvatskome jeziku na primjeru konstrukcija s predikatnim instrumentalom te s riječju kao (doktorska disertacija)*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Kučanda, D. 1992. „Funkcionalni pristup analizi pasiva u hrvatskom“. *Suvremena lingvistika* 18, 175–184.
- Kučanda, D. 1998. „Is dative subject a viable syntactic notion?“. *Suvremenalingvistika* 45/46, 3–16.
- Kučanda, D. 1999. „O logičkom subjektu“. *Filologija* 32, 75–90.
- Kumon-Nakamura, S., Glucksberg, S., Brown, M. 1995. „How about another piece of the pie: The allusional pretense theory of discourse irony“. *Journal of Experimental Psychology: General* 124, 3–21.
- Kuna, B. 1999. *Izricanje posvojnosti genitivom u hrvatskom književnom jeziku* (magistarski rad). Zagreb: Filozofski fakultet.
- Kuna, B. 2003. „NP-pomicanje i posvojni genitiv“. *Jezičoslovlje* 4, 279–285.
- Kuna, B. 2008. „O antecedentu povratno-posvojne zamjenice *svoj* u hrvatskom jeziku“, Sarnowski, M., Wysoczański, W. (eds.) *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 6: opis, konfrontacja, przekład*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego: 199–207.
- Kuna, B. 2012. *Predikatna i vanjska posvojnost u hrvatskome jeziku*. Osijek: Filozofski fakultet.
- Kuna, B., Belaj, B. 2013. „O kategoriji egzistencijalnosti u hrvatskom jeziku“, Turk, M., Opašić, M. (eds.) *A tko to ide?, Hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatsko filološko društvo, 85–98.

- Kuvač Kraljević, J., Hržica, G. 2016. „Croatian Adult Spoken Language Corpus“. *Fluminensia* 28 (2): 87–102.
- Lakoff, G., Johnson, M. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things, What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, G. 1993. „The contemporary theory of metaphor“, Orthony, A. (ed.) *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press. 202–251.
- Lakoff, G., Kövecses, Z. 1987. „The cognitive model of anger inherent in American English“, Holland, D., Quinn, N. (eds.) *Cultural models in language and thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 195–221.
- Lakoff, G., Turner, M. 1989. *More than cool reason: a field guide to poetic metaphor*. Chicago: Cambridge University Press.
- Lakoff, G., Johnson, M. 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Langacker, R. W. 1976. *Non-distinct arguments in Uto-aztecan*. (University of California Publications in Linguistics vol. 82) Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Langacker, R. W. 1982. „Space grammar, analysability, and the English passive“. *Language* 58, 22–80.
- Langacker, R. W. 1984. „Active Zones“. *BLS* 10, 172–188.
- Langacker, R. W. 1986a. „Abstract motion“. *BLS* 12, 455–471.
- Langacker, R. W. 1986b. „Settings, Participants, and Grammatical Relations“, *Proceedings of the Annual Meeting of the Pacific Linguistics Conference* 2, 1–31.
- Langacker, R. W. 1987a. „Nouns and Verbs“. *Language* 63, 53–94.
- Langacker, R. W. 1987b. *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 1*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langacker, R. W. 1988. „A Usage-Based Model“, Rudzka-Ostyn, Brygida (ed.) *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 127–161.
- Langacker, R. W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 2*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langacker, R. W. 1993. „Reference-point constructions“. *Cognitive Linguistics* 4, 1–38.
- Langacker, R. W. 1997. „Constituency, dependency and conceptual grouping“. *Cognitive Linguistics* 8, 1–32.
- Langacker, R. W. 1999. *Grammar and Conceptualization*. Berlin: Mouton.

- Langacker, R. W. 2000a. *Grammar and Conceptualization*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Langacker, R. W. 2000b. „A dynamic usage-based model“, Barlow, M., Kemmer, Suzanne (eds.) *Usage-based models of language*. Stanford: CSLI Publications, 1–63.
- Langacker, R. W. 2008. *Cognitive Grammar, A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Langacker, R. W. 2009a. „Metonymic grammar“, Panther, K. U., Thornburg, L., Barcelona, An. (eds.) *Metonymy and metaphor in grammar*. Amsterdam: John Benjamins, 45–71.
- Langacker, R. W. 2009b. *Investigations in Cognitive Grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Langacker, R. W., Munro, P. 1975. „Passives and their meaning“. *Language* 51(4), 789–830.
- Lehmann, C. 1985. „Grammaticalization: Synchronic variation and diachronic change“. *Lingua e stile* 20(3), 303–318.
- Lichtenberk, F. 1985. Multiple uses of reciprocal constructions. *Australian journal of linguistics* 5, 19–41.
- Lichtenberk, F. 1991. Reciprocals and depatientives in To'aba'ita. Blust, R. (ed) *Currents in Pacific linguistics: Papers on Austronesian languages and ethnolinguistics in honor of George W. Grace*. Pacific linguistics, Series C-117, 171–183.
- Lieven, E., Tomasello, M. 2008. „Children's first language acquisition from a usage-based perspective“. Robinson, P., Ellis, N. C. (eds.) *Handbook of Cognitive Linguistics and Second Language Acquisition*. New York: Routledge, 168–197.
- Lindauer, T. 1995. *Genitivattribut (Eine morphosyntaktische Untersuchung zum deutschen DP/NP-System)*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Lindner, S. J. 1981. *A Lexico-Semantic Analysis of English Verb-Particle Constructions with UP and OUT*. Doctoral dissertation. University of California, San Diego: Trier:LAUT.
- Littman, D., C., May, J., L. 1991. „The nature of irony: Toward a computational model of irony“. *Journal of Pragmatics* 15, 131–151.
- Lorenz, D., Tizón-Couto, D. 2019. „Chunking or predicting – frequency information and reduction in the perception of multi-word sequences“. *Cognitive Linguistics* 30 (4): 751–784.
- Lucariello, J. 1994. Situational irony. *Journal of Experimental Psychology: General*, 113, 112–120.
- Lyons, J. 1969. *Introduction to theoretical linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Lyons, J. 1977. *Semantics*. Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ljubešić, N., Klubička, F. 2014. „bs, hr, sr WaC - Web Corpora of Bosnian, Croatian and Serbian“, Bildhauer, F. Schäfer, R. (eds.) *Proceedings of the 9th Web as Corpus Workshop (WaC-9)*. Gothenburg, Sweden: Association for Computational Linguistics, 29–35.
- Maldonado, R. 1992. *Middle voice: The case of Spanish se (doctoral dissertation)*. San Diego, CA: University of California.
- Maldonado, R. 1999. *A media voz: problemas conceptuales del clítico SE en español*. México: Instituto de Investigaciones Filológicas.
- Maldonado, R. 2000. „Spanish reflexives“, Frajzyngier, Z., Walker, T. (eds.) *Reflexives: Forms and functions*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 153–185.
- Maldonado, R. 2008. Spanish middle Syntax: A usage based proposal for grammar teaching. De Knop, S., De Rycker, T. (eds) *Cognitive approaches to pedagogical grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter, 155–196.
- Maldonado, R. 2009. Middle as a basic voice system. Guerrero, L., Ibanez, S., Beloro, V. (eds) *Studies in role and reference grammar*. México: Instituto de Investigaciones Filológicas, 69–112.
- Manelis Klein, H. E. 1987. „The future precedes the past: time in Toba“. *Word* 38, 173–185.
- Manelis Klein, H. E. 2001. *Toba. (Languages of the World/Materials 179)*. München: Lincom Europa.
- Manney, L. 2001. *Middle voice in Modern Greek: Meaning and function of a morpho-syntactic category*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Maretić, T. 1963. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, treće, nepromijenjeno izdanje*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Markman, V. G. 2008. „The Case of Predicates (Revisited): Predicate Instrumental in Russian and Its Restrictions“. *Journal of Slavic Linguistics* 16, 187–246.
- Marković, I. 2008. „Hrvatski posvojni pridjev kao antecedent relativnoj zamjenici“. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 34, 239–253.
- Marković, I. 2009. „Rezultativni sekundarni predikat u hrvatskome“. *Suvremena lingvistika* 68, 221–246.
- Marković, I. 2010. *Uvod u pridjev*. Zagreb: Disput.
- Marković, I. 2020. „O imenolikosti hrvatskih posvojnih pridjeva“. *Suvremena lingvistika* 46, 223–238.
- Martinet, A. 1982. *Osnove opće lingvistike*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

- Matasović, R. 2000. „The possessive and adjective phrases in Croatian“, *Suvremena lingvistika* 49–50, 99–109.
- Matasović, R. 2020. „Branič jezika standardnoga“. *Jezik* 67(2–3), 41–59.
- Mathesius, V. 1976 [1932]. „Über die Notwendigkeit der Stabilität in der Literatursprache“, Scharnhorst, J. Ising, E. (eds.) *Grundlagen der Sprachkultur. Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege*. Berlin: Akademie – Verlag, 86–102.
- Matovac, D. 2017. *Prijedlozi u hrvatskom jeziku, Značenje, prostorni odnosi i konceptualizacija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Matovac, D., Tanacković Faletar, G. 2010. „Semantička uloga efektora kao determinatora dativnih dopuna u neraščlanjenim jednostavnim rečenicama“, Birtić, M., Brozović Rončević, D. (eds.) *Sintaksa padeža*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Filozofski fakultet Osijek, 163–178.
- Mićanović, K. 2006. *Hrvatski s naglaskom*. Zagreb: Disput.
- Mićanović, K. 2018. *Varijacije na temu jezika i varijanata: Standardologija Dalibora Brozovića*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Mihaljević, M. 1982–1983. „Instrumental iza objekta u akuzativu uz glagole *smatrati*, *učiniti*, *zvati*...“. *Suvremena lingvistika* 23–24, 11–16.
- Miller, J. 1974. „A localist account of the dative case in Russian“, Brecht, E. D., Chvany, C. V. (eds.) *Slavic Transformational Syntax*. 244–261. University of Michigan: Ann Arbor.
- Milroy, J., Milroy, L. 2012. *Authority in Language. Investigating Standard English*. London – New York: Routledge.
- Miracle, A., Yapita Moya, J. de D. 1981. „Time and Space in Aymara“, Hardman, M. (ed.), *The Aymara language and its social and cultural context*, Gainesville, Florida: University of Florida Press, 33–56.
- Moore, K. E. 2000. *Spatial experience and temporal metaphors in Wolof: Point of view, conceptual mapping and linguistic practice. (doctoral dissertation)*. Berkeley, California: University of California.
- Moore, K. E. 2006. „Space-to-time mappings and temporal concepts“ *Cognitive linguistics* 17, 199–244.
- Moskovljević, J. 1997. „Leksička detranzitivizacija i analiza pravih povratnih glagola u srpskom jeziku“. *Južnoslovenski filolog* 53, 107–114.
- Muecke, D. C. 1969. *The Compass of Irony*. London/New York: Methuen.
- Muecke, D. C. 1978. „Irony markers“. *Poetics* 7(4), 363–375.
- Nazalević Čučević, I. 2016. *Sintaktička negacija, Usporedna analiza sintaktičke negacije u hrvatskome i makedonskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

- Nikić-Ivanišević, J., Opačić, N., Zlatar, Z. 2004. *Jezikomjer. Vodič za izbjegavanje najčešćih pogrešaka u hrvatskom standardnom jeziku*. Stobreč: CROMA Co.
- Nunberg, G. 1979. „The non-uniqueness of semantic solutions: Polysemy“. *Linguistics and Philosophy* 3, 143–184.
- Nunberg, G. 1995. „Transfers of meaning“. *Journal of Semantics* 12, 109–132.
- Núñez, R. E., Sweetser, E. 2006. “With the future behind them: Convergent evidence from Aymara language and gesture in the crosslinguistic comparison of spatial construal of time”. *Cognitive Science* 30: 401–450.
- Oliva, K. 2001. „Reflexe reflexivity reflexiv (A reflexion on a reflexivity of reflexives)“. *Slovo a slovesnost* 62, 200–207.
- Opačić, N. 2003. „Strah od jezika“. Stolac, D, Ivanetić, N., Pritchard, B. (eds) *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici*. Zagreb – Rijeka: HDPL, 545–556.
- Opačić, N. 2009. *Reci mi to kratko i jasno. Hrvatski za normalne ljude*. Zagreb: Novi liber.
- Oraić Rabušić, I. 2018. *Struktura povratnih glagola i konstrukcije sa se u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Palić, I. 2006. *Dativ u savremenom bosanskom jeziku (sintaksičko-semantički opis)* (doktorska disertacija). Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Palić, I. 2008. „Izražavanje načina (kvalitete)“, Bagić, K. (ed.) *Način u jeziku / Književnost i kultura pedesetih, zbornik radova 36. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb: Filozofski fakultet, 15–26.
- Palić, I. 2011. „O glagolima koji vežu obvezne adverbijalne dopune u bosanskom jeziku“. *Suvremena lingvistika* 37, 201–217.
- Palić, I. 2018. „O složenim rečenicama s alternativnim bezuvjetnim klauzama“. *Croatica* 62, 139–156.
- Pálinkás, I. 2014. „Metaphor, irony and blending“. *Argumentum* 10, 611–630.
- Palmer, G. B. 1996. *Toward a Theory of Cultural Linguistics*, Austin: University of Texas Press.
- Panther, K. U. 2003. „Review of F. Ruiz de Mendoza i J. L. Otal 2002. *Metonymy Grammar, and Communication*. Albolote: Editorial Comares“. *Annual Review of Cognitive Linguistics* 1, 276–288.
- Panther, K. U. 2005. „The role of conceptual metonymy in meaning construction“, Ruiz de Mendoza, F. J., Peña Cervel, S. M. (eds.) *Cognitive Linguistics, Internal Dynamics and Interdisciplinary Interaction*. New York: Mouton de Gruyter, 353–386.
- Panther, K. U., Thornburg, L. 1998. „A cognitive approach to inferencing in conversation“. *Journal of Pragmatics* 30, 755–769.

- Panther, K. U., Thornburg, L. 1999. „The Potentiality for Actuality metonymy in English and Hungarian“, Panther, K. U., Radden, G. (eds.) *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 333–356.
- Panther, K. U., Thornburg, L. 2000. „The EFFECT FOR CAUSE metonymy in English grammar“, Barcelona, A. (ed.) *Metaphor and metonymy at the crossroads*. Berlin, Mouton de Gruyter, 215–231.
- Panther, K. U., Thornburg, L. 2007. „Metonymy“, Geeraerts, D., Cuyckens, H. (eds.) *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 236–263.
- Panther, K. U., Thornburg, L., Barcelona, A. (eds.) 2009. *Metonymy and metaphor in grammar*. Amsterdam: John Benjamins.
- Partington, A. 2007. „Irony and the reversal of evaluation“. *Journal of Pragmatics* 39, 1547–1569.
- Pavešić, S., Vince, Z. 1971. Gramatika. Pavešić, S. (ed.) *Jezični savjetnik s gramatikom*. Zagreb: Matica hrvatska, 329–446.
- Peña Cervel, S. M., Ruiz de Mendoza, F. J. 2009. „The metonymic and metaphorical grounding of two image-schema transformations“, Panther, K. U., Thornburg, L., Barcelona, A. (eds.) *Metonymy and Metaphor in Grammar*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 339–361.
- Pereltsvaig, A. 2007. *Copular Sentences in Russian*. Springer: Verlag.
- Peti, M. 1979. *Predikatni proširak*. Zagreb: HFD.
- Piper, P. 1997. *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Piper, P., Antonić, I., Ružić, V., Tanasić, S., Popović, Lj., Tošović, B. 2005. *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska.
- Popa-Wyatt, M. 2014. „Pretence and echoe: Towards an integrated account of verbal irony“. *International Review of Pragmatics* 6, 127–168.
- Pranjković, I. 1993. *Hrvatska skladnja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Pranjković, I. 1996. „Temeljna načela jezične pravilnosti“. *Kolo* 4: 5–12.
- Pranjković, I. 2001. *Druga hrvatska skladnja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Pranjković, I. 2008. *Sučeljavanja. Polemički dueli oko hrvatskoga jezika i pravopisa*. Zagreb: Disput.
- Pranjković, I. 2010. *Ogledi o jezičnoj pravilnosti*. Zagreb: Disput.
- Pranjković, I. 2013. *Gramatička značenja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Pranjković, I. 2016. *Gramatika u riječima i riječi u gramatici*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Pranjković, I. 2021. *Gramatičke graničnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. 1985. *A comprehensive grammar of the English Language*. London: Longman.
- Radden, G. 2000. „How metonymic are metaphors“, Barcelona, A. (ed.) *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 93–109.
- Radden, G. 2006. „Where time meets space“. Benczes, R., Csábi, S. (eds.) *The Metaphors of Sixty: Papers Presented on the Occasion of the 60th Birthday of Zoltán Kövecses*. Budapest: Eötvös Loránd University, 210–226.
- Radden, G. 2011. „Spatial Time in the West and East“, Brdar, M., Omazić, M., Pavičić Takač, V., Gradečak Erdeljić, T., Buljan, G. (eds.) *Space and Time in Language*. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien: Peter Lang, 1–41.
- Radden, G., Kövecses, Z. 1999. „Towards a Theory of Metonymy“, Panther, K. U., Radden, G. (eds.) *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 17–59.
- Radden, G., Dirven, R. 2007. *Cognitive English Grammar*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Radovanović, M. 1990. *Spisi iz sintakse i semantike*. Novi Sad: Dobra vest.
- Raguž, D. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Reuland, E. 1998. „The fine structure of grammar: anaphoric relations“. Frajzyngier, Z. (ed.) *Reflexives: Forms and Functions*. Amsterdam: John Benjamins, 1–40.
- Rice, S. A. 1987. *Towards a cognitive model of transitivity (PH.D. dissertation)*. San Diego: University of California.
- Rišner, V. 2002. „O stilskoj izražajnosti predikatnoga imena u instrumentalu“. *Jezik* 49 (1), 10–18.
- Rosch, E. 1975. „Universals and cultural specifics in human categorization“, Brislin, R. W., Bohner S., Lonner, W. J. (eds.) *Cross - cultural Perspectives on Learning*, New York: John Wiley, 177–206.
- Rosch, E., Mervis, C. B. 1975. „Family resemblances: Studies in the internal structure of categories“. *Cognitive Psychology* 7, 573–605.
- Rosen, C. 1989. *The relational structure of reflexive clauses: Evidence from Italian*. New York: Garland.
- Rudzka - Ostyn, B. 1985. „Metaphoric Processes in Word Formation. The Case of Prefixed Verbs“, Paprotte, W., Dirven, R. (eds.) *The Ubiquity of Metaphor*. Amsterdam: John Benjamins, 209–241.
- Rudzka - Ostyn, B. 1988. „Semantic Extensions into the Domain of Verbal Communication“, Rudzka-Ostyn, Brygida (ed.) *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 507–555.

- Ruiz de Mendoza, F. J. 2000. „The role of mappings and domains in understanding metonymy“, Barcelona, A. (ed.) *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 109–133.
- Ruiz de Mendoza, F. J., Pérez Hernández, L. 2001. „Metonymy and the grammar: motivation, constraints, and interaction“. *Language and Communication* 21, 321–357.
- Ruiz de Mendoza, F. J., Peña Cervel, S. M. 2002. „Cognitive operations and projection spaces“. *Jezikoslovlje* 3, 131–158.
- Ruiz de Mendoza, F. J., Otal Campo, J. 2002. *Metonymy, grammar and communication*. Granada: Editorial Comares.
- Ruiz de Mendoza, F. J., Díez Velasco, O. 2003. „Patterns of conceptual interaction“, Dirven, R., Pörings, R. (eds.) *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 489–533.
- Ruiz de Mendoza, F. J., Lozano-Palacio, I. 2019. „Unraveling Irony: from Linguistics to Literary Criticism and Back“. *Cognitive Semantics* 5, 147–173.
- Ruwet, N. 1986. „On Weather Verbs“. *CLS* 22, 195–215.
- Samardžija, M. 1999. „Predgovor“. Samardžija, M. (ed.) *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 5–12.
- Sarić, D. 2015. „Teličnost u hrvatskom“. *Filologija* 65, 131–147.
- Schank, R. C., Abelson, R. P. 1977. *Scripts, Plans, Goals, and Understanding*. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Schmidt, G., Omazić, M. 2011. „Time metaphors in English and Croatian: A corpus-based study“, Brdar, M., Omazić, M., Pavičić Takač, V., Gradečak Erdeljić, T., Buljan, G. (eds.) *Space and Time in Language*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang, 235–247.
- Schwoebel, J., Dews, S., Winner, E., Srinivas, K. 2000. „Obligatory processing of literal meaning of ironic utterances“. *Metaphor and Symbol* 15, 47–61.
- Shelley, C. 2001. „The bicoherence theory of situational irony“. *Cognitive Science* 25, 775–818.
- Shibatani, M. 1985. „Passives and related constructions: a prototype analysis“, *Language* 61, 821–848.
- Shinohara, K. 2000. *Typology of space-time mappings*. Tokyo: University of Agriculture and Technology.
- Silić, J. 1999a. „Nekoliko misli o normi“. Samardžija, M. (ed.) *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 203–211.
- Silić, J. 1999b. „Hrvatski jezik kao sustav i kao standard“. Samardžija, M. (ed.) *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 235–245.
- Silić, J. 1999c. „Leksik i norma“. Samardžija, M. (ed.) *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 282–292.

- Silić, J. 2006. *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
- Silić, J., Pranjković, I. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Smith, M. 2004. „Light and heavy reflexives“. *Linguistics* 42(3), 573–615.
- Smith, M. B. 1985. „Event Chains, Grammatical Relations, and the Semantics of Case in German“. *CLS* 21, 388–407.
- Smith, M. B. 1987. *The Semantics of Dative and Accusative in German (PH.D. dissertation)*. San Diego: University of California.
- Smith, M. B. 1993. „Aspects of German clause structure from a Cognitive Grammar perspective“. *Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata* 22, 601–638.
- Smith, M. B. 2002. „The polysemy of German *es*, iconicity, and the notion of conceptual distance“. *Cognitive Linguistics* 13, 67–112.
- Sperber, D. 1984. „Verbal irony: pretense or echoic mention?“. *Journal of Experimental Psychology: General* 113, 130–136.
- Sperber, D., Wilson, D. 1981. „Irony and the use–mention distinction“, Cole, P. (ed.) *Radical pragmatics*. New York: Academic, 295–318.
- Sperber, D., Wilson, D. 1986. *Relevance: Communication and cognition*. Oxford, England: Blackwell, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Starčević, A. 2016. „Govorimo hrvatski ili ‘hrvatski’: standardni dijalekt i jezične ideologije u institucionalnom diskursu“. *Suvremena lingvistika* 81, 67–103.
- Starčević, A., Kapović, M., Sarić, D. 2019. *Jeziku je svejedno*. Zagreb: Sandorf.
- Stolac, D. Vlastelić, A. 2004. „Slavenski genitiv kao problem kontrastivnih sintaktičkih opisa“, Stolac, D., Ivanetić, N., Pritchard, B. (eds.) *Suvremena kretanja u nastavi stranih jezika: zbornik radova*. Zagreb – Rijeka: HDPL, 431–442.
- Sweetser, E. 1990. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sweetser, E. 1996. „Mental spaces and the grammar of conditional constructions“, Fauconnier, G., Sweetser, E. (eds.) *Spaces, Worlds and Grammars*, Chicago: The Chicago University Press, 318–333.
- Šarić, Lj. 2003. „Prepositional categories and prototypes: Contrasting some Russian, Slovenian, Croatian, and Polish examples“. *Jezikoslovlje* 4, 187–204.
- Šarić, Lj. 2006a. „A preliminary semantic analysis of the Croatian preposition *u* and its Slavic equivalents“. *Jezikoslovlje* 7, 1–43.
- Šarić, Lj. 2006b. „On the meaning and prototype of the preposition *pri* and the locative case: A comparative study of Slavic usage with emphasis on Croatian“. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32, 225–248.
- Šarić, Lj. 2008. *Spatial Concepts in Slavic, A Cognitive Linguistic Study of Prepositions and Cases*. Weisbaden: Harrassowitz Verlag.

- Šaumjan, S. K. 1974. *Applikativnaja grammatika kak semantičeskaja teorija estestvenih Jazikov*. Moskva: Nauka.
- Šimundić, M. 1994. *Rječnik suvišnih tuđica u hrvatskom jeziku*. Zagreb: BARKA.
- Šonje, J. [ur.]. 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža / Školska knjiga.
- Tabacaru, S. 2020. „Faces of sarcasm. Exploring raised eyebrows with sarcasm in French political debates“. Colston, H. L., Athanasiadou, A. (eds.) *The Diversity of Irony*. Berlin: Mouton de Gruyter, 256–277.
- Tabakowska, E. 1995. *Gramatyka i obrazowanie. Wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*. Krakow: Polska Akademia Nauk Oddział w Krakowie.
- Tabakowska, E. 2005. *Gramatika i predočavanje. Uvod u kognitivnu lingvistiku*. Zagreb: FF press.
- Talmy, L. 1985. „Force Dynamics in Language and Thought“. *Cognitive Science* 12(1), 49–100.
- Talmy, L. 1996. „Fictive motion in language and ‘ception““. Bloom, P., Peterson, M., Nadel, L., Garet, M. (eds.) *Language and space*. Cambridge, MA: MIT Press. 211–276.
- Talmy, L. 2000. *Toward a Cognitive Semantics., Vol. I*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Talmy, L. 2001. *Toward a Cognitive Semantics. Typology and Process in Concept Structuring (vol. 1)*. Cambridge, Massachusetts – London, England: The MIT Press.
- Taylor, J. 1995. *Linguistic Categorization, Prototypes in Linguistic Theory*. New York: Oxford University Press.
- Taylor, J. 2002. *Cognitive Grammar*. New York: Oxford University Press.
- Thornburg, L., Panther, K. U. 1997. „Speech act metonymies“, Liebert, W-A., Redeker, G., Waugh, L. R. (eds.) *Discourse and Perspectives in Cognitive Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 205–219.
- Timberlake, A. 1975. „Hierarchies in the Genitive of Negation“. *The Slavic and East European Journal* 19, 123–138.
- Timberlake, A. 1977. „Reanalysis and actualization in syntactic change“. Li, C. (ed) *Subject and topic*. New York: Academic Press, 141–177.
- Timberlake, A. 2004. *A reference grammar of Russian*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Tobin, V. 2020. „Experimental investigations of irony as a viewpoint phenomenon“, Colston, H. L., Athanasiadou, A. (eds.), *The Diversity of Irony*. Berlin: Mouton de Gruyter, 236–255.
- Tobin, V., Israel, M. 2012. „Irony as a viewpoint phenomenon“. Dancygier, B., Sweetser, E. (eds.) *Viewpoint in Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 25–46.

- Tomasello, M. 2000. „First step toward a usage-based theory of language acquisition“. *Cognitive Linguistics* 11, 61–82.
- Tomasello, M. 2003. *Constructing a language: A usage-based theory of language acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Tomasello, M. 2007. „Cognitive linguistics and first language acquisition“, Geeraerts, D., Cuyckens, H. (eds.) *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. New York: Oxford University Press, 1092–1112.
- Toplak, M., Katz, A. N. 2000. „On the uses of sarcastic irony“. *Journal of Pragmatics* 32, 1467–1488.
- Traugott, E. C. 1975. „Spatial expressions of tens and temporal sequencing: A contribution to the study of semantic fields“. *Semiotica* 15 (3), 207–230.
- Traugott, E. C. 1978. „On the expression of spatio-temporal relations in language“, Greenberg, J. (ed.) *Universals of Human Language. Vol. 3: Word Structure*. Stanford, CA: Stanford University Press, 369–400.
- Traugott, E. C. 1985. „Conditional markers“, Haiman, J. (ed.) *Iconicity in Syntax*. Amsterdam: John Benjamins, 289–307.
- Traugott, E. C., König, E. 1991. „The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited“, Traugott, E. C., Heine, B. (eds.) *Approaches to grammaticalization 1.*, Amsterdam, John Benjamins, 189–218.
- Traugott, E. C., Dasher, R. B. 2002. *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, M. 1996. „Conceptual blending and counterfactual argument in the social and behavioral sciences“, Tetlock, P., Belkin, A. (eds.) *Counterfactual Thought Experiments in World Politics*. Princeton: Princeton University Press, 291–295.
- Turner, M., Fauconnier, G. 1995. „Conceptual integration and formal expression“. *Metaphor and Symbolic Activity* 10, 183–204.
- Turner, M., Fauconnier, G. 2000. „Metaphor, metonymy, and binding“, Barcelona, A. (ed.) *Metaphor and metonymy at the crossroads*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 133–149.
- Utsumi, A. 2000. „Verbal irony as implicate display of ironic environment: Distinguishing ironic utterances from nonirony“. *Journal of Pragmatics* 32, 1777–1806.
- Van Valin, R. D. Jr. 2001. *An Introduction to Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Valin, R. D. Jr., LaPolla, R. J. 1997. *Syntax, structure, meaning and function*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vince, Z. 1955. „O nepravilnoj upotrebi objekta u akuzativu u pasivnim rečenicama“. *Jezik* 4 (3), 93–96.

- Vujanić, M. [ur.]. 2007. *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Vukojević, L. 1992. „Sintaksa pasiva“. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 18 (1), 235–257.
- Vuković, P. 2016. „Autonomija standardnoga jezika“, Badurina, L. (ur.) *Riječki filološki dani, knj. 10*. Rijeka: Filozofski fakultet, 361–369.
- Waltereit, R. 1999. „Grammatical constraints on metonymy: On the role of the direct object“, Panther, K. U., Radden, G. (eds.) *Metonymy in language and thought*. Amsterdam: John Benjamins, 233–253.
- Weinsberg, A. 1973. *Przymki przestrzenne w języku polskim, niemieckim i rumuńskim*. Wrocław: Polska Akademia Nauk.
- Wierzbicka, A. 1980. *The case for surface case*. Karona: Ann Arbor.
- Wilson, D., Sperber, D. 1992. „On verbal irony“. *Lingua* 87, 53–76.
- Wilson, D., Sperber, D. 2012. „Explaining irony“. Wilson, D., Sperber, D. (eds.) *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press, 123–145.
- Yi, E., Koenig, J. P., Roland, D. 2019. „Semantic similarity to high-frequency verbs affects syntactic frame selection“. *Cognitive Linguistics* 30(3), 601–628.
- Yu, N. 1998. *The Contemporary Theory of Metaphor: A Perspective from Chinese*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Zec, D. 1985. „Objects in Serbo-Croatian“, Niepokuj, M., Van Clay, M., Nikiforidou, V., Feder, D. (eds.) *Proceedings of the Eleventh Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley, California: University of California, 358–371.
- Znika, M. 1988. *Odnos atribucije i predikacije*. Zagreb: HFD.
- Znika, M. 2002. *Kategorija brojivosti u hrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Zovko Dinković, I. 2007. „Dative alternation in Croatian“. *Suvremena lingvistika* 63, 65–83.
- Zovko Dinković, I. 2011. „Egzistencijalni glagoli u hrvatskome“. *Suvremena lingvistika* 37, 279–294.
- Zovko Dinković, I. 2013. *Negacija u jeziku: Kontrastivna analiza negacije u engleskome i hrvatskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Žic Fuchs, M. 1991. „Jezici američkih indijanaca i jezična istraživanja“. *Književna smotra* 81–82, 25–30.
- Žic Fuchs, M. 2009. *Kognitivna lingvistika i jezične strukture: engleski present perfect*. Globus: Zagreb.

Bibliografija radova

1. Belaj, Branimir. 2023. „O standardnom idiomu iz kognitivne perspektive”. Mikić Čolić, Ana, Glušac, Maja (ur.) *Standardni i nestandardni idiomi*. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. (u tisku)
2. Belaj, Branimir 2009. „Leksik i identitet“. Badurina, Lada, Pranjković, Ivo, Silić, Josip (ur.) *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Zagreb: Disput, 253–267.
3. Belaj, Branimir 2023. „Croatian middle *se*-constructions“. Batinić Angster, Mia, Angster, Marco (eds.) *The verbal kaleidoscope: perspectives on the syntax and semantics of verbs*. Zadar: Sveučilište u Zadru / Morepress. (u tisku)
4. Belaj, Branimir 2015. „Što kognitivna gramatika može reći o tzv. dativnim subjektima?“ *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 59, 3– 17.
5. Belaj, Branimir 2018. „Mogu li imenice imati dopune“. *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 62, 123–138.
6. Belaj, Branimir 2018. „O semantičko-pragmatičkoj uvjetovanosti alternacije genitivnih i akuzativnih direktnih objekata“. Badurina, Lada, Palašić, Nikola (ur.) *Zbornik radova Riječki filološki dani 11*. Rijeka: Filozofski fakultet, 91–105.
7. Belaj, Branimir, Tanacković Faletar, Goran 2010. „Konceptualnosemantički temelji gramatičkih odnosa: predikatni instrumental u hrvatskome jeziku“. *Suvremena lingvistika* 36, 147–172.
8. Nazalević Čučević, Iva, Belaj, Branimir 2018. „Sintaktičko-semantički status egzistencijalnih glagola *biti*, *imati* i *trebati*“. *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 62, 179–205.
9. Belaj, Branimir. 2022. „O tzv. ‘rastavnom korelativu’ *što*“. *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 66, 13–25.
10. Belaj, Branimir 2009. „Prostorna značenja na razini složene rečenice“. Mićanović, Krešimir (ur.) *Prostor u jeziku/Književnost i kultura šezdesetih*. Zagreb: Filozofski fakultet, 43–67.
11. Belaj, Branimir 2010. „Prostorni odnosi kao temelj padežnih značenja - shematičnost i polisemija hrvatskoga prijedložno-padežnog izraza *od+genitiv*“. Birtić, Matea, Brozović Rončević, Dunja (ur.) *Sintaksa padeža*. Zagreb – Osijek: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Filozofski fakultet, 15–33.
12. Belaj, Branimir 2013. „O vremenu i vremenskim značenjima u hrvatskom jeziku“. Pišković, Tatjana, Vuković, Tvrtko (ur.) *Vrijeme u jeziku-Nulti stupanj pisma*. Zagreb: Filozofski fakultet, 11–32.

13. Belaj, Branimir. 2022. „Metafora, metonimija i hrvatske subordinirane strukture“. Drkić, Munir, Bulić, Halid (ur.) *Sarajevski filološki susreti 6: Zbornik radova (knjiga 1)*. Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 9–59.
14. Belaj, Branimir. 2005. „On the cognitive status of mental spaces and of some types of metonymy within Conceptual Integration Theory“. *Jezikoslovlje* 4(2) 119–144.
15. Belaj, Branimir, Tanacković Faletar, Goran. 2022. „Verbal and situational irony: on the conceptual mechanisms underlying two patterns of irony“. Brdar, Mario, Brdar-Szabó, Rita (eds.) *Figurative Thought and Language in Action* (Figurative Thought and Language 16). Amsterdam: John Benjamins, 185–211.

Kazalo imena

- Abelson, R. P. 267, 347
 Aikhenvald, A. 297
 Alerić, M. 20
 Anderson, J. M. 195, 196, 199, 225, 269
 Anić, V. 182
 Attardo, S. 340
- Babić, S. 12, 20, 48, 57, 63, 66
 Bader, M. 18
 Bailyn, J. 140, 141
 Barbe, K. 340
 Barcelona, A. 197, 241, 264, 266, 267, 280
 Barić, E. 63, 66, 87, 94, 111, 112, 119, 125, 208
 Barlow, M. 23
 Batinić Angster, M. 63, 80
 Belaj, B. 28, 31, 39, 51, 63, 66, 72, 73, 77, 81, 83, 86, 88, 91, 92, 94, 95, 101, 105, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 116, 118, 119, 120, 122, 124, 125, 128, 129, 131, 133, 145, 146, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 176, 184, 185, 187, 197, 199, 200, 201, 208, 226, 233, 253, 256, 257, 263, 267, 269, 272, 275, 279, 283, 288, 290, 297, 299, 336
 Bell, A. 26
 Bennet, D. C. 198
 Bhaskararao, P. 94
 Birtić, M. 170
 Bloomfield, L. 18
 Boas, F. 18
 Brač, I. 133, 140, 154, 275
 Brdar, M. 197, 264, 269, 281, 282, 325
 Brdar-Szabó, R. 264, 269, 281, 282, 325
 Briscoe, T. 264
 Brodnjak, V. 53
 Brown, W. 66, 334
 Brozović, D. 11, 12, 13
 Brugman, C. M. 196, 226
 Bryant, G. A. 333
- Buljan, G. 94, 197, 226, 269
 Burgers, C. 333, 335
 Bybee, J. 23, 26
- Calude, A. S. 68, 70, 81
 Chomsky, N. 23
 Clark, H. H. 334, 335, 337
 Claudi, U. 265, 269
 Colston, H. L. 333, 335, 336, 337, 340, 349
 Copestake, A. 264
 Corbett, G. G. 295
 Coseriu, E. 15, 17, 47
 Coulson, S. 333, 334, 335, 336, 343
 Cristofaro, S. 263, 288
 Croft, W. 197, 267, 287
 Currie, G. 334
- Dąbrowska, E. 88, 91, 253
 Dahl, Ø. 244
 Dancygier, B. 268
 Dasher, R. B. 267, 268
 da Silva Sinha, V. 240
 Despot, K. 269
 Dews, S. 333, 347
 Díez, O. 298
 Díez Velasco, O. 197, 319, 320
 Dirven, R. 110, 122
 Divjak, D. 18
 Doolittle, S. 347
- Escandell-Vidal, V. 340
 Evans, V. 203, 228, 242, 243, 245, 247, 248, 251, 253, 259, 269
 Everaert, M. 70
- Faltz, L. 77
 Fauconnier, G. 307, 308, 309, 312, 313, 317, 319, 336, 337
 Fillmore, C. J. 50, 112, 196, 198, 267, 337, 338
 Flach, S. 18

- Flaherty, M. 242
 Fleischmann, E. 196, 225
 Foley, W. A. 68, 303
 Fowler, G. 141
 Gahl, S. 26
 Garnsey, S. M. 26
 Gazdić-Alerić, T. 20
 Geis, M. L. 268
 Geniušienė, E. 82
 Gerrig, R. J. 334, 335
 Gibbs, R. W. 333, 335, 340, 344, 346, 347
 Givón, T. 89
 Glucksberg, S. 332, 333, 334, 336
 Gnjatović, T. 125, 297
 Goldberg, A. E. 140
 Goossens, L. 264, 266
 Grady, J. 197, 247, 248
 Gregory, M. L. 26
 Grice, H. P. 331, 332, 334, 335
 Grimshaw, J. 68, 94
 Haiman, J. 67, 69, 70, 340
 Halilović, S. 64
 Hall, E. T. 195
 Ham, S. 20, 29, 34, 59
 Harbusch, K. 18
 Harris, M. 268
 Haspelmath, M. 70, 240, 289, 290, 291, 300
 Häussler, J. 18
 Havránek, B. 13
 Heine, B. 68, 265, 269
 Hengeveld, K. 288
 Hill, C. A. 254, 255
 Hjelmlev, L. 133
 Hopper, P. J. 23, 65, 67, 77, 86, 129, 265
 Hržica, G. 45
 Huang, Y. 70
 Hudeček, L. 20, 40
 Hünemeyer, F. 265, 269
 Israel, M. 336, 353
 Ivić, M. 66, 70, 93, 118, 125, 126, 127, 128, 140, 141, 152
 Jagić, V. 141
 Jahić, Dž. 64
 Jakobson, R. 133, 141
 Janda, L. 91, 138, 196, 226
 Jespersen, O. 19
 Johnson, M. 133, 162, 197, 202, 203, 206, 226, 228, 241, 243, 247, 273, 321
 Jojić, Lj. 182
 Jonke, Lj. 12, 13, 48, 88
 Jorgensen, J. 332
 Kaplan, J. 333
 Katičić, R. 12, 13, 14, 15, 21, 48, 56, 63, 66, 111, 112, 119, 125, 169, 208
 Katunar, D. 125
 Katz, A. N. 333
 Kemmer, S. 23, 64, 68, 74, 75
 Kempen, G. 18
 Klubička, F. 45
 König, E. 67, 68, 70, 265, 267, 269, 272, 273, 289, 290, 291
 Kordić, S. 165, 167, 168, 169, 170
 Kortmann, B. 272
 Kovačević, B. 227
 Kovačević, M. 28, 272, 290
 Kövecses, Z. 197, 266, 269, 296
 Kreuz, R. J. 331, 332, 333
 Krsnik, D. 140, 146, 154
 Kučanda, D. 91, 94, 95, 107
 Kumon-Nakamura, S. 334
 Kuna, B. 94, 116, 165, 168, 170, 234, 295
 Kuvač Kraljević, J. 45
 Lakoff, G. 50, 133, 162, 196, 197, 202, 203, 206, 225, 226, 228, 241, 242, 243, 247, 266, 273, 296, 321, 347
 Langacker, R. W. 18, 23, 24, 26, 49, 51, 63, 65, 77, 78, 82, 83, 85, 88, 91, 105, 107, 109, 110, 120, 125, 131, 162, 165, 171, 185, 196, 197, 199, 225, 226, 239, 242, 243, 252, 256, 263, 264, 267, 279, 282, 320, 347
 LaPolla, R. J. 68, 143, 303
 Lehmann, C. 68
 Leonetti, M. 340
 Lichtenberk, F. 64, 73, 74, 75, 82
 Lieven, E. 139

- Lindauer, T. 94
Lindner, S. J. 196, 226
Link, K. E. 333
Littman, D. C. 347
Lorenz, D. 26
Lozano-Palacio, I. 331, 340, 343
Lucariello, J. 347
Lyons, J. 64, 197, 204, 210, 269, 273
Ljubešić, N. 45
- Maldonado, R. 35, 68, 88
Manelis Klein, H. E. 244
Manney, L. 68, 81
Maretić, T. 182
Markman, V. G. 140
Marković, I. 140, 161, 166, 295
Martinet, A. 26
Matas Ivanković, I. 227
Matasović, R. 19, 20, 295, 297
Mathesius, V. 12
Matovac, D. 96, 125, 197
May, J. L. 347
Mervis, C. B. 311
Mićanović, K. 12
Mihaljević, M. 140
Miller, G. A. 332
Miller, J. 196, 225
Milroy, J. 20
Milroy, L. 20
Miracle, A. 243
Moore, K. E. 245, 250, 253, 269
Moskovljević, J. 66, 68, 79
Muecke, D. C. 331, 340, 347
Munro, P. 65, 78, 82
- Nazalević Čučević, I. 129, 165
Nikić-Ivanišević, J. 25
Nunberg, G. 264
Núñez, R. E. 243
- O'Brien, J. E. 347
Oliva, K. 66
Omazić, M. 256
Opačić, N. 20, 34, 37, 52
Oraić Rabušić, I. 63, 66, 79, 80
- Otal Campo, J. 264
- Palić, I. 64, 88, 91, 161, 169, 208, 253, 290
Pálinkás, I. 336, 344
Palmer, G. B. 267, 347
Panther, K. U. 264, 267, 269, 274, 281, 282, 297, 298
Partington, A. 335
Pavešić, S. 63, 66
Peña Cervel, S. 298, 307, 308, 311, 319
Pereltsvaig, A. 141
Pérez Hernández, L. 264, 266
Peti, M. 140
Piper, P. 169, 195, 198, 199, 225, 227, 238
Popa-Wyatt, M. 335
Pranjković, I. 16, 19, 63, 66, 93, 101, 111, 119, 161, 165, 166, 168, 169, 170, 178, 181, 184, 199, 208, 212, 214, 222, 227, 257, 290
- Quirk, R. 290
- Radden, G. 110, 122, 197, 240, 241, 243, 245, 250, 251, 254, 266, 269, 296
- Radovanović, M. 118
Raguž, D. 63, 66, 169, 181, 182
Reh, M. 68
Reuland, E. 70
Rice, S. A. 77, 86, 113, 129
Rišner, V. 140
Roberts, R. M. 331
Rosch, E. 311
Rosen, C. 68
Rubin, E. 140, 141
Rudzka - Ostyn, B. 196, 226
Ruiz de Mendoza, F. J. 197, 241, 264, 266, 269, 298, 307, 308, 311, 319, 320, 321, 322, 331, 340, 343
Ruwet, N. 88
- Samardžija, M. 15
Samermit, P. 340
Sarić, D. 128
Schank, R. C. 267, 347
Schellens, P. J. 335
Schmidt, G. 256
Schwoebel, J. 347

- Shelley, C. 347, 353
 Shibatani, M. 88, 98
 Shinohara, K. 245
 Siemund, P. 67, 70
 Silić, J. 15, 16, 20, 47, 48, 53, 63, 66, 101, 111, 119, 161, 165, 166, 168, 169, 178, 208, 212, 214, 222, 257
 Smith, M. 67, 70
 Smith, M. B. 88, 91, 273
 Sperber, D. 266, 332, 333, 335, 340, 343
 Starčević, A. 11, 21, 41
 Steen, G. J. 333, 335
 Stolac, D. 129, 130
 Subbarao, K. V. 94
 Sweetser, E. 243, 265, 268, 279, 280
 Šarić, Lj. 38, 91, 197, 226, 228
 Šaumjan, S. K. 196, 225
 Šimundić, M. 29
 Šonje, J. 182
 Tabacaru, S. 340
 Tabakowska, E. 227
 Talmy, L. 77, 135, 198, 227, 228, 241, 252
 Tanacković Faletar, G. 28, 31, 39, 63, 73, 77, 81, 83, 86, 88, 91, 92, 96, 101, 105, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 116, 118, 119, 120, 122, 124, 125, 128, 129, 131, 133, 145, 146, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 176, 184, 185, 187, 200, 208, 253, 256, 257, 263, 267, 272, 275, 279, 283, 288, 290, 297, 336
 Taylor, J. 29, 49, 50, 105, 107, 120, 162, 168, 196, 199, 225, 226, 267, 313
 Thompson, S. A. 65, 67, 77, 86, 129
 Thornburg, L. 264, 267, 269, 281, 282, 297
 Timberlake, A. 65, 131, 141
 Tizón-Couto, D. 26
 Tobin, V. 336, 353
 Tomasello, M. 23, 139
 Toplak, M. 333
 Traugott, E. C. 68, 245, 265, 267, 268, 269, 272, 273, 286
 Turner, M. 206, 273, 307, 308, 309, 312, 313, 317, 319, 336, 337
 Utsumi, A. 334, 335, 336
 van Malken, M. 335
 Van Valin, R. D. Jr. 68, 143, 303
 Vince, Z. 63, 66, 88
 Vlastelić, A. 129, 130
 Vujanić, M. 182
 Vukojević, L. 81
 Vuković, P. 13
 Waltereit, R. 264
 Weinsberg, A. 199, 225
 Wierzbicka, A. 141
 Willer Gold, J. 125
 Wilson, D. 266, 332, 333, 335, 340, 343
 Winner, E. 333, 347
 Yapita Moya, J. de D. 243
 Yi, E. 37
 Yu, N. 245
 Zec, D. 66, 68
 Znika, M. 118, 126
 Zovko Dinković, I. 99, 161, 166
 Zwicky, A. M. 268
 Žic Fuchs, M. 18, 240, 243, 244

Bilješka o autoru

Branimir Belaj rođen je u Osijeku 7. kolovoza 1973. Studij hrvatskoga jezika i književnosti upisao je akademske 1992./1993. godine na Pedagoškom fakultetu u Osijeku, gdje je i diplomirao 1996. godine. *Poslijediplomski studij lingvistike* na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je 1997. g., gdje je i doktorirao 2001. godine. Od 1998. godine zaposlen je na Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Osijeku, gdje je najprije bio mlađi asistent, zatim viši asistent, docent, izvanredni profesor, a 2013. godine izabran je u zvanje redovitog profesora. Do sada je objavio šezdesetak znanstvenih radova u međunarodnim i domaćim publikacijama iz područja morfosintakse hrvatskoga jezika, kognitivne semantike i normativistike te pet knjiga – *Pasivna rečenica* (2004), *Jezik, prostor i konceptualizacija – shematična značenja hrvatskih glagolskih prefikasa* (2008), *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika, Knjiga prva, Imenska sintagma i sintaksa padeža* (2014), *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika, Knjiga druga, Sintaksa jednostavne rečenice* (2017) i *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika, Knjiga treća, Sintaksa složene rečenice* (2020). Temeljna su mu područja interesa morfosintaksa hrvatskoga jezika, kognitivna lingvistika i teorijska lingvistika.

